BÍDNÍCI I

Victor Hugo

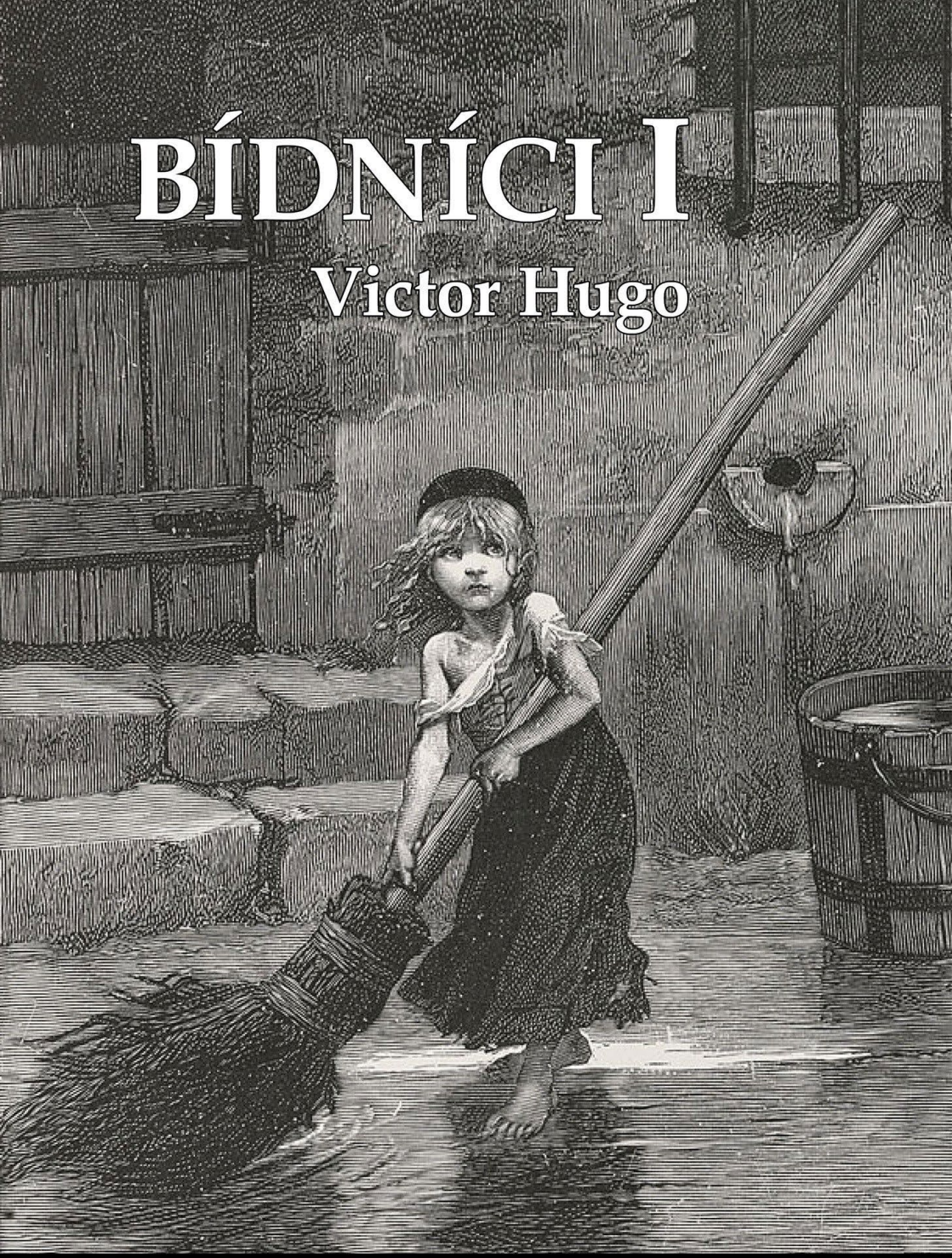

Městská knihovna v Praze

e-kniha • Praha 2019

Hledáte místo, kde...

... můžete celý den studovat nebo pracovat?

... seženete knížku pro zábavu, do školy, k poučení?

... stahujete e-knihy, posloucháte hudbu, tisknete 3D?

... osobně potkáte české i světové autory?

... můžete zajít na koncert, filmy artové i 3D?

Právě jste ho našli!

Městská knihovna v Praze

**43 poboček, 3 pojízdné knihovny, 4 000 akcí ročně,
2 000 000 dokumentů, 60 Kč za registraci**

www.mlp.cz

knihovna@mlp.cz

www.e-knihovna.cz

www.facebook.com/knihovna

Městská knihovna v Praze

PRAHA
PRAGUE
PRAGA
PRAG

Bídníci I

Victor Hugo

Přeložila Zdeňka Pavlousková

Znění tohoto textu vychází z díla Bídníci I tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Odeon v Praze v roce 1975. Pro potřeby vydání Městské knihovny v Praze byl text redakčně zpracován.

§

Text díla (Victor Hugo: Bídníci I), publikovaného Městskou knihovnou v Praze, je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno Autorským zákonem č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci Creative Commons Uveďte autora-Nevyužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko.

Verze 1.0 z 31. 7. 2019.

OBSAH

DÍL PRVNÍ Fantina 14
KNIHA PRVNÍ Člověk spravedlivý 15
(1) Myriel 15
(2) Myriel se stává monsignorem Lidumilem 17
(3) Dobrému biskupovi tvrdé biskupství 23
(4) Co slovo, to skutek 25
(5) Monsignore Lidumil nosil své sutany příliš dlouho . . . 32
(6) Kdo mu střežil dům 35
(7) Kravata 40
(8) Filozofování při skleničce 44
(9) Sestra vypravuje o bratrovi 48
(10) Biskup potkává neznámé světlo 51
(11) Výhrady 64
(12) Samota monsignora Lidumila 68
(13) Čemu věřil 71
(14) Co si myslil 75
KNIHA DRUHÁ Pád 78
(1) Večer po celodenní chůzi 78
(2) Opatrnost matka moudrosti 89
(3) Hrdinství trpné poslušnosti 93
(4) Podrobnosti o sýrárnách v Pontarlieru 98
(5) Klid 102
(6) Jean Valjean 103
(7) Zoufalství 108
(8) Vlna a stín 116
(9) Nové křivdy 118
(10) Muž se probudil 119
(11) Co dělá 122
(12) Biskup pracuje 125
(13) Malý Gervác 128

KNIHA TŘETÍ Rok 1817 137
(1) Rok 1817 137
(2) Dvě čtveřice 144
(3) Čtyři a čtyři 148
(4) Tholomyès má takovou radost,že zpívá španělskou píseň 152
(5) U Bombardy 155
(6) Kapitola plná zbožňování 158
(7) Tholomyèsova moudrost 159
(8) Smrt koně 166
(9) Veselé zakončení radosti 169
KNIHA ČTVRTÁ Na důvěru se často doplácí 172
(1) Setkání dvou matek 172
(2) Letmý nástin dvou nekalých osob 180
(3) Skřivánek 183
KNIHA PÁTÁ Na šikmé ploše 186
(1) O pokroku ve výrobě ozdob z černého skla 186
(2) Madeleine 187
(3) Peníze uložené u Laffitta 191
(4) Pan Madeleine nosí smutek 193
(5) Neurčité blýskání na obzoru 196
(6) Starý Fauchelevent 201
(7) Fauchelevent se stává zahradníkem v Paříži 204
(8) Paní Victurnienová vydává pětatřicet franků na mravopočestnost 206
(9) Úspěch paní Victurnienové 208
(10) Další úspěch 211
(11) Christus nos liberavit 216
(12) Zahálka pana Bamataboise 217
(13) Rozluštění některých sporných otázek městské policie 220

KNIHA ŠESTÁ Javert. 230
(1) Začátek odpočinku 230
(2) Jak se zejména Jean může stát Champ 233
KNIHA SEDMÁ Champmathieuův případ 243
(1) Sestra Simplicie 243
(2) Prozíravost mistra Scaufflaira. 246
(3) Svědomí. 250
(4) Jak vypadá utrpení ve spánku. 269
(5) Překážky na cestě 272
(6) Sestra Simplicie je podrobena zkoušce 284
(7) Cestující dojel a chystá se k návratu 291
(8) Vstup jen pro význačné osobnosti. 295
(9) Místo, kde se připravuje rozsudek. 298
(10) Soustavné zapírání 305
(11) Champmathieu se diví a diví. 312
KNIHA OSMÁNásledek. 317
(1)V jakém zrcadle si pan Madeleine prohlíží vlasy. 317
(2)Fantina je šťastná 319
(3) Javert je spokojen. 323
(4) Moc se ujímá svých práv 327
(5) Vhodný hrob 330
DÍL DRUHÝ Cosetta 337
KNIHA PRVNÍ Waterloo 338
(1) S čím se setkáváme cestou z Nivelles 338
(2) Hougomont 339
(3) 18. červen 1815 346
(4) A. 348
(5) „Quid obscurum“ bitev. 350
(6) Čtyři hodiny odpoledne. 353
(7) Napoleon v dobré náladě 356
(8) Císař se vyptává průvodce Lacosta 361
(9) Překvapení. 364

(10) Montsaintjeanská náhorní planina 367
(11) Napoleon měl špatného průvodce, Bülow dobrého . 372
(12) Garda 374
(13) Osudná chvíle 375
(14) Poslední čtverhran 378
(15) Cambronne 379
(16) Quot libras in duce? 381
(17) Máme schvalovat Waterloo? 386
(18) Dočasné zotavení práva z boží milosti 388
(19) Bojiště v noci 391
KNIHA DRUHÁ Loď Orion 398
(1) Číslo 24 601 se stává číslem 9430 398
(2) Kapitola, v níž si přečteme dva verše,které snad napsal ďábel 401
(3) Řetěz okovů byl určitě nějak připraven,aby mohl být přeražen jedním úderem kladiva 405
KNIHA TŘETÍ Vyplnění slibu daného mrtvé 413
(1) Trampoty s vodou v Montfermeil 413
(2) Dvě dokreslené podobizny 416
(3) Lidé potřebují víno a koně vodu 421
(4) Na jeviště vstupuje panenka 424
(5) Osamělá holčička 425
(6) Důkaz o Boulatruellově soudnosti 430
(7) Cosetta jde potmě vedle neznámého 434
(8) Je nepříjemné hostit chuďasa, který je možná bohatý . . 438
(9) Thénardier při práci 454
(10) Kdo si chce polepšit, často si pohorší 462
(11) V loterii vychází číslo 9430 a Cosetta na ně vyhrává . . . 467
KNIHA ČTVRTÁ Gorbeauův barák 469
(1) Mistr Gorbeau 469
(2) Hnízdo pro kalousa a pěnkavku 475
(3) Spojením dvou neštěstí vzniká štěstí 477

(4) Čeho si všimla hlavní nájemnice. 480
(5) Pětifrank spadl na zem a zazvonil 482
KNIHA PÁTÁ Tichá štvanice 486
(1) Strategické kličkování 486
(2) Jak je dobře, že po Slavkovském mostě jezdí vozy. . . . 489
(3) Plán Paříže z roku 1727. 491
(4) Tápání při útěku 494
(5) Co by při plynovém osvětlení bylo nemožné 496
(6) Počátek záhady 500
(7) Pokračování záhady 502
(8) Záhada se rozrůstá 504
(9) Muž s rolničkou 506
(10) Jak se stalo, že Javert marně hledal. 510
KNIHA ŠESTÁ Klášter Petit-Picpus. 519
(1) Ulička Picpus číslo 62. 519
(2) Řehole Martina Vergy. 522
(3) Přísné povinnosti. 529
(4) Radosti. 531
(5) Rozptýlení. 534
(6) Malý klášter 539
(7) Několik siluet z onoho přítmí 542
(8) „Post corda lapides“ 545
(9) Století pod řeholní rouškou 546
(10) Původ Ustavičného klanění 548
(11) Konec kláštera Petit-Picpus. 550
KNIHA SEDMÁ Vsuvka 553
(1) Klášter jako abstraktní pojem. 553
(2) Klášter jako dějinný činitel. 553
(3) Za jakých podmínek můžeme ctít minulost 556
(4) Klášter z hlediska zásad 559
(5) Modlitba 560
(6) Absolutní hodnota modlitby 562

(7) Buďme opatrní, chceme-li kárat. 564
(8) Víra, zákon 565
KNIHA OSMÁ, Hřbitovy berou, co jim dáváme. 568
(1) Jak je možno vniknout do kláštera 568
(2) Fauchelevent se setkává s obtížemi 576
(3) Matka Neposkvrněné početí 578
(4)Vypadá to docela tak, jako by byl Jean Valjean četl Austina Castilleja 589
(5) K nesmrtelnosti nestačí být opilý 595
(6) Mezi čtyřmi prkny 602
(7) Jak vzniklo rčení „vyzrát na někoho“ 604
(8) Zdařilý výslech 612
(9) Život v ústraní 615
DÍL TŘETÍ Marius. 623
KNIHA PRVNÍ Paříž pod mikroskopem 624
(1) Parvulus. 624
(2) Některé zvláštní znaky. 625
(3) Je milý. 626
(4) Může být užitečný 627
(5) Jeho hranice 628
(6) Trochu historie 630
(7) Gamén by mohl mít místo v kastovnictví Indie. 632
(8) Milé slovíčko o posledním králi 634
(9) Starý duch Galie 636
(10) Ecce Paříž, ecce homo 637
(11) Posmívat se, panovat 640
(12) Budoucnost je utajena v lidu. 643
(13) Malý Gavroche 644
KNIHA DRUHÁ Velký měšťan 647
(1) Devadesát let a dvaatřicet zubů 647
(2) Jaký pán, takový krám 649
(3) Luc-Esprit 650

(4) Stařec, který se chce dožít stovky 651
(5) Bask a Nicoletta 651
(6) Magnonová a její dvě děti 653
(7) Pravidlo: Návštěvy přijímejme jen večer.....655
(8) Dva ještě netvoří dvojici 655
KNIHA TŘETÍ Děd a vnuk 658
(1) Staromódní salón.....658
(2) Rudé strašidlo doby 662
(3) Requiescant 668
(4) Banditův konec.....676
(5) Jak je užitečné chodit na mši, aby se člověk stal revolucionářem 679
(6) Co znamená setkání se zádušním starostou 681
(7) Zástěrka.....687
(8) Mramor proti žule 693
KNIHA ČTVRTÁ Přátelé abecedy.....698
(1) Skupina, která se málem stala historickou.....698
(2) Bossuetova pohřební řeč nad hrobem Blondeauovým ..708
(3) Mariův úžas 711
(4) Zadní místnost kavárny Musain 718
(5) Rozšíření obzoru 725
(6) „Res angusta“.....729
KNIHA PÁTÁ Výtečnost neštěstí 733
(1) Nuzný Marius 733
(2) Chudý Marius 735
(3) Dospělý Marius.....738
(4) Pan Mabeuf.....742
(5) Chudoba, dobrá sousedka bídy.....747
(6) Nástupce 749
KNIHA ŠESTÁ Konjunkce dvou hvězd 754
(1) Přezdívka: způsob, jak se tvoří příjmení 754
(2) „Lux facta est“ 757

(3) Účinek jara 759
(4) Začátek těžké nemoci 760
(5) Na matku Bručavou dopadají hromové rány 762
(6) V zajetí 764
(7) Domněnky o písmenu U 766
(8) Také invalidi mohou být šťastni 768
(9) Zatmění 769

Pokud ve jménu zákona a mravů potrvá společenská kletba, která uměle vytváří peklo přímo ve středu civilizace a přimíchává lidskou osudovost k osudu, jenž je božský; pokud nebude rozřešen trojí problém našeho věku: aby zproletarizovaný muž nebyl ponižován pod lidský obraz, aby hlad nenutil ženu k morálnímu úpadku, aby tmářství nezbídačovalo děti; pokud v určitých vrstvách bude možné, aby společnost dávila člověka; jinými slovy a z hlediska ještě širšího, pokud na světě nepominou nevědomost a bída, nebudou knihy tohoto druhu bez užitku.

— Hauteville – house,
1. ledna 1862

DÍL PRVNÍ
Fantina

KNIHA PRVNÍ
Člověk spravedlivý

(1)
Myriel

V roce 1815 byl dignským biskupem Karel František Lidumil Myriel. Byl to stařec asi pětasedmdesátiletý; biskupský úřad v Digne zastával od roku 1806.

Ačkoliv se tato podrobnost v podstatě nijak netýká toho, o čem se chystáme vyprávět, není snad neužitečné – byť to bylo jen pro přesnost – zmínit se už zde o řečech a pověstech, které kolovaly na jeho vrub od chvíle, kdy přišel do diecéze. Povídání o lidech, ať už pravdivé nebo nepravdivé, zabírá zpravidla v jejich životě, a zvláště v jejich osudech, právě tolik místa jako to, co dělají.

Myriel byl syn soudního rady v Aix; patřil k úřednické šlechtě. Vyprávělo se, že ho otec podle zvyku běžného v rodinách soudních úředníků – počítaje, že syn jednou po něm zdědí úřad – velmi brzy, už v osmnácti nebo ve dvaceti letech, oženil. Říkalo se, že Karel Myriel, ačkoliv byl ženatý, zavdával podnět k mnoha řečem. Přes svou drobnou postavu byl urostlý, elegantní, přívětivý, duchaplný; celou první část svého života věnoval světu a láskám. Přišla revoluce, události se překotně řítily, prořídlé, pronásledované a štvané úřednické rodiny se rozprchly. Karel Myriel se hned v prvních dnech revoluce vystěhoval do Itálie. Jeho manželka v cizině zemřela na starý plicní neduh. Děti neměli. Co se potom stalo s Myrielem? Procitla v něm snad myšlenka na odříkání a samotu proto, že se stará francouzská společnost zhroutila a že jeho rodina zchudla, či to způsobila tragická podívaná roku 1793, snad mnohem děsivější pro vystěhovalce, kteří vše viděli z dálky zvětšené hrůzou? Nebo

snad byl uprostřed zábav a lásek, vyplňujících jeho život, náhle zasažen jednou z těch tajemných a strašlivých ran, jež někdy zásahem do srdce rozvrátí člověka netečného k veřejným pohromám jedině proto, že postihly jeho povolání a jeho bohatství? Nikdo to nemohl říci; vědělo se jen to, že se z Itálie vrátil jako kněz.

V roce 1804 byl Myriel farářem v Brignolles. Byl už starý a žil v hlubokém ústraní.

V době korunovace ho zavedla do Paříže jakási drobná záležitost jeho fary. Šel s jinými vlivnými osobami, aby se u kardinála Fesche přimluvil za své ovečky. Právě v den, kdy přicházel císař na návštěvu ke svému strýci, střetl se důstojný farář, čekající v předpokoji, s Jeho Veličenstvem. Napoleon vycítiv, že ho stařec pozoruje s jistou dávkou zvědavosti, se obrátil a rázně řekl:

„Kdo je ten dobrý muž, který se na mne dívá?“

„Sire,“ řekl Myriel, „vy se díváte na dobrého muže a já se dívám na velkého muže. Oba tím můžeme získat.“

Ještě téhož večera se císař zeptal kardinála na jméno onoho faráře a o něco později byl Myriel překvapen zprávou, že je jmenován biskupem v Digne.

Kolik bylo pravdy na řečech o první části Myrielova života? Nikdo to nevěděl. Málo lidí znalo rodinu Myrielových před revolucí.

Myriel musil vzít na sebe úděl všech, kdož přicházejí do malého města, kde je mnoho povídavých úst, ale málo myslících hlav. Musil jej na sebe vzít, i když byl biskupem, nebo právě proto, že byl biskupem. Ostatně řeči, do kterých bylo zapleteno jeho jméno, byly jen klepy, vtipy, úsměšky, povídačky, ba méně než povídačky, pouhé drby, jak říká energický jazyk lidu.

Ať tomu bylo jakkoli, po devíti letech biskupského působení a pobytu v Digne upadly do hlubokého zapomenutí všechny ty povídačky a náměty hovorů, které v první chvíli zaujmou maloměsto a jeho lidičky. Nikdo by si nebyl dovolil v nich pokračovat, nikdo by si je nebyl dovolil připomenout.

Myriel přišel do Digne v doprovodu staré panny, slečny Jany, své sestry, která byla o deset let mladší než on.

Celé biskupovo služebnictvo představovala jenom jedna služebná, paní Magloirová, stejně stará jako slečna Jana; léta byla jen „farskou kuchařkou", ale teď měla hned dvojí titul: byla slečninou komornou a hospodyní Jeho Milosti.

Slečna Jana byla vytáhlá, bledá, útlá a mírná; byla ztělesněnou představou toho, co vyjadřujeme slovem „důstojná", protože má-li ženě příslušet označení „ctihodná", musí být podle všeho také matkou. Nikdy nebyla hezká; celý její život, který byl řadou dobrých skutků, ji nakonec obestřel jakýmsi bělostným jasem, a k stáru zkrásněla, jak bychom řekli – spanilostí hodného člověka. V mládí byla hubená, ve zralých letech průsvitná. Tato průzračnost svědčila o tom, že je spíše andělem než pannou. Její bytost byla jakoby utkaná ze stínů; měla sotva tolik těla, aby bylo patrno, že je to žena; byla to jen přehršle prozářené hmoty; velké, stále sklopené oči, záminka, aby duše prodlévala na zemi.

Paní Magloirová byla bílá, tlustá, tělnatá stařenka, zavalená prací, vždycky udýchaná, protože měla stále napilno, ale také protože měla záduchu.

Po svém příchodu byl Myriel ubytován v biskupském sídle se všemi poctami, předepsanými císařskými výnosy, které biskupa řadí hned za polního maršálka. Starosta a předseda mu složili poklonu první, on sám nejdřív navštívil generála a prefekta.

Když skončila instalace, čekalo město na biskupovy skutky.

(2)
Myriel se stává monsignorem Lidumilem

Biskupský palác sousedil s nemocnicí.

Biskupovo sídlo byla rozlehlá a krásná budova, vystavěná z kamene počátkem minulého století monsignorem Jindřichem

Pugetem, doktorem teologie na pařížské univerzitě, opatem simorským, který byl roku 1712 biskupem v Digne. Biskupský palác byl skutečně šlechtické sídlo. Všechno v něm vypadalo vznešeně: biskupovy komnaty, salóny, pokoje, rozlehlý čestný dvůr s arkádami zbudovanými ve starém florentském stylu, které zvaly k procházkám, zahrady s překrásnými stromy. V jídelně, nádherné dlouhé a přízemní síni, z níž se vcházelo do parku, pořádal 29. července 1714 monsignore Jindřich Puget slavnostní hostinu pro pány biskupy: Karla Brûlarta de Genlis, arcibiskupa embrunského; Antonína de Mesrigny, kapucína, biskupa grasského; Filipa de Vendôme, velkopřevora Francie, opata v Saint-Honoré de Lérins; Františka de Berton de Crillon, biskupa a barona venceského; Césara de Sabran de Forcalquier, biskupa glandèvského a Jana Soanena, oratoriánského kněze, králova stálého kazatele, velmožného biskupa senezského. Místnost zdobily podobizny těchto ctihodných hodnostářů a památné datum, *29. července 1714*, tam bylo vyryto zlatými písmeny do desky z bílého mramoru.

Nemocnice byla uzoučký nízký dům o jediném poschodí a se zahrádkou.

Tři dny po svém příchodu navštívil biskup nemocnici. Po návštěvě poprosil ředitele nemocnice, aby k němu laskavě zašel.

„Pane řediteli," řekl mu, „kolik máte právě teď nemocných?"

„Šestadvacet, monsignore."

„Tak jsem to asi odhadl," řekl biskup.

„Postele," navazoval ředitel, „jsou namačkané jedna na druhou."

„To jsem pozoroval."

„Pokoje jsou jen malé a špatně se větrají."

„Taky se mi zdá."

„A konečně, když je trochu sluníčka, zahrada je pro rekonvalescenty příliš malá."

„To jsem si hned říkal."

„Když vypuknou epidemie, tenhle rok jsme například měli tyfus, před dvěma roky těžkou kožní infekci, pak míváme i sto nemocných a nevíme si rady.“

„To mě napadlo.“

„Nu, co dělat, monsignore,“ řekl ředitel, „musíme být spokojeni s tím, co máme.“

Tak rozmlouvali v jídelně v přízemí.

Biskup chvíli mlčel a pak se prudce obrátil k řediteli nemocnice.

„Kolik lůžek, pane, by se podle vašeho odhadu vešlo do tohoto sálu?“

„Do monsignorovy jídelny?“ zvolal ohromený ředitel.

Biskup přelétl místnost očima, jako by rozměřoval a počítal.

„Sem by se vešlo dobrých dvacet lůžek!“ pravil, jako by mluvil pro sebe; pak zvýšil hlas: „Hleďte, pane řediteli, něco vám povím. Zde jde patrně o omyl. Vás je šestadvacet v pěti nebo v šesti místnůstkách. My jsme tu tři, a máme místa pro šedesát. Říkám vám, je to omyl. Vy máte můj byt a já váš. Vraťte mi můj dům, vy patříte sem.“

Nazítří usadili šestadvacet ubožáků v biskupově paláci a biskup se nastěhoval do nemocnice.

Myriel byl chudý, protože jeho rodina byla ožebračena revolucí. Jeho sestra dostávala pět set franků doživotní renty, které na faře stačily taktak na její osobní vydání. Jako biskup pobíral Myriel od státu patnáct tisíc franků. Právě v den, kdy se ubytoval v budově nemocnice, určil jednou provždy, jak léto částky užít. Přepisujeme zde rozpočet psaný jeho vlastní rukou:

Vydání na domácnost

Studentskému konviktu	1 500 franků
Misijní kongregaci	100 franků
Lazaristům v Mondidier	100 franků
Semináři pro misionáře v Paříži	200 franků
Kongregaci Svatého Ducha	150 franků

Náboženským ústavům ve Svaté zemi	100 franků
Společnostem pro péči o matku	300 franků
Pro tutéž společnost v Arles	50 franků
Příspěvek na zlepšení věznic	400 franků
Příspěvek k úlevám a osvobození vězňů	500 franků
Dar na osvobození otců rodin z vězení dlužníků	1 000 franků
Přídavek k platu chudých učitelů v diecézi	2 000 franků
Na obilní skladiště v Horních Alpách	100 franků
Kongregaci dam v Digne, v Manosque a Sisteronu, pečující o bezplatné vyučování chudých dívek	1 500 franků
Pro chudé	6 000 franků
Má osobní vydání	1 000 franků
Úhrnem	15 000 franků

Po celý čas, co Myriel zastával biskupský úřad v Digne, neměnil nic na tomto uspořádání. Nazýval to, jak vidíme, účtem za vydání na domácnost.

Slečna Jana se tomu uspořádání podrobila s naprostou poslušností. Pro tu zbožnou dívku byl monsignore z Digne bratrem i biskupem zároveň, přítelem podle svazku přírody a biskupem podle náboženství. Milovala a ctila ho docela prostě. Měla v úctě jeho slova a schvalovala jeho jednání. Jenom hospodyně, paní Magloirová, trochu reptala. Snad jste si všimli, že si pan biskup ponechal jen tisíc franků, které, přidány k penzi slečny Jany, činily dohromady tisíc pět set franků na rok. A s těmito patnácti sty franků musili vyjít dvě ženy a starý pán.

Kdykoliv přišel do Digne nějaký venkovský farář, našel pan biskup vždycky něco, čím by ho uhostil, díky přísné šetrnosti paní Magloirové a obezřelému vedení slečny Jany.

Jednoho dne, to už byl asi tři měsíce v Digne, biskup řekl:

„Mám vlastně bídu s nouzí!“

„Ráda věřím," zvolala paní Magloirová, „monsignore si ani nevyžádal důchod na vydání za kočár v městě a vyjížďky po diecézi, který mu je okres povinen platit. Dříve to biskupům patřívalo."

„Podívejme se!" pravil biskup. „Máte pravdu, paní Magloirová."

A dovolával se svých náležitostí.

O něco později uvážila nejvyšší rada jeho žádost a odhlasovala mu tři tisíce franků ročně s tímto úředním záznamem:

Příspěvek panu biskupovi na vydání za kočár, poštovní výlohy a za úřední cesty.

Tento příspěvek značně popudil místní šosáky a jistý císařský senátor, bývalý člen rady pěti set, stoupenec osmnáctého brumairu, zaopatřený skvělou dotací blízko města Digne, napsal tehdy ministrovi kultu, panu Bigotovi de Préameneu, podrážděný a důvěrný lístek, z něhož vyjímáme tyto prokázané řádky:

„– Vydání na kočár? Na co, v městě s méně než čtyřmi tisíci obyvateli? Vydání za úřední cesty? Nejprve – k čemu cesty a konečně – jak bude jezdit v naší hornaté krajině? Silnice tu nejsou. Jezdíme jen koňmo. Most přes Durance v Château-Arnoux sotva unese káru s voly. Ti kněží jsou všichni stejní, nenasytní a lakomí. Když přišel, hrál si na apoštola. Teď to dělá jako ostatní. Zachtělo se mu kočáru a poštovního vozu. Potřebuje přepych jako dřívější biskupové. Ach! Čert vem všechny ty kněžoury! Věci se nezlepší, pane hrabě, dokud nás císař těch jezovitů nezbaví. Pryč s papežem! (Poměr s Římem byl zkalen.) Co se mne týče, jsem jen pro Caesara a pro nikoho jiného. Atd. atd."

Paní Magloirová měla naopak velkou radost.

„Dobře," řekla slečně Janě, „monsignore začal u druhých, ale bylo třeba, aby skončil u sebe. Ve své dobrotě všechno rozdal. Nu, a tak máme teď tři tisíce franků pro sebe. Konečně!"

Týž večer biskup napsal a předložil své sestře tento rozpočet:

Příplatek na kočár a úřední cesty:

Za hovězí polévku nemocným v nemocnici	1 500 franků
Péči o matky v Aix	250 franků
Péči o matky v Draguignanu	250 franků
Pro nalezence	500 franků
Sirotkům	500 franků
Úhrnem	3 000 franků

To byl Myrielův rozpočet.

Pokud jde o vedlejší biskupské příjmy z ohlášek, dispenzí, křtů, kázání, svěcení kostelů nebo kaplí, svateb atd., ty vybíral biskup od bohatých se stejnou horlivostí, s jakou je rozdával chudým.

Časem oběr přibývalo. Ti, kdo měli, i ti, jimž se nedostávalo, klepali na Myrielovy dveře, jedni pro podporu, druzí zas, aby ji tam odevzdali. Do roka se stal biskup strážcem všech dobrodiní a pokladníkem všech běd. Značné částky prošly jeho rukama; ale nic biskupa nemohlo přimět, aby něco změnil na způsobu svého života a aby přidal nejmenší zbytečnost k tomu, co potřeboval.

Naopak. Protože tam dole je vždycky víc bídy, než je bratrství nahoře, bylo všechno rozdáno takřka dřív, než to bylo přijato; všechno se ztrácelo jako voda na vyprahlé zemi; i když biskup nakrásně dostával peníze, nikdy je neměl. A tak se zbavoval posledního.

Jako si biskupové obvykle dávají své křestní jméno do záhlaví svých výnosů a pastýřských listů, tak si vybrali chudí lidé v kraji mezi biskupovými jmény a příjmeními s dojemnou příchylností právě to jméno, které jim něco říkalo, a nazývali ho monsignore

Lidumil. Uděláme to stejně a budeme ho jmenovat příležitostně také tak. Ostatně biskupovi se ten název líbil.

„Mám rád to jméno," říkával. „Lidumil opravuje monsignora."

Neděláme si nárok na to, aby podobizna, kterou zde kreslíme, byla pravdivá; řekneme jen, že je výstižná.

(3)
Dobrému biskupovi tvrdé biskupství

Pan biskup nepodnikal méně úředních cest, i když vyměnil kočár za almužny. Dignská diecéze dá pěknou práci. Má velmi málo rovin, hodně hor a téměř žádné cesty, jak jsme právě viděli; patří k ní dvaatřicet far, jedenačtyřicet vikářství a dvě stě pětaosmdesát filiálních kostelů. Všechna ta místa navštívit je kus lopoty. Pan biskup to dokázal. Byla-li farnost v sousedství Digne, chodíval pěšky, na rovině jezdil ve dvoukolce a v horách na mezku. Obě stařenky ho doprovázívaly. Byla-li pro ně cesta příliš namáhavá, jel sám.

Jednou přijel na mezku do starodávného biskupského města Senezu. V té době mu příliš vyschlá tobolka nedovolovala jinou ekvipáž. Starosta města ho přišel uvítat k biskupské bráně a pohoršeně pozoroval, jak biskup sestupuje z mezka. Několik občanů kolem se řehtalo.

„Pane starosto," řekl biskup, „a páni měšťané, chápu, co vás pohoršuje; spatřujete pýchu chudého kněze v tom, že jezdí na oslu, jako to činil Kristus Pán. Ujišťuji vás, že jsem tak učinil z nutnosti, a ne z ješitnosti."

Na cestách byl monsignore trpělivý a mírný a spíš domlouval, než kázal. Nikdy nešel daleko pro své příklady a vzory. Obyvatelům jednoho kraje dával za příklad jejich sousedy. V kantonech, kde byli tvrdí k potřebným, říkával:

„Podívejte se na lidi z Briangonu. Udělili chudým, vdovám a sirotkům tu výsadu, že si mohou dát posekat louky o tři dny dříve než všichni ostatní. Jsou-li jejich domy na spadnutí, znovu jim je zadarmo vybudují. Ale je to také kraj Bohem požehnaný. Za celé století se tam nevyskytl jediný vrah."

Ve vesnicích, kde se lidé pachtili po mamonu a zisku, říkával:

„Všimněte si Embrunských. Onemocní-li otec rodiny nebo nemůže-li pracovat z jiného důvodu a má-li v době žní syny na vojně a dcery v městě ve službě, doporučí ho farář z kazatelny ostatním a v neděli po mši jdou sklízet takovému chuďasovi všichni lidé z vesnice jako jeden muž a donesou mu všechnu úrodu až na sýpku."

Rodinám rozkmotřeným pro peníze a dědictví domlouvával:

„Podívejte se na horaly z Devoluy, divokého kraje, kde neuslyšíte slavíčka ani jednou za padesát let. Když tam ale zemře hlava rodiny, odcházejí chlapci do světa a nechávají všechno jmění sestrám, aby se mohly snadněji vdát."

V kantonech, kde se rádi soudí a kde se sedláci přivádějí na mizinu kolkovanými listinami, říkával:

„Všimněte si těch dobrých venkovanů z údolí Queyras. Je tam tři tisíce duší. Můj Bože! Malá republika. Nevědí tam, co je to soudce nebo soudní vykonavatel. Starosta obstará všechno. Předpisuje poplatky, každému svědomitě uloží daň, rozsuzuje zadarmo hádky, dědictví rozděluje bez honoráře, vynáší rozsudky bez poplatků; a lidé ho poslouchají, protože je to spravedlivý muž mezi prostými lidmi."

Ve vesnicích, kde nebylo učitelů, jmenoval také ty z Queyras:

„Víte, jak to dělají?" říkal. „Malá obec o dvanácti až patnácti číslech často nemůže uživit kantora, a proto mají učitele, které platí celé údolí; ti procházejí vesnicemi a vyučují osm dní v té, deset v oné obci. Ti kantoři chodí na výroční trhy, kde jsem je viděl. Poznáte je podle psacích per, nosí je zastrčena za šňůrkou klobouku. Ti, kdo vyučují jen čtení, mají jedno péro; ti, kdo učí čtení a počítání, mají

dvě péra; ti, kdo vyučují čtení, počtům a latině, mají tři péra. To jsou velcí mudrci. Ale jaká hanba být nevzdělaný! Dělejte to jako lidé z Queyras."

Promlouval takto vážně a otcovsky; jestliže se mu nedostávalo příkladů, vymýšlel si podobenství, mířil přímo k cíli nemnoha větami, ale přemnoha obrazy, přesvědčený a přesvědčující jako sám Kristus Pán.

(4)
Co slovo, to skutek

Hovořával přívětivě a vesele. Přizpůsoboval se oběma stařenkám, které u něho žily; smával-li se, byl to smích chlapecký.

Paní Magloirová ho ráda oslovovala Vaše Výsosti. Jednou vstal ze svého křesla a šel ke knihovně, aby vyhledal jakousi knihu. Byla v jedné z hořejších přihrádek. Protože byl malý, nemohl tam dosáhnout. „*Paní Magloirová*," řekl, „*přineste mi židli. Moje Výsost nesahá ani k tomu prknu.*"

Jeho vzdálená příbuzná, paní hraběnka z Lô, nikdy neopominula v jeho přítomnosti vypočítávat to, co nazývala „nadějemi" svých tří synů. Měla několik velmi starých příbuzných nad hrobem, po kterých měli její synové pochopitelně dědit. Nejmladší měl podědit dobrých sto tisíc franků důchodu po pratetě; druhý měl dostat strýcův vévodský titul; nejstarší měl být nástupcem svého děda v panské sněmovně. Biskup pravidelně mlčky naslouchával nevinnému a odpustitelnému mateřskému vychloubání. Jednou, když paní z Lô ohřívala podrobnosti všech těchto dědictví a „nadějí", biskup se však přece zdál zamyšlenější než obvykle. Paní z Lô tedy ustala v řeči a trošku netrpělivě řekla:

„Můj Bože, bratránku! Nač vlastně myslíte?"

„Přemýšlím," řekl biskup, „o něčem zvláštním, je to myslím psáno ve svatém Augustinovi: Složte své naděje v toho, po kom nebudete nikdy dědit."

Jindy zas, když dostal úmrtní oznámení venkovského šlechtice, oznámení, na němž se na celé dlouhé stránce honosily vedle hodností zesnulého všechny feudální a šlechtické tituly jeho příbuzných, zvolal:

„Jak široký hřbet má smrt! Jaký skvělý náklad titulů ji přinutili čile nést a jak jsou lidé vtipní, používají-li takto hrobu, aby uspokojili svou ješitnost."

Žertovával jemně, naskytla-li se příležitost, a jeho vtip měl v sobě téměř vždycky jadérko moudrosti. Jednou v postě přišel do Digne mladý vikář a kázal v katedrále. Byl dost dobrý řečník. Mluvil o dobročinnosti. Vybídl bohaté, aby se almužnou vyhnuli peklu, které vymaloval nejstrašlivějšími barvami, a aby si tak zasloužili vytoužené a kouzelné nebe. Mezi posluchači byl bohatý obchodník na odpočinku, tak trochu lichvář, pan Géborand, který vydělal dva milióny na výrobě hrubého sukna, šerky, laciné serže a čapek. Za celý svůj život neobdaroval pan Géborand chudáka. Od toho kázání lidé pozorovali, že neděli co neděli dává starým babkám žebrajícím v portálu katedrály měďák. Šest se jich mělo o něj podělit. Jednou ho při tom dobrém skutku zahlédl biskup a s úsměvem prohodil ke své sestře:

„Podívej se, pan Géborand si kupuje ráj za čtyráček."

Šlo-li o dobročinnost, nedal se odstrašit ani odmítnutím, a v tom okamžiku nacházel slova, která nutila k přemýšlení. Jednou sbíral na chudé v jistém měšťanském salóně; byl tam markýz Champtercier, starý bohatý lakomec, který dokázal být zároveň horlivým monarchistou i divokým volnomyšlenkářem. Takové zrůdy opravdu existovaly. Když biskup došel až k němu, vzal ho za ruku:

„Pane markýzi, měl byste mi něco dát."

Markýz se obrátil a suše procedil:

„Monsignore, mám své chudé.“

„Dejte mi je,“ řekl biskup.

Jednou měl v katedrále toto kázání:

„Milovaní bratři v Kristu, milí přátelé! Ve Francii máme milión tři sta dvacet tisíc venkovských domků, které mají jen tři otvory, mimoto milión osm set sedmnáct tisíc, které mají jen dva otvory, dveře a jedno okno, a konečně tři sta čtyřicet šest tisíc chatrčí s jediným otvorem, dveřmi. A to pro jednu věc, která se jmenuje daň ze dveří a oken. Nastěhujte mi do takových obydlí ubohé rodiny, stařenky, děťátka, a uvidíte ty horečky a nemoci! Bohužel! Bůh dává lidem vzduch, zákon jim ho prodává. Neobviňuji zákon, ale žehnám Bohu. V okresech Isère, Var, v obojích Alpách, Horních i Dolních, nemají vesničané ani trakař, hnůj musí nosit na zádech; nemají svíčky, svítí loučemi a knůtky máčenými v pryskyřici. A tak je to v celém hornatém kraji Dauphiné. Udělají si chleba na šest měsíců, pekou ho, přikládajíce do ohně sušené kravince. V zimě si chléb rozdrolí sekerou a namočí ho na čtyřiadvacet hodin do vody, aby jej mohli jíst. – Bratři, smilujte se! Všimněte si, jak lidé kolem vás trpí.“

Jako Provensálec se velmi rychle spřátelil se všemi nářečími jihu. Říkával: *Eh bé! moussu, sès sagé?*[1] jako v Dolním Languedoku. *Onté anaras passa?*[2] jako v Dolních Alpách. *Puerte un bouen moutou embe un bouen froumage grase,*[3] jako v horním Dauphiné. To se prostým lidem zamlouvalo a otevřelo Myrielovi cestu ke všem srdcím. V chaloupce a v horách byl jako doma. Nejvznešenější věci uměl povědět nejprostšími slovy. Mluvil s každým jeho řečí, vnikal do všech duší.

K panstvu se choval stejně jako k lidu.

1 Ale pane, je to rozumné?

2 Kam jdete?

3 Přineste dobré skopové nebo dobrý tučný sýr.

Nezatracoval překotně a bez uvážení všech okolností. Říkával: „Posviťme si na cestičku, po které k nám chyba přišla."

Protože byl, jak se sám s úsměvem označil, něco jako *bývalý hříšník*, nehlásal s příkrou neoblomností nadměrnou přísnost a vyznával hodně nahlas, bez svatouškovského vraštění obočí zásady, které bychom mohli přibližně shrnout takto:

„Člověk s sebou nosí tělo, které je mu zároveň břemenem i pokušením. Plahočí se s ním, podléhá mu.

Má nad ním bdít, držet je na uzdě, potlačovat, a poslouchat ho jen v nejzazší krajnosti. Ale i v této poslušnosti se dá chybovat, jenže takto spáchaný přestupek je odpustitelný. Je to pád, ale pád na kolena, který může skončit modlitbou.

Být svatý je výjimka; být spravedlivý je pravidlo. Můžete bloudit, chybovat, hřešit, ale buďte spravedliví.

Pokud možná nejméně hříchů, to je lidský zákon. Žádný hřích, to je andělský sen. Všechno pozemské je podrobeno hříchu. Hřích je zemská přitažlivost."

Když vídal, jak se lidé velmi hlasitě katí a snadno rozhořčují, říkával s úsměvem: „Ale, ale, tohle je zjevně velký zločin, ačkoli se ho dopouští kdekdo. Vidíte, jak se zděšení pokrytci pospíchají ohradit a krýt!"

Byl shovívavý k ženám a chudým, na nichž spočívá tíha lidské společnosti. Říkával: „Chyby žen, dětí, služebnictva, slabých, nuzných a nevědomých jsou chybami manželů, otců, učitelů, mocných, boháčů a učenců."

Dodával ještě: „Nevědomé poučujte o všem a jak nejlépe můžete; lidská společnost hřeší, že nedává vzdělání zdarma; je odpovědna za temno, které sama působí. Nevzdělaná duše je plná stínu, jenž je semeništěm hříchu. Viníkem není ten, kdo hřeší, ale ten, kdo udržuje duši v temnu."

Jak vidět, posuzoval věci neobykle a osobitě. Tuším, že to měl z evangelia.

Jednou se ve společnosti doslechl o zločinu, který byl vyšetřován a měl se dostat k soudu. Nějaký ubožák, dohnán bídou, se z lásky k ženě a k dítěti, které spolu měli, dopustil padělání peněz. Na penězokazectví byl tehdy trest smrti. Žena byla zatčena, když měnila první falešné peníze. Jenom ona mohla vypovídat proti svému milenci a svým přiznáním ho zničit. Zapřela. Naléhali. Zarputile popírala. Královský prokurátor dostal nápad. Předstíral, že je jí milenec nevěrný a pomocí útržků chytře nastrojených dopisů se mu podařilo přesvědčit nešťastnici, že má sokyni a že ji muž klame. A tehdy žena, vybičována žárlivostí, všechno na svého milence řekla, přiznala se a podala důkazy. Ten člověk byl ztracen. Měl být v městě Aix co nejdříve souzen i se svou spoluvinicí. Mluvilo se o tom činu a každý byl u vytržení nad obratností onoho úředníka. Rozehrál žárlivost a z hněvu vykřesal pravdu, z pomsty spravedlnost. Biskup to mlčky vyslechl. Potom se otázal:

„Kde budou soudit toho muže a ženu?“

„Před porotou.“

Vyptával se dál: „A kde budou soudit pana královského prokurátora?“

V Digne se přihodila tragická událost. Jakýsi vrah byl odsouzen k smrti. Byl to ubožák, ne sice vzdělaný, ale nikoli negramotný, kejklíř a veřejný písař. Proces zaměstnával bezmála celé město. V předvečer dne určeného k popravě se rozstonal vězeňský kaplan. Potřebovali kněze, který by byl přítomen odsouzencově poslední hodince. Šli pro faráře. Prý odmítl se slovy: „To se mě netýká. S takovou robotou a s takovým dryáčníkem nemám co dělat; jsem také nemocný; ostatně to není moje věc.“ Donesli tu odpověď biskupovi, který řekl:

„Pan farář má pravdu. Není to jeho věc, ale moje.“

Šel okamžitě do vězení, sestoupil do „dryáčníkovy“ cely, oslovil ho jménem, vzal ho za ruce a promlouval k němu. Celý den byl u něho, zapomněl na jídlo i na spánek, modlil se k Bohu za jeho duši a prosil odsouzeného, aby se sám modlil za své spasení. Odhalil mu

nejhlubší pravdy, které jsou pravdami nejprostšími. Byl mu otcem, bratrem, přítelem; biskupem mu byl jen proto, aby mu požehnal. Poučil ho o všem, dodával mu důvěry a útěchy. Ten člověk by byl málem umřel strachem. Smrt pro něho znamenala propast. Celý se chvěl, když stál na neblahém prahu, a v hrůze couval. Nebyl natolik nevědomý, aby mohl být úplně netečný. Jeho odsouzení, hluboký otřes, pobořilo trochu ohradu, která člověka dělí od tajemství života. Bez ustání se díval osudnými trhlinami, ale neviděl nic jiného než temnotu. Biskup mu dal zahlédnout světlo.

Když přišli nazítří pro ubožáka, byl biskup u něho. Objevil se očím davu ve fialovém pláštíku s biskupským křížem na krku, bok po boku bídníka spoutaného provazy.

Vstoupil s ním na káru, vystoupil a vyšel s ním na popraviště. A odsouzenec, včera tak smutný a sklíčený, přímo zářil. Cítil v duši smír a doufal v Boha. Biskup ho objal a v okamžiku, než dopadl nůž, mu řekl:

„Ten, koho lidé zabíjejí, Bůh vzkřísí k životu věčnému; ten, jehož bratři vyhánějí, najde Otce. Modlete se, věřte, vstupte do života! Pán je s vámi."

Když pak sestoupil z popraviště, měl v očích něco, před čím se lidé s úctou rozestupovali. Nevěděli, čemu se víc obdivovat, zda jeho bledé tváři, nebo jeho vyrovnanosti. Když se vrátil do svého skromného domu, který vtipně nazýval „svým palácem", řekl sestře: *„Právě jsem sloužil pontifikální mši."*

A protože nejvznešenější věci bývají často lidskému chápání nejméně dostupné, našlo se ve městě několik osob, které biskupovo chování označili za *přepjatost*. Byl to však jen salonní žvást. Lid, který zbožné jednání nestíhá zlobou, byl dojat a plný obdivu.

Ale biskup se dlouho nemohl zotavit z otřesu, který v něm zanechal pohled na gilotinu.

V popravním lešení, tyčícím se k nebi, je vskutku cosi přízračného. Můžete být k trestu smrti lhostejní, nebýt ani pro, ani proti, ale

jen pokud jste na vlastní oči nespatřili gilotinu; spatříte-li ji však jednou, je náraz tak prudký, že je třeba s ní souhlasit, nebo být proti ní. Jedni se jí obdivují jako de Maistre[4]; druzí ji proklínají jako Beccaria[5]. Gilotina je zhmotnění zákona; říká se jí *mstitelka*, sama není nestranná a nedovolí ani vám, abyste zůstali nestranní. Kdo ji spatří, proběhne jím nejtajemnější chvění. Všechny sociální otázky kupí své otazníky kolem jejího ostří.

Popraviště je přízrak. Popraviště není lešení, popraviště není stroj, popraviště není bezvládný mechanismus sestrojený ze dřeva, železa a provazů. Je to jakási bytost, vyvíjející cosi jako vlastní temné podněty; řekli byste, že lešení vidí, že stroj slyší, že mechanismus chápe, že dříví, železo a provazy mají vlastní vůli. V hrozném snění, do něhož popravní lešení přivádí duši, vyvolává úděs, jako by mělo podíl na tom, co dělá. Popraviště je katův spoluviník; hltá kořist, požírá maso, pije krev. Popraviště je příšera, sestrojená soudcem a tesařem, přízrak žijící obludným životem, složeným ze všech smrtí, které rozdal.

Dojem byl opravdu strašný a hluboký; nazítří po popravě a ještě mnoho dalších dní byl biskup všechen sklíčený. Téměř násilná slavnostní vyrovnanost smuteční chvíle zmizela; přízrak sociální spravedlnosti mu nedal pokoje. On, který se zpravidla vracíval od svých povinností plný zářícího uspokojení, vypadal, jako by si dělal výčitky. Chvílemi mluvil pro sebe a koktal polohlasně smuteční monology. Zde jeden z nich, který jeho sestra vyslechla a uchovala: „Nevěřil jsem, že by to bylo tak obludné. Je to chyba, ponoří-li se člověk tak hluboce do zákona božího, že si nevšímá lidské spravedlnosti. Smrt patří jen Bohu. Jakým právem si lidé troufají na věc, kterou neznají?“

4 V Petrohradských večerech.

5 Italský kriminalista (1738–94).

Časem ony dojmy vybledly, možná že na ně pozapomněl. Přesto lidé pozorovali, že se biskup popravčímu místu vyhýbá.

Pana Myriela mohli kdykoliv zavolat k lůžku nemocných a umírajících. Věděl dobře, že je to jeho nejvznešenější úkol a nejodpovědnější práce. Ovdovělé a osiřelé rodiny ho nemusily prosit, přicházel sám od sebe. Uměl přisednout a mlčet dlouhé hodiny u muže, který ztratil milovanou ženu, u matky, která ztratila své dítě. A jako uměl v pravou chvíli mlčet, uměl v pravou chvíli promluvit. Jaký to byl laskavý utěšitel! Nechtěl vymazat bolest zapomenutím, ale zušlechtil a zkrášlil ji nadějí. Říkával: „Dejte pozor na to, jak se ohlížíte po mrtvých. Nemyslete na to, co tlí. Hleďte upřeně. Uvidíte živoucí světlo milovaného zesnulého na boží obloze." Věděl, že víra uzdravuje. Snažil se povzbudit a uchlácholit zoufalého člověka tím, že mu ukazoval muže odevzdaného do vůle boží, a bolesti zahleděné do hrobu dával za vzor bolest upírající zrak ke hvězdám.

(5)
Monsignore Lidumil nosil své sutany příliš dlouho

Soukromý život Myrielův byl prodchnut týmiž myšlenkami jako jeho život veřejný. Ten, kdo by mohl přihlédnout zblízka, viděl by vážný a půvabný obraz dobrovolné chudoby, ve které žil dignský pan biskup.

Jako všichni starci a většina duševních pracovníků spal kratičkým hlubokým spánkem. Ráno hodinku rozjímal a pak odsloužil mši buď v katedrále, nebo doma. Po mši posnídal žitný chléb namáčený v mléce. Potom pracoval.

Biskup je velmi zaměstnaný člověk; denně musí přijímat svého tajemníka, jenž je zpravidla kanovníkem, téměř každý den pány generální vikáře. Dozírá na řehole, udílí výsady, zkoumá církevní spisy, modlitební knihy, diecézní katechismy, hodinky atd., píše žá-

dosti, schvaluje kázání, smiřuje faráře se starosty, vyřizuje církevní i administrativní korespondenci – z jedné strany stát, z druhé Svatá stolice, tisícero věcí.

Volnou chvíli, kterou si našel při plnění těchto tisícerých povinností a při službách božích a breviáři, věnoval především lidem potřebným, nemocným a zarmouceným; čas, který mu nechali potřební, nemocní a zarmoucení, věnoval zase jiné práci. Buďto ryl v zahrádce, nebo četl a psal. Měl jen jeden výraz pro tento dvojí druh práce; říkal tomu *zahradničit*. „Duch je zahrada," říkával.

Bylo-li krásně, k poledni si vyšel a procházel se po kraji nebo v městě a vstupoval často do baráčků na spadnutí. Viděli jste ho bloudit samotného, ponořeného do myšlenek, se sklopenýma očima, opírajícího se o dlouhou hůl, ve fialové, pěkně teple vatované pláštěnce, fialových punčochách v hrubých střevících a s plochým kloboukem, jehož tři rohy byly ozdobeny třemi zlatými střapci.

Pro ty, mezi nimiž se objevil, to byl pravý svátek. Jako by svou přítomností přinášel něco hřejivého a zjasňujícího. Mladí, staří vybíhali na práh domů za biskupem jako za sluníčkem. Žehnal jim a oni žehnali jemu. Ukazovali jeho dům všem potřebným.

Tu a tam se zastavil, promluvil s chlapci i děvčátky a usmál se na maminky. Pokud měl peníze, navštěvoval chudé; když je rozdal, chodil k bohatým.

Poněvadž nosil své sutany příliš dlouho a nechtěl, aby to lidé zpozorovali, vycházel do města ve fialové vatované pláštěnce. V létě mu to trochu vadilo.

Po návratu obědval. Oběd byl stejný jako snídaně.

Večer v půl deváté pojedl se svou sestrou; paní Magloirová stála za nimi a obsluhovala je. Něco skromnějšího si lze těžko představit. Měl-li však biskup na večeři některého faráře, využila toho paní Magloirová, aby monsignorovi předložila nějakou výbornou jezerní rybu nebo jemnou horskou zvěřinu. Každý farář byl záminkou k hostině; biskup to přehlédl. Vyjma ty dny jídal jenom vařenou

zeleninu a polévku omaštěnou olejem. Městem šel jeden hlas: *Nehostí-li Jeho Milost faráře, jí jako trapista.*

Po večeři hovoříval půl hodiny se slečnou Janou a paní Magloirovou, pak se vrátil do svého pokoje a dal se do psaní poznámek na útržky papíru nebo na okraje nějakého foliantu. Byl sčetlý a tak trochu vědec. Zanechal pět až šest dosti nevšedních rukopisů; mezi jinými též vědeckou rozpravu o verši z Geneze: *A duch boží se vznášel nad vodami.* S tímto veršem srovnával tři texty; arabský verš, který praví: *Větry boží vanuly*; odstavec z Josepha Flavia, který říká: *Vichřice z nebe se přihnala na zem*; a konečně chaldejskou Onkelovu parafrázi: *Bohem seslaný vítr vanul na hladině vod*. V jiné disertaci zkoumal teologická díla Huga, biskupa ptolomejského, prastrýce pisatele této knihy, a dokázal, že je nutno přičíst tomuto biskupovi různá dílka, vydaná v minulém století pod pseudonymem Barleycourt.

Uprostřed četby, ať měl v rukou jakoukoli knihu, upadal do hlubokého snění, z něhož se vytrhl, jen aby na stránky díla napsal pár řádek. Ty řádky nemají často žádný vztah ke knize, do které jsou vepsány. Před našima očima je poznámka, kterou biskup vepsal na okraj kvartového formátu knihy nazvané *Korespondence lorda Germaina s generály Clintonem a Cornwallisem a admirály americké stanice. Ve Versailles u knihkupce Poinçota a v Paříži u Pissota, knihkupce, nábřeží Augustiniánů.*

Je tam zaznamenáno:

„Ó Ty, který jsi!

Kniha Kazatel Tě nazývá Všemocným, kniha Makabejských Tě jmenuje Stvořitelem, epištola k Efezským Ti říká Svoboda, Baruch Tě nazývá Nekonečností, Žalmy Tě jmenují Moudrostí a Pravdou, Jan Tě oslovuje: Světlo, Knihy Královské Ti říkají Pán, Exodus Tě nazývá Prozřetelností, třetí kniha Mojžíšova, Leviticus, Svatostí, Ezdráš Spravedlností, tvorstvo Tě jmenuje Bohem, člověk Otcem;

ale Šalomoun Ti říká Smilování, a to je nejkrásnější ze všech Tvých jmen."

K deváté večer obě ženy odcházely nahoru do svých pokojů a nechávaly ho až do rána v přízemí o samotě.

A nyní je nutno, abychom přesně popsali byt dignského biskupa.

(6)
Kdo mu střežil dům

Domek, v němž biskup bydlel, měl, jak jsme už řekli, přízemek a první poschodí; po třech místnostech v přízemí i v prvním patře, nahoře půdu. Za domem byla zahrádka asi čtvrt jitra veliká. Obě ženy zabraly první poschodí. Biskup bydlil dole. Vstupní pokoj s okny obrácenými do ulice mu sloužil za jídelnu, druhý byl ložnicí a třetí modlitebnou. Kdo chtěl odejít z modlitebny, musil projít ložnicí, a kdo šel z ložnice, byl nucen projít jídelnou. V pozadí modlitebny byl uzavřený přístěnek s postelí pro hosty. Biskup poskytoval toto lůžko přespolním farářům, kteří přicházeli do Digne vyřídit záležitosti svých farností.

Bývalá nemocniční lékárna, malý přístavek v zahradě, byla přeměněna v kuchyni a v komoru.

V zahradě byl také chlév, bývalá nemocniční kuchyň, kde měl biskup dvě krávy. Z mléka, které denně daly, posílal polovinu do nemocnice. *Odvádím svůj desátek*, říkával.

Jeho pokoj byl dost velký a v chladném ročním období se velmi těžko vytápěl. Protože v Digne bylo dříví značně drahé, dal si do chléva vestavět komůrku uzavřenou prkennou přepážkou. Za velkých mrazů tam trávil večery. Říkával tomu *zimní salón*.

V tomto zimním salónu a v jídelně byl jen čtvercový stůl a čtyři židle vypletené slámou. Jídelna měla mimoto ozdobnou starožitnou kredenc, natřenou růžovou vodovou barvou. Z podobné kredence,

vhodně zakryté ubrusy a strojovými kraječkami, si biskup upravil oltář, který zdobil jeho oratoř.

Bohaté kajícnice a nábožné ženy dignské často pořádaly sbírku na pořízení krásného nového oltáře pro monsignora; biskup vždycky peníze vzal a rozdal je chudým. „Nejkrásnější oltář," říkávali „je potěšená duše nešťastníka, která děkuje Bohu."

V modlitebně byla ještě dvě slámou vypletená klekátka a v ložnici stejně vypletené křeslo s bočními opěradly. Hostil-li biskup sedm nebo osm lidí najednou, prefekta, generála, štábní důstojníky pluku místní posádky nebo několik seminaristů, musilo se doskočit pro židle do zimního salónu, do oratoře pro klekátka a do ložnice pro křeslo; tak se sehnalo pro návštěvníky až jedenáct židlí. Každou novou návštěvou byla vyklizena jedna místnost.

Stávalo se často, že jich bylo dvanáct. Aby zakryl tuto závadu, postával biskup v zimě u krbu a v létě se procházel po zahradě.

V uzavřeném přístěnku byla židle z poloviny rozpletená, jen o třech nohách, a proto mohla sloužit jen tehdy, byla-li opřena o zeď. Slečna Jana měla sice ve svém pokojíčku velikánskou dřevěnou lenošku, kdysi pozlacenou a potaženou čínským květovaným hedvábím, tu však musili do prvního poschodí vtáhnout oknem, protože schodiště bylo příliš úzké; z tohoto důvodu nemohla lenoška vypomáhat.

Slečna Jana toužila po mahagonové soupravě potažené žlutým vlněným plyšem zdobeným růžicemi a po kanapíčku s opěradly štíhlými jako labutí krk. Bylo by to stálo aspoň pět set franků, a protože slečna Jana viděla, že za celých pět let ušetřila jen dvaačtyřicet franků a deset sou, musela si soupravu odříci.

Ostatně komu se splní jeho sen?

Nic nebylo prostšího nad biskupovu ložnici. Francouzské okno vedlo do zahrady; naproti stálo lůžko, železná nemocniční postel s nebesy ze zelené šerky; ve stínu za záclonou byly uloženy toaletní potřeby, které prozrazovaly vybrané zvyky bývalého světáka;

z místnosti vedly dvojí dveře: jedny, poblíže krbu, vedly do modlitebny, druhé, u knihovny, vedly do jídelny; knihovna byla ohromná zasklená skříň, plná knih; dřevěný krb, ve kterém se zřídka topilo, byl natřený tak, že vypadal jako z mramoru; v ohništi měl pár železných kozlíků s hlavicemi ověnčenými girlandami a vlysem, postříbřenými bílým tombakem – to jediné svědčilo o jakémsi biskupském přepychu. Nad krbem krucifix z mědi, která prorážela pod povrchem setřelého stříbra, připevněný na vyrudlém černém sametu v odřeném zlatém rámečku. U francouzského okna velký stůl s kalamářem a na stole změť papírů a těžké folianty. Za stolem křeslo vypletené slámou. U postele klekátko vypůjčené z oratoře. Po obou stranách postele visely na zdi dvě podobizny v oválných rámcích. Malé zlacené nápisy na neutrálním podkladu říkaly, že jedna z podobizen představuje abbého Chaliota, biskupa ze Saint-Claude, druhá abbého Tourteaua, generálního vikáře z Agde a opata cisterciáckého řádu v Grand-Champ v chartreské diecézi. Když se biskup nastěhoval do pokoje po špitálnících, našel zde ty podobizny a nechal je viset. Byli to kněží, patrně i dobrodinci špitálu, proč by je tedy neměl ctít? Věděl o těch kněžích jen to, že byli dosazeni králem týž den, 27. dubna 1785, jeden na biskupství, druhý na svou prebendu. Když paní Magloirová poprvé sundala oba obrazy, aby s nich setřela prach, objevil biskup tu zajímavou podrobnost, zapsanou vybledlým inkoustem na zažloutlém aršíku, přilepeném čtyřmi oplatkami na zadní stranu portrétu grandchampského opata.

Na okně visela starodávná záclona z hrubě tkané vlněné látky, která už tak zvetšela, že paní Magloirová byla nucena uprostřed ji sešít, aby nemusila pořizovat novou. Biskup na to často upozorňoval:

„Tak je to dobře," říkával.

Všechny místnosti, jak v přízemí, tak v poschodí, byly bez výjimky – jako to bývá v kasárnách a v nemocnicích – pouze vybíleny vápnem.

Ale v posledních letech, jak uvidíme později, našla paní Magloirová v pokoji slečny Jany pod papírem, natřeným hlinkou, jakési malby. Předtím než tam byla nemocnice, bývala v domě radní síň. Odtud ta výzdoba. Pokoje byly vydlážděny červenými dlaždicemi, které se myly každý týden, a před každou postelí ležely slaměné rohože. Ostatně celé obydlí, udržované pečlivě oběma ženami, bylo odshora dolů čisťounké jako klícka. To byl jediný přepych, kterého si biskup dopřál. Říkával: „*Tím nešidíme chudé*."

Musíme však doznat, že mu z jeho bývalého majetku zůstalo šest stříbrných příborů a stříbrná naběračka, na kterou paní Magloirová denně upírala blažené pohledy, když ji, skvěle vyleštěnou, kladla na bílý ubrus. A když už zde líčíme dignského biskupa, jaký byl, musíme dodat, že se nejednou prořekl:

„Těžko bych si přivykal nejíst na stříbře."

Připočtěme k tomu ještě dva těžké stříbrné svícny, které zdědil po své pratetě. Svícny, do nichž byly vetknuty dvě voskovice, stály obyčejně na biskupově krbu. Byl-li někdo pozván, zapalovala paní Magloirová obě svíčky a stavěla svícny na stůl.

V biskupově světnici, u hlav jeho postele, byla skříňka, do které paní Magloirová každý večer ukládala všech šest příborů i s naběračkou. Nutno přiznat, že klíček trčel neustále v zámku.

Zahrada, trochu znešvařená nevzhlednými stavbami, o kterých jsme už mluvili, měla čtyři aleje, které se paprskovitě rozbíhaly od bazénu; další cesta ovíjela zahradu a vedla podél bílé zdi, jíž byla zahrada obehnána. Aleje rozdělovaly zahradu na čtyři záhony lemované zimostrázem. Na třech pěstovala paní Magloirová zeleninu, na čtvrtém záhonu nasázel biskup květiny. Tu a tam rostly ovocné stromy. Jednou mu paní Magloirová s nádechem nepatrného posměchu řekla:

„Vy dovedete všeho tak dobře využít, a přece necháváte záhon bez užitku. Salát by byl jistě lepší než květiny."

„Mýlíte se, paní Magloirová," řekl biskup, „krása je právě tak nepostradatelná jako užitek." Po krátké chvilce dodal:

„Možná že ještě užitečnější."

Zahrada těšila biskupa právě tak jako jeho knihy. Rád tam pobyl hodinu nebo dvě, ořezával stromy, tu a tam vypichoval do země důlky, vkládal do nich semínka, okopával, plel. Nehubil hmyz, jak by to dělal zahradník. Vlastně ho ani nenapadlo pouštět se do botaniky; nevěděl nic o řádech a solidismu; neměl ani nejmenší pomyšlení, aby rozhodoval mezi Tournefortem a přirozenou metodou; nebyl pro rostliny váčkovité proti děložným; ani pro Jussieua proti Linnému. Nestudoval rostliny, miloval květiny. Měl velkou úctu k učencům, ale ještě větší k neznalcům, a aniž se prohřešoval proti této dvojí úctě, zaléval své záhonky každého letního večera z plechové, zeleně natřené konve.

V domě nebyly ani jedny dveře, které by se zamykaly. Dveře jídelny, odkud – jak jsme už pověděli – se šlo rovnou na náměstí před chrámem, byly kdysi vyzdobeny kovanými zámky a závorami jako žalářní vrata. Biskup dal sundat všechno to kování a dveře byly ve dne v noci zavřeny jen na kliku. Ať přišel kdokoliv a kdykoliv, mohl jen za ni vzít. Oběma ženám zpočátku ty nikdy nezamčené dveře nešly vůbec z hlavy. Ale pán z Digne jim řekl:

„Chcete-li, dejte si přidělat závory na dveře svých pokojíků."

Nakonec jeho důvěřivost sdílely anebo přinejmenším předstíraly, že ji sdílejí. Jen na paní Magloirovou šel občas strach. Jak o tom biskup soudil, je dosvědčeno nebo aspoň vysvětleno v těchto dvou řádcích, které připsal na okraj Písma svatého:

„Rozdíl je v tom: lékařovy dveře nemají být nikdy zamčeny a dveře knězovy mají být pořád otevřeny."

Do jiné knihy, nazvané *Filozofie vědy lékařské*, si poznamenal:

„Což nejsem lékař jako oni? Mám rovněž své pacienty; především mám ty jejich, které nazývají nemocnými, a pak ty svoje, kterým říkám nešťastníci."

Jinde zase napsal: „Neptejte se po jménu toho, kdo vás poprosí o přístřeší. Neboť střechu nad hlavou potřebuje především ten, jemuž je vlastní jméno na překážku."

Stalo se kdysi, že se jeden velebníček, nevím, byl-li to farář z Couloubroux nebo z Pompierry, zeptal – asi na popud paní Magloirové –, zda si je pan biskup jist, že není trochu nerozumné nechávat celou noc i den otevřené dveře, a zda se nebojí, že se v domě tak málo střeženém přihodí nějaké neštěstí. Biskup mu s laskavou vážností poklepal na rameno a odvětil:

„Nisi Dominus custodierit domum, in vanum vigilant qui custodiunt eam.[6]" A odvedl hovor jinam.

S oblibou říkával:

„Jako plukovník od dragounů, tak i kněz má svou statečnost! Ale naše statečnost musí být pokojná."

(7)
Kravata

Sem zřejmě patří událost, kterou nemůžeme vynechat, protože nejlépe ukáže, jaký člověk byl dignský pan biskup.

Po rozprášení tlupy Kašpara Bèse, která řádila v ollioulském průsmyku, uprchl do hor Kravata, jeden z jejích velitelů. Se zbylými bandity se načas ukryl v okolí Nizzy, pak se dostal do Piemontska a náhle se objevil opět ve Francii v okolí Barcelonnette. Nejdříve byl spatřen v Jauziers, pak u Tuiles. Ukrýval se v jeskyních Joug-de-l'Aigle a odtud sestupovával ubayskými a ubayettskými úžlabinami k samotám a vesnicím. Odvážil se dokonce až do Embrunu, vnikl v noci do katedrály a vyloupil sakristii. Jeho loupežnické kousky soužily celý kraj. Četnictvo se dalo po jeho stopě,

6 Kdyby domu nestřehl Pán, darmo by ho střežili strážci.

ale marně. Pořád unikal; několikrát se postavil na odpor. Byl to odvážný bídník. A doprostřed té hrůzy přišel biskup. Dostal se na své objížďce do Chastelaru. Starosta ho vyhledal a vybízel ho, aby se neprodleně vrátil. Kravata prý má v rukou hory až po Arche a ještě dál. I s ozbrojeným průvodem je cesta nebezpečná. Tři nebo čtyři nešťastní četníci by tak zbytečně riskovali život.

„Právě proto půjdu bez průvodu," řekl biskup.

„To přece nemyslíte doopravdy, monsignore?" zděsil se starosta.

„Myslím to tak doopravdy, že četníky rozhodně odmítám a za hodinu odjedu."

„Odjedete?"

„Odjedu."

„Sám?"

„Sám."

„Monsignore! To přece neuděláte?"

„Tam v horách," pokračoval biskup, „je skromná vesnička, takhle maličká, a já v ní už celá tři léta nebyl. Žijí tam mí dobří přátelé, mírní a poctiví pastýři. Na třicet koz, které pasou, je jedna jejich vlastní. Pletou hezounké pestrobarevné šňůry z vlny a pískají horácké melodie na flétničky o šesti dírkách. Potřebují, aby se jim občas povědělo o Pánu Bohu. Co by řekli biskupovi, který má strach? Co by řekli, kdybych tam nešel?"

„Ale co lupiči, Vaše Milosti?"

„Tu to máme," prohodil biskup. „Právě na to myslím. Máte pravdu. Mohu je potkat. Také oni potřebují, aby jim někdo řekl o Bohu."

„Ale monsignore, vždyť je to banda! Smečka vlků!"

„Pane starosto, možná, že mě Kristus Pán udělal pastýřem právě pro tohle stádo. Kdo zná cesty Prozřetelnosti?"

„Vaše Milosti, vždyť vás o všechno okradou."

„Nic nemám."

„Zabijou vás."

„Starého dobráka kněze, který se cestou šeptem modlí? Co by z toho měli?“

„Ach, Bože, jestli se s nimi setkáte!“

„Poprosím je, aby přispěli na mé chudé.“

„Monsignore, nechoďte tam, ve jménu božím vás zapřísahám! Jde vám tu o život.“

„Pane starosto,“ řekl biskup, „nejsem tady, abych dbal o svůj život, ale o své ovečky.“

Musili mu ustoupit. Odešel, doprovázen jenom dítětem, které se nabídlo, že ho povede, aby nezabloudil. Jeho svéhlavost se roznesla po kraji a kdekoho poplašila.

Ani sestru, ani paní Magloirovou nechtěl vzít s sebou. Projel na oslu horami, nikoho nepotkal a dojel živ a zdráv ke svým dobrým přátelům pastevcům. Čtrnáct dní jim kázal, sloužil mše, vyučoval a nabádal k mravnému životu. Když se blížil jeho odjezd, rozhodl se sloužit slavnou zpívanou mši s *Te Deum*. Svěřil se s tím faráři. Ale co dělat? Neměli biskupská roucha. Mohli mu posloužit jen chatrnou venkovskou sakristií s několika ošumělými damaškovými ornáty, zdobenými prýmky z kočičího zlata.

„To nevadí,“ řekl biskup. „Pane faráři, jen ohlaste to naše *Te Deum* z kazatelny. Nějak to dopadne.“

Hledali v okolních kostelích. Celou tou nádherou sehnanou z chudičkých farností by byli nestačili vystrojit ani ministranta.

A v těchto nesnázích přivezli dva neznámí jezdci velikou bednu a složili ji v sakristii, prý pro jeho biskupskou Milost. A okamžitě odcválali. Otevřeli bednu; byl tam biskupský plášť ze zlatohlavu, mitra posázená démanty, arcibiskupský kříž, překrásná berla; byla to mešní roucha ukradená před měsícem z chrámového pokladu Matky Boží v Embrunu.

V bedně byl lísteček, na němž stálo:

Kravata monsignoru Lidumilovi.

„Vždyť jsem říkal, že to nějak dopadne!“ zaradoval se biskup. S úsměvem pak dodal:

„Kdo se spokojí s farářskou komží, tomu pošle Bůh arcibiskupský plášť.“

„Monsignore,“ mumlal s úsměvem farář, „Bůh nebo ďábel.“ Biskup upřel oči na faráře a opakoval se svrchovanou jistotou:

„Bůh!“

Když se vracel do Chastelaru, po celou cestu si ho kdekdo zvědavě prohlížel. Na chastelarské faře se znovu shledal se slečnou Janou a s paní Magloirovou, už na něho čekaly. Své sestře řekl:

„Tak co, měl jsem pravdu? Chudák kněz šel mezi své chudé horaly s prázdnýma rukama a vrací se od nich s plnou náručí. Nesl jsem si s sebou jen důvěru v Nejvyššího, a vracím se s celým chrámovým pokladem.“

Večer, než ulehl, ještě dodal:

„Nebojme se nikdy zlodějů a vrahů. Jsou to jen vnější nebezpečí, drobná nebezpečí. Obávejme se sebe samých. Předsudky – to jsou zloději; neřesti – to jsou ti praví vrahové. Velká nebezpečí nosíme v sobě. Nic nesejde na tom, co hrozí našim hlavám nebo našim kapsám! Mysleme jen na to, co hrozí naší duši.“

Pak se obrátil k sestře:

„Sestro, kněz se nesmí nikdy bát svého bližního. Co bližní činí, Bůh dovoluje. Myslíme-li, že se na nás valí nebezpečí, modleme se k Bohu. Nemodleme se k němu jen za sebe, nýbrž za své bratry, aby kvůli nám neupadli do hříchu.“

Jinak byl biskupův život málo rušný. Vypravujeme události, které známe; obvykle však jen kráčel životem, vykonávaje vždycky tytéž věci v tutéž chvíli. Měsíc v jeho roce se podobal hodině v jeho dni.

Uvedl by nás do rozpaků, kdo by se vyptával, co se stalo s chrámovým pokladem. Byly to překrásné věci, opravdu lákavé a velmi vhodné k tomu, aby byly ukradeny ve prospěch chudých. Ostatně tak

jako tak byly už jednou ukradeny. Polovice dobrodružné práce už byla hotova, zbývalo jen dát jiný směr nakradeným věcem, maličko je přistrčit, aby se dostaly k chudině. Nic z toho ostatně netvrdíme. V biskupových poznámkách se našel dost záhadný záznam, který se možná vztahuje k této záležitosti a zní takto:

Otázka je, má-li se to vrátit chrámu, nebo nemocnici.

(8)
Filozofování při skleničce

Senátor, o němž jsme se už zmínili, byl člověk protřelý a šel svou cestou s přímostí, jež si nevšímala překážek, jaké nabízí svědomí, dané slovo, spravedlnost, povinnost; aniž jedinkrát zakopl, kráčel k cíli, rovnou za kariérou a svými zájmy. Byl to bývalý státní návladní, člověk změkčený úspěchy, nikterak ne špatný, ochotný ke všem službičkám, jež mohl prokazovat svým synům, zeťům, příbuzenstvu, dokonce i přátelům; bral moudře jen příjemné stránky života, dobré příležitosti, šťastné náhody. To ostatní mu připadalo celkem hloupé. Byl duchaplný a právě natolik sčetlý, aby se mohl považovat za Epikurova žáka, ačkoliv přitom nebyl nic než odnož Pigault-Lebruna[7]. Rád a docela mile se vysmíval věcem nekonečným a věčným, a také „pošetilosti toho dobráka biskupa" mu byly jen pro smích. Dělal si z nich šašky s vlídnou svrchovaností, někdy dokonce i před samým Myrielem.

Ani nevím, při jaké poloslavnostní příležitosti měli být pozváni hrabě… (náš senátor) a Myriel na hostinu u prefekta. Při zákuscích zvolal senátor, maličko rozjařený, ale stále ještě zachovávající důstojnost:

„Přisámbůh, pane biskupe, pohovořme si. Senátor a biskup nemohou na sebe hledět, aniž přitom nemrknou. Jsme dva auguři. Přiznám se vám. Mám svou filozofii."

7 Druhořadý voltairovský spisovatel, romanopisec a dramatik.

„A máte pravdu," odvětil biskup. „Jak komu jeho filozofie ustele, tak si lehne. Vy jste na loži z purpuru, pane senátore."

Senátor povzbuzen pokračoval:

„Dohodněme se!"

„Jako rozumní lidé," řekl biskup.

„Prohlašuji vám," navázal opět senátor, „že markýz d'Argens, Pyrrhon, Hobbes a pan Naigeon[8] nejsou hlupáci. Mám ve své knihovně všechny své oblíbené filozofy se zlatou ořízkou."

„Rozumíte si s nimi, pane hrabě," přerušil ho biskup.

Senátor pokračoval:

„Nenávidím Diderota; je to ideolog, krasořečník a buřič, v hloubi duše věřící v Boha a větší pobožnůstkář než Voltaire. Voltaire se posmíval Needhamovi' a neměl proč; neboť Needhamovi[9] úhoři dokazují, že Bůh je zbytečný. Pouhá kapka octa ve lžíci zadělávaného těsta vám nahradí *fiat lux*. Představte si větší kapku, větší lžíci, a máte svět. Člověk je úhoř. K čemu je tedy ten váš dobrý věčný Otec? Pane biskupe, víra ve jsoucnost Boha mě unavuje. Je dobrá jen k tomu, aby plodila hubené snílky. Ať mi jde z očí to velké Všecko, které mi je jen pro zlost! Sláva Nicotě, která mě nechává na pokoji! Mezi námi, abych vám vyklopil všechno, co je ve mně, a vyzpovídal se, jak se sluší a patří svému pastýři, přiznám se vám, že se držím rozumu. Nejsem zblázněn do vašeho Ježíše, který na potkání káže odříkání a sebeobětování. Je to lakomcova rada nuzákům. Odříkat se! Proč, prosím vás? Obětovat se? Pro koho? Nevidím, že by se vlk obětoval vlku. Zůstaňme u příkladů z přírody: Jsme nejvýš, mějme tedy vrcholnou filozofii. K čemu je dobré být nahoře, když si nevidíme dál než na špičku nosu? Žijme vesele. Život je všechno. Nevěřím ani dost málo, že člověk má budoucnost někde jinde, ať výš, nebo níž. Vím, doporučují mi oběti a odříkání, mám pozorně

8 Podřadní spisovatelé 18. století, senátoři, popularizátoři osvícenské filozofie.

9 Snažil se smířit teorii biologického plození s vírou v Boha.

vážit, než něco udělám, mám si lámat hlavu, co je dobro a zlo, co je spravedlivé nebo nespravedlivé, co se sluší a co se nesmí. Nač? Protože prý jednou budu vydávat počet ze svých skutků. Kdy? Po smrti. Jaký to pěkný sen! Rád bych viděl, kdo si na mně po smrti co vezme? Ať si tedy jen ruka stínu popadne hrst popela. Řekněme pravdu, my zasvěcení, kteří jsme poodhrnuli Isidin závoj: není ani dobro, ani zlo; je jen vegetování. Hledejme skutečnost. Dobírejme se jádra. U čerta, jděme všemu na kloub! Musíme větřit pravdu, vrtat se v zemi a zmocnit se jí. Tehdy vám dá vzácné radosti. A stanete se silnými a budete se smát. Já stojím pevně na zemi. Pane biskupe, lidská nesmrtelnost je jen lichá zvědavost. Ach, jen rozkošný slib! Věřte mu. Směnka už od Adama! Jste duší, proměníte se v anděla, na lopatkách vám narostou blankytná křídla. Tak mi přece pomozte! Neřekl Tertulianus, že blahoslavení poputují od hvězdy k hvězdě? Budiž. Budeme hvězdnými kobylkami. A pak uzříme Boha. Povídali, že mu hráli! Jaká nuda, všechny ty vaše ráje! Bůh je ohromný nerozum. Pochopitelně bych to nenapsal do *Moniteuru*, k čertu! Ale mezi svými přáteli si to můžeme pošeptat. *Inter pocula*[10]. Obětovat zem ráji, to je jako pustit kořist a chňapnout po stínu. Nalétnout na nekonečnost – tak hloupý nejsem. Jsem nic. Jmenuji se pan hrabě Nic, senátor. Byl jsem, než jsem se narodil? Ne. Budu po smrti? Ne. Co jsem? Trochu prachu, který dal organismus dohromady. Co mám dělat zde na zemi? Mám na vybranou. Trpět, nebo se radovat. Kam mě zavede utrpení? Do nicoty. Kam mě zavede radování? Do nicoty. Ale aspoň jsem něco užil. Jsem rozhodnut. Jez, nebo budeš sněden. Jím. Je lépe být chrupem než trávou. To je má moudrost. Pluj po proudu, protože na konci je hrobník, pro nás ovšem Panteon, a všechno padne do velké jámy. Konec. *Finis*. Úplný zánik. To je místo, kde se všechno rozplyne v nic. Smrt je mrtvá, věřte mi. Směji se při pouhé myšlence, že by se někdo našel, kdo by měl k tomu co podotknout.

10 Mezi číšemi, tj. při popíjení.

Výmysly chův. Bubák na strašení dětí, Jehova na strašení lidí. Ne, náš zítřek – je ve tmě. Za hrobem jsou jen rovnocenné nicoty. Ať jste Sardanapal, ať jste svatý Vincenc z Pauly, všechno je stejné nic. Taková je pravda. Žijme proto nade všechno povzneseni. Užívejte svého já, pokud je máte. Věřte mi, pane biskupe, mám svou filozofii a své filozofy. Nedám se opentlit daremnostmi. Avšak ti, kdo jsou dole, bosáci, podruhové a nuzáci, nesmějí zůstat jen tak beze všeho. Krmí je legendami, přeludy, duší, nesmrtelností, nebem, hvězdami. Přežvykují to. Mažou si to na chléb. Kdo nemá nic, má aspoň pánbíčka. To je věru málo. Nebudu vám v tom překážet, ale já sám se přidržím pana Naigeona. Pán Bůh se hodí jen lidu."

Biskup zatleskal:

„Tomu říkám správná řeč!" zvolal. „Skvělá věc a opravdu zázračná, tenhle materialismus! Každý si ho nemůže dopřát. Ach, kdo jej zná, ten se nenapálí; nedá se tak pitomě vyštvat z rodné země jako Kato, ani ukamenovat jako svatý Štěpán, ani zaživa upálit jako Jana z Arku. Komu se podařilo opatřit si tento obdivuhodný materialismus, má radostný pocit neodpovědnosti, radostné pomyšlení, že může bez znepokojení spolykat všechno: místa, sinekury, hodnosti, dobře nebo špatně nabytou moc, výnosné přebíhání z místa na místo, užitečné zrady, chutné ústupky svědomí a radostnou jistotu, že v případě, když to dobře stráví, sestoupí do hrobu. Jak je to příjemné. Neříkám to o vás, pane senátore. Ale přece vám k tomu mohu jen a jen blahopřát. Vy, velcí páni, máte svou vlastní filozofii, určenou jen pro vás, výlučnou, zjemnělou, přístupnou jen boháčům, filozofii vhodnou ke všem omáčkám, výborné koření pro životní rozkoše. Je to filozofie čerpaná z hlubin a vyhrabaná odbornými hledači. Ale při tom při všem jste hodní a připouštíte, že víra v Boha je filozofií lidu skoro tak, jako místo krocana nadívaného lanýži musí chudině stačit husa s kaštany."

(9)
Sestra vypravuje o bratrovi

Abychom vám dali nahlédnout do domácnosti dignského biskupa a pověděli, jak obě zbožné ženy podřizovaly své jednání, své myšlenky a dokonce i své plaché ženské instinkty biskupovým zvykům a záměrům, aniž musil promluvit a dát je najevo, nemůžeme učinit nic lepšího, než opsat dopis slečny Jany přítelkyni z mladých let, paní vikomtese Boischevronové.

V Digne, 16. prosince 18..

Milá paní!

Není dne, abychom o Vás nemluvili. Je to už skoro zvyk, ale máme i nový důvod. Představte si, že paní Magloirová, když myla a oprašovala stropy a zdi, učinila objev; teď by se za naše dva pokojíčky, vytapetované starým, vápnem bíleným papírem, nemusil stydět ani takový zámek, jako je Váš. Paní Magloirová všechen ten papír strhala. Pod ním byly věci! Můj salón, kde není nábytek a kde věšíme prádlo, je patnáct stop vysoký, osmnáct široký, strop je po starodávnu vymalovaný a zlacený, s trámy jako u Vás. Tapety pocházely z dob, kdy zde byla nemocnice. Jsou zde i pěkně řezaná dřevěná obložení z časů našich babiček. Ale hlavně musíte vidět můj pokoj. Pod vrstvou nejméně deseti papírů objevila paní Magloirová napohled pěkné, třeba ne nejlepší malby. Znázorňují Telemacha, jak ho Minerva pasuje na rytíře, v jiném výjevu je ještě jednou v nějaké zahradě. Její jméno jsem pustila z hlavy. Však Vy víte, kam se římské paní odebíraly na jednu jedinou noc. Jak bych Vám to řekla, zkrátka tam mám Římany, Římanky (zde je nečitelné slovo) a celou družinu. Paní Magloirová to všechno vyčistila. Letos v létě opraví některá poškozená místa, natře všechno fermeží a můj pokoj bude jako muzeum. Na půdě našla dva dřevěné přístěnné stolky ve starém

slohu. Pozlacení by stálo dva šestilibrové dukáty, ale bude líp, dám-li je chudým; ostatně jsou ošklivé a měla bych raději kulatý stolek z mahagonu.

Jsem stále šťastná. Můj bratr je tak hodný. Všechno, co má, rozdá chudým a nemocným. Často jsme v tísni. V našem kraji bývá krutá zima, a musíme se proto trochu starat o ty, kdo mají nouzi. My teplo a světlo jakžtakž máme. To obojí nám velice zpříjemňuje život.

Bratr má naprosto osobité zvyky. Říkává, že biskup musí takový být. Představte si, že dveře našeho domu nejsou nikdy zamčeny na klíč. Kdokoliv chce, může k mému bratrovi kdykoli vstoupit. Nic se nebojí, ani v noci. Říká, že je to jeho statečnost.

Nechce, abychom já nebo paní Magloirová měly o něho strach. Vystavuje se jakémukoli nebezpečí a přeje si, abychom se tvářily, že to ani nepozorujeme.

Člověk si musí na něho zvyknout, aby mu rozuměl.

Vychází v dešti, brouzdá se ve vodě, cestuje v zimě. Nebojí se tmy ani podezřelých cest, ani setkání s podezřelými lidmi.

Loni se vydal úplně sám do kraje zlodějů. Nechtěl nás vzít s sebou. Čtrnáct dní byl pryč a považovali ho už za mrtvého. On se zatím vrátil zdráv a řekl: Podívejte se, jak mě okradli! A otevřel bednu plnou pokladů z chrámové klenotnice v Embrunu; zloději mu ji darovali.

Když se vracel, nedalo mi to a trochu jsem mu vyčinila; dávala jsem ovšem pozor, abych mluvila, jen když kola kočáru hrčela, tak to aspoň nikdo neslyšel.

V prvních dobách jsem si říkávala: není nebezpečí, aby ho odradilo, je strašný. Teď jsem si už na to konečně zvykla. Dávám paní Magloirové znamení, aby mu neodmlouvala. Pouští se do všeho, čeho se mu zachce. Pokud jde o mne, beru paní Magloirovou s sebou, vracím se do svého pokojíčku, modlím se za něho a usínám. Jsem klidná, neboť vím, že kdyby se jemu

přihodilo něco zlého, byl by to i můj konec. Odešla bych k Pánu Bohu se svým bratrem a biskupem. Paní Magloirová si na ty jeho, jak říkala, nerozumnosti, zvykala s větším sebezapřením. Ale už se přizpůsobila. Modlíme se obě, společně se bojíme a usínáme. Kdyby k nám vlezl čert, měl by volnou ruku. Konečně, čeho se bát v tomto domě? Je při nás stále ten, kdo je mnohem silnější. Ďábel tudy může projít, ale Bůh zde s námi přebývá.

To mi stačí. Můj bratr mi nepotřebuje říkat ani slůvko. Rozumím mu bez mluvení a spolu se odevzdáváme do vůle Prozřetelnosti.

Tak musíme jednat s člověkem velikého ducha.

Ptala jsem se bratra na rodinu Fauxových, jak jste si přála. Však dobře víte, jak všechno zná a dohře si pamatuje; je stále věrný roajalista. Po pravdě řečeno, je to velmi stará normanská rodina z okolí Caen. Již před pěti sty léty žil šlechtic Raoul de Faux, Jan de Faux a Tomáš de Faux, a jeden z nich byl pán z Rochefortu. Poslední byl Vít Štěpán Alexandr, kapitán a něco jako důstojník bretaňské lehké jízdy. Jeho dcera Marie Louisa se provdala za Adriena Karla de Gramont, syna vévody Ludvíka de Gramont. paira Francie, plukovníka francouzských gard a armádního generálporučíka. Píše se Faux, Faug i Faoucq.

Milá paní, doporučte nás modlitbám svého zbožného příbuzného, pana kardinála. Vaše Sylvie dělá dobře, že nemámí ty krátké chvíle, které tráví u Vás, dopisováním se mnou. Jistě je zdráva, pracuje podle Vašeho přání a má mě ráda. Víc nežádám. Její pozdrav, který vyřizujete, je mi velmi milý. Mé zdraví není špatné, ale hubnu den ode dne. Sbohem, došla jsem až na konec listu, a proto se musím s Vámi rozloučit. Mnoho pěkného

Jana

P. S. Váš synoveček je půvabný. Víte, že už mu bude pět let? Včera viděl na ulici koně s nákolenicemi a zvolal: „Co to má na nožičkách?“ To děcko je tak hodné! Jeho bratříček vláčí za sebou po bytě staré koště jako vůz a křičí: „Hyjé!“

Jak vidíme z dopisu, obě ženy se dovedly přizpůsobit biskupovým zvyklostem oním ryze ženským důvtipem, který chápe člověka lépe než on sám sebe. V neměnitelně vlídném a cudném prostředí konal dignský biskup veliké, odvážné a vznešené věci, aniž se zdálo, že tuší jejich obsah. Obě ženy se o něho třásly, ale nechávaly jej na pokoji. Někdy se paní Magloirová pokusila o připomínku, než se biskup rozhodl; ale mlčela, když jednal, a tím spíš po činu. V díle jednou počatém ho nikdy ani posuňkem nerušily. V některých chvílích, aniž o tom musil mluvit a aniž si to sám ve své dokonalé prostotě uvědomoval, obě ženy nejasně cítily, že jejich pán jedná jako biskup; a nebyly pak ničím víc než dvěma stíny v domě. Sloužily mu trpně, a bylo-li třeba zmizet, poslušně mizely. Jemným instinktem obdivuhodně chápaly, že i starostlivost může být někdy obtížná. A i tehdy, když se domnívaly, že mu hrozí nebezpečí, chápaly, neříkám jeho myšlenku, ale jeho povahu do té míry, že nad ním nebděly. Svěřovaly ho Pánu Bohu.

Ostatně, jak jsme se dočtli, Jana tvrdila, že smrt bratrova by byla i její smrtí. Paní Magloirová to sice neříkala, ale věděla to také.

(10)
Biskup potkává neznámé světlo

Zakrátko po dopise uvedeném na předcházejících stránkách odvážil se biskup – věříme-li tomu, co si lidé povídali – ještě nebezpečnější věci, než byla procházka v horách mezi bandity.

Na venkově blízko Digne žil o samotě jakýsi muž. Byl to – řekněme rychle to děsné slovo – bývalý člen konventu. Jmenoval se G.

V úzkoprsém světě dignském se o něm mluvilo s odporem. Člen konventu! Umíte si to vůbec představit? Za těch časů si lidé tykali a říkali si „občane“. Mluvilo se o něm jako o nestvůře. Pro smrt královu sice nehlasoval, ale mnoho k tomu nechybělo. Byl to málem královrah. Měl strašnou minulost. Proč nebyl po návratu legitimních panovníků postaven před řádný soud? Nebyli by mu sice utrhli hlavu, budiž; ale pořádné vyhnanství nadosmrti by si zasloužil. Byl to ostatně neznaboh jako celá ta banda. – Husy štěbetaly o supovi.

Byl to vůbec sup, ten G.? Byl, kdybychom soudili podle toho, že žil plaše a osaměle.

Protože nehlasoval pro smrt královu, nebyl zapsán v seznamu těch, kdo byli odsouzeni do vyhnanství, a směl zůstat ve Francii. Bydlil tři čtvrtě hodiny cesty od města, daleko od všech vísek, daleko ode všech cest, v jakémsi zapadlém koutu divokého údolí. Měl prý tam kousek pole a nějakou díru, brloh. Žádné sousedy, živá noha tamtudy neprošla. Od chvíle, co se do údolí nastěhoval, zarostla stezka, která tam vedla, trávou. O místě se mluvilo jako o katovně.

Biskup zamyšlen se občas zahleděl k obzoru, kde podle skupinky stromů rozeznával údolí starého člena konventu, a říkával si: „Tam žije osamělá duše.“

A v hloubi srdce dodával: „Měl bych ho navštívit“

Ale přiznejme si, že tato myšlenka, zprvu přirozená, se mu po chvíli přemýšlení zdála nemožná, ba skoro odpuzující. Aniž si to jasně uvědomoval, starý člen konventu v něm jako v ostatních budil cit, který přímo hraničí s nenávistí a který tak dobře vyjadřuje slovo odcizení.

Ale což se má pastýř lekat prašiviny, kterou dostala jeho ovečka? Jistě ne. Ale jaká ovečka!

Dobrák biskup byl celý zmaten. Kolikrát už tam měl namířeno, ale zase se vrátil.

Jednou se konečně rozneslo městem, že jakýsi pasáček, který panu G. v jeho pelechu posluhoval, přišel pro lékaře; starý zločinec umírá, ochrnul a nepřežije prý noc.

„Zaplať Pánbůh!“ dodávali někteří občané.

Biskup vzal hůl, přehodil si plášť, aby skryl příliš ošuntělou sutanu, a také proto, že očekával ostrý večerní vítr, a šel.

Slunce se už na západě dotýkalo skoro obzoru, když se biskup dostal až k neblahému místu. S tlukoucím srdcem stanul v blízkosti doupěte. Přeskočil příkop, prodral se houštím, po schůdcích přelezl plot, vstoupil do zarostlé zahrádky, udělal několik odvážných kroků a tam za vysokým houštím spatřil lidský příbytek.

Byla to nízká chatrč, chudičká, malá a čistá, s révou pnoucí se po zdi.

Přede dveřmi, ve staré lenošce na kolečkách, selském odpočívadle, seděl bělovlasý muž a usmíval se do slunce.

U muže stál hošík, pasáček. Podával mu misku s mlékem. Mezitímco se biskup díval, stařec pozvedl hlas:

„Děkuji,“ řekl, „už nic nepotřebuji.“ A jeho úsměv opustil slunce a utkvěl na dítěti.

Biskup přistoupil blíž. Když stařec uslyšel kroky, obrátil hlavu a v jeho obličeji se zračilo všechno to překvapení, jaké se v člověku nastřádá za dlouhá léta života.

„Hle, první návštěva od té doby, co zde bydlím. Kdo jste, pane?“

Biskup odpověděl:

„Jmenuji se Lidumil Myriel.“

„Lidumil Myriel! Slyšel jsem to jméno. To vám říkají lidé monsignore Lidumil?“

„To jsem já.“

Stařec s mírným úsměvem pokračoval:

„V tom případě jste mým biskupem?“

„Tak trochu.“

„Přistupte blíž, pane!“

Člen konventu napřáhl ruku, ale biskup ji nepřijal. Řekl jenom:

„Jsem rád, že mi o vás dali mylnou zprávu. Vy přece nevypadáte jako nemocný člověk!“

„Pane,“ odpověděl stařec, „budu uzdraven.“ Odmlčel se a potom řekl: „Za tři hodiny umřu.“

Pak dodal:

„Jsem tak trochu lékař a vím, jak přichází poslední hodinka. Včera mě studily jen nohy; dnes stoupl chlad ke kolenům; teď cítím, jak stoupá k pasu; až dojde k srdci, bude konec. Slunce je krásné, že ano? Dal jsem se vyvézt před dům, abych se naposled podíval na svět. Můžete mluvit, neunavuje mě to. Dobře jste učinil, že jste se přišel podívat na člověka, který umírá. Je dobře, že tato chvíle bude mít svědka. Všichni máme své vrtochy; byl bych chtěl žít až do svítání, ale vím, že mi zbývají sotva tři hodiny. Přijde chvíle a setmí se. Co na tom záleží! Skončit je věc prostá. K tomu nepotřebujeme svítání. Budiž. Umřu pod širým nebem.“

Stařec se obrátil k pasáčkovi.

„Ty si jdi lehnout. Celou noc jsi nespal. Jsi unavený.“

Hoch zašel do chaloupky.

Stařec ho sledoval očima, a jako by mluvil k sobě, dodal: „Umřu, zatímco bude spát. Náš dvojí spánek se docela dobře shodne.“

Biskup nebyl dojat, jak býval, když umírali jiní. V tomto umírání postrádal Boha; řekněme si zcela otevřeně – neboť i tyto malé nesrovnalosti velkých srdcí chtějí přijít k slovu jako všechno ostatní –, že biskup, který se s oblibou smával Své Milosti, byl tak trochu dotčen, že ho stařec neoslovuje titulem monsignore, a byl skoro v pokušení odpovědět „občane“. Zachtělo se mu drsné důvěrnosti, dosti obvyklé u lékařů a kněží, důvěrnosti, která však odporovala jeho vlastní povaze. Tento muž, člen konventu, mluvčí lidu, býval celkem vzato jedním z mocných tohoto světa; biskup snad poprvé ve svém životě pocítil v sobě potřebu přísnosti. Ale člen konventu

na něho hleděl se skromnou srdečností, z níž bylo cítit pokoru, slušící tomu, kdo se brzy obrátí v prach a popel.

Ačkoliv se biskup obvykle střežil zvědavosti, která podle jeho názoru nemá daleko k tomu, aby byla urážlivá, zkoumavě se díval na člena konventu a sledoval ho s pozorností, která, byť pramenila ze soucitu, by se byla tváří v tvář kterémukoli jinému člověku pravděpodobně příčila jeho svědomí. Člen konventu mu připadal jako člověk, který stojí mimo zákon, i mimo zákon milosrdenství.

G., klidný, vzpřímený, se zvučným hlasem, byl z těch osmdesátníků, kteří budí úžas fyziologů.

Revoluce měla mnoho lidí, kteří se hodili do velké doby. Bylo znát, že stařec prošel tvrdou školou života. Přestože měl smrt na jazyku, zachoval si pohyby zdravého člověka. Jeho bystrý pohled, pevný přízvuk a mohutné pokrčení ramen měly do sebe cosi, co mohlo smrt přivést do rozpaků. Mohamedánský anděl smrti Azrael by se byl vrátil cestou, kterou přišel, v domnění, že se zmýlil ve dveřích. G. umíral, jako by tomu sám chtěl. Umíral jaksi ze svobodné vůle. Jen chůze nebyl schopen. Temnoty se ho zmocňovaly od nohou. Nohy měl bezvládné a chladné, ale hlava žila plnou mohutností života a jasu. V této těžké chvíli se G. podobal králi z orientální pohádky, který měl od pasu nahoru lidské tělo, od pasu dolů byl z mramoru.

Opodál ležel kámen. Biskup na něj usedl. Pustil se do kázání:

„Blahopřeji vám," řekl káravým tónem, „že jste alespoň nehlasoval pro královu smrt."

Zdálo se, že člen konventu necítí hořkou narážku ve slově „alespoň". Když odpovídal, všechen úsměv na jeho tváři pohasl.

„Neblahopřejte mi příliš, pane, hlasoval jsem pro konec tyrana."

Strohý přízvuk se setkal s přízvukem přísnosti.

„Co tím míníte?" zeptal se biskup.

„Chci říci, že člověk má v sobě tyrana – nevědomost. A tomu tyranovi jsem odhlasoval smrt. Ten tyran nám zplodil království,

autoritu pocházející ze zla, já byl pro vědu – autoritu, která pochází z pravdy. Jen jí má být člověk ovládán."

„A svědomím," dodal biskup.

„To je totéž. Svědomí je vrozená část vědy, kterou máme ve svém nitru."

Monsignore Lidumil naslouchal trochu udiveně řeči pro něho docela nové.

Člen konventu pokračoval:

„Když šlo o Ludvíka XVI., řekl jsem: Ne, nemám právo zabít člověka; ale cítím povinnost vyplenit zlo! Hlasem pro republiku jsem hlasoval pro smrt tyrana: pro konec prostituce, konec otroctví mužů, konec tmy dětí. Pro bratrství, svornost, svítání! Pomohl jsem pádu předsudků a omylů. Zhroucení omylů a předsudků zažehuje světlo. My, my jsme porazili starý svět, a starý svět, nádoba utrpení, která se převrhla na lidstvo, se stal osudím radostí."

„Smíšených radostí," řekl biskup.

„Mohl byste říci zkalených radostí, a dnes – po osudném návratu minulosti v roce 1814 – radostí ztracených. Naneštěstí nebylo dílo dokonáno, to připouštím; rozbořili jsme starý svět, ale neuměli jsme úplně potlačit jeho ducha. Nestačí odstraňovat zlořády; musíme změnit lidské mravy. Mlýn tu již není, ale vítr fouká dál."

„Vy jste bořili. Bořit je možná užitečné; ale nevěřím tomu, kdo boří z hněvu."

„Právo má svůj hněv, pane biskupe, a hněv práva je druhem pokroku. Ať si mluví, kdo chce, co chce, Francouzská revoluce je nejmohutnější čin lidských pokolení od příchodu Kristova. Neúplný, budiž, ale vznešený. Revoluce odhalila nedostatky lidské společnosti. Zjemnila ducha; uklidnila jej, uchlácholila, ujasnila; rozlila po světě pokrokové proudy. Byla dobrá. Francouzská revoluce je triumf lidskosti."

Biskup se nezdržel, aby nezamručel:

„Opravdu? A co rok třiadevadesátý?"

Člen konventu se vzpřímil, slavnostní i smutný zároveň, a vykřikl, jak mu jen prchající síly dovolovaly:

„Ach, tu to máme! Rok třiadevadesátý! Čekal jsem to slovo. Patnáct set let se srážely mraky. Za patnáct set let spustilo. Vyčítáte blesku, že zapálil."

Biskup cítil, aniž to snad přiznal, že v něm bylo něco zasaženo. Přesto se přemohl a odpověděl:

„Soudce mluví jménem spravedlnosti; kněz mluví ve jménu milosrdenství, které je jen vyšší spravedlností. Blesk se nemá mýlit."

A upřeně pozoruje člena konventu, dodal:

„A co Ludvík XVII.?" Člen konventu vztáhl ruku a chytl biskupa za paži:

„Ludvík XVII.! Hleďme! Nad kým to pláčete? Oplakáváte nevinné dítě? Budiž, pláču s vámi. Nebo v něm oplakáváte dítě královské? To bych si rozmyslil. Cartouchův bratr, nevinné dítě, jehož jediným zločinem bylo, že byl bratrem Cartouchovým[11], dítě, které viselo na náměstí de Grève přivázáno pod pažemi tak dlouho, až z toho mělo smrt, je pro mě stejně bolestnou obětí jako vnuk Ludvíka XV., nevinné dítě, umučené ve věži du Temple pro podobný zločin; bylo vnukem Ludvíka XV."

„Pane," řekl biskup, „nerad slyším, kladou-li se ta dvě jména tak blízko sebe."

„Cartouche? Ludvík XV.? Kterého z obou se zastáváte?"

Nastala chvilka ticha. Biskup skoro litoval, že přišel; cítil se nejasně a podivně zmaten.

Člen konventu spustil znovu:

„Ach, důstojný otče, nemáte rád pravdu bez obalu. Kristus ji miloval. Vzal metlu a vypráskal chrám. Jeho bič, plný jisker, byl drsný mluvčí

11 Odvážný náčelník zlodějů, lámán kolem a popraven na náměstí de Grève r. 1721.

pravdy. Když zvolal: *Sinite parvulos*[12], nerozeznával mezi malými dětmi. Nebyl by se ostýchal seznámit syna Barnabášova se synem Herodovým. Pane, nevinnost má svou vlastní korunu. Nevinnost už sama o sobě je vznešenost, stejně velebná v hadrech jako v hávu s liliemi."

„To je pravda," řekl tiše biskup.

„Trvám na svém," pokračoval člen konventu G. „Jmenoval jste mi Ludvíka XVII. Dohodněme se! Oplakáváme všechny nevinné mučedníky, všechny děti? Souhlasím. Ale řekl jsem vám, že musíme jít dál než k roku třiadevadesátému a že musíme začít plakat ještě před Ludvíkem XVII. Budu s Vámi plakat nad královskými dětmi, budete-li se mnou plakat nad dětmi z lidu."

„Oplakávám všechny," řekl biskup.

„Všechny stejně!" zvolal G. „Má-li se však miska vah svážit na jednu stranu, nechť se sváží na stranu lidu. Trpí mnohem déle."

A zase bylo ticho. Přerušil je člen konventu. Zvedl se na lokti, sevřel obličej mezi palec a ukazováček, jak mimoděk děláme, vyptáváme-li se nebo soudíme, a vyzval biskupa pohledem plným usilovného vzepětí posledních sil. Bylo to jako výbuch.

„Ano, pane, už je to dlouho, co lid trpí. Hleďte, určitě jste nepřišel mluvit se mnou o Ludvíku XVII.? Neznám vás. Od té doby, co jsem v kraji, žil jsem v této uzavřenosti sám, nevytáhl jsem paty, stýkal jsem se jen s dítětem, které mě obsluhuje. Je pravda, že vaše jméno se doneslo matně až ke mně, a musím přiznat, že je nikdo nevyslovoval ve zlém; ale to nic neznamená; šikovní lidé mají tolik možností dobrákovi z lidu namluvit, co se jim zachce. Abych nezapomněl, neslyšel jsem hrčení kočáru, jistě jste jej nechal za houštím dole na rozcestí. Opakuji, že vás neznám. Pověděl jste mi, že jste biskup, ale to mi vůbec nic neříká o vaší mravní bytosti. Proto se vás ptám znova. Kdo jste? Jste biskup, to jest církevní kníže, jeden z těch pozlacených s erby a důchody, jeden z těch, kdož mají velké

12 Nechte maličkých, tj. přijíti ke mně.

prebendy – dignské biskupství, patnáct tisíc franků stálého platu, deset tisíc franků vedlejších příjmů, dohromady pětadvacet tisíc franků – kdo mají kuchyně, livrejované sluhy, dobré živobytí, v pátek jedí vodní slípky, pyšní se v parádním voze s lokajem vpředu i vzadu, a kdo mají paláce a jezdí v kočáře ve jménu Ježíše Krista, který chodil bos! Vy jste prelát; máte důchody, palác, koně, služebnictvo, výbornou tabuli, všechny rozkoše života, máte všechno jako ostatní preláti, a jako ostatní toho užíváte, což je dobře, říká to mnoho, ale ne dost; neodhaluje mi to vaši vnitřní hodnotu, vás, který přichází a domýšlí se pravděpodobně, že mi přináší moudrost. Ke komu mluvím? Kdo jste?“ Biskup sklonil hlavu a odpověděl:

„Vermis sum.[13]“

„Pozemský červ v kočáře!“ zabručel člen konventu.

Teď přišla řada na člena konventu, aby byl zpupný, a na biskupa, aby zpokorněl. Biskup odpověděl mírně:

„Budiž, pane. Ale vysvětlete mi, čím můj kočár, který je tady na dva kroky za stromy, čím má výborná tabule a divoké kachny, které jím v pátek, čím mých pětadvacet tisíc franků důchodu, čím můj palác a mí lokajové dokazují, že soucit není ctností, že milosrdenství není povinností a že rok 1793 nebyl neúprosný.“

Člen konventu si přejel rukou čelo, jako by z něho zaháněl mrak.

„Než vám odpovím,“ řekl, „prosím vás za prominutí. Neměl jsem teď pravdu, pane. Jste u mne, jste mým hostem. Jsem povinen chovat se k vám slušně. Vy rozebíráte mé myšlenky, je na mně, abych se spokojil tím, že budu čelit vašim důvodům. Vaše bohatství a vaše požitky jsou trumfy, které v našem rokování mohu vynést proti vám, ale nebylo vkusné, že jsem jich použil. Slibuji vám, že se s nimi už nevytasím.“

„Děkuji vám,“ pravil biskup.

G. odpověděl:

13 Jsem červ (citát z žalmu).

„Vraťme se k vysvětlení, které jste chtěl. Kde jsme zůstali? Co jste mi říkal? Že rok 1793 byl neúprosný?“

„Neúprosný, ano,“ řekl biskup. „Co si myslíte o Maratovi, který tleskal gilotině?“

„Co si pomyslíte o Bossuetovi[14], který zpíval *Te Deum* po dragonádách?“

Odpověď byla tvrdá, ale šla neúprosně k cíli jako ocelový hrot. Biskup se zachvěl, nenapadla ho pohotová odpověď: ale byl dotčen způsobem, jak člen konventu mluví o Bossuetovi. I nejlepší duchové mají své bůžky a někdy se cítí neurčitě zraněni nedostatkem úcty k logice.

Člen konventu počal těžce oddychovat; dušnost, která se přidružuje k posledním vzdechům, mu přerývala hlas; přesto v jeho očích zářila svrchovaná bystrost ducha. Pokračoval:

„Byl bych rád, abychom si ještě o všeličems pohovořili. Aniž za to revoluce, která je ve svém souhrnu nesmírný lidský klad, může, je rok třiadevadesátý bohužel námitkou proti ní. Vy myslíte, že ten rok byl neúprosný; ale co celá monarchie, pane? Carrier je bandita[15]; ale jak nazvete Montrevela[16]? Fouquier-Tinville[17] je padouch, ale jaký je váš názor na Lamoignon-Bâvilla[18]? Maillard[19] je hrozný, ale co, prosím vás, Saulx-Tavannes[20]? Otec Duchêne[21] je zuřivý, ale

14 Biskup Bossuet, historik a dvorní kazatel Ludvíka XIV., po odvolání nantského ediktu (1685) slavil pronásledování protestantů, při němž měla velkou úlohu i jízda.

15 Člen konventu, nařídil v Nantes velké krveprolití.

16 Markýz, pronásledoval v Languedoku protestanty.

17 Veřejný žalobce revolučního tribunálu v Paříži.

18 Pronásledoval v Languedoku protestanty.

19 Účastník zářijového vraždění v r. 1792.

20 Maršál, jeden ze strůjců Bartolomějské noci (vraždění protestantů).

21 Deník vydávaný „zuřivým“ Hébertem.

jakou přezdívku byste dal otci Letellierovi[22]? Jourdan-Hrdlořez[23] je netvor, ale menší než pan markýz Louvois[24]. Pane, pane, pláču nad Marií Antoinettou, arcikněžnou a královnou, ale pláču také nad tou ubohou hugenotkou, která, pane drahý, v roce 1685, za Ludvíka XIV., když měla kojit své dítě, byla přivázána ke kůlu, obnažená až k pasu, a dítě jí drželi z dosahu; prsa přetékala mlékem a srdce úzkostí. Maličké, vyhladovělé a bledé dítě při pohledu na prs jen naříkalo a div neumíralo; a kat řekl ženě, matce a živitelce: „Zřekni se své víry!“, ponechávaje jí na vybranou mezi smrtí dítěte a smrtí svědomí. Co řeknete těmto tantalovským mukám připraveným matce? Pane, dobře si zapamatujte, že Francouzská revoluce měla své důvody. Její hněv jí bude budoucností prominut. Jejím výsledkem je lepší svět. Z jejích nejhroznějších ran vzchází naděje pro lidské pokolení. Buďme struční. Končím, mám příliš snadnou pozici. Ostatně umírám.“

A člen konventu odvrátil pohled od biskupa a dokončil svou myšlenku těmito několika klidnými slovy:

„Ano, surovostem pokroku říkáme revoluce. Když je provedena, pochopíme, že lidské pokolení sice pobídla ostruha, ale pokročilo vpřed.“

Člen konventu neměl ani potuchy o tom, že v biskupově duši dobyl jednoho zákopu po druhém. Přece však zbyl ještě jeden, a z toho úseku, nejvyššího zdroje odporu monsignora Lidumila, vyšla slova, v nichž se objevila téměř táž tvrdost jako na začátku:

„Pokrok má věřit v Boha. Dobro nemůže mít bezbožného sluhu. Nevěrec je špatný vůdce národa.“

Starý zástupce lidu neodpověděl. Zachvěl se. Podíval se na nebe a v oku se mu pomalu rodila slza. Když sklouzla po zsinalé tváři,

22 Jezuita, zpovědník Ludvíka XIV. a zarputilý protivník Port Royalu (střediska jansenistů).

23 Původce krveprolití v Ledárně v Avignonu 1791.

24 Ministr Ludvíka XIV., nařídil vyplenit ohněm Falcko.

řekl muž téměř koktavě, tiše a pro sebe, s pohledem ztrácejícím se v hlubinách.

„Ó ideále! Jen ty jsi skutečný!“

Biskup byl nevýslovně pohnut.

Po chvilce mlčení stařec pozvedl prst k nebi a řekl:

„Je nekonečnost. Kdyby nekonečnost neměla své já, bylo by já její mezí; nebyla by nekonečností; jinými slovy: nebyla by. Ale ona je. Tudíž má své já. A ono já nekonečnosti je Bůh.“

Poslední slova pronášel mohutným hlasem a chvěl se při nich vytržením, jako by někoho viděl. Když domluvil, zavřel oči. Námaha ho vyčerpala. Bylo zřejmé, že v několika minutách prožil těch několik hodin, které mu zbývaly. Co právě řekl, přiblížilo ho tomu, který je přítomen ve smrti. Nadcházela starcova poslední hodinka.

Biskup pochopil, že čas kvapí; přišel přece jako kněz; z největšího chladu přešel postupně k největšímu dojetí; zahleděl se na zavřené oči, uchopil starou, scvrklou a ledovou ruku a nahnul se nad umírajícím:

„Tato hodina je hodinou boží. Nemyslíte, že by bylo škoda, kdybychom se byli marně sešli?“

Člen konventu otevřel opět oči. Chmurná vážnost se mu zračila v obličeji.

„Pane biskupe,“ pravil s rozvláčností, která pocházela spíše ze vznešenosti duše než z poklesu sil, „prožil jsem svůj život v přemýšlení, studiu a rozjímání. Bylo mi šedesát, když mě země zavolala a poručila, abych se míchal do jejích záležitostí. Poslechl jsem. Byly chyby, potíral jsem je; byl útlak, já jsem jej ničil; byla práva a byly zásady, já jsem je vyhlašoval a vyznával. Vlast byla napadena, já jsem ji bránil; když byla Francie ohrožena, také já jsem nastavil svá prsa. Nebyl jsem bohatý, jsem chudý. Byl jsem jedním z mocných tohoto státu v době, kdy sklepy státního pokladu byly nacpány penězi tak, že bylo nutno podpírat zdi, aby nepovolily pod tíhou zlata a stříbra,

ale já jsem denně obědval v ulici Arbre-Sec za dvaadvacet měďáků. Pomáhal jsem utiskovaným a trpícím. Je pravda, že jsem roztrhal oltářní přikrývku; ale jen proto, abych ovázal rány své vlasti. Vždycky jsem pomáhal lidstvu na pochodu za světlem a často jsem vzdoroval nemilosrdnému pokroku. Brával jsem mnohdy v ochranu své vlastní odpůrce, vás, pánové. A v Peteghemu ve Flandřích, právě tam, kde merovejští králové měli svůj letní palác, jsem roku 1793 zachránil klášter urbanistek, opatství svaté Kláry z Beaulieu. Podle svých sil jsem plnil povinnost, podle možností konal dobro. Poté jsem byl vyhnán, štván, pronásledován, stíhán, očerňován, zatracen, vypovězen. Již několik let i při svých šedinách cítím, že si mnoho lidí osobuje právo mnou opovrhovat; pro ubohý nevědomý dav jsem zatracenec, a já přijímám samotu, do které mě zahnala nenávist, ačkoliv sám nepociťuji nenávist k nikomu. Je mi teď šestaosmdesát let a umírám. Co ode mě chcete?“

„Vaše požehnání,“ řekl biskup.

A poklekl.

Když biskup zvedl hlavu, tvář člena konventu zmajestátněla. Právě skonal.

Biskup se vrátil domů hluboce pohřížen do všelijakých myšlenek. Modlil se celou noc. Nazítří se několik odvážných zvědavců pokusilo mluvit o členu konventu G.; ukázal jim jen nebe. Od této chvíle zdvojnásobil svou laskavost a bratrské pochopení k nepatrným a trpícím.

Při každé narážce o tom „starém zločinci G.“ upadal do podivné roztržitosti. Nikdo by byl nemohl říci, že odchod tohoto ducha a odlesk toho velkého svědomí v biskupově vlastním svědomí nepoznamenaly jeho cestu za dokonalostí.

Tato „duchovní-návštěva“ pochopitelně rozhlaholila místní společnůstky:

„Patří snad biskup k lůžku takového umírajícího? Nedalo se přece očekávat, že by se byl obrátil. Každý revolucionář je odpadlík. Že

tam vůbec chodil! Co tam chtěl vidět? Byl asi velmi zvědav na to, jak si čerti odnášejí duši."

Jakási urozená vdova, z toho druhu drzých žen, které si o sobě myslí, že jsou duchaplné, jednou vybuchla:

„Monsignore, lidé se ptají, kdy si Vaše Milost nasadí červenou čapku."

„Óóó, červeň je vznešená barva!" odpověděl biskup. „Naštěstí ti, kdo ji nenávidí na čapce, se jí klanějí na klobouku."

(11)
Výhrady

Silně by se mýlil, kdo by z toho usuzoval, že pan Lidumil byl „filozof v biskupském rouše" nebo „vlastenecký kněz". Setkání či téměř duchovní spojení s členem konventu G. v něm zanechalo otřes, po němž byl ještě laskavější. To bylo všechno.

Ačkoliv monsignore Lidumil nebyl člověk politický, je zde snad namístě naznačit, jaký byl jeho postoj k událostem, ač není jisté, myslil-li monsignore Lidumil vůbec někdy na to, aby k nim zaujal nějaké stanovisko.

Vraťme se o několik let nazpět.

Nějaký čas poté, co byl jmenován biskupem, povýšil císař Myriela zároveň s několika jinými biskupy do stavu baronského. Jak víme, byl v noci z 5. na 6. července 1809 zajat papež; při této příležitosti byl Myriel povolán na synod francouzských a italských biskupů, svolaný do Paříže. Synod zasedal v chrámu Matky Boží a 15. června 1811 se poprvé sešel za předsednictví kardinála Fesche. Myriel byl jedním z pětadevadesáti biskupů na něm shromážděných. Ale zúčastnil se jen jednoho zasedání a tří čtyř zvláštních schůzí. Biskup z horácké diecéze, žijící v úzkém styku s přírodou, ve venkovské prostotě a bídě, vnášel patrně mezi tyto vynikající osobnosti myš-

lenky, které měnily temperaturu celého shromáždění. Velmi rychle odjel do Digne. Když se ho ptali, proč tak nenadále odjel, říkal:

„Vadil jsem jim. Vál ze mě venkovský vzduch. Připadal jsem jim jako otevřené dveře.“

Jindy říkával: *„Co chcete? To panstvo je samá šlechta. Já jsem jen chudý venkovský biskup.“*

Pravda je, že se jim nelíbil. Když byl na návštěvě u jednoho ze svých nejurozenějších kolegů, uklouzla prý mu mezi jinými podivnůstkami slova: „Nádherné hodiny! Krásné koberce! Skvělé livreje! To musí být velmi nepohodlné! Och! Nechtěl bych všechny ty zbytečnosti, které by na mě neustále křičely: jsou lidé, kteří mají hlad! Jsou lidé, kterým je zima! Jsou chudí! Jsou chudí!“

Mimochodem řečeno, nebyla by to rozumná nenávist, která by zavrhovala přepych. Taková nenávist by zavrhovala i umění. Ale u kněží je přepych mimo církevní obřady neomluvitelný. Bohatý kněz – to odporuje rozumu. Kněz má stát po boku chudiny. Což se může člověk bez ustání, ve dne v noci, stýkat se všemi úzkostmi, neštěstím a chudobou, a nenechat na sobě ulpět jako prach z práce trochu bídy? Můžeme si představit člověka, kterému by u výhně nebylo horko? Můžeme si představit dělníka, který ustavičně pracuje u pece, aby neměl ožehnuté vlasy, začernalé nehty, aby nevypotil ani kapku potu a neměl ani zrníčko prachu v obličeji? Prvním důkazem lásky k bližnímu u kněze, a obzvláště u biskupa, je chudoba.

I dignský biskup takto bezpochyby smýšlel.

Ostatně není třeba věřit, že sdílel v jistých choulostivých otázkách názor, který bychom mohli nazvat „vůdčí myšlenkou našeho věku“. Málo zasahoval do současných teologických hádek a mlčel o věcech, do kterých jsou zapleteny církev a stát; kdyby na něho byli naléhali, bylo by se ukázalo, že je spíš přívrženec papeže než stoupenec národní církve francouzské. Protože kreslíme jeho podobiznu a protože nechceme nic skrývat, jsme nuceni dodat, že byl necitelný k Napoleonovu pádu. Od roku 1813 stranil a tleskal všem

nepřátelským projevům vůči císaři. Odmítl ho pozdravit při jeho návratu z Elby a nenařídil, aby se v diecézi za jeho stodenní vlády konaly veřejné modlitby.

Kromě sestry Jany měl dva bratry; generála a prefekta. Oběma psal dosti často. Na prvního se nějaký čas hněval, poněvadž jako velící generál v Provenci s dvanácti sty muži pronásledoval císaře po vylodění v Cannes, jako kdyby si přál, aby unikl. Jeho dopisy byly mnohem srdečnější, psal-li druhému bratrovi, bývalému prefektovi, hodnému a ušlechtilému člověku, který žil na odpočinku v Paříži v ulici Cassette.

Tedy i monsignore Lidumil měl své slabé chvilky stranickosti, horkosti, nejistot. Stín okamžitých vášní prostoupil tohoto jemného a velkého ducha, ponořeného do myšlenek na věčnost. Takový muž by vlastně neměl mít politické zásady. Ale ať se nikdo nemýlí, neztotožňujeme vůbec takzvané „politické zásady“ s ušlechtilou touhou po pokroku, se vznešenou vírou vlasteneckou, demokratickou a lidskou, která za našich dnů musí být vlastním základem ušlechtilého dorozumění. Aniž bychom důkladněji probírali otázky, které se nepřímo dotýkají námětu této knihy, pravíme jen toto: bylo by krásné, kdyby monsignore Lidumil nebyl roajalista a kdyby se jeho pohled ani na okamžik nebyl odvrátil od ušlechtilého soustředění, při němž nad bouřlivou vrtkavostí lidských slabostí vidíme vyšlehovat tři čistá světla: Pravdu, Spravedlnost a Milosrdenství.

I když připouštíme, že Bůh nestvořil monsignora Lidumila k politické činnosti, chápali bychom a měli v úctě jeho odpor ve jménu práva a svobody i jeho hrdé námitky a nebezpečnou a spravedlivou vzpouru proti všemocnému Napoleonovi. Ale co schvalujeme vůči těm, jejichž moc stoupá, schvalujeme méně vůči těm, jejichž moc upadá. Milujeme boj, pokud hrozí nebezpečí; a jenom ti, kdo bojovali od první chvíle, mají právo trestat, když boj skončil. Kdo nebyl neústupným žalobcem v době rozkvětu, nechť mlčí, když se všechno hroutí. Jen ten, kdo kritizuje úspěchy, je zákonným soudcem pádu.

Pokud jde o nás, necháme jednat Prozřetelnost, bere-li události do vlastních rukou. Rok 1812 nás vede k opatrnému posuzování. To, jak zbaběle zákonodárný sbor, až dosud němý jako ryba, porušil osmělen císařovými nezdary v roce 1813 své mlčení, si zasluhuje opovržení, a nikoliv potlesk; roku 1814 se měl člověk s odporem odvrátit od proradných maršálků, od senátu, který se brodil z bahna do bahna, který urážel, koho dříve zbožňoval, měl se odvrátit od modlosluţebníků, kteří berou nohy na ramena a plijí na svou modlu; roku 1815, když byly ve vzduchu největší pohromy, když se Francie chvěla v předtuše, že už jsou tady, když se před Napoleonem rozevírala propast Waterloo, tehdy bolestná příchylnost armády a prostého lidu k muži odsouzenému osudem neměla v sobě nic směšného; a srdce dignského biskupa, jakkoliv zaujaté proti tyranovi, nemělo přehlédnout, kolik vznešeného a dojímavého bylo na těsném semknutí velikého národa s velikým mužem stojícím na pokraji propasti.

Jinak byl biskup ve všem spravedlivý, opravdový, slušný, vzdělaný, pokorný a důstojný, dobročinný a také přívětivý, což je druhá stránka dobročinnosti. Byl to kněz, mudrc a člověk. Musíme říci, že při politickém smýšlení, které jsme mu vytkli a které jsme ochotni soudit až příliš přísně, byl snášenlivý a přístupný asi víc než my, kteří o něm vyprávíme.

Vrátný dignské radnice byl dosazen císařem. Byl to někdejší poddůstojník staré gardy, bojovník od Slavkova, bonapartista tělem i duší. Jednou tomu chudákovi uklouzla málo uvážená slova, která byla tehdejšími zákony pokládána za pobuřující řeči. Od té doby, co z řádu Čestné legie zmizel císařův profil, nenosil nikdy uniformu, aby nemusil nosit okleštěný řád. Nábožně si vyřízl císařův obraz z řádového kříže, který mu dal sám Napoleon. Vznikl tak otvor, který nechtěl ničím vyplnit. Raději umřu, říkával, než bych na svém srdci nosil tři ropuchy! Rád se hlasitě vysmíval Ludvíku XVIII. Starý podagrista v anglických kamaších! říkával, ať si jen běží s tou svou

kozí bradkou za Prušáky. Byl šťasten, že v jedné kletbě mohl spojit obě věci, které nejvíce nenáviděl, Prusko a Anglii. Říkal to tak dlouho, až přišel o místo. A teď byl bez chleba, na dlažbě s ženou a s dětmi. Biskup si ho zavolal, vlídně mu domluvil a jmenoval ho strážcem katedrály.

Svatými skutky a vlídnými způsoby získal si monsignore Lidumil za devět let něžnou a synovskou lásku celého města Digne. I jeho odpor proti Napoleonovi lidé přijali a mlčky mu odpustili. Dobré bezmocné stádo; zbožňovalo svého císaře, ale milovalo svého biskupa.

(12)
Samota monsignora Lidumila

Téměř kolem každého biskupa je družina mladých abbé, jako bývá kolem generála svita mladých důstojníků.

Půvabný František Saleský jim kdesi říká *kněžská holátka*. Každá hodnost má své čekatele, kteří tvoří doprovod těm, kdo jí už dosáhli. Není moci, kterou by neobklopovali lidé. Není štěstí, které by nemělo své dvořany. Slídiči budoucnosti víří kolem skvělé přítomnosti. Každé hlavní město má svůj štáb. Každý trochu vlivný biskup má kolem sebe hlídku cherubínských seminaristů, která dohlíží, zda je všechno v pořádku, zachovává řád v biskupském paláci a číhá na monsignorův úsměv. Zamlouvat se panu biskupovi, to v honbě za podjáhenstvím znamená být jednou nohou ve třmeni, je nutno si razit cestu. Úřad apoštolský nepohrdá kanovnickým místem.

Jako je jinde panstvo v cylindrech, tak je v církvi panstvo v mitrách. Biskupové mají přístup ke dvoru, jsou bohatí, obdařeni důchody, obratní, vítaní ve společnosti, dovedou se modlit, ale určitě se umějí i ucházet o přízeň bez výčitek svědomí, čistit kliky jménem své diecéze a jsou pojítkem mezi sakristií a diplomacií, jsou spíše

faráři než kněžími, spíše preláty než biskupy. Jak šťastný je ten, kdo k nim má blízko! Tito vlivní a vážení lidé rozdávají plnými hrstmi bohaté fary, prebendy, arcijáhenské, almužnické a katedrální úřady horlivcům a oblíbencům, veškeré té mládeži, která se umí vlichocovat, dokud se i na ni nesesypou biskupské hodnosti. Postupují-li oni, pomáhají vpřed i svým oběžnicím; je to celá sluneční soustava v pohybu. Nachová zář padá i na jejich průvod. Jejich úspěch se v zákulisí rozdrobí na drobná povýšeníčka. Čím větší diecézi ochránce dostane, tím tučnější fara připadne oblíbenci. A pak je už Řím na dosah! Biskup, který se umí stát arcibiskupem, arcibiskup, který se umí stát kardinálem, vás s sebou vezme na konkláve, jež volí papeže, dostanete pallium, stanete se přísedícím, komořím, monsignorem, a od titulu Výsosti k Eminenci je jen krok, a mezi Eminencí a Svatostí je jen kouř[25] jednoho sčítání hlasů. Každý kněžský kvadrátek smí snít o tiáře. Kněz je za našich časů jediný člověk, který se řádně může stát králem. A jakým králem! Králem svrchovaným. A jakou školkou nadějí je takový seminář! Kolik červenajících se ministrantů, kolik mladých seminaristů nosí na hlavě pověstný Perretin hrnec mléka[26]! Jak snadno si ctižádost dává jméno poslání a klame sama sebe v dobré víře v blaženství!

Monsignore Lidumil, pokorný, chudý a podivínský, nepatřil mezi vznešené pány s mitrami. To bylo zřejmé už z toho, že vůbec neměl kolem sebe mladé kněze. Viděli jsme, že v Paříži „nezabral". Žádná budoucnost nepomýšlela na to, aby se naroubovala na tohoto samotářského starce. Žádná zelenající se ctižádost nebyla tak pošetilá, aby rostla v jeho stínu. Jeho kanovníci a vikáři byli dobří starci, tak trochu z lidu jako on, zazdění v diecézi jako on, bez vyhlídky na kardinálství, s tím rozdílem, že on svou dráhu ukončil, kdežto

25 Hlasovací lístky se spalují v krbu Sixtinské kaple.

26 Narážka na postavu z La Fontainovy bajky; snovala velké plány, jež ztroskotaly, když rozlila krajáč mléka, jehož pomocí je zamýšlela uskutečnit.

oni s ní byli u konce. Bylo velmi jasně patrno, že vedle monsignora Lidumila nejsou žádné vyhlídky, a proto mladí seminaristé sotva vyšlí ze semináře, mladí lidé a jím vysvěcení kněží žádali, aby byli doporučeni arcibiskupem v Aix a Auch, a rychle odcházeli. Vždyť, opakujeme, každý chce, aby ho někdo postrkoval. Světec, který žije v ustavičném odříkání, je nebezpečný soused; snadno by vás mohl nakazit nevyléčitelnou chudobou, ztuhnutím obratlů, jejichž ohebnost je důležitá k postupu, a snad větším odříkáním, než byste chtěli; každý prchá před takovou prašivou ctností. Odtud pocházela osamocenost monsignora Lidumila. Žijeme v temné společnosti. Měj úspěch! To je jediné poučení, které kapkou po kapce padá z mraků korupce.

Jen mimochodem budiž řečeno, že úspěch je ošklivá věc. To, že se klamně podobá zásluze, lidi mate. Pro dav je úspěch totéž jako duševní převaha. Úspěch, to dvojče talentu, historii napaluje. Sám Iuvenalis a Tacitus proti němu hartusí. Oficiální filozofie za našich dnů úspěchu téměř posluhuje, nosí jeho livrej a slouží v jeho předsíni. Mějte úspěch, říká teorie. Rozkvět předpokládá schopnosti. Vyhřejte v loterii, a jste obratný. Uctíván je ten, kdo triumfuje. Člověk se musí umět narodit! Mějte štěstí, všechno ostatní dostanete; buďte šťasten, budou vás považovat za velikého. Až na pět šest nesmírných výjimek, které jsou ozdobou století, je obdiv současníků jen krátkozrakostí. Pozlátko mají za zlato. Ať jsi kdokoli, nic nevadí, jen když ses vyšinul. Nevědomý člověk je starý Narcis, který zbožňuje sám sebe a tleská nevědomosti. Nesmírnou schopnost, která stvořila takového Mojžíše, Aischyla, Danta, Michelangela nebo Napoleona, přizná nemyslící dav jedním rázem bez hlasování komukoliv, kdo dosáhl cíle v čemkoliv. Stane-li se nějaký notář poslancem, napíše-li falešný Corneille *Tiridata*[27], má-li eunuch harém, vyhraje-li nějaký vojenský rozumbrada ná-

27 Tragédie Campistronova (1691).

hodou rozhodující bitvu, vynalezne-li nějaký apatykář podešve z lepenky pro vojsko od Sambry a Meusy a vybuduje-li si touto lepenkou, prodanou za kůži, čtyřistatisícový důchod, ožení-li se kramář s lichvou, zplodí s ní sedm až osm miliónů, kterým je otcem a ona matkou, stane-li se kazatel biskupem jen proto, že huhňá, zbohatne-li správce velkého domu, když odchází ze služeb, a stane se ministrem financí, hned ho lidé nazývají géniem právě tak, jako nazývají obličej Mousquetonův[28] krásou a zevnějšek Claudiův vznešeností. Zaměňují hvězdičky naťapané kachními nohami v měkkém blátě kaluže s hvězdami nebeské báně.

(13)
Čemu věřil

Nechceme pátrat po pravověrnosti dignského biskupa. Před podobnou duší cítíme jen úctu. Svědomí spravedlivého se má věřit na slovo. Ostatně u jistých obzvláště nadaných povah připouštíme, že mohou rozvinout všechny krásy lidské ctnosti i v jiné víře, než je naše.

Jak smýšlel o tom či onom dogmatu nebo o tom či onom mystériu? Tajemství lidského svědomí zná jen hrob, kam sestupují duše nahé. Jistě víme jen to, že věroučné nesnáze neřešil pokrytectvím. Démant nepodléhá hnilobě a zkáze. Věřil z hloubi duše. *Credo in Patrem*[29], volával často. V konání dobrých skutků čerpal tolik uspokojení, kolik stačí, aby vám svědomí pošeptalo: Bůh je s tebou!

Považujeme za nutné poznamenat, že mimo svou víru, takřka nad ní, měl biskup přemíru lásky. A právě proto, *quia multum*

28 Sluha Porthos ze Tří mušketýrů.

29 Věřím v Otce.

amavit[30], považovali ho vážné osoby, „usedlí muži“ a „soudní lidé“ za zranitelného; to je oblíbený výraz našeho smutného světa, v němž sobectví přejímá heslo puntičkářství. Co byla ta přemíra lásky? Byla to blahovolná laskavost, která objímala nejen lidi, jak jsme už ukázali, ale platila někdy i věcem. Monsignore nikým nepohrdal. Byl shovívavý ke všem tvorům božím. Každý, i nejlepší člověk, má v sobě podvědomou krutost, která se vybíjí obyčejně na zvířatech. Dignský biskup neznal vůbec onu krutost, vlastní mnoha kněžím. Nešel tak daleko jako brahmín, ale zdá se, že často přemýšlel o slovech knihy „Kazatel“: „Víme, kam odchází duše zvířat?“ Škaredý zevnějšek a zrůdnosti pudového života ho nerušily a nepohoršovaly. Býval jimi dojat, ba hluboce pohnut. Když uvažoval, hledal za světem ztajenou příčinu, vysvětlení nebo omluvu. Mnohdy to vypadalo, jako by prosil Boha o přeměnu. Bez hněvu a s okem jazykozpytce zkoumajícího palimpsest pozoroval spoustu zmatků v přírodě. Jeho snění mu často vyloudilo na rty podivné výroky. Jednou ráno kráčel zahradou v domnění, že je sám, ale jeho sestra šla nepozorovaně za ním; náhle se biskup zastavil a díval se na cosi na zemi: byl to ohromný pavouk, černý, chlupatý, strašlivý. A sestra slyšela, jak říká:

„Ubohé zvíře, nemůže za to.“

Proč nemluvit o jeho téměř božsky dětinské dobrotě? Dětinské? Budiž! Ale jeho vznešené dětinství bylo dětinstvím svatého Františka z Assisi a Marka Aurelia. Jednou si vyvrtl nohu proto, že nechtěl zašlápnout mravence.

Tak žil ten spravedlivý muž. Někdy usnul na zahradě a ani tehdy nebyl o nic méně důstojný.

Kdysi, máme-li věřit zkazkám z jeho mládí a mužných let, byl monsignore Lidumil vášnivý a prudký. Jeho všeobecná mírnost nebyla přirozeným pudem, spíše výsledkem pevného přesvědčení,

30 Protože mnoho miloval(a) (z Evangelia sv. Lukáše: … „odpuštěni jsou jí hříchové mnozí“, tj. kajícnici).

které prosakovalo životem do jeho srdce a zvolna jím prostupovalo, myšlenku po myšlence; jako ve skále, tak i v povaze může kapka za kapkou vyhlodat prohlubeniny a ty pak nelze zahladit, ty útvary jsou nezničitelné.

V roce 1815 mu bylo pětasedmdesát let, ale vypadal na šedesát. Nebyl velký; měl malé bříško, a aby je zdolal, podnikal dlouhé cesty pěšky. Měl pevný krok a jen maličko se hrbil, což je podrobnost, ze které nechceme nic vyvodit. Řehoř XVI. se ve svých osmdesáti držel zpříma, usmíval se, ale přesto přese vše byl špatný biskup. Monsignore Lidumil měl, jak se říká, „krásnou hlavu", ale zároveň tak vlídný úsměv, že se zapomínalo na jeho krásu.

Hovořívalo-li s oním dětinským veselím, které bylo jeho největším půvabem a o němž jsme se už zmínili, bylo každému u něho dobře, zdálo se, že z celé jeho bytosti vychází radost. Jeho růžová, svěží pleť, všechny zuby, které si zachoval pěkně bílé a které bylo vidět, když se smál, to všechno mu dodávalo otevřené a jasné vzezření, prozrazující o muži, že je to velké dítě, a o starci, že je to staré dobrotisko. Takovým dojmem také působil na Napoleona, jak si vzpomínáme. Při prvním setkání a na první pohled to byl opravdu jen starý dobrák. Ale jestliže jste u něho chvíli zůstali a byl-li biskup jen trochu zamyšlen, dobrák se pomalu měnil a bral na sebe výraz vznešenosti: jeho široké a vážné čelo, velebné šedinami, se stalo velebné přemýšlením; vznešenost se od té dobroty odrážela, ačkoliv dobrota nepřestávala zářit; byli jste dojati, jako byste spatřili usmívajícího se anděla, který pomalu rozpíná křídla. Úcta, nevyjádřitelná úcta vás postupně pronikala, stoupala vám až k srdci, cítili jste, že máte před sebou jednu z oněch silných, osvědčených a shovívavých duší, u nichž myšlenka je tak mohutná, že může být jedině vlídná.

Jak jsme viděli, modlitba, služby boží, almužna, utěšování zarmoucených, obdělávání kousku půdy, bratrství, střídmost, pohostinství, důvěra, studium a práce naplňovaly každý jeho den.

Naplňovaly, ano, to je to slovo! Biskupův den byl jistě až po okraj plný dobrých myšlenek, dobrých slov a dobrých skutků. Ale jeho den nebyl úplný, když mu ošklivé nebo deštivé počasí zabránilo procházet se v zahradě hodinku nebo dvě před spaním po odchodu obou žen. Jako by to byl obřad, ve kterém se připravoval ke spánku meditací nad nesmírnými výhledy noční oblohy. Když náhodou nespaly, slýchaly obě ženy v pokročilou noční hodinu, jak se pomalu prochází alejemi. Byl tam sám se sebou, vyrovnaný rozjímal, velebil Boha a srovnával jas svého srdce s jasem éteru, jsa v temnotách pohnut viditelnou nádherou souhvězdí a neviditelnou nádherou boží; otvíral duši myšlenkám, které k nám proudí z neznáma. V těchto chvílích, kdy odevzdával své srdce hodině, v níž noční květy nabízejí své vůně, a kdy plál jako lampa uprostřed hvězdné noci a rozplýval se nadšením v ohnisku záře všeho tvorstva, nebyl by pravděpodobně mohl říci, co se děje v jeho duši; cítil, jako by z něho cosi odlétalo a něco jiného k němu sestupovalo. Tajemné prolínání propastí duše propastmi vesmíru!

Myslil na velikost a přítomnost boží; na budoucí věčnost, záhadné tajemství; na věčnost minulou, tajemství ještě neznámější; na všechno to nekonečno, jež se hroužilo před jeho zraky všemi směry: a díval se, aniž se snažil pochopit všechno to nepochopitelné. Nepřemýšlel o Bohu; byl jím oslněn. Přemýšlel o velkolepých střetáváních atomů, jež vytvářejí hmotu, zjišťují a odkrývají síly, vytvářejí jedinečná spojení v jednotě celku, prostorové dimenze, nespočetno v nekonečnu, a světlem tvoří krásu. Ta střetávání se neustále svazují a rozvazují; odtud život a smrt.

Sedával na dřevěném sedátku opřeném o vetchou mříž a díval se na hvězdy žalostnými a křivičnatými obrysy ovocných stromů. Ta čtvrtina jitra země, chudě osázená, zastavená baráky a kolnami, mu byla drahá a stačila mu.

Co potřeboval víc ten stařec, který svůj volný čas v životě – a měl ho málo – rozděloval mezi zahradničení ve dne a rozjímání v noci?

Nestačil snad ten úzký, ohraničený prostor, jehož stropem byla obloha, aby mohl opět a opět velebit Boha v jeho dílech nejvznešenějších? Ner) í v tom všechno? Skutečně, co si víc přát? Zahrádka k procházkám a nekonečnost k snění. U nohou to, co můžeme pěstovat a utrhnout; nad hlavou to, o čem je možno přemýšlet a uvažovat; trochu kvítí na zemi a všechny hvězdy na nebi.

(14)
Co si myslil

Ještě pár slov na závěr.

Ve světle těchto podrobností by se – zejména dnes – řečeno módním výrazem, mohl dignský biskup jevit jako panteista a mohlo by se zdát – ať už k jeho prospěchu nebo neprospěchu –, že si stvořil svou osobní filozofii, vlastní tomuto století, filozofii, která klíčí často v osamělé duši, kde se vytváří a mohutní, až nahradí náboženství; ale trváme na tom, že nikdo z těch, kdo znali monsignora Lidumila, se necítil oprávněn si o něm něco podobného myslit. Tohoto člověka osvěcovalo srdce. Jeho moudrost byla utkána ze světla, které z něho samého vyzařovalo.

Neměl žádnou soustavu, ale mnoho vykonal.

Těžko pochopitelné úvahy působí závrať; ničím není doloženo, že si biskup troufal vydat svého ducha záhadám Apokalypsy. Apoštol může být odvážný, ale biskup má být pokorný. Možná že by si sám vyčítal, kdyby příliš hloubal o záhadách, vyhrazených, aby se tak řeklo, velkým a hrozným duchům. Posvátná hrůza čeká u bran záhady. Ponuré dveře zejí dokořán, ale něco smrtelníkům říká, aby nevstupovali. Běda tomu, kdo vnikne za ně! Geniální myslitelé v neslýchaných hloubkách abstrakce a čisté spekulace, povznesení jaksi nad dogmata, předkládají své myšlenky Bohu. Svou modlitbou zahajují odvážně diskusi. Svým zbožňováním se

táží. Je to náboženství bezprostřední, plné úzkosti a odpovědnosti pro ty, kdo se pokoušejí o jeho srázy.

Lidské myšlení nemá mezí. Na vlastní vrub a nebezpečí rozebírá a bádá o tom, čím je oslněno. Skoro bychom mohli tvrdit, že jakýmsi zářným odrazem takto oslňuje přírodu; záhadný svět, který nás obklopuje, vrací, co dostal; je pravděpodobné, že nazírající jsou sami nazíráni. Ať je to jakkoliv, jsou na světě lidé – jsou to vskutku lidé? –, kteří jasně vidí hlubině snových obzorů výšiny absolutna a kteří mají strašné vidiny nekonečných horstev. Monsignore Lidumil nebyl z těchto lidí, monsignore Lidumil nebyl veleduch. Byl by se bál poloh, z nichž někteří velcí duchové jako Swedenborg a Pascal sklouzli do zatmění mysli. Ta mocná snění prospívají jistě mravnosti, jejich strmými cestami se přibližujeme ideální dokonalosti. On však volil kratší stezku – evangelium. Nepokoušel se vůbec přizpůsobit a zřasit své mešní roucho podle pláště Eliášova, nesnažil se osvětlit paprskem budoucnosti temný sběh událostí, nechtěl zhustit do plamene světlo věcí, nebylo v něm nic z proroka nebo mága. Ta pokorná duše jen milovala, to bylo všechno.

Je pravděpodobné, že svou modlitbou dospěl k nadzemskému vytržení; ale není možné modlit se přespříliš, jako není možné příliš milovat; a kdyby byla kacířstvím modlitba, v níž je více, než je předepsáno, byli by kacíři i svatá Tereza a svatý Jeroným.

Skláněl se ke všem trpícím a kajícím. Svět mu připadal jako velká nemoc; všude cítil horečku, všude zjišťoval bolest, a aniž se pokoušel rozřešit hádanku, snažil se ošetřit rány. Strašná podívaná na tvorstvo posilovala v něm soucit; namáhal se, jen aby nalezl sám pro sebe a druhým vnukl nejlepší způsob, jak litovat a zjednávat úlevu. Všechno, co je na světě, bylo pro toho dobrého a vzácného kněze ustavičnou příčinou ke smutku, který chtěl být utěšen.

Jsou lidé, kteří dobývají zlato; biskup dobýval milosrdenství. Všeobecná bída byla jeho slojí. Bolest všudypřítomná byla

ustavičnou příležitostí k dobrotě. *Milujte se vespolek*; to prohlašoval za dokonalé, nic víc si nepřál; to bylo jeho učení.

Jednoho dne onen muž, který si o sobě myslil, že je filozof, onen už jmenovaný senátor, řekl biskupovi:

„Jen se podívejte na to divadlo světa; válka všech proti všem; komu dal Bůh úřad, tomu dal i rozum. Vaše *milujte se vespolek* je nesmysl."

„Nuže," odpověděl monsignore Lidumil, aniž se přel, *„je-li to nesmysl, má se v něm duše zavřít jako perla v ústřici."*

Biskup se uzavíral, žil, byl dokonale spokojen a nechával stranou nadpřirozené záhady, které vábí a děsí, nedbal na nevyzpytatelné výhledy do neskutečna a propasti metafyziky, na všechny ty hlubiny vedoucí apoštola k Bohu a ateistu do nicoty; na osud, dobro a zlo, boj jedné bytosti s druhou, svědomí člověka, hloubavé náměsíčnictví živočicha, proměnu, která se uskutečňuje smrtí, záhrobní život, nepochopitelné roubování postupných vášní na neměnné já, na podstatu, hmotu, nejsoucno a jsoucno, duši, přírodu, svobodu; nedbal na závratné problémy, děsivé spletitosti, nad nimiž se sklánějí olbřímí archandělé lidského ducha; na nesmírné propasti, do nichž Lucretius, Manu[31], svatý Pavel a Dante, upoutáni nekonečnem, pohlížejí okem metajícím blesky, jako by tam zažehávali hvězdy.

Monsignore Lidumil byl pouze člověk, který zvenčí ohledával tajemné otázky, aniž je zkoumal, aniž je převracel a aniž jimi kalil svého ducha, člověk, který měl v duši hlubokou úctu k záhadám.

31 Autor posvátných bráhmanských knih.

KNIHA DRUHÁ
Pád

(1)
Večer po celodenní chůzi

Počátkem měsíce října 1815, asi hodinu před západem slunce, vstoupil do městečka Digne muž, který cestoval pěšky. Ojedinělí obyvatelé, kteří byli v tu chvíli u okna nebo na prahu svých domů, poutníka znepokojeně pozorovali. Bylo těžko potkat pocestného v bídnějším stavu. Byl to muž střední postavy, ramenatý a mohutný, v plné síle. Mohlo mu být tak šestačtyřicet nebo osmačtyřicet let. Naražená čepice s koženým štítkem skrývala část zpoceného, vousem zarostlého obličeje, ožehlého sluncem a ošlehaného větrem. Košile z hrubého žlutého plátna, sepjatá u krku stříbrnou kotvičkou, odhalovala zarostlá prsa; měl kravatu na uzel, staré ošoupané kalhoty z modrého cvilinku, do běla vydřené na jednom koleně a děravé na druhém, vetchou rozedranou šedivou halenu, záplatovanou na jednom lokti zeleným suknem přistehnutým hrubou nití; na zádech nesl zbrusu nový nacpaný a notně utažený vojenský batoh, v ruce silnou sukovici; bosé nohy měl v okovaných botách.

Pot, horko, dlouhá chůze a prach činily tento zbídačelý zjev ještě odpudivějším.

Měl krátce přistřižené, a přesto ježaté vlasy; to proto, že povyrostly a už dávno neviděly nůžky.

Nikdo ho neznal; byl to zřejmě jen pocestný. Odkud přicházel? Z jihu. Pravděpodobně od mořského pobřeží. Neboť vcházel do Digne touž ulicí, která před sedmi měsíci viděla císaře Napoleona, když se ubíral z Cannes do Paříže.

Ten muž šel jistě celý den. Vypadal velmi unaveně. Ženy ze starého předměstí na dolním konci města si všimly, že se zastavil pod stromy bulváru Gassendi a pil z kašny na konci promenády. Jistě měl ohromnou žízeň, protože děti, které za ním šly, viděly, jak se o dvě stě kroků dál znovu zastavil a pil z kašny na tržišti.

Na rohu ulice Poichevert se obrátil doleva a zamířil k radnici. Vstoupil dovnitř a za čtvrt hodiny zase vyšel. Na kamenné lavici u vrat seděl četník, právě na místě, kde vystoupil 4. března generál Drouot, aby přečetl zděšeným dignským obyvatelům proklamaci z Juanského zálivu. Muž smekl čepici a pokorně četníka pozdravil.

Četník na pozdrav nepoděkoval, chvíli si ho pozorně prohlížel a pak vešel do radnice.

Tehdy byla v Digne pěkná hospoda s vývěsným štítem *U kříže*. Hospodský, Jacquin Labarre, byl muž v městě vážený, protože byl příbuzným Labarra z Grenoblů, který tam měl hospodu *U tří delfínů* a kdysi sloužil v Napoleonově tělesné stráži. Po císařově vylodění kolovalo o hospodě *U tří delfínů* plno řečí.

Říkalo se, že tam často v přestrojení za formana jezdíval generál Bertrand a že dával vojákům řád Čestné legie a měšťanům zlaťáky. Pravda je, že císař při svém vstupu do Grenoblu odmítl pohostinství na prefektuře; poděkoval starostovi a řekl:

„Jdu k statečnému muži, kterého znám,“ a šel k *Třem delfínům*. Tato sláva starého Labarra od *Tří delfínů* se odrážela na pětadvacet mil odtud až na Labarra *U kříže*. Ve městě o něm říkali: *To je bratranec toho z Grenoblu.*

Příchozí muž zamířil k hospodě, nejlepší v celém kraji. Vstoupil do kuchyně, jejíž dveře vedly přímo na ulici. Ve všech kamnech bylo zatopeno. Hospodský, který byl zároveň hlavní kuchař, pobíhal přičinlivě od rožně k rendlíkům, hlídaje výbornou večeři připravovanou pro formany, jež bylo slyšet ve vedlejším sále halasit a hlučně hovořit. Kdo cestoval, ví, že na dobré jídlo a pití si nikdo

nepotrpí tak jako formani. Tučné selátko s bílými koroptvemi a tetřevy po obou stranách se točilo na dlouhém rožni nad ohněm; v peci se pekli dva ohromní kapři z Lauzetského a pstruzi z Allozského jezera.

Když hospodský zaslechl, že vrzly dveře a někdo vstoupil, řekl, aniž zvedl zrak od ohniště:

„Co si přejete?“

„Jídlo a nocleh,“ řekl muž.

„Nic snazšího,“ odpověděl hostinský. V té chvíli se obrátil, změřil jedním pohledem zevnějšek pocestného a dodal: „Za peníze.“

Muž vytáhl velkou koženou tobolku z kapsy své haleny a odpověděl:

„Peníze mám.“

„V tom případě jsem vám k službám,“ řekl hostinský.

Muž zastrčil tobolku do kapsy, shodil s ramene brašnu, postavil ji na zem u dveří a s holí v ruce si šel sednout na nízkou stoličku u krbu. Digne je v horách. Říjnové večery tam bývají chladné.

Hostinský pobíhal sem a tam, ale přitom bedlivě pozoroval pocestného.

„Bude brzo večeře?“ zeptal se muž.

„Hned,“ odpověděl hostinský.

Mezitímco se poutník ohříval, obrácen zády do místnosti, důstojný hospodský Jacquin Labarre vytáhl z kapsy tužku a utrhl růžek starých novin, které se povalovaly na stolečku u okna. Na bílý okraj napsal jednu nebo dvě řádky, složil papírek a nezapečetěný jej dal chlapci, který mu pravděpodobně pomáhal jako kuchtík a poslíček. Hospodský mu pošeptal něco do ucha a chlapec odběhl k radnici.

Pocestný nic z toho neviděl.

Ptal se ještě jednou: „Bude večeře brzo?“

„Okamžitě,“ řekl hospodský.

Chlapec se vrátil. Papírek přinesl zpátky. Hospodský jej spěšně rozbalil jako ten, kdo čeká odpověď. Zdálo se, že čte pozorně, pak

zavrtěl hlavou a na chvíli se zamyslil. Pak postoupil k pocestnému, který byl ponořen do neradostných myšlenek.

„Pane," řekl, „nemohu vás uhostit."

Muž se napolo vztyčil.

„Jak to! Máte strach, že vám nezaplatím? Chcete-li, zaplatím předem! Opakuji vám, že peníze mám."

„To není to hlavní."

„Co tedy?"

„Máte peníze…"

„Ano," řekl muž.

„Ale já nemám pokoj," řekl hospodský.

Muž s klidem řekl:

„Dejte mě do stáje."

„Nemohu."

„Proč?"

„Je tam plno koní."

„Tak mi dejte nějaký koutek na půdě. Otep slámy. Uvidíme po večeři."

„Večeři vám dát nemohu."

Odměřený a pevný tón toho prohlášení připadl cizinci závažný. Zvedl se.

„Já však umírám hlady! Jdu od východu slunce. Ušel jsem dvanáct mil. Zaplatím. Chci jíst."

„Nic nemám," řekl hostinský.

Muž se dal do smíchu a obrátil se k ohništi a ke kamnům.

„Nic! A co je tohle?"

„To je už všechno zadáno."

„Pro koho?"

„Pro pány formany."

„Kolik jich je?"

„Dvanáct."

„Je tu jídla pro dvacet."

„Všechno si zamluvili a zaplatili předem."

Muž se znova posadil a řekl, aniž zvýšil hlas:

„Jsem v hospodě, mám hlad a zůstanu."

Tu se k němu hospodský nahnul a zašeptal mu do ucha s důrazem, při němž se muž zachvěl:

„Koukejte, ať jste venku!"

Pocestný, který byl právě v té chvíli skloněn a přistrkoval okovaným koncem hole několik rozžhavených uhlíků zpátky do ohniště, se prudce obrátil, a když otvíral ústa, aby odpověděl, hostinský se na něho upřeně zadíval a dodal stále ještě tlumeně:

„Podívejte se, nic mi neříkejte. Chcete, abych vám řekl, jak se jmenujete? Jmenujete se Jean Valjean. A chcete snad, abych vám řekl, kdo jste? Hned, když jsem vás spatřil, bylo mi něco podezřelé; poslal jsem na radnici a podívejte se, co mi odpověděli. Umíte číst?"

Při této řeči podával cizinci rozbalený papírek, který putoval z hospody na radnici a z radnice do hospody. Muž jej přeletěl pohledem.

Po chvilce ticha hostinský pokračoval:

„Mám ve zvyku chovat se slušně ke každému. Odejděte." Muž svěsil hlavu, sebral brašnu, kterou položil na zem, a odešel.

Dal se hlavní ulicí. Šel nazdařbůh těsně podél domů jako ten, koho pokořili a zarmoutili. Ani jedinkrát se neobrátil. Kdyby se byl otočil, byl by spatřil hostinského od *Kříže*, jak živě vykládá na prahu hospody všem cestujícím i kolemjdoucím a jak na něj ukazuje prstem, a z nedůvěřivých a zděšených pohledů skupinky by byl vyčetl, že za chvíli jeho příchod způsobí v celém městě hotové pozdvižení.

Nic z toho neviděl. Zdrcení lidé se neohlížejí. Vědí příliš dobře, že zlý osud je jim v patách.

Šel nějakou chvíli, kam ho nohy nesly, ulicemi, které neznal, a zapomínal na únavu, jak se stává, jsme-li smutni. Najednou se prudce přihlásil hlad. Schylovala se noc. Rozhlédl se, aby zjistil, zda by nenašel nějaký útulek.

Do pěkné hospody nesměl; hledal tedy skromnou hospůdku, nějakou hodně chudou krčmu.

Právě v tu chvíli se rozsvítilo světlo na konci ulice; věnec z chvojí pověšený na železné žerdi se rýsoval proti jasné večerní obloze. Zamířil tím směrem.

Byla to opravdu hospůdka – hospůdka v ulici Chaffaut.

Pocestný se na chvíli zastavil a nahlédl oknem do nízké místnosti, osvětlené lampičkou na stole a velkým ohněm v krbu. Uvnitř popíjelo několik mužů. Krčmář se hřál u kamen. Oheň rozezpíval železňák, pověšený na háku nad plameny.

Krčma měla dva vchody, jak tomu u hostinců bývá. Jeden z ulice a druhý ze dvorečku plného hnoje.

Pocestný si netroufal vstoupit z ulice. Proklouzl dvorem, zaváhal, pak vzal bojácně za kliku a strčil do dveří.

„Kdopak je to?“ ptal se krčmář.

„Někdo, kdo by chtěl jídlo a nocleh.“

„Dobrá, dobrá. Tady se nechá jíst i spát.“

Cizinec vstoupil. Všichni popíjející stočili pohled k němu. Lampa ho ozařovala z jedné a oheň v krbu z druhé strany. Pozorovali ho chvilku, zatímco snímal batoh.

Krčmář řekl:

„Je tu teplo. Večeře v kotli se už vaří. Jděte se ohřát, kamaráde.“

Cizinec usedl u nístěje a natáhl k ohni nohy zmučené únavou. Z hrnce vycházela příjemná vůně. Jeho tvář, kterou bylo sotva vidět pod hluboko naraženou čepicí, zklidněla neurčitým zdáním pohody zároveň s dojemným výrazem utrpení, který do ní vtiskl čas.

Měl pevný profil, energický a smutný. Byla to podivná tvář; zpočátku se zdála pokorná, ale nakonec vypadala přísně. Oči zpod obočí svítily jako plamínky v houští.

Ale mezi muži sedícími za stolem byl i rybář, který předtím, než přišel do krčmy v ulici Chaffaut, odvedl svého koně do stáje k Labarrovi. Osud tomu chtěl, že se právě ten den ráno setkal s tímto

pocestným nedobrého vzezření někde mezi Bras d'Asse a… (zapomněl jsem jméno, myslím, že je to Escoublon). Nuže, když ho potkal, zdál se muž velmi unaven, požádal rybáře, aby ho vzal na koně za sebe, ale jezdec v odpověď popohnal koně do klusu. Prodavač ryb byl před půl hodinou ve skupince, která se utvořila kolem Jacquina Labarra, a vyprávěl hostům od *Kříže* o svém nepříjemném ranním setkání. Teď dal ze svého místa nepozorovaně znamení krčmářovi. Když krčmář k němu přistoupil, vyměnili mezi sebou tiše pár slov. Pocestný zase upadl do snění.

Krčmář se vrátil ke krbu, položil prudce ruku na cizincovo rameno a řekl mu:

„Hybaj odtud!"

Cizinec se obrátil a řekl mírně:

„Vy už víte?"

„Ano."

„Z jedné hospody mě vyhodili."

„A teď tě vyhodíme odtud."

„Kam mám jít?"

„Jinam."

Muž vzal hůl a brašnu a odešel.

Když vycházel, děti, které ho sledovaly od Kříže a které na něho čekaly, po něm házely kamením. Obrátil se zlostně a pohrozil jim holí; děti se rozutekly jako hejno ptáků.

Šel kolem věznice. Na dveřích visel železný řetěz vedoucí ke zvonku. Zazvonil. Otevřelo se okénko.

„Pane vrátný," řekl cizinec a uctivě smekl čepici, „byl byste tak laskav, otevřel mi a nechal mě tady přes noc?"

Hlas odpověděl:

„Věznice není hospoda. Dejte se zavřít. Pak vám otevřeme."

Okénko se zavřelo.

Cizinec zahnul do uličky, kde byly jen zahrady. Některé byly obehnány živými ploty, což ulici zpříjemňuje. Mezi stromy a křovím

spatřil přízemní domeček, jehož okna byla osvětlená. Podíval se do jednoho, jak to už učinil před hospůdkou. Spatřil velkou vybílenou místnost s postelí, pokrytou kartounovou přikrývkou, v koutě kolébku, několik dřevěných židlí a ručnici dvojku, zavěšenou na zdi. Uprostřed světnice stál prostřený stůl. Měděná lampa osvětlovala ubrus z hrubého bílého plátna, cínovou konvici, plnou vína a svítící jako stříbro, a hnědou polévkovou mísu, z které se kouřilo. Za stolem seděl muž, asi čtyřicátník, veselé a upřímné tváře, a houpal na kolenou malé dítě. Blízko něho kojila mladičká žena druhé děťátko. Otec se smál, děcko a matka také.

Cizinec se na chvíli zamyslil nad tím líbezným a uklidňujícím obrázkem. Co se v něm dělo? Jen on sám by to mohl říci. Pravděpodobně si pomyslil, že tento vlídný dům bude i pohostinný a že tam, kde viděl tolik štěstí, najde snad i trochu soucitu.

Slabounce zaklepal na okenní tabuli.

Nic.

Zaklepal ještě jednou.

Slyšel, jak žena říká: „Zdá se mi, že někdo klepe."

„Kdepak," řekl muž.

Zaklepal potřetí.

Muž se zvedl, vzal lampu a zamířil ke dveřím a otevřel je.

Byl to vysoký člověk, napolo sedlák, napolo řemeslník. Měl na sobě velkou koženou zástěru, která mu šla až na levé rameno, za ní měl zastrčené kladivo, červený kapesník, váček na prach, nejrůznější předměty, které tam stažený pas držel jako v kapse. Zvrátil hlavu nazad; jeho široce otevřená a shrnutá košile odhalovala bílou a hladkou býčí šíji. Muž měl husté obočí, bohaté černé licousy, vypoulené žabí oči, dolní část obličeje vystouplou jako rypák; z celého jeho zjevu byla patrná taková nabubřelost, že ji nelze ani vyjádřit slovy.

„Promiňte, pane," řekl pocestný, „nemohli byste mi dát talíř polévky a vykázat kout, kde bych se vyspal, třeba v kolně tady na zahradě? Nešlo by to? Samo sebou že za peníze."

„Kdo jste?“ ptal se pán domu.

Muž odpověděl:

„Přicházím od Puy-Moissonu. Celý den jsem na nohou. Urazil jsem dvanáct mil. Nemohl byste? Za peníze.“

„Neodmítl bych slušného člověka, který by zaplatil. Ale proč nejdete do hospody?“

„Nemají prý místo.“

„Eh! To je nemožné. Není jarmark ani trh. Byl jste u Labarra?“

„Ano.“

„Nu a…?“

Poutník odpověděl rozpačitě:

„Nevím, nepřijal mě.“

„Byl jste v ulici Chaffaut?“

Rozpaky cizincovy rostly. Zakoktal:

„Tam mě taky nepřijali.“

Sedlák se zatvářil nedůvěřivě, pak si ještě jednou příchozího přeměřil od hlavy až k patě a najednou roztřeseným hlasem zvolal:

„Snad nejste ten člověk…?“

Ještě jednou se na cizince podíval, ustoupil tři kroky, postavil lampu a strhl ze zdi pušku.

Při sedlákových slovech *Snad nejste ten člověk…* se žena zvedla, chytila obě děti do náruče a ustrašeně, s rozhalenou hrudí a vyděšenýma očima se schovala za svého muže a šeptala: „Darebák…“

Všechno to se zběhlo v čase kratším, než si můžeme představit. Pán domu cizince chvíli pozoroval asi tak, jako se díváme na zmiji, vrátil se ke dveřím a řekl:

„Táhni!“

„Pro smilování boží,“ řekl cizinec, „aspoň skleničku vody.“

„Ránu z pušky!“ řekl sedlák.

Pak prudce zabouchl dveře a vzápětí bylo patrno, že je zatarasil dvěma velkými závorami. Za chvíli zaharašily okenice a bylo slyšet, jak je v oknech připevňují železnou tyčí.

Snášela se noc. Od Alp foukal studený vítr. Při svitu pohasínajícího dne zpozoroval cizinec v jedné ze zahrad, které lemovaly ulici, jakousi boudu obloženou drnem. Rázně přeskočil dřevěný plot a octl se v zahradě. Bouda měla místo dveří úzký, velmi nízký otvor a podobala se baráčkům, jaké si stavějí hlídači u cest. Cizinec se domníval, že je to bouda toho druhu. Byla mu zima a měl důkladný hlad; nedbal hladu, ale zde se mohl ukrýt alespoň před zimou. Taková obydlí nebývají v noci obsazena. Položil se na břicho a protáhl se dovnitř. Bylo tam teplo a celkem dobré slaměné lůžko. Chvíli zůstal ležet, ani se nehýbal, tak byl unaven. Protože ho ale tlačil batoh a protože se ho dalo užít jako polštáře pod hlavu, dal se do rozepínání řemenů. Vtom se ozvalo divoké zavrčení. Pozvedl zrak. V otvoru se rýsovala hlava ohromné dogy. Byla to psí bouda.

Cizinec sám byl silný a šel z něho strach.

Co však zbývalo než ozbrojit se holí, posloužit si brašnou jako štítem a vylézt z boudy – s tím výsledkem, že díry na jeho hadrech byly o něco větší než předtím.

I ze zahrady se dostal, ale pozpátku, a aby dogu udržel v uctivé vzdálenosti, šermoval před sebou holí.

A když se, ne bez obtíží, dostal přes plot a když se octl opět na ulici, sám, bez noclehu, bez přístřeší, bez útulku, vyhnán i z toho slaměného pelechu, z ubožácké psí boudy – spíš dopadl, než usedl na kámen, a člověk, který šel právě okolo, slyšel slova:

„Už nejsem ani pes!“

Brzy se zvedl znova a pokračoval v cestě. Vyšel z města s nadějí, že najde strom nebo stoh v polích a že se v něm schová.

Kráčel chvíli se svěšenou hlavou. Když vytušil, že je už daleko od lidských příbytků, zvedl zrak a rozhlédl se kolem sebe. Byl v poli; před ním se zvedal nízký kopec se strništěm, který teď po žních připomínal oholenou hlavu.

Obzor byl docela černý; nebyl to jen noční soumrak, byly to velmi nízké mraky, které jako by se opíraly přímo o pahorky, a jak rostly,

naplňovaly celou oblohu. A protože vycházel měsíc a v nadhlavníku se chvělo ještě trochu soumračného jasu, tvořily mraky vysoko na obloze bělostnou klenbu, z které se linulo na zem bledé světlo.

Země byla světlejší než nebe, to působí vždycky strašidelně, a pahorek se před ním svým ubohým a žalostným obrysem neurčitě a zsinale odrážel na ponurém obzoru. Všechno dohromady bylo ošklivé, bídné, chmurné a omezené. Na poli a na pahorku pusto, jen jediný znetvořený strom se zmítal a třásl několik kroků od cesty.

Muž zřejmě zdaleka nebyl schopen rozumových a duševních pochodů, které člověka činí vnímavým k mystické povaze věcí; ale v tom nebi, v tom pahorku, v té planině a stromu bylo něco tak bezútěšného, že se po chvíli strnulosti a zamyšlení prudce obrátil. Jsou okamžiky, kdy se zdá, že i příroda je proti nám.

Vracel se, odkud přišel. Brány města byly zavřeny. Digne, které vzdorovalo obležení v náboženských válkách, bylo ještě v roce 1815 obehnáno hradbami se čtyřhrannými baštami, které jsou už od té doby zbořeny. Prošel jedním průlomem a vstoupil do města.

Bylo kolem osmé. Poněvadž neznal ulice, dal se nazdařbůh městem.

Došel k prefektuře, potom k semináři. Když míjel katedrálu, zahrozil pěstí.

V jednom rohu náměstí je tiskárna. V ní byly poprvé tištěny císařovy proklamace a provolání císařské gardy k vojsku, proklamace, přinesené z ostrova Elby a diktované samým Napoleonem.

Vyčerpán únavou a bez veškeré naděje, ulehl cizinec na kamennou lavici, nedaleko tiskárenských vrat.

V tu chvíli vycházela z kostela jakási stará paní a spatřila ho ležet ve stínu.

„Co zde děláte, příteli?“ otázala se.

Muž tvrdě a zlostně řekl:

„Jak vidíte, milá paní, jdu spát.“

Milá paní, opravdu hodná toho pojmenování, byla markýza R.

„Na této lavici?“

„Devatenáct let jsem měl dřevěné matrace," řekl, „dnes mám kamenné."

„Byl jste voják?"

„Ano, milá paní, voják."

„Proč nejdete do hospody?"

„Protože nemám peníze."

„Bohužel," řekla paní de R., „mám v tobolce jen čtyři sou."

„I tak mi je dejte."

Muž přijal čtyři měďáky. Paní de R. pokračovala.

„S takovým málem se do hospody nedostanete. Pokusil jste se aspoň? Není možná, abyste přespal venku. Jistě jste celý zmrzlý a vyhladovělý. Už z útrpnosti vás mohli někde uložit."

„Klepal jsem všude."

„Nu a?"

„Odevšad mě vyhnali."

Naše „milá paní" se dotkla mužovy paže a druhou rukou mu ukázala nízký domek vedle biskupství na druhé straně náměstí.

„Klepal jste všude?" začala znovu.

„Ano."

„A zaklepal jste tam na ty dveře?"

„Ne."

„Tak tam zaklepejte."

(2)
Opatrnost matka moudrosti

Toho večera zůstal dignský biskup po procházce městem dost dlouho ve svém pokoji. Byl zabrán do svého velkého díla *O povinnostech*, které bohužel zůstalo nedokončeno. Vyhledával pečlivě všechno, co řekli církevní otcové a učení doktoři o tomto závažném námětu. Jeho kniha byla rozdělena na dvě části: za prvé povinnosti

všech, za druhé povinnosti jednotlivce, podle toho, ke které třídě patří. Povinnosti všech jsou hlavní povinnosti. Jsou čtvery. Svatý Matouš je označuje takto: povinnosti k Bohu (Mat. 6), povinnosti k sobě (Mat. 5,29, 30), povinnosti k bližnímu (Mat. 7,12), povinnosti k tvorstvu (Mat. 6,20, 25). Poučení o ostatních povinnostech našel a vypsal biskup z jiných knih; o povinnostech vládců a poddaných z epištoly k Římanům; z epištoly svatého Petra o povinnostech soudců, manželek, matek a mladých mužů; z epištoly k Efezským o povinnostech manželů, otců, dětí a služebnictva; z epištoly k Židům o povinnostech věřících; z epištoly svatého Pavla ke Korintským o povinnostech panen. Ze všech těchto výpisků pracně sestavoval harmonický celek, který chtěl předložit věřícím.

V osm hodin ještě pracoval, velkou knihu na kolenou; když zapisoval, ne v právě pohodlné pozici, své poznámky na malé čtvrtky papíru, vstoupila do pokoje paní Magloirová, aby jako obyčejně vybrala stříbrné příbory ze skříňky u postele. Po chvilce zavřel biskup knihu, vstal od stolu a vstoupil do jídelny předpokládaje, že už je prostřeno a že ho sestra čeká. Jídelna byla podlouhlá místnost s krbem, dveřmi, které vedly – jak jsme už řekli – do ulice, a s oknem do zahrady.

Paní Magloirová opravdu dokončovala úpravu stolu. Přitom hovořila se slečnou Janou.

Na stole byla lampa; stůl stál blízko krbu. V krbu hořel příjemný oheň.

Můžeme si snadno představit obě ženy, kterým bylo už přes šedesát: paní Magloirová byla malá, baculatá, čiperná; slečna Jana mírná, drobná, křehká, o něco větší než její bratr, v hedvábných šatech bleší barvy, kdysi moderních, jež si v roce 1806 koupila v Paříži a které jí vydržely až do dnešního dne. Lidově řečeno – přitom to vystihuje jedním slovem myšlenku, na kterou bychom potřebovali skoro celou stránku, ne-li víc – paní Magloirová vypadala jako *selka* a slečna Jana jako *dáma*. Paní Magloirová měla na hlavě bílý čepeček

s varhánky, na krku křížek se srdíčkem, jediný ženský šperk v domě, bělostný šáteček se odrážel na hrubých černých šatech s krátkými a širokými rukávy; měla bavlněnou zástěru, červeně a zeleně kostkovanou, v pase uvázanou zelenou stuhou, a se stejným laclíkem, připjatým v horních rozích dvěma špendlíky, na nohou hrubé střevíce se žlutými punčochami, jaké nosí Marseillanky. Šaty slečny Jany byly střiženy podle módy z roku 1806, krátké tělo, úzké šaty vcelku, rukávy zdobené patkami a knoflíčky. Šedivé vlasy skrývala nakadeřená paruka.

Paní Magloirová vypadala inteligentně, živě a dobrotivě. Každý koutek úst měla v jiné výši, horní ret silnější než spodní, takže působila nakvašeně a pánovitě. Pokud monsignore mlčel, mluvila ona, rázně, ale volně, s jistou úctou; jakmile však promluvil, poslouchala stejně trpně jako slečna. Slečna Jana vůbec neodmlouvala. Poslouchala jen a hleděla bratrovi vyhovět. Nebyla ani v mládí hezká, měla velké modré vystouplé oči a dlouhý křivý nos; ale celý obličej, celá její bytost vydechovala – jak jsme už zprvu řekli – neskonalou dobrotu. Byla předurčena k něžnosti; ale víra, naděje a láska, tři ctnosti, které pomalu zažehují duši, povznesly znenáhla její něžnost až k svatosti. Příroda z ní udělala ovečku, náboženství z ní učinilo anděla. Ubohá světice! Rozvátá sladká vzpomínko!

Od té doby slečna Jana vypravovala, co se onen večer v biskupství událo, už tolikrát, že se mnoho lidí, kteří doposud žijí, dobře pamatuje na nejmenší podrobnosti.

Právě ve chvíli, kdy vstoupil do jídelny pan biskup, byla paní Magloirová v nejživějším výkladu. Bavila *slečnu* námětem věčně živým, jemuž biskup už dávno přivykl. Šlo o zástrčku u vstupních dveří.

Paní Magloirová při nákupu k večeři pravděpodobně zaslechla nějaké řeči. Vykládalo se o podezřelém tulákovi; v městě prý se objevil jakýsi pobuda, někde se tu asi potlouká, a lidé, kterým by napadlo jít pozdě v noci domů, by mohli zažít nepříjemné setkání.

Policie prý je nespolehlivá, protože pan prefekt a pan starosta jsou spolu na kordy a snaží se dělat si navzájem jen nepříjemnosti. A tak prý záleží jen na lidech, musí dbát o svou bezpečnost sami, musí si dát pozor, je potřebí patřičně zamykat, zastrčit závory, zabednit dům a dobře *zavírat domovní dveře*.

Paní Magloirová poslední slova zdůraznila; ale biskup, který přišel ze své dosti chladné pracovny, se posadil u krbu a myslil na něco docela jiného. Nedal najevo, že slyší slova, která paní Magloirová úmyslně utrousila. Opakovala je. A tu slečna Jana ve snaze pomoci paní Magloirové a nepohněvat bratra odvážila se pronést plachou otázku:

„Slyšíte, bratře, co říká paní Magloirová?"

„Slyšel jsem něco jen tak na půl ucha," odpověděl biskup. Potom se napolo obrátil i se židlí, položil ruce na kolena, zvedl k staré služce svou srdečnou a rozveselenou tvář, ozářenou ohněm z krbu, a řekl:

„Hleďme! Copak se děje? Copak se děje? Jsme tedy ve velkém nebezpečí?"

A paní Magloirová počala vyprávět znovu celou historii, přehánějíc trochu, aniž si to uvědomovala. Prý nějaký cikán, trhan, jakýsi nebezpečný žebrák je právě ve městě. Objevil se zničehonic a chtěl přespat u Labarra, ale ten ho nechtěl přijmout. Viděli ho přicházet bulvárem Gassendi, za soumraku se pak plížil ulicemi. Šibeničník se strašlivou tváří.

„Opravdu," řekl biskup.

Ten souhlas povzbudil paní Magloirovou; zdálo se jí, jako by už i biskup pomalu dostával strach; proto vítězoslavně pokračovala:

„Ano, monsignore! Je to tak. Dnes v noci se ve městě stane nějaké neštěstí. Kdekdo to říká. S tak špatnou policií (zbytečné to opakovat)! Žijeme v horách, a nemáme v noci na ulicích ani svítilnu! Vyjděte do ulic. Tma jako v pytli! A já vám říkám, monsignore, a tady slečna to říká jako já…"

„Já," přerušila ji sestra, „neříkám nic. Co můj bratr činí, dobře činí."

Paní Magloirová však pokračovala, jako by nikdo nic nenamítal:

„Říkáme, že tento dům není bezpečný; kdyby monsignore dovolil, doskočila bych pro zámečníka Pavlína Museboise, aby nám znova přidělal na dveře staré závory; máme je nahoře, bude to trvat chvilku, a já říkám, že jsou závory nutné, monsignore, i kdyby to bylo jen pro tuto noc; pořád povídám, že není nic strašnějšího než dveře, které může zvenčí pouhou klikou kdokoliv otevřít; a k tomu ještě má monsignore ve zvyku říkat vždycky ‚dále', ach, božínku, o půlnoci ostatně nikdo prosit o dovolení nebude…"

Vtom někdo dost prudce zaklepal na dveře.

„Dále!" řekl biskup.

(3)
Hrdinství trpné poslušnosti

Dveře se otevřely.

Otevřely se prudce, dokořán, jako by do nich někdo rázně a odhodlaně vrazil.

Vstoupil muž.

My už ho známe. Je to poutník, kterého jsme před chvílí viděli bloudit a hledat přístřeší.

Vstoupil, udělal krok do pokoje a zastavil se, nechávaje za sebou otevřené dveře. Na zádech měl brašnu, v ruce hůl a v očích tvrdý, odhodlaný, unavený a násilnický výraz. Plameny z krbu ho osvětlovaly. Byl ošklivý. Hrůzný zjev.

Paní Magloirová se nezmohla ani na výkřik. Celá se roztřásla.

Slečna Jana se obrátila, zahlédla vstupujícího muže, napolo se napřímila zděšením, a když potom pozvolna obrátila hlavu ke krbu a pozorovala bratra, její tvář se znovu hluboce uklidnila a zjasněla.

Biskup upřel na muže své pokojné oči.

Když už se chystal promluvit, bezpochyby aby se zeptal, co si návštěvník přeje, muž opřel obě ruce o hůl, prohlížel si jednoho po druhém, starce i ženy, a aniž vyčkal biskupových slov, řekl hlasitě:

„Tady mě máte! Jmenuji se Jean Valjean. Jsem trestanec. Byl jsem devatenáct let v káznici. Před čtyřmi dny mě propustili a teď jdu do Pontarlier, kam mě poslali. Jdu už čtyři dny z Toulonu. Dnes jsem urazil dvanáct mil. Když jsem se dnes večer dostal do vašeho kraje, šel jsem do jedné hospody, kde mě vyhodili pro můj žlutý průvodní pas, který jsem ukázal na radnici. Musil jsem. Pak jsem byl v krčmě. Řekli mi: Táhni! Jeden jako druhý. Nikdo mě nechtěl přijmout. Byl jsem u brány věznice. Vrátný mi neotevřel. Byl jsem v psí boudě. Pes mě kousl a zahnal mě, stejně jako lidé. Jako by věděl, kdo jsem. Odešel jsem do polí, abych se vyspal pod širým nebem, v hospodě pod hvězdami. Ale nebyla tam jediná hvězda. Bál jsem se, že bude pršet a že tu není Bůh, aby zabránil dešti, a proto jsem se vrátil do města, abych si někde našel výklenek u vrat. Právě když jsem na náměstí uléhal na kámen, jedna laskavá paní mi ukázala na váš dům a řekla: Zaklepej tamhle. Zaklepal jsem. Co to zde je? Je tu snad hospoda? Mám peníze. Hodně peněz. Sto devět franků a patnáct sou, vydělal jsem je v káznici za devatenáct let. Zaplatím. Co mi to udělá? Mám peníze. Jsem velmi unavený, dvanáct mil pěšky, mám pořádný hlad. Mohu tady zůstat?“

„Paní Magloirová,“ řekl biskup, „přidejte ještě jeden příbor.“

Muž udělal tři kroky a přiblížil se k lampě, která stála na stole.

„Hleďte,“ řekl, jako by nebyl porozuměl, „to není ono. Porozuměl jste mi? Jsem trestanec. Zločinec. Přicházím z káznice.“

Vytáhl z kapsy velký žlutý list papíru a rozevřel jej.

„Tady je můj průvodní list. Žlutý, jak vidíte. To je proto, aby mě vyštvali odevšad, kam přijdu. Chcete si to přečíst? Já číst umím. Naučil jsem se tomu v káznici. Je tam škola pro ty, kdo se chtějí učit. Podívejte se, co mi do pasu napsali: Jean Valjean, propuštěný

zločinec, narozen… – to je vám jedno. – Byl devatenáct let v káznici; pět let pro krádež s vloupáním, čtrnáct let za čtyři pokusy o útěk. *Velmi nebezpečný člověk* – Tady to máte! Všichni mě vyhodili. A vy mě chcete nechat u sebe? Je tu hospoda? Chcete mi dát jíst a nechat mě přespat? Máte nějakou stáj?“

„Paní Magloirová,“ řekl biskup, „povlékněte v přístěnku postel.“

Už jsme vysvětlili, jakého druhu byla poslušnost obou žen.

Paní Magloirová odešla splnit příkaz. Biskup se obrátil k muži.

„Sedněte si, pane, a zahřejte se. Večeře bude co nevidět, a než se najíme, bude připravena i postel.“

Teprve teď muž naplno porozuměl. V jeho dosud zachmuřeném a tvrdém výrazu se objevilo ohromení, pochybnost a radost; zvláštní výraz. Začal koktat jako pomatený:

„Opravdu? Opravdu? Necháte mě u sebe? Vy mě nevyháníte? Mě, zločince? Vy mi říkáte *pane*! Netykáte mi! Neříkáte: Táhni odtud, pse – jak to odevšad slyším. Čekal jsem, že mě vyženete. Proto jsem také hned řekl, co jsem zač. Oh, to byla opravdu hodná paní, co mě sem poslala! Najím se! Dostanu postel s žíněnkou a prostěradlem! Jako všichni lidé! Postel! Už devatenáct let jsem nespal v posteli. Opravdu neporoučíte, abych odešel? Jste moc hodní lidé. Ostatně mám peníze. Dobře zaplatím. Promiňte, pane hostinský, jak se jmenujete? Zaplatím, co budete chtít. Jste hodný člověk. Jste přece hostinský, že ano?“

„Jsem kněz,“ řekl biskup, „a bydlím zde.“

„Kněz!“ vzdychl muž. „Opravdu dobrý kněz! Tak vy ode mě nebudete chtít peníze? Farář, že? Farář toho velkého kostela? Hele, jsem to ale hlupák! Nevšiml jsem si vaší čepičky.“

Jak hovořil, odložil batoh a hůl do kouta, strčil průvodní list do kapsy a usedl. Slečna Jana ho laskavě pozorovala. |ean Valjean pokračoval:

„Jak jste lidský, pane faráři! Nevíte, co je nenávist. Laskavý kněz, to je dobrodiní. Vy tedy nežádáte, abych vám zaplatil?“

„Ne," řekl biskup, „nechte si své peníze. Kolik máte? Neřekl jste mi, že sto devět franků?"

„A patnáct sou," dodal muž.

„Tedy sto devět franků patnáct sou. A jak dlouho trvalo, než jste ty peníze vydělal?"

„Devatenáct let."

„Devatenáct let!"

Biskup hluboce vzdychl.

Muž pokračoval:

„Mám ještě všechny své peníze. Za celé čtyři dny jsem utratil jen pětadvacet sou, které jsem si přivydělal, když jsem pomáhal v Grasse při skládání. Když jste tedy farář, musím vám říci, že jsme v káznici měli almužníka. A jednou jsem viděl biskupa. Říkali mu monsignore!

Byl to biskup od Panny Marie v Marseille. To je farář nade všemi faráři. Však vy to víte, promiňte, říkám to špatně, nevyznám se v tom. Ale vy už chápete, co chci říci! Sloužil mši uprostřed káznice, u oltáře, a na hlavě měl něco špičatého a bylo to celé zlaté. V poledním slunci se to jen blýskalo. Byli jsme tam seřazeni ve třech skupinách, a před námi byly kanóny se zapálenými doutnáky. Neviděli jsme dobře. Kázal, ale byl příliš daleko, a tak jsme ani neslyšeli. To tedy byl biskup."

Zatímco muž mluvil, šel biskup zavřít dveře, které zůstaly dokořán.

Paní Magloirová se vrátila. Přinášela příbor a položila jej na stůl.

„Paní Magloirová," řekl biskup, „dejte ten příbor co nejblíž k ohni." A obrátil se k hostu: „Noční vítr v Alpách je ostrý. Je vám asi zima, pane?"

Kdykoliv řekl laskavě vážným hlasem a velmi přátelsky slůvko *pane*, tvář muže se rozzářila. Říkat trestanci *pane*, to je, jako byste trosečníkovi z *Medúzy* podali doušek čerstvé vody. Hanba žízní po úctě.

„Lampa dnes špatně hoří," řekl biskup.

Paní Magloirová pochopila a šla do ložnice pro dva svícny stojící na krbu a postavila je rozžaté na stůl v jídelně.

„Pane faráři," řekl muž, „jste dobrosrdečný. Nepohrdáte mnou. Hostíte mě. Kvůli mně rozsvěcíte svíčky. A já vám přece nezatajil, odkud přicházím a že jsem nešťastný člověk."

Biskup, který seděl blízko něho, ho pohladil něžně po ruce.

„Ani jste se nemusil přiznávat, kdo jste. To zde není můj dům, to je dům boží. Naše dveře se neptají toho, kdo vchází, jak se jmenuje, ale co ho bolí. Vy trpíte; jste vyhladovělý a žíznivý; buďte vítán. A neděkujte mi, neříkejte mi, že vás hostím. Doma u nás je ten, kdo potřebuje přístřeší. Říkám vám, že vy, který jdete kolem, jste zde víc doma než já. Všechno, co je zde, je vám k službám. K čemu potřebuji znát vaše jméno? Ostatně ještě dřív než jste mi je řekl, jste už jedno měl, a já je znal."

Muž otevřel užasle oči.

„Ano," řekl biskup, „jste můj bratr."

„Tu to máme, pane faráři!" zvolal muž. „Měl jsem důkladný hlad, když jsem vstupoval; ale vy jste tak laskavý, že teď ani nevím, co se to se mnou děje, a hlad mě přešel."

Biskup se na něho zadíval a řekl:

„Hodně jste trpěl?"

„Ach! Rudá kazajka, koule na nohou, pryčna na spaní, horko, zima, robota, otroctví, rány holí! Dvojitý řetěz pro nic. Temnice za každé slovíčko. I nemocný v posteli – řetěz. Psi, psi jsou na tom lépe! Devatenáct let! Je mi šestačtyřicet A teď žlutý průvodní list! Až sem jsem to dopracoval."

„Ano," navázal biskup, „přicházíte ze smutných míst. Ale poslyšte! Bude větší radost v nebesích nad jedním hříšníkem, který činí pokání, než nad devětadevadesáti spravedlivými, kteří pokání nepotřebují. Odcházíte-li z těch bolestiplných míst s myšlenkami

zloby a hněvu proti lidem, jste hoden soustrasti; odcházíte-li s laskavostí, vlídností a mírem v srdci, jste lepší než my všichni."

Zatím paní Magloirová podala večeři. Vodovou polévku s olejem, chlebem a solí, trochu slaniny, kousek skopového, fíky, čerstvý sýr a hrubý žitný chléb. Ačkoliv jí to nikdo nepřikázal, přinesla proti monsignorovu zvyku láhev starého mauveského vína na přilepšenou.

Biskupova tvář se náhle rozzářila, jak tomu bývá u pohostinných povah:

„Ke stolu," zvolal vesele.

Usadil muže po své pravici, jak bylo jeho zvykem, měl-li hosta. Slečna Jana, klidná jako jindy, usedla po jeho levici.

Biskup se pomodlil a pak jako obvykle nalil polévku. Muž se pustil hltavě do jídla.

Náhle biskup prohodil:

„Tak se mi zdá, že na stole něco chybí."

Vskutku, paní Magloirová prostřela na stůl jen příbory nezbytně potřebné. Bylo však zvykem, že měl-li biskup hosty, prostřelo se všech šest stříbrných příborů, i když to byl přepych. Toto půvabné předstírání přepychu bylo milým dětinstvím v domě tak mírném a přísném, že se v něm chudoba povznášela k důstojnosti.

Paní Magloirová porozuměla poznámce, vyšla bez odmluvy a za chvíli se na ubruse skvěly tři požadované příbory, pravidelně rozložené před každým ze tří stolovníků.

(4)
Podrobnosti o sýrárnách v Pontarlieru

Abychom vyvolali správnou představu o tom, co se událo u stolu, bude snad nejlépe, opíšeme-li část dopisu slečny Jany paní de Boischevronové, ve kterém s prostosrdečným puntičkářstvím líčí rozmluvu trestance s biskupem:

…Ten člověk si nikoho nevšímal. Jedl hltavě jako vlk. Ale po večeři řekl:

„Pane faráři, který zastupujete dobrého Pánbíčka, tohle zde je pro mě až přespříliš dobré, ale přesto vám musím říci, že formani, kteří nedovolili, abych s nimi povečeřel, se mají mnohem lépe než vy.“

Mezi námi řečeno, ta poznámka se mě trochu dotkla. Můj bratr odpověděl:

„Mají také těžší práci než já.“

„To není ono,“ řekl muž „ale mají více peněz. Dobře vidím, že jste chudý. Snad ani nejste farář. Jste opravdu farář? Opravdu, kdyby byl Bůh spravedlivý, musil byste být farářem.“

„Pán Bůh je víc než spravedlivý,“ řekl bratr. Po chvilce dodal:

„Pane Jeane Valjeane, říkal jste, že jdete do Pontarlieru, že ano?“

„Podle donucovacího cestovního listu.“

Mám dojem, že to tak ten muž jmenoval. Potom pokračoval:

„Zítra musím vyrazit už za svítání. Těžko se cestuje. V noci je zima a ve dne horko.“

„Tam se dostanete do dobrého kraje. Když byla má rodina za revoluce ožebračena, utekl jsem nejdříve do Franche-Comté a tam jsem se živil nějaký čas jako dělník. Našel jsem si zaměstnání. Je tam těch továren dost, stačí si vybrat. Jsou tam papírny, koželužny, lihovary, olejárny, hodinářské továrny, ocelárny, továrny na výrobky z mědi, nejméně dvacet železáren, čtyři největší jsou v Lodsu, Châtilonu, Audincourtu a v Beure…“

Myslím, že jsem se nezmýlila a že můj bratr jmenoval ta města opravdu všechna; pak se odmlčel a obrátil se na mne: „Nemáme tam, milá sestro, nějaké příbuzné?“

Odpověděla jsem:

„Měli jsme, měli, za starého režimu tam byl také pan de Lucenet, setník hradební stráže v Pontarlieru.“

„Ano," odpověděl bratr, „ale v třiadevadesátém roce nebylo příbuzenstvo nic platné, každý se musil spolehnout jen na své ruce. Pracoval jsem. V tom pontarlierském kraji, kam míříte, pane Valjeane, je docela patriarchální a milý průmysl. Svým sýrárnám říkají salašnická družstva."

Zatímco bratr nechal toho člověka v klidu najíst, vykládal mu velmi podrobně, co jsou to salašnická družstva v Pontarlieru, že jsou dvojí: velkosýrárny, které patří bohatým a kde mají na čtyřicet až padesát krav, jež dají mléka na sedm až osm tisíc sýrů za léto; a potom jsou to družstevní sýrárny, ty patří chudým venkovanům z Dolních Alp, kteří chovají krávy společně a dělí se mezi sebou o výrobky. Najmou si sýraře a ten přijímá třikrát denně od družstevníků mléko a dvojmo zaznamenává jeho množství; práce v sýrárnách začíná koncem dubna; a v polovině června vyhánějí salašníci dobytek do hor.

Za jídla muž pomalu ožíval. Bratr mu naléval dobrého mauveského, které sám nepije, protože je příliš drahé. Bratr vykládal všechny tyhle podrobnosti s dobrou náladou, však ho znáte, a přitom se mile obracel i ke mně. Velmi často začínal znovu řeč o výhodném zaměstnání sýraře, jako by si přál, aby ten člověk pochopil, aniž mu to bude přímo a důrazně radit, že by tam našel útočiště. Jedno mě však napadlo. Ten muž byl, vy už víte co. Nuže, po celý večer, s výjimkou několika slov o Ježíši Kristu při jeho příchodu, se bratr ani slůvkem nedotkl toho, co by mohlo připomenout a podle čeho by si mohl domyslit, čím můj bratr je. A přece to byla skvělá příležitost pro malé kázání, kterým by dal trestanci najevo, jaká čest ho potkala, že se na své cestě setkal s biskupem. Kdokoli jiný by myslil, že je to příležitost – když už má takového nešťastníka po ruce –, aby nasytil duši, když už sytí tělo, promluvil mu do svědomí a okořenil to mravním napomenutím a radou, nebo ještě lépe, přidal trochu útrpnosti a domluvy, aby se v budoucnu choval

lépe. Ale můj bratr se ani nezeptal, odkud pochází a jaká je jeho minulost. Neboť někde v minulosti ležela jeho chyba a můj bratr jako by se vyhýbal všemu, co by mu ji mohlo připomenout. Jeho ohleduplnost šla tak daleko, že ve chvíli, kdy vyprávěl o horalech z Pontalieru, kteří mají příjemné zaměstnání nebi blíž *a kteří, jak dodával, jsou* šťastní proto, že jsou nevinní, *se zarazil, obávaje se, není-li v jeho slovech něco, co by se mohlo toho muže nemile dotknout. Když o tom teď uvažuji, pochopila jsem, myslím, co se dělo v srdci mého bratra. Bezpochyby se domníval, že ten muž jménem Jean Valjean má duši plnou bídy a že bude nejlépe trochu ho rozptýlit a posílit ho vědomím, třeba jen na chvíli, že je člověk jako každý jiný a že s ním proto jedná jako s kýmkoli jiným. Řekněte, není to vskutku správné pochopení lásky k bližnímu? Není, má milá, něco vpravdě evangelického v té šetrnosti, která se zříká možnosti kázat, udělovat mravní naučení a dělat narážky? Není to ta pravá útrpnost – má-li už někdo bolavé místečko v duši – vyhnout se každé zmínce o tom? Myslím, že tohle asi byla ta nejtajnější myšlenka bratrova. Ale ať tak či onak, měl-li tyto myšlenky, nic z nich neprozradil, ani mně ne; byl od počátku až do konce sám sebou jako každý jiný večer a večeřel s Jeanem Valjeanem, jako by měl na večeři pana Gédéona Le Prévost nebo pana faráře.*

Když už bylo skoro po večeři, byli jsme právě u fíků, zaklepal někdo na dveře. Byla to matka Gerbaudová s maličkým na ruce. Bratr políbil děcko na čelo a vypůjčil si ode mne patnáct sou, které jsem měla v kapse, a dal je matce Gerbaudové. Muž si zatím ničeho nevšímal. Už ani nemluvil a zdálo se, že je velmi unavený. Když chudinka stará Gerbaudka odešla, bratr se pomodlil. Poté se obrátil k muži a řekl mu:

„Jistě byste byl už nejraději v posteli."

Paní Magloirová velmi rychle sklidila se stolu. Pochopila jsem, že bude lépe, když odejdeme, aby pocestný mohl jít spát,

a obě jsme vystoupily nahoru. Po chvilce jsem ale poslala paní Magloirovou znova dolů se srnčí kůží z Černého lesa, která bývá v mém pokojíčku, aby ji dala na jeho postel. Noci jsou ledové a taková kůže drží teplo. Škoda, že je ta kůže už stará; pouští chlupy. Můj bratr ji koupil kdysi v Německu, v Tottlingenu u dunajských pramenů, stejně jako nožík se střenkou ze slonové kosti, kterého používám při jídle.

Paní Magloirová se vrátila téměř okamžitě, pomodlily jsme se v salóně, kde věšíváme prádlo, a potom jsme mlčky odešly do svých pokojíčků – – –

(5)
Klid

Monsignore Lidumil popřál své sestře dobrou noc, vzal se stolu jeden stříbrný svícen, druhý podal svému hostu a řekl: „Pane, doprovodím vás do vašeho pokoje."

Muž šel za ním.

Jak jste si už mohli z dřívějšího výkladu povšimnout, byl biskupův byt uspořádán tak, že do modlitebny s přístěnkem se musilo projít biskupovou ložnicí.

Právě jí procházeli, když paní Magloirová ukládala stříbro do skříňky v hlavách postele. To bývala její poslední práce před spaním.

Biskup uvedl hosta do přístěnku. Byla tam bíle povlečená postel, vonící čistotou. Muž postavil svícen na stoleček.

„Tak se tedy dobře vyspěte," řekl biskup. „Zítra ráno, než odejdete, vypijete šálek mléka od našich kraviček; bude právě nadojené."

„Děkuji, pane faráři," řekl muž.

Sotva pronesl ta slova plná míru, zachvátilo ho náhle, bez přechodu, podivné hnutí, jež by bylo přimrazilo obě pobožné ženy, kdyby byly přítomny. I dnes je nám zatěžko posoudit, co s ním v té

chvíli smýklo. Chtěl dát výstrahu, nebo vyhrožovat? Poslouchal snad prostě pudové nutkání, pro něho samého nevysvětlitelné? Prudce se obrátil k starci, zkřížil ruce, a sleduje divokým pohledem hostitele, chraplavě vykřikl:

„To je dobré! Opravdu! Vy jste si mě ubytoval ve svém domě a tak blízko u sebe!“

Na chvilku se odmlčel a pak se příšerně zasmál:

„Zdalipak jste si to dobře rozmyslil? Kdo vám řekl, že jsem nevraždil?“

Biskup mu odpověděl:

„Na to může odpovědět jen Bůh.“

Potom vážně, pohybuje rty, jako by se modlil anebo mluvil pro sebe, pozdvihl dva prsty pravé ruky a dal své požehnání muži, který se ani nesklonil, a aniž se ohlédl, odešel do své ložnice.

Spal-li někdo v přístěnku, byl oltář zakryt seržovou shrnovací záclonou. Když šel biskup okolo záclony, poklekl a kratičce se pomodlil.

Za chvíli nato už chodil, snil a rozjímal ve své zahradě, s duší a myslí pohrouženou do oněch velkých záhad, jež Bůh v noci ukazuje očím, které zůstávají otevřené.

Pokud jde o našeho muže, ten byl opravdu tak unavený, že z těch pěkně bílých peřin vůbec nic neměl. Sfoukl svíčku nosem, jak to dělají trestanci, praštil sebou oblečený na postel a ihned tvrdě usnul.

Bila půlnoc, když se biskup vracel ze zahrady domů.

Několik minut potom všechno v domku spalo.

(6)
Jean Valjean

V noci se Jean Valjean probudil. Jean Valjean byl z chudé venkovské rodiny z Brijska. V mládí se nenaučil ani číst. Když dospěl v muže, prořezával a klestil stromy ve Faverolles. Jeho matka se nazývala

Jana Mathieuová; otec se jmenoval Jean Valjean nebo Vlajean, což byla patrně přezdívka, jež povstala stažením slov *Voilà Jean*[32].

Jean Valjean byl zádumčivý, ale nikoli smutný, jako obvykle bývají vroucí a přítulné povahy. Působil, alespoň na první pohled, dojmem ospalého a nenápadného člověka. Matku i otce ztratil ještě v útlém věku. Matka zemřela na špatně léčenou horečku omladnic, otec, který byl zároveň probírkářem i klestičem stromů jako syn, se zabil pádem se stromu. A Jeanu Valjeanovi zůstala jen starší sestra, vdova se sedmi dětmi. Tato sestra Jeana Valjeana vychovala, a dokud měla manžela, její mladší bratr u nich bydlil a jedl. Muž zemřel. Nejstaršímu ze sedmi dětí bylo osm let a poslední bylo roční. Jeanu Valjeanovi bylo tehdy pětadvacet. Nahrazoval dětem otce, a teď zase on podporoval sestru, která ho vychovala. Bylo to u něho tak samozřejmé jako povinnost, i když na to někdy bručel. Tak ubíjel mládí v krušné a špatně placené práci. Nebylo známo, že by byl měl nějakou „lásku". Neměl ani kdy se zamilovat.

Večer se vracíval unaven a beze slova sedal k polévce. Sestra Jana mu často mezi jídlem vylovila z misky nejlepší sousta, kousek masa, plátek slaniny, srdíčko kapusty, a dala to některému dítěti; ale on jako by nic neviděl, jedl dál se sklopenýma očima, skloněn nad stolem, hlavu skoro v polévce, dlouhé vlasy spadávaly kolem misky. Ve Faverolles, nedaleko domku Valjeanových, na opačném konci uličky, bydlela selka Marie Klaudina; Valjeanovy děti, obyčejně hladové jako vlci, dlužívaly si jménem své matky u Marie Klaudiny pintu mléka, kterou hltavě pily někde za křovím nebo v zákrutu aleje a tak se rvaly o hrnek, že děvčátka rozbryndala plno mléka po zástěrkách a kolem úst. Kdyby byla matka věděla o tom lumpáctví, byla by provinilce přísně potrestala. Mrzutý bručoun Jean Valjean zaplatil Marii Klaudině za matčinými zády a děti ušly trestu.

32 Hleďme, Jan!

V době, kdy se klestily a prořezávaly stromy, vydělával osmnáct sou denně; pak se dal najmout na žňové práce nebo jako nádeník, pacholek k volům nebo podomek. Dělal, co mohl. Sestra také pracovala, ale jakápak práce při sedmi dětech? Byla to smutná skupinka, kterou bída obklopovala a škrtila víc a víc. Stalo se, že přišla krutá zima. Jean byl bez zaměstnání. Rodina bez chleba. Doslovně. A sedm dětí na krku!

V neděli večer se právě ukládal ke spánku Maubert Isabeau, pekař na Kostelním náměstí ve Faverolles, když zaslechl prudký úder do zamřížované a zasklené výkladní skříně svého krámu. Přišel ještě včas, aby zahlédl, jak otvorem proraženým pěstí ve skleněné tabuli sahá dovnitř mezi mříže ruka. Uchopila chléb a vytáhla jej. Isabeau rychle vyběhl; zloděj uháněl, co mu nohy stačily, Isabeau utíkal za ním, až ho chytil. Zloděj chléb zahodil, ale měl zkrvácenou ruku. Byl to Jean Valjean.

To se stalo v roce 1795. Jean Valjean byl pohnán před tehdejší soud, „pro krádež spojenou s nočním vloupáním do obytného domu". Měl pušku a zacházel s ní lépe než nějaký ostrostřelec, občas si trochu zapytlačil, a to mu přitížilo. Vůči pytlákům jsou lidé právem ve střehu. Jak pytlák, tak podloudník patří s lupičem takřka do jednoho pytle. Přece jen – mimochodem řečeno – je velká propast mezi tímto druhem lidí a městským zločincem. Pytlák žije v lese, podloudník v horách nebo na moři. Město budí v člověku surovost, protože ho mravně narušuje. Hory, moře, les člověka zdivočují a rozvíjejí jeho drsné stránky, aniž namnoze porušují jeho lidskost.

Jean Valjean byl uznán vinným. Litera zákona zněla jasně. V naší civilizaci se nezřídka přihází, že trest znamená ztroskotání. Neblahá chvíle, ve které se lidská společnost odtahuje a dovršuje nenapravitelnou opuštěnost myslícího tvora! Jean Valjean byl odsouzen na pět let káznice.

22. dubna 1796 v Paříži rozhlašovali vítězství u Montenotte, kterého dobyl velící generál italského vojska Buona-Parte, jak ho nazývala vyhláška rady *Pěti set* z 2. floréalu roku IV; týž den byl ukován velký řetěz v Bicêtre. Jean Valjean byl částí toho řetězu. Bývalý vrátný z věznice, kterému je teď skoro devadesát, se ještě velmi dobře pamatuje na toho ubožáka, který byl přikován na konci čtvrtého pramene řetězu v severním koutě nádvoří. Seděl na zemi jako ostatní. Jako by nechápal ze svého postavení nic než to, že je strašlivé. Je pravděpodobné, že se mu v jeho matném myšlení nevědomého ubožáka spřádalo cosi neobyčejného. Když mu pádnými ranami kladiva zanýtovávali za hlavou svorník železného obojku, plakal, slzy ho dusily, bránily mu, aby promluvil, jen občas se vzchopil natolik, aby řekl: *Prořezával jsem stromy ve Faverolles*. Za vzlykotu pozvedal pravou ruku a po stupínkách ji sedmkrát snižoval, jako by se postupně dotýkal sedmi hlaviček menších a menších dětí, a lidé z tohoto pohybu hádali, že to, čeho se dopustil, spáchal, aby ošatil a nakrmil sedm malých dětí.

Odjel do Toulonu. Za sedmadvacet dní se tam dostal na káře, s řetězem kolem krku. V Toulonu mu navlékli červenou kazajku. Celý jeho život byl vymazán, i jeho jméno. Tam již nebyl Jeanem Valjeanem; byl číslem 24 601. Co se stalo se sestrou? Co se stalo se sedmi dětmi? Kdo se o to stará? Co se stane s hrstkou listí mladého stromku, který byl uťat u kořene?

Je to vždycky táž historie. Ti ubožáci, ti boží tvorové, od té chvíle bez opory, bez rady, bez přístřeší, se rozcházeli nazdařbůh – kdož to ví? – každý jinam, hroužili se do oné chladné mlhy, v níž tonou osudy opuštěných, hroužili se do oněch pochmurných temnot, v nichž mizí postupně za chmurného pochodu lidského pokolení tolik nešťastníků. Odešli z kraje. Zvonice jejich vesničky na ně zapomněla; zapomněl na ně i mezník jejich bývalého pole; a po několikaletém pobytu v káznici zapomněl na ně i sám Jean Valjean. V srdci s otevřenou kdysi ranou zbyla jen jizva. To je všechno. Jen

jednou za celého svého pobytu v Toulonu zvěděl něco málo o sestře. Myslím, že to bylo ke konci čtvrtého roku jeho trestu. Nevím už, jakou cestou se k němu ona zpráva dostala. Nějaký krajan jeho sestru viděl. Byla v Paříži. Bydlela v chudé ulici u chrámu svatého Sulpicia, v ulici Gindre. Měla u sebe jen jedno dítě, posledního chlapečka. Kde zůstalo šest ostatních? Snad to ani sama nevěděla. Každé ráno chodila do tiskárny v ulici Sabot číslo 3, kde skládala a sešívala knihy. Musila tam být už o šesté hodině ranní, v zimě ještě dřív, než se rozbřesklo. V tiskárně byla škola a tam odváděla svého sedmiletého chlapce. Ale protože nastupovala do práce v tiskárně v šest a škola se otvírala až v sedm, musilo dítě čekat celou hodinu na dvoře; v zimě to byla hodina tmy pod širým nebem. Nedovolili, aby dítě chodilo do tiskárny, překáželo by tam. Dělníci ráno vídali toho malého tvorečka, jak sedí na dlažbě, jak klímá a nejednou ve stínu spí na bobečku nakloněno nad svým košíčkem. Když pršívalo, smilovávala se nad ním stařičká vrátná; brávala ho do svého kumbálku, kde bylo jen ubohé lože, kolovrátek a dvě dřevěné židle, a chlapec u ní spal v koutku a tiskl v náručí kocoura, aby se trochu zahřál. V sedm hodin otvírali školu a on od stařeny odcházel. To bylo všechno, co Jeanu Valjeanovi řekli. Tím ho zabavili na jeden den, byla to chvilka, blesk, jako náhle otevřený výhled na osud bytostí, které kdysi miloval, a potom se všechno uzavřelo; už nikdy o nich neslyšel. Už nikdy se o nich nic nedověděl, nikdy je už nespatřil, nikdy se s nimi nesetkal, a tak v dalším průběhu této bolestné historie se už s nimi neshledáme.

Ke konci čtvrtého roku Jean Valjean uprchl. Přátelé mu pomohli, jak tomu v těch smutných místech bývá. Dva dny bloudil v polích na svobodě; může-li se ovšem mluvit o svobodě, jestliže jsi štván; obracíš-li se každou chvíli; chvěješ-li se při nejmenším hluku; máš-ti strach ze všeho, ze střechy, z níž se kouří, z kolemjdoucího člověka, ze štěkajícího psa, z klusajícího koně, z odbíjejících hodin, za dne proto, že je vidět, a z noci proto, že vidět není, ze silnice, z cestičky,

z křoví, ze spánku. Navečer druhého dne Valjeana chytili. Šestatřicet hodin nejedl ani nespal. Námořní soud mu za toto provinění prodloužil trest o tři léta, to bylo dohromady osm let. Šestého roku na něho přišlo znovu pokušení uprchnout. Chyběl při vyvolávání jmen. Vystřelili z děla a noční hlídka ho nalezla ukrytého v kýlu rozestavěné lodi; bránil se galejní stráži, která ho zatýkala. Útěk a vzpoura. Protože na podobný zločin pamatuje zvláštní zákoník, prodloužili mu trest o pět let, z toho dva roky s dvojitým řetězem. Třináct let! Desátý rok se opět pokusil utéci. Ale ani tentokrát to nedopadlo líp. Tři roky za nový pokus. Šestnáct let! Myslím, že to bylo ve třináctém roce, kdy se pokusil o útěk naposled, ale po čtyřech hodinách ho chytili. Za ty čtyři hodiny dostal tři roky. Devatenáct let! Na podzim roku 1815 byl propuštěn z vězení, kam vstoupil v roce 1796 proto, že vyrazil skleněnou tabulku a vzal pecen chleba.

Dovolte mi říci jen tak mimochodem několik slov. Je to už podruhé, kdy se autor této knihy setkává ve svých studiích s trestní otázkou a se zákonem trestajícím krádež chleba, která je počátkem neštěstí jednoho lidského osudu. Claude Gueux ukradl bochník; Jean Valjean ukradl bochník. Anglická statistika zjišťuje, že v Londýně ve čtyřech případech z pěti je bezprostřední příčinou krádeže hlad.

Jean Valjean přišel na galeje s pláčem a strachem; odcházel necitelný. Vstoupil tam zoufalý, a vyšel odtamtud nedůvěřivý.

Co se asi odehrávalo v jeho duši?

(7)
Zoufalství

Pokusme se to říci.

Je nutno, aby si společnost těch věcí všímala, neboť právě ona je jejich původcem.

Byl to – jak jsme řekli – nevzdělaný člověk; ale nebyl hlupák. Hořelo v něm přirozené světlo. A neštěstí, které má také svůj jas, zvětšilo onu trošku světla v jeho duši. Pod ranami holí, v okovech, ve vězení, unaven pod palčivým galejním sluncem, na trestanecké pryčně se schoulil do svého svědomí a přemýšlel.

Sestavil si soud.

A začal soudit sám sebe.

Uznal, že ho neodsoudili nespravedlivě, že není nevinný člověk. Přiznal si, že spáchal zoufalý čin hodný pokárání a že by ho možná nebyli odmítli, kdyby byl o ten chléb požádal; že by bylo bývalo v každém případě lépe čekat, až ho dostane z milosrdenství nebo až si ho dobude prací v zaměstnání; že nebyl vůbec důvod k námitce, která říká: je možno čekat, máme-li hlad? Že za prvé je velmi vzácné, aby někdo doslova umřel hladem, a konečně že člověk je naštěstí nebo naneštěstí uzpůsoben tak, že může mnoho a dlouho trpět morálně i fyzicky, aniž umře; že měl mít proto trpělivost, že by to bylo bývalo pro ta ubohá holátka lepší; že to od něho, bídného ubožáka, bylo bláznovství, když celou lidskou společnost popadl za límec v domnění, že si člověk z bídy pomůže krádeží; že to je špatné východisko z bídy, když člověka připraví o čest; a konečně, že neměl pravdu.

Pak se tázal sám sebe, byl-li to jen on sám, který v této osudné příhodě neměl pravdu? Nepadalo-li na váhu i to, že on, dělník, byl bez práce, že on, ochotný pracovat, byl bez chleba. A konečně – zda trest, když už jednou chybil a přiznal se, nebyl příliš krutý a přehnaný. Zda se nedopustil zákon větší chyby tím, jaký vyměřil trest, než provinilec tím, že kradl. Nepoložil-li soud neúměrně velké závaží na onu misku vah, na které je pokání. Neznamenal-li přílišný trest vymazání viny a nedošlo-li k tomu, že se situace obrátila, a provinění viníka se stalo chybou stihatele a z hříšníka učinilo oběť, z dlužníka věřitele, až se nakonec právo rozhodně přidalo na stranu toho, kdo je kdysi porušil. Zda se tento trest, postupně

zvyšovaný pro pokusy o útěk, nestal konečně útokem silnějšího proti bezmocnému, zločinem lidské společnosti proti jedinci, zločinem denně znovu páchaným, zločinem trvajícím devatenáct let.

Ptal se, zda si lidská společnost může osobovat právo, aby trestala své členy, uplatňujíc tu bez rozdílu v jednom případě svou nemoudrou nepředvídavost, v druhém zase svou nelítostnou předvídavost, a udržovat přitom ubožáka neustále mezi nedostatkem a nadbytkem – mezi nedostatkem práce a nadbytkem trestu.

Zda společnost smí tak tvrdě jednat se členy nejméně obdařenými při rozdělování pozemských statků, jež rozdává náhoda, právě s těmi Členy společnosti, kteří už proto zasluhují největších ohledů.

Když si tyto otázky dal a rozřešil, soudil společnost a odsoudil ji.

Odsoudil ji ke své nenávisti.

Učinil ji odpovědnou za osud, který nesl, a řekl si, že by snad neváhal jednou se s ní vypořádat. Sám sobě prohlásil, že není rovnováha mezi škodou, kterou způsobil, a škodou, kterou způsobili jemu; nakonec usoudil, že jeho trest – po pravdě řečeno – nebyl nespravedlností, ale těžkým proviněním.

Zlost může být bláznivá a nesmyslná; rozčilit se můžeme neprávem; ale musíme se rozhořčit tehdy, jestliže k tomu máme v hloubi srdce vážný důvod. Jean Valjean byl pobouřen spravedlivým hněvem.

A pak, lidská společnost mu jen ubližovala. Znal jen její rozlícenou tvář, které se říká spravedlnost a kterou společnost ukazuje tomu, koho stíhá. Lidé se ho dotkli jedině proto, aby ho zraňovali. Každý styk s nimi znamenal novou ránu. Nikdy od svého dětství, od časů své matky a sestry, se nesetkal s přátelským slovem a laskavým pohledem. Procházeje od utrpení k utrpení, nabyl pomalu přesvědčení, že život je boj; a v tom boji že je poraženým. Jedinou zbraní mu byla nenávist. Rozhodl se, že si tu zbraň na galejích pořádně nabrousí a vezme ji s sebou, až bude odcházet.

V Toulonu byla škola pro trestance, kterou vedli mniši ignorantini; nešťastníky, kteří měli dobrou vůli, tam učili nejnezbytnějším vědomostem. Byl z těch, kteří dobrou vůli měli. Šel do školy ve čtyřiceti letech a naučil se číst, psát a počítat. Cítil, že prohloubí-li své vzdělání, prohloubí i svou nenávist. Někdy může vzdělání a osvěta posilovat zlo.

Je smutné, musíme-li přiznat, že Jean Valjean ve chvíli, kdy odsoudil společnost, která ho uvrhla do neštěstí, odsoudil i prozřetelnost, která společnost vytvořila.

A tak po celých devatenáct let muk a otroctví se jeho duše zvedala a klesala zároveň. Z jedné strany do ní pronikalo světlo, z druhé tma.

Jean Valjean nebyl – jak jsme už viděli – v základě zlý.

Když přišel na galeje, byl ještě dobrý. Až tam odsoudil společnost a pocítil, že se stává zlý; až tam odsoudil prozřetelnost a poznal, že se z něho stává bezbožník.

Těžko se tu na chvíli nezamyslit!

Je možné, aby se lidská povaha tak načisto a dokonale změnila? Je možné, aby tvora, jehož Bůh stvořil dobrým, přeměnil člověk ve zlého? Může osud obratem změnit lidskou duši ve špatnou jen proto, že sám osud nestojí za mnoho? Je možné, aby se srdce pod tíhou nezměrného neštěstí znetvořilo, aby se smířilo s ošklivostí a nevyléčitelnými vadami, tak jako se ohýbá páteř pod příliš nízkou klenbou? Není v každé lidské duši – a nebyla zejména v duši Jeana Valjeana – prvotní jiskra, onen božský prvek, neporušitelná na tomto světě a nesmrtelná na onom, jiskra, kterou dobro může rozvinout, rozdmychat, rozhořet a rozzářit v jasný plamen a kterou zlo nemůže nikdy úplně udusit?

Těžké a neproniknutelné otázky! Na poslední z nich by byl každý fyziolog pravděpodobně a bez váhání odpověděl záporně, kdyby byl viděl, jak Jean Valjean v Toulonu ve chvílích oddechu – byly to pro něho chvíle snění – sedí se zkříženýma rukama na tyči lodního vratidla, konec řetězu zastrčen v kapse, aby ho nevláčel po zemi,

kdyby byl viděl, jak tento zachmuřený, vážný, mlčenlivý a zamyšlený galejní otrok, pária zákonů, zlobně pozoruje lidi, jak tento vyvrženec civilizace přísně pozoruje oblohu.

Zajisté – a nechceme to popírat – že by tu fyziolog, sledující Valjeana, spatřil nevyléčitelnou bídu; byl by snad politoval toho muže, neduživého zákonem, ale ani by se nepokusil o léčení; odvrátil by svůj pohled od propastí, které zahlédl v této duši; a jako Dante před branami pekla by byl z jeho života vymazal slovo, které boží prst vepsal na čelo každého z nás: *Naděje!*

Byl duševní stav, který jsme se pokusili čtenářům vysvětlit, tak vyloženě jasný i Jeanu Valjeanovi? Ohlížel se a rozlišoval zřetelně všechny prvky, z nichž se postupně utvářela jeho mravní bída? Uvědomoval si tento hrubý, nevzdělaný člověk sled myšlenek, kterými stupeň za stupněm stoupal a klesal až k truchlivým hlediskům, jež byla již léta niterným obzorem jeho ducha? Byl si vědom všeho, co se v něm dělo a co jím hýbalo? Netroufali bychom si to říci a skoro tomu nevěříme. Jean Valjean věděl příliš málo, aby v něm, byť po tolikerém neštěstí, nezůstalo mnoho nejasného. Chvílemi si vlastně ani sám nebyl jist, co cítí. Jean Valjean byl v temnotách, trpěl v temnotách, nenáviděl v temnotách; mohlo by se říci, že na potkání nenáviděl. Zvykl životu ve stínu, tápaje kolem sebe jako slepý nebo blázen. Jen občas jím otřásl – ať už zvnějška nebo zevnitř – záchvat hněvu, přemíra utrpení, silný a prchavý blesk, který osvítil celou jeho duši a v příšerném osvětlení pak náhle odkryl všude kolem něho, vpředu i vzadu, hrůzné propasti a pochmurné výhledy jeho osudu.

Když pohasl blesk, nastala opět noc, a kde zůstal on? Sám to nevěděl.

Vlastností těchto trestů, pro něž je příznačná především jejich nelítostnost, to jest jejich otupující účinek, je pozvolná proměna, nesmyslné přetváření člověka v plachou zvěř, někdy v dravce. Opakované a umíněné pokusy Jeana Valjeana o útěk by snad stačily

dokázat, jak neblaze působí zákon na lidskou duši. Jean Valjean by byl opakoval ty dokonale zbytečné a bláznivé pokusy o útěk tak často, kolikrát by se mu naskytla příležitost, aniž přemýšlel jen okamžik o výsledku a o nabytých zkušenostech. Vyklouzl nerozvážně jako vlk, který našel klec otevřenou. Pud mu říkal: „Uteč!“ Rozum by mu byl řekl: „Zůstaň!“ Ale před tak silným pokušením rozum umlkal; zůstal mu jen pud. Jednalo v něm jen zvíře. A když ho chytili, nové přísné tresty, které na něho uvalili, byly dobré jen k tomu, aby ho ještě více zdivočily.

Nesmíme zapomenout na jednu důležitou podrobnost: měl takovou tělesnou sílu, že se mu na galejích nikdo nevyrovnal. Když namáhavě táhli lano při vytáčení lodního vratidla, vydal Jean Valjean za čtyři. Zvedal a nosil na hřbetě ohromně těžká břemena a příležitostně nahrazoval onen nástroj na zvedání břemen, jemuž nyní říkáme hever, kdysi orgueil (pýcha), a podle něhož – mimochodem řečeno – byla nazvána ulice Montorgueil blízko pařížské tržnice. Jeho kamarádi mu říkali Jean Hever. Když jednou opravovali balkón toulonské radnice, odklonila se od zdi jedna z obdivovaných Pugetových karyatid, které jej podpírají, a málem by se byla skácela. Jean Valjean, který se k tomu nahodil, držel karyatidu ramenem tak dlouho, až přišli dělníci.

Ještě víc než jeho síla udivovala jeho mrštnost. Někteří trestanci myslící stále na útěk si nakonec ze síly a mrštnosti vytvoří hotovou vědu. Je to věda svalů. Vězni, kteří neustále závidí mouchám a ptákům, si denně ověřují všechny zákony rovnováhy. Šplhat po kolmé stěně, nacházet oporu i tam, kde sotva vidíme výčnělek, bylo pro Jeana Valjeana hračkou. Po sebe příkřejší zdi, napínaje záda a ohbí kolen, pomáhaje si lokty a patami, jimiž se opíral o drsný povrch kamenů, se jako zázrakem vyškrábal až do třetího patra. Někdy se tak dostal až na střechu trestnice.

Mluvil málo. Nesmál se. Jen nesmírné vzrušení mu jednou nebo dvakrát do roka vyloudilo z hrdla onen příšerný chechtot trestance, který zní jako ozvěna ďábelského smíchu.

Zdálo se, že bez ustání pozoruje něco hrůzného.

Byl do sebe hluboce pohroužen.

Ačkoliv jeho chorobná vnímavost měla své meze a jeho rozumové schopnosti nebyly rozvinuty, nejasně cítil, že nad ním visí cosi strašlivého. Kdykoliv otočil hlavu a pokoušel se podívat výš v tom matném a kalném polostínu, ve kterém šplhal, viděl s hrůzou a zlostí, jak se kolem něho tyčí, stupňovitě rozkládají a kupí nad ním do nedozírna hrozivé srázy jakési zdrcující hory zákonů, předsudků, lidí a činů, jejichž obrysy mu unikaly, jejichž spousty ho děsily a které nebyly nic jiného než ona zázračná pyramida – civilizace. V tomto nestvůrném a hemživém množství rozeznával tu a tam, jednou blízko a zase daleko a na nepřístupných rovinách, nějakou skupinku, nějakou prudce osvětlenou podrobnost, tady profousa s holí, tam četníka se šavlí, opodál mitrou vystrojeného arcibiskupa a docela nahoře, v jakémsi slunečním jasu, korunovaného a oslňujícího císaře. Zdálo se mu, že místo aby tyto vzdálené záře rozptylovaly noc, zdůrazňují ještě více beznaději a tmu. Všechno, zákony, předsudky, skutky, lidé, věci, všechno se nad ním hemžilo podle složitého a záhadného rytmu, který Bůh vtiskl civilizaci, kráčelo po něm a drtilo ho s nepopsatelným klidem a s neúprosnou lhostejností. Duše, které dopadly až na dno možných trampot, nešťastníci ztracení v nejhlubším předpeklí, kam se za nimi už nikdo neohlíží, zatracenci zákona cítí, jak na jejich hlavy celou tíží doléhá lidská společnost, tak hrozná pro ty, kdo jsou mimo ni, a tak strašlivá pro ty, kdo jsou pod ní.

V takovém rozpoložení Jean Valjean sníval. Jaké mohly být jeho myšlenky? Kdyby prosné zrnko uvažovalo, mělo by asi stejné myšlenky jako on.

Všechny ony věci, skutečnosti plné přízraků, přeludy plné skutečností vytvořily v něm těžko vyjádřitelný duševní stav.

Uprostřed těžké roboty občas ustával v práci. Začínal přemýšlet. Jeho rozum, teď už vyzrálejší, ale i zmatenější než kdysi, se vzpíral. Všechno, co ho potkalo, se mu zdálo nesmyslné; všechno, co ho obklopovalo, mu připadalo neskutečné. Říkával si, že je to sen. Díval se na dozorce, který stál o několik kroků dál; připadal mu jako přízrak; a najednou ho přízrak přetáhl holí.

Skutečný svět pro něho téměř neexistoval. Kdybychom řekli, že pro Jeana Valjeana nebylo slunce ani krásných letních dnů, zářivého nebe ani svěžích dubnových jiter, nebyli bychom daleko od pravdy. Kdoví kudy pronikalo světlo do jeho duše.

Máme-li shrnout, co se o tom vůbec dá říci, musíme se omezit jen na zjištění, že za devatenáct let Jean Valjean, kdysi neškodný faverollský klestič stromů a později obávaný toulonský trestanec, byl díky tomu, jak ho galeje přetvořily, schopen dvou špatných činů: za prvé – rychlé, neuvážené, vrtohlavé a slepě pudové špatnosti jako odplaty za utrpěné zlo; za druhé – zločinu těžkého, vážného, promyšleného a vyvozeného z falešných představ, jaké vnukají podobná neštěstí. Jeho rozvažování prošlo postupně třemi fázemi, jimiž mohou projít jen lidé určitého rázu: uvažováním, vůlí, zatvrzelostí. Hybnou pákou jeho jednání bylo jeho obvyklé rozhorlení, hořkost v duši, hluboký pocit křivdy, odpor i proti dobrým nevinným a spravedlivým, pokud takoví lidé vůbec existují. Východiskem i cílem všech jeho myšlenek byla zášť k lidskému zákonu; a jestliže nějaký zásah prozřetelnosti růst této zášti nezastaví, stává se časem záští proti společnosti, záští proti lidskému pokolení, proti tvorstvu, a projevuje se neurčitým, trvalým a krutým přáním škodit kdejakému živoucímu tvoru. – Jak je vidět, nikoli bezdůvodně hodnotil průvodní list Jeana Valjeana jako člověka velmi nebezpečného.

Rok od roku ta duše vysychala čím dál víc, pomalu, ale osudně. K vyprahlému srdci patří suché oči.

Když vycházel z galejí, již devatenáct let neuronil ani slzu.

(8)
Vlna a stín

Člověk spadl do moře!

Co na tom? Loď se nezastaví. Vítr fouká, chmurný koráb má přesně vymezenou cestu, ve které je nucen pokračovat. Pluje dál.

Muž zmizel, opět se vynořil, potápí se a opět se vynořuje na hladinu, volá, vztahuje ruce, nikdo ho neslyší; koráb se zmítá ve vichřici a má sám se sebou co dělat, námořníci a cestující už ani nevidí tonoucího muže, jeho ubohá hlava je jen pouhou tečkou na nesmírných vlnách.

Člověk zoufale křičí. Jaký přízrak, ta odplouvající plachta! Dívá se na ni, dívá se jako šílenec. Plachta se vzdaluje, šedne, zmenšuje se. Před chvilkou byl tam, kde je ona, patřil k posádce, procházel se s ostatními po palubě, měl své místo na vzduchu i slunci, byl živý. A co se stalo? Sklouzl, upadl, konec.

Je v příšerné vodě. Pod nohama to jen uniká a ustupuje. Rozpolcené a větrem roztříštěné vlny ho hrozivě obklopují, kolísavé propasti ho unášejí, všechny cáry vln mu šlehají kolem hlavy, všechna vodní chátra po něm plije, bezbřehé otvory ho napolo pohlcují; pokaždé když se potopí, zahlédne propasti plné temnot; hrozné neznámé vegetace ho zachvacují, svazují mu nohy, přitahují ho k sobě; cítí, že se stává sám propastí, je částí pěny, vlny si ho podávají, je zpit hořkostí, zákeřný oceán se ho zuřivě pokouší utopit, nesmírnost si pohrává s jeho agónií. Jako by všechna ta voda byla nenávistí.

On však bojuje dál. Chce se bránit, chce se udržet nad vodou, pokouší se napnout všechny síly, plave. On, ubohá, už vyčerpaná síla, bojuje proti nevyčerpatelným mocnostem.

Kde je loď? Tam v dálce. Sotva viditelná v bledé ponurosti obzoru.

Vichřice duje; spousty pěny ho zdolávají. Zvedá zrak a vidí jen zsinalé mraky. V umírání je svědkem nesmírného běsnění moře. To šílenství ho mučí. Slyší lidským uším neznámé zvuky, které

jako by přicházely z nadpozemských oblastí a z nějakého děsivého prostoru.

Po nebi pluje hejno ptáků, právě tak jako se nad lidskými strastmi vznášejí andělé, ale co pro něho mohou učinit? Ptactvo v oblacích prozpěvuje a krouží, a on, on chroptí.

Cítí se pohřben oběma nekonečnostmi zároveň, oceánem i nebem; jedna je hrob, druhá příkrov.

Noc se schyluje, hodiny a hodiny už plave, je u konce se svými silami; loď, na níž byli lidé, zmizela. Je sám v nesmírném víru soumraku, potápí se, tuhne, svíjí se, cítí nad sebou obludné vlny neviditelna; volá.

Už tam nejsou lidé. Kde je Bůh?

Křičí! Ať někdo přijde! Ať se někdo objeví! Křičí a neustává.

Nic na obzoru, nic na nebi.

Vzývá prostor, vlny, chaluhy, výspy; všechno je hluché. Pokorně prosí bouři; neoblomná bouře poslouchá jen nekonečno.

Kolem něho tma, mlha, samota, bouřlivá a nevědomá vřava, neustálé brázdění zběsilých vod. A v jeho nitru hrůza a únava. Pod ním propast. Nikde opora. Myslí na ponurá dobrodružství mrtvoly ve stínu bez hranic. Chlad hlubin ho ochromuje. Ruce se svírají, zavírají a lapají do prázdna. Vichřice, mračna, víry, vanutí, zbytečné hvězdy! Co dělat? Zoufalec se poddává, znaven rozhoduje se zemřít, všechno už je mu jedno, na ničem mu nezáleží, vydává se živlu na milost a nemilost, vzdává se vší naděje a řítí se navždycky do ponurých hlubin záhuby.

Jak nesmiřitelně jedná lidská společnost! Kolik lidí i duší zničila. Všechno, co nechal padnout zákon, zapadne do tvých vln, oceáne! Nikde pomoci, nikde dovolání! Jaká mravní zkáza!

Jako moře neúprosná je lidská zatemnělost, do níž vrhá trestní soustava všechny, které odsoudila. Bezbřehé moře bídy.

Duše ponechaná napospas živlům může zemřít i ve své nesmrtelnosti.

Kdo ji vzkřísí?

(9)
Nové křivdy

Když měl Jean Valjean opustit galeje a uslyšel cize znějící slova *Jsi volný*, byl to nepravděpodobný a neslýchaný okamžik; pronikl ho paprsek živého světla, paprsek pravého světla živých tvorů. Ale tento paprsek brzy pohasl. Jean Valjean byl oslněn myšlenkou na svobodu. Věřil v nový život. Brzy shledal, co je volnost, které dají na cestu žlutý průvodní list.

Okamžitě se vynořila spousta trpkostí. Jean Valjean si vypočítal, že peníze, které si vydělal za pobytu na galejích, vzrostly na sto jedenasedmdesát franků. Musíme však poctivě dodat, že zapomněl odpočítat nucený odpočinek o nedělích a svátcích, které za těch devatenáct let zmenšily jeho výdělek okrouhle o čtyřiadvacet franků. Ať tomu bylo jakkoliv, ztenčila se ta částka různými vězeňskými srážkami na sto devět franků a patnáct sou; ty mu při odchodu vyplatili.

Nijak tomu nerozuměl a cítil se poškozen. Řekněme to pravé slovo – okraden.

Nazítří po svém propuštění na svobodu uviděl v Grasse před vraty továrny na destilaci pomerančových květů muže, kteří skládali balíky. Nabídl se, že jim pomůže. Protože měli naspěch, přijali ho. Pustil se do práce. Byl vtipný, silný a obratný; dělal, co mohl; zdálo se, že je s ním vedoucí spokojen. Mezitímco pracoval, šel kolem četník, všiml si ho a požádal ho o papíry. Musil ukázat svůj žlutý průvodní list a potom se zas vrátil k práci. Chvilku předtím se jednoho z dělníků vyptával, kolik při té práci denně vydělávají; řekli mu, že *třicet sou*. Poněvadž musil druhý den ráno odejít, došel si ještě týž večer k majiteli továrny a prosil ho, aby mu zaplatil. Majitel neřekl ani slova a dal mu pětadvacet sou. Měl námitky. Ozvali se mu na ně: *Pro tebe je to až dost*. Trval na svém. Majitel se mu upřeně podíval do očí a řekl mu: *Ať tě nezabásnou!*

I tady si pomyslil, že ho okradli.

Společnost a stát tím; že ztenčily jeho výdělek na galejích, ho okradly ve velkém. Soukromník ho nyní okradl v malém.

Propuštění není osvobození. Člověk vyjde z galejí, ale prokletí se nezbaví.

To se stalo v Grasse. Jak byl přijat v Digne, už víme.

(10)
Muž se probudil

Když na hodinách katedrály odbíjela druhá, Jean Valjean procitl.

Probudila ho příliš dobrá postel. Téměř dvacet let nespal v posteli, a ačkoliv se ani nesvlékl, byl to pro něho pocit příliš nový, než aby ho nerušil ve spánku.

Spal déle než čtyři hodiny. Únava přešla. Nebyl zvyklý na dlouhý odpočinek.

Otevřel oči, chvilku se díval do přítmí kolem sebe, pak oči zavřel a chtěl znova usnout.

Když nás ve dne vzrušuje mnoho různých dojmů a mysl zaměstnává mnoho věcí, usínáme dobře, ale probudíme-li se, těžko usínáme podruhé. Spánek nás přepadne snadno, ale podruhé se nevrací. To se stalo Jeanu Valjeanovi. Nemohl usnout a začal přemýšlet.

Byl v rozpoložení, kdy myšlenky v hlavě se o překot splétají jedna s druhou a vytvářejí v mozku jakousi nesrozumitelnou směsici. Staré a nejnovější vzpomínky pluly bez ladu a skladu a zmateně se křižovaly, ztrácejíce tvar, nepřiměřeně rostly a náhle se tratily jako v bahnité a neklidné vodě. Mnoho myšlenek se mu honilo hlavou, ale jen jediná se neustále vracela a potlačovala všechny ostatní. Ta myšlenka – prozraďme ji hned – mu připomínala šest stříbrných

příborů a velkou polévkovou naběračku, které, jak si všiml, paní Magloirová kladla na stůl.

Posedla ho představa těch šesti stříbrných příborů. – Byly tu. – Několik kroků od něho. – Ve chvíli, kdy procházel vedlejším pokojem, aby se dostal do koutku, ve kterém spal, je stará služka ukládala do skříňky u hlav postele. – Dobře si té skříňky všiml. – Hned po pravé straně od vchodu z jídelny. – Příbory masívní. – S tou velkou lžicí by za ně dostal nejméně dvě stě franků. – Dvojnásobek toho, co si vydělal za devatenáct let. – Je ovšem pravda, že by si byl vydělal víc, kdyby ho *správa* nebyla *okradla*.

Duch Jeana Valjeana se plnou hodinu zmítal, kolísal a trochu i zápasil. Odbily tři hodiny. Otevřel oči, prudce se vztyčil na loži, nahmatal ranec, který odhodil do kouta přístěnku, pak spustil nohy z postele, a aniž si uvědomil, jak se to stalo, seděl na pelesti.

Zůstal chvilku v zamyšlení sedět, a kdo by ho byl v přítmí pozoroval, jak jediný v domě bdí, byl by v jeho počínání vycítil cosi hrůzného. Náhle se sehnul, zul střevíce, lehce je postavil na rohožku u postele, znovu zaujal svou pozici, zamyslil se a znehybněl.

V tom ošklivém přemítání mu neustále mozkem vířily myšlenky, o kterých jsme se už zmínili, přicházely, odcházely a zase se vracely a tížily; a pak – aniž věděl proč – musil stále myslit – jak se s bezděčnou naléhavostí vracívají snové představy – na trestance jménem Brevet, kterého znal z galejí a jehož kalhoty visívaly na jediné šli upletené z bavlny. Kostkovaný vzorek těchto šlí se mu stále vracel na mysl.

Zůstával nepohnutě sedět a snad by byl seděl do rána, kdyby se nebyl ozval na věžních hodinách jediný úder – čtvrt nebo půl. Zdálo se, že ten zvuk řekl: *Jen do toho!*

Vstal a ještě chvíli váhal a naslouchal; v domě bylo ticho; drobnými kroky zamířil přímo k oknu, které se rýsovalo ve tmě. Noc nebyla příliš tmavá, mračna se honila po nebi a zastiňovala občas měsíc v úplňku. Proto bylo venku chvílemi jasno, chvílemi stín, soumrak

a zase šero a uvnitř domu přítmí. Přítmí stačilo, aby člověk nezabloudil, a až na chvíle, kdy mraky zaclonily oblohu, se podobalo zsinalému přísvitu, padajícímu sklepním okénkem, kolem něhož se míhají chodci.

Když Jean Valjean došel k oknu, prohlédl si je. Nebylo zamřížované, vedlo do zahrady, zavřené podle místního zvyku jen na malou petlici. Otevřel je, protože však do pokoje vpadl studený a ostrý vzduch, okamžitě je zavřel. Prohlížel si zahradu pozorným okem, které spíše zkoumá, než se dívá. Zahrada byla obehnána nízkou bílou zdí, která se dala snadno přeskočit. Vzadu za plotem zahlédl koruny stromů pravidelně od sebe vzdálených, z čehož usuzoval, že zahrada sousedí s nějakou hlavní třídou nebo uličkou se stromořadím.

Když všechno obhlédl, s pohybem člověka ke všemu odhodlaného zašel do přístěnku, vzal batoh, prohledal jej, vytáhl z něho něco, položil to na postel, strčil střevíce do kapsy, všechno zase zavřel, přehodil batoh přes ramena, narazil si čepici, stáhl štítek hluboko do očí, nahmatal hůl, postavil ji do rohu u okna, vrátil se k posteli a odhodlaně vzal do rukou předmět, který tam odložil. Byla to jakási krátká železná tyč, na jednom konci přiostřená jako kopí.

Bylo by těžko v té tmě rozpoznat, k čemu byl ten prut železa ukován. Byl to snad hever? Anebo kyj?

Za denního světla bychom byli poznali, že to je jen držák k hornickému kahanu. Tehdy byli trestanci zaměstnáni lámáním kamene v horském okolí Toulonu a nebylo tedy nic divného, že měli hornické náčiní. Hornické kahany jsou ze železa a na konci mají špici, aby je bylo možno zabodnout do skály.

Do pravé ruky vzal kahan a se zatajeným dechem tlumenými kroky zamířil ke dveřím vedlejšího pokoje, do ložnice biskupovy. Když došel ke dveřím, našel je pootevřené. Biskup je vůbec nezavřel.

(11)
Co dělá

Jean Valjean naslouchal. Úplné ticho.

Strčil do dveří.

Strčil do nich špičkou prstu, lehounce, kradmo, znepokojeně a měkce jako kočka, která chce vstoupit.

Dveře pod tlakem povolily a tiše se nepatrně pootevřely.

Počkal chvíli, pak strčil do dveří podruhé, tentokrát směleji.

Dveře tiše povolovaly. Otvor byl už dost velký, aby mohl projít. Ale u dveří v koutě stál stoleček a tarasil vchod. Jean Valjean vycítil překážku. Rozhodně bylo nutno otevřít dveře trochu víc.

Rozhodl se, strčil do dveří potřetí a mnohem důrazněji než předtím. Tentokrát ve tmě chraplavě a táhle zaskřípala špatně namazaná veřej.

Jean Valjean se zachvěl. Zvuk veřeje zazněl pronikavě a mohutně jako trouby posledního soudu.

Ve fantastickém úleku první chvíle měl takřka dojem, že veřej obživla a procitla k strašidelnému životu a že zavrčela jako pes, aby varovala a probudila spáče.

Zarazil se a roztřásl, celý bez sebe, a poklesl ze špiček na paty. Cítil, že mu tepny bijí ve spáncích jako kladiva, a připadalo mu, že dýchá jako kovářský měch. Zdálo se nemožné, aby pekelný hluk té zdivočelé veřeje neotřásl celým domem jako zemětřesení; dveře, které pootevřel, zavolaly na poplach; stařec se probudí, obě stařenky se dají do křiku, lidé přispěchají na pomoc; nebude trvat ani čtvrt hodiny, a celé město bude na nohou a četníci na stopě. V tu chvíli Jean Valjean myslil, že je ztracen.

Zůstal stát jako solný sloup, neodvažuje se ani pohnout.

Uběhlo několik minut. Dveře se otevřely dokořán. Valjean si dodal odvahy a nahlédl do pokoje. Nic se nehýbalo. Zbystřil sluch. Nic, v domě panoval klid. Hluk zrezivělé veřeje nikoho neprobudil.

První nebezpečí minulo, ale v něm samém trval nadále strašný zmatek. Přesto však necouvl. Necouval nikdy, ani když pokládal věc za ztracenou. Myslil jen na to, jak by co nejdříve celou věc skoncoval. Udělal krok a vstoupil do pokoje.

Místnost byla ponořena do dokonalého klidu. Sem tam bylo možno rozeznat neurčité, mátožné tvary, které by se v denním světle byly ukázaly jako rozházené papíry, otevřené folianty na stole, knihy nakupené na stoličce, šaty na křesle, klekátko, a které se v tu dobu jevily jen jako tmavé kouty a bělavá místa. Jean Valjean opatrně postupoval a snažil se nevrazit do nábytku. V hloubi pokoje slyšel stejnoměrné a klidné oddychování spícího biskupa.

Náhle se zarazil. Stanul u postele. Byl tam dřív, než předpokládal. Příroda někdy doprovází naše činy kulisou své okázalosti a podívané, jako by nás svým zasmušilým a chápavým přispěním chtěla přimět k přemýšlení. Již skoro půl hodiny pokrývala mračna oblohu. V tu chvíli, kdy Jean Valjean stanul proti posteli, mrak se jako naschvál roztrhl, vysokým oknem dopadl měsíční paprsek a ozářil náhle bledý obličej biskupův. Stařec pokojně spal. Byl na lůžku téměř oblečen; měl hnědou kazajku, která mu chránila ruce až k zápěstí, neboť noci v Dolních Alpách bývají chladné. Hlavu měl v odevzdaném klidu zvrácenou na polštáři; ruka, ozdobená pastýřským prstenem, ruka, ze které vyšlo tolik dobrých skutků a svatých činů, visela volně z lůžka. Celou biskupovu tvář ozařoval nevysvětlitelný výraz spokojenosti, naděje a blaha. To už nebyl úsměv, bylo to vnitřní záření. Na biskupově čele spočinul nevylíčitelný odlesk neskutečného světla. Duše spravedlivých je ve spánku pohřížena v pozorování tajuplného nebe.

A odlesk toho nebe byl na biskupově tváři.

Byla to současně zářivá průsvitnost, protože nebe bylo v něm. A tím nebem bylo jeho čisté svědomí.

Ve chvíli, kdy se měsíční svit setkal s tímto vnitřním jasem, zjevil se spící biskup jako ve svatozáři. Ta svatozář byla však v onom

tajemném položeru sladká a zastřená. Měsíc na obloze, ztichlá příroda, zahrada bez šelestu, zcela klidný dům, noční hodina, vážnost okamžiku, ticho, to všechno dodávalo ctihodnému biskupovu odpočinku cosi slavnostního a nevýslovného a velebnou a jasnou aureolou obestíralo stříbrné vlasy, zavřené oči, hlavu starce a spánek dítěte, tvář, v níž byla jen naděje a důvěra.

V tom muži, aniž o tom věděl, bylo cosi vznešeného a božského.

Jean Valjean stál ve stínu s železným kahanem v ruce přimražen a poděšen jasným zjevem starcovým. Nikdy nic podobného neviděl. Ta důvěra ho děsila. Mravní svět nemá větší podívané nad tuto: špatné a neklidné svědomí, stojící na prahu zlého činu, pohlíží na spánek spravedlivého.

Jean Valjean matně, ale neodolatelně cítil cosi majestátního v tom osamělém spánku v blízkosti tak bídného člověka, jakým byl sám.

Nikdo, ani on, by nemohl říci, co se v něm dělo. Chceme-li si to uvědomit, musíme si představit hrubé násilí tváří v tvář nesmírné vlídnosti. Ani o výrazu jeho obličeje bychom nemohli tvrdit nic určitého. Byl v něm plachý údiv. Jean Valjean se díval. To je všechno. Co si však myslil? Je nemožné to uhádnout. Jisté je, že byl dojat a rozrušen. Ale jaké vlastně bylo to jeho dojetí?

Nemohl odtrhnout oči od starce. Jediné, co se nápadně jevilo v jeho postoji a výrazu tváře, byla jeho podivná nerozhodnost. Zdálo se, že se rozhoduje mezi dvěma propastmi, mezi propastí zkázy a propastí záchrany. Zdálo se, že chce biskupovi roztříštit lebku, nebo mu políbit ruku.

Za několik vteřin se jeho levá ruka pomaloučku šinula k čelu. Valjean smekl čepici a ruka se zase pomalu spouštěla dolů. Jean Valjean se ponořil do rozjímání s čepicí v levé, železným kahanem v pravé ruce a s naježenými vlasy na zanedbané hlavě.

Biskup spal pod tím strašným pohledem v hlubokém míru dál. Paprsky měsíce nezřetelně ozářily kříž nad krbem, který jako by otvíral svou náruč oběma, jednomu žehnaje, druhému odpouštěje.

Náhle si Jean Valjean narazil čepici, stáhl ji do čela, prošel rychle kolem biskupovy postele, aniž na něho pohleděl, přistoupil ke skříňce, kterou viděl za pelestí, pozvedl železný kahan, aby vypáčil zámek; byl tam klíč; otevřel; první věc, kterou spatřil, byl košíček se stříbrem; vzal jej, přeměřil pokoj velkými kroky, a nestaraje se už, působí-li hluk, dostal se ke dveřím, vstoupil do modlitebny, otevřel okno, popadl hůl, přelezl okenní rám v přízemí, schoval stříbro do batohu, košíček zahodil, proběhl zahradou, jako tygr přeskočil zídku a prchl.

(12)
Biskup pracuje

Nazítří při východu slunce se monsignore Lidumil procházel v zahradě. Paní Magloirová k němu přiběhla celá rozrušená.

„Monsignore, monsignore," volala, „ví Vaše Milost, kde je košíček se stříbrem?"

„Ano," řekl biskup.

„Budiž jméno boží pochváleno!" odpověděla. „Nevěděla jsem, co se s ním stalo."

Biskup právě před chvílí našel košíček na záhonu. Podal jej paní Magloirové.

„Tady jej máte."

„Nu a – – –?" řekla. „A co stříbro?"

„A tak!" odvětil biskup. „Stříbro vás zajímá? Nevím, kde je."

„Dobrotivé nebe! Ten muž ze včerejška je ukradl!"

V okamžiku a s rychlostí křepké stařeny doběhla paní Magloirová do modlitebny, vstoupila do přístěnku a vrátila se k biskupovi. Biskup se právě shýbal a s povzdechem pozoroval sazeničku lžičníku lékařského, kterou košíček při pádu do záhonu zlomil. Napřímil se, až když paní Magloirová začala křičet:

„Monsignore, ten muž je pryč! Ukradl stříbro!“

A jak křičela, padl její zrak do kouta zahrady, kde spatřila stopy po zloději. Stříška zdi byla sražena.

„Hleďme! Tak tudy utekl. Skočil do uličky Cochefilet! Ach, ta ohavnost! Ukradl nám stříbro!“

Biskup chvíli mlčel a pak zvedl vážně zrak a mírně paní Magloirové řekl:

„Za prvé, patřilo to stříbro nám?“

Paní Magloirová oněměla. Chvíli bylo ticho a biskup pokračoval:

„Paní Magloirová, neprávem a dlouho jsem toto stříbro zadržoval. Patřilo chudým. Kdo byl ten člověk? Zřejmě chuďas.“

„Prokristapána!“ zvolala paní Magloirová. „Nejde tu o mne ani o slečnu. Nám je to docela lhostejné. Ale jde o monsignora. Čím teď bude Vaše Milost jíst?“

Biskup se na ni udiveně podíval.

„A tak! Cožpak nejsou cínové příbory?“

Paní Magloirová pokrčila rameny.

„Cín páchne.“

„Tak tedy příbory ze železa.“

Paní Magloirová se významně ošklíbla.

„Železo má příchuť.“

„Tedy,“ řekl biskup, „dřevěné příbory.“

O chvilku později snídal biskup u téhož stolu, u kterého seděl včera Jean Valjean. Při snídani monsignore Lidumil vesele upozorňoval sestru, která mlčela, i paní Magloirovou, která tiše mručela, že i lžíce a vidličky, i ty dřevěné, jsou vlastně zbytečné při namáčení chleba v šálku mléka.

„To je ale nápad!“ říkala si paní Magloirová, přecházejíc sem tam. „Přijmout takového chlapa! A uložit ho vedle sebe! Ještě štěstí, že jenom kradl! Ach, můj Bože! Celá se třesu, jen když na to pomyslím!“

Když bratr a sestra vstávali od stolu, někdo zaklepal na dveře.

„Dále,“ řekl biskup.

Dveře se otevřely a na prahu se objevila podivná a divoká skupina. Tři muži drželi čtvrtého za límec. Tři muži byli četníci; čtvrtý Jean Valjean.

U dveří stál četnický strážmistr, který pravděpodobně celou skupinu vedl. Vešel dovnitř, přistoupil k biskupovi a po vojensku ho pozdravil.

„Vaše biskupská Milosti…," řekl.

Jean Valjean, zachmuřený a zjevně skleslý, zvedl při těchto slovech udiveně hlavu.

„Jeho biskupská Milost!" zamručel. „Žádný obyčejný farář."

„Ticho!" řekl četník. „To je Jeho Milost pan biskup."

Zatím se přiblížil biskup ke skupince tak rychle, jak to jeho stáří dovolovalo.

„To jste vy?" zvolal, když spatřil Jeana Valjeana. „To jsem rád, že vás vidím. Ale co to? Dal jsem vám přece i svícny, které jsou tak stříbrné jako ostatek, mohl jste za ně dostat dobrých dvě stě franků. Proč jste si je neodnesl s příbory?"

Jean Valjean vytřeštil oči a díval se na ctihodného biskupa tak, že to lidský jazyk ani vypovědět nemůže.

„Monsignore," řekl četnický strážmistr, „je to tedy pravda, co ten člověk říkal? Potkali jsme ho. Šel, jako by prchal. Zastavili jsme ho, abychom ho prohledali. Našli jsme u něho stříbro."

„A on vám řekl," přerušil je vlídně biskup, „že mu je dal starý dobrácký kněz, u kterého byl přes noc? Už rozumím. A vy jste ho přivedli zpátky? To je omyl."

„Tak ho tedy můžeme pustit?" zeptal se četnický strážmistr.

„Ovšem!" odpověděl biskup.

Četníci Jeana Valjeana pustili.

„Je to pravda, že mě propouštíte?" řekl ten chudák téměř zajíkavým hlasem, jako by mluvil ze sna.

„Ano, propouštíme tě, což neslyšíš?" řekl četník.

„Příteli, než odejdete," pokračoval biskup, „vezměte si ještě ty svícny. Zde jsou."

Šel ke krbu, vzal oba stříbrné svícny a dal je Jeanu Valjeanovi. Obě ženy sledovaly jeho počínání mlčky, jako by nechtěly biskupa rušit ani pohybem či pohledem.

Jean Valjean se třásl po celém těle. Celý vytřeštěný vzal oba svícny jako stroj.

„A teď s Pánem Bohem jděte. A ještě něco; vrátíte-li se, příteli, je zbytečné chodit zahradou. Vždycky budete moci vstoupit a odejít hlavním vchodem do ulice. Ve dne v noci je zavřen jen na petlici."

Pak se obrátil k četníkům:

„Nemusíte se zdržovat, pánové."

Četníci odešli.

Jean Valjean neměl daleko k mdlobám.

Biskup se k němu přiblížil a pošeptal mu:

„Nezapomeňte, nikdy nezapomeňte, že jste mi slíbil, že těch peněz použijete k tomu, abyste se stal čestným mužem."

Jean Valjean civěl zaraženě před sebe, neboť se nepamatoval, že by byl něco podobného slíbil. Biskup pronesl ta slova s velkým důrazem. A slavnostně pokračoval:

„Jeane Valjeane, bratře, už nepatříte zlu, ale dobru. Kupuji vaši duši; odnímám ji černým myšlenkám a zatracení a dávám ji Bohu."

(13)
Malý Gervác

Jean Valjean vyšel z města, jako by prchal. Spěchal do polí cestami a stezičkami, jak se dalo; ani nepozoroval, že se každou chvíli zase vrací, odkud vyšel. Bloudil tak celé dopoledne, nic nejedl, ani hlad neměl. Soužila ho spousta nových dojmů. Měl vztek; nevěděl na koho. Nebyl by mohl říci, je-li dojat, nebo pokořen. Chvílemi podivně jihl, ale přemáhal tento cit a stavěl proti němu zatvrzelost posledních dvaceti let. Tento stav ho unavoval. Znepokojeně pozoroval, že se

v něm sesouvá děsivý klid, který v něm vybudovala nespravedlnost jeho neštěstí. Ptal se sám sebe, čím jej nahradí. Chvílemi si myslil, že by bylo opravdu lépe, kdyby ho byli četníci zavřeli a kdyby se nebylo nic událo; bylo by ho to méně rozrušilo. Ačkoliv už byl pokročilý podzim, byly sem tam v plotě pozdní květy a jejich vůně, jak je míjel, mu připomněly vzpomínky z mládí. Ty vzpomínky byly téměř nesnesitelné; bylo tomu tak dávno, co se ozvaly naposled.

Tak se v něm nevyjádřitelné myšlenky kupily po celý den.

Když se slunce schylovalo k západu a protahovalo po zemi stín nejmenšího kamínku, seděl Jean Valjean za křovím na velké vyprahlé a úplně opuštěné pláni. Na obzoru bylo vidět Alpy. Nikde ani zvonice vzdálené vesničky. Jean Valjean byl asi tři míle od Digne. Cestička, která dělila planinu, vedla několik kroků od křoví.

A jak byl ponořen do přemýšlení, které se obráželo v jeho tváři, oblečený v hadrech, které nemálo přispívaly k tomu, aby se kolemjdoucí děsili, zaslechl radostné povykování.

Obrátil se a viděl přicházet asi desetiletého savojského hošíka; zpíval, měl niněru po boku a klícku se svištěm na zádech; byl z těch dobrosrdečných a veselých chlapců, kteří bloudí z kraje do kraje a jimž děrami kalhot prokukují kolena.

Chlapec si prozpěvoval, občas se zastavoval a pohazoval si, jako by hrál drápky, několika mincemi, které měl v ruce, pravděpodobně celým svým majetkem. Mezi těmi mincemi byl i dvoufrank.

Hoch se zastavil u křoví, aniž zahlédl Jeana Valjeana, vyhodil hrst měďáků, které dosud vždycky zručně chytal na hřbet ruky.

Tentokráte mu dvoufrank vyklouzl a zakutálel se k houští až k Jeanu Valjeanovi.

Jean Valjean jej přišlápl nohou.

Ale chlapec sledoval svou minci pohledem a viděl, co se stalo.

Vůbec se nezalekl a šel přímo k muži.

Bylo to úplně opuštěné místo. Kam oko dohlédlo, nebylo nikoho, ani na pláni ani na stezce. Bylo slyšet jenom pokřik hejna tažného

ptactva, které v nesmírné výšce brázdilo nebe. Dítě se obrátilo zády k slunci, které mu vpletlo do vlasů zlaté nitky a jež krvavou září zbarvilo divokou tvář Jeana Valjeana.

„Pane," řekl malý savojský hoch s dětskou důvěřivostí, která se skládá z nevědomosti a nevinnosti, „můj penízek?"

„Jakpak se jmenuješ?" řekl Jean Valjean.

„Gervác, pane."

„Jdi pryč," řekl Jean Valjean.

„Pane," řekl hoch, „vraťte mi můj peníz."

Jean Valjean sklonil hlavu a neodpověděl.

Dítě začalo znovu:

„Můj peníz, pane!"

Oko Jeana Valjeana zůstalo upřeno k zemi.

„Můj peníz!" křičelo dítě. „Můj bílý penízek! Mé stříbro!"

Zdálo se, že Jean Valjean nevnímá. Dítě ho chytilo za límec haleny a zatřáslo jím. Zároveň se pokoušelo odstrčit velkou okovanou botu, která skrývala jeho poklad.

„Chci svůj peníz, chci svůj dvoufrank!"

Dítě plakalo. Jean Valjean pozvedl hlavu. Stále ještě seděl. Jeho oči byly kalné. Pozoroval dítě s údivem, pak vztáhl ruku po sukovici a hrozným hlasem se rozkřikl:

„Kdo je tu?"

„Já, pane," řekl chlapec, „Gervác! Já! Já! Vraťte mi můj dvoufrank, prosím vás! Dejte tu nohu pryč, pěkně prosím!"

A už dopálen, ač byl tak malý, začal skoro výhrůžně:

„Tak co, dáte tu nohu pryč? Dejte tu nohu dál, bude to?"

„Ach! To jsi pořád ještě ty?" řekl Jean Valjean, prudce vstal a s nohou stále na minci, dodal:

„Ať už jsi v prachu!"

Chlapec na něho polekaně pohlédl, začal se po celém těle třást, chvilku zůstal ohromen stát, a pak se dal na útěk, jako by mu hlava hořela, neodvažuje se ohlédnout nebo křičet.

Po chvíli se zastavil, protože nemohl popadnout dech, a Jean Valjean slyšel, jak se do jeho myšlenek mísí dětské vzlykání.

Po chvíli dítě zmizelo.

Slunce zapadlo.

Kolem Jeana Valjeana se kladly stíny. Nejedl celý den; jistě měl horečku.

Zůstal stát a nezměnil svůj postoj od chvíle, co dítě prchlo. Prsa se mu zdvíhala v dlouhých nepravidelných přestávkách. Jeho pohled byl upřen na střep modrého porculánu, který ležel na deset dvanáct kroků v trávě. Náhle se zachvěl; ucítil večerní chlad.

Stáhl čepici do čela a bezděčně se zahalil do haleny. Vykročil, sehnul se k zemi pro hůl a zahlédl dvoufrankovou minci, kterou jeho noha napolovic zamáčkla do země a jež se blýskala mezi kamínky.

Vtom jako by jím projel galvanický proud.

„Co to je?" zasykl mezi zuby. Couvl dva tři kroky; zastavil se a nemohl odtrhnout oči od místa, které jeho noha před chvílí podupala, jako by ta věcička zářící v temnu byla otevřené oko, upřené na něho.

Po několika okamžicích se vrhl křečovitě na stříbrňák, sebral jej a narovnávaje se, pátral po planině a slídil po celém obzoru. Stál vzpřímen a třásl se jako vyplašená zvěř, která hledá úkryt.

Nic neviděl. Noc se skláněla, planina byla chladná a jako neskutečná a fialové mlhy stoupaly v soumračném přísvitu.

Jean Valjean vzdychl a dal se rychle směrem, kterým šlo dítě. Asi po třiceti krocích se zastavil a rozhlédl se, ale neviděl nic.

A tu se rozkřikl z plných plic: „Gerváci! Gerváci!" a čekal.

Žádná odpověď.

Krajina byla pustá a smutná. Jean Valjean byl obklopen nesmírným prostorem. Kolem něho byl jen stín, ve kterém se ztrácel jeho zrak, a ticho, které pohlcovalo jeho hlas.

Foukal ledový vítr a všemu kolem vdechoval ponurou životnost. Hubené ručky keřů se zmítaly s neuvěřitelnou zuřivostí. Vypadalo to, jako by někomu vyhrožovaly a pronásledovaly ho.

Jean Valjean znovu vykročil, pak se rozběhl, chvílemi zastavoval a volal do samoty strašidelným a hluboce zarmouceným hlasem: „Gerváci! Gerváci!“

Kdyby jej dítě slyšelo, jistě by mělo strach a bylo by si dalo dobrý pozor se ukázat. Ale v té chvíli bylo už bezpochyby hodně daleko.

Potkal kněze na koni. Šel k němu a pravil:

„Pane faráři, neviděl jste tady nějaké dítě?“

„Ne,“ řekl kněz.

„Dítě, které se jmenuje Gervác?“

„Nikoho jsem nespatřil.“

Jean Valjean vyňal z váčku dva pětifranky a podal je knězi. „Pane faráři, pro vaše chudé. – Pane faráři, je to hošík asi tak desetiletý, má sviště, a myslím, že nesl niněru. Šel tudy. Savojský chlapec, víte?“

„Vůbec jsem ho nespatřil.“

„Nevíte, není-li Gervác z některé z okolních vesnic?“

„Je-li tomu tak, jak říkáte, příteli, pak je to cizí chlapec. Různé děti se toulají krajem. Nikdo je nezná.“

Jean Valjean vyňal další dva pětifranky a podal je knězi.

„Pro vaše chudé,“ řekl.

Potom dodal jako pomatený;

„Pane faráři, dejte mě zatknout. Jsem zloděj.“

Kněz pobídl svého koně ostruhami a zděšeně ujel.

Jean Valjean se dal do běhu ve směru, kterým šel prve.

Urazil značný kus cesty, ohlížel se, volal a křičel, ale nikoho už nepotkal. Dvakrát či třikrát se rozběhl k místu, kde, jak se mu zdálo, ležel nebo se krčil člověk; ale byly to jen keře nebo skály. Konečně se zastavil na rozcestí tří cest. Vyšel měsíc. Jean Valjean bloudil očima v dálce a zavolal naposled:

„Gerváci! Chlapče! Gerváci!“

Jeho volání zaniklo v mlze, aniž vzbudilo ozvěnu. Mumlal ještě: „Gerváci!“, ale slabě a už nezřetelně. Byl to jeho poslední pokus;

náhle pod ním povolila kolena, jako by nějaká neviditelná moc svrhla na něho tíhu jeho špatného svědomí. Jean Valjean se svalil na veliký balvan, vjel si rukama do vlasů a s tváří u kolen zvolal: „Jsem bídník!“

Srdce mu usedalo a rozplakal se. Plakal poprvé po devatenácti letech.

Jak jsme viděli, octl se Jean Valjean, když odcházel od biskupa, v docela jiném myšlenkovém světě než kdysi. Zatvrzoval se proti andělskému jednání a laskavým slovům starcovým. „Slíbil jste mi, že se stanete čestným mužem. Kupuji vaši duši. Odnímám ji černým myšlenkám a dávám ji Bohu.“ Ta slova se mu stále vracela na mysl. Proti andělské shovívavosti postavil svou pýchu, která je v nás baštou zla. Nejasně cítil, že biskupovo odpuštění bylo největším útokem, nejmohutnějším náporem, a byl jím otřesen; a že by se jeho zatvrzelost už nikdy neobměkčila, kdyby odolal oné velkodušnosti; a ustoupí-li, že se bude musit vzdát své nenávisti, kterou za ta drahná léta nakupilo v jeho duši lidské jednání a která mu zachutnala; že tentokrát musí buď zvítězit, nebo padnout; a že bitva, ohromná a rozhodující bitva, byla svedena mezi jeho zlobou a dobrotou onoho muže.

Pod dojmem tolika jasu kráčel jako opilý. A jak tak šel s vytřeštěnýma očima, vnímal jasně, co mohlo být pro něho výslednicí jeho příhody v Digne? Vnímal všechno to tajemné ševelení, které varuje nebo doléhá na lidskou duši v rozhodujících okamžicích života? Vnitřní hlas mu říkal, že právě prošel slavnostní chvílí svého osudu, že pro něho není střední cesty, že nebude-li od nynějška nejlepším člověkem, pak bude člověkem nejhorším, že se musí dokonce povznést i nad biskupa, nechce-li padnout hloub než galejník, a že chce-li být dobrý, musí se stát andělem, kdežto chce-li zůstat špatný, stane se z něho netvor.

A zase se musíme ptát, jak jsme již učinili jinde, zda zachytil aspoň stín toho všeho do svých myšlenek?

Jistěže neštěstí – jak jsme řekli – vychovává náš rozum; ale pochybujeme, že Jean Valjean byl schopen rozeznat všechno, co jsme uvedli.

Jestliže na něho tyto myšlenky doléhaly, spíše je tušil, než viděl, a dosáhly jen toho, že ho uvrhly do nevýslovného a téměř bolestného zmatku. Když vyšel z oné nestvůrnosti a temnoty, které se říká galeje, zjitřil biskup jeho duši – jako by příliš jasu bylo ublížilo jeho očím, přivyklým temnu. Budoucí život, život, který se mu od nynějška nabízel čistý a plný záře, ho rozechvíval a zneklidňoval. Sám nevěděl, na čem je. Trestanec byl oslněn a oslepen ctností jako sova, která náhle uviděla východ slunce.

Bylo jisté, sám o tom nepochyboval, že už není tím starým Valjeanem, že se v něm všechno změnilo a že už není v jeho moci vymazat z duše to, co mu biskup řekl a čím ho dojal.

V této náladě potkal Gerváce a ukradl mu dva franky. Proč? Nepochybně by to neuměl vysvětlit. Byl to poslední čin a projev jeho zlých myšlenek, které si donesl z galejí, poslední zbytek podnětu, kterému ve statice říkáme *setrvačnost*? Ano, ale možná že ještě méně než to. Řekněme prostě, to nebyl on, kdo kradl, to nikoliv člověk, nýbrž zvíře vedeno zvykem nebo pudem tupě položilo nohu na stříbrňák, zatímco se rozum zmítal uprostřed tolikerého neslýchaného a nového nutkání. Když se rozum probudil a zpozoroval, co zhovadilec provedl, Jean Valjean s úzkostí couvl a zděšeně vykřikl.

Všechno, co se stalo, bylo možné jen v situaci, ve které se Jean Valjean nalézal – a ať to zní sebepodivněji, tím, že okradl dítě o stříbrňák, spáchal čin, kterého už vlastně nebyl schopen.

Ať je tomu jakkoliv, jeho poslední špatný skutek měl na něho rozhodující vliv; pronikl náhle zmatkem jeho myšlenek a rozptýlil je, na jednu stranu zahnal husté stíny a na druhou nakupil světlo, působil na jeho duši v jejím okamžitém stavu jako jistá činidla v chemii, která sražením kalného roztoku oddělí sedlinu od čiré tekutiny.

Nejdříve, aniž rozebíral své jednání a aniž o něm přemýšlel, celý zděšený jako ten, kdo se pokouší o svou záchranu, snažil se znovu najít dítě, aby mu vrátil jeho peníz, a když zjistil, že je to nemožné a neuskutečnitelné, zoufale se zarazil. V té chvíli, kdy zvolal: „Jsem bídník!“, uzřel náhle sebe sama, takového, jaký byl, a již natolik odpoutaného od vlastního já, až se mu zdálo, že sám je jen přízrak a že před ním stojí odporný Jean Valjean z masa a kostí, se sukovicí v ruce, v haleně, s batohem plným nakradených věcí na zádech, s rozhodnou a zavilou tváři a s myslí plnou hanebných záměrů.

Viděli jsme, že přemíra neštěstí ho uvrhla v blouznění. A tohle byla skutečná vidina, zjevení. Byl opravdu tím Jeanem Valjeanem s příšernou tváří, který stál před ním. Málem by se byl ptal sám sebe, kdo ten člověk je, a měl z něho hrůzu.

Jeho mozek byl v bouřlivém, a přece zase strašidelně klidném stavu, kdy snění je tak hluboké, že pohlcuje skutečnost. V takovém případě už nevidíme předměty, které jsou před našimi zraky, ale promítáme kolem sebe obrazy své duše.

Jean Valjean se tedy pozoroval takříkajíc tváří v tvář sama sobě, a zároveň, pronikaje závojem svých mámení, viděl v tajemné hloubce světlo, které nejprve považoval za pochodeň. Když si však světlo, které se zjevilo jeho svědomí, prohlédl pozorněji, poznal, že má lidskou podobu a že ta pochodeň je biskup.

Jeho svědomí střídavě pozorovalo oba muže, kteří stáli před ním, biskupa a Jeana Valjeana. Bylo by stačilo málo, aby první zaplašil druhého. Čím déle vidění trvalo, tím víc rostl a rozjasňoval se biskupův zjev pod tlakem podivných sil, které provázejí stavy vytržení, zatímco obraz Jeana Valjeana se tratil a bledl. Nakonec z něho zbyl jen stín. Ale i ten náhle zmizel. Zůstal jenom biskup.

Zářivým jasem prostupoval celou duši toho ubožáka.

Jean Valjean dlouho plakal. Vzlykal usedavě, mnohem bezmocněji nežli žena a poděšeněji nežli dítě.

A jak plakal, v jeho mozku čím dál víc vzcházel neobyčejný jas, úchvatný a hrozný zároveň. Minulost, první špatný krok, dlouhé pokání, vnější zbídačení a niterná otrlost, propuštění na svobodu, kterou se chystal osladit mstou, to, co se mu přihodilo u biskupa, poslední věc, kterou provedl, krádež čtyřiceti sou malému chlapci, skutek tím zbabělejší a hrůznější, že jej spáchal po biskupově odpuštění, to všechno mu přišlo na mysl jasně a tak zřetelně, jak si to posud nikdy neuvědomil. Díval se na svůj život, a připadal mu strašný; prohlížel si svou duši, a zdála se mu příšerná. A přece se nad jeho životem a jeho duší chvěla laskavá záře. Připadalo mu, že vidí Satana ve světle ráje.

Jak dlouho Jean Valjean plakal? Co udělal, když se vyplakal? Kam zamířil? Nikdy se to nikdo nedověděl. Jen tolik se zdá jisté, že vozka, který tehdy přijíždíval z Grenoblů do Digne ke třetí hodině v noci, zahlédl právě tu noc v ulici u biskupství muže, který ve stínu klečel na dlažbě přede dveřmi monsignora Lidumila, jako by se modlil.

KNIHA TŘETÍ
Rok 1817

(1)
Rok 1817

Rok 1817 nazval Ludvík XVIII. s královskou troufalostí, která nepostrádala pýchy, dvaadvacátým rokem svého panování. V tom roce se proslavil pan Bruguière de Sorsum[33]. Všechny vlásenkářské závody, které doufaly v návrat pudru a rajek, byly natřeny bleděmodrou barvou a posety bourbonskými liliemi. Byla to nevinná doba, kdy hrabě Lynch usedal každou neděli jako zádušní starosta v lavici hodnostářů v chrámu Saint-Germain-des-Prés v oděvu francouzského paira s červenou řádovou stužkou, dlouhým nosem a s důstojným profilem člověka, který vykonal něco vskutku mimořádného. Mimořádný čin, kterým se pan Lynch proslavil, byl tento: jako starosta města vydal Bordeaux 12. března 1814 trochu nakvap do rukou vévody angoulêmského. Za to se stal pairem. Móda roku 1817 utápěla čtyřleté až šestileté chlapečky v ohromných čepicích ze safiánu a s klapkami na uších, které vypadaly jako beranice Eskymáků. Francouzské vojsko bylo oděno bíle podle rakouského vzoru; plukům se říkalo legie a neoznačovaly se čísly, ale jmény departementů. Napoleon byl na Svaté Heleně, a protože mu Anglie odepřela zelené sukno, dával, si obracet staré kabáty. V roce 1817 zpíval Pellegrini a slečna Bigottiniová tančila; vládl Potier; Odry[34] se ještě neobjevil. Paní Saquiová vystřídala Foriosa[35]. Prušáci byli

33 Jeho báseň byla vyznamenána Institutem; překládal ze sanskrtu.

34 Herci.

35 Tančili na provaze v Divadle akrobatů.

ještě ve Francii. Pan Delatot[36] hrál velkou roli. Legitimita královského rodu se upevnila, když uťala nejprve ruku a potom hlavu Pleignierovi, Carbonneauovi a Tolleronovi[37]. Kníže Talleyrand, nejvyšší komoří, a abbé Louis, vyhlédnutý ministr financí, se na sebe významně usmívali jako dva proroci; oba sloužili 14. července 1790 slavnou mši Federace na Martově poli; Talleyrand ji sloužil jako biskup a Louis přisluhoval jako jáhen. Roku 1817 bylo v tamních alejích vidět velké dřevěné sloupy, natřené na modro a se stopami zlatých orlů a včel, které se povalovaly v trávě a hnily v dešti. Byly to sloupy, které před dvěma lety podpíraly císařskou estrádu na májovém shromaždišti lidu. Tu a tam byly ožehnuty od táborových ohňů Rakušanů, ubytovaných poblíž Gros-Caillou. Dva nebo tři z těch sloupů zmizely ve strážných ohních, které zahřívaly široké ruce „císařských". Slavnost májového shromáždění byla pozoruhodná tím, že byla pořádána v červnu a na Champ de Mars. V roce 1817 byly v oblibě dvě věci: Voltaire-Touquet a tabatěrka „à la Charte"[38]. Nezapomenutelné vzrušení způsobila vražda spáchaná jakýmsi Dautunem, který vhodil hlavu svého bratra do kašny na trhu des Fleurs. V ministerstvu námořnictví bylo zahájeno vyšetřování o nešťastné fregatě Medúze[39], které Chaumareixe pokrylo hanbou a Géricaulta slávou. Plukovník Selves odešel do Egypta a stal se tam mocným pašou Solimanem. Palác Thermes v ulici La Harpe byl proměněn v bednářskou dílnu. Na ploché střeše osmihranné věže Clunyjského paláce bylo vidět prkennou budku, která sloužila za observatoř Messierovi, námořnímu hvězdáři za

36 Novinář, autor politických úvah, vyšlých knižně.

37 Členové tajné společnosti, obvinění z úmyslu spáchat atentát na panovníka a dvůr.

38 Vybrané spisy Voltairovy vydal plukovník Touquet, který zároveň připadl na myšlenku vyrábět tabatěrky s vyrytým textem konstituční charty.

39 Kapitán Chaumareix se zachránil jako jeden z prvních, Géricault namaloval na námět ztroskotání Medúzy později proslavený obraz.

vlády Luvíka XVI. Ve svém salóně se starobylým nábytkem, který měl zkřížené nožky a byl potažen modrým atlasem, předčítala vévodkyně Durasová třem nebo čtyřem přátelům[40] své nevydané dílo *Ourika*. Na Louvru seškrabovali všechna N. Slavkovský most přišel o jméno a byl přezván na most Královské obory, – dvojí záhada, která zakuklila jednou ranou Slavkovský most i Botanickou zahradu. Zaznamenávaje si nehtem v Horatiovi, četl Ludvík XVIII. bedlivě o hrdinech, kteří se stali císaři, a o příštipkářích, kteří se prohlašovali za následníky, a měl dvě starosti: Napoleona a Mathurina Bruneaua[41]. Francouzská akademie vypsala soutěž na námět *Radost, kterou přináší studium*. Pan Bellart[42] byl obřadně výmluvný. V jeho stínu jsme viděli klíčit budoucího generálního prokurátora de Broë, který byl osudem předurčen za terč úšklebků Paul Louis Couriera. Tehdy se vyskytl falešný Chateaubriand jménem Marchangy, než se měl objevit i nepravý Marchangy jménem D'Arlincourt. *Claire d'Albe* a *Malek–Adel* platila za mistrovská díla a paní Cottinová byla tudíž prohlášena za přední spisovatelku své doby. Institut dal vyškrtnout ze seznamu členů akademika Napoleona Bonaparta. V Angoulêmu byla královským nařízením vybudována námořní škola, neboť vévoda angoulêmský byl velkoadmirál Francie, a tudíž bylo zřejmo, že město Angoulême má právo na všechny výhody námořního přístavu, nemají-li být poškozeny monarchistické zájmy. V ministerské radě se přetřásala otázka, mají-li se trpět plakáty, které zobrazují krkolomné kousky krasojezdce Franconiho, když se před nimi shlukují tlupy uličníků. Pan Paër, skladatel *Anežky*, dobrák s hranatým obličejem a bradavicí,

40 Byla přítelkyně spisovatele a státníka Chateaubrianda, přírodopisce Cuviera, historika Villemaina aj.

41 Dřevěnkář; vydával se v době znovunastolení Bourbonů jako mnoho jiných podvodníků za Ludvíka XVII.

42 Státní zástupce.

řídil malé domácí koncerty, pořádané paní markýzou Sassenayovou v ulici Ville-l'Évêque. Všechna tehdejší děvčata zpívala *Saintavellského poustevníka* na slova Edmonda Gérauda. V tisku *Žlutého trpaslíka* vystřídalo *Zrcadlo*. Kavárna Lemblin byla pro císaře, na rozdíl od hostů kavárny Valois, kteří byli pro Bourbony. Vévoda Berry, na kterého už číhal vrah Louvel, se oženil se sicilskou princeznou. Paní de Staël byla už rok mrtvá. Královští gardisté vypískali slečnu Marsovou. Denní listy zmenšily svůj formát. Formát byl omezený, ale volnost veliká. *Le Constitutionnel* byl konstituční. *La Minerve* psala Chateaubrianda Chateaubriant. Tím *t* si měšťáci tropili šašky z velkého spisovatele. V zaprodaných denících tupili úplatní novináři vyhnance z roku 1815; David podle nich už neměl talent, Arnault[43] nebyl již duchaplný, Carnot[44] poctivý, Soult nevyhrál žádnou bitvu; a je jisté, že Napoleon nebyl žádný génius. Ví se, že zřídkakdy dojde poštou dopis adresovaný vyhnanci, protože policie si vytkla za svatou povinnost každý zachytit. Ale to není nic nového; na to si stěžoval už i vypovězený Descartes. A když se David v jistém belgickém časopise rozhorlil, že nedostává dopisy, které mu známí píšou, zdálo se to roajalistickým listům velmi žertovné a při té příležitosti psance důkladně pošpinily. Výrazy *královrazi* na jedné straně a *členové Konventu* na druhé, *nepřátelé* nebo *spojenci*, *Napoleon* nebo *Buonaparte* – oddělovala od sebe víc než propast. Všichni lidé dobré vůle se shodovali v mínění, že se revoluční období navždycky uzavřelo nástupem Ludvíka XVIII., kterému říkali „nesmrtelný původce charty". Na náspu Pont-Neuf vytesali slovo *Redivivus*[45] na podstavec, který byl přichystán pro sochu Jindřicha IV. Pan Piet[46] založil v ulici Thérèse, číslo 4, tajné sdružení pro

43 Oficiální dramatik císařství.

44 Ministr vnitra stodenní vlády.

45 Oživlý.

46 Pravicový poslanec.

upevnění monarchie. Při vážných příležitostech říkávali vůdcové pravice: „Musíme napsat Bacotovi“[47]. Pánové Canuel, O’Mahony a de Chappedelaine osnovali za tichého souhlasu králova bratra spiknutí, ale jejich podnik nakonec selhal. Spolek Černá jehlice kul pikle na vlastní pěst. Delaverderie se tajně smlouval s Trogovem. Veřejné mínění ovládal pan Decazes[48], duch do určité míry svobodomyslný. Chateaubriand stával každé ráno v dlouhých kalhotách a trepkách v ulici Saint-Dominique číslo 27 u okna, na prošedivělých vlasech madrasový šátek, oči upíral do zrcátka, a maje před sebou skříňku s úplným nářadím zubního lékaře, čistil si překrásné zuby a přitom diktoval svému tajemníkovi, panu Pilorgeovi, změny v díle *Monarchie podle charty*. Kritika, která si osobovala právo rozhodovat, dávala přednost Lafonovi před Talmou. Pan de Féletz podpisoval své články písmenem *A*; pan Hoffmann písmenem *Z*. Charles Nodier psal své dílo *Thérèse Aubert*. Rozvody byly zrušeny. Lycea se nazývala kolejemi. Studenti kolejí měli na límci bourbonskou zlatou lilii, ale prali se pro krále římského. Tajná zámecká policie donesla Její královské Výsosti, že je všude vystavována podobizna vévody Orleánského, který ve stejnokroji husarského plukovníka vypadá lépe než vévoda berryjský v uniformě dragounského plukovníka; to bylo vskutku nepříjemné. Pařížská obec dala na svůj náklad znovu pozlatit kupoli dómu Invalidů. Vážní lidé se tázali, co by v tom nebo v onom případě učinil pan de Trinquelague[49]; pan Clausel de Montais se v několika bodech nepohodl s panem Clauselem de Coussergues[50]; pan de Salaberry[51] nebyl spokojen.

47 Tuctový roajalistický poslanec, baron.

48 Policejní ministr.

49 Neúspěšný kandidát pravice na předsednictví sněmovny.

50 Poslanec, bratr předešlého, abbého, prudce útočil proti policejnímu ministru vévodovi Decazesovi.

51 Jako poslanec krajní pravice těžce nesl chystající se roztržku ultraroajalistů s králem.

Herec Picard, člen Akademie, která nepřijala Molièra, hrál *Dva Philiberty* v divadle Odéon, na jehož průčelí byl dosud, i po stržení písmen, patrný nápis DIVADLO CÍSAŘOVNINO. Lidé byli pro i proti Cugnetovi de Montarlot[52]. Fabvier[53] se bouřil; Bavoux[54] byl revolucionář. Nakladatel Pélicier vydával Voltaira pod názvem *Spisy Voltaira, člena Francouzské akademie*. „To naláká kupce," říkával prostoduchý nakladatel. Vládl všeobecný názor, že se pan Charles Loyson[55] stane géniem století; ze závisti ho začali napadat, což je znamením slávy; napsali na něho tento verš:

I když Loyson létá, je vidět, že má nohy?[56]

Kardinál Fesch[57] odmítl složit svůj úřad a lyonskou diecézi spravoval pan de Pins, amasijský arcibiskup. Spor o Dappeské údolí mezi Francií a Švýcarskem začal pamětním spisem kapitána Dufoura, pozdějšího generála. Saint-Simon bez valné odezvy budoval svůj velký sen. Členem Akademie přírodních věd byl slavný baron Fourier, na něhož potomstvo zapomnělo, a v kterémsi podkroví žil neznámý Fourier, kterého ocení teprve budoucnost. Začala vycházet hvězda lorda Byrona: zmínka v básni spisovatele Millevoye ho představovala francouzským čtenářům jako *jakéhosi lorda Barona*. David d'Angers zkoušel opracovávat mramor. V malém shromáždění seminaristů ve slepé uličce Feuillantines hovořil abbé Caron s obdivem o neznámém knězi jménem Félicité Robert, známém později pod jménem Lamennais. Po Seině, pod okny Tuilerií

52 Spiklenec, člen tajného spolku „Spící lev".

53 Spiklenecký plukovník ve spolku s Trogovem a Delaverderiem.

54 Přednášel na pařížské právnické fakultě a byl sesazen pro volnomyšlenkářské názory.

55 Básník vyznamenaný druhou cenou v soutěži, jíž se zúčastnil i V. Hugo.

56 Hugo paroduje Lemierrův verš: I když pták chodí, je vidět, že má křídla.

57 Po Napoleonově pádu se usadil v Římě, a protože se nevzdal hodnosti lyonského arcibiskupa, musela být diecéze až do jeho smrti řízena pouhým administrátorem.

od Pont Royal k mostu Ludvíka XV. kouřila, sem tam hrkala a funěla jako plovoucí pes podivná věc: byl to stroj, celkem nijak užitečný, jakási hračka, výmysl nějakého třeštidla, utopie, parník. Pařížané se lhostejně dívali na tu zbytečnost. Pan de Vaublanc[58] zreformoval Akademii převratem, úředními rozkazy a pěknou várkou výnosů; všechna čest, pomohl několika duchům k členství, ale nepodařilo se mu, aby se tam sám dostal. Saintgermainské předměstí a Marsanský palác[59] chtěly, aby se policejním prefektem stal pan Delaveau, protože byl zbožný. Dupuytren a Récamier[60] se pohádali v posluchárně a vyhrožovali si pěstmi kvůli božskému původu Ježíše Krista. Cuvier četl jedním okem v Genezi a druhým v přírodě a pokoušel se zalíbit pobožnůstkářským zpátečníkům tím, že uváděl v soulad zkameněliny s texty Písma svatého a dokazoval, že se mastodonti klaněli Mojžíšovi. Pan François de Neufchâteau, záslužný udržovatel Parmentièrovy slávy, se namáhal, aby se místo pomme de terre (brambora) říkalo *parmentière*, ale nepovedlo se mu to. Abbé Grégoire, bývalý biskup, bývalý člen konventu a bývalý člen senátu, si vysloužil v polemikách roajalistů přízvisko ‚hanebný Grégoire'. Úsloví *vysloužiti si co* označil pan Royer-Collard za novotvar. Na třetím oblouku Jenského mostu jste rozeznali nový světlejší kámen, kterým před dvěma roky ucpali otvor, vyvrtaný pro minu, která měla na Blücherův rozkaz vyhodit most do povětří. Před soud byl pohnán muž, který spatřiv hraběte artoiského vcházet do chrámu Matky Boží, prohodil: *Safraporte, kde jsou ty časy, kdy jsem vídal Bonaparta zavěšeného do Talmy vcházet do Bal-Sauvage!* Buřičská slova. Šest měsíců vězení. Zrádcové se bezostyšně ukazovali; lidé, kteří v předvečer bitvy přeběhli k nepříteli, se netajili svými odměnami a beze studu si vykračovali za jasného dne ve svém bohatství

58 Ministr vnitra.

59 Sídlo hraběte artoiského.

60 Velcí chirurgové, první vitalista, druhý nevyznával žádný filozofický směr.

a hodnostech. V nestoudné a podplatné hanebnosti obnažovali zběhové od Ligny a Quatre-Bras svou monarchistickou oddanost, zapomínajíce, co je napsáno v Anglii na vnitřních zdech veřejných záchodků: *Please adjust your dress before leaving*.[61]

Tady máte bez ladu a skladu všechno, co zmateně vyplulo ze vzpomínek na dnes už zapomínaný rok 1817. Dějiny opomíjejí všechny podrobnosti a nemohou dělat nic jiného; utopily by se v nekonečnosti. A přece ty podrobnosti, které neprávem považujeme za malé, mají svou cenu a užitečnost, protože v lidském životě není bez ceny žádný čin, jako není bez ceny jediný lupínek v přírodě. Právě z rysů roků se skládá tvář století.

A v tom roce 1817 si čtyři mladí Pařížané ztropili „povedený žert".

(2)
Dvě čtveřice

Jeden z těch Pařížanů byl z Toulouse, druhý z Limoges, třetí z Cahorsu a čtvrtý z Montaubanu; byli to však studenti, a kdo v Paříži studuje, stane se brzo Pařížanem.

Byli to bezvýznamní mladíci; všichni už jsme viděli podobné; čtyři nejnahodilejší ukázky; ani dobří ani zlí, ani učení ani hloupí, ani géniové ani hlupáci; zkrášlil je půvabný duben, kterému říkáme dvacet let. Byli to čtyři takzvaní Oskarové; neboť v té době nebyli ještě Arturové v módě. *Zapalte na jeho počest vůně Arábie*, zpívala romance, *Oskar se blíží, Oskar, a já jej uvidím!* Všechno vycházelo z Ossiana, všechno skandinávské a kaledonské bylo elegantní; čistý anglický vkus se ujal teprve později a první ze všech Arturů, Wellington, právě nedávno vyhrál bitvu u Waterloo.

61 Před odchodem si laskavě upravte oděv.

Naši Oskarové se jmenovali Felix Tholomyès, Fameuil, Listolier a Blachevelle. Každý z nich měl pochopitelně milenku. Blachevelle miloval Favouritu, kterou tak pojmenovali, poněvadž byla nějaký čas v Anglii; Listolier zbožňoval Jiřinu, která si zvolila za své válečné jméno název květiny; Fameuil vášnivě miloval Zefinu – zkráceninu Josefiny; Tholomyès měl Fantinu, které pro bohaté kadeře, jež měly barvu slunce, říkali Zlatovláska.

Favourita, Jiřina, Zefina a Fantina byly čtyři úchvatné dívky, vonné a zářivé, dosud tak trochu švadlenky; zmateny poněkud svými milostnými pletkami, neopustily ještě úplně své šitíčko, avšak ve výrazu tváře jim zůstal zbytek vyrovnanosti pramenící z práce a v duši pel počestnosti, jejž první poklesek ještě nesetře. Jedné z té čtveřice – té nejmladší – říkali mladá, druhé zas stará. Staré bylo třiadvacet let. Abychom nic nezatajovali, musíme říci, že první tři dívky byly zkušenější, bezstarostnější a obeznámenější s životem než Fantina Zlatovláska, která prožívala teprve svou první lásku.

Jiřina, Zefina, natož Favourita by to stěží mohly o sobě tvrdit. Jejich román, sotva započatý, měl již více než jednu kapitolu, a milenec, který se v první kapitole nazýval Adolf, objevil se v druhé jako Alfons a ve třetí jako Gustav. Bída a koketnost jsou dvě osudné rádkyně; jedna plísní, druhá lichotí; a krásky z lidu mají obě ty rádkyně, každá jim našeptává podle svého. Špatně střežené duše naslouchají. Tak dochází k pádu a k tomu, že lidé házejí po takové dívce kamenem. Svět jim pak dokazuje, jak zářná je neposkvrněnost a nepřístupnost. Jenomže co dělat, když má panna hlad?

Favouritě, která byla v Anglii, se Zefina a Jiřina obdivovaly. Velmi brzy si zařídila vlastní byt. Její otec byl profesor matematiky, chvástavý hrubec, starý mládenec, který chodil i ve vysokém věku po domech dávat hodiny. Jako mladý učitel kdysi zahlédl, jak se jedné komorné zachytila sukénka na mřížce u krbu, a tak ho to pobláznilo, že se do komorné zamiloval. Výsledkem toho byla

Favourita. Potkávala občas svého otce a ten ji zdravil. Jednou zrána k ní přišla stařena, která vypadala jako stará modlářka, a řekla jí:

„Vy mě neznáte, slečno?“

„Ne.“

„Jsem tvá matka.“

Nato stařena otevřela kredenc, napila se a najedla, dala si přinést vlastní matraci a zařídila se v bytě po svém. Tato matka, bručavá pobožnůstkářka, nikdy na Favouritu nepromluvila, po celé hodiny ani nehlesla, snídala, obědvala, večeřela za čtyři, chodila k domovníkovi na trochu řeči a pomlouvala u něho svou dceru.

Jiřinu připoutalo k Listolierovi a snad i k ostatním a k lenosti to, že měla příliš krásné růžové nehtíčky. Jak je možno pracovat s takovými nehty? Dívka, která chce zůstat ctnostnou, nesmí litovat svých rukou. A Zefina získala Fameuile vzdorovitým a zas mazlivým tónem, s nímž říkávala: „Ano, pane.“

Protože jejich mládenci byli přáteli, staly se dívky přítelkyněmi. Podobné lásky jsou vždycky zdvojeny přátelstvím.

Mravnost a uvažování je dvojí věc; řekněme, i když pomlčíme o těch pochybných rodinkách, že Favourita, Zefina a Jiřina byly dívky filozofky a Fantina dívka mravná.

Opravdu mravná? A co Tholomyès? Šalomoun by odpověděl, že láska je podstatnou částí mravnosti. Jen vám prozradíme, že láska Fantinina byla její první láskou, láskou jedinou a věrnou.

Z celé čtveřice byla jediná, které tykal jen jeden muž.

Fantina byla z těch bytostí, které rostou takřka ze dna lidské společnosti. Pocházela z nejnezbadatelnějších houštin sociální tmy, nesla na čele znamení bezejmennosti a nevědomosti o svém původu. Narodila se v Montreuil-sur-Mer. Kdo byli její rodiče? Kdo by to mohl říci? Nikdo neznal jejího otce ani matku. Jmenovala se Fantina. Proč právě Fantina? Nikdo ji pod jiným jménem neznal. Když se narodila, vládlo ještě direktorium. Neměla žádné rodné jméno, protože neměla rodinu; a protože církev už neexistovala,

nebyla ani pokřtěna. A tak dostala jméno, kterým ji oslovil náhodný chodec, jehož potkala jako maličká a bosá na ulici. Dostala jméno právě tak, jako jí za deště spadla kapka na čelo.

Říkali jí Fantinka. Nikdo nic bližšího nevěděl. To stvořeníčko prostě přišlo na svět. V deseti letech opustila Fantina město a šla sloužit k okolním sedlákům. Když jí bylo patnáct, „šla hledat štěstí" do Paříže. Fantina byla krásná a zůstala čistá, jak dlouho mohla. Byla to hezká zlatovláska s krásnými zuby. Věnem měla zlato a perly, ale zlato měla na hlavě a perly v ústech.

Pracovala, aby se udržela naživu; a později také jen proto milovala, neboť i srdce hladoví.

Milovala Tholomyèse.

Pro něho to bylo milkování, pro ni horoucí láska. Ulice v Latinské čtvrti, kde se to hemží studenty a grizetkami, byly svědky počátku toho snu. Fantina dlouho prchala před Tholomyèsem, ale tak, aby ho vždycky zase potkala v onom bludišti na návrší Panteonu, kde se navazuje a rozvazuje tolik milostných pletek. Je to únik, který se podobá vyhledávání. Zkrátka, selanka počala.

Blachevelle, Listolier a Fameuil tvořili kroužek, jehož hlavou byl Tholomyès. Ten jediný z nich byl duchaplný.

Tholomyès byl starý věčný student; byl bohatý, měl čtyři tisíce ročního důchodu; čtyři tisíce ročního důchodu, to na návrší svaté Jenovefy budilo náramný poprask. Tholomyès byl třicetiletý, nevalně zachovalý světák. Byl samá vráska a měl málo zubů; začínal plešatět a sám říkával bez zármutku: *ve třiceti pleš, ve čtyřiceti hlava jako koleno*. Špatně trávil a jedno oko mu stále slzelo. Ale čím víc vadlo jeho mládí, tím víc kvetl jeho humor; zuby nahrazoval vtipy, vlasy veselostí, zdraví ironií, a slzící oko se neustále smálo. Byl sešlý, ale celý kvetl. Jeho mladost, předčasně se dávající na ústup, vyklízela bojiště spořádaně, se salvami smíchu a v plné palbě. Divadlu Vaudeville zadal hru, ale odmítli ji. Sem tam složil trochu veršů. Kromě toho povzneseně pochyboval o všem, což slaboši pokládají

za projev velké síly. A protože byl ironický a plešatý, byl pokládán za hlavu kroužku. *Iron* je slovo anglické a znamená železo. Odvozujeme snad odtud slovo ironie?

Jednoho dne si vzal Tholomyès ostatní tři stranou a s věšteckým posunkem jim řekl:

„Už je tomu skoro rok, co nás Fantina, Jiřina, Zefina a Favourita žádají, abychom jim připravili nějaké překvapení. My jsme jim je slavnostně přislíbili a ony nám to stále připomínají, zejména mně. Jako v Neapoli staré babky bez přestání volají na svatého Januaria *Faccia gialluta, fa o miracolo*, zažloutlá tváři, učiň zázrak!, tak naše krasavice bez přestání volají: Tholomyèsi, kdy už zplodíš to své překvapení? Zároveň nám píší rodiče. Hotová křížová palba. Myslím, že nadešel rozhodný okamžik. Pohovořme si o tom."

Nato Tholomyès přitlumil hlas a tajemně navrhl něco tak veselého, že se ozval ohromný a nadšený řehot ze všech čtyř hrdel najednou, a Blachevelle vykřikl:

„Ale to je skvělý nápad!"

Šli právě kolem zakouřené hospody, vstoupili dovnitř a zbytek jejich rozhovoru se ztratil v tabákovém dýmu.

Výsledkem tohoto spiknutí byl oslňující výlet určený na příští neděli, na který čtyři mládenci pozvali svá čtyři děvčata.

(3)
Čtyři a čtyři

Jen ztěžka si dnes umíme představit výlet studentů s grizetkami do přírody před pětačtyřiceti lety. Paříž už nemá své bývalé okolí; za půl století se úplně změnil vzhled toho, co bychom mohli nazvat život za branami Paříže. Tam, kde jezdívaly dvojkolky, jezdí vozy; tam, kde pluly čluny, plují teď parníky; dnes je Fécamp tím, čím byl tehdy Saint-Cloud. Paříž z roku 1862 je město, jehož předměstím je celá Francie.

Naše čtyři milenecké dvojice provedly svědomitě všechny tehdy možné pošetilůstky, které skýtal výlet do přírody. Prázdniny právě začínaly a byl horký a jasný letní den. V předvečer výletu napsala Tholomyèsovi Favourita, která jediná z děvčat uměla psát: „Ranní ptáče dál doskáče." A proto vstali v pět ráno. Dostavníkem se dostali do Saint-Cloud, kde si prohlédli vyschlou fontánu a zvolali: „Je asi moc krásná, když je v ní voda!" Snídali v hostinci *U mouřenína*, jejž tehdy ještě nenavštívil Castaing[62], zaplatili si jednu hru v kroužky v křížovém stromořadí u velkého rybníka, vstoupili do Diogenovy lucerny, zahráli si o bonbónky v ruletě u Sèvreského mostu, natrhali kytice květin v Puteaux, nakoupili zákusky v Neuilly, všude jedli jablečné dortíčky a byli dokonale šťastni.

Dívenky hlučely a štěbetaly jako pěnkavy, když uletí na svobodu. Bylo to opojení. Nedaly mladíkům ani chvilku pokoj a kočkovaly se s nimi. Jitřní opojení života! Rozkošná léta! Křídlo vážek se chvěje. Ach! Ať jste kdokoliv, vzpomínáte si? Kráčeli jste někdy houštinami a odhrnovali jste větve, aby se nic nestalo půvabné hlavičce dívky, která šla za vámi? Zasmáli jste se, když jste po dešti uklouzli na zvlhlém trávníku v doprovodu milované ženy, která vás zadržela rukou a vykřikla: „Ach, mé nové střevíčky! Ty vypadají!"

Řekněme hned, že tuto rozjařenou společnost nepotkala ona příjemná nepříjemnost, malá prška, ačkoliv Favourita, když vyšli do přírody, řekla kantorským a mateřským tónem: *Hlemýždi lezou po cestičkách. To znamená, že bude pršet*.

Všechny čtyři byly k zbláznění hezké. Starý dobrák, pan Chevalier de Labouïsse, klasický básník, proslulý v té době svou Leonorou, bloudil tehdy pod kaštany v Saint-Cloud, a když o desáté ranní uzřel, jak se kolem něho mihly, zvolal: *Je jich o jednu víc!* Myslil přitom na Grácie. Favourita, milenka Blachevellova, ta, jíž bylo třiadvacet let, „stará", běžela napřed pod mohutnými zelenými větvemi,

62 Pověstný travič, povoláním lékař.

přeskakovala příkopy, ztřeštěně přelézala křoviska a vedla celý ten radostný průvod svižně a vzrušeně jako mladý faun. Zefina a Jiřina, které náhoda obdařila půvaby, jež se navzájem doplňovaly, dobře věděly, že jim to spolu sluší, a proto se navzájem neopouštěly, víc z koketnosti než z náklonnosti, a opírajíce se jedna o druhou, napodobily pózy anglických dam; tehdy se objevily první anglické obrázkové časopisy a u žen začínala být v módě melancholie jako později byronismus u mužů, a vlasy něžného pohlaví počínaly smutečně splývat. Zefina a Jiřina nosily ještě ruličky. Listolier a Fameuil, zabraní do rozhovoru o svých profesorech, vykládali Fantině, jaký je rozdíl mezi panem Delvincourtem a panem Blondeauem[63]. Zdálo se, že Blachevelle je stvořen jenom proto, aby v neděli nosil přes ruku Favouritin kašmírový šátek.

Tholomyès šel vzadu a ovládal celou společnost. Byl neobyčejně veselý, ale všichni cítili jeho pevnou ruku; v jeho bodrosti bylo kus tyranství; jeho hlavní ozdobou byly širokánské nankinové pantalóny se štruplemi z měděné pleteniny, v ruce měl důkladnou španělku za dvě stě franků, a protože si dovoloval kdeco, měl v ústech podivnou věc, které říkali doutník. Poněvadž mu nebylo nic svaté, kouřil.

„Ten Tholomyès je úžasný," divili se ostatní s úctou. „Jaké má pantalóny! A jak je rázný!"

Fantina byla vtělená radost. Její skvělé zuby měly zřejmě přikázáno od Boha, aby se smály. Svůj slamáček s dlouhými bílými pentlemi nosila raději v ruce než na hlavě. Její husté zlaté vlasy, stále poletující kolem hlavy a lehce se rozplétající, takže je bylo třeba neustále urovnávat a spínat, byly jako stvořeny pro Galatein útěk pod vrbami. Její růžové rty půvabně švitořily. Koutky jejích úst, rozkošnicky zdvižené jako na tvářích antické bohyně Erigony, vypadaly, jako by chtěly smělce povzbudit; ale její dlouhé řasy plné stínů se něžně klopily, jako by chtěly pokárat tu nápadnou živost

63 Profesoři právnické fakulty v Paříži.

dolní části obličeje. V celé její tváři bylo cosi jásavého a planoucího. Měla na sobě šaty slézové barvy z lehké vlněné látky, malé hnědočervené střevíčky se stužkami, které kreslily *x* na její jemné, bílé prolamované punčošce, a zvláštní mušelínový kabátek, marseillský výtvor, takzvaný canezou, což je zkomolenina slova quinze août (15. srpen), vysloveného po canebiersku, a značí krásné počasí a jižní žár. Ostatní tři méně ostýchavé – jak jsme řekli – měly hluboké výstřihy, což v létě, zejména s kloboukem plným květin, vyhlíží velmi půvabně a dráždivě; ale vedle těch odvážných ústrojů vypadal marseillský canezou zlatovlasé Fantiny se svou průsvitností, prostořekostí a úmyslným zamlčováním, skrývající a odhalující zároveň, jako vyzývavý vynález cudnosti. A pověstný soud lásky, kterému předsedala vikomtesa Cettová, žena s očima zelenýma jako moře, by možná přiřkl cenu koketnosti tomuto canezou, který se ucházel o cenu počestnosti. Nejprostší bývá nejvypočítavější. To se někdy stává.

Oslňující tvář, křehký profil, hluboce modré oči, těžká oční víčka, chodidla klenutá a malá, zápěstí a kotníky obdivuhodně skloubené, bílá pleť, kterou sem tam protkávalo pletivo modrých žilek, dětsky svěží tváře, krk hodný aiginské Junony, šíje silná a pružná, ramena, jako by je vymodeloval Coustou, mezi lopatkami rozkošný důlek, patrný pod mušelínem; veselost mírněná snivostí; výtvarně krásná – taková byla Fantina; a pod těmi hadříky a stužkami jsi tušil sochu a v té soše duši.

Fantina byla velmi hezká, aniž si toho byla příliš vědoma. Vzácní blouznivci, tajemní kněží krásy, kteří každou věc porovnávají s mlčenlivou dokonalostí, by byli v té švadlence pod průzračností čistě pařížského půvabu vytušili posvátnou antickou eufonii. Tato dívka záhadného původu měla ušlechtilost rasy. V její kráse se pojil styl s rytmem. Styl je tvar ideálu; rytmus je jeho pohyb.

Řekli jsme, že Fantina byla vtělená radost. Fantina byla také vtělená cudnost.

Kdo by ji byl bedlivě pozoroval, poznal by, že při vší opojnosti mládí, jara a milkování z ní dýchá nepřemožitelný půvab zdrženlivosti a skromnosti. Zůstal jí dětský údiv. Cudný údiv je právě onen odstín, jímž se Psyché liší od Venuše. Fantina měla dlouhé bílé prsty, jemné prsty vestálky, která zlatou jehlicí prohrabuje posvátný oheň. Ačkoliv by byla Tholomyèsovi nic neodepřela – jak později až příliš dobře uvidíme –, měla její tvář v klidu svrchovaně panenský výraz; někdy ji náhle přepadl jakýsi druh vážné důstojnosti, ba téměř přísnosti, a nic u ní nebylo tak nápadného a nic tolik nemátlo, jako rychlý přechod z radosti do rozjímání, které následovalo bez přechodu po výbuchu veselí. Tato nenadálá vážnost, často přísně zdůrazňovaná, se podobala pohrdání bohyně. Čelo, nos a brada měly pravou míru, správné křivky, velmi zřetelnou souměrnost rozměrů, na nichž závisí soulad tváře; na místě, kde kořen nosu přechází v horní ret, měla sotva znatelný a půvabný rys, tajemné znamení čistoty, pro které se zamiloval Barbarossa do Diany, kterou nalezli v ikonských vykopávkách.

Láska je hřích; budiž. Fantina byla nevinnost, kterou hřích nepošpinil.

(4)
Tholomyès má takovou radost, že zpívá španělskou píseň

Celý den byl od rána až do večera spředen z jitřních červánků. Jako by celá příroda měla svátek a smála se. Květinové záhony v Saint-Cloud vydechovaly vůně; vánek od Seiny načechrával listí, stromy mávaly větvemi ve větru; včely plenily jasmín; cháska motýlů se vrhla na řebříček, jetel a ovsíř; ve vznešeném parku francouzských králů byla spousta ptáků tuláků.

Čtyři šťastné mladé párky jen zářily, okouzleny sluncem, volnou přírodou, květy, stromovím.

A v této rajské pospolitosti se dívky smály, zpívaly, běhaly, tančily, honily motýly, trhaly svlačce, smáčely své růžové prolamované punčochy ve vysoké trávě, byly svěží, bláznivé, nikterak se nepohoršovaly, když dostávaly sem tam polibky od všech čtyř mládenců, vyjma Fantinu, milující a uzavřenou v zasněném a plachém zdráhání.

„Ty," řekla jí Favourita, „ty musíš mít vždycky něco extra."

Takové jsou radosti. Potulky šťastných milenců jsou výzvou k životu a všude vnášejí něhu a jas. Byla jednou jedna víla, která vykouzlila louky a stromy jen a jen pro milence. Odtud asi ty věčné toulky po lesích, to věčné vyhledávání přírody milostnými dvojicemi, vyhledávání, které stále znova začíná a které potrvá, pokud budou na světě lesní houštiny a mladiství milenci. Odtud ta obliba jara u těch, kdo přemítají. Patricij i chuďas, vévoda, velmož i selský hoch, dvořan i měšťák, všichni jsou poddanými této víly. Zaznívá smích, jeden hledá druhého, ve vzduchu se chvěje zář zbožňování, ach, jaká to proměna, milujeme-li! I notářský písař se stává bohem. Tlumené výkřiky, pronásledování v trávě, letmá objetí, slovník zamilovaných, který zní jako píseň, zbožňování, které se prozrazuje jedinou slabikou, třešně, které jedny rty mlsají z druhých, to všechno hoří a proměňuje se v nebeskou blaženost. Krásné dívky samy sebe marnotratně rozdávají. Věří, že tomu nikdy nebude konec. Filozofové, básníci, malíři pozorují opojení a nevědí si s ním rady, tak jsou oslněni. Odjezd na Kythéru! volá Watteau; Lancret, malíř prostého lidu, maluje své měšťáky obestřené modří; Diderot otvírá náruč všemu milkování; a ďUrfé do něho přidává druidy.

Po snídani si naše čtyři dvojice šly prohlédnout takzvaný královský záhon, na kterém byla vystavena nově přivezená rostlina z Indie, na jejíž jméno si právě nemůžeme vzpomenout a která v té době vábila celou Paříž do Saint-Cloud; byl to roztodivný a půvabný

stromeček s vysokým pněm, jehož nespočetné větvičky jako nitě jemné, rozcuchané a bezlisté, byly pokryty miliónem droboulinkých bílých hvězdiček, vypadalo to, jako by stromeček měl vlasy zavšivené květy. Kolem něho neustále postával hlouček obdivovatelů.

Když si prohlédli stromek, zvolal Tholomyès:

„Nabízím vám projížďku na oslících!“

Když ujednal poplatek s oslařem, vrátili se přes Vanves a Issy. V Issy se zastavili. Park, dnes národní majetek, který tehdy patřil zbrojaři Bourguinovi, byl náhodou otevřen. Prošli branou, navštívili sochu poustevníka v jeskyni, vyzkoušeli různé tajemné hříčky pověstného zrcadlového salónu, chlípné zbytečnosti hodné satyra, který se stal milionářem, nebo Turcareta[64] proměněného v Priapa. Důkladně se pohoupali ve velké síti, přivázané ke dvěma kaštanům, které proslavil abbé de Bernis ve svých básních. Zatímco za všeobecného smíchu mládenci houpali jednu krasavici po druhé, až děvčatům poletovaly sukně, že by si i Greuze přišel na své, zanotoval Tholomyès, tak trochu Španěl, neboť Toulouse je sestřenicí Tolosy, melancholický nápěv staré písně *gallegy*, pravděpodobně inspirované spanilou dívkou, míhající se v prudce rozhoupané houpačce mezi dvěma stromy:

Soy de Badajoz.
Amor me flama.
Toda mi alma
Es en mi ojos
Porque enseñas
A tus piemas.[65]

64 Hrdina Le Sagovy hry, omezený zbohatlík.

65 Jsem z B. Volá mě láska. Celá má duše je v mých očích, protože ukazuješ své nohy.

Jediná Fantina se nechtěla dát houpat.

„Nemám ráda takové netýkavky," zabručela Favourita dost ostře.

Když skončila projížďka na oslech, čekala je nová radost; jeli na loďce po Seině a z Passy šli pěšky až k bráně Étoile. Byli, jak si vzpomínáme, na nohou od rána od pěti hodin; ale co, na tom nesejde!

V neděli neexistuje únava, řekla Favourita, *v neděli se prostě únava nekoná*. Čtyři párky, štěstím celé bez sebe, se ke třetí hodině odpoledne svezly po ruské skluzavce, zvláštní stavbě, která stála na návrší Beaujon a jejíž křivky se vinuly mezi stromy na Champs-Elysées.

Co chvíli se Favourita ptala:

„Co je s tím překvapením? Já chci překvapení."

„Jen trpělivost," odpovídal Tholomyès.

(5)
U Bombardy

Když dostatečně užili ruské skluzavky, pomyslili na oběd; a rozjařená osma, konečně trochu unavená, uvázla v hospůdce, kterou zařídil na Champs-Elysées slavný hostinský Bombarda, jehož hlavní závod byl v ulici Rivoli vedle průchodu Delorme.

Velký, ale ošklivý pokoj s přístěnkem a postelí vzadu (protože v neděli byl hostinec přeplněný, musili vzít zavděk tímto pelechem); dvěma okny mohli za jilmy pozorovat nábřeží a řeku; nádherný srpnový paprsek lehce klouzal po oknech; dva stoly; na jednom pyšná hora kytic pomíchaných s dámskými a pánskými klobouky; za druhým usedly čtyři dvojice kolem lákavého nakupení mis, talířů, sklenic a lahví; džbánky piva se pletly mezi lahvemi vína; málo pořádku na stole a pod ním nepořádek:

zpod stolu vycházel hluk,
jako když ryčným pochodem hlomozí pluk,

jak říká Molière.

Tak vypadala kolem půl páté večer selanka, která začala o páté ranní. Slunce zapadalo, hlad pominul.

Champs-Elysées, plné slunce a davu, byly jen zář a prach, dvě věci, z nichž se skládá sláva. Obě mramorová sousoší „koní z Marly" se vzpínala a řičela v zlatisté mlze. Kočáry projížděly sem tam. Škadrona skvělé osobní stráže s trubačem v čele kráčela po třídě Neuilly; bílý prapor, lehce zarůžovělý září zapadajícího slunce, se třepotal na báni Tuilerií. Náměstí Svornosti, které se opět stalo náměstím Ludvíka XV., překypovalo procházejícími se spokojenými lidmi. Nemálo z nich mělo stříbrnou lilii na bílé moaré stužce, která v roce 1817 ještě docela nezmizela z knoflíkových dírek. Sem tam uprostřed přizvukujících hloučků zpívaly malé holčičky, točící se v kole, bourbonskou písničku, která byla tehdy velice oblíbená, protože pomáhala zesměšňovat stodenní vládu, a která končila opakováním věty:

Vraťte nám z Gentu našeho otce,
vraťte nám našeho tatíčka.

Houfy svátečně nastrojených obyvatel předměstí, tu a tam i s odznaky bourbonských lilií, jaké nosili měšťáci, se rozlévaly po velkém náměstí a po náměstí Marigny, házely kroužky, jezdily na kolotoči; někteří lidé popíjeli; jiní, jako sazečští učňové, měli papírové čáky; bylo slyšet jejich smích. Všechno se veselilo. Byl to čas nepopiratelného míru a hluboké bezpečnosti královské vlády; byla to doba, ve které důvěrné a zvláštní hlášení policejního prefekta Anglèse králi o pařížských předměstích končilo těmito řádky:

„Uvážíme-li, Sire, dobře všechny okolnosti, není třeba se bát lidí. Jsou bezstarostní a neteční jako kočky. Prostý lid na venkově je nepokojný, obyvatelé Paříže nikoli. Jsou to všechno drobní lidé. Ze dvou, Vaše Veličenstvo, by se dal udělat jeden Váš granátník. Lůza hlavního města nebudí strach. Je nápadné, jak obyvatelstvo v posledních padesáti letech zakrnělo; lidé z předměstí Paříže jsou menší než před revolucí. Nejsou nebezpeční. Celkem je to neškodná holota.“

Že by se kočka mohla proměnit ve lva, to považovali policejní prefekti za nemožné; ale stalo se to, a v tom je právě zázračná síla pařížského lidu. Ostatně kočka tak podceňovaná panem hrabětem Anglèsem byla uctívána v antických republikách; v očích jejich občanů ztělesňovala svobodu a jako protějšek k Minervině bezkřídlé soše v Pireu byla na veřejném náměstí v Korintě postavena ohromná bronzová kočka. Naivní policie z doby restaurace soudila pařížský lid příliš shovívavě. Ať si tomu věří, kdo chce a jak chce, není to „neškodná holota“. Pařížan je Francii tím, čím byl Athéňan Řecku; nikdo nespí tak dobře jako on, nikdo není upřímněji lehkomyslnější a línější než on, nikdo se neumí lépe přetvařovat, že zapomněl, než on, ale ať mu nikdo nevěří; je schopen si ničeho nevšímat, ale jde-li za slávou, je ve svém zápalu hoden obdivu. Dejte mu píku, a provede vám 10. srpen; dejte mu pušku, a máte Slavkov. Je oporou Napoleonovi a silou Dantonovou. Je vlast v sázce? Dá se naverbovat k vojsku. Jde o svobodu? Trhá dlažbu a staví barikády. Pozor! Jeho kštice srší hněvem jako v eposu; jeho halena se řasí v antickou řízu. Střezte se! Z první nahodilé uličky Greneta[66] učiní kaudinskou soutěsku[67]. Udeří-li hodina, človíček z předměstí vyroste, vstane, hrozivě se rozhlédne, jeho hlas zaburácí a z jeho

66 Bylo v ní potlačeno povstání řízené Barbèsem a Blanquim r. 1839.

67 Místo, kde Římané podlehli přesile Samnitů.

ubohé hrudi vyrazí mocný dech, který srovná Alpy s rovinami. Díky mužům z pařížských předměstí dobyla revoluce v čele vojsk celé Evropy.

Zpěv je radostí tohoto človíčka. Dejte mu píseň, která odpovídá jeho povaze, a uvidíte! Pokud zpívá carmagnolu, boří jen trůn Ludvíka XVI.; dejte mu zazpívat Marseillaisu, a osvobodí svět.

Po této poznámce, kterou jsme napsali na okraj hlášení pana Anglèse, vraťme se k našim čtyřem dvojicím. Oběd, jak jsme už řekli, končil.

(6)
Kapitola plná zbožňování

Rozmluvy u stolu a rozmluvy milenců; ani jedny ani druhé nelze zachytit; slova lásky jsou obláčky, povídání u stolu je dým.

Fameuil a Jiřina si prozpěvovali, Tholomyès pil, Zefina se smála, Fantina se usmívala. Listolier pískal na dřevěnou píšťalku, kterou koupili v Saint-Cloud. Favourita se něžně zadívala na Blachevella a řekla:

„Zbožňuji tě, Blachevelli."

To přimělo Blachevella k otázce:

„Co by sis počala, Favourito, kdybych tě přestal milovat?"

„Já?" vykřikla Favourita. „Nemluv mi o tom, ani žertem to neříkej. Kdybys mě nechal, skočila bych po tobě, poškrábala bych tě, oči bych ti vydrápala, polila bych tě vodou a pak bych tě dala zavřít."

Blachevelle tonul v blaženosti jako hejsek, jehož samolibosti se lichotí. Favourita pokračovala:

„Ano, zavolala bych stráž. To víš, že bych se nestyděla, ty lumpe!"

Blachevelle se v úplném vytržení opřel o lenoch židle a s pýchou přivřel obě oči.

Jiřina v tom hluku pošeptala plnými ústy Favouritě:

„Opravdu tak horoucně zbožňuješ svého Blachevella?“

„Já? Nenávidím ho,“ odpověděla Favourita rovněž šeptem a uchopila opět vidličku. „Je to lakomec. Mám ráda jednoho mladíčka odnaproti. Je to skvělý hoch, znáš ho? Vypadá jako herec. Zbožňuji herce. Když přijde domů, říká mu matka: ‚Ach, můj Bože, už mám po klidu. Už zase začne rámusit. Chlapče, jednou mi z tebe pukne hlava.‘ – On totiž, když přijde domů, vleze na půdu mezi myši, do temných koutů, kam až může nejvýš, a prozpěvuje, deklamuje a co já vím, co všechno dělá, že ho slyšíme až u nás dole! Už si denně vydělá dvacet sou u advokáta, kterému opisuje žaloby. Je syn bývalého choralisty v chrámu svatého Jakuba du-Haut-Pas. Ach! To je šikovný člověk! Zbožňuje mě tak strašně, že jednou, když mě viděl zadělávat na lívanečky, řekl: *Slečinko, upečte mi koblihy ze svých rukaviček, a já je sním*. Takhle dovedou mluvit jen umělci. Ach! Je prostě báječný. Ještě se do toho mladíčka zblázním. To nevadí; Blachevellovi říkám, že ho zbožňuji. Umím ale lhát, co? A jak to dovedu!“

Favourita za chvilku pokračovala:

„Víš, Jiřino, jsem smutná. Celé léto prší, vítr mě dráždí, vítr neuklidňuje, Blachevelle je skrblík, sotva si troufám koupit hrášek na trhu, není co jíst, mám spleen, jak říkají Angličané, máslo je tak drahé, a pak, ta hrůza, obědváme v pokoji, kde stojí postel, to se mi hnusí.“

(7)
Tholomyèsova moudrost

Zatímco jedni zpívali, druzí hlučně mluvili jeden přes druhého; byla z toho vřava. Tholomyès zakročil:

„Nemluvme do větru ani zbrkle,“ zvolal. „Přemýšlejme, jestliže chceme oslňovat. Příliš mnoho improvizace odčerpává ducha. Stáčené pivo nepění. Pánové, žádný spěch. Zachovejme si důstojnost

i při žranici; jezme soustředěně, hodujme pomalu. Neukvapujme se. Všimněte si jara; když pospíchá, pohoří, to znamená, že zmrzne. Přemíra jeho horlivosti zničí broskve a meruňky. Přemíra horlivosti zabíjí půvab a radost z dobrého oběda. Jen žádnou horlivost, pánové! Grimond de la Reynière[68] souhlasí s Talleyrandem[69]."

Společností zahučela temná vzpoura.

„Dej nám pokoj, Tholomyèsi!" zvolal Blachevelle.

„Ať zhyne tyran!" řekl Fameuil.

„Bumbrlíček baští u Bombardy!" křičel Listolier.

„Neděle má svá práva!" volal Fameuil.

„Jsme střízliví," dodal Listolier.

„Obdivuj se mému klidu, Tholomyèsi," řekl Blachevelle.

„Ty jsi klidný jako markýz Montcalm!" odpověděl Tholomyès.

Tato průměrná slovní hříčka[70] zapůsobila, jako když hodíte kámen do louže. Markýz Montcalm byl tehdy známý roajalista. Všechny žáby přestaly kvákat.

„Přátelé," zvolal Tholomyès jako muž, který se opět chápe císařského žezla, „uklidněte se. Není třeba, aby tolik zděšení vítalo tuto hříčku, která nám spadla z nebe. Všechno, co odtamtud pochází, není hodno obdivu a úcty. Slovní hříčka je trus poletujícího ducha. Vtip padne kamkoliv; a duch, když porodil pitomost, se vznese do azuru. Bělavá skvrnka, která se rozplácne na skále, nezadrží kondora v letu. Nechci tím urážet slovní hříčku! Ctím ji v poměru k jejím zásluhám; nic víc. Všichni, kdo v lidstvu a snad i mimo ně byli nejvznešenější, nejvelebnější a nejpůvabnější, dělali slovní hříčky: Ježíš Kristus si zahrál se slovy mluvě k svatému Petru, Mojžíš použil slovní hříčky o Izákovi, Aischylos o Polyneikovi, Kleopatra o Octavianovi. A vězte, že tato slovní hříčka byla pronesena před

68 Autor „Almanachu labužníků" (1830).

69 Mladému diplomatu radil, aby nebyl horlivý.

70 Mon calme – můj klid.

bitvou u Aktia, a nebýt toho vtipu, nikdy by nikdo ani nevzdechl po městě Toryné, což v řečtině znamená sběračku. Po této připomínce se vracím ke svému napomínání. Milí bratři, opakuji znovu, žádnou horlivost, žádný kravál, žádné krajnosti ani ve výstřelcích z veselosti, z žertu a vtipkování. Poslouchejte mě, jsem moudrý jako Amfiaraos a plešatý jako Caesar. I v rébusech musíme znát meze: *Est modus in rebus*. I hodování má svůj konec. Milujete jablkové dortíčky, dámy, ale nezneužívejte toho. I když jíte cukroví, musíte zachovat rozvahu a vkus. Hltavost trestá žrouta: Gula punit Gulax. Bůh určil špatné trávení, aby kázalo žaludku mravnost. A zapište si dobře za uši: každá z našich vášní, i láska, má svůj žaludek, který není dobře přecpávat. V každém případě je třeba včas napsat slovo *finis*[71], nutno se zdržovat, a když je to záhodno, zastrčit závoru svým choutkám, svou obrazotvornost strčit do basy a sám sebe postavit na stráž. Moudrý je ten, kdo v pravý čas umí sám sebe zatknout. Důvěřujte mi přece. Protože jsem studoval trochu práva, o čemž mluví mé zkoušky, znám rozdíl mezi sporem nerozhodnutým a sporem teprve soudu předloženým, protože jsem latinsky obhajoval tezi o způsobu mučení za dob, kdy Munatius Demens byl římským kvestorem Otcovrahů; protože se brzy, jak se zdá, stanu doktorem, nevyplývá z toho nezbytně, že jsem trouba. Doporučuji vám, abyste se mírnili ve svých přáních. Jako že se jmenuji Felix Tholomyès, mluvím svatou pravdu. Šťastný, kdo se v pravou chvíli stává hrdinou a umí se všeho zříci jako Sylla[72] nebo Origenes[73]!“

Favourita naslouchala s opravdovým zájmem.

„Felix!“ řekla. „To je hezké jméno. Miluji to jméno. Je latinské a znamená šťastný.“

Tholomyès pokračoval:

71 Konec.

72 Vzdal se moci.

73 Zřekl se mužství.

„Quirites, gentlemen, caballeros, přátelé! Chcete se zbavit nutkání, obejít se bez svatebního lože a vzdorovat lásce? Nic snazšího. Tady máte návod: limonáda, řádný pohyb, vysilující práce; přitáhněte si opasek, dřete se s balvany, nespěte, bděte, prolévejte hrdlo ledkovými nápoji a čajem z leknínů, pochutnávejte si na odvaru z máku a drmku, okořeňte si to přísným postem, chcípejte hlady, přidejte k tomu ještě studené koupele, obklady z bylinek, mažte se olovnatou vodičkou, přikládejte si olověnou desku a horké náčinky z roztoku kyseliny vinné."

„Mně je žena milejší," řekl Listolier.

„Žena!" odpověděl Tholomyès. „Střežte se jí. Běda tomu, kdo se oddá měnivému ženskému srdci. Žena je proradná a zkažená. Nenávidí hada, neboť žárlí, že se jí plete do řemesla. Had je konkurence."

„Tholomyèsi," křičel Blachevelle, „ty jsi opilý."

„Přisámbůh!" řekl Tholomyès.

„Tak buď veselý," přidal Blachevelle.

„Svoluji," odpověděl Tholomyès.

A nalévaje si sklenku, zvedl se:

„Sláva vínu! *Nunc te, Bacche, canam!*[74] Promiňte, slečny, to je španělsky. A tady je důkaz, señoras: jaký národ, takový sud. Kastilská arroba má šestnáct litrů, alicantský kantaro dvanáct, almud na Kanárských ostrovech pětadvacet, baleárský cuartin má šestadvacet litrů a bota Petra Velikého má třicet litrů. Ať žije car, který byl veliký, a ať žije jeho bota, která byla ještě větší! Milé dámy, dám vám přátelskou radu: zklamte se ve svém sousedu, pokládáte-li ho za dobrého. Chybovat je vlastností lásky. Milenka není stvořena k tomu, aby se ponižovala a ohlupovala jako anglická služka s mozoly od drhnutí podlahy na kolenou. K tomu přece není stvořena; chybuje vesele, ta sladká milenka! Říká se: chybovat

74 Nyní tě, Bakchu, budu opěvovat (Vergiliovy *Zpěvy rolnické*).

je lidské; já říkám: úzkost je zamilovaná. Mé dámy, zbožňuji vás všechny. Ó, Zefino, ó Josefino, tvářičko víc než pomuchlaná, byla byste rozkošná, kdybyste nebyla tak nakřivo. Vypadáte, jako by si na vaši hezkou tvář někdo nedopatřením sedl. Co se týče Favourity, ó nymfy a Múzy! Když jednou přeskakoval Blachevelle stružku v ulici Quérin-Boisseau, spatřil hezkou dívku v bílých, dobře napjatých punčoškách; zvedala sukně tak, že jí bylo vidět nohy. Tato předmluva se mu zalíbila a Blachevelle se zamiloval. Ta, kterou miloval, se jmenovala Favourita. Ó, Favourito, máš iónské rty. Řeckého malíře Euforiona nazývali malířem rtů. Jedině ten by byl hoden malovat tvé rty. Poslyš! Před tebou nebylo na světě bytosti hodné toho jména. Jsi stvořena k tomu, abys přijala jablko jako Venuše anebo abys je snědla jako Eva. Krása začíná teprve tebou. Mluvil jsem o Evě, ty jsi ji teprve stvořila. Zasluhuješ si diplom za vynález krásné ženy. Ó, Favourito, přestávám vám tykat, protože odbočuji od poezie k próze. Mluvila jste dnes o mém jméně. To mě dojalo; ale ať jsme, jací jsme, nedejme se klamat jmény. Mohou se mýlit. Jmenuji se Felix a nejsem šťasten. Slova lžou. Nevěřme slepě tomu, co nám naznačují. To by byl omyl, kdybychom psali do Korkyně o korkové zátky a do Kožlan o kožené rukavice. Miss Jiřino, na vašem místě bych si dal jméno Růže. Květina má vonět a žena má být duchaplná. Neříkám nic o Fantině, ta je zahloubaná, snivá, zadumaná, citlivá; je to přízrak s tělem nymfy a cudností jeptišky, která sice zabloudila mezi grizetky, ale utíká se do nadpozemských krajin, která zpívá a modlí se, která pozoruje oblohu a ani si neuvědomuje, co vidí a dělá, a která s očima upřenýma k nebesům bloudí zahradou, kde je víc ptáčků, než je jich na světě! Ó Fantino, věz toto: já, Tholomyès, jsem jen přelud; ale ta rusovlasá dcera chimér mi nerozumí! Dýchá z ní však svěžest, lahodnost, mládí, líbezná jitřní záře. Ó, Fantino, hodná jména Sedmikrásky nebo Perly, jste nejlíbeznější ze všech krásek Orientu. Mé dámy, druhá rada: nikdy se nevdávejte; manželství je roub; buď se ujme, nebo zakrní; vyhněte se tomu nebezpečí.

Ale co vám to žvaním? Kážu hluchým uším. Dívky nevyléčitelně stůňou na vdavky. A my moudří můžeme jenom říci, že nikdy nezabráníme švadlenkám vest a prošívačkám svršků, aby nesnily o manželu, který by je zahrnul démanty. Konečně budiž; ale zapamatujte si, vzácné krasavice, toto: jíte moc sladkostí. Máte jen jednu chybu, ó ženy – příliš rády chroupáte cukroví. Ó mlsné pohlaví, tvé hezké bělostné zoubky zbožňují cukr. Nuže, slyšte dobře, cukr je sůl. Každá sůl vysušuje. A cukr ze všech solí vysušuje nejvíc. Vysává z žil tekutou krevní část, odtud srážlivost a houstnutí krve; z toho vzniká tuberkulóza plic; odtud pak smrt. A proto jsou cukrovka a tuberkulóza příbuzné nemoci. Nechroupejte tedy cukr a budete žít! Obracím se k mužům. Pánové, buďte výbojní. Přebírejte si jeden druhému milenky bez výčitek svědomí. Lovte – překážejte si. Láska jde přes mrtvoly. Všude, kde je hezká žena, vypukne zřejmé nepřátelství. Nikoho neživte, boj na život a na smrt! Krásná žena je *casus belli*[75]; krásná žena je stálé pokušení přestoupit zákon. Všechny invaze v dějinách zavinily ženské. Muž má právo na ženu. Romulus unesl Sabinky, Vilém unesl saské dívky a Caesar Římanky. Muž, který není milován, krouží jako sup nad milenkami druhých mužů; a těm nešťastníkům, kteří jsou bez ženy, připomínám vznešenou proklamaci Bonapartovu k italské armádě: „Vojáci, vy máte ve všem nedostatek. Nepřítel má všechno."

Tholomyès se odmlčel.

„Vydechni si trochu, Tholomyèsi," řekl Blachevelle.

V téže chvíli Blachevelle opřený o Listoliera a Fameuile zanotoval žalostný nápěv písničky, která vzniká při práci a je složená ze slov, která namátkou přijdou na mysl, s bohatým rýmem anebo vůbec bez rýmu, a bez smyslu, jako jsou pohyby větví stromů a hukot větru, písničky, která se rodí v dýmu dýmky a s dýmem se rozplyne a rozptýlí. Společnost odpověděla na Tholomyèsovo řečnění touto písničkou:

75 Důvod k válce.

Propána, to byla rána.
Konšelíci – konšelé
dali brachu plno prachů,
aby siňor Clermont Vrána
stal se na svatého Jána
papežem hned s neděle.
Nestal se však z něho papež,
vždyť ten Clermont Vrána, chápeš,
nikdy nebyl v kostele,
neměl k tomu fortele.
A tak musil zlostný brášek
vrátit pánům zlatý prášek,
nebylo mu vesele.

To však neuklidnilo Tholomyèsovu improvizační horečku; vyprázdnil skleničku, nalil si novou a pokračoval:

„Pryč s moudrostí! Zapomeňte na to, co jsem vám řekl. Nebuďme ani upejpaví, ani šosáčtí. Připíjím veselosti; buďme veselí! Doplňujme svá právnická studia pošetilostí a jídlem. Spojme indigesci (špatné trávení) a digesty (sbírka zákonů). Justinián ať je samcem a Žranice samičkou. Radosti v hlubinách! Žij, ó stvoření! Svět je veliký démant. Jsem šťasten. Ptáci jsou obdivuhodní. Jaký to svátek všude! Slavík je jako náš zpěvák Elleviou, ale zpívá zadarmo. Zdravím tě, léto! Ó Lucemburská zahrado! Ó selanky z ulice Madame a z alejí de l'Observatoire! Ó zasnění vojáčkové! Ó vy všechny půvabné chůvičky, které se při hlídání cizích dětí bavíte tím, jak byste získaly vlastní! Americké pampy by se mi líbily, kdybych neměl podloubí Odéonu. Má duše zalétá do pralesů a stepí. Všechno je krásné. Mouchy bzučí v slunečních paprscích. Slunce kýchlo a vykýchlo kolibříka. Obejmi mě, Fantino!"

Zmýlil se a objal Favouritu.

(8)
Smrt koně

„U Édona se jí lépe než u Bombardy," zvolala Zefina.

„Dávám přednost Bombardovi před Édonem," prohlásil Blachevelle. „Je tu větší přepych. Je to asijštější. Všimněte si dolejšího sálu. Tam mají na stěnách fláky."

„Mám radši flák na talíři," řekla Favourita.

Blachevelle trval na svém:

„Všimněte si příborů. U Bombardy jsou střenky stříbrné a u Édona kostěné. A stříbro je přece vzácnější než kost."

„Vyjma ovšem ty nešťastníky, kteří mají spodní čelist ze stříbra," podotkl Tholomyès.

V tu chvíli se díval na dóm Invalidů, který bylo vidět z oken Bombardových.

Nastala pomlčka.

„Tholomyèsi," zvolal Fameuil, „před chvílí jsem s Listolierem rokoval."

„Rokovat je dobré," prohlásil Tholomyès, „ale hádat se je lepší."

„Přeli jsme se o filozofii."

„Budiž."

„Koho máš raději, Descartesa nebo Spinozu?"

„Désaugiersa[76]," řekl Tholomyès.

Když vynesl tento rozsudek, zapil to a pokračoval:

„Svoluji k tomu, abych žil. Zde na zemi není všemu konec, pokud je možno ještě žvanit. Mé díky za to nesmrtelným bohům. Lžeme, ale smějeme se. Tvrdíme, ale pochybujeme. Ze závěru vyplyne vždycky něco neočekávaného. To je krásné. Zde mezi námi jsou ještě smrtelníci, kteří dovedou vesele otvírat a zavírat skřínku překvapujících paradoxů. To, co pijete, mé dámy, tak klidně, je

76 Písničkář.

madeirské víno, vězte, domácí víno na Coural das Freiras, tři sta sedmnáct sáhů nadmořské výše! Pozor při pití! Tři sta sedmnáct sáhů! A pan Bombarda, náš výtečný hostinský, vám dává těch tři sta sedmnáct sáhů za čtyři franky padesát centimů!“

Fameuil ho opět přerušil:

„Tholomyèsi, tvůj úsudek je mi svatý. Který je tvůj oblíbený spisovatel?“

„Ber…“

„…Quin?[77]“

„Ne. Choux[78].“

A Tholomyès pokračoval:

„Všechna čest Bombardovi! Vyrovnal by se Munofiovi z Elefanty, kdyby mi přivedl chrámovou tanečnici, a Thygelionovi z Chairóneje, kdyby mi mohl přivést hetéru, neboť, milé dámy, Bombardové žili už v Řecku a v Egyptě. To nás učí Apuleius. Bohužel, stále totéž a nic nového. Už nic nevydaného ve Stvořitelově díle! *Nil sub sole novum*[79], říká Šalomoun; *amor omnibus idem*[80], praví Vergilius; a milenka se s medikem spouští do saintcloudského vlnobití, zrovna tak jako Aspasie kdysi odplouvala s Periklem na samoském loďstvu.

Ještě poslední slovo. Víte, kdo to byla Aspasie, mé dámy? Ačkoliv žila za časů, kdy ještě ženy neměly duši, ona měla ducha; byl to duch odstínu růže až purpurové, plamennější než oheň a svěžejší než jitro. Aspasie byla bytost, ve které se spojily oba krajní ženské typy; byla to bohyně prostitutka. Sokratés i Manon Lescaut v jedné osobě. Aspasie byla stvořena pro případ, že by Prométheus potřeboval holku.“

77 Elegický básník z 18. století (Berquin).

78 Básník, autor „Labužnictví“ (Berchoux).

79 Nic nového pod sluncem.

80 Láska je pro všechny stejná.

Tholomyès, jednou v rozběhu, by se byl těžko zarazil, kdyby na nábřeží právě nebyl klesl kůň. Náraz, a vůz i řečník uvízli. Byla to klisna z Beauce, stará hubená klisna, která patřila už rasovi a táhla příliš těžkou káru. Když se vyčerpané a zmořené zvíře dovleklo až před Bombardův hostinec, odmítlo jít dál. Příhoda vyvolala sběh lidí. Rozhořčený vozka měl sotva čas vyslovit s patřičnou energií nadávku *mrcho!*, zdůrazněnou nesmiřitelným šlehnutím biče, když ubohá herka klesla a už nevstala. Vyrušeni hlukem z ulice, Tholomyèsovi rozdovádění posluchači se obrátili k oknu a Tholomyès toho použil, aby skončil svou řeč touto melancholickou slokou:

Žila si na světě, kde kočár, ba i kára
má osud podobný.
Jsouc herkou, dřela se. A když už byla stará,
vzal si ji pohodný.

„Ubohý kůň," vzdychla Fantina.

A Jiřina zvolala:

„Podívejme se, Fantina bude ještě litovat koně! Jak může být někdo tak strašně hloupý!"

V tom okamžiku si Favourita založila ruce křížem, pohodila hlavou nazad, odhodlaně se zadívala na Tholomyèse a řekla:

„Nu, a co to naše překvapení?"

„Pravda. Přišla pravá chvíle," odpověděl Tholomyès. „Pánové, udeřila hodina překvapení pro naše dámy. Vážené dámy, malé strpení."

„Začíná to polibkem," řekl Blachevelle.

„Na čelíčko," dodal Tholomyès.

Každý vtiskl vážně své milence polibek na čelo; pak se obrátili ke dveřím a odcházeli husím pochodem s ukazováčkem na ústech.

Favourita provázela jejich odchod potleskem.

„Začíná to zábavně," řekla.

„Nebuďte tam příliš dlouho," zašeptala Fantina. „Čekáme na vás!"

(9)
Veselé zakončení radosti

Když dívky osaměly, podepřely se lokty dvě a dvě o okenní předprseň, vyklonily se a hovořily spolu z okna do okna.

Viděly mladé muže, jak odcházejí z Bombardova hostince, vedouce se pod paží; obrátili se, se smíchem jim kynuli a zmizeli v nedělním prašném ruchu, který každou neděli zaplavuje Champs-Elysées.

„Nebuďte tam dlouho!“ volala Fantina.

„Co nám asi přinesou?“ vzdychla Zefina.

„Jistěže to bude něco pěkného,“ poznamenala Jiřina.

„Já si přeji něco od zlata!“ prohodila Favourita.

Brzy byly upoutány ruchem na nábřeží, který pozorovaly mezi větvemi velkých stromů a který je opravdu zaujal. Byla doba odjezdu poštovních vozů a dostavníků. Téměř všechna poštovní služba jižních a západních stanic vedla přes Champs-Elysées. Mnoho dostavníků jezdilo po nábřeží a z města vyjížděly Passyjskou branou. Každou minutu se dral davem velký černožlutě natřený vůz obtížený nákladem, se hřmotným spřežením, znetvořený zavazadly, žoky a kufry, plný hlav vzápětí mizejících; projížděl davem jako drak s jiskrami kovářské výhně a s prachem místo kouře. Ta vřava dívky bavila. Favourita zvolala:

„To je rámus! Jako by někdo vláčel spoustu řetězů.“

Jeden z vozů, které bylo těžko mezi jilmy rozeznat, zastavil na chvíli a pak se zase tryskem rozjel. To Fantinu udivilo.

„To je zvláštní!“ řekla. „Myslila jsem, že dostavníky zastavují jen na stanicích.“

Favourita pokrčila rameny.

„Ta Fantina mě překvapuje. Já se jí divím. Pozastavuje se nad nejprostšími věcmi. Tak třeba – jsem cestující a řeknu kočímu: jdu napřed a vy mě cestou na nábřeží dohoníte. Kočí mě zahlédne, zastaví a vezme mě s sebou. To se tak denně dělá. Ty neznáš svět, má drahá.“

Tak utekla dobrá hodina. Favourita sebou trhla, jako by se probouzela.

„Nu," prohodila, „a co to překvapení?"

„Máš pravdu," řekla Jiřina, „kde je to pověstné překvapení?"

„Jsou tam moc dlouho!" vzdychla Fantina.

Sotvaže Fantina vzdychla obavou, vstoupil číšník, který obsluhoval při obědě. Něco nesl v ruce.

„Co je to?" otázala se Favourita.

Číšník odpověděl:

„Dopis, který zde pánové pro dámy zanechali."

„Proč jste jej nepřinesl hned?"

„Protože mi pánové nařídili, abych dopis odevzdal až za hodinu," řekl číšník.

Favourita mu vytrhla dopis z ruky. Opravdu, byl to dopis.

„Hele, dopis, ale bez adresy," pravila. Avšak na obálce je napsáno: SLIBOVANÉ PŘEKVAPENÍ.

Rychle roztrhla obálku, otevřela dopis a četla (uměla číst):

Drahé milenky!

Vězte, že máme rodiče. Rodiče, to je pro Vás trochu neznámý pojem. Podle občanského zákoníku, dětinského a počestného, se tak říká otcům a matkám. Nuže, tito rodičové naříkají, tito stařečkové si nás žádají, tito dobří mužové a hodné ženy nás nazývají ztracenými syny a přejí si, abychom se vrátili, a na naši počest chtějí zabít i nějaké to tele. Jsouce ctnostní, posloucháme je. Ve chvíli, kdy budete číst tyto řádky, bude nás už patero bujných koní odvážet k našim mamá a papá. Vyklízíme bojiště, jak říkal Bossuet. Odjíždíme, vlastně jsme už pryč. Prcháme v náručí Laffittově a na perutích Caillardových[81]. Toulouský dostavník nás zachraňuje od propasti, a tou propastí jste Vy,

81 Dopravní společnosti majitelů dostavníků.

naše malé krasavice! Vracíme se do společnosti, k povinnostem a k pořádku, a to tryskem, tři míle za hodinu. Vlasti na tom záleží, abychom se stali jako ostatní naši kamarádi prefekty, otci rodin, strážci rodné půdy a státními úředníky. Važte si nás. Obětujeme se. Rychle nás oplačte a brzy nás nahraďte. Drásá-li Vám dopis srdce, oplaťte mu to. Sbohem.

Dvě léta jsme Vás oblažovali. Vzpomínejte na nás v dobrém.

Podepsáni:

Blachevelle, Fameuil, Listolier, Felix Tholomyès

Douška: Oběd je zaplacen.

Čtyři dívky na sebe pohlédly.

Favourita první přerušila ticho.

„Nuže," zvolala, „to je opravdu podařená švanda."

„To je směšné," dodala Zefina.

„To napadlo jistě Blachevella," prořekla Favourita. „Teď se do něho zamiluji. Když ho nevidím, mám ho ráda."

„Ne," řekla Jiřina, „je to Tholomyèsův nápad. To se pozná."

„V tom případě," odpověděla Favourita, „ať zhyne Blachevelle a ať žije Tholomyès!"

„Ať žije Tholomyès!" přidaly se Jiřina se Zefinou.

A všechny vybuchly v smích.

Fantina se smála jako ostatní.

Když se vrátila asi za hodinu do svého pokojíčku, dala se do pláče. Tholomyès byl – jak jsme řekli – její první láska; oddala se mu jako svému choti a měla s ním chudinka dítě.

KNIHA ČTVRTÁ
Na důvěru se často doplácí

(1)
Setkání dvou matek

V první čtvrtině tohoto století byla v Montfermeil u Paříže krčma, která tam dnes už není. Tu krčmu vedli manželé Thénardierovi. Byla v Pekařské uličce. Nad vchodem bylo přibito prkno a na něm namalováno něco, co se podobalo muži nesoucímu na zádech jiného muže; ten měl velké zlaté generálské epolety s velkými stříbrnými hvězdami; červené skvrny představovaly krev; ostatek obrazu byl zahalen v dým, pravděpodobně nějaké bitvy. Pod tím byl nápis *U seržána z Waterloo*.

Nic není tak obvyklé jako vozík nebo kára před hospodou. Ale vozidlo, lépe řečeno část vozidla, která jednou večer z jara 1818 překážela v ulici před krčmou „U seržána z Waterloo", vzbudila by jistě velkou pozornost kolemjdoucího malíře.

Byl to předek valníku, jakých se v lesnatých krajích užívá k svážení fošen a kulatiny. Skládal se z mohutné otočné železné nápravy, do níž byla zasazena těžká oj, a která spočívala na dvou ohromných kolech. Celek byl hřmotný, drtivý a neforemný. Řekli byste, že je to lafeta obrovského děla. Na rozježděných cestách se na kolech, loukotích, nábojích, nápravě i na oji nachytala vrstva bláta podobného odporně nažloutlé hlinkové omítce, jakou se zdobívají katedrály. Dřevo mizelo pod blátem a železo pode rzí. Pod nápravou visel jako drapérie hrubý řetěz, hodný spoutat Goliáše. Řetěz, jako by ani neměl poutat trámy, připomínal spíše řetězy, do kterých by se dali zapřáhnout mastodonti a mamuti; jako by to byl řetěz z káznice, ale z káznice pro kyklopy a nadlidi, a jako by byl sňat z nějaké nestvůry. Homér by jím byl svázal Polyféma a Shakespeare Kalibána.

Proč tam stál ten předek nákladního vozu? Jednak aby překážel v ulici; jednak aby nadobro zrezavěl. Ve starém společenském řádu je spousta různých zařízení, se kterými se podobně setkáváme pod širým nebem a která nemají ke své existenci jiného důvodu.

Střed řetězu visel pod nápravou blízko u země a v tom oblouku, jako na houpačce, seděla právě onoho večera dvě děvčátka a držela se okolo krku. Jednomu bylo asi půltřetího a druhému asi půldruhého roku. Starší chovalo mladší sestřičku v náručí. Aby holčičky nespadly, byly důmyslně přivázány šátkem. Matka viděla ten hrůzný řetěz a řekla si: Podívejme se, to je pěkná hračka pro děti.

Obě děti, půvabně a s jistou pečlivostí vystrojené, jen zářily – jako dvě růžičky ve starém železe; oči jim vítězně jásaly, svěží tvářičky se smály. Jedna měla kaštanové a druhá tmavé vlasy. Jejich prostomyslné obličejíčky byly plné nadšeného údivu; kvetoucí keř nablízku vydechoval na kolemjdoucí svou vůni, ale zdálo se, že vůně vychází z obou holčiček; mladší ukazovala nezakryté bříško s cudnou bezostyšností malého dítěte. Kolem těchto něžných hlaviček, prostoupených štěstím a ozářených světlem, se klenul obrovský předek vozu, téměř děsivý, začernalý rzí, sroubený křivkami a drsnými úhly jako vchod do jeskyně. Několik kroků odtud seděla na prahu krčmy matka těch dětí, žena ne zrovna příjemného zjevu, ale v této chvíli dojemná, houpala obě děti, tahajíc za dlouhý provaz, a v jejím ulekaném pohledu se zračil živočišný a přitom nebesky čistý výraz, jakým se umí podívat jen mateřství; při každém zahoupání ohyzdný řetěz jakoby zlobně zaskřípal; holčičky jásaly radostí, zapadající slunce se do té radosti zamíchalo a nic nebylo půvabnějšího než ten rozmar náhody, která z obřích řetězů udělala houpačku pro andělíčky.

Kolébajíc své dvě maličké broukala si matka falešným hlasem tehdy oblíbenou romanci:

„Není zbytí, praví rytíř…“

Zaujata zpěvem a pozorováním dětí, neviděla ani neslyšela, co se děje kolem ní na ulici.

Mezitímco začala zpívat první sloku romance, přiblížil se k ní kdosi, a náhle zaslechla hlas, který jí zazněl docela blízko u ucha:

„Máte to dvě rozkošné děti, paní."

„… krásné něžné Imogeně,"

odpověděla matka, pokračujíc ve zpěvu, a pak se otočila.

Několik kroků od ní stála žena. Měla také dítě, držela je na ruce. Mimoto nesla dosti velký vak, jenž se zdál těžký.

Dítě té ženy byl hotový andělíček. Byla to dvouletá až tříletá holčička. Úpravností svého oblečení mohla závodit s oběma maličkými; měla čepeček z jemného batistu, stuhy na kabátku a valencienky na čepečku. Nadzvednutý záhyb sukénky ukazoval bílé, baculaté a pevné stehýnko. Malá krasavice byla obdivuhodně růžová a zdravá, jako jablíčko k nakousnutí. O jejích očích nebylo co říci, snad jen tolik, že jistě byly veliké a že měly nádherné řasy. Spala.

Spala naprosto odevzdaně, jako spávají děti v tomto věku. Mateřská náruč je něžná; děti v ní spí hluboce.

Zjev matky byl ubohý a skličující. Vypadala jako dělnice, která se chce dostat zase na venkov. Byla mladá. Byla hezká? Snad; ale v obleku, který měla na sobě, to nebylo patrno. Její vlasy, z nichž bylo vidět jen jednu uvolněnou rusou kadeř, se zdály velmi husté, ale byly přísně sčesány pod ošklivý babský čepec, utažený, přiléhající a uvázaný pod bradu. Úsměv ukazuje zpravidla krásné zuby, ale zde je nebylo vidět, protože žena se ani neusmála. Zdálo se, že její oči už delší dobu vůbec neosychaly. Byla bledá; vypadala velmi unaveně a trochu chorobně; pozorovala spící dcerušku ve svém náručí se zvláštním výrazem matky, která nakojila dítě. Velký modrý složený šátek, jakého vojenští vysloužilci používají místo kapesníku, jí zhruba kryl hruď. Ruce měla opálené a pihovaté a ukazováček ztvrdlý

a rozpíchaný od jehly, plášť z hrubé hnědé vlny, plátěné šaty a laciné střevíce. Byla to Fantina.

Byla to Fantina. K nepoznání. A přece, při pozornějším zkoumání byla dosud krásná. Smutný rys, jakási počínající ironie, brázdil její pravou tvář. Její šaty, ony nadýchané šatičky z mušelínu a stuh, které jako by byly ušity z radosti, bláhovosti a hudby, pošité rolničkami a provoněné bezem, se rozplynuly jako třpytivé jíní, které považujeme na slunci za démanty; jíní roztaje a zůstane zčernalá větvička.

Deset měsíců uplynulo od „podařeného žertu".

Co se stalo za těch deset měsíců? Můžeme to snadno uhodnout.

Poté co ji milenec opustil, přišla bída. Fantina ihned ztratila z očí Favouritu, Zefinu a Jiřinu; pouta, která rozlomili muži, se uvolnila i mezi ženami; byly by bývaly značně udiveny, kdybyste jim po čtrnácti dnech připomněli, že byly přítelkyněmi; nebyl k tomu už žádný důvod. Fantina osaměla.

Otec byl pryč – podobné rozchody jsou bohužel neodvolatelné –, a ona se octla úplně osamocená, odvyklá práci a zhýčkaná přepychem a rozkoší. Svedena poměrem k Tholomyèsovi, opovrhovala svým drobným řemeslem a zanedbala své zákazníky a ti se od ní odvrátili. Neměla z čeho žít. Fantina uměla jen trochu číst a neuměla vůbec psát; v mládí ji naučili se podepsat; u veřejného písaře si nechala napsat dopis Tholomyèsovi, pak druhý a třetí. Tholomyès neodpověděl ani na jeden. Jednou zaslechla Fantina, jak si sousedky, dívajíce se na její dcerušku, povídají:

„Bere vůbec někdo vážně narození takových dětí? Jen se nad nimi krčí rameny."

Tehdy si Fantina připomněla Tholomyèse, který ve své lehkomyslnosti pravděpodobně pokrčil rameny nad svým dítětem a nevzal to nevinné stvoření ani na vědomí; její srdce vůči němu zahořklo. Co počít? Už ani nevěděla, na koho se obrátit. Provinila se, ale její nitro bylo cudné a ctnostné. Tušila, že se ocitá na pokraji nebezpečí a že

snadno může klesnout ještě hlouběji. Bylo třeba zmužilosti; měla ji a vzepřela se osudu. Napadlo ji, aby se vrátila do rodného města, do Montreuil-sur-Mer. Tam se snad někdo na ni upamatuje a dá jí práci. Ano; ale bude potřebí, aby zatajila svůj poklesek. Nejasně si uvědomovala, že snad bude musit podstoupit ještě bolestnější loučení, než bylo první. Sevřelo se jí srdce, ale rozhodla se. Uvidíme, jak se Fantina umí statečně prát se životem. Odhodlaně se zřekla parády, oblékla se do kartounových šatů a všechno své hedvábí, všechen batist, stuhy a kraječky dala na svou holčičku, jedinou marnost, která jí zbyla, a tato marnost byla nevinná. Prodala, co měla, a vyneslo jí to dvě stě franků; když poplatila své dloužky, zůstalo jí asi osmdesát franků. Ve dvaadvaceti letech opouštěla jednoho krásného rána Paříž, odnášejíc si dítě na zádech. Kdo by je byl takto spatřil, jak obě putují světem, jistě by se byl ustrnul. Fantina měla na světě jen své dítě a dítě mělo jen svou matku. Fantina své dítě odkojila; to ji oslabilo a ona trochu pokašlávala.

Už se nám nenahodí, abychom mluvili o panu Felixu Tholomyèsovi. Řekněme jen, že o dvacet let později, za vlády Ludvíka Filipa, byl vlivným a bohatým venkovským advokátem, moudrým voličem a velmi přísným porotcem; ale nezapomněl vychutnávat všechny radosti života.

K poledni, aby si odpočinula, používala občas takzvaných „malých vozů“ v okolí Paříže, které braly pasažéry za tři čtyři sou za míli, a tak se octla Fantina v Pekařské uličce v Montfermeil.

Když šla kolem krčmy Thénardierových, oslnily ji dvě malé holčičky, okouzlené svou ohromnou houpačkou, a Fantina se před tím radostným obrázkem zastavila.

Svět má různá okouzlení. Fantinu okouzlily holčičky.

Pozorovala je s pohnutím. Přítomnost andělíčků prozrazuje blízkost ráje. Zdálo se jí, že vidí nad krčmou tajuplné znamení prozřetelnosti ZDE ZAKLEPEJ! Tito dva caparti byli zřejmě šťastni. Dívala se na ně, obdivovala se jim tak dojatá, že ve chvíli, kdy jejich

maminka nabírala dech mezi dvěma slokami své písničky, se neudržela, aby neřekla slova, která jsme už četli:

„Máte to dvě rozkošné děti, paní."

I nejdivočejší tvorové jsou odzbrojeni, pohladíme-li jejich mláďata. Matka zvedla hlavu, poděkovala a vyzvala příchozí, aby usedla na lavici u dveří. Sama zůstala sedět na prahu. Obě ženy se rozhovořily.

„Jmenuji se Thénardierová," řekla matka obou děvčátek. „Ta hospoda je naše."

Pak, v duchu stále u své romance, bručela dál mezi zuby:

„Heroj jsem a není zbytí,
musím dobýt Svaté země."

Paní Thénardierová byla zrzavá, masitá a hranatá žena; hotová vojanda se vší myslitelnou nepůvabností. Podivné bylo, že ráda četla romantické historie. Byla to ufňukaná mužatka. Staré romány, které jsou na to, aby rozdíraly obraznost kuchařek, mívají takový vliv. Byla ještě mladá; stěží třicet let. Kdyby se ta sedící žena vzpřímila, snad by její velká postava a hranatost jarmareční obryně počestnou ženu hned zpočátku poděsily; snad by byly zviklaly její důvěru tak, že by se nebylo stalo to, o čem hodláme vyprávět. Někdy závisí celý lidský osud na tom, zda někdo seděl, místo aby stál.

Fantina vyprávěla svou historii, ovšem trochu pozměněnou.

Že je dělnice, muž jí umřel; v Paříži není dost práce a jde ji tedy hledat jinam, do svého rodného kraje; dnes ráno pěšky odešla z Paříže; jak nesla dítě, cítila se unavená, a když potkala vůz z Villemomble, svezla se s ním; šla pěšky z Villemomble až do Montfermeil; maličká chvilku cupala, ale ne dlouho, je to ještě drobeček, musila ji nést, a její poklad cestou usnul.

Při těchto slovech vtiskla dcerce tak vášnivý polibek, že ji probudila. Dítě otevřelo očička, velké modré oči své matky, a prohlíželo si – co? – nic a všechno, s tak vážným, až přísným výrazem, který je

tajemstvím dětsky čisté nevinnosti tváří v tvář našemu soumraku ctností. Řekl bys, že vědí o sobě, že jsou andělé, a o nás, že jsme jen lidé. Pak se dítě rozesmálo, a ačkoliv je matka zdržovala, sklouzlo na zem s nezkrotnou energií drobného tvorečka, který chce běhat. Náhle zhlédlo dvě holčičky na houpačce, zarazilo se a na znamení obdivu povystrčilo jazyk.

Matka Thénardierová odvázala své dcerky, pomohla jim z houpačky a řekla:

„Hrajte si teď ve třech."

V tomhle věku se děti rychle spřátelí; za malou chvilku si malé Thénardierky hrály s novou kamarádkou, dělaly důlky do země a ohromně se bavily.

Cizí holčička měla ze všeho radost; dobrota matčina se vždycky obráží v náladě dítěte; vzala si dřívko místo lopatky a usilovně vyhrabávala hrobeček, dobrý tak právě pro mouchu. Počínání hrobníkovo může být žertovné, pozorujeme-li je u dítěte.

Obě ženy pokračovaly v rozhovoru.

„Jak se jmenuje váš prcek?"

„Cosetta."

Cosetta, vlastně Eufrasie. Při křtu jí dali jméno Eufrasie. Ale z Eufrasie udělala matka Cosettu oním něžným a půvabným způsobem lidových matek, který mění Josefu v Pepitu a Františku v Sillettu. Tento způsob odvozování jmen poráží na hlavu a mate celou vědu etymologů. Znali jsme babičku, které se podařilo změnit jméno Theodor na Gnon.

„Kolik je jí let?"

„Jde jí na třetí rok."

„Zrovna jako mé starší."

Zatím se tři malé holčičky z velkého strachu a úžasu k sobě přitulily; stalo se něco velikého: obrovská žížala vylézala ze země. Holčičky měly strach, ale byly u vytržení.

Jejich zářící čelíčka se dotýkala; jako bys viděl tři hlavičky v jediné svatozáři.

„Děti jsou děti," zvolala matka Thénardierová. „Jak se umějí hned spřátelit! Když se na ně díváte, mohla byste přísahat, že to jsou tři sestry!"

To slovo bylo patrně jiskrou, na kterou druhá matka čekala. Chytla Thénardierovou za ruku, upřeně se na ni zadívala a řekla jí:

„Nechtěla byste opatrovat mé dítě?"

Překvapená Thénardierová učinila pohyb, který nevyjadřoval ani přitakání ani odmítnutí.

Cosettina matka pokračovala:

„Podívejte se, nemohu vzít dcerušku s sebou domů. Zaměstnání mi to nedovoluje. S dítětem žádnou práci nenajdu. V tom směru jsou u nás směšní. Sám Pánbůh mě vedl kolem vaší hospody. Když jsem viděla vaše dcerušky, jak jsou hezké, čisté a spokojené, vzrušilo mě to. Řekla jsem si: ty mají pořádnou matku. Ano, ano – byly by to tři sestřičky. Ostatně vrátím se brzy. Chtěla byste opatrovat mé dítě?"

„Musila bych si to rozmyslit," řekla Thénardierová.

„Platila bych šest franků měsíčně."

V tu chvíli se ozval mužský hlas, který křičel zevnitř krčmy:

„Pod sedm franků nejdeme. A šest měsíců předem."

„Šestkrát sedm je čtyřicet dva," řekla Thénardierová.

„Dám je," řekla matka.

„A patnáct franků na první vydání," dodal mužský hlas.

„Dohromady sedmapadesát franků," řekla paní Thénardierová. A zatímco počítala, slabě si prozpěvovala:

„Není zbytí, praví rytíř…"

„Dám je," řekla matka, „mám osmdesát franků. Ještě mi něco zůstane na cestu domů, půjdu-li pěšky. Tam u nás si něco vydělám, a až si nějaký ten groš nastřádám, vrátím se pro svého miláčka."

Mužský hlas řekl:

„Má ta holčička nějakou výbavu?"

„To je můj muž," řekla Thénardierová.

„Pochopitelně! Můj ubohý poklad má výbavu. Hned jsem poznala, že je to váš muž. A jakou krásnou výbavu! Pro princeznu. Všeho na tucty. A hedvábné šaty jako nějaká dáma. Mám je tady v pytli."

„Budete to tady musit všechno nechat," dodal mužský hlas. „Ovšemže jí to dám!" řekla matka. „To by tak scházelo, abych nechala svou Cosettu chodit nahou!"

Objevila se hospodářova hlava.

„Tak dobře," řekl hospodský.

Obchod byl uzavřen. Matka se ještě v krčmě vyspala, vysázela peníze, nechala v hospodě dítě, utáhla splasklý pytel, lehčí o výbavu, a odešla nazítří ráno s nadějí, že se brzy vrátí. Takový obchod se lehce připraví, ale co je v něm zármutku!

Sousedka Thénardierových, která potkala odcházející matku, se zastavila u sousedů a řekla:

„Právě jsem viděla nějakou paní. Plakala na ulici, až jí srdce usedalo."

Když Cosettina matka odešla, muž řekl ženě:

„Teď mohu proplatit směnku na sto deset franků, která je zítra splatná. Scházelo mi padesát franků. Víš, že by ta směnka byla protestována a že bych měl na krku exekutora? Tvé děti byly dobré lákadlo."

„To jsem ani netušila," řekla žena.

(2)
Letmý nástin dvou nekalých osob

Chycená myška byla hubené sousto; ale i z hubené myšky má kočka radost.

Jací to byli lidé ti Thénardierovi?

Řekněme si o nich pár slov hned na počátku. Náčrtek doplníme později.

Tato stvoření náležela k smíšené třídě složené z nevzdělanců, kteří si pomohli, a z inteligentních lidí, kteří zase zchátrali; je to třída situovaná mezi takzvaným středním stavem a vrstvou nižší; v ní se pojí některé chyby nižší vrstvy s téměř všemi neřestmi vrstvy střední, ovšem chybí jí jak ušlechtilé nadšení prostého dělníka, tak spořádanost počestného měšťana.

Thénardierovi patřili k pokřiveným povahám, které začínají být nestvůrně, jakmile je náhodou podpálí jiskra temné vášně. Žena byla v podstatě surová a muž padouch. Oba byli v nejvyšší míře schopni jít úspěšně po všech cestách špatnosti. Jsou na světě duše, které neustále tíhnou k temnotám, které spíše couvají, než by šly vpřed, které svých zkušeností používají k tomu, aby zveličily své nestvůrnosti, které jsou čím dál tím horší, stále víc a víc si vtiskují pečeť rostoucího bídáctví. Ten muž a ta žena patřili k takovým duším.

Obzvláště Thénardier byl oříškem pro znalce lidských povah. Stačí se na takové lidi jen podívat, abyste okamžitě cítili nedůvěru, neboť ze všech stran z nich čouhá čertovina. Na jedné straně jsou výbojní, na druhé bázliví. Je v nich cosi nevypočitatelného. Nemůžete ručit za to, co udělali, tím méně za to, co udělají. Stín, který mají v pohledu, je zrazuje. Stačí zaslechnout slůvko, zachytit pohyb, a nahlédnete do temných tajemství jejich minulosti a temných záhad jejich budoucna.

Máme-li tomu věřit, byl Thénardier kdysi voják: seržán, říkával; pravděpodobně prodělal tažení roku 1815, a podle všeho se prý choval celkem statečně. Později uvidíme, co je na tom pravdy. Vývěsní štít jeho krčmy narážel na jeden z jeho válečných činů. Namaloval si jej sám, neboť ze všeho uměl něco, jenomže špatně.

Byla to doba, kdy starý klasický román to z *Clélie*[82] dopracoval až k *Lodoisce*[83], jeho úroveň, ač se zdál pořád ušlechtilý, čím dál tím více klesala; slečnu de Scudéry nahradila paní Barthélemy-Hadotová a paní de Lafayette byla nahrazena paní Bournon-Malarmovou; tyto romány rozněcovaly roztoužené duše pařížských domovnic a zamořily částečně i předměstí. Paní Thénardierová měla právě tolik vzdělání, aby mohla číst knihy tohoto druhu. Hltala je. Utápěla v nich to málo, co měla v mozku. Vlivem té četby vypadala v mládí a ještě i později přemýšlivě vedle svého manžela, který byl ničema s jistou dávkou vážnosti, zhýralec sčetlý až na gramatiku, hrubec a zároveň člověk vybraných způsobů, který ze sentimentality četl Pigault-Lebruna a na všechno, „co se týče pohlaví", byl skutečné eso, jak sám naznačoval ve své hantýrce. Jeho žena byla o dvanáct nebo patnáct let mladší. Později, když jí romanticky splývající kadeře začaly prokvétat, když se z Pamely vyloupla Megera, stala se z Thénardierky jen tlustá zlá ženská, zkažená vychutnáváním pitomých románů. Neboť hlouposti nečteme beztrestně. Proto se její starší dcerka jmenovala Eponina. Mladší by se byla chudinka málem jmenovala Gulnare; nevím, jakému šťastnému zvratu, způsobenému románem Ducray-Duminila, může děkovat, že dostala jen jméno Azelma.

V této zajímavé době, o níž se zmiňujeme, není, mimochodem řečeno, směšné všechno, a není povrchní ani to, co bychom mohli nazvat anarchií křestních jmen. Vedle romaneskního živlu, o kterém jsme se zmínili, je to společenský příznak. Dnes není vzácností, že se čeledín od volů jmenuje Artur, Alfréd nebo Alfons a že vikomt – jsou-li na světě ještě jací – se jmenuje Tomáš, Petr nebo Jakub. Toto přeskupení, které přesouvá vybraná jména na plebejce a venkovská jména na aristokraty, není nic jiného než čerstvý průvan rovnosti.

82 Preciózní dílo Madeleine de Scudéry.

83 Hrdinka „Dobrodružství rytíře Faublase" od Louveta de Couvray.

Nezadržitelné pronikání nových proudů se jeví ostatně ve všem. Pod zdánlivým nesouladem se tají veliká věc hlubokého významu – Francouzská revoluce.

(3)
Skřivánek

Aby se člověku vedlo dobře, nestačí jen být špatný. Krčma nevynášela.

Díky sedmapadesáti frankům, které v krčmě zanechala Fantina, mohl se Thénardier vyhnout protestování směnky a tak zachránit čest svého podpisu. Příští měsíc potřebovali peníze znovu; žena odnesla do Paříže Cosettinu výbavu a zastavila ji v zastavárně za šedesát franků. Jakmile utratili tuto částku, zvykli si Thénardierovi považovat dítě za přijaté z milosti a podle toho s ním také nakládali. A protože se už Cosetta neměla do čeho obléknout, musila nosit staré šaty a staré prádlo po Thénardierových děvčatech, chodila prostě v hadrech. Krmili ji zbytky jídel; jedla trochu líp než pes a trochu hůř než kočka. Ostatně kočka a pes byli její pravidelní spolustolovníci; Cosetta jedla s nimi pod stolem z podobné dřevěné misky, jako byla jejich.

Matka, která se uchytila, jak uvidíme později, v Montreuil-sur-Mer, psala, nebo přesněji řečeno, dala psát každý měsíc, aby dostala zprávu o svém dítěti. Thénardierovi odpovídali vždycky stejně: Cosettě se vede znamenitě.

Po prvních šesti měsících poslala matka sedm franků za sedmý měsíc a dost přesně pokračovala ve svých zásilkách měsíc co měsíc. Ještě neuplynul ani rok a Thénardier prohodil:

„Pěkné milosti nám tady prokazuje! Copak si asi myslí, že naděláme se sedmi franky?“ I napsal a vymáhal dvanáct franků. Matka, kterou ujistili, že je dítě šťastné a „že se mu daří znamenitě“, se podvolila a posílala dvanáct franků.

Některé povahy neumějí jednoho člověka milovat, aniž jiného nenávidí. Matka Thénardierová vášnivě milovala vlastní dcerky, a proto nenáviděla cizí holčičku. Je smutné pomyslit, že mateřská láska může mít takový ošklivý kaz. Zdálo se jí, že i to málo místa, co Cosetta u nich má, zabírá jejím vlastním dětem a že ubírá i vzduch, který měly dýchat jen ony. Ta žena jako mnoho žen jí podobných měla v zásobě pohlazení i rány a nadávky na každý den. Kdyby neměla Cosettu, je jisté, že by byly i její holčičky dostaly každá svůj díl dobrého i zlého, přestože je zbožňovala; ale cizí dítě svedlo všechny blesky na sebe. Její dcery měly matčinu lásku. Cosetta se jen pohnula, a na její hlavu se sneslo krupobití prudkého a nezaslouženého trestu. Něžné slaboučké stvoření, které ještě nevědělo nic o světě ani o Bohu, stále trestané, hubované, hrubě okřikované a bité, vidělo vedle sebe dva stejné tvorečky, ale vyhřívající se v paprscích lásky!

Protože Thénardierová byla na Cosettu zlá, byly Eponina a Azelma také zlé. Děti v tom věku se jen opičí po matce. Jen formát je menší, to je všechno.

Uběhl rok a po něm další.

Ve vesnici říkali:

„Ti Thénardierovi jsou hodní lidé. Nejsou bohatí, a přece vychovávají cizí odložené dítě!“

Věřili, že matka na Cosettu zapomněla.

Zatím se Thénardier nějakým pokoutním způsobem dověděl, že dítě je pravděpodobně nemanželské a že se matka k němu nemůže veřejně přiznat, a proto vymáhal patnáct franků měsíčně; tvrdil, že to „stvoření“ roste a *jí*, a vyhrožoval, že je pošle matce. „Ať mě nedráždí,“ vykřikoval, „vyhodím jejího mrňousa a bude mít po tajnosti. Musí přidat!“ Matka platila patnáct franků.

Rok od roku dítě rostlo a jeho bída s ním.

Pokud byla Cosetta docela malá, byla beránkem, který snímal hříchy ostatních dvou dětí; když poodrostla, to jest, když jí nebylo ještě ani celých pět let, stala se v domě služkou pro všechno.

Řeknete, že v pěti letech je to nepravděpodobné. Bohužel, je to pravda. Sociální bída začíná v každém věku. Čtli jsme přece nedávno o procesu jakéhosi Dumolarda, sirotka, který se stal lupičem a který už od věku pěti let, jak tvrdí úřední doklady, „pracoval, aby se uživil, a kradl," protože byl odkázán sám na sebe.

Cosettě uložili, aby dělala poslíčka, zametala světnice, dvůr, ulici, aby myla nádobí a nosila břemena. Thénardierovi se tím víc cítili oprávněni tak jednat, protože matka, která byla stále v Montreuil-sur-Mer, začala nepravidelně platit. Byla dlužna za několik měsíců.

Kdyby se matka po oněch třech letech vrátila, nebyla by své dítě poznala. Cosetta, hezounká a svěží, když přišla do toho domu, byla nyní vyhublá a pobledlá. V jejím chování byl neklid. Potměšilá žába! říkali Thénardierovi.

Nespravedlnost ji udělala mrzutou a z bídy byla ošklivá. Zůstaly jí jen krásné oči, do kterých bylo bolestno pohledět, protože v těch hlubokých očích bylo možno číst ještě hlubší hoře.

Srdce krvácelo, když to ubohé dítě, kterému nebylo ještě ani šest let, třesoucí se chladem, ve starých děravých plátěných hadrech, s ohromným koštětem v malých oznobených ručkách a se slzami ve velkých očích metlo v zimním jitru ulici.

V okolí jí říkali Skřivánek.

Lidu, který rád mluví obrazně, se zalíbilo jmenovat tak to stvořeníčko, ne větší než ptáček, vyděšené a roztřesené, první na nohou doma i ve vesnici, vždycky na ulici nebo v polích ještě před svítáním.

Jenomže Skřivánek, chudinka, nikdy nezpíval.

KNIHA PÁTÁ
Na šikmé ploše

(1)
O pokroku ve výrobě ozdob z černého skla

Co se stalo s matkou, která podle vyprávění lidí v Montfermeil opustila své dítě? Kde byla? Co dělala?

Když nechala malou Cosettu u Thénardierových, pokračovala v cestě a došla do Montreuil-sur-Mer.

To bylo, jak si vzpomínáme, v roce 1818.

Fantina odešla ze svého okresu přibližně před dvanácti lety. Montreuil-sur-Mer se změnil. Zatímco Fantina klesala z bídy do bídy, její rodné město vzkvétalo.

Již zhruba dva roky se v městě rozmáhal průmysl, což je pro chudý kraj vždy přínosem.

Na té podrobnosti záleží a považujeme za užitečné se o ní rozpovídat – řekněme dokonce, že ji chceme zdůraznit.

Od dávných dob se v Montreuil-sur-Mer vyráběla imitace anglického žetu a německého černého skla. Tento průmysl stále jen živořil, protože materiál byl drahý, a to ovlivňovalo mzdy. V čase, kdy Fantina přišla do Montreuil-sur-Mer, nastal ve výrobě „černého zboží“ neslýchaný převrat. Ke konci roku 1815 se v městě usadil neznámý člověk a přišel na nápad užívat při výrobě místo pryskyřice klovatinu a u náramků nahradit sponky ze spájeného plechu sponkami z plechu tlačeného. Tato docela malá změna znamenala úplný převrat.

Zázračně snížila cenu materiálu, čímž bylo možno za prvé zvýšit mzdy – to bylo pro kraj dobrodiním –, za druhé zlepšit výrobu – to byla výhoda pro spotřebitele –, za třetí prodávat levněji, i když se ztrojnásobil výrobcův zisk.

Tak přinesl jediný nápad trojí výhodu.

Ani ne ve třech letech původce této myšlenky zbohatl, a to bylo dobré; kromě toho obohatil všechny kolem sebe, což bylo ještě lepší. Nebyl z kraje. Lidé nevěděli nic o jeho původu a málo o jeho začátcích.

Říkalo se, že do města přišel s nepatrnou hotovostí, nejvýše s několika sty franků.

Z tohoto kapitálku, který dal do služeb důmyslnému nápadu, zúrodněnému pořádkem a přemýšlením, vybudoval bohatství své i celého kraje.

Když přišel do Montreuil-sur-Mer, byl oblečen, choval se a mluvil jako dělník. Vypravuje se, že v onen prosincový podvečer, kdy se tajně vplížil do městečka Montreuil-sur-Mer s brašnou na zádech a se sukovicí v ruce, vypukl v obecním domě velký požár. Cizinec se vrhl do plamenů a zachránil dvě děti, o nichž se zjistilo, že to jsou děti četnického kapitána. Tak se stalo, že nikdo ani nepomyslil na to, aby ho požádal o průvodní list. Jmenoval se *otec Madeleine*.

(2)
Madeleine

Byl to asi padesátiletý muž, vypadal ustaraně a byl to dobrý člověk. To je všechno, co se o něm dalo říci.

Díky rychlému rozvoji průmyslu, který Madeleine tak úžasně vzkřísil, se Montreuil-sur-Mer stal značně důležitým střediskem. Španělsko, které spotřebuje mnoho černého žetu, v něm ročně objednávalo nesmírné spousty zboží. Montreuil-sur-Mer silně konkuroval Londýnu a Berlínu. Zisky otce Madeleina byly takové, že druhý rok mohl vystavět velkou továrnu, v které byly prostorné dílny: jedna pro muže, druhá pro ženy. Kdo měl hlad, mohl se přihlásit a byl jist, že dostane zaměstnání a chléb. Od mužů žádal otec Madeleine

dobrou vůli, od žen dobré mravy a ode všech poctivost. Rozdělil dílny, aby oddělil pracovníky podle pohlaví, aby dívky a ženy neměly záminku k hloupostem. V tom směru byl neoblomný. Byl to však jediný názor, při kterém byl poněkud nesnášenlivý. Věděl, že Montreuil-sur-Mer jako sídlo vojenské posádky má dostatečnou příležitost ke zkáze mravů, a proto byl tak přísný. Byl tedy jeho příchod dobrodiním a jeho přítomnost prozřetelností. Před příchodem otce Madeleina všechno v kraji upadalo; teď tam všechno žilo zdravým životem práce. Čilý ruch všechno rozehříval a všude pronikal. Nezaměstnanost a bídu lidé v kraji neznali. I v nejbídnější kapse bylo trochu stříbra, i v nejchudším příbytku trochu radosti.

Otec Madeleine zaměstnával všechny. Žádal jenom jedno: Buďte poctiví! Buďte počestné!

Uprostřed činnosti, jejíž byl příčinou i osou, nastřádal otec Madeleine, jak jsme již řekli, pěkné jmění, ale zdálo se – a to bylo u toho prostého obchodníka značně podivné –, že to není jeho hlavní starost. Bylo zřejmé, že myslí mnoho na jiné a málo na sebe. V roce 1820 se vědělo, že u Laffitta složil na své jméno šest set třicet tisíc franků; ale před tím už vydal víc než milión ve prospěch města a chudých.

Nemocnice byla špatně vybavena; zřídil deset lůžek. Montreuil-sur-Mer je rozdělen na horní a dolní město. V dolním městě, kde bydlil, měli jen jednu školu, ohavný barák, který se div nerozpadl; postavil dvě školy: jednu pro dívky, druhou pro chlapce. Ze svých peněz dával oběma učitelům příplatek dvakrát vyšší, než obnášel jejich hubený plat, a když se tomu kdosi podivil, řekl: „Dva nejdůležitější úředníci státu jsou kojná a učitel.“ Na své útraty dal postavit starobinec, zařízení ve Francii tehdy ještě neznámé, zřídil podpůrnou pokladnu pro zestárlé a nemocné dělníky. Protože továrna byla jakýmsi střediskem a vytvořila se kolem ní nová čtvrt, kde se usadilo mnoho chudých rodin, zřídil tam bezplatnou lékárnu.

V prvních dnech, když ho Montreuilští pozorovali, začínaly dobré duše říkat: „Ten chlap chce zbohatnout.“ Když viděli, že zbohatl, a pak v době, než se celému kraji začalo dobře dařit, tytéž dobré dušičky říkaly: „Je to ctižádostivý člověk.“ To se zdálo pravděpodobnější, protože byl nábožný a chodíval i do kostela, čímž se každý tehdejším lidem zalichotil. V neděli chodil pravidelně na tichou mši. Tamější poslanec, který ve všem viděl konkurenci, byl jeho zbožností brzy znepokojen. Poslanec, který byl členem zákonodárného sboru císařství, sdílel náboženské názory jistého oratoriána, známého pod jménem Fouché, pozdějšího vévody otrantského, jehož byl chráněncem a přítelem. V uzavřené společnosti se jemně posmíval Bohu. Když však viděl bohatého továrníka Madeleina chodit v sedm ráno na tichou mši, pomyslil si, že by to mohl být budoucí kandidát, a rozhodl se, že ho předčí; vzal si jako osobního zpovědníka jezuitu a chodil na velkou mši i na nešpory. Ctižádost se v těch dobách zračila v pravém smyslu slova běháním do kostela. Z toho strachu měli prospěch chudí i Bůh, protože ctihodný poslanec zřídil také dvě lůžka v nemocnici; bylo jich tedy dvanáct.

V roce 1819 se jednou ráno po městě rozkřiklo, že na prefektův návrh a v uvážení služeb prokázaných kraji jmenoval král otce Madeleina starostou města Montreuil-sur-Mer. Všichni, kdo prohlašovali o tomto přistěhovalci, že je to „ctižádostivec“, chytili se nadšeně toho jmenování, které mu ostatně kdekdo přál, a křičeli: „Vidíte! Co jsme říkali?“ Celý Montreuil-sur-Mer byl vzhůru. Zpráva byla pravdivá. Za několik dnů se objevilo jmenování v Moniteuru. Druhý den otec Madeleine jmenování odmítl.

Právě v tom roce 1819 se objevilo zboží vyrobené postupem vynalezeným Madeleinem na průmyslové výstavě; na návrh výstavní poroty jmenoval král vynálezce rytířem Čestné legie. Nový rozruch v malém městě! Tak vida! Chtěl kříž! – Pan Madeleine odmítl i kříž.

Ten člověk byl hádankou. Dobré duše ji rozluštily:

„Podle všeho je to dobrodruh.“

Jak jsme viděli, kraj mu vděčil za mnoho, chudí mu vděčili za všechno; o všechno se staral do té míry, že si ho nakonec musili vážit, a byl tak mírný, že si ho všichni musili zamilovat; obzvláště ho zbožňovali jeho dělníci, a on to zbožňování přijímal s jakousi smutnou vážností. V době, kdy se už vědělo, že je bohatý, začali ho příslušníci městské honorace zdravit a v městě se mu říkalo pan Madeleine; dělníci a děti mu nadále říkali *otec Madeleine*. Bylo to oslovení, které ho nejspíš přimělo k úsměvu. Tou měrou, jakou stoupal, začaly pršet pozvánky. „Společnost" si ho přála mít mezi sebou. Dveře salónů nadutých lidí z Montreuil-sur-Mer, které by před časem neprodyšně zapadly před řemeslníkem, otvíraly obě křídla před milionářem. Všude si ho předcházeli. Odmítl.

Ani tentokrát tím dobré duše nebyly přivedeny do rozpaků. Říkalo se: „Je to nevychovaný člověk, člověk bez vzdělání. Nevíme, odkud pochází. Nedovedl by se ve společnosti chovat. Snad ani číst neumí."

Když viděli, jak se mu hrnou peníze, říkali, že je to kramář. Když byli svědky, že ty peníze rozdává, tvrdili, že je ctižádostivý. Když viděli, jak odmítá pocty, prohlašovali; je to dobrodruh. Když viděli, že se vyhýbá společnosti, říkali, že je nevychovanec.

V roce 1820, pět let po příchodu do Montreuil-sur-Mer, byly jeho zásluhy o kraj tak zřejmé a přání všeho obyvatelstva tak jednoznačné, že ho král znovu jmenoval starostou města. Pan Madeleine znovu odmítl, ale prefekt jeho odmítnutí nepřijal, všichni přední občané ho přišli poprosit, lidé na ulici ho důrazně žádali, naléhání ze všech stran bylo tak upřímné, že nakonec povolil. Lidé si všimli, že k tomuto rozhodnutí ho nejvíc přiměla poznámka staré babičky, která na něho z prahu svého domu s humorem zvolala: *„Dobrý starosta je užitečná věc. Cožpak by někdo mohl zaváhat, když může lidem prospět?"*

To byl třetí stupeň jeho vzestupu. Otec Madeleine se stal panem Madeleinem; pan Madeleine se stal panem starostou.

(3)
Peníze uložené u Laffitta

Jinak zůstal stejně prostý, jako byl prvního dne. Měl šedivé vlasy, vážný pohled, osmahlou pleť dělníka, zamyšlenou tvář filozofa. Obyčejně nosil klobouk se širokým okrajem a dlouhý redingot z těžkého sukna, zapnutý až k bradě. Plnil své starostenské povinnosti, ale jinak žil samotářsky. S málokým promluvil. Vyhýbal se zdvořilostem, zdravil plaše, rychle unikal před lidmi, usmíval se, aby nemusil hovořit, jako by se úsměvem omlouval. Ženy o něm říkaly: „To je dobrácký medvěd!“ Jeho radostí byly procházky v polích.

Jídával vždycky sám a při tom míval před sebou knihu. Měl docela pěknou knihovničku. Miloval knihy; knihy jsou klidní a spolehliví přátelé. Se vzrůstem bohatství se dostavilo víc volného času, a jak se zdá, pan Madeleine ho využíval k tříbení ducha. Lidé pozorovali, že se od příchodu do Montreuil-sur-Mer rok co rok vyjadřuje zdvořileji, uhlazeněji a vlídněji.

Na procházky si rád brával pušku, ale zřídka jí používal. Ale když k tomu někdy přece došlo, střílel přesně, až to děsilo. Nikdy nestřílel neškodného živočicha. Nikdy nestřílel na drobné ptactvo.

Ačkoliv už nebyl mladý, zdálo se, že má úžasnou sílu. Pomohl, kde bylo třeba, zdvihl koně, vytáhl kolo zapadlé do bláta, chytil za rohy odvázaného býka. Při odchodu z domu měl vždycky kapsy plné peněz; a když se vracel, měl je prázdné. Když procházel okolními vesnicemi, rozběhla se otrhaná drobotina vesele za ním a sesypala se na něho jako roj komárů.

Lidé hádali, že kdysi žil na venkově, protože znal mnoho užitečných tajemství, která svěřoval venkovanům. Naučil je ničit obilního mola, poradil jim, aby sýpku pokropili a spáry v podlaze zalili roztokem kuchyňské soli; poučil je, že pilousa lze vypudit tak, že všude, na zdích i ve střechách, v seníku i v domě rozvěsí kvetoucí vratič. Měl různé „recepty“, jak z pole vyhubit koukol, obilnou sněť,

vikev, bojínek, ocáskovec, všechen plevel, který dusí obilí. Králíkárnu chránil proti krysám jen pachem morčete, které do ní vsadil.

Jednoho dne viděl, jak venkované pilně vytrhávají kopřivy. Zadíval se na hromadu s kořeny vytrhaných a již zaschlých rostlin a řekl: „Zvadly. A byl by z nich užitek, kdybyste si s nimi věděli rady. Listí mladých kopřiv je dobrá zelenina, stará kopřiva má vlákno jako konopí a len. Tkanina z kopřiv se vyrovná konopné látce. Nasekanou kopřivu žere ráda drůbež, rozemletá zase chutná dobytku. Po kopřivovém semenu, přimíchaném do krmiva, má dobytek lesklou srst, kořen kopřivy přidaný k soli dává žlutou barvu. Jinak je to dobré seno, které se může dvakrát do roka kosit. A co kopřiva potřebuje? Trochu hlíny, jinak se nemusí ani pěstovat ani ošetřovat. Jenom semeno se nesnadno sklízí, protože vypadává, jakmile dozraje. Jinak nic. Kopřiva by byla užitečná, kdyby se o ni trochu dbalo; člověk ji zanedbává, a ona se stává plevelem. Tedy ji ničí. Jak se lidé podobají kopřivám!“ Po chvilce mlčení dodal: „Přátelé, pamatujte si, že není ani plevele, ani špatných lidí. Jsou jenom špatní pěstitelé.“

Děti ho měly rády také proto, že dovedl vyrábět roztomilé drobnosti ze slámy a z kokosových ořechů.

Kdykoliv viděl dveře kostela potažené černí, vstoupil dovnitř; vyhledával pohřby, jako jiní chodí na křtiny. Vdovství a neštěstí druhého jej přitahovalo, protože byl vtělená laskavost; připojoval se mezi pozůstalé, k rodinám ve smutku, ke kněžím modlícím se nad rakví. Zdálo se, že svým myšlenkám rád dává jako námět smuteční žalmy, plné vidin onoho světa. Dívaje se k obloze, naslouchal skoro toužebně záhadám věčnosti, smutným hlasům, které zpívají na okraji temné propasti smrti.

Konal spoustu dobrých skutků skrytě, jako se skrytě dopouštíme skutků zlých. Večer chodíval tajně do domů chudých. Když se pak chuďas vrátil do své podkrovní světnice, shledal, že v jeho nepřítomnosti někdo otevřel dveře, často i násilím. Chuďas vykřikl: „Byl tu zloděj!“ Vstoupil a první věc, kterou spatřil, byl zlaťák

zapomenutý na některém kusu nábytku. „Zloděj“, který tam vnikl, byl otec Madeleine.

Byl vlídný a smutný. Lidé říkali: „Je to boháč, ale netváří se pyšně. Je to šťastný člověk, ale nevypadá spokojeně.“

Někteří lidé se domnívali, že je to tajemná osobnost, a tvrdili, že nikdo nesmí vstoupit do jeho pokoje, který je hotová poustevna, s přesýpacími hodinami a zkříženými hnáty a lebkami místo ozdob. Hodně se o tom povídalo, povídalo se tolik, že několik mladých elegantních a zlomyslných žen z Montreuil-sur-Mer k němu jednoho dne přišlo a žádalo: „Pane starosto, ukažte nám svůj pokoj. Říká se, že je to jeskyně.“ Pan Madeleine se usmál a ihned je zavedl do „jeskyně“. Byly potrestány za svou zvědavost. Byl to pokoj zařízený docela obvyklým mahagonovým nábytkem, v podstatě ošklivým, jako bývá všechen nábytek toho druhu, a vylepený tapetou po dvanácti sou. Dámy neviděly nic zvláštního kromě dvou svícnů starodávného tvaru, které byly ze stříbra a – jak se maloměstsky vyjádřily – „měly punc“.

Nicméně se i nadále říkalo, že nikdo nesmí vstoupit do jeho pokoje, že je to poustevna, cela, brloh, hrobka.

Stejně si lidé šeptali, že má „ohromné“ peníze uložené u Laffitta s tou zvláštní podmínkou, že si je může kdykoliv neprodleně vyzvednout, takže, dodávali, pan Madeleine může přijít k Laffittovi třeba ráno, podepsat stvrzenku a v deseti minutách odnést dva nebo tři milióny. Ve skutečnosti se ty „dva nebo tři milióny“ scvrkly – jak jsme už řekli – na šest set třicet nebo čtyřicet tisíc franků.

(4)
Pan Madeleine nosí smutek

Na počátku roku 1821 přinesly noviny zprávu o smrti Myriela, biskupa v Digne, kterého lid nazýval *monsignorem Lidumilem* a který zemřel jako světec ve věku dvaaosmdesáti let.

Abychom byli podrobnější než noviny, dodejme, že dignský biskup několik roků před svou smrtí oslepl a byl ve své slepotě spokojen, neboť měl u sebe svou sestru.

Jen mimochodem řekněme, že být slepý a být milovaný je opravdu na této zemi, kde nic není úplného, jedna z nejpodivuhodněji vzácných tváří lidského štěstí. Mít neustále kolem sebe ženu, dceru, půvabnou bytost, která je zde proto, že ji potřebujeme, a proto, že se ona bez vás nemůže obejít, cítit se nepostradatelný pro toho, jehož přítomnost je pro nás nezbytná, moci stále měřit její lásku délkou času, který nám věnuje, a říci si: poněvadž mi obětuje všechen svůj čas, dává mi tím celé své srdce; nevidět její tvář, ale smět číst její myšlenky, uvědomovat si věrnost té bytosti, když celý svět pro nás propadl v temnotu, vnímat šelest jejího šatu jako šum křídel, slyšet, jak přechází, odchází, vstupuje, mluví, zpívá, a myslit si, že jsme středem těch kroků, těch slov a zpěvu, přesvědčovat se o své přitažlivosti, cítit se tím mocnější, čím jsme slabší, stát se ve své slepotě jakoby zářivou temnotou, okolo níž tento anděl krouží, v tom je blaženost, které se máloco vyrovná. Nejvyšší štěstí života je přesvědčení, že jsme milováni; milováni pro sebe samé, lépe řečeno, milováni navzdory sobě samým; slepý je o tom přesvědčen. V tom soužení přijímáme každou úsluhu jako pohlazení. Schází nám něco? Ne. Neztratili jsme světlo, máme-li lásku. A jakou lásku! Lásku, která klíčí jen a jen ze ctnosti. Není slepoty, kde trvá jistota. Tápající duše hledá příbuznou duši a nalézá ji. A tato nalezená a osvědčená duše je žena. Čísi ruka vás podpírá, je to její ruka; čísi ústa se dotkla vašeho čela, jsou to její ústa; slyšíte nablízku dech, je to ona. Jaké opojení přijímat všechno od ní, od jejího zbožňování až po její soustrast, nebýt nikdy opuštěný, mít líbeznou křehkost, která vám pomáhá, opírat se o nekolísající třtinu, dotýkat se vlastníma rukama prozřetelnosti a smět ji vzít do náruče – ji – hmatatelného Boha! Srdce, záhadný nebeský květ, otvírá svá tajemství. Za všechno světlo bys nedal takovou tmu. Duše, strážný anděl, je tu, neustále je

tu; poodejde-li, pak se zase bezpečně vrátí; vytrácí se jako sen a objevuje se znova jako skutečnost. Cítíme vřelost, která nás obklopuje. Překypujeme pohodou, radostí a nadšením; sami jsme zářením v temnotách. Tisíce drobných pozorností. Bezvýznamné maličkosti, které v té nicotě nabývají ohromné důležitosti. Nejnevýslovnější přízvuk ženského hlasu vás konejší a nahrazuje svět, který pro vás zmizel. Jste laskáni duší. Nic nevidíte a cítíte, že jste zbožňováni. Je to ráj v temnotách.

A z tohoto ráje přešel monsignore Lidumil do ráje skutečného.

Oznámení o jeho smrti bylo vytištěno v místních novinách města Montreuil-sur-Mer. Pan Madeleine se nazítří objevil v černém, se smuteční páskou na klobouku.

Ve městě si všimli, že pan Madeleine nosí smutek, a začali povídat. Jako by paprsek ozářil původ pana Madeleina. Vyvodili z toho, že je nějak spřízněn s ctihodným biskupem. *Nosí smutek po biskupovi z Digne*, říkalo se v salónech; to pana Madeleina v očích velkého světa v Montreuil-sur-Mer velice povzneslo a dodalo mu náhle jisté vážnosti. Místní společnost pomýšlela zrušit karanténu pana Madeleina, pravděpodobně příbuzného Jeho Milosti pana biskupa. Pan Madeleine si všiml povýšení, kterého se mu dostalo, podle hlubších poklon starých a líbeznějších úsměvů mladších žen. Jednou večer jakási stará dáma z toho malého velkého světa, předpokládajíc, že její zvědavost opravňuje starobylost jejího rodu, osmělila se položit mu otázku:

„Pan starosta je bezpochyby bratranec zesnulého biskupa z Digne?“

„Ne, madame,“ řekl.

„Vy však,“ pokračovala vznešená paní, „po něm nosíte smutek?“

Pan Madeleine odpověděl: „To proto, že jsem ve svém mládí byl sluhou v jeho rodině.“

A ještě něčeho si lidé všimli; kdykoli totiž prošel městem nějaký potulný savojský hoch – Savojáčkové tam vymetali komíny –,

pan starosta si ho dal zavolat, vyptal se ho na jméno a obdaroval ho penězi. Savojští chlapci si to navzájem řekli a přicházeli do Montreuil v celých zástupech.

(5)
Neurčité blýskání na obzoru

Časem všechny námitky pomalu mizely. Podle zákona, kterému podléhají všichni, kdo se povznesli, i pana Madeleina zprvu očerňovali a pomlouvali, pak ho jen svévolně uráželi, později ho obmýšleli zlomyslnostmi, které se nakonec rozplynuly vniveč; pan Madeleine si vydobyl úctu všech, úctu úplnou a srdečnou, a přišla chvíle, kolem roku 1821, kdy slůvko ‚pan starosta' se v Montreuil-sur-Mer vyslovovalo téměř s takovým přízvukem, jako se ‚Jeho biskupská Milost' vyslovovalo v Digne v roce 1815. Z okolí na deset mil kolem dokola přicházeli lidé na poradu k panu Madeleinovi. Srovnával spory, radil k zastavení procesů, smiřoval nepřátele. Každý ho právem považoval za soudce. Zdálo se, že má v duši knihu přirozených zákonů. Byla to přímo nákaza úcty, která v šesti nebo sedmi letech čím dál tím víc zachvacovala celý kraj.

Jen jediný muž v městě a v celém kraji té nákaze nikterak nepodléhal, a ať otec Madeleine dělal cokoliv, ten muž zůstával k jeho činům chladný, jako by ho burcoval a znepokojoval nepodplatitelný a neomylný pud. Opravdu, někteří lidé jako by byli obdařeni zvířecím pudem, čistým a neporušeným jako každý pud, který probouzí odpor i náklonnost a osudově odpuzuje dvě povahy, neváhá a není zmaten, který si nikdy nic nesmlčí a nezalže a vidí i ve tmě, je neomylný, vítězný, nepřístupný všem rozumovým radám a který, ať se osudy utvářejí jakkoliv, upozorní tajně člověka psa na přítomnost člověka kočky a člověka lišku na přítomnost člověka lva.

Když se pan Madeleine procházíval ulicemi, klidný, laskavý a provázený požehnáním všeho lidu, mnohokrát se za ním najednou obrátil urostlý muž v ocelově šedém kabátě, ozbrojený velkou holí, v klobouku se sklopenou střechou, a sledoval ho zrakem, dokud Madeleine nezašel, pak zkřížil ruce, potřásl hlavou a vyšpulil rty až k nosu s výmluvným úšklebkem, kterým jako by chtěl říci:

„Kdo je ten člověk? Jsem si jist, že jsem ho už někde viděl. Ze mě si rozhodně blázna dělat nebude."

Tento vážný muž téměř hrozivé důležitosti byl jedním z těch lidí, kteří, i když je zahlédneme jen letmo, upoutávají pozornost.

Jmenoval se Javert a byl u policie.

V Montreuil-sur-Mer zastával namáhavý, ale užitečný úřad policejního inspektora. Neviděl Madeleinovy začátky. Javert vděčil za své místo, které zastával, přímluvě pana Chabouilleta, tajemníka státního ministra hraběte Anglèse, tehdejšího policejního prefekta v Paříži. Když přišel do Montreuil-surMer, měl průmyslník Madeleine už velký majetek a z otce Madeleina se stal pan Madeleine.

Někteří policejní úředníci mají v tváři zvláštní výraz, v němž se obráží podlost a zároveň vědomí vlastní svrchovanosti. Javert měl takový výraz, ale podlost v něm nebyla.

Jsme přesvědčeni, že kdyby v duších bylo možno číst, zjistili bychom velmi podivuhodnou věc; že totiž každý jedinec lidského rodu má svého dvojníka mezi zvířaty; a snadno bychom si uvědomili ten fakt, že od mlže až po orla, od prasete až k tygrovi jsou všechna zvířata v člověku a že v každém člověku se tají některé z nich. Někdy dokonce několik najednou.

Zvířata jsou jen jinou podobou našich ctností a našich nepravostí, které nám bloudí před očima jako viditelné přízraky našich duší. Bůh nám je ukazuje, aby nás přiměl k přemýšlení.

Ale protože zvířata jsou pouhé stíny, neobdařil je Bůh schopností zdokonalovat se výchovou v pravém smyslu slova; k čemu by to bylo? Naproti tomu našim duším, které jsou skutečností a mají svůj

vlastní cíl, dal Bůh rozum, to znamená možnost výchovy. Náležitou výchovou lze vždy z kterékoli duše vydobýt užitek, který se v ní tají.

To říkáme samozřejmě z omezeného hlediska zjevného pozemského života, aniž předem rozhodujeme hlubokou otázku dřívější či pozdější existence tvorů, kteří nejsou lidmi. Viditelný subjekt nikterak neopravňuje myslícího člověka popírat subjekt skrytý. S touto výhradou můžeme pokračovat.

Připustíte-li nyní, že se v každém člověku tají nějaké zvíře, snadno dojdeme k tomu, kdo byl policejní inspektor Javert.

Asturští sedláci jsou přesvědčeni, že v každém vlčím vrhu je jeden pes, kterého vlčice pohltí, protože by později zadávil vlčata.

Dejte lidskou podobu tomu psu z vlčice, a bude to Javert.

Javert se narodil ve vězení vykládačce karet, jejíž muž byl na galejích. Když vyrůstal, uvědomoval si, že je vyřazen z lidské společnosti, a trápil se, že k ní nikdy nebude patřit. Pozoroval, že společnost neúprosně odmítá dvě vrstvy lidí: ty, kteří ji napadají, a ty, kteří ji chrání; mohl si vybrat jen z těchto dvou vrstev, současně v sobě cítil smysl pro přísnost, pořádek a počestnost, smysl znásobený nevýslovnou nenávistí k tulákům, z nichž pocházel. Dal se k policii. Měl úspěch. Ve čtyřiceti letech se stal inspektorem.

V mládí byl zaměstnán na galejích v jižní Francii.

Než budeme pokračovat, dohodněme se o významu slova lidská podoba, kterou jsme před chvílí přisoudili Javertovi.

Lidskou podobu Javertovu tvořil tupý nos s dvěma hlubokými nozdrami, ke kterým stoupaly po obou tvářích ohromné licousy. Nebylo volno tomu, kdo spatřil poprvé ty dva lesy a ty dvě sluje. Když se Javert smál – to se stávalo zřídka a působilo to děsivě –, jeho úzké rty se odchlípily a ukázaly nejenom zuby, ale i dásně, a okolo nosu se mu prohloubily široké a děsné vrásky jako na tlamě divoké šelmy. Vážný Javert se podobal doze; smál-li se, byl to tygr. Měl malou lebku, velké sanice, vlasy zakrývající čelo a spadající až k obočí, mezi očima hlubokou vrásku jako znamení hněvu, temný

pohled, zaťaté rty, které nevěstily nic dobrého, výraz vášnivě panovačný.

Ten muž byl složen ze dvou velmi prostých a poměrně dobrých vlastností, ale přeháněním z nich dělal vlastnosti špatné. Byly to úcta k vrchnosti a nenávist ke vzpouře; v jeho očích byla krádež, vražda a všechny zločiny jen různými tvářemi vzpoury. Slepě a hluboce důvěřoval všem, kdo zastávali nějaký státní úřad, od ministerského předsedy až k polnímu hlídači. A v opovržení, nechuti a ošklivosti měl všechny lidi, kteří jednou překročili zákonnou hranici zla. Neznal výjimky a nepřipouštěl námitky. O jedněch říkával:

„Úředník se nemůže mýlit, úřední osoba má vždycky pravdu."

O těch druhých říkával:

„Ti jsou neodvratně ztraceni. Stejně nejsou k ničemu dobrému."

Plně sdílel názor těch, kdo libujíce si v krajnostech přisuzují lidským zákonům moc zatracovat nebo zatracené odhalovat a umisťují řeku Styx na dno lidské společnosti. Byl stoik, rázný a přísný; smutný a ponořený do sebe; ponížený i pánovitý jako všichni fanatici. Jeho pohled byl chladný a zavrtával se jako nebozez. Celý jeho život vystihovala dvě slova – bdít a střežit. Našel vždycky přímou cestu i v nejspletitějších záhadách; byl si vědom své užitečnosti, úřad mu byl náboženstvím; byl to špehoun, jako jiný je kněz. Běda tomu, kdo mu padl do ruky! Byl by zatkl svého otce při útěku z galejí a byl by udal svou matku, kdyby chtěla utéci z káznice. A byl by to udělal s vnitřním uspokojením, jaké poskytuje ctnost. K tomu všemu vedl život plný odříkání, samoty, sebezapření, cudnosti, bez jakéhokoli rozptýlení. Bylo v něm neukojitelné vědomí povinnosti, policie chápaná tak, jako chápali Sparťané Spartu, byl nelítostná stráž, divoká počestnost, chladný vyzvědač, Brutus a Vidocq[84] v jedné osobě.

Celá Javertova osobnost prozrazovala člověka, který číhá a který se skrývá. Mystické učení Josefa de Maistre, které svou vznešenou

84 Zločinec a později policista.

kosmogonií kořenilo vládní časopisy, by o Javertovi neopominulo říci, že je symbolem. Nebylo mu vidět čelo, ztrácející se pod kloboukem, nebyly mu vidět oči ukryté pod obočím, nebyla vidět brada tonoucí ve velkém nákrčníku, nebyly vidět ruce schované v rukávech a nebyla vidět hůl nošená pod kabátem.

Ale v pravou chvíli najednou všechno jako by vylezlo z úkladné zálohy na světlo; hranaté a nízké čelo, zkázonosný pohled, hrozivá brada, ohromné ruce a strašný obušek.

I když nenáviděl knihy, přesto je ve vzácných chvílích volna četl; proto nebyl zcela nevzdělaný. Bylo to patrno z jeho přehnaného vyjadřování.

Řekli jsme, že neměl nectností. Byl-li sám se sebou spokojen, dopřál si šňupeček tabáku. To byla jeho jediná lidská slabost.

Snadno pochopíme, že Javert byl postrachem toho druhu lidí, které výroční zpráva ministerstva spravedlnosti uvádí pod záhlavím: *Tuláci*. Ti, jakmile zaslechli Javertovo jméno, dávali se na zběsilý útěk; a když spatřili Javertovu tvář, kameněli hrůzou.

Takový to byl strašný člověk.

Javert byl okem, které neustále pozorovalo pana Madeleina. Okem plným podezření a dohadů. Konečně si toho pan Madeleine všiml, ale zdálo se, že tomu nepřikládá důležitosti. Ani se Javerta nevyptával, ani ho nevyhledával, a jeho nepříjemný a tíživý pohled snášel, jako by nic nepozoroval. Jednal s Javertem jako s každým, nenuceně a vlídně.

Podle několika slov, která Javertovi uklouzla, se dalo soudit, že ze zvědavosti, vrozené tomu druhu lidí a vedené pudem i vůlí, tajně pátral po stopách dřívějšího života pana Madeleina.

Zdálo se, že leccos ví, a v narážkách občas naznačoval, že kdosi sháněl jisté informace v jistém kraji o jisté zmizelé rodině. Jednou dokonce sám pro sebe prohodil:

„Myslím, že už ho mám!“ Pak celé tři dny nepromluvil ani slova a byl pohřížen do svých myšlenek. Nit, o které se domníval, že už ji drží, se patrně přetrhla.

Ostatně – a to jsme nuceni říci, abychom zmírnili slova, jejichž smysl by se mohl stát příliš všeobecný – v lidské bytosti nemůže být nic opravdu neomylného, a právě pud může být zmaten, odvrácen z pravé stopy a sveden. Jinak by byl pud vyšší než rozum, a zvířata by měla vyšší inteligenci než lidé.

Javert byl zřejmě trochu zaražen přirozeným klidem a lhostejností pana Madeleina.

A přece se jednou zdálo, že jeho podivné způsoby na pana Madeleina zaúčinkovaly.

(6)
Starý Fauchelevent

Jednou zrána procházel pan Madeleine nedlážděnou uličkou v Montreuil-Sur-Mer. Zaslechl hluk a po několika krocích spatřil hlouček lidí. Zamířil k nim. Právě tam padl kůň a strhl pod vůz starce, který ho vedl, jakéhosi Fauchelevanta.

Fauchelevent byl jedním z mála nepřátel, které tou dobou pan Madeleine ještě měl. Když Madeleine přišel do kraje, Fauchelevent, bývalý soudní písař a téměř vzdělaný sedlák, měl obchod, kterému se začalo špatně dařit. Fauchelevent viděl, jak obyčejný dělník bohatne, zatímco on, pán, chudne. Záviděl mu a dělal, co mohl, nevynechávaje jediné příležitosti, aby Madeleinovi uškodil. Potom přišel úpadek a opuštěnému staříkovi bez rodiny a dětí zbyla jen kára a kůň, i živil se povoznictvím.

Kůň si zlomil obě zadní nohy a nemohl se zvednout. Stařík uvázl pod vozem mezi koly. Upadl tak nešťastně, že mu vůz celou váhou ležel na prsou. Na káře byl dosti těžký náklad. Starý Fauchelevent bolestně chrčel. Marně se ho pokoušeli vytáhnout. Stačilo počínat si zmateně, nešikovně mu přispět na pomoc, nepatřičně trhnout, a starý Fauchelevent by byl rozmačkán. Mohli ho vyprostit jen tak,

že by nazdvihli vůz zespoda. Javert, který se právě k té nehodě naskytl, poslal pro hever. Vtom se objevil pan Madeleine. Lidé s úctou ustupovali.

„Pomoc!“ chrčel děda Fauchelevent. „Kdo se smiluje a zachrání starce?“

Pan Madeleine se obrátil k přihlížejícím lidem:

„Máte hever?“

„Už pro něj běželi,“ odpověděl jeden venkovan.

„Kdy ho donesou?“

„Šli k nejbližšímu kováři, do Flachotu; ale dobrou čtvrthodinku to trvat bude.“

„Čtvrt hodiny!“ zvolal Madeleine.

Večer předtím pršelo, půda byla rozmoklá, kára se bořila čím dál víc do země a drtila hrudník starého povozníka. Bylo zřejmé, že nejdéle v pěti minutách bude mít polámaná žebra.

„Není přece možné čekat čtvrt hodiny,“ řekl Madeleine venkovanům, kteří přihlíželi.

„Nedá se nic dělat.“

„Ale pak bude pozdě! Nevidíte, jak kára zapadá do bláta?“

„K čertu!“

„Poslyšte,“ pokračoval Madeleine, „pod vozem je ještě dost místa, aby tam mohl někdo vlézt a nazvedl jej. Jen pár vteřin, ubožáka bychom mezitím vytáhli. Je tu někdo, kdo má svaly a odvahu? Vydělá si pět dukátů!“

Nikdo z lidí se nepohnul.

„Deset dukátů,“ řekl Madeleine.

Muži, postávající kolem, sklopili oči. Jeden z nich mumlal: „To by musil být člověk po čertech silný. A pak, vždyť nás to může rozdrtit!“

„Nuže,“ začal opět Madeleine, „dvacet dukátů.“

Opět ticho.

„Dobrá vůle jim neschází,“ ozval se nový hlas.

Pan Madeleine se obrátil a poznal Javerta. Nevšiml si ho při svém příchodu.

Javert pokračoval:

„Ale síla. Musil by to být strašný silák, aby provedl takový kousek a pozvedl na hřbetě celou káru."

Pak se upřeně podíval na pana Madeleina a pokračoval, zdůrazňuje každé pronášené slovo:

„Pane Madeleine, znal jsem jen jediného člověka, který by byl schopen udělat to, co žádáte."

Madeleine se zachvěl.

Javert lhostejně dodal, aniž spustil z Madeleina oči:

„Byl to galejník."

„Ale?" řekl Madeleine.

„Z toulonských galejí."

Madeleine zbledl.

Mezitím se kára pomalu bořila hloub a hloub. Starý Fauchelevent chroptěl a naříkal:

„Dusím se. Láme mi to žebra! Hever! Dělejte něco! Ach!" Madeleine se rozhlédl kolem sebe.

„Nenajde se tedy nikdo, kdo by si chtěl přivydělat dvacet dukátů a zachránit ubohého starce?"

Nikdo z diváků se nehnul. Javert dodal:

„Znal jsem jen jediného muže, který by mohl nahradit hever, a to byl onen galejník."

„Ach, už mě to láme!" křičel stařec.

Madeleine pozvedl hlavu, setkal se s jestřábím zrakem Javertovým, stále na něho upřeným, pohleděl na netečné venkovany a smutně se usmál. Potom, aniž promluvil, klesl na kolena, a než se dav zmohl na výkřik, byl pod vozem.

Nastala hrůzná chvíle napětí a ticha.

Viděli, jak se Madeleine, ležící téměř na břiše, pod tou hroznou tíhou dvakrát marně pokouší přitáhnout lokty ke kolenům. Křičeli na něho:

„Otče Madeleine, vylezte odtamtud!“

Sám starý Fauchelevent ho prosil:

„Pane Madeleine, jděte odsud! Mám-li umřít, ať tedy umřu! Nechte mě! Ještě vás to taky rozdrtí!“

Madeleine mlčel.

Diváci těžce oddychovali. Kola se pomalu bořila víc a víc a bylo téměř nemožné, aby Madeleine zpod vozu šťastně vyvázl.

Pojednou spatřili, jak se ohromná hmota pohnula, vůz se pomalu zvedal, kola se napolo dostávala z rozbahněné koleje. Zaslechli dušený hlas, který volal:

„Pospěšte si! Pomozte!“ To Madeleine se napínal z posledních sil.

Přispěchali na pomoc. Obětavost jednoho dodala síly a odvahy všem. Dvacet paží vyzdvihlo káru. Starý Fauchelevent byl zachráněn.

Madeleine se zvedl. Byl na smrt bledý a lil se z něho pot. Šaty měl roztrhané a zablácené. Všichni plakali. Stařík mu objímal kolena a nazýval ho spasitelem. Madeleine, ve tváři výraz blaženého a nebeského utrpení, se pokojně zahleděl na Javerta, který z něho nespouštěl oči.

(7)
Fauchelevent se stává zahradníkem v Paříži

Fauchelevent si pádem vyvrtl koleno. Otec Madeleine ho dal dopravit do nemocnice, kterou založil pro své dělníky přímo v budově továrny a v níž dvě milosrdné sestry zastávaly ošetřovatelskou službu. Druhý den ráno našel stařík na svém nočním stolku tisícifrankovou bankovku s poznámkou psanou rukou otce Madeleina: *Kupuji od vás vůz i koně*. Vůz byl polámaný a kůň

zdechl. Fauchelevent se uzdravil, ale koleno zůstalo ztuhlé. Prostřednictvím sester a pana faráře umístil Madeleine dědu jako zahradníka v jednom ženském klášteře ve čtvrti Saint-Antoine v Paříži.

Za nějaký čas byl Madeleine jmenován starostou. Když Javert poprvé spatřil Madeleina opásaného šerpou, odznakem svrchované moci nad městem, projelo jím chvění, jaké asi cítí doga větřící pod oděvem svého pána vlka. Od té chvíle se mu vyhýbal, jak jen mohl. Když ho služební záležitosti důtklivě nutily a když se setkání se starostou nemohl vyhnout, mluvil s ním nesmírně uctivě.

Blahobyt, který otec Madeleine vykouzlil v Montreuil-sur-Mer, měl, vedle viditelných znaků, na něž jsme upozornili, ještě jeden, který, ač neviditelný, měl právě takový, ne-li větší význam. Trpí-li obyvatelstvo, není-li práce, jdou-li špatně obchody, vzpírají se poplatníci pro nedostatek peněz platit daně, nedbají na stanovené lhůty a stát vydá spoustu peněz na upomínky a vymáhání dlužných daní. Když je dost práce, když je kraj spokojen a bohatý, daně se platí snáze a stát nemá zbytečná vydání. Můžeme říci, že obecná bída a bohatství mají neklamné měřítko: náklady spojené s vybíráním daní. V onom čase se náklady s vybíráním daní v okrese Montreuil-sur-Mer scvrkly o tři čtvrtiny, a proto pan de Villèle, tehdejší ministr financí, dával okres často za příklad.

Tak vypadaly hospodářské poměry v kraji, když se Fantina vrátila. Nikdo se už na ni nepamatoval. Naštěstí jí vrata továrny pana Madeleina ukázala přátelskou tvář. Přihlásila se a byla přijata do dílny ženského oddělení. Pro Fantinu to bylo úplně nové zaměstnání, nebyla v něm dost zručná, a vydělávala si proto jen málo, ale koneckonců stačilo to, aby problém byl rozřešen a ona uhájila živobytí.

(8)
Paní Victurnienová vydává pětatřicet franků na mravopočestnost

Fantina měla radost, když zjistila, že se uživí. Jaká milost nebes, moci žít počestně z práce! Vrátila se jí skutečně chuť k práci. Koupila si zrcadlo; měla radost, že v něm shledává své mládí, krásné vlasy a zuby jako perličky, zapomněla na mnoho věcí, vzpomínala jen na Cosettu, malovala si růžovými barvami budoucnost a byla téměř šťastná. Najala si pokojíček a zařídila se nábytkem na účet svého budoucího výdělku; byl to pozůstatek jejích lehkomyslných zvyků.

Protože nemohla tvrdit, že je vdaná, střežila se – jak jsme již naznačili – mluvit o své dcerušce.

Viděli jsme už, že platila Thénardierovým docela přesně. A poněvadž se uměla jen podepsat, byla nucena jim psát prostřednictvím veřejného písaře.

Psávala často. Lidé si toho všimli. V dílně pro ženy se začalo šuškat, že Fantina „píše dopisy" a prostě „že má tajné spády".

Nikdo lépe nevyslídí naše činy než ti, jichž se to nejméně týká.

Proč ten pán přichází vždycky až po setmění? Proč ten a ten pán ve čtvrtek nevěší svůj klíč na hřebík? Proč chodí jen postranními uličkami? Proč ona paní vystupuje z kočáru, dříve než vůz dojede k domu? Proč si posílá pro dopisní papír, když ho má doma plnou krabici? atd. atd.

Jsou lidé, kteří ve snaze rozluštit nějakou záhadu, jež se jich vůbec netýká, promrhají více času, vydají více peněz a vynaloží víc námahy, než by je stálo deset dobrých skutků; a dělají to zadarmo, pro radost, aniž jejich zvědavost je ukojena jinak než novou zvědavostí. Celé dny stopují jeho nebo ji, hodiny stojí na číhané na rohu ulice, v stromořadí, v noci, za mrazu a deště, podplácejí posluhy, opíjejí fiakristy a lokaje, kupují si sdílnost komorné, získávají vrátného. Proč? Pro nic. Z pouhé zuřivé touhy vidět, vědět a proniknout do

cizího tajemství. Proto, že je svrbí jazyk. A často, vejdou-li tajemství ve známost, jsou-li ty záhady dány napospas veřejnosti a hádanky vyjdou na světlo denní, přicházejí vzápětí pohromy, souboje, úpadek, rodinné rozvraty a kácejí se existence k velké radosti těch, kteří všechno odhalili docela nezištně, čistě pudově. Je to smutné.

Mnozí lidé jsou špatní jen proto, aby měli co povídat. Jejich rozhovory, salonní řeči, tlachání v předsíni jsou jako krby, ve kterých rychle hoří dřevo; potřebují mnoho paliva a tím palivem jsou jim jejich bližní.

Tak dělnice pozorovaly i Fantinu.

A navíc jí nejedna žena záviděla její zlaté vlasy a bílé zuby.

Zjistily, že se v dílně uprostřed spolupracovnic často obrací, aby setřela slzu. V těch chvílích Fantina myslila na své dítě; možná i na muže, kterého milovala.

Snaha zpřetrhat temná pouta minulosti působí bolest.

Dělnice zjistily, že Fantina píše nejméně dvakrát do měsíce vždycky na tutéž adresu a že dopis frankuje. Dopídily se adresy: *Pan Thénardier, hospodský v Montfermeil*. V hospodě rozvázaly jazyk veřejnému písaři, starému dobrákovi, který si mohl prolít hrdlo červeným vínem jen tehdy, vyklopil-li kapsu svých tajemství. Krátce, zjistilo se, že Fantina má dítě. „To byla jistě vykutálená holka." Našla se kmotra, která si zajela do Montfermeil, aby promluvila s Thénardierovými, a po svém návratu řekla: „Za svých pětatřicet franků jsem si přišla na své. Viděla jsem její dítě."

Kmotra, která to udělala, byla furie, paní Victurnienová, ochránkyně a fortnýřka lidské ctnosti. Paní Victurnienové bylo šestapadesát let, a jak byla stará, tak byla šeredná. Měla mečivý hlas a nevěděla, co chce. I tahle stařena byla kdysi mladá, což je podivné. V nejdivočejším roce třiadevadesátém se zamlada vdala za mnicha, který utekl z kláštera v jakobínské čapce a přešel od bernardýnů k republikánům. Byla suchá, zatrpklá, nevlídná, špičatá, pichlavá, téměř jedovatá; a to proto, že si připomínala svého

mnicha, už nebožtíka, který ji velmi krotil a pokořoval. Byla jako žíně z pomačkané mnišské kutny. Za obnovené monarchie se z ní stala pobožnůstkářka tak horlivá, že jí kněží odpustili i toho mnicha. Měla jměníčko, které okázale slibovala jakési řeholi. Na biskupství v Arrasu ji rádi vídali. Paní Victurnienová tedy zajela do Montfermeil a vrátila se se slovy: „Viděla jsem její dítě."

To všechno vyžadovalo čas. Fantina byla už přes rok v továrně, když jí jednoho rána dohlížitelka odevzdala padesát franků od pana starosty a oznámila jí, že je propuštěna a že jí pan starosta vzkazuje, aby se odstěhovala.

Bylo to v době, kdy Thénardierovi místo dvanácti franků, na něž zvýšili původně dohodnutých sedm, žádali celých patnáct.

Fantina byla zdrcena: Nemohla odejít, poněvadž byla dlužna za nájemné a za nábytek. Padesát franků nestačilo, aby poplatila dluhy. Vykoktala několik pokorných proseb. Dozorkyně jí naznačila, že musí okamžitě opustit dílnu. Ostatně Fantina byla jen prostřední dělnice. Sklíčená víc hanbou než zoufalstvím odešla z dílny a vrátila se do svého pokojíčku. Teď už tedy zná její poklesek kdekdo!

Neměla sílu se bránit. Radili jí, aby navštívila pana starostu; netroufala si. Pan starosta jí poslal padesát franků, protože byl dobrý, a vyhodil ji, protože byl spravedlivý. Podrobila se rozsudku.

(9)
Úspěch paní Victurnienové

Vdova po mnichovi přece jen ještě něco dokázala.

Pan Madeleine se však o tom všem nic nedověděl. Byl to shluk událostí, jakých je na světě plno. Pan Madeleine měl ve zvyku nevstupovat téměř nikdy do dílny, kde pracovaly ženy. V čele toho oddělení postavil jednu starou pannu, kterou mu doporučil pan farář a které plně důvěřoval. Tato dozorkyně byla opravdu úctyhodná

osoba, rázná, spravedlivá, bezúhonná, plná milosrdenství, které umí dávat, ale nedovede chápat a odpouštět. Pan Madeleine se na ni ve všem spolehl. I nejlepší muži jsou často nuceni přenést na někoho vlastní autoritu. A dozorkyně u vědomí své pravomoci a v přesvědčení, že jedná správně, uvážila poklesek, odsoudila a vyhodila Fantinu.

Těch padesát franků dala z peněz, které jí pan Madeleine svěřoval na almužny a výpomoc dělnicím a z nichž neskládala účty.

Fantina se nabízela v místě za služku; šla od domu k domu. Nikdo ji nechtěl. Nesměla opustit město. Vetešník, kterému byla dlužna za mizerný nábytek, jí řekl: „Jestliže se odstěhujete, dám vás zavřít jako zlodějku." Domácí, kterému dlužila nájemné, prohlásil: „Jste mladá a hezká, můžete platit." Rozdělila těch padesát franků mezi domácího a vetešníka, vrátila obchodníkovi tři čtvrtiny nábytku, nechala si jen nejnutnější a zůstala bez práce, bez zaměstnání, majíc jen postel a dluhujíc ještě nějakých sto franků.

Pustila se do šití hrubých košil pro vojáky z posádky a vydělala dvanáct sou denně. Dcerka ji stála deset. Tehdy začala Thénardierovům špatně platit.

Ale stařena, která jí rozsvěcovala svíčku, když se vracela večer z práce, ji naučila umění žít v bídě. Za možností žít z mála je ještě možnost žít z ničeho. Jako by to byly dvě světnice; jedna je tmavá a v druhé je úplná tma.

Fantina se naučila, jak se zříci v zimě tepla, jak si odříci ptáčka, kterému obden sypala za halířek prosa, jak udělat ze spodničky přikrývku a z přikrývky spodničku, jak ušetřit svíčku, když se dá jíst při světle z protějšího okna. Nikdo neví, co všechno chudí lidé, kteří zestarali v bídě a počestnosti, dovedou vykouzlit z jediného sou. Je to opravdové umění. Fantina toto umění ovládla a nabyla znovu odvahy.

V té době řekla své sousedce:

„Eh což! Říkávám si: budu-li spát jen pět hodin a ostatní čas věnuji šití, vždycky se ještě nějak uživím. A potom, je-li člověk smutný,

tak také méně jí. A nějaké to utrpení, neklid a trocha chleba na jedné straně a zármutek na druhé mě už nějak zasytí."

Kdyby měla svou dcerušku u sebe, byla by to pokládala za nejvyšší štěstí ve své hluboké tísni. Myslila na to, jak by ji k sobě dostala. Je však možné, aby s matkou snášela nedostatek? A pak, Fantina byla Thénardierovým dlužna! Jak zaplatit? A cesta! Kde na ni vzít?

Stařenka, která ji takříkajíc vyučovala tomu, jak se má ohánět v bídě, byla ctnostná stará panna jménem Markéta, upřímně zbožná, chudá a laskavá k potřebným i k bohatým, byla to chudinka, která se taktak uměla podepsat a věřila v Boha, což je také svým způsobem věda.

V našem slzavém údolí je mnoho podobných ctností; jednoho dne se octnou na nebesích. Tento život zná svůj zítřek.

První čas se Fantina tak styděla, že si netroufala vyjít.

Když šla po ulici, cítila, že se za ní lidé otáčejí a ukazují na ni prstem; všichni se na ni dívali, ale nikdo ji nezdravil; trpké a chladné opovržení kolemjdoucích jí pronikalo tělem i duší jako severák.

Na maloměstě jsou nešťastné duše jakoby vysvlékané jízlivostí a zvědavostí ostatních spoluobčanů. V Paříži vás nikdo nezná, jste tady skryti. Ach! Jak by si byla přála, aby mohla odejít do Paříže! Nebylo to možné.

Jako si kdysi zvykala na chudobu, musila si nyní zvykat na to, že ztratila úctu spoluobčanů.

Pomalu se vpravila i do této situace. Za dva tři měsíce střásla ze sebe hanbu a opět vycházela, jako by se nic nestalo.

„Je mi to úplně jedno," říkala.

Chodila s hlavou vztyčenou, s hořkým úsměvem a zdálo se jí, že se stává nestoudnou.

Někdy ji zahlédla paní Victurnienová kráčet kolem svého okna, pozorovala sklíčenost „té ženské", která se její zásluhou dostala „tam, kam patřila", a blahopřála si. Zlí lidé mají temné radosti.

Přílišná námaha unavovala Fantinu a suché pokašlávání, které ji dříve trápilo, se stávalo úpornější. Někdy říkávala své sousedce:

„Sáhněte si, jak mám horké ruce."

Ale ráno, když vylámaným hřebenem pročesávala své krásné vlasy, které splývaly jako hebounké hedvábí, zakoušela chvilky radosti.

(10)
Další úspěch

Byla propuštěna ke konci zimy; léto minulo a nastala znova zima. Krátké dni, méně práce. Zima, žádné teplo, žádné světlo, žádné poledne, večer splývá s ránem, mlha, soumrak, šedé okno, není vidět. Nebe je sklepní okénko. Celý den je sklepením. Slunce vyhlíží jako chuďas. Strašná roční doba! Zima změní v kámen i nebeskou vláhu i lidské srdce. Věřitelé na Fantinu dotírali.

Fantina vydělávala příliš málo. Její dluhy rostly. Špatně placení Thénardierovi jí psali každou chvíli dopisy, jejichž obsah ji zarmucoval a jejichž poštovné ji ožebračovalo. Jednou jí napsali, že Cosetta je úplně nahá, že do mrazu potřebuje vlněnou sukni a že je třeba, aby matka poslala nejméně deset franků. Fantina dostala dopis a celý den jej mačkala v rukou. Večer vstoupila k holiči, který bydlil na rohu ulice, a vytáhla z vlasů hřeben. Zlaté vlasy budící obdiv jí splývaly až k pasu.

„To jsou krásné vlasy!" zvolal holič.

„Kolik byste mi za ně dal?" řekla.

„Deset franků."

„Ustřihněte je."

Koupila pletenou sukni a poslala ji Thénardierovům.

Ta sukně Thénardierovy rozzuřila. Chtěli jen vylákat peníze. Sukni dali Eponině. Chudinka Skřivánek mrzla dál.

Fantina si myslila:

„Mému dítěti už není zima. Oblékla jsem je do svých vlasů."

Nosila malé kulaté čepečky, které kryly její ostříhané vlasy a ve kterých byla docela hezká.

V srdci Fantiny se odehrával boj temných sil. Když viděla, že se už nemůže učesat, začala nenávidět všechno okolo sebe. Dlouho sdílela všeobecnou úctu k otci Madeleinovi; ale stálým opakováním, že právě on ji vyhnal a že byl příčinou jejího neštěstí, došla tak daleko, že i jeho nenáviděla, jeho obzvlášť. Kdykoli šla kolem továrny v době, kdy dělníci postávají před vraty, tvářila se, jako by se smála, a zpívala si.

Stará dělnice, která ji jednou viděla, jak se směje a zpívá, řekla:

„S tou holkou to špatně dopadne."

Fantina si ze vzdoru a zlosti našla milence, prvního muže, který se jí namanul a jehož nemilovala. Byl to bídník, žebravý muzikant, líný ničema, který ji tloukl a který ji opustil stejně znechucen, jako byla ona, když ho prvně potkala.

Zbožňovala své dítě.

Čím víc klesala, čím víc se kolem ní chmuřilo, tím víc jí v hloubi duše zářil obrázek líbezného andělíčka. Říkávala si: „Až zbohatnu, bude Cosetta se mnou," a smála se. Kašel jí nedával chvilku klidu; potívala se na zádech.

Jednou dostala od Thénardierových dopis tohoto obsahu:

Cosetta onemocněla nemocí, která řádí v našem kraji. Říkají tomu spalničky. Potřebuje drahé léky. To nás ničí, my už víc platit nemůžeme. Nepošlete-li nám do týdne čtyřicet franků, Cosetta umře.

Fantina se rozesmála jako šílená a řekla své staré sousedce:

„Ach! Ti jsou dobří! Čtyřicet franků! A nic víc? To jsou dva napoleony. Kde je mám vzít? Ti venkovani jsou opravdu pitomí!"

Ale přesto vyběhla na schody k vikýři a znovu si dopis přeslabikovala.

Pak sešla dolů, dala se úprkem ulicí a přitom poskakovala a neustále se smála.

Kdosi ji potkal a ptal se:

„Co se stalo, že jste tak veselá?“

Odpověděla: „Ale taková hloupost, dostala jsem právě psaní z venkova. Chtějí na mně čtyřicet franků. Chrapouni!“ Když šla přes náměstí, spatřila shluk lidí obstupujících podivný vůz, na jehož ploché střeše řečnil červeně oblečený muž. Byl to potulný dryáčník, který spravoval zuby a nabízel obecenstvu úplné chrupy, opiové přípravky, prášky a elixíry.

Fantina se vmísila mezi dav a smála se s ostatními proslovu mastičkáře, který chvíli mluvil hantýrkou srozumitelnou lidu, chvíli zas vybranou mluvou lepších vrstev. Trhač zubů zahlédl smějící se krasavici a najednou zvolal:

„Vy máte, slečinko, krásné zuby, ano, vy, co se tak smějete. Kdybyste mi chtěla prodat své dva řezáky, dal bych vám za každý zlatý napoleon.“

„Co jsou to vlastně ty řezáky?“ ptala se Fantina.

„Řezáky,“ odpověděl zubař, „jsou přední zuby, ty dva nahoře.“

„To je strašné!“ vykřikla Fantina.

„Dva napoleony!“ brumlala stará bezzubá babka, která stála opodál. „Hleďme, jaké štěstí má taková holka.“

Fantina se dala na útěk a zacpala si uši, aby neslyšela ochraptělý hlas muže, který za ní volal:

„Rozmyslete si to, krasavice! Dva napoleony nejsou k zahození! Jestli se rozhodnete, přijďte dnes večer do hospody *U stříbrné paluby*, tam mě najdete.“

Fantina se vrátila domů celá rozzuřená a vykládala o příhodě své dobré sousedce Markétě:

„Rozumíte tomu všemu? Není to hanebník? Jak je možno, aby se takoví lidé směli potulovat po našem kraji? Vytrhnout mi dva přední zuby! Vždyť bych byla strašná! Vlasy dorostou, ale zuby! Raději bych skočila po hlavě z pátého patra na dlažbu! Řekl mi, že bude večer *U stříbrné paluby*.“

„A kolik dával?“ ptala se Markéta.

„Dva napoleony.“

„To je čtyřicet franků.“

„Ano,“ řekla Fantina, „to je čtyřicet franků.“

Zamyslila se a dala se do práce. Za malou čtvrthodinku odložila šití a šla si na schodiště přečíst dopis Thénardierových.

Když se vrátila, prohodila k Markétě, která pracovala u ní:

„Co to vlastně jsou ty spalničky? Víte to?“

„Ano,“ řekla stará panna, „to je nemoc.“

„A je k léčení potřebí mnoha léků?“

„Jéje, strašných léků!“

„A jak vás to chytí?“

„Dostanete to, ani nevíte jak.“

„Dostávají to také děti?“

„Děti obzvlášť.“

„A umírá se na to?“

„Velmi snadno,“ řekla Markéta.

Fantina vyběhla a šla si ještě jednou přečíst dopis na schodiště.

Večer ji viděli jít směrem k Pařížské ulici, kde jsou hospody.

Nazítří, když vstoupila Markéta ještě za tmy do Fantinina pokojíčku – pracovaly vždycky společně a mohly tak šít při jedné svíčce –, našla Fantinu sedící na posteli, bledou a zkřehlou. V noci vůbec neulehla. Čepeček jí spadl na kolena. Svíčka hořela po celou noc a téměř dohořela.

Markéta se zastavila na prahu celá ochromená tím velkým nepořádkem a vykřikla:

„Kriste na nebi! Svíčka už málem dohořela! Co se tu dělo?“

Potom pohlédla na Fantinu, která k ní obrátila svou ostříhanou hlavu.

Fantina od večera zestárla o deset let.

„Ježíši Kriste!“ zašeptala Markéta, „co se s vámi děje, Fantino?“

„Nic mi není," odpověděla Fantina. „Naopak. Má Cosetta neumře na tu strašlivou nemoc, protože by se jí nedostalo pomoci. Jsem spokojená."

Při těch slovech ukazovala staré panně na dva zlaťáky, které se blýskaly na stole.

„Ach, Ježíši Kriste!" vykřikla Markéta. „Ale to je celé jmění! Kde jste měla uloženy ty dva zlaté?"

„Dostala jsem je," odpověděla Fantina.

Usmála se přitom. Svíčka osvítila její obličej. Byl to krvavý úsměv. Načervenalé sliny jí stály v koutcích rtů a v ústech jí zela černá mezera.

Dva zuby scházely.

Poslala čtyřicet franků do Montfermeil.

Od Thénardierových to byla ostatně jen lest, jak vylákat peníze. Cosetta nebyla nemocná.

Zrcátko vyhodila Fantina z okna.

Dávno se už vystěhovala ze své světničky v druhém poschodí do podkrovní komůrky, která se zavírala na petlici; nastěhovala se do podkroví, jehož šikmý strop tvoří úhel s podlahou a o který lze každou chvíli narazit hlavou. Chuďas může projít svou světnicí a svým životem jen tehdy, když sklání hlavu čím dál víc. Neměla už ani lůžko, zůstal jí jen hadr, kterému říkala přikrývka, žíněnka na zemi a rozbitá, slámou vypletená židle. Růžový keříček, který kdysi měla, uschl zapomenut v koutě. V druhém koutě stál hrnek na máslo; mívala v něm vodu, která v zimě zamrzala, a různé výšky vody v něm byly nadlouho poznačeny kruhovými námrazky. Ztratila stud, ztratila snahu se líbit. Poslední znamení. Vycházela ve špinavých čepcích. Buď z nedostatku času, nebo z lhostejnosti si ani nespravovala prádlo. Když měla díru na patě, zastrčila punčochy hlouběji do střevíců. Bylo to možno zjistit podle kolmých záhybů. Svůj starý a obnošený živůtek záplatovala kousky kalika, které se při nejmenším pohybu páraly. Lidé, kterým byla dlužna, jí dělali

„scény“ a nedali jí pokoj. Potkávala je na ulici, setkávala se s nimi na schodech. Proplakala a prosnila celé noci. Oči jí horečně svítily a pod levou lopatkou ji stále bolelo. Hodně kašlala. Hluboce nenáviděla otce Madeleina, ale nenaříkala. Šila sedmnáct hodin denně; avšak jakýsi podnikatel, pro kterého pracovaly ženy ve věznici za sníženou cenu, srazil náhle ceny, a tak klesl výdělek švadleny na svobodě na devět sou za den. Sedmnáct hodin práce a devět sou denně! Věřitelé byli bezcitnější než kdy jindy. Vetešník, který dostal téměř všechen její nábytek, říkával:

„Kdy mi zaplatíš, mrcho?“

Dobrý Bože, co od ní všechno nechtěli! Cítila, jak ji štvou, a v duši jí rostl pocit pronásledované plaché zvěře. Tou dobou jí psal Thénardier, že už dlouho čekal s velkou dávkou trpělivosti, ale že teď okamžitě potřebuje sto franků; nepošle-li Fantina peníze, vyhodí Thénardierovi Cosettu z domu, ačkoliv se nyní sbírá po těžké nemoci, vyhodí ji do zimy, na ulici, ať se děje, co děje, ať si třeba chcípne.

„Sto franků,“ uvažovala Fantina. „Ale v jakém zaměstnání se dá vydělat sto sou denně?“

„Hlavu vzhůru,“ řekla si, „prodejme, co ještě zbylo.“

Nešťastnice se stala nevěstkou.

(11)
Christus nos liberavit[85]

O čem nám vypravuje Fantinin příběh? O tom, jak společnost kupuje otrokyni.

Od koho? Od bídy.

85 Kristus nás vykoupil.

Od hladu, od zimy, od opuštěnosti, od osamocenosti, od nouze. Bolestný obchod. Duši za skývu chleba. Bída nabízí, společnost přijímá.

Svatý zákon Kristův vládne naší společností, ale ještě jí nepronikl. Říká se, že otroctví zmizelo z evropské civilizace. To je mýlka. Otroctví je tu posud, tíží však jenom ženu a nazývá se prostituce.

Doléhá na ženu, to jest na její půvab, křehkost, krásu, mateřství. Toto otroctví je nemalou hanbou muže.

Na vrcholu bolestného utrpení, k němuž naše vyprávění došlo, nezůstalo z bývalé Fantiny nic. Brodíc se blátem, stala se mramorem. Kdo se jí dotkne, toho zamrazí. Jde kolem, podrobí se vám a nevezme vás na vědomí; je bytostí zneuctěnou, ale přísnou. Život a společenský řád nad ní vynesly rozsudek. Potkalo ji všechno, co ji potkat mohlo. Všechno procítí a, všechno unesla, všechno zkusila, všechno protrpěla, všechno ztratila, všechno oplakala. Smířila se s osudem s onou odevzdaností, která se podobá lhostejnosti, jako se smrt podobá spánku. Nevyhýbá se už ničemu. Ničeho se už nebojí. A kdyby na ni spadlo třeba celé mračno a kdyby se přes ni přelil celý oceán, co jí na tom sejde! Je již jako nasáklá houba.

Aspoň si tak myslí; ale mýlí se, kdo myslí, že už všechno prožil a že už je na dně.

Bohužel! Co znamenají všechny ty osudy hnané z místa na místo? Kam spějí? Proč jsou takové?

Ten, kdo to všechno ví, proniká každou záhadou.

Je jediný. Je to Bůh.

(12)
Zahálka pana Bamataboise

Ve všech maloměstech, a v Montreuil-sur-Mer obzvláště, jsou mladíci, kteří ohlodávají svou rentičku patnácti set franků právě

s takovým vzezřením, jako jim podobní shltnou v Paříži dvě stě tisíc franků ročně. Jsou to tvorové nevyhraněných charakterů a je jich mnoho; trubci, nevychovanci, příživníci, povaleči, kteří mají pozemky, jsou trochu hloupí a trochu vtipní, kteří by se v salóně chovali jako hulváti a v hospodě si myslí, že jsou kavalíři, a kteří říkají: mé louky, mé lesy, mí sedláci, v divadle vypískávají herečky, aby dokázali, že mají vkus, vyzývají na souboj důstojníky místní posádky, aby ukázali svou chrabrost, chodí na hon, kouří, zívají, pijí, čpí tabákem, hrají kulečník, civí na cestující, kteří vystupují z dostavníku, celý život prosedí v kavárně, obědvají v hospodě, mají psa, který ožírá kosti pod stolem, a milenku, která je hostí, nevydají zbytečně ani groše, přehánějí módu, obdivují se tragédii, opovrhují ženami, nosí boty, dokud z nich nespadnou, napodobují Londýn podle Paříže a Paříž podle městečka Pont-à-Mousson, k stáří blbnou, nepracují, nejsou k ničemu, a celkem ani neškodí.

Kdyby byl pan Felix Tholomyès zůstal ve svém venkovském prostředí a nikdy neokusil Paříže, byl by býval jedním z těch mužů.

Jsou-li bohatší, říká se, že jsou šviháci; jsou-li chudší, říká se jim darmošlapové. Prostě zahaleči. Mezi těmi zahaleči se vyskytují lidé nudní i lidé, kteří se nudí, snílkové i podivíni.

V onom čase se takový švihák skládal z velkého límce, velké kravaty, z hodinek s přívěskem, ze tří různobarevných vest, z modré a červené vespod, z olivově hnědého krátkého fraku s dlouhými šosy, s dvojí řadou stříbrných knoflíků hustě vedle sebe našitých až k ramenům, z pantalónů světlejší olivové barvy, ozdobených na švu jistým počtem ne vždycky stejných, ale vždycky lichých proužků, přičemž jedenáct je mez, která nebyla nikdy překročena. Přidejte k tomu polobotky s okovanými podpatky, vysoký klobouk s úzkou střechou, rozcuchané vlasy, ohromnou hůl a řeči, k zvýšení dojmu promíšené potierovskými slovními hříčkami. A k tomu ke všemu ještě ostruhy a kníry. V té době kníry byly odznakem měšťanů a ostruhy odznakem pěšáků.

Švihák z venkova se odlišoval jen tím, že nosil delší ostruhy a divočejší kníry.

Bylo to v době bojů jihoamerických republik proti španělskému králi, v době bitvy svedené Bolivarem[86] proti Morillovi[87]. Klobouky s úzkou stříškou nosili přívrženci královi a říkalo se jim „morillo"; liberálové nosili klobouky s širokou střechou a nazývali je „bolivary".

Osm nebo deset měsíců po tom, o čem jsme vyprávěli na předcházejících stránkách, za sněživého večera v prvních dnech měsíce ledna roku 1823 jeden z těch šviháků, jeden z těch zahalečů, přívrženec vlády – nejméně na hlavě morillo –, dobře proti mrazu opatřený širokým pláštěm, který v zimě doplňoval módní oblečení, se bavil tím, že škádlil ženštinu, která obcházela v plesových šatech s velkým výstřihem a květinami ve vlasech okna důstojnické kavárny. Švihák kouřil, bylo to tehdy v módě.

Kdykoliv žena kráčela kolem něho, vyfoukl na ni obláček dýmu ze svého doutníku a prohodil nějakou poznámku, kterou považoval za duchaplnou a veselou, jako:

„Ty jsi ale šereda! Jdi se schovat, holozubá panno!" atd. atd.

Pán se jmenoval Bamatabois. Žena, žalostně nastrojený přízrak, chodila ve sněhu sem a tam, neodpovídala mu, ani se na něho nepodívala a pokračovala němě ve své pravidelné a neradostné obchůzce, která ji přiváděla každých pět minut pod bič výsměchu jako vojáka, odsouzeného k běhání ulicí. Nevalný úspěch bezpochyby dráždil lenocha; využil chvíle, kdy se otáčela, a kradmo a s náramným smíchem se k ní přiblížil, sehnul se, nabral hrst sněhu a strčil ji ženě mezi obě obnažené lopatky. Holka zařvala, obrátila se, vrhla se jako pardál na muže, zaťala mu nehty do obličeje a zasypala ho nejpustšími nadávkami. Urážky, chrlené ochraptělým hlasem,

86 Osvoboditel Venezuely, Kolumbie a Bolívie od španělského panství.

87 Špan. generál.

vycházely z úst páchnoucích kořalkou, z úst, kterým ke všemu chyběly dva přední zuby. Byla to Fantina.

Hlukem přivolaní důstojníci vyběhli z kavárny a utvořili s kolemjdoucími velký kruh, který se smál, hulákal a tleskal kolem zmítající se změti dvou bytostí, v níž bylo těžko rozeznat muže a ženu; muže, který se bránil a jehož klobouk se válel po zemi, a rozcuchanou, vztekem zsinalou a děsivou ženu, která kopala, mlátila kolem sebe a řvala.

Pojednou z davu rázně vystoupil muž vysoké postavy, chytil ženu za poblácený atlasový živůtek a rozkázal jí:

„Pojď se mnou!“

Žena zvedla hlavu. Její ječení okamžitě ustalo, její pohled strnul, zsinalá barva přešla ve smrtelnou bledost. Fantina se roztřásla hrůzou. Poznala Javerta. Švihák využil zákroku a zmizel.

(13)
Rozluštění některých sporných otázek městské policie

Javert odstrčil diváky, prorazil kruh a dal se směrem k policejnímu úřadu, který je na konci náměstí; ubožačku vlekl za sebou. Šla za ním jako stroj. Ani jeden z nich nepronesl slovo. Dav rozběsněných zevlounů se táhl za nimi a vykřikoval nepodařené vtipy. Svrchované neštěstí poskytuje nejlepší příležitost k hrubostem.

Když došli k policejní strážnici, nízké místnosti vytápěné kachlovými kamny, hlídané stráží a opatřené zasklenými a zamřížovanými dveřmi, vstoupil Javert s Fantinou dovnitř a zavřel za sebou k velkému zklamání zvědavců, kteří vystupovali na špičky a natahovali krky, aby viděli skleněnými dveřmi, ale postava strážníka jim vadila v rozhledu. Zvědavost je labužnictví. Podívaná znamená hody.

Sotvaže Fantina vešla, klesla němě do kouta a přikrčila se jako polekaná fena.

Strážník přinesl na stůl rozsvícenou svíčku. Javert se posadil, vytáhl z kapsy list úředního papíru a dal se do psaní.

Ženy druhu Fantiny jsou našimi zákony úplně vydány na milost či nemilost libovůli policie. Ta s nimi dělá, co chce, trestá je, jak uzná za dobré, a zabavuje jim dvě smutné věci, kterým ony říkají řemeslo a svoboda.

Javert byl bez citu, jeho důležitý obličej neprozrazoval nejmenšího vzrušení. A přece byl vážně a hluboce zaujat svým úkolem. To byla jedna z těch chvil, kdy bez nadřízeného úřadu, ale s nejúzkostlivější pečlivostí přísného svědomí směl uplatnit svou obávanou moc podle vlastního dobrého zdání. V tom okamžiku, jak dobře cítil, byla jeho kancelářská stolička soudnou stolicí. Soudil! Soudil a odsuzoval. Soustředil všechny schopnosti svého ducha na velkou věc, kterou podnikal. Čím víc rozbíral čin té holky, tím byl rozhořčenější. Bylo zřejmé, že byl svědkem zločinu. Spatřil, jak v osobě majitele nemovitostí a voliče byla pohaněna a napadena společnost. Prostitutka napadla měšťana. Viděl to, on, Javert. Mlčky psal.

Když skončil, podepsal se, složil papír, podal jej strážníkovi a řekl:

„Vezměte tři muže a odveďte tu ženskou do vězení."

Pak se obrátil na Fantinu:

„Pobudeš si tam šest měsíců."

Ubožačka se zatřásla.

„Šest měsíců vězení! Šest měsíců vězení!" křičela. „Šest měsíců si nevydělám víc než sedm sou denně! A co se stane s mou Cosettou? Ach, dceruško! Vždyť jsem Thénardierovým dlužna ještě sto franků, víte o tom, pane inspektore?"

Plazila se po dlaždicích zvlhlých od zablácených bot, spínala ruce a vlekla se po kolenou.

„Pane Javerte," prosila, „račte prominout. Ujišťuji vás, že to nebyla má vina. Kdybyste viděl začátek, uznal byste to. Bůh je můj svědek,

že mluvím pravdu! Ten pán, ten měšťan, kterého ani neznám, mi strčil sníh za živůtek mezi lopatky. Má někdo právo strkat nám sníh mezi lopatky, když docela klidně jdeme a nikomu neubližujeme? To mě dopálilo. Jsem trochu nemocná, uznejte to! A pak, už hezkou chvíli mě častoval svými rozumy. Ty jsi šereda, kolozubá! Já přece vím, že nemám zuby! Já jsem nic nedělala; řekla jsem si: pán se baví. Byla jsem k němu slušná, nemluvila jsem na něho. A v tu chvíli mi strčil sníh za živůtek. Pane Javerte, můj dobrý pane inspektore! Což tu není nikdo, kdo to viděl, aby vám řekl, jak to bylo? Snad jsem se neměla rozčilit. Hleďte, v první chvíli se člověk těžko ovládne. Jsem prchlivá. A potom, něco tak studeného neočekávaně ucítit na zádech! Udělala jsem chybu, že jsem pomuchlala pánův klobouk. Proč odešel, poprosila bych ho za odpuštění. Bože můj, mně by to bylo jedno, kdybych ho musila odprosit. Pro dnešek mi ještě odpusťte, pane Javerte. Podívejte se, vy ani o tom nevíte, že se ve vězení může vydělat jen sedm sou denně, vím, že to není vinou vlády, ale dá se tam vydělat jen sedm sou denně; a představte si, že já mám platit sto franků, jinak mi mou holčičku vyhodí na ulici. Můj ty Bože, přece ji nemohu mít tady! Je to tak ošklivé, co dělám! Ó Cosetto, andělíčku, co se, srdíčko, s tebou pak stane! Musím vám říci, že ti Thénardierovi, obyčejní venkovani, ničemu nerozumějí. Potřebují peníze. Nezavírejte mě! Uvažte, že byste tu mou malou vyhodili na ulici a ponechali ji jejímu osudu, teď, v nejkrutější zimě! V takové situaci je třeba se slitovat, dobrý pane Javerte! Kdyby to dítě bylo větší, kdyby se umělo uživit, ale ve svém věku to ještě nedokáže. V podstatě nejsem zlá ženská. To nebyla ničemnost a požitkářství, co mě přivedlo až sem. Jestliže jsem pila kořalku, pila jsem ji ze zoufalství. Nemám ji ráda, ale aspoň člověka otupí. Když jsem byla šťastnější, byli byste v mých skříních viděli, že nejsem nepořádná holka. Měla jsem prádlo jedna radost, mnoho prádla. Smilujte se nade mnou, pane Javerte!“

Takto Fantina mluvila, zlomená bolestí, celým tělem trhaně vzlykajíc, oslepená slzami, rozhalená až po ňadra, lomila rukama, suše a trhané pokašlávala a tichounce se zajíkala skomíravým hlasem.

Veliká bolest je božský a strašlivý paprsek, který prostoupí a promění nešťastníky pronásledované osudem. V těch chvílích Fantina opět zkrásněla. Chvílemi zmlkala a pokorně líbala policajtův kabát. I kámen by se byl ustrnul; ale houžev neobměkčíte.

„To stačí!" řekl Javert. „Vyslechl jsem tě. Už ses vypovídala? Máš svých šest měsíců; už ti ani sám Pánbůh nepomůže."

Podle slavnostních slov *už ti ani sám Pánbůh nepomůže* Fantina pochopila, že rozsudek je neodvolatelný. Zhroutila se a už jen šeptala:

„Smilování!"

Javert se k ní obrátil zády.

Vojáci ji chytili za ruce.

Před několika minutami kdosi vstoupil do místnosti, aniž to kdo z přítomných zpozoroval. Zavřel za sebou dveře, opřel se o ně a vyslechl Fantininy zoufalé prosby.

Právě ve chvíli, kdy vojáci vztáhli ruce po nešťastnici, která se vzpírala, pokročil, vynořil se ze stínu a řekl:

„Okamžik, prosím!"

Javert vzhlédl a poznal pana Madeleina. Smekl a pozdravil s mrzutou neobratností:

„Promiňte, pane starosto…"

To oslovení, „pane starosto" na Fantinu nečekaně zaúčinkovalo. Vztyčila se strnule ze země, jako by se před ní vynořil přízrak, oběma rukama odstrčila vojáky, namířila přímo k panu Madeleinovi, a než jí v tom mohl kdo zabránit, upřeně se na něho zadívala a vykřikla jako nepříčetná:

„I hleďme, pan starosta!"

Pak se dala do smíchu a plivla mu do obličeje.

Pan Madeleine si otřel tvář a řekl:

„Inspektore Javerte, propusťte tu ženu na svobodu."

Javert v tom okamžiku zapochyboval o svém zdravém rozumu. V té chvíli pocítil ráz na ráz a téměř najednou nejprudší pohnutí, jaké jím kdy v celém životě otřáslo. Vidět, jak veřejná holka plivá starostovi do obličeje, byla věc tak obludná, že by byl i ve svých nejhroznějších představách považoval takovou svatokrádež za nemožnou. Ale na druhé straně v hloubi své duše s hnusem a zděšením srovnával ženštinu a starostu, a s hrůzou spatřoval cosi záměrného ve Fantinině útoku, který se vymykal všem zvyklostem. Ale když viděl, jak si starosta, zosobněný úřad, klidně utírá obličej a říká *propusťte tu ženu na svobodu*, byl ohromen; nebyl schopen ani myšlenky, ani slova; překvapení bylo nad jeho síly. Oněměl.

Na Fantinu působila ta slova neméně podivně. Zvedla nahou paži a křečovitě, vrávoravě se zachytila záklopky u kamen. Rozhlížela se kolem sebe a začala šeptat jakoby pro sebe.

„Na svobodu! Že mě mají propustit? Nepůjdu na šest měsíců do vězení? Kdo to řekl? To není možné, že to někdo řekl. Neslyšela jsem špatně? To přece nemohl říci ten ohavný starosta! Byl jste to vy, dobrý pane Javerte, vy jste řekl, aby mě propustili? Ach! Podívejte se, já vám všechno řeknu a vy mě propustíte. Ten ohavný starosta, ten starostenský lump je vším vinen. Představte si, pane Javerte, že mě vyhnal! A jen kvůli několika pomlouvačným poběhlicím ve své továrně. Není to hrůza, vyhodit jen tak chudé děvče, které poctivě pracuje? A já jsem pak nemohla dost vydělat a z toho pošlo všechno další neštěstí. Policie by udělala dobře, kdyby podnikatelům, pro které pracují ve věznici, přikázala, aby nezkracovali chudáky. Hleďte, vysvětlím vám to. Vyděláváte dvanáct sou šitím košil, ale srazí vám to na devět, a to už nestačí, aby se člověk uživil. Pak je třeba ovšem hledat živobytí, jak se dá. Já mám svou Cosettu, a proto jsem nucena se stát špatnou. Teď snad už rozumíte, že všechno to zlo zavinil darebák starosta. Je pravda, že jsem před důstojnickou kavárnou podupala klobouk pana měšťana. Ale on mi tím sněhem zničil celé šaty. My, ženské jako já, my máme jen jedny hedvábné

šaty, večerní. Hleďte, nikdy jsem nic zlého naschvál neudělala, opravdu, pane Javerte, a všude vidím horší ženy, než jsem já, a ty jsou mnohem šťastnější. Ó pane Javerte, viďte, to vy jste dal rozkaz, aby mě pustili, že ano? Vyptejte se na mě, promluvte s mým domácím, platím mu pořádně, řekne vám, že jsem slušná ženská. Ach, můj božíčku, promiňte prosím, chytla jsem se nevědomky záklopky u kamen a teď to kouří."

Pan Madeleine poslouchal s hlubokým zaujetím. Zatímco Fantina mluvila, prohledával svou vestu, vytáhl z ní tobolku, a otevřel ji. Byla prázdná. Strčil ji zpátky do kapsy a řekl Fantině:

„Kolik jste říkala, že jste dlužná?"

Fantina, která měla oči jen pro Javerta, se otočila k němu: „Copak mluvím s tebou, ty!"

Pak se obrátila k vojákům:

„Řekněte, vy tam, viděli jste, jak jsem mu plivla do tváře? Ach ty starý starostenský lotře, přišels, abys mi nahnal strach, ale já se tě nebojím. Mám strach jen z pana Javerta! Mám strach z dobrého pana Javerta!"

A s těmi slovy se obrátila k inspektorovi:

„Podívejte se, pane inspektore, uznávám, že nějaká spravedlnost musí být. Chápu, že jste spravedlivý, pane inspektore. Vlastně je to docela prosté; nějaký muž se baví tím, že strčí holce sníh za živůtek, to rozesměje pány důstojníky, nějaké to rozptýlení musí být, a my, holky, jsme tu přece pro zábavu. A přitom se objevíte vy, jste nucen zjednat pořádek, odvedete ženu, která se provinila, ale když o tom ve své dobrotě přemýšlíte, řeknete, aby mě pustili na svobodu, kvůli mé Cosettě, protože kdybych seděla šest měsíců, nemohla bych se o ni starat. Slyším vás, jak říkáte: už ať tě tady nevidím, ty ničemnice! Ó! Už se nikdy nevrátím, pane Javerte, ať se mnou dělají, co dělají, ani se nehnu. Jenom dnes jsem křičela, protože mě to zabolelo – ani ve snu mě nenapadlo, že by mi ten pán mohl strčit sníh za košili. A jak jsem vám už řekla, není mi dvakrát dobře, kašlu, v žaludku

mám ohnivou kouli a lékař mi radí, abych se šetřila. Hleďte, sáhněte si tady, položte sem ruku, nemějte strach, je to tady."

Přestala plakat, hlas jí zjihl, když stáhla na svou bílou a jemnou hruď velkou drsnou ruku Javertovu a s úsměvem se na něho zadívala.

Najednou si upravila své šaty, spustila záhyby sukně, která se jí zvedla skoro až ke kolenům, když se plazila po zemi, a s přátelským gestem polohlasně prohodila k vojákům:

„Chlapci, pan inspektor řekl, abyste mě pustili, tak já jdu."

Vzala za kliku. Stačil krok, aby byla na ulici.

Javert stál nehybně s očima upřenýma k zemi jako socha, která čeká, že ji někdo přenese jinam.

Probudilo ho cvaknutí kliky. Vztyčil hlavu s výrazem svrchované moci, s výrazem vždy o to děsivějším, oč menší má kdo moc – dravým u šelmy, strašlivým u bezvýznamného člověka.

„Strážníku," zvolal, „což nevidíte, že ta poběhlice odchází! Kdo vám řekl, abyste ji nechal odejít?"

„Já," řekl Madeleine.

Fantina se zachvěla, když se ozval Javert, a pustila kliku, jako chycený zloděj pouští ukradený předmět. Otočila se, když zazněl Madeleinův hlas, a od toho okamžiku, aniž pronesla slovo, aniž si troufla volně vydechnout, bloudila zrakem od Madeleina k Javertovi a od Javerta k Madeleinovi, podle toho, kdo z nich mluvil.

Bylo zřejmé, že Javert musil být, jak se říká „vyšinutý z kolejí", že si tak dovolil křiknout na strážníka po starostově výzvě, aby Fantinu propustil. Či snad dokonce zapomněl, že pan starosta je přítomen? Nebo si byl tak jist, že úřední autorita nemůže dát podobný rozkaz a že se pan starosta jistě nechtěně přeřekl? Či snad, jsa už po dvě hodiny svědkem takových strašných věcí, si říkal, že nadešel pravý čas k vrcholnému rozhodnutí, že je nutno, aby se malost ukázala velikou, aby se policajt proměnil v úředníka a aby se policejní úředník stal soudcem, a že cítil, že se v této neobyčejné krajnosti

pořádek, zákon, mravnost, vláda a celá lidská společnost vtělily do něho, Javerta?

Ať je tomu jakkoliv, když se ozvalo rozhodné já pana Madeleina, stala se věc neslýchaná: Policejní inspektor, všecek bledý a ledový, se zmodralými rty a zoufalým pohledem, se obrátil ke starostovi a chvěje se sotva znatelně na celém těle, řekl mu se sklopenýma očima, ale pevně:

„To nejde, pane starosto!“

„Jak to?“ řekl pan Madeleine.

„Ta nešťastnice napadla měšťana.“

„Inspektore Javerte,“ pokračoval pan Madeleine smířlivě a klidně, „poslyšte, jste čestný muž, a nebude proto těžké se s vámi dohovořit. Řeknu vám, jak to bylo. Šel jsem po náměstí právě ve chvíli, kdy jste odváděl tu ženu, stála tam ještě skupina lidí, vyptával jsem se jich a dověděl jsem se, že viníkem byl ten měšťan a že po právu měl být zatčen vlastně on.“

Javert odpověděl:

„Ta bídnice právě urazila pana starostu.“

„To se týče mě. Urážka mé osoby snad patří mně. Mohu s ní dělat, co se mi zlíbí.“

„Prosím, aby mi pan starosta prominul. Urážka jeho osoby není jeho urážkou, ale urážkou spravedlnosti.“

„Inspektore Javerte,“ odpověděl pan Madeleine, „základ spravedlnosti je svědomí. Vyslechl jsem tu ženu. Vím, co dělám.“

„A já, pane starosto, nechápu, co vidím.“

„Tak se spokojte s tím, že poslechnete.“

„Poslouchám, co mi velí povinnost. Povinnost mi káže, aby ta žena byla odsouzena na šest měsíců do vězení.“

Pan Madeleine vlídně odpověděl:

„Poslouchejte dobře. Nebude tam ani jediný den.“

Po těchto rozhodných slovech se Javert odvážil zahledět na starostu a stále ještě hluboce uctivým tónem mu řekl:

„Jsem opravdu nešťasten, že musím panu starostovi odporovat, je to poprvé v mém životě, ale pan starosta mi ráčí dovolit, abych ho upozornil, že jednám v rámci své pravomoci. Protože si to pan starosta přeje, zůstávám u případu občanova. Byl jsem tam. Ta holka se vrhla na pana Bamataboise, voliče a majitele krásného domu s balkónem na rohu náměstí, domu, který má tři poschodí a je celý z tesaného kamene. Konečně, na světě se děje všelicos. Ale buď jak buď, toto je, pane starosto, případ, který spadá do pravomoci bezpečnosti, a já tedy mám právo zadržet tu ženu jménem Fantina."

Nato pan Madeleine zkřížil ruce a řekl tak přísně, jak ho město ještě nikdy neslyšelo mluvit:

„Případ, o kterém mluvíte, je záležitostí městské policie. Podle článku devátého, jedenáctého, patnáctého a šestašedesátého trestního řádu jsem soudcem já. Nařizuji, aby ta žena byla propuštěna na svobodu."

Javert se pokusil o poslední odpor.

„Ale, pane starosto…"

„Připomínám vám, právě vám, jedenaosmdesátý článek zákona ze dne 13. prosince 1799 o omezování osobní svobody."

„Ale, pane starosto, dovolte mi…"

„Už ani slova."

„Přesto…"

„Jděte!" řekl pan Madeleine.

Javert přijal ránu, vzpřímen jako voják, přímo do prsou, uklonil se starostovi až k zemi a odešel.

Fantina odstoupila ode dveří a celá strnulá se dívala, jak odchází.

Ale i ona prožívala podivné rozechvění. Právě byla svědkem, jak se o ni přely dvě protichůdné mocnosti. Před svými zraky viděla boj dvou mužů, kteří měli ve svých rukou její svobodu, její život, její duši, její dítě; jeden muž ji táhl do stínu, druhý ji vracel světlu. V tomto boji, do něhož nahlédla zveličujícími brýlemi zděšení, se jí oba muži jevili jako obři; jeden mluvil jako ďábel, druhý jako její

strážný anděl. Anděl přemohl démona, a tento anděl – skutečnost, která ji rozechvěla od hlavy k patě – ten osvoboditel, byl právě tím, koho z celé duše nenáviděla, starosta, kterého tak dlouho považovala za původce všeho svého utrpení, Madeleine! A právě ve chvíli, kdy ho tak ošklivě urazila, ji zachránil! Mýlila se snad? Měla by se snad v duši změnit…?

Nevěděla, chvěla se. Poslouchala celá poplašená, rozhlížela se zmateně, a při každém slově, které pan Madeleine řekl, cítila, jak v ní taje a jak se hroutí strašná temnota nenávisti a jak se v jejím srdci rodí cosi hřejivého a nevýslovného, tušení radosti, důvěry a lásky.

Když Javert odešel, obrátil se pan Madeleine k ní a řekl jí pomalu, jako vážný člověk, který s námahou zadržuje slzy:

„Slyšel jsem vás. Nic z toho, o čem jste vypravovala, jsem nevěděl. Věřím, že je to pravda, cítím, že je to pravda. Nevěděl jsem ani, že jste odešla z mých dílen. Proč jste se na mě neobrátila přímo? Ale teď zaplatím vaše dluhy, dám přivést vaše dítě, nebo si vy sama pro ně dojdete. Budete žít tady, v Paříži, kde budete chtít. Postarám se o vaše dítě i o vás. Nebudete-li chtít, nemusíte pracovat. Dám vám tolik peněz, kolik budete potřebovat. Budete zase počestná a šťastná. A potom, slyšte, prohlašuji vám od nynějška, je-li všechno tak, jak říkáte – a já o tom nepochybuji –, že jste před Bohem nikdy nepřestala být ctnostná a řádná. Jste jen ubohá."

To bylo víc, než mohla Fantina snést. Vidět Cosettu! Vyjít z toho bídného života! Žít svobodně, bezstarostně, šťastně a čestně s Cosettou! Vidět, jak se z její bídy stává skutečný ráj! Dívala se strnule na muže, který k ní mluvil, a zmohla se jen na dva tři vzlyky: Ach! Ach! Ach! Nohy jí vypověděly službu, klesla na kolena před panem Madeleinem, a než tomu mohl zabránit, ucítil, jak uchopila jeho ruku a přitiskla na ni své rty.

Potom omdlela.

KNIHA ŠESTÁ
Javert

(1)
Začátek odpočinku

Madeleine dal převézt Fantinu do nemocnice, kterou měl ve svém domě. Svěřil ji sestrám a ty ji uložily do postele. Dostavila se prudká horečka. Fantina část noci blouznila a mluvila nahlas. Konečně usnula.

Na druhý den k poledni se probudila, slyšela dech vedle lůžka, rozhrnula záclonu a spatřila pana Madeleina, který se díval na něco nad její hlavou. Jeho pohled byl plný soucitu a úzkosti a pokorně prosil. Sledovala jeho směr a viděla, že upírá oči na krucifix přibitý na zdi.

Od té chvíle byl pan Madeleine pro Fantinu jiným člověkem. Zdálo se jí, že je obklopen světlem. Byl pohřížen do jakési modlitby. Dlouho jej pozorovala, než se ho odvážila vyrušit. Konečně mu plaše řekla:

„Co tu děláte?“

Pan Madeleine byl u ní už hodinu. Čekal, až se Fantina probudí. Vzal ji za ruku, nahmatal tep a odpověděl:

„Jak se vám daří?“

„Dobře; spala jsem,“ řekla Fantina. „Je mi už lépe. Nic to nebude.“

A pan Madeleine odpověděl teprve teď na otázku, kterou mu předtím dala.

„Modlil jsem se k mučedníku, který je tam nahoře.“

A v duchu dodal: „Za mučednici, která je zde dole.“

Pan Madeleine strávil noc a dopoledne tím, že se vyptával. Teď už věděl všechno. Znal Fantinin příběh se všemi jeho dojemnými podrobnostmi.

„Chudáku, zkusila jste hodně. Ale nenaříkejte; od nynějška se vám dostává údělu vyvolených. Tímto způsobem se stávají z lidí andělé. Nemohou za to; jinak to nedovedou. Vidíte, peklo, z něhož vycházíte, je první podoba nebe. Tou jste musila začít."

Hluboce vzdychl, kdežto ona se na něho usmívala milým úsměvem, jemuž chyběly dva zuby.

Téže noci napsal Javert dopis. Druhý den ráno jej sám donesl na poštu v Montreuil-sur-Mer. Byl určen do Paříže a adresa zněla: *Panu Chabouilletovi, tajemníku pana policejního prefekta*. Protože se už roznesla zpráva o příhodě na strážnici, domnívala se poštovní úřednice a lidé, kteří viděli dopis a poznali na obálce Javertovo písmo, že Javert posílá žádost o propuštění.

Pan Madeleine bez otálení napsal Thénardierovým. Fantina jim byla dlužna sto dvacet franků. Poslal jim tři sta franků s poznámkou, aby tím považovali dluh za vyrovnaný a dítě přivedli do Montreuil-sur-Mer, kam je volá nemocná matka.

To Thénardiera oslnilo. „U čerta!" řekl své manželce. „To dítě nepustíme. Kdo by byl uvěřil, že se z cvrčka stane dojná kráva? Vím, co v tom vězí. Nějaký hlupák se zbláznil do matky."

Odpověděl pěkně sestavenou upomínkou na pět set a několik franků. V té upomínce byly dvě neodmítnutelné položky – jedna byla částka vyplacená lékaři, který jeho děti ošetřoval, a druhá lékárníkovi, který zásobil léky Eponinu a Azelmu ve dvou dlouhých nemocech. Cosetta, jak jsme řekli, vůbec nestonala. Byla to jen malá záměna jmen. Na konec upomínky Thénardier napsal: Na účet přijal tři sta franků.

Pan Madeleine ihned poslal druhých tři sta franků a napsal: „Rychle přiveďte Cosettu."

„Kristepane!" řekl Thénardier. „To dítě nemůžeme dát z ruky."

Zatím se Fantina nikterak nezotavovala. Byla stále v nemocnici.

Jeptišky zpočátku přijaly a ošetřovaly „tu dívku" s odporem. Kdo viděl remešské basreliéfy, vzpomene si jistě na posměšně ohrnuté

dolní rty moudrých panen, které pohlížejí na panny pošetilé. Ono starověké opovržení vestálek k nevěstkám je jedním z nejhlubších pudů ženské důstojnosti; jeptišky jej procítily s důrazem, který dává náboženství. Ale Fantina je v několika dnech odzbrojila. Znala spoustu pokorných a vlídných slov a dojímala svým mateřstvím. Jednoho dne jeptišky slyšely, jak v horečce říká: „Byla jsem hříšnice, ale až budu mít dítě u sebe, bude to znamenat, že mi Bůh odpustil. Dokud jsem žila v hříchu, nechtěla jsem mít Cosettu u sebe, nebyla bych snesla její udivené a smutné oči. Bůh mi odpustí; vždyť jsem hřešila jenom pro ni. Ucítím, jak mi Bůh žehná, až tu bude Cosetta. Budu se na ni dívat; uleví se mi pohledem na její nevinnost. Vůbec nic neví. Víte, sestřičky, je to anděl! V tom věku ještě křídla neopadala."

Pan Madeleine ji navštěvoval dvakrát denně a Fantina se ho pokaždé tázala:

„Uvidím brzo svou Cosettu?"

Odpovídal jí:

„Snad zítra ráno. Čekám každým okamžikem, že ji přivezou."

Matčin bledý obličej zářil.

„Ach!" říkávala. „Jak budu šťastná!"

Právě jsme řekli, že se neuzdravovala. Naopak, zdálo se, že se její stav týden co týden horší. Hrst sněhu přitisknutá na holou pokožku mezi lopatky způsobila, že nemoc, která v ní po několik let klíčila, se prudce ohlásila. Tehdy se v průzkumu a léčbě plicních nemocí začínalo užívat Laënnekovy výborné metody. Lékař proklepal Fantinu a potřásl hlavou.

Pan Madeleine řekl lékaři:

„Tak co?"

„Nemá dítě, které si přeje spatřit?"

„Ano."

„Tedy si pospěšte a přiveďte je."

Pan Madeleine se zachvěl.

Fantina se ptala:

„Co řekl lékař?“

Pan Madeleine se nutil do úsměvu.

„Řekl, že vám máme brzy přivézt vaši holčičku. To vám vrátí zdraví.“

„Má pravdu,“ odpověděla. „Ale proč mi Thénardierovi Cosettu nevracejí? Přijde! Konečně vidím štěstí docela blízko sebe!“

Thénardier však nechtěl dítě „pustit“ a udával sta nemožných důvodů. Cosetta prý trochu churaví a v zimě se nemůže vydat na cestu. Mimoto prý má Thénardier v okolí několik naléhavých dlužků, o jejichž zapravení se musí postarat a tak dále.

„Pošlu někoho pro Cosettu,“ řekl Madeleine. „Bude-li třeba, pojedu sám.“

Fantina mu nadiktovala tento dopis, který jí dal podepsat:

Pane Thénardiere!

Odevzdejte Cosettu osobě, která se prokáže tímto dopisem. Všechna zbývající drobná vydání Vám budou zaplacena. Mám čest Vás uctivě pozdravovat.

Fantina.

Mezitím došlo k vážné příhodě. Ať přitesáváme sebelépe tajemný balvan, z něhož je utvořen náš život, stále se v něm znovu objevuje černá žíla našeho osudu.

(2)
Jak se zejména Jean může stát Champ

Jednou ráno, když pan Madeleine vyřizoval ve své pracovně několik naléhavých obecních záležitostí pro případ, že by se snad přece odhodlal k cestě do Montfermeil, přišli mu ohlásit, že s ním chce

mluvit policejní inspektor Javert. Jakmile pan Madeleine zaslechl Javertovo jméno, nemohl se ubránit nepříjemnému pocitu. Od události na policejní strážnici se mu Javert vyhýbal víc než jindy a pan Madeleine ho vůbec nespatřil.

„Uveďte ho," řekl.

Javert vstoupil.

Pan Madeleine zůstal sedět u krbu, péro držel v ruce, díval se do svazku spisů, v němž listoval a kam něco zapisoval, a zkoumal protokoly přestupků proti silničnímu řádu. Nedal se Javertem rušit. Nedovedl se ubránit vzpomínce na ubohou Fantinu, a proto se tvářil ledově.

Javert uctivě pozdravil starostu, který byl k němu obrácen zády. Pan starosta se na něho ani nepodíval a dále se přehraboval v listinách.

Javert učinil dva nebo tři kroky po kanceláři a zastavil se, aniž přerušil mlčení.

Znalec lidských tváří, jemuž by byla srozumitelná Javertova povaha a který by byl už déle studoval toho divocha ve službách civilizace, onu podivnou směsku vlastností Římana a Sparťana, mnicha a kaprála, toho slídila neschopného lži, toho bezúhonného špicla, znalec, který by byl věděl o jeho tajném a dávném odporu k panu Madeleinovi, o jeho střetnutí se starostou pro Fantinu a byl by v té chvíli pozoroval Javerta, ten znalec by si byl řekl: co se stalo? Tomu, kdo by byl znal to svědomí, přísné, čisté, upřímné, poctivé, přímé a nesmlouvavé svědomí, by bylo jasno, že se Javert právě vzpamatoval z nějakého hlubokého vnitřního boje. Javert neměl v duši nic, co by se nebylo jevilo v jeho tváři. Docházelo u něho – jako u všech násilnických lidí – k náhlým změnám přesvědčení. Ještě nikdy nebyl výraz v jeho obličeji tak podivný a nezvyklý. Při vstupu se panu Madeleinovi uklonil a v jeho pohledu nebyla ani zášť ani hněv ani nedůvěra; zastavil se několik kroků za starostovým křeslem; a pak tam stál, vzpřímen v předepsaném postoji, s výrazem

prosté a chladné drsnosti člověka, který nikdy nebyl vlídný a který byl vždycky trpělivý; čekal mlčky, bez pohybu, ve skutečné pokoře a v klidné odevzdanosti, dokud se pan starosta neráčil ohlédnout; byl klidný, vážný, klobouk držel v ruce, oči klopil s výrazem, který byl něčím mezi výrazem vojáka stojícího před důstojníkem a výrazem provinilce před soudcem. Všechny city jako všechny vzpomínky, které bychom mu mohli přisuzovat, zmizely. V jeho neproniknutelné, jako žula prosté tváři nebylo nic než nevlídný smutek. Celá jeho postava vyzařovala ponížení i pevnost a jakousi sklíčenou odhodlanost.

Starosta konečně odložil pero a napolo se otočil.

„Tak tedy! Co je? Co se stalo, Javerte?“

Javert chvíli mlčel, jako by se soustřeďoval, potom promluvil s jakýmsi slavnostním smutkem, který přesto nevylučoval prostotu:

„Pane starosto, byl spáchán přečin.“

„Jaký přečin?“

„Policista nižší služební hodnosti se těžce provinil nedostatkem úcty k svému nadřízenému. Přicházím vám to ohlásit, jak jsem povinen.“

„Kdo je ten policista?“ zeptal se pan Madeleine.

„Já,“ řekl Javert „Vy?“

„Já.“

„A kdo je ten nadřízený, který by si mohl stěžovat na porušení subordinace?“

„Vy, pane starosto.“

Pan Madeleine se napřímil v křesle. Javert pokračoval s vážným výrazem a se stále sklopenýma očima:

„Pane starosto, přicházím vás poprosit, abyste laskavě požádal vyšší úřad o mé sesazení.“

Pan Madeleine úžasem otevřel ústa. Javert pokračoval:

„Řeknete, že jsem mohl podat žádost o propuštění, ale to nestačí. Podat žádost o propuštění je čestné. Já jsem nedostál své povinnosti; musím být potrestán. Musím být vyhozen.“

A po krátké přestávce dodal:

„Pane starosto, onehdy jste byl ke mně nespravedlivě přísný. Buďte dnes přísný spravedlivě."

„A proč?" zvolal pan Madeleine. „Co znamená ta slátanina? Co tím myslíte? Vy že jste se dopustil vůči mně nějakého přečinu? Co jste mi udělal? Jak jste mi ukřivdil? Žalujete na sebe, chcete být přeložen…"

„Vyhozen," řekl Javert.

„Vyhozen, budiž. To je divné. Nerozumím vám."

„Porozumíte, pane starosto."

Javert zhluboka vzdychl a chladně a smutně pokračoval: „Pane starosto, před šesti týdny jsem měl vztek po výstupu s tím děvčetem a udal jsem vás."

„Udal?"

„Policejní prefektuře v Paříži."

Pan Madeleine, který se smával mnohem méně než Javert, se dal do smíchu.

„Jako starostu, který se vměšuje do pravomoci policie?"

„Jako bývalého galejníka."

Starosta zesinal.

Javert, který nepozdvihl oči, pokračoval:

„Věřil jsem tomu. Již dlouho jsem měl všelijaké nápady. Podoba, dotaz, který jste učinil ve Faverolles, vaše tělesná síla, příhoda se starým Fauchelevent em, vaše střelecká dovednost, vaše lehce pokulhávající noha a co všechno? Hlouposti! Pokládal jsem vás za jakéhosi Jeana Valjeana."

„Za koho? Jak se jmenuje?"

„Jean Valjean. Je to trestanec, kterého jsem viděl před dvaceti lety, když jsem byl výpomocným dozorcem v Toulonu. Zdá se, že ten Jean Valjean po propuštění z káznice oloupil nějakého biskupa a potom na veřejné cestě okradl savojského chlapce. Osm let se ukrýval, nevíme jak, pátralo se po něm. Já jsem se domníval… Nakonec jsem tu věc provedl. Hněv mě přemohl a udal jsem vás prefektuře."

Pan Madeleine, který se již před chvílí obrátil ke svým listinám, odvětil naprosto lhostejným tónem:

„A co vám odpověděli?“

„Že jsem blázen.“

„A co dál?“

„No, měli pravdu.“

„Ještě že to uznáváte.“

„Musím, protože vypátrali pravého Jeana Valjeana.“

List, který pan Madeleine držel, mu vypadl z ruky. Pan Madeleine zdvihl hlavu, pevně se podíval na Javerta a s nevyjádřitelným přízvukem řekl: „Ale?“

Javert pokračoval:

„To je tak, pane starosto. Přišlo se na to, že v kraji kdesi u Ailly-le-Haut-Clocher žije nějaký podivín, kterému říkají kmotr Champmathieu. Byl to velký chudák. Nevšímali si ho. Kdoví z čeho jsou takoví lidé živi. Nedávno, letos na podzim, byl kmotr Champmathieu zatčen pro krádež moštových jablek, které se dopustil u… na tom konečně nezáleží! Kradl, přelezl zeď, polámal větve stromu. Milého Champmathieua zatkli. Jabloňovou větev měl ještě v ruce. Zavřeli ho. Až potud by to byl jen přestupek. Ale vtom zasáhla prozřetelnost. Protože věznice byla ve špatném stavu, pan vyšetřující soudce navrhl, aby byl Champmathieu převezen do Arrasu, kde je krajská věznice. V té arraské věznici je držen, nevím proč, starý trestanec Brevet, a protože se dobře choval, dělá pomocníka dozorce. Pane starosto, sotva Champmathieu vstoupil do vězení, Brevet volá: „Heleme! Toho chlápka znám. To je bejvalej trestanec. Tak se na mě podívej, člověče! Seš Jean Valjean, že jo!“ „Jean Valjean? Já že jsem Jean Valjean?“ Champmathieu hraje udiveného. „Nedělej blbýho,“ řekl Brevet. „Seš Jean Valjean! Byl jsi v toulonské trestnici. Před dvaceti lety. Byli jsme tam spolu.“ – Champmathieu popírá. Tomu rozumíte. Vyšetřovali ho důkladněji. Příběh pořádně prohrabali. Zjistili toto: Ten Champmathieu byl

před třiceti lety klestičem stromů v různých krajích, ale ponejvíc ve Faverolles. Tam se ztrácí jeho stopa. Později se znovu objevil v Auvergne, potom v Paříži, kde, jak říká, byl kolářem a jeho dcera pradlenou, ale to se nedalo ověřit; konečně přišel do tohoto kraje. A čím byl Jean Valjean, než byl pro krádež odsouzen k nuceným pracím? Klestičem stromů. Kde? Ve Faverolles. Jiný důkaz. Křestní jméno toho Valjeana bylo Jean. Je něco přirozenějšího než předpoklad, že při propuštění z trestnice přijal rodné jméno své matky, aby se ukryl, a že si nadále říkal Jean Mathieu? Jde do Auvergne. Výslovnost toho kraje udělá *Chana* z Jeana a říkají mu Chan Mathieu. Náš muž se tomu nebrání a změní se v Champmathieua. Sledujete mě, že ano? Policie se vyptává ve Faverolles. Rodina Jeana Valjeana tam už nežije. Nikdo neví, kde je. Znáte, jak v této společenské třídě rodina často zmizí. Hledáte, nic nenaleznete. Nejsou-li ti lidé bláto, jsou prach. A protože začátek těchto příběhů sahá o třicet let zpátky do minulosti, není ve Faverolles nikdo, kdo by byl znal Jeana Valjeana. Vyptávali se v Toulonu. Kromě Breveta jsou už jenom dva trestanci, kteří znali Jeana Valjeana, dva doživotní odsouzenci Cochepaille a Chenildieu. Jsou převezeni z věznice a přivedou je. Konfrontují je s domnělým Champmathieuem. Neváhají. Pro ně jako pro Breveta je to Jean Valjean. Stejný věk, je mu čtyřiapadesát let, stejná postava, vzhled, zkrátka je to on. Právě v té době jsem poslal své udání pařížské prefektuře. Odpovídají mi, že mi slábne rozum a že Jean Valjean je v Arrasu v rukou spravedlnosti. Chápete, že mě to udivuje, vždyť jsem věřil, že tady toho Jeana Valjeana mám! Píši vyšetřujícímu soudci. Povolává mě a přivádějí toho Champmathieua…“

„A co dál?“ přerušuje ho pan Madeleine.

Javert s nepodplatitelným a smutným obličejem odpovídá: „Pane starosto, pravda je pravda. Zlobí mě to, ale ten člověk je Jean Valjean. Sám jsem ho poznal.“

Pan Madeleine se otázal velmi tiše:

„Víte to jistě?“

Javert se zasmál bolestným smíchem, jaký vyvolá hluboké přesvědčení.

„Jistě!“

Na okamžik se zamyslil, jako stroj vzal z posypátka špetku dřevěných pilin a vysoušel jimi inkoustovou kaňku na stole; pak dodal:

„A teď, když jsem viděl pravého Jeana Valjeana, nechápu, jak jsem mohl věřit něčemu jinému. Žádám vás, pane starosto, abyste mi odpustil.“

Když se těmi prosebnými a vážnými slovy obracel k muži, který ho před šesti týdny pokořil před celou strážnicí a řekl: „Jděte!“, byl Javert, ten pánovitý muž, bezděčně plný prostoty a důstojnosti. Pan Madeleine odpověděl na jeho prosbu jenom prudkou otázkou:

„A co říká ten člověk?“

„K čertu, pane starosto! Je to ohavná záležitost. Je-li to Jean Valjean, jde tu o opakování trestného činu. Přelézt zeď, ulomit větev, otrhat jablka je pro kluka uličnictví; pro dospělého muže je to trestný čin; pro trestance je to zločin. To už je vloupání a krádež. To už nepřijde jako přestupek před soud, ale před porotu. To už nedostane několik dní vězení, to znamená doživotní galeje. A pak je zde ta záležitost se savojským chlapcem, která, jak doufám, také přijde na přetřes. K čertu, má dost příčin, proč se chce z toho dostat! Ano, každý jiný kromě Jeana Valjeana by se bránil. Ale Jean Valjean je potměšilec. I v tom ho poznávám. Jiný by cítil, že přihořívá; počínal by si jako blázen, křičel by – i hrnek zpívá na ohni –, tvrdil by, že není Jean Valjean a tak dále. Tenhle vypadá, jako by nerozuměl; říká: „Jsem Champmathieu, s tím druhým nemám nic společného!“ Vypadá udiveně, tváří se pitomě; to je mnohem lepší. Ach, ten chlap je prohnaný. Ale na tom nezáleží, jsou tu důkazy. Ten starý darebák byl poznán čtyřmi osobami, bude odsouzen. Přijde před porotu v Arrasu. Pojedu tam jako svědek. Mám předvolání.“

Pan Madeleine se otočil k psacímu stolu, vrátil se ke svým úředním spisům, listoval v nich a střídavě četl a zapisoval jako člověk, který má mnoho práce. Otočil se k Javertovi.

„Dost, Javerte. Ty podrobnosti mě vlastně nezajímají. Maříme čas a máme naléhavou práci. Javerte, dojděte ihned k matce Buseaupiedové, která prodává zeleninu na rohu ulice Saint-Saulve. Řeknete jí, aby podala stížnost na povozníka Pierra Chesnelonga. Je to surovec a byl by málem přejel tu ženu i její dítě. Musí být potrestán. Potom půjdete k panu Charcellayovi v ulici Montre-de-Champigny. Stěžuje si, že na sousedním domě je okapová roura, z které teče voda a vytápí mu základy domu. Potom zjistíte přestupky, které mi jsou hlášeny z ulice Guibourg u vdovy Dorisové a z ulice Garraud-Blanc u paní Renée Le Bosséové, a sepíšete protokol. Ale tím vám dávám mnoho práce. Neodjíždíte? Neřekl jste, že za týden jedete v té záležitosti do Arrasu?“

„Dříve, pane starosto.“

„Kdy?“

„Zdá se mi, že jsem panu starostovi řekl, že porota je zítra a že odjíždím dostavníkem dnes v noci.“

Pan Madeleine se sotva znatelně pohnul.

„A jak dlouho potrvá ta věc?“

„Nanejvýš den. Rozsudek bude vynesen nejpozději zítra večer. Ale já nebudu čekat na rozsudek, který je jasný. Jakmile vydám svědectví, vrátím se domů.“

„To je dobře,“ řekl pan Madeleine.

A mávnutím ruky propustil Javerta.

Javert neodcházel.

„Dovolte, pane starosto,“ řekl.

„Co ještě?“ zeptal se pan Madeleine.

„Pane starosto, zbývá mi ještě jedna věc, kterou vám musím připomenout.“

„Jaká?“

„Zbavte mě mého místa.“

Pan Madeleine vstal.

„Javerte, jste čestný člověk a já si vás vážím. Zveličujete své provinění. Ostatně, to je urážka, která se týká jenom mne. Javerte, zasloužíte si, abyste byl povýšen, a ne sesazen. Chci, abyste zůstal na svém místě.“

„Pane starosto, v tom vám nemohu vyhovět.“

„Opakuji vám,“ odvětil pan Madeleine, „že ta věc se týká jenom mne.“

Ale Javert, který sledoval jedinou myšlenku, pokračoval:

„Pokud se týká zveličování, nezveličuji vůbec nic. Poslyšte, jak uvažuji. Podezříval jsem vás nespravedlivě. To nic není. To je naše právo, ačkoliv jsem ho zneužil, protože jsem podezíral nadřízeného. Ale bez důkazů, v návalu hněvu, s úmyslem se pomstít jsem vás udal jako trestance, vás, člověka ctihodného, starostu, svého představeného! To je vážné. Velmi vážné. Ve vaší osobě jsem urazil nadřízený úřad, já, služebník toho úřadu! Kdyby některý z mých podřízených udělal to, co já, prohlásil bych, že je nehoden svého místa, a vyhnal bych ho. Tak je to! – Počkejte, pane starosto, ještě slovo! Ve svém životě jsem byl často přísný. K jiným. Bylo to spravedlivé. Konal jsem tím dobro. Kdybych teď nebyl přísný na sebe, změnilo by se v nespravedlnost všechno, co jsem konal jako spravedlnost. Mám sebe šetřit víc než ostatní? Ne, Bože! To bych byl dobrý jen pro pokárání druhého. A sebe, sebe bych neměl pokárat? To bych byl bídník! Ti, kdo říkají ‚ten darebák Javert‘, by měli pravdu! Pane starosto, nechci, abyste se mnou naložil po dobrém. Vaše dobrota bouřila mou krev, když jste ji prokazoval jiným. Nechci ji pro sebe. Dobrotě, která dává za pravdu děvce proti měšťanovi, policistovi proti starostovi, a tomu, kdo je dole, proti tomu, kdo je nahoře, té dobrotě říkám škodlivá dobrota. Touto dobrotou se rozkládá lidská společnost. Pane Bože, je velmi snadné být dobrý, je těžké být spravedlivý. Věřte, kdybyste byl tím, za něhož jsem vás

pokládal, nebyl bych býval k vám dobrý – já ne! To byste byl viděl! Pane starosto, musím sám se sebou naložit, jako bych nakládal s jinými. Když jsem chytal zločince, když jsem honil darebáky, říkával jsem si často: poslyš, jestliže klopýtneš ty, jestliže přistihnu při nějakém chybném kroku tebe, tak uvidíš! – Klopýtám, přistihuji se při špatném činu, tím hůř! Prosím, budu sesazen, zničen, vyhnán! Dobrá. Mám ruce; budu pracovat na poli, to je mi jedno. Pane starosto, zájem úřadu vyžaduje exemplární postup. Prostě žádám o propuštění inspektora Javerta."

To všechno pronášel pokorným, zoufalým a přesvědčivým tónem, který dodával tomuto zvláštně počestnému člověku jakési podivínské velikosti.

„Uvidíme," poznamenal pan Madeleine.

A podal mu ruku. Javert couvl a řekl plaše:

„Odpusťte, pane starosto, ale to nejde. Starosta nepodává ruku udavači."

Polohlasně dodal:

„Ano, udavači; od chvíle, kdy jsem zneužil policie, nejsem nic než udavač."

Potom se hluboce uklonil a zamířil ke dveřím.

Tam se obrátil a se sklopenýma očima řekl:

„Pane starosto, zůstanu na svém místě, dokud nebudu vystřídán."

A vyšel z místnosti. Pan Madeleine se zamyslil a naslouchal pevnému a jistému kroku, který se po dlaždicích chodby vzdaloval.

KNIHA SEDMÁ
Champmathieuův případ

(1)
Sestra Simplicie

Události, o nichž budeme číst, nebyly známé v Montreuilsur-Mer ve svém celku, ale to málo, co proniklo, zanechalo v městě takový ohlas, že by v této knize vznikla velká mezera, kdybychom o nich nevyprávěli do nejmenších podrobností.

V těch podrobnostech se čtenář setká se dvěma nebo třemi nepravděpodobnými okolnostmi, které uvádíme z úcty k pravdě.

Odpoledne po Javertově návštěvě zašel pan Madeleine jako obyčejně za Fantinou.

Než k ní vstoupil, dal si zavolat sestru Simplicii.

Dvě jeptišky, které měly na starosti nemocnici – lazaristky jako všechny milosrdné sestry –, se jmenovaly sestra Perpetua a sestra Simplicie.

Sestra Perpetua byla prostoduchá venkovanka, žena, která vstoupila do služeb božích, jako se nastupuje na jakékoliv jiné místo. Byla jeptiškou, jako je jiná kuchařkou. Takový typ není příliš vzácný. Řehole ochotně přijímají těžkou venkovskou hmotu, z níž se dá snadno uhníst kapucín nebo voršilka. Selských rukou se užije k těžkým pracím v klášteře. Proměna skotáka v karmelitána je snadná a děje se bez větší námahy; společný základ nevědomosti vesnické a klášterní je dokonalá příprava, která okamžitě staví venkovana naroveň mnichu. Trochu širší halena stačí, aby z ní byla kutna. Sestra Perpetua, statná jeptiška, pocházela z Marines nedaleko Pontoise, mluvila nářečím, odříkávala žalmy, odmumlávala modlitby, sladila odvary podle přehnané zbožnosti nebo přetvářky

nemocného, byla drsná k nemocným, neochotná k umírajícím, kterým cpala Boha přímo do úst, smrtelný zápas hněvivě kamenovala modlitbami, byla statečná, poctivá a červená v obličeji.

Sestra Simplicie byla bílá jako vosk. Vedle sestry Perpetuy vypadala jako voskovice vedle lojové svíčky. Vincenc z Pauly božsky vystihl milosrdnou sestru úžasnými slovy, v nichž slučuje tolik svobody s tolikerým plněním povinností: „Jejich klášterem bude jenom nemocnice, jejich celou jen najatá světnice, kaplí jen farní kostel, ambity jen městské ulice nebo nemocniční síně, klauzurou jen poslušnost, mříží bázeň boží a závojem pouze skromnost." Tento ideál ztělesňovala sestra Simplicie. Nikdo nedovedl uhodnout její věk; nikdy nebyla mladá a zdálo se, že nikdy nezestárne. Byla to osoba – neodvažujeme se říci žena – klidná, uzavřená, jemného chování, chladná, osoba, která nikdy nezalhala. Byla tak něžná, že se zdála křehká; a přece byla pevnější než žula. Nešťastníků se dotýkala líbeznými prsty, jemnými a čistými. Dalo by se říci, že mluvila mlčením; říkala, jen co bylo nutné, a měla hlas, který by byl vylákal zpověď i okouzlil v salóně. Její jemná povaha se vyrovnávala s řeholním šatem, neboť v jeho drsném doteku nacházela stálou připomínku nebe a Boha. Všimněme si jedné podrobnosti. Hlavním rysem sestry Simplicie bylo, že nikdy nelhala, že nikdy neřekla v zájmu kohokoliv věc, třeba i nezávažnou, která by nebyla pravda a nic než pravda; to byl význačný rys její ctnosti. Pro svou neochvějnou pravdomluvnost byla v kongregaci skoro proslavená. Ve svém listě hluchoněmému Massieuovi se kněz Sicard zmiňuje o sestře Simplicii. Ať jsme jakkoliv upřímní, oddaní a čistí, přece jen svou nevinnost poskvrňujeme tu a tam malou lží. Sestra Simplicie nikdy. Existuje něco takového jako malá lež, nevinná lež? Lež je čiré zlo. Není možno lhát jen trochu; kdo lže, lže celou lží; lež je tvář ďábla; Satan má dvě jména: jmenuje se Satan a jmenuje se Lež. Tímto způsobem uvažovala sestra Simplicie. A jak myslila, tak jednala. Z toho u ní vyplývala ona bělost, o níž jsme mluvili, bělost, která svým zářením poznamenala její rty i oči.

Sestra Simplicie měla bílý úsměv, měla bílý pohled. V okénku jejího svědomí nebylo ani pavučiny, ani zrnka prachu. Když vstoupila do řehole svatého Vincence z Pauly, přijala jméno Simplicie, které bylo vybráno právě pro ni. Jak víte, Simplicie Sicilská je ona světice, která si dala raději uříznout oba prsy, než by byla řekla, že se narodila v Segestě místo v Syrakusách, ačkoliv by se byla tou lží zachránila. Taková patronka se právě této duši hodila.

Když sestra Simplicie vstoupila do kláštera, měla dvě chyby, kterých se poznenáhlu zbavovala; ráda mlsala a ráda dostávala dopisy. Čítala jenom jednu modlitební knihu, psanou velkými písmeny a latinsky. Přestože neovládala latinu, knize rozuměla.

Tato zbožná jeptiška si oblíbila Fantinu, protože v ní pravděpodobně vytušila utajenou ctnost, a skoro výhradně se věnovala jejímu ošetřování.

Pan Madeleine si sestru Simplicii vzal stranou a s obzvláštním důrazem, na nějž si sestra později vzpomněla, odporučil Fantinu její péči.

Když se rozloučil se sestrou, šel k Fantině.

Fantina očekávala denně příchod pana Madeleina, jako se očekává teplý a radostný paprsek. Říkávala sestrám: „Žiji, jen když je tu pan starosta."

Ten den měla velkou horečku. Jakmile spatřila pana Madeleina, zeptala se ho:

„A Cosetta?"

Pan Madeleine s úsměvem odpověděl:

„Brzy."

Pan Madeleine mluvil s Fantinou jako obyčejně. K velkému uspokojení Fantiny zůstal však u ní celou hodinu místo půl. Vyslovil tisíc připomínek, jen aby nemocné nic nescházelo. Všichni si všimli, že se jednu chvíli jeho tvář smutně zastřela. Ale to se vysvětlilo, když se dozvěděli, že se lékař sklonil k jeho uchu a řekl mu: „Rychle jí ubývá sil."

Potom se vrátil na radnici a kancelářský sluha viděl, jak si pozorně prohlíží silniční mapu Francie, která visela v jeho kanceláři. Na kus papíru si poznamenal několik číslic.

(2)
Prozíravost mistra Scaufflaira

Z radnice odešel na kraj města k mistru Scaufflaërovi, Vlámovi, který se podpisoval francouzsky Scaufflaire a pronajímal koně, popřípadě i kabriolety.

Nejkratší cesta k Scaufflairovi vedla málo oživenou ulicí, v okrsku fary, v němž pan Madeleine bydlil. Farář byl, jak se říkalo, vážný a ctihodný muž, který dovedl dobře poradit. V okamžiku, kdy se pan Madeleine dostal před faru, šel ulicí jenom jeden chodec, a ten chodec si všiml, jak starosta nejdřív přešel farářův dům, pak se však na chvíli nerozhodně zastavil a vrátil se až k farním dveřím, které byly jednokřídlové a měly železné klepadlo. Rychle vztáhl ruku po klepadle, zvedl je, pak znovu zaváhal, zamyslil se, ale za několik vteřin klepadlo měkce spustil, místo aby je nechal prudce dopadnout, a pokračoval v cestě rychleji než předtím.

Pan Madeleine zastihl mistra Scaufflaira, jak opravuje koňský postroj.

„Mistře Scaufflaire," zeptal se, „máte dobrého koně?"

„Pane starosto," odpověděl Vlám, „všichni mí koně jsou dobří. Jakému koni říkáte dobrý?"

„Potřebuji koně, který uběhne dvacet mil za den."

„I hrome!" řekl Vlám. „Dvacet mil!"

„Ano."

„Zapřažen v kabrioletu?"

„Ano."

„A jak dlouho bude odpočívat po té cestě?"

„Musí druhý den nastoupit zpáteční cestu."

„Aby proběhl tutéž dráhu?"

„Ano."

„I hrome! I hrome! A hned dvacet mil?"

Pan Madeleine vytáhl z kapsy papír, na kterém si tužkou poznamenal jakési číslice. Ukázal je Vlámovi. Byly to číslice 5, 6, 8 1/2.

„Vidíte," řekl. „Součet – devatenáct a půl, skoro dvacet mil."

„Pane starosto," odvětil Vlám, „mám, co potřebujete. Mám bílého koníka. Snad jste ho někdy zahlédl. Je to dobré zvíře z dolní Boulogne. Je ohnivý. Zpočátku z něho chtěli udělat jezdeckého koně. Ale kdepak! Vyhazoval a každého shodil. Domnívali se, že má nějakou vadu, a nevěděli, co s ním. Koupil jsem ho. Zapřáhl jsem ho do kabrioletu. A to právě ten koník chtěl; je mírný jako děvčátko, letí jako vítr. Jen se na něho nikdo nesmí posadit. Nechce být jezdeckým koněm. Každý má svou zálibu. Táhnout, to ano, avšak osedlat se nedá; musíme věřit, že si vzal do hlavy, že nebude nikoho nosit."

„A vykoná tu cestu?"

„Vašich dvacet mil? Stále klusem a ani ne za osm hodin. Ale za určitých podmínek."

„Jakých podmínek?"

„Předně mu v polovině cesty dopřejete hodinu odpočinku; nakrmíte ho; a někdo bude u něho, když bude žrát, aby mu podomek neukradl oves; všiml jsem si totiž, že podomci v zájezdních hostincích oves spíše propijí, než by jej dali ve stáji koním."

„Dohlédnu na krmení."

„Za druhé… Ten kabriolet je pro pana starostu?"

„Ano."

„Umí pan starosta řídit spřežení?"

„Ano."

„Pan starosta tedy pojede sám a bez zavazadla, aby kůň neměl těžký náklad."

„Souhlasím."

„Pojede-li však pan starosta bez doprovodu, musí dohlédnout na oves.“

„Už jsem to řekl.“

„Dostanu třicet franků za den. A zaplatíte mi dny, kdy bude kůň odpočívat. Ani o groš méně, a také krmivo pro koně zaplatí pan starosta.“

Pan Madeleine vytáhl z kapsy tři napoleony a položil je na stůl.

„Tady máte zaplaceno na dva dny předem.“

„Za čtvrté – kabriolet by byl na takovou cestu těžký a kůň by se příliš unavil. Je třeba, aby se pan starosta spokojil s malým tilbury, který mám.“

„Souhlasím.“

„Je lehký, ale je otevřený.“

„To mi nevadí.“

„Uvážil pan starosta, že máme zimu?“

Pan Madeleine neodpověděl. Vlám pokračoval:

„Že bude chladno?“

Pan Madeleine dále mlčel. Mistr Scaufflaire pokračoval: „Že bude pršet?“

Pan Madeleine zdvihl hlavu a řekl:

„Tilbury a kůň budou zítra ráno v půl páté před mými dveřmi.“

„Ujednáno, pane starosto,“ odvětil Scaufflaire, načež nehtem u palce seškrábl skvrnu se stolu a mluvil dál s oním bezstarostným výrazem, kterým Vlámové dovedou provázet své prohnané počínání:

„Víte, nač jsem si teď vzpomněl? Pan starosta mi neřekl, kam má namířeno. Kam jede pan starosta?“

Od začátku rozmluvy nemyslil na nic jiného, ale nevěděl, proč se neodvážil tu otázku položit.

„Má váš kůň dobré přední nohy?“ řekl pan Madeleine. „Ano, pane starosto. Na svahu ho opatrně přidržíte. Je mnoho kopců na cestě, kterou pojedete?“

„Nezapomeňte být přesně v půl páté ráno u mých dveří," odvětil pan Madeleine a odešel.

Vlám zůstal stát „jako pitomý", jak řekl později sám o sobě.

Pan starosta byl už dvě nebo tři minuty pryč, když se dveře znovu otevřely; pan starosta se vrátil.

Měl stále ještě ten neproniknutelný a zaujatý výraz.

„Pane Scaufflaire," řekl, „jak si ceníte koně s tilbury, které mi pronajmete, jedno jako druhé?"

„Jednoho jako druhého, pane starosto," řekl Vlám a hrubě se zasmál.

„Budiž. Kolik?"

„Pan starosta je chce ode mne koupit?"

„Ne, ale chci vám pro každý případ nechat záruku. Vrátíte mi tu částku, až přijedu zpátky. Na kolik si ceníte vozík a koně?"

„Na pět set franků, pane starosto."

„Tady jsou."

Pan Madeleine položil bankovku na stůl, potom vyšel, ale tentokrát se už nevrátil.

Mistr Scaufflaire hrozně litoval, že neřekl tisíc franků. Tilbury a kůň ho nestáli ani sto dukátů.

Nato zavolal manželku a všechno jí pověděl. Kam to, k čertu, pan starosta jede? Radili se. „Jede do Paříže," řekla žena. „Tomu nevěřím," řekl manžel. Pan Madeleine zapomněl na krbu papír s číslicemi. Vlám papír vzal a prohlížel jej. „Pět, šest, osm a půl? To jsou asi vzdálenosti poštovních stanic." Obrátil se k ženě. „Už to mám." „Jak?" „Odtud do Hesdinu je pět mil, šest je z Hesdinu do Saint-Pol, osm a půl je ze Saint-Pol do Arrasu. Jede do Arrasu."

Pan Madeleine se zatím vrátil domů.

Od mistra Scaufflaira šel delší cestou, jako by farní dveře byly pro něho pokušením, kterému se chtěl vyhnout. Vystoupil nahoru do svého pokoje a tam se zavřel, což nebylo nic divného, protože rád chodíval brzo spát. Přesto si však tovární vrátná, která byla zároveň

jedinou služebnou pana Madeleina, všimla, že zhasil v půl deváté, pověděla o tom pokladníkovi, který se právě vracel domů, a dodala:

„Není pan starosta nemocen? Zdá se mi, že vypadá nějak divně."

Pokladník bydlil v pokoji právě pod pokojem pana Madeleina. Na slova vrátné vůbec nedbal, lehl si a usnul. Kolem půlnoci se rázem probudil; ve spánku slyšel hluk nad hlavou. Naslouchal. Slyšel kroky, jako by někdo v pokoji nad ním přecházel. Naslouchal pozorněji a poznal krok pana Madeleina; zpravidla se z pokoje pana Madeleina před hodinou, kdy vstával, nic neozývalo. Za okamžik slyšel pokladník zvuk, který se podobal vrznutí otvírané a zavírané skříně. Potom se mu zdálo, že někdo odtahuje nábytek, nato nastalo ticho a přecházení po pokoji začalo znovu. Pokladní se posadil, úplně se probudil, podíval se skly svého okénka na protější zeď a spatřil tam načervenalý odraz osvětleného okna. Podle směru paprsků to mohlo být jen okno pana Madeleina. Odraz se chvěl, jako by světlo vycházelo spíš ze zapáleného ohně než z lampy. Stín okenního pažení se nerýsoval, z čehož bylo zřejmé, že okno je otevřeno dokořán. Za takového chladna bylo otevřené okno skutečně nápadné. Pokladník znovu usnul. Za hodinu či za dvě se opětovně probudil. Stejné kročeje, volné, pomalé a pravidelné, mu přecházely nad hlavou.

Odlesk se stále odrážel na zdi, ale byl teď bledý a pokojný jako odraz lampy nebo svíčky. Okno bylo stále otevřené.

Podívejme se tedy, co se dělo v pokoji pana Madeleina.

(3)
Svědomí

Čtenář jistě uhodl, že pan Madeleine není nikdo jiný než Jean Valjean.

Už jsme nahlédli do hlubin jeho svědomí; nadešla chvíle, abychom se tam podívali znovu. Nečiníme to bez dojetí a bez otřesu. Nic není

tak strašného jako takové rozjímání. Duchovní oko nikde nenajde tolik oslnění ani tolik temnot jako v člověku; nemůže se upřít na nic, co by bylo děsnější, spletitější, tajemnější a nekonečnější. Je-li nějaká velkolepější podívaná než pohled na moře, je to podívaná na nebe; je-li oslnivější podívaná než pohled na nebe, je to pohled do lidské duše.

Napsat báseň o lidském svědomí, třebas by si všímala jen jediného člověka, třeba by si všímala jen nejnepatrnějšího člověka, by znamenalo sloučit všechny hrdinské zpěvy v jedinou epopej, svrchovanou a konečnou. Svědomí je chaos přeludů, choutek a pokušení, je to tavící pec snů, brloh myšlenek, za něž se stydíme; je to zmatená směsice klamných závěrů, je to bitevní pole vášní. Pronikněte v určitých hodinách zsinalou tváří člověka, který přemítá, podívejte se za ni, pohleďte do té duše, podívejte se do té temnoty. Pod zevním klidem jsou bitvy obrů jako u Homéra, jsou tam shluky draků a hyder a mračna přeludů jako u Miltona, jsou tam vizionářské přízraky jako u Danta. Jak strašlivé je nekonečno, které člověk nosí v sobě a podle něhož zoufale měří vůli svého mozku a skutky svého života!

Jednoho dne stanul Dante Alighieri před ponurou branou, před níž zaváhal. I před námi je taková brána, na jejímž prahu váháme. Avšak vstupme.

Jen málo můžeme přidat k tomu, co čtenář už ví o příhodách, které potkaly Jeana Valjeana od dobrodružství s malým Gervácem. Od té chvíle byl, jak jsme viděli, docela jiný člověk. Vypracoval se na to, co z něho chtěl udělat biskup. Bylo to víc než přeměna, byl to přerod.

Podařilo se mu zmizet, prodal biskupovo stříbro a ponechal si jen svícny jako památku; plížil se z města do města, prošel Francii, dostal se do Montreuil-sur-Mer, přišel na nápad, o němž jsme už mluvili, vykonal, o čem jsme už vyprávěli, a podařilo se mu stát se nepolapitelným a nedostihnutelným. Když se usadil v Montreuil-sur-Mer, byl

šťasten, že jeho svědomí je natolik poctivé, že se rmoutí pro minulost; žil klidně, pokojně a v naději; měl jenom dvě myšlenky: skrýt své jméno a obětovat svůj život; uniknout lidem a obrátit se k Bohu.

Ty dvě myšlenky byly v jeho duši tak úzce spjaty, že tvořily jedinou; obě byly stejně naléhavé a důležité a ovládaly jeho nejnepatrnější činy. Obyčejně se shodovaly v řízení běhu jeho života; obracely jej do stínu; měnily ho v laskavého a prostého člověka; dávaly mu stejné rady. Někdy však přece jen byly v rozporu. Vzpomínáme si, že muž, kterého celý kraj kolem Montreuil-sur-Mer znal jako pana Madeleina, se při takových příležitostech nerozpakoval obětovat první věc druhé, to jest obětovat bezpečnost své ctnosti. Tak si proti vší opatrnosti a obezřelosti ponechal svícny od biskupa, nosil po něm smutek, vyptával se všech malých Savojáčků, které potkal, vyptal se na svou rodinu ve Faverolles a přes všechny Javertovy znepokojivé narážky zachránil život starému Faucheleventovi. Zdálo se, jak jsme již poznamenali, že podle vzoru všech moudrých svatých a spravedlivých lidí se domníval, že není jeho hlavní povinností pamatovat na sebe.

Musíme však říci, že dosud nedošlo k ničemu podobnému. Dvě myšlenky, které řídily nešťastného muže, o jehož utrpení vypravujeme, nesvedly tak vážný boj. Pochopil to zmateně, ale hluboce při prvních slovech, která Javert pronesl při vstupu do jeho kanceláře. V okamžiku, kdy Javert tak podivně vyslovil jméno, pohřbené pod tolikerým nánosem, strnul a byl omráčen zlověstným rozmarem osudu, a v tom strnutí pociťoval záchvěvy, které předcházejí velké otřesy; sehnul se jako dub před blížící se bouří, jako voják před útokem. Viděl, jak se mu nad hlavou shlukují mraky plné hromů a blesků. Ve chvíli, kdy slyšel mluvit Javerta, bylo jeho první myšlenkou, aby se rozběhl, udal se, vytáhl toho Champmathieua z vězení a dal se zavřít sám; bylo to bolestné a palčivé, jako když řízne do živého masa, potom to přešlo a řekl si: „Uvidíme! Uvidíme!“ Potlačil první šlechetný popud a couvl před hrdinstvím.

Jistě by bylo krásné, kdyby ten muž po zbožných slovech biskupových, po tolika letech lítosti, odříkání a pokání tak slibně začatého a za tak strašlivých okolností uskutečňovaného nebyl ani na chvíli váhal a kdyby byl vykročil k zející propasti, na jejímž dnu je nebe; bylo by to krásné, ale nedošlo k tomu. Je nutné vysvětlit, co se událo v té duši, a my můžeme mluvit jen o tom, co v ní bylo. Především ho ovládl pud sebezáchovy; chvatně soustředil myšlenky, udusil pohnutí, uvážil, že Javert je přítomen, což bylo velké nebezpečí, s nesmírnou silou odsunul všechno rozhodování, ohlušil se představou, co musí vykonat, a sebral veškerý klid, jako zápasník zdvíhá svůj štít.

Zbytek dne strávil v tomto stavu – ve vnitřním zmatku a v naprostém vnějším klidu; učinil jen to, co by se dalo nazvat „záchranným opatřením“. Myšlenky se mu v mozku mátly a střetávaly; byl tak rozrušen, že se mu žádný nápad nejevil jasně; sám o sobě by nebyl dovedl říci víc, než že ho postihla velká rána. Šel jako obyčejně k loži nemocné Fantiny a prodlužoval návštěvu z vrozené dobroty, říkaje si, že tak musí jednat a že ji musí doporučit laskavosti sester pro případ, že by byl nucen odjet. Nejistě cítil, že by se měl vydat do Arrasu; ačkoliv byl ještě dalek rozhodnutí k cestě, přece jen si říkal, že by nebylo nevhodné být svědkem toho, co se tam bude dít; byl přec mimo všechno podezření; proto si objednal tilbury u Scaufflaira, aby byl připraven pro všechny případy.

Naobědval se celkem s chutí.

Vrátil se do svého pokoje a zamyslil se.

Prozkoumal situaci a shledal, že je neslýchaná; tak neslýchaná, že vstal ze židle a zavřel dveře na závoru, protože byl uprostřed svého přemýšlení zachvácen téměř nevysvětlitelnou úzkostí. Bál se, aby nepřišlo ještě něco dalšího. Zatarasoval se proti všem možnostem.

Za chvíli zhasil světlo. Překáželo mu.

Zdálo se mu, že by ho mohli vidět.

Kdo by ho mohl vidět?

Běda! Dostavilo se, co chtěl vyhostit za dveře; hledělo na něho to, co chtěl oslepit. Svědomí.

Svědomí – to znamená Bůh.

Přesto v prvním okamžiku propadl klamu; měl pocit jistoty a osamělosti; jakmile zapadla závora, pomyslil si, že k němu nikdo nemůže; při zhasnuté svíčce se domníval, že je neviditelný. V té chvíli byl pánem sama sebe; opřel se lokty o stůl, složil hlavu do dlaní a uvažoval ve tmě.

„Kam jsem se to dostal? Není to sen? Co mi to řekli? Je skutečně pravda, že jsem viděl Javerta a že mi pověděl o té věci? Kdo asi je ten Champmathieu? Podobá se mi snad? Je to možné? Jak klidný jsem byl včera, když jsem netušil vůbec nic! Co jsem dělal včera v tuto hodinu? Co se skrývá za tou příhodou? Jak se rozuzlí? Co mám dělat?“

Tyto myšlenky ho mučily. Jeho mozek ztratil sílu podržet představy, které se valily jako vlny, a Jean Valjean stiskl oběma rukama čelo, aby je zadržel.

Ze zmatku, který rušil jeho vůli i rozum a v němž se pokoušel nalézt rozhodnutí, vyplývala jenom úzkost.

Hlava mu hořela. Přistoupil k oknu a otevřel je dokořán. Hvězdy na nebi nesvítily. Vrátil se a usedl ke stolu.

Takto uběhla první hodina.

Ponenáhlu se v jeho přemítání rýsovaly a upevňovaly nejasné tvary a on začínal přesně tušit skutečnost, ne jako celek, nýbrž její podrobnosti.

Začínal chápat, že je pánem situace, ať je jakkoliv podivná a nebezpečná.

Jeho ohromení však tím jen vzrůstalo.

Nezávisle na přísně vytčeném a zbožném cíli, k němuž směřovaly jeho skutky, všechno to, co až do toho dne podnikal, byla vlastně jáma, kterou hloubil, aby zahrabal své jméno. V hodinách skleslosti, v nocích bez spánku se nejvíc obával, že je uslyší vyslovit;

říkával si, že by to byl pro něho konec všeho, že den, kdy by se jeho jméno znovu objevilo, zničilo by jeho nový život a snad i jeho novou duši. Chvěl se při pomyšlení, že by to bylo možné. Kdyby mu však byl někdo v těch okamžicích řekl, že přijde hodina, kdy mu v uchu zazní to jméno, kdy ta ohavná slova – Jean Valjean – vystoupí náhle z temnoty a vztyčí se před ním, kdy strašlivé světlo, stvořené, aby zaplašilo tajemství, kterým se halil, mu najednou vzplane nad hlavou, kdyby mu byl někdo řekl, že to jméno ho neohrozí, že to světlo přivodí jen hustší temnotu, že ten potrhaný závoj zvětší tajemství, že to zemětřesení upevní jeho stavbu, že ta podivná příhoda nebude mít jiný následek, než že jeho bytí bude zároveň bezpečnější a neproniknutelnější a že z konfrontace s přízrakem Jeana Valjeana vyjde dobrý a ctihodný měšťan Madeleine ještě ctihodnější, klidnější a váženější, než tomu bylo předtím – kdyby mu to byl někdo řekl, byl by potřásl hlavou a považoval jeho slova za nesmyslná. Nu, všechno to se právě stalo, všechny ty nakupené nemožnosti se dostavily a Bůh dopustil, aby se věci nemožné staly skutkem!

Jeho myšlenky se začínaly vyjasňovat. Čím dál tím víc si uvědomoval své postavení.

Zdálo se mu, že se právě probudil z podivného snu a zjistil, že se uprostřed noci řítí po nějakém svahu, že se chvěje a stojí a marně couvá na samém kraji propasti. Jasně rozeznával neznámého cizince stojícího ve stínu, cizince, kterého osud pokládá za něho a tlačí ho do propasti místo něho. Měl-li se ten propastný jícen zavřít, bylo třeba, aby tam jeden nebo druhý spadl.

Stačilo odevzdat se osudu.

Tohleto všechno si ujasnil a přiznal: Je tu nevyhnutelná a osudná skutečnost, že jeho místo na galejích je prázdné, že na něho, ať dělá cokoliv, stále čeká, že okradení malého Gerváce ho zavede na galeje, že to prázdné místo zůstává vyhrazeno pro něho a bude ho přitahovat, dokud se tam nedostane. A potom si řekl: Právě teď se

našel náhradník a zdá se, že se jím naštěstí stal ten Champmathieu a že on, od nynějška přítomný na galejích v osobě Champmathieua a v lidské společnosti jako pan Madeleine, nemá se již čeho obávat, jestliže nezabrání lidem, aby navalili na hlavu toho Champmathieua balvan hanby, který zapadne jako náhrobní kámen a nikdy se již nezdvihne.

Všechno bylo tak prudké a podivné, že náhle zakusil ono nepopsatelné rozrušení, které člověk nezakouší v životě víc než dvakrát třikrát, pocítil onu křeč svědomí, která pohne vším, co je v duši pochybného, co je složeno z posměchu, z radosti a zoufalství a co bychom mohli nazvat výbuchem vnitřního smíchu.

Netrpělivě rozsvítil svíčku.

„Tak co?“ řekl si. „Čeho se bojím? Proč o tom přemýšlím? Jsem zachráněn. Všechno je skončeno. Měl jsem pootevřeny jenom jedny dveře, kterými mohla minulost vtrhnout do mého života; ty dveře by teď byly zazděny! Navždy! Javert, který mě tak dlouho znepokojuje, který mě tím svým obávaným pudem zpočátku div neodhalil a který mě pak doopravdy – k čertu! – vystopoval, ten strašný lovecký pes, který mi byl stále v patách, by byl sveden na nepravou cestu, byl by zaměstnán jinde, ztratil by naprosto stopu! Od nynějška může být klidný, nechá mě na pokoji, už chytil svého Jeana Valjeana! Kdož ví, snad se dokonce i vystěhuje z města! A to všechno se zběhlo bez mého zásahu! Nijak jsem se o to nepřičinil! Božínku! Proč jsem tedy z toho tak nešťastný? Ten, kdo by mě teď viděl, by si namouduši pomyslil, že mě postihlo neštěstí! Ostatně, je-li to pro někoho smutné, není to nikterak mou vinou. To všechno způsobila prozřetelnost. Zřejmě si to přeje! Mám právo zvrátit, co uspořádala? Co si přeji? Do čeho se to chci míchat? Nic mi po tom není. A přece nejsem šťasten! Co tedy chci? Dostává se mi toho, po čem léta toužím, o čem se mi v noci zdá, co je předmětem mých modliteb – dostává se mi bezpečnosti! Bůh tomu chce! Nic nemohu učinit proti vůli boží. A proč tomu chce? Abych pokračoval v tom, co

jsem započal, abych konal dobro, abych se jednoho dne stal velkým a povzbudivým příkladem, aby se jednou řeklo, že se přece jen pojí troška štěstí k pokání, které jsem vykonal, a ke ctnosti, k níž jsem se obrátil! Skutečně nechápu, proč jsem se před chvílí bál zajít k tomu dobrému knězi, všechno mu povědět jako zpovědníkovi a požádat ho o radu; zřejmě by mi neřekl nic jiného. Je rozhodnuto, nechme běžet věci danou cestou! Ponechme řešení Bohu!

Tak mluvil v hlubinách svého svědomí, nakláněje se nad tím, co bychom mohli nazvat propastí sama sebe. Vstal ze židle a začal přecházet po pokoji. „A už na to nemysleme," řekl si. „Je rozhodnuto!" Ale radost z toho nepocítil.

Naopak.

Jako nezabráníme moři, aby se nevracelo k zemi, nezabráníme ani myšlence, aby se nevracela k určitému nápadu. Námořník tomu zjevu říká příliv; u hříšníka se to jmenuje svědomí. Bůh pobízí vlny duše jako vlny oceánu.

Ačkoliv se pan Madeleine marně vzpíral, přece jen se na chvíli znovu pustil do toho rozhovoru, v němž sám mluvil a sám si naslouchal, v němž říkal to, co chtěl umlčet, a slyšel to, co nechtěl vědět, a ustupoval tajemné moci, která mu poroučela: „Rozmysli si to!" jako řekla téměř před dvěma tisíci lety jinému odsouzenci: „Jdi!"

Setrvejme při nezbytném pozorování, než se vydáme dál, abychom plně pochopili.

Je jisto, že člověk hovoří sám k sobě; není myslící bytosti, která by to nebyla na sobě zakusila. Můžeme říci, že slovo je jen tehdy vznešeným tajemstvím, jde-li v nitru člověka z myšlenky do svědomí a vrací-li se ze svědomí k myšlence. Jenom v tom smyslu je třeba rozumět výrazům, často užívaným v této kapitole: *řekl, zvolal*. Člověk si říká, mluví sám k sobě, volá v duchu, aniž porušuje vnější mlčení. Je ve velké vřavě; všechno v něm mluví kromě úst. Duševní skutečnosti nejsou méně skutečné proto, že nejsou viditelné a hmatatelné.

Ptal se tedy, na čem je. Vyptával se sám sebe, jak se „rozhodne." Sám si doznával, že to, co si právě v mysli uspořádal, je ohavné, že nápad „ponechat věci sobě samým, ponechat řešení Bohu" je prostě hrozný. Dopustit, aby se uskutečnil omyl osudu a lidí, nezabránit mu, potvrdit jej svým mlčením, neučinit nic, to by znamenalo učinit všechno! Byl by to poslední stupeň pokrytecké nedůstojnosti! Byl by to nízký, zbabělý, potměšilý a odporný zločin.

Poprvé za osm let pocítil nešťastník hořkou chuť špatné myšlenky a zlého skutku. S hnusem si odplivl.

Zpytoval se dál. Přísně se ptal sám sebe, co myslil větou: „Dosáhl jsem svého cíle!" Přiznal si, že jeho život má skutečně cíl. Ale jaký cíl? Skrývat své jméno? Klamat policii? Opravdu jen pro tak nepatrnou věc chtěl vykonat, co vykonal? Nemá opravdu jiného cíle, který by byl velký, který by byl pravý? Zachránit ne svou osobu, ale duši. Stát se počestným a dobrým. Být poctivý! Není to právě a jenom to, čeho chtěl dosíci a co mu biskup přikázal? „Zavřít dveře za svou minulostí?" Panebože, tím by je přece nepřirazil, ale podlým skutkem by je znovu otevřel! Opět by se stal zlodějem – nejhorším ze všech zlodějů! Ukradl by jinému člověku jeho zaměstnání, jeho život, jeho klid, jeho místo na slunci! Stal by se vrahem! Zabil by, mravně by zabil ubohého člověka! Vnutil by mu strašlivou smrt zaživa, tu smrt pod širým nebem, která se jmenuje galeje! Naopak, dokončí své vzkříšení a navždy zavře peklo, z něhož vyšel; jestliže se vydá, zachrání člověka postiženého tak děsným omylem, přijme znovu své jméno, znovu se stane trestancem Jeanem Valjeanem! Vrátí-li se zdánlivě zpátky, ve skutečnosti odtamtud vyjde! Musí to učinit! Všechna jeho dřívější práce by byla zbytečná, kdyby to neudělal! Celý jeho život by byl neužitečný, všechno jeho pokání by přišlo nazmar a musil by říci: k čemu to všechno bylo? Cítil, že biskup je u něho, že biskup je přítomen tím spíš, že je mrtev, že se na něho upřeně dívá, že by mu od té chvíle byl pan Madeleine i se všemi svými ctnostmi odporný a že by galejníka Jeana Valjeana

pokládal za čistého a hodného obdivu. I když lidé viděli jeho masku, biskup viděl jeho pravou tvář. I když lidé sledovali jeho život, biskup viděl do jeho svědomí. Je nutno jet do Arrasu, osvobodit nepravého Jeana Valjeana a udat pravého! Běda! To je největší oběť, nejdojemnější vítězství, poslední krok, který je nutno učinit; ale je nutný. Jak vlastně osud bolí! Nedostane se mu svatosti v očích božích, nepokryje-li se hanebností v očích lidí!

„Dobrá!“ řekl si. „Rozhodněme se! Vykonejme svou povinnost! Zachraňme toho člověka!“

Pronesl ta slova, aniž si uvědomil, že mluví nahlas.

Vzal obchodní knihy, prozkoumal je a uvedl do pořádku. Hodil do krbu balík úpisů drobných obchodníků, kteří se octli v tísni. Napsal dopis, zapečetil jej, a kdyby byl v té chvíli někdo v pokoji, byl by mohl na jeho obálce přečíst: *Panu Laffittovi, bankéři, ulice Artois, Paříž.*

Z psacího stolu vzal náprsní tobolku, která obsahovala několik bankovek a průvodní list, který mu toho roku posloužil při volbách.

Kdo by ho byl viděl, když vykonával tyto věci, při nichž vážně přemýšlel, nebyl by pochyboval o tom, co se v něm děje. Jeho rty se chvílemi pohnuly, někdy zdvihl hlavu a upřel pohled na docela lhostejné místo na zdi, jako by právě tam byla záhada, kterou chtěl osvětlit nebo na niž se chtěl otázat.

Jakmile dopsal dopis panu Laffittovi, dal jej s náprsní taškou do kapsy a začal přecházet po pokoji.

Jeho myšlenky se už neodchylovaly od nastoupené cesty. Stále viděl svou povinnost, napsanou jasnými písmeny, která mu planula před očima a přemísťovala se, kamkoliv dopadl jeho pohled: „Jdi! Odhal se! Udej se!“

Viděl dokonce, jak se před ním hýbají ve ztělesněných tvarech obě myšlenky, které až dosud byly dvojím heslem jeho života: ukrýt své jméno, posvětit svou duši. Ponejprv si všiml, jak jsou naprosto protichůdné, ponejprv viděl, v čem se od sebe liší. Rozeznával, že jedna z těch myšlenek je dobrá, kdežto druhá se mohla zvrhnout

ve špatnou; že jedna je sebeobětování a druhá sobeckost; že jedna říká *bližní* a druhá *já*; že jedna pochází ze světla, druhá z temnoty.

Bojovaly spolu, viděl, jak se potýkají. Čím více přemýšlel, tím víc se zvětšovaly před jeho duchovním zrakem; nyní nabyly obrovských rozměrů; zdálo se mu, že ve svém nitru, v tom nekonečnu, o němž jsme právě mluvili, vidí uprostřed temnoty a světla bojovat bohyni a obryni.

Byl schvácen hrůzou, ale připadalo mu, že ho unáší dobrá myšlenka.

Cítil, že dospěl k dalšímu rozhodnému okamžiku svého svědomí i svého osudu; cítil, že biskup určil první údobí jeho nového života a že Champmathieu určuje druhé. Po velkém obratu přichází velká zkouška.

Avšak horečka, která na chvíli opadla, začínala poznenáhlu stoupat Tisíceré myšlenky mu probleskovaly hlavou, a všechny ho upevňovaly v rozhodnutí.

Jednu chvíli si řekl, že snad si tu záležitost příliš živě připouští, že ten Champmathieu je docela všední člověk a že skutečně kradl.

Napomenul se: „Jestliže ten člověk skutečně ukradl několik jablek, patří mu měsíc vězení. Ale od toho je velmi daleko ke káznici. A kdo ví, že opravdu kradl? Je to dokázáno? Jméno Jeana Valjeana mu přitěžuje a činí zbytečným všechno hledání důkazů. Nepostupují tak obvykle královští prokurátoři? Věří, že je zloděj, protože ho pokládají za bývalého trestance."

V jiné chvíli ho napadlo, že snad uznají jeho hrdinství a jeho počestný způsob života po sedm let a všechno, co vykonal pro kraj, a že když se dobrovolně vydá spravedlnosti, snad dostane milost.

Ale ta domněnka velmi rychle vyvanula a Valjean se trpce usmál, když si vzpomněl, že po krádeži těch čtyřiceti sou, které vzal malému Gervácovi, by byl považován za nenapravitelného zločince, že by se ten případ znovu projednával a podle přesného znění zákona by mu vynesl doživotní pobyt v káznici.

Zavrhl všechny iluze, odpoutával se víc a více od světa a hledal útěchu a sílu jinde. Řekl si, že musí splnit svou povinnost; že snad splnění povinnosti nebude těžší, než kdyby se jí vyhnul; že – kdyby *ponechal osudu volnou cestu*, kdyby zůstal v Montreuil-sur-Mer – že by jeho dobrá pověst, jeho dobročinnost, laskavost, důstojnost, štědrost, bohatství, oblíbenost a jeho počestnost byly okořeněny zločinem; a jakou příchuť by pohříchu dostaly všechny ty krásné záměry, kdyby se spojily s tou ohavností! Naproti tomu kdyby dokončil svou oběť na galejích, s kruhem na krku, s řetězem, zelenou čapkou, v práci bez oddechu, v hanbě bez slitování, spojil by se vjedno s nebeskou myšlenkou.

Konečně si řekl, že je to nutné. Že je to jeho osud, že nemá právo měnit úradky vyšší moci a buď jak buď musí volit: buď zevní důstojnost a vnitřní hanebnost, nebo vnitřní svatost a zevní bezectnost.

Když v sobě takto převracel tyto smutné myšlenky, jeho odvaha neopadávala, ale mozek začal pociťovat únavu. Bezděčně se zamyslil nad jinými věcmi, nad všednostmi.

Na skráních mu bušily tepny. Chodil sem tam. Půlnoc odbila na faře, potom na radnici. Odpočítal dvanáct úderů na obojích hodinách a porovnal zvuk obou zvonů. Přitom si vzpomněl, jak před několika dny viděl v obchodě se starým železem na prodej starý zvonek, na němž bylo napsáno jméno *Antoine Albin z Romainville*.

Bylo mu chladno. Rozdělal v krbu malý oheň. Nepomyslil přitom na to, že by měl zavřít okno.

Opět upadl do dřívější otupělosti. Jenom s námahou si vybavoval, nač myslil, než odbila půlnoc. Konečně se mu to podařilo.

„Ach ano!“ řekl si. „Rozhodl jsem se, že se udám.“

A pak náhle pomyslil na Fantinu.

„Co s tou ubohou ženou?“

Rozpoutal se v něm nový zmatek.

Fantina, která se mu znenadání zjevila v myšlenkách, zazářila v nich jako nečekaný paprsek světla. Zdálo se mu, že všechno kolem něho změnilo svůj vzhled; zvolal:

„Božínku! Až do této chvíle jsem uvažoval jen o sobě!

Viděl jsem jenom to, co je vhodnější pro mne! Pokud jde o mne, bylo by lépe mlčet nebo se udat – skrýt svou osobu nebo zachránit duši – být nečestným, ale uctívaným starostou, nebo zneuctěným, ale čestným trestancem, jen já, stále já, jenom já! Ale, Panebože, to všechno je sobecké. Je to trochu jiné sobectví, ale je to sobectví! Myslím také trochu na jiné? Začátek svatosti je myslit na druhé. Uvažme to, prozkoumejme to. Co se stane, budu-li pryč, budu-li vymazán, budu-li zapomenut? Udám-li se, zadrží mě, propustí Champmathieua a mě dají znovu do káznice – dobrá! A potom? Co se stane tady? Zde v kraji, v městě, v továrnách, v průmyslových podnicích s jejich dělnictvem, muži, ženami, starci, dětmi, chudými lidmi! To všechno jsem vybudoval, to všechno jsem vyburcoval k životu; všude tam, kde se kouří z komína, jsem přiložil polínko do krbu a hodil kus masa do hrnce; přičinil jsem se o blahobyt, o prosperitu, o úvěr; přede mnou tu nic nebylo; celý kraj jsem pozdvihl, oživil, oduševnil, zúrodnil, podepřel, obohatil; jestliže tu nebudu, nebude tu duše. Odejdu, všechno zemře. – A co ta žena, která tolik trpěla, která má ve svém pádu tolik zásluh, jejíž neštěstí jsem nevědomky zavinil? A dítě, pro které jsem chtěl dojet, které jsem matce slíbil? Nejsem něčím povinen té ženě na odčinění zla, které jsem způsobil? Co se stane, zmizím-li? Matka zemře. S dítětem se stane bůhvíco. Tak tomu bude, jestliže se udám. – Neudám-li se? Promysleme, jaké to bude, neudám-li se!“

Zarazil se, jakmile si položil tuto otázku; chvíli váhal a zachvěl se. Ale ten okamžik byl krátký a Valjean si klidně odpověděl:

„Dobrá, ten muž půjde do káznice, to je pravda; ale, u čerta! Vždyť kradl! Marně si říkám, že nekradl. Kradl! Já zůstanu tady, budu pokračovat. V deseti letech vydělám deset miliónů, rozdělím je po kraji,

pro sebe si nic nenechám. K čemu by mi to bylo? Pro sebe to nedělám! Vzroste blahobyt, průmysl se probudí a rozšíří, továrny a dílny se rozmnoží, rodiny, sta rodin bude šťastně žít! Kraj se zalidní; tam, kde jsou jen osamocené statky, vyrostou vesnice a tam, kde není nic, vzniknou osady; bída zmizí a s bídou zmizí opilství, prostituce, krádež, vražda, zmizí všechny neřesti, všechny zločiny! A ta chudinka matka vychová své dítě! Celá země bude bohatá a poctivá! Bože, byl jsem blázen, byl jsem hlupák, když jsem mluvil o tom, že se udám. Věru, musím dát pozor a nesmím se unáhlit. Cože, jen proto, že se mi líbilo zahrát si na statečného a ušlechtilého jako v sentimentální hře, a jen proto, že jsem myslil na sebe, jenom na sebe! Jen proto, že jsem chtěl zachránit před trestem, snad trochu přehnaným, ale v jádru spravedlivým, kdovíkoho, zloděje, zřejmě darebáka, má být celý kraj zničen! Jen proto má ta žena v nemocnici zemřít! Jen proto má ta holčička skončit na dlažbě! Pojít jako pes! Ach, to je hrozné! A matka to dítě ani nespatří! A ta holčička matku! A to všechno pro toho starého darebného zloděje jablek, který si jistě vysloužil galeje něčím jiným, ne-li právě tímto přestupkem! To je pěkná svědomitost, která zachraňuje viníka a obětuje nevinné, která zachraňuje starého tuláka, jemuž zbývá jenom několik let života a který nebude nešťastnější v káznici než ve své chajdě, svědomitost, která obětuje obyvatelstvo celého kraje, matky, ženy, děti! Tu ubohou maličkou Cosettu, která kromě mne nemá nikoho na světě a jistě je celá modrá zimou v té díře u Thénardierových! To jsou ti praví ničemové! A já – já bych neměl stát v slově vůči těm ubožákům! A já bych se měl jít udat! A já bych měl provést takovou nejapnou hloupost! Představme si nejhorší důsledky! Dejme tomu, že jsem v dobré vůli pomoci lidem jednal nesprávně a že mi to mé svědomí jednou vyčte. Vzít na sebe odpovědnost a přehlédnout výčitky, které zatíží jenom mne a budou kompromitovat jen mé svědomí, v tom je obětování, v tom je ctnost."

Valjean vstal a začal opět přecházet. Tentokrát se mu zdálo, že je spokojen.

Démanty nacházíme jenom v temnotě země; pravdu najdeme jen v hlubinách myšlenky. Zdálo se mu, že poté, co sestoupil do svých hloubek, poté, co dlouho tápal v nejčernějších temnotách, našel konečně démant, pravdu, a že jej drží v dlani, oslněn pohledem na něj.

„Ano," myslil si, „to je správné. Mám pravdu. Došel jsem k rozuzlení. Musím se konečně něčeho přidržet. Má cesta je vyznačena. Ponechme to osudu! Neváhejme, necouvejme! Je to prospěch všech, nikoliv jen k mému prospěchu. Jsem Madeleine, zůstanu Madeleinem. Běda Jeanu Valjeanovi! Já už jím nejsem, neznám toho člověka, nevím, kdo je, a našel-li se v této hodině nějaký Jean Valjean, ať se z toho dostane sám! Nic mi po tom není. To je osudné jméno, které se vznáší nocí. Běda hlavě, nad níž se zastaví a na kterou se snese."

Podíval se do zrcátka, které měl na krbu, a řekl:

„Vida! Uklidnil jsem se, jakmile jsem se rozhodl! Teď jsem jako vyměněný."

Znovu udělal několik kroků, pak se najednou zastavil:

„A teď," řekl si, „nesmím váhat před žádným následkem rozhodnutí, k němuž jsem došel. Trvají však ještě nitky, které mě poutají k tomu Jeanu Valjeanovi. Musím je zpřetrhat! I v tomto pokoji jsou předměty, které by mě obžalovaly, jsou tu mé věci, které by svědčily proti mně; musí zmizet."

Sáhl do kapsy, vytáhl tobolku, otevřel ji a vyňal z ní malý klíček.

Vsunul klíček do zámku, jehož otvor byl skoro neviditelný, protože se ztrácel v nejtmavších odstínech vzorku papíru, kterým byly polepeny zdi. Otevřela se tajná schránka, jakási skříň zabudovaná mezi roh zdi a obložení krbu. V té skrýši bylo jen několik hadrů, modrá halena, staré kalhoty, brašna a silná sukovitá hůl, okovaná na obou koncích. Kdo viděl Jeana Valjeana, když v říjnu roku 1815 procházel Digne, byl by snadno poznal součástky jeho bídného oblečení.

Ponechal si je, jako si ponechal stříbrné svícny, aby si stále připomínal, odkud vyšel. Ukryl však pouze ty věci, které měl z káznice, a biskupovy svícny veřejně vystavil.

Plaše pohlédl ke dveřím, jako by se bál, že se otevřou, třebas byly zajištěny závorou. Potom, aniž se podíval na věci, které tak nábožně a s nebezpečím po léta střežil, jediným prudkým a náhlým rozmachem hodil hadry, hůl i brašnu do ohně.

Zavřel tajnou skříňku, zdvojil opatrnost, což bylo zbytečné, protože skříň byla již prázdná, zavřel ji a zakryl přisunutým kusem nábytku.

Za několik vteřin byl pokoj a protější zeď osvětleny prudce červeným a chvějivým odrazem. Všechno hořelo. Sukovice praskala a jiskry létaly až doprostřed pokoje.

Když brašna s hroznými hadry dohořívala, objevil se předmět, který se zaleskl v popelu. Madeleine se sklonil a snadno poznal stříbrný peníz. Jistě je to dvoufrank, který vzal malému Savojáčkovi.

Nedíval se do ohně a bez ustání přecházel po pokoji.

Náhle jeho pohled utkvěl na obou stříbrných svícnech, které se na krbu odrazem ohně nejasně leskly.

„Vida," pomyslil si. „Jean Valjean je stále ještě tady. Musím zničit i svícny."

V krbu byl dostatečný oheň, aby v něm svícny rychle ztratily podobu a staly se kusem beztvarého stříbra.

Sklonil se nad oheň a chvíli se ohříval. Okřál. „Příjemné teplo!" řekl.

Jedním svícnem prohrabal řeřavé uhlí.

Ještě minutu, a byly by v ohni.

V tom okamžiku se mu zdálo, že zaslechl hlas, který v jeho nitru vykřikl:

„Jeane Valjeane! Jeane Valjeane!"

Vlasy se mu zježily jako člověku, který slyší hrůzné volání.

„Ano, máš pravdu, dokonči," říkal hlas. „Dokonej, co jsi začal! Znič svícny! Zahlaď vzpomínky! Zapomeň na biskupa! Zapomeň na všechno! Znič toho Champmathieua! Ano, tak je to správné. Zatleskej si! Tak je to výhodné pro tebe. Rozhodnuto. Podepsáno.

Hle, člověk, stařec, který nechápe, co na něm chtějí, který se ničeho nedopustil a je snad nevinen, člověk, pro nějž je tvé jméno neštěstím, jehož tvé jméno tíží jako zločin, člověk, kterého pokládají za tebe, který bude odsouzen, který skončí své dny v zavržení a v hrůze! To je správné! Ty buď počestným člověkem. Zůstaň panem starostou, zůstaň poctivý a uctívaný, obohať město, živ chudé, vychovávej sirotky, žij šťastně, ctnostně a obdivován, a po celou dobu, co ty se budeš radovat ve světle, jiný člověk bude nosit tvou rudou kazajku, v opovržení ponese tvé jméno a bude vléci za sebou v káznici tvůj řetěz. Ano! Tak to bude v pořádku! Bídníku!"

Pot stékal Jeanu Valjeanovi po čele. Upřel ztrhaný pohled na svícny. Zatím však hlas, který se ozval v jeho nitru, dosud neumlkl. Pokračoval:

„Jeane Valjeane! Kolem tebe se budou ozývat mocné hlasy, budou tropit velký hluk, budou mluvit nahlas a budou ti žehnat, ale bude se ozývat i onen jediný hlas, jejž nikdo neuslyší a který tě bude v temnotě proklínat. Nuže! Poslouchej, bídníku! Všechna ta požehnání odpadnou dřív, než dojdou do nebe, a k Bohu se dostane jenom ono proklínání!"

Hlas, zpočátku slabý, ozývající se z nejtemnějších záhybů svědomí, začal poznenáhlu dunět a hrozit a doléhat k Valjeanovu uchu. Připadalo mu, že poslední slova skutečně slyší, a Jean Valjean se skoro bázlivě rozhlédl pokojem.

„Je tu někdo?" zeptal se nahlas všecek vyděšený.

Potom pokračoval se smíchem, který se podobal smíchu blbce:

„Jsem to ale hlupák! Nikdo tu přece nemůže být."

A přece – jenže ten přítomný nepatřil k těm, které je lidské oko schopno postihnout.

Jean Valjean postavil svícny na krb.

A začal znovu přecházet jednotvárným a smutečním krokem, který rušil sny muže spícího v pokoji pod ním a konečně ho probudil.

To přecházení Valjeana uklidňovalo a opojovalo zároveň. Zdá se, že ve svrchovaně rozhodných okamžicích se člověk často pohybuje, aby se poradil se vším, co potká, změní-li místo. Za několik vteřin nevěděl, kde je.

Nyní se stejnou hrůzou couval před oběma závěry, na nichž se střídavě usnášel. Jedno rozhodnutí mu připadalo stejně zlověstné jako druhé. Jaký osud! Jakou divnou shodou okolností považují toho Champmathieua za něho! Má být sražen právě tím, čeho prozřetelnost zpočátku zdánlivě použila k tomu, aby ho vzpřímila!

Nadešla chvíle, kdy Jean Valjean musil uvažovat o budoucnosti. Má se přihlásit, Panebože! Má se vydat spravedlnosti! S nesmírným zoufalstvím přehlédl všechno, co bude třeba opustit, co bude třeba znovu vzít na sebe. Bude nutno se rozloučit s životem čistým a dobrým, zářivým, s všeobecnou úctou, se ctí, s volností! Už nebude chodit na procházku do polí, neuslyší v květnu ptačí zpěv, nebude dávat almužnu dětem! Už neucítí něhu vděčného a láskyplného pohledu, který by ho pohladil! Odejde z domu, který vystavěl, odejde ze svého pokoje, z tohoto pokojíčku! V té chvíli mu všechno připadalo milé. Nebude číst ve svých knihách, nebude psát na stolečku z bílého dřeva! Jeho stará vrátná, jediná služebná, kterou má, mu nebude ráno nosit kávu. Panebože! Místo toho galeje, železný kruh na krku, rudá kazajka, řetěz na noze, únava, kobka, polní lůžko, všechny známé hrůzy! V jeho věku, po tom, čím se stal! Kdyby byl aspoň mladý! Ale je starý a kdejaký člověk mu bude tykat, dozorce mu bude prohledávat kapsy, profous ho bude bít holí! Bude chodit naboso v okovaných botách! Ráno i večer bude nastavovat nohu dozorci, který zkouší, zda okovy nejsou porušeny! Bude muset snášet zvědavost cizích lidí, kterým řeknou: *„Ten? To je pověstný Jean Valjean, starosta v Montreuil-sur-Mer!“* Večer, zpocený, znavený, se zelenou čapkou na očích, bude v páru vystupovat pod bičem seržanta po žebříku do plovoucího vězení! Ach, ta bída!

Může být osud tak zlý jako myslící bytost a tak nestvůrný jako lidské srdce?

Ať přemýšlel jakkoliv, stále se vracel k tíživé otázce, která se skrývala na dně jeho přemýšlení: zůstat v ráji a stát se v něm ďáblem! Nebo se vrátit do pekla a stát se andělem!

Co počít, Panebože, co počít?

Bouře, z níž se s takovou námahou dostal, se v něm rozpoutala znovu. Myšlenky se počínaly mást. Otupovaly ho, protože byly mechanické, jako bývají myšlenky zoufalství. Ustavičně se mu vracelo jméno Romainville s dvěma verši písně, kterou kdysi zaslechl. Vzpomněl si, že Romainville je malý lesík poblíž Paříže, kam v dubnu chodívají mladí zamilovaní trhat bez.

Vrávoral, i jeho duše klopýtala. Šel jako děcko, které matka pouští, aby zkusilo své první krůčky.

Chvílemi bojoval s únavou a namáhal se vzít rozum do hrsti. Pokoušel se naposled a konečně vyřešit otázku, která ho do úpadu vyčerpala. Má se udat? Má mlčet? Už neviděl jasně. Nezřetelné mátohy všech jeho úvah se chvěly a rozplývaly jedna po druhé jako dým. Jen cítil, že něco umře, ať se rozhodne pro cokoliv, a že není schopen, aby tomu zabránil; že vstoupí do hrobu, ať jde vpravo nebo vlevo; že přichází chvíle smrtelného zápasu – agónie jeho štěstí, nebo agónie jeho ctnosti.

Běda! Znovu propadl nerozhodnosti. Nebyl dál než na začátku.

V takových úzkostech se zmítala jeho ubohá duše. Osmnáct set let před tímto nešťastníkem jiný trpící – tajemná bytost –, v němž se soustřeďuje všechna svatost a všechno utrpení lidstva, také odsouval uděšenou rukou kalich, z něhož, jak se mu zdálo, crčel zármutek, a který v hvězdných hlubinách přetékal temnotou, zatímco se olivy chvěly v nemilosrdných poryvech nekonečna.

(4)
Jak vypadá utrpení ve spánku

Právě odbila třetí hodina a on již pět hodin bez ustání přecházel, než klesl na židli.

Usnul a měl sen.

Ten sen, jako většina snů, se netýkal věci, leda tím, že měl v sobě cosi neblahého a palčivého, ale hluboce na něho zapůsobil. Tato noční můra ho tak poznamenala, že si později sen zapsal. Svědčí o tom jeden ze záznamů psaných vlastní rukou, které zanechal. Pokládáme za svou povinnost opsat text slovo za slovem.

Ať je tento sen jakýkoliv, historie oné noci by byla kusá, kdybychom jej opominuli. Je to ponuré dobrodružství choré duše.

Zde je. Na obálce nacházíme tuto řádku: *Co se mi zdálo této noci*.

Byl jsem na venkově. Širá smutná pláň, kde ani travička nerostla. Měl jsem dojem, že není ani den, ani noc.

Procházel jsem se s bratrem, bratrem svých dětských let, s bratrem, na kterého – upřímně řečeno – nikdy nemyslím a na kterého se vlastně ani nepamatuji.

Hovořili jsme a potkávali jsme chodce. Mluvili jsme o sousedce, která kdysi vedle nás bydlila a po dobu, co žila v naší ulici, pracovala u stále otevřeného okna. Jak jsme si tak povídali, z toho otevřeného okna na nás čišel chlad.

Stromů v té končině nebylo.

Spatřili jsme tam člověka, který nás minul. Byl, jak ho pánbu stvořil, barvy popela a jel na hnědáku barvy země. Muž byl holohlavý; bylo mu vidět lebku a na ní vystouplé žíly.

V ruce měl prut, prut pružný jako révový letorost a těžký jako ze železa. Jezdec nás minul a neřekl ani slovo.

Bratr řekl: Dejme se úvozem.

Úvozem, kde nebylo vidět ani křovíčka, ani kouska mechu. Všechno mělo barvu země – i obloha. Po několika krocích už nikdo neodpovídal na má slova. Všiml jsem si, že už bratr se mnou není.

Spatřil jsem vesnici a vešel do ní. Pomyslil jsem si, že to bude Romainville (proč právě Romainville?)[88].

První ulice, kudy jsem vstoupil do vesnice, byla prázdná. Zašel jsem do druhé. Za rohem, který ty dvě ulice tvořily, stál člověk opřený o zeď. Řekl jsem mu: Jak se jmenuje tenhle kraj? Kde to jsem? Muž neodpověděl. Viděl jsem otevřené domovní dveře a vstoupil jsem.

První pokoj byl prázdný. Vstoupil jsem do druhé místnosti. Za dveřmi toho pokoje stál muž opřený o stěnu. Zeptal jsem se: Čí je to dům? Kde jsem? Muž neodpověděl. Dům měl zahradu.

Vyšel jsem z domu a vstoupil do zahrady. Zahrada byla prázdná. Za prvním stromem stál muž. Řekl jsem tomu muži: Čí je to zahrada? Kde jsem? Muž neodpověděl.

Bloudil jsem po vesnici a uvědomil jsem si, že je to město. Na ulici ani živáčka, všechny domovní dveře otevřené. Nikdo nebyl ani na ulici, ani v pokojích, ani v zahradách. Ale za každým rohem ulice, za každými dveřmi, za každým stromem stál muž a mlčel. A všichni se dívali, jak je míjím.

Vyšel jsem z města a vykročil do polí.

Za nějakou dobu jsem se otočil a spatřil obrovský dav, který šel za mnou. Poznal jsem v něm všechny lidi, které jsem spatřil v městě. Měli divné hlavy. Nezdálo se, že by pospíchali, a přece šli rychleji než já. Nebylo vůbec slyšet, že jdou. Jednu chvíli mě dav dohonil a obklíčil. Obličeje lidí měly barvu země.

Tu mi řekl muž, kterého jsem spatřil, když jsem vstoupil do města: Kam jdete? Nevíte, že jste už dávno mrtev?

Otevřel jsem ústa, abych mu odpověděl, a zpozoroval jsem, že kolem mne najednou nikdo není.“

88 Závorka je také napsána Valjeanovou rukou. (V. H.)

Jean Valjean se probudil. Byl prokřehlý. Chladný vítr, jak bývá po ránu, pohyboval křídly okna, které zůstalo otevřeno. Oheň uhasl. Svíčka dohořívala. Byla pořád ještě černá noc.

Jean Valjean vstal a došel k oknu. Na nebi nebylo hvězd.

Z okna bylo vidět na dvůr a na ulici. Najednou zazněl na dlažbě suchý a tvrdý zvuk a přiměl Jeana Valjeana, aby se podíval dolů.

Pod sebou viděl dvě červené hvězdy, jejichž paprsky se ve tmě pitvorně natahovaly a zkracovaly.

Protože jeho myšlenky ještě tonuly v mlze snů, pomyslil si: „Podívejme se! Nejsou na nebi, ale na zemi."

Ale nedorozumění se vysvětlilo, k vědomí ho přivedl jiný zvuk, podobný prvnímu. Pan Madeleine se podíval a pochopil, že ty dvě hvězdy jsou jenom lucerny vozu. Ve světle, které vrhaly, rozeznával jeho tvar. Byl to tilbury tažený bílým koníkem. Zvuk, jejž slyšel, byl dusot koňských kopyt na dláždění.

„Čí je to vůz?" řekl si. „Kdo to asi přijíždí tak časně?"

V té chvíli někdo lehce zaklepal na dveře jeho pokoje.

Zachvěl se od hlavy k patě a strašným hlasem zvolal:

„Kdo je?"

Kdosi odpověděl:

„Já, pane starosto."

Poznal hlas staré vrátné.

„Co je?" zeptal se.

„Pane starosto, je právě pět hodin."

„Co je mi po tom?"

„Pane starosto, je tu vůz."

„Jaký vůz?"

„Tilbury."

„Jaký tilbury?"

„Pan starosta si neobjednal tilbury?"

„Ne," řekl.

„Kočí řekl, že přijel pro pana starostu."

„Jaký kočí?“

„Kočí pana Scaufflaira.“

„Kočí pana Scaufflaira?“

Při tom jméně se Jean Valjean zachvěl, jako by mu byl sjel před očima blesk.

„Ovšem! Pana Scaufflaira,“ odvětil.

Stařena by se byla zděsila, kdyby ho v tu chvíli spatřila.

Nastalo dlouhé ticho. Jean Valjean se tupě díval na plamen svíčky, vzal horký vosk z blízkosti knotu a hnětl jej v prstech.

Stařena čekala. Potom se odvážila znovu hlasitě říci:

„Pane starosto, co mám vyřídit?“

„Řekněte, že je to v pořádku a že jdu dolů.“

(5)
Překážky na cestě

V té době se v poštovní dopravě z Arrasu do Montreuil-Sur-Mer užívalo malých vozíků z dob císařství. Byly to dvoukolové kabriolety, potažené světlou kůží a opatřené důkladnými péry; byla v nich jenom dvě místa, jedno pro vozku a druhé pro cestujícího; kola byla opatřena dlouhými ochrannými náboji, které udržovaly ostatní vozy v patřičné vzdálenosti; dodnes je vídáme na silnicích v Německu. Kufr na dopisy, velká podlouhlá schránka, byl umístěn vzadu za kabrioletem a tvořil s ním jeden celek. Schránka na dopisy byla natřena černě a kabriolet žlutě.

Ty vozy, kterým se dnešní vozidla vůbec nepodobají, byly jakoby znetvořené a hrbaté, a zdálky, když se pohybovaly po cestě na obzoru, vypadaly jako velký hmyz, který se myslím jmenuje termit a který drobným předkem táhne za sebou velký zadeček. Ale jezdily velmi rychle. Pošta odjížděla z Arrasu každou noc v jednu hodinu,

kdy dojela pošta z Paříže, a objevovala se v Montreuil-sur-Mer před pátou hodinou ráno.

Té noci se v záhybu ulice právě v okamžiku, kdy vjížděl do města, srazil poštovní vůz, který mířil k Montreuil-sur-Mer cestou přes Hesdin, s malým tilbury, do něhož byl zapřažen bílý kůň; přijížděl z opačného směru a seděl v něm jen muž zahalený v plášti. Kolo tilbury dostalo důkladnou ránu. Kurýr na muže křičel, aby zastavil, ale cestující neslyšel a rychlým klusem pokračoval v cestě.

„Ten člověk má po čertech naspěch!" řekl poštovní vozka.

Člověk, který měl tak naspěch, byl navlas podoben muži, jehož jsme tak litovali, když jsme jej viděli, jak se zmítá v duševním zmatku.

Kam jel? Nebyl by to sám dovedl říci. Proč pospíchal? Nevěděl. Jel nazdařbůh. Kam? Bezpochyby do Arrasu; ale snad jel i jinam. Chvílemi jako by to byl vytušil a zachvěl se.

Řítil se nocí jako do propasti. Cosi ho pohánělo, cosi ho přitahovalo. Nikdo nemohl říci, co se v něm děje, ale všem to bylo jasné. Který člověk se nedostal alespoň jednou v životě do temné jeskyně neznáma?

Vlastně se ještě na ničem nerozhodl, na ničem se neustanovil, nic nevymyslil, nic nepodnikl. Žádný závěr jeho svědomí nebyl konečný. Byl na vahách jako v první chvíli.

Proč jede do Arrasu?

Opakoval, co si řekl, když najímal vůz od Scaufflaira, že totiž není nevhodné vidět obžalovaného na vlastní oči a posoudit věc na místě, ať už výsledek bude jakýkoliv; že je dokonce prozíravé vědět, co se bude dít; že musí věc uvážit a prozkoumat, než se na něčem rozhodne; že na dálku se jeví všechno zveličeno; a že se snad jeho svědomí dokonce uklidní a dovolí, aby ten Champmathieu, skutečný bídník, byl poslán do káznice místo něho; že tam vlastně bude Javert a Brevet, Chenildieu a Cochepaille, staří trestanci, kteří ho znají, a přece ho poznali v tom druhém. A potom! – Že Javert bude

navždycky sveden ze stopy; že všechny domněnky a podezření se upjaly na toho Champmathieua a že ty domněnky a podezření nikdo nevyvrátí; že mu tedy nehrozí nebezpečí.

Bude to jistě příšerný okamžik, ale přežije jej. Měl svůj osud v ruce, třebas mu chystal zlo. Byl jeho pánem. Té myšlenky se pevně držel.

Vlastně – máme-li říci všechno – byl by raději do Arrasu nejel.

A přece jel.

Myslil na to, zatímco bičem pobízel koně, uhánějícího dobrým, pravidelným a bezpečným klusem, při němž snadno urazíš dvě a půl míle za hodinu.

Čím více se pan Madeleine blížil svému cíli, tím naléhavěji cítil, že před něčím couvá.

Za úsvitu se octl v rovině, město Montreuil-sur-Mer bylo už daleko za ním. Díval se, jak obzor bledne; díval se, aniž si to uvědomoval, jak mu před očima míjejí všechny nepřívětivé jevy zimního svítání. Ráno má své přízraky, jako je mívá večer. Unikaly mu, zato však černé obrysy stromů a pahorků, které vnímal jen bezděky a jakoby duchem nepřítomen, přidávaly k rozervanosti jeho duše cosi chmurného a zlověstného.

Kdykoliv jel podél osamělých domů, jaké stávají u silnic, říkal si: přece jen jsou ještě lidé, kteří spí!

Klus koně, rolničky na postroji, drnčení kol na dlažbě splývaly v měkký a jednotvárný zvuk, který je příjemný, jsme-li veselí, ale zní pohřebně, když jsme smutní.

Byl už bílý den, když dojel do Hesdinu. Zastavil v hospodě, aby si kůň odpočinul a aby mu mohl dát ovsa.

Jak Scaufflaire řekl, kůň byl z drobného boulognského plemene; měl velkou hlavu, velké břicho, skoro žádnou šíji, ale mohutnou hruď, široký hřbet, křepké, jemné a pevné nohy; je to ošklivé plemeno, avšak silné a zdravé. Výtečné zvíře urazilo pět mil ve dvou hodinách a nemělo na hřbetě ani kapku potu.

Jean Valjean z tilbury nevystoupil. Čeledín, který donesl oves, se náhle sklonil a prohlížel levé kolo.

„Jedete takhle už dlouho?“ zeptal se.

Odpověděl mu, aniž se vytrhl ze svých myšlenek:

„Proč?“

„Přijíždíte zdaleka?“ opakoval čeledín.

„Ujel jsem asi pět mil.“

„Ale jděte!“

„Čemu se divíte?“

Čeledín se znovu sklonil, chvíli mlčel, upřeně se díval na kolo, pak se narovnal a řekl:

„Je možné, že to kolo vykonalo pět mil cesty, ale je jisté, že už po něm neujedete ani čtvrt míle.“

Jean Valjean seskočil z vozu.

„Co to povídáte, příteli?“

„Povídám, že jste jen zázrakem ujel pět mil a nesletěl jste i s koněm někde do příkopu. Podívejte se.“

Kolo bylo skutečně těžce poškozeno. Nárazem poštovního vozu se rozštěpily dvě loukotě, rozviklal se střed a náboj kola se uvolnil.

„Příteli,“ řekl čeledínovi, „je tu kolář?“

„Jistě, pane.“

„Prokažte mi laskavost a přiveďte ho.“

„Je na dva kroky odtud. Haló! Mistře Bourgaillarde!“

Mistr Bourgaillard, kolář, stál mezi dveřmi. Přišel prohlédnout kolo a ušklíbl se jako lékař, který prohlíží zlomenou nohu.

„Můžete to kolo ihned spravit?“

„Ano, pane.“

„Kdy mohu odjet?“

„Zítra.“

„Zítra!“

„Budu na tom pracovat celý den. Pán pospíchá?“

„Nesmírně. Musím odjet nejpozději za hodinu.“

„To nejde, pane.“

„Zaplatím, co budete chtít.“

„Nejde to.“

„Tedy za dvě hodiny.“

„Dnes to nebude. Musím udělat dvě loukotě a náboj kola. Pán může odjet až zítra.“

„Má záležitost se nedá odložit na zítřek. Co kdybyste místo opravy dal nové kolo?“

„Jak?“

„Jste kolář?“

„Zajisté, pane.“

„Nemáte kolo, které byste mi mohl prodat? Mohl bych pak brzo odjet.“

„Náhradní kolo?“

„Ano.“

„Nemám jedno hotové kolo pro váš vůz. Kola vždycky tvoří pár. Nemůžete dát dvě kola dohromady náhodně.“

„Prodejte mi tedy dvě kola.“

„Pane, kola nejdou na jakoukoliv nápravu.“

„Zkuste to.“

„To je zbytečné, pane. Mám na prodej jenom kola k obyčejným vozům. Jsme tu v malé vesnici.“

„Mohl byste mi pronajmout kabriolet?“

Mistr kolář na první pohled poznal, že tilbury je najatý vůz. Pokrčil rameny.

„Pěkně zacházíte s najatým vozem! Kdybych jej měl, vám bych jej nepronajal.“

„Tedy mi jej prodejte.“

„Nemám.“

„Jakže! Nemáte vůz, ať je, jaký je? Vidíte, že nejsem náročný.“

„Jsme zde v chudém kraji. Mám vůz pod kůlnou,“ pokračoval kolář, „starou kolesku, patří jednomu měšťanovi, který mi ji dal do

opatrování a jezdí v ní jednou za uherský měsíc. Rád bych vám ji pronajal, co mi na ní záleží? Ale ten měšťan by ji nesměl na silnici vidět. A pak, je to koleska, musí být k ní dva koně.“

„Vezmu si poštovské koně.“

„Kam jedete?“

„Do Arrasu.“

„A chcete se dnes vrátit?“

„Ovšem.“

„S poštovskými koňmi?“

„Proč ne?“

„Je vám jedno, dojedete-li ve čtyři ráno?“

„Jistě ne.“

„Tak vidíte, že to s poštovskými nepůjde. – Má pán průvodní list?“

„Ano.“

„S poštovskými koňmi nedojede pán do Arrasu dřív než zítra. Jsme tu na vedlejší silnici. Na poštovských stanicích je špatná obsluha, koně jsou na polích. Začíná se orat; zapřahují teď kdejaké koně, poštovské jako každé jiné. Na každé stanici bude pán přinejmenším tři nebo čtyři hodiny čekat. A potom – jdou krokem. Je tu mnoho kopců.“

„Tedy pojedu na koni. Vypřáhněte ho. Jistě mi tu někdo prodá sedlo.“

„Určitě. Je však ten kůň zvyklý na sedlo?“

„Právě jste mi to připomněl. Není.“

„Tedy…“

„Snad se ve vsi najde kůň, kterého bych si mohl najmout?“

„Kůň, který má doběhnout za den do Arrasu?“

„K tomu by bylo třeba koně, jakého tu nemáme. Předně byste si ho musil koupit, protože vás tu nikdo nezná. Ale nenajdete ho zde ani ke koupi, ani k pronajmutí, i kdybyste dával pět set franků, nebo i tisíc.“

„Co mám dělat?“

„Řeknu vám docela poctivě, že nejlepší bude, když vám kolo spravím a vy se vydáte na cestu zítra.“

„Zítra je pozdě.“

„Hrome!“

„Nejezdí tudy dostavník do Arrasu? Kdy přijede?“

„V noci. Oběma směry tady jezdí dostavník jednou v noci.“

„Skutečně potřebujete celý den, abyste to kolo spravil?“

„Celý den – a to se musím činit!“

„Kdybyste si přibral dva dělníky?“

„Ani kdybych jich přibral deset!“

„Co kdybyste svázal loukotě provazem?“

„Loukotě bych mohl svázat, ale ne střed. A pak, celé kolo je ve špatném stavu.“

„Je tu povozník, který by mi pronajal vůz?“

„Ne.“

„Je tu jiný kolář?“

Čeledín i mistr kolářský odpověděli zároveň a zavrtěli hlavou.

„Není.“

Jean Valjean pocítil nesmírnou radost.

Bylo zřejmé, že zasáhla sama prozřetelnost. Jejím řízením se porouchalo kolo tilbury, prozřetelnost ho zastavila na cestě. On však nedbal jejího prvního pokynu; právě se pokouší o všechno možné, aby mohl pokračovat v cestě; poctivě a svědomitě vyčerpal všechny možnosti; nedal se odradit počasím, únavou ani vydáním; nic si nemůže vyčítat. Nedostane-li se dál, nebude to jeho vina. To už nebude věc jeho svědomí, nýbrž zásah samotné prozřetelnosti.

Jean Valjean si oddychl. Oddychl si volně, z plných plic, poprvé od Javertovy návštěvy. Zdálo se mu, že železná pěst, která mu po dvacet hodin svírala srdce, právě povolila.

Připadalo mu, že teď je Bůh na jeho straně a že mu to zjevil.

Řekl si, že učinil všechno, co mohl učinit, a že mu teď nezbývá než se klidně vrátit, odkud přišel.

Kdyby se byl jeho rozhovor s kolářem konal v hospodské sednici, kdyby neměl svědků, kdyby je nikdo neslyšel, bylo by zůstalo při tom, že se nedá nic dělat, a je možné, že bychom nemohli vypravovat žádný z příběhů, o nichž budete číst dál. Jenomže pan Madeleine mluvil s kolářem na veřejné ulici. Každý hovor na ulici přivolá kroužek posluchačů. Vždycky se najdou lidé, kteří nežádají nic víc než být pouhými diváky. Zatímco pan Madeleine vyslýchal koláře, obklopilo je několik chodců. Jakýsi jinoch, jehož si nikdo nevšímal, naslouchal několik minut a pak odběhl.

Chlapec se vrátil právě ve chvíli, kdy cestující po úvaze, kterou jsme popsali, se rozhodl, že se vrátí. Chlapce doprovázela stařena.

„Pane," pravila stařena, „můj chlapec mi řekl, že chcete najmout kabriolet."

Prostá slova staré ženy, kterou chlapec přivedl, způsobila, že cestujícímu vyrazil na čele pot. Zdálo se mu, že ruka, která ho právě pustila, se znovu objevuje ve stínu za ním a že je hotova opět ho uchopit.

Odpověděl:

„Ano, matko, hledám kabriolet, který bych mohl najmout."

A chvatně dodal:

„Tady prý jej nedostanu."

„Ale ano, dostanete," pravila stařena.

„Kde?" otázal se kolář.

„U mě," odpověděla stařena.

Jean Valjean se zachvěl. Ruka osudu ho opět sevřela.

Stařena měla skutečně pod kůlnou jakousi proutěnou bryčku. Kolář i čeledín, kteří neradi viděli, že ztrácejí zákazníka, se vložili do řeči.

„Je to hrozná kára – položili ji prostě na nápravy – pravda, uvnitř jsou sedadla zavěšena na kožených řemenech – prší do ní – kola jsou zrezivělá a prohnilá vlhkem – v té se nedostanete dál než v tom svém tilbury – je to stará rachotina – pán by si jistě do ní nesedl –" a tak dál.

To všechno bylo pravda, ale ať ta stará rachotina byla jakákoliv, kára měla dvě kola a mohla ho odvézt do Arrasu.

Zaplatil, kolik požádali, nechal tilbury v opravě u koláře a ujednal, že si vůz vezme, až se bude vracet. Do vozíku dal zapřáhnout bílého koně, usadil se a pokračoval v cestě, na kterou se ráno vydal.

Jakmile se vozík rozjel, Jean Valjean si doznal, že před chvilkou pocítil radost, když pomyslil, že se nedostane tam, kam měl namířeno. Bezmála s hněvem uvažoval o té radosti a zjistil, že byla pošetilá. Proč se měl radovat z návratu domů? Vždyť tu cestu podnikl dobrovolně. Nikdo ho nenutil.

A jistě se stane jen to, co si on bude přát.

Když vyjížděl z Hesdinu, uslyšel hlas, který na něho volal: „Zastavte! Zastavte!“

Zastavil se s gestem téměř radostným; bylo v tom gestu cosi chvějivého a křečovitého a podobalo se to naději.

Byl to stařenin chlapec.

„Pane,“ řekl, „to já jsem vám obstaral vozík.“

„Nu, a…?“

„Nic jste mi nedal.“

Tomu, který dával všem tak ochotně, připadla ta žádost přemrštěná a skoro hanebná.

„I ty čerchmante jedna!“ řekl. „Nic nedostaneš!“

Práskl bičem a tryskem ujel.

V Hesdinu ztratil mnoho času a byl by rád ztrátu vyrovnal. Koník byl statný a táhl za dva; ale byl únor, v posledních dnech pršelo, cesty byly špatné. A potom, to již nebyl tilbury. Dvoukolka byla neohrabaná a těžká. Kromě toho cesta stále stoupala.

Trvalo mu skoro čtyři hodiny, než se dostal z Hesdinu do Saint-Pol. Pět mil za čtyři hodiny.

V Saint-Pol vypřáhl u první zájezdní hospody a zavedl koně do stáje. Podle slibu, který dal Scaufflairovi, stál u jeslí, pokud se kůň nenažral. Přemýšlel o smutných a podivných věcech.

Manželka hospodského přišla za ním do stáje.

„Nebude pán snídat?“

„Máte pravdu!“ řekl. „Mám strašný hlad.“

Šel za usměvavou ženou svěží tváře. Zavedla ho do nízké síně, kde byly stolky místo ubrusů pokryty voskovým plátnem.

„Pospěšte si,“ řekl, „musím brzy odjet. Mám naspěch.“

Statná vlámská služebná rychle prostřela. Pozoroval děvče se zalíbením.

„Už vím, co mi chybělo,“ pomyslil si. „Nesnídal jsem.“

Přinesli mu snídani. Vrhl se na chléb, ukousl si pořádné sousto, potom chléb zvolna položil na stůl a už se ho nedotkl.

U jiného stolu seděl forman. Zeptal se ho:

„Proč je ten jejich chléb tak hořký?“

Forman byl Němec a nerozuměl mu.

Vrátil se do stáje ke koni.

Za hodinu odjel ze Saint-Pol a zamířil k Tinques, které jsou jen pět mil od Arrasu.

Čím se obíral za jízdy? Nač myslil? Díval se jako zrána, jak se sunou kolem něho stromy, doškové střechy, obdělaná pole a jak se krajina každým krokem mění. Podobná podívaná často zaměstná duši natolik, že jí téměř dovoluje nemyslit. Je něco žalostnějšího a nevyzpytatelnějšího než zahlédnout tisíce věcí poprvé a zároveň naposled? Cestujeme-li, každým okamžikem se rodíme i umíráme. V hloubi duše snad srovnával měnící se obzory s lidským životem. Všechno je před námi ustavičně na útěku. Přítmí a jas se střídají; po oslnivé záři přichází setmění; pospícháme, vztahujeme ruce, abychom zadrželi, co nás míjí; každá událost je jako zatáčka na cestě; a najednou jsme staří. Pocítíme náraz, všechno potemní, rozeznáváme tmavé dveře, chmurný kůň života, který nás táhl, se zastavuje a vy vidíte, že ho vypřahá neznámá zastřená postava.

Šeřilo se v době, kdy děti vycházející ze školy viděly, jak cestující vjel do Tinques. Pravda, v té roční době jsou ještě krátké dny.

V Tinques nezastavil. Jak vyjížděl z vesnice, cestář, který spravoval cestu, zdvihl hlavu a řekl:

„Ten kůň má už dost."

Ubohé zvíře skutečně šlo už jen krokem.

„Jedete do Arrasu?" zeptal se cestář.

„Ano."

„Tímhle tempem se tam včas nedostanete."

Jean Valjean zastavil koně a zeptal se cestáře:

„Jak je daleko odtud do Arrasu?"

„Dobrých sedm mil."

„Jak to? Poštovní knížka mluví jenom o pěti."

„Copak nevíte, že se opravuje silnice?" odvětil cestář. Za čtvrt hodiny dorazíte k místu, kde je uzavřená. Dál se nemůže."

„Opravdu?"

„Dáte-li se nalevo cestou, která vede do Carency, přejedete řeku; a až budete v Camblinu, zabočíte doprava; to je cesta z Mont-Saint-Éloy, která vede do Arrasu."

„Ale už je tma; zabloudím."

„Vy nejste zdejší?"

„Ne."

„A to jsou samé vedlejší cesty… Počkejte, pane," pravil cestář, „chcete, abych vám poradil? Váš kůň je unaven. Vraťte se do Tinques. Je tam dobrá hospoda. Vyspěte se tam. Do Arrasu pojedete zítra ráno."

„Musím tam být dnes večer."

„To je jiná. Přesto si zajeďte do té hospody a vezměte si tam koně na přípřež. Podomek vás dovede až na hlavní silnici."

Poslechl cestářovy rady, vrátil se a za půl hodiny míjel totéž místo, ale klusem, s připřaženým koněm. Čeledín, který si říkal postilión, seděl na vidlici vozíku.

Madeleine však cítil, že ztratil mnoho času.

Setmělo se už.

Vjeli na postranní silnici. Byla hrozná.

Vozík padal z jednoho výmolu do druhého. Madeleine řekl postiliónovi:

„Stále klusem; dostaneš dvojnásobnou odměnu."

Při jednom nárazu praskla rozporka.

„Pane," řekl postilión, „praskla nám rozporka, nevím, jak teď připřáhnu svého koně; cesta v noci je moc špatná; kdybyste chtěl přespat v Tinques, mohli bychom zítra velmi časně dojet do Arrasu."

Odpověděl: „Máš kus provazu a nůž?"

„Ano, pane."

Jean Valjean uřízl větev a zhotovil z ní rozporku.

Tak znovu ztratili dvacet minut; ale potom ujížděli tryskem.

Rovina byla zatopena tmou. Na kopcích se válely nízké a temné mlhy a odplouvaly jako dým. V mracích se bělala světla. Prudký vítr, který vál od moře, hučel na všech stranách, jako by někdo přestavoval nábytek. Všechno, co bylo vidět, vypadalo ustrašeně. Jak se věci zachvívají pod mohutným dechem noci!

Pronikal jím chlad. Od předešlého večera nejedl. Nejasně si vzpomněl na jiné noční bloudění po rozlehlé rovině v okolí Digne. Od té doby uběhlo osm let; zdálo se mu, že to bylo včera.

Na nějaké vzdálené věži bily hodiny. Zeptal se chlapce:

„Kolik je hodin?"

„Sedm, pane. V osm budeme v Arrasu. Nemáme už ani tři míle cesty před sebou."

V té chvíli připadl poprvé na myšlenku – a podivil se, že na ni nepřišel dřív –, že snad všechno úsilí, které vynaložil, je zbytečné; že neví, kdy má porota zasedat, že se měl zeptat; že bylo výstřední, hnal-li se tak vpřed, aniž věděl, zda tím něco dokáže. – Potom začal v duchu počítat: že přelíčení obyčejně začíná v devět hodin ráno, že by ta věc určitě netrvala dlouho, že projednání krádeže jablek by bylo krátké, že by to bylo spíš jen zjišťování totožnosti; že soudce vyslechne asi pět svědků a advokáti že nebudou mít valně co říci; a že on přijde, až bude po všem!

Postilión poháněl koně. Přejeli řeku a měli za sebou Mont-Saint--Éloy. Noc byla černější a černější.

(6)
Sestra Simplicie je podrobena zkoušce

Fantina se zatím radovala.

Měla velmi špatnou noc. Strašně kašlala, horečka stoupala, měla těžké sny. Při ranní vizitě blouznila. Lékař se tvářil znepokojeně a žádal, aby mu hlásili, až se pan Madeleine vrátí.

Celé dopoledne byla Fantina mrzutá, mluvila málo, skládala drobné záhyby na pokrývce a tiše odříkávala číslice, jako by počítala vzdálenosti. Oči měla zapadlé a nehybné. Zdály se vyhaslé, ale chvílemi se najednou rozsvítily a zářily jako hvězdy. Zdá se, že blízkost hodiny, kdy se stmívá, plní nebeským jasem ty, kdo odcházejí z jasu pozemského.

Kdykoliv se sestra Simplicie zeptala, jak se jí daří, odpovídala Fantina stále stejně: „Dobře. Chtěla bych mluvit s panem Madeleinem."

Před několika měsíci, kdy Fantina ztratila poslední zbytek studu a přestala se hanbit a radovat, podobala se vlastnímu stínu. Teď vypadala jako přízrak. Tělesná nemoc dokončila dílo neduhu mravního. Pětadvacetileté stvoření mělo vrásčité čelo, propadlé tváře, špičatý nos, vysedlé zuby, našedlou pleť, vyhublý krk, vyvstalé klíční kosti, chatrné svaly, zemitou pokožku a světlé vlasy promíchané šedivými. Běda! Jak dovede nemoc napodobit starobu! V poledne přišel lékař, předepsal užívání, zeptal se, zdali se pan Madeleine objevil v nemocnici, a zavrtěl hlavou.

Pan Madeleine chodíval k nemocné ve tři hodiny. Byl přesný, protože přesnost považoval za obdobu dobroty.

Asi v půl třetí začala být Fantina neklidná. Za dvacet minut se aspoň desetkrát zeptala jeptišky: „Sestro, kolik je hodin?"

Odbily tři hodiny. Při třetím úderu se Fantina posadila, ačkoliv jindy měla sotva sílu, aby se na lůžku pohnula; křečovitě sepjala vyzáblé a žluté ruce a jeptiška slyšela, jak se jí z prsou derou hluboké vzdechy, jako by pociťovala úlevu. Potom se Fantina otočila a podívala se na dveře.

Nikdo nevstupoval; dveře se neotvíraly.

Zůstala tak čtvrt hodiny, hleděla upřeně na dveře, zcela nehybná a jako by tajila dech. Sestra se na ni neodvážila promluvit. Na kostele odbily tři hodiny a čtvrt. Fantina bezvládně klesla na polštář.

Neřekla slovo a znovu začala skládat malé záhyby na pokrývce.

Uplynula půlhodina, potom hodina. Nikdo nepřicházel. Kdykoliv zazněly hodiny, Fantina se vztyčila, podívala se na dveře a klesla zase na polštář.

Ačkoliv vůbec nepromluvila, nezanaříkala a nikoho neobviňovala, bylo vidět, co si myslí. Jenom z jejího kašle šel strach. Zdálo se, že na ni cosi temného doléhá. Byla zsinalá, měla namodralé rty. Chvílemi se usmívala. Udeřila pátá hodina. Vtom sestra zaslechla, jak Fantina tiše říká: „Chybuje, že dnes nepřichází, protože zítra odejdu."

I sestra Simplicie byla udivena, že se pan Madeleine opozdil.

Zatím se Fantina, jako by něco hledala, dívala na nebesa svého lůžka. Náhle začala hlasem tichým jako dech zpívat. Jeptiška poslouchala. Poslyšte, co Fantina zpívala:

Co pěkných věcí se nakoupit může,
když za bránu kroky putují,
chrpa se modrá a rdí se růže,
chrpa se modrá, já miluji.

Přesvatá Panna v mém chudém bytě
se za soumraku stavila:
„Tu máš, cos chtěla, mám pro tě dítě

pod pláštěm schováno,“ pravila.
„Běžte mi ke kupci pro plátno, nitě
a pro náprstek do díla.“

Co pěkných věcí se nakoupit může,
když za bránu kroky putují.

„Maria Panno, tohleto je
má kolíbčička s pentlemi.
Kdyby mi nabíd Bůh hvězdy svoje,
to dítě tvé mám raději.“
„A co s tím plátnem, paní moje?“
„Prádýlko pro ně strojte mi.“

Chrpa se modrá a rdí se růže,
chrpa se modrá, já miluji.

„Máchejte plátýnko.“ – „Kdepak, paní?“
„V řece. Pak čistě spíchněte
sukničku s živůtkem, vyšívání
růžičkou na nich rozkvete.“
„Dítě je v Pánu, co s plátnem, paní?“
„Na rubáš z něho mi střihněte.“

Co pěkných věcí se nakoupit může,
když za bránu kroky putují,
chrpa se modrá a rdí se růže,
chrpa se modrá, já miluji.

Byla to stará ukolébavka, kterou kdysi uspávala Cosettu a na kterou si nevzpomněla už celých pět let, co neměla holčičku u sebe. Zpívala tu něžnou melodii tak smutně, že málem rozplakala

i jeptišku. Sestra, zvyklá jen přísnosti, cítila, jak se jí slzy derou do očí.

Hodiny tloukly šest. Fantina je snad neslyšela. Zdálo se, že si již ničeho kolem sebe nevšímá.

Sestra Simplicie poslala služebnou, aby se zeptala vrátné v továrně, zdali se pan starosta vrátil a nepřijde-li brzy do nemocnice. Děvče se vrátilo za několik minut.

Fantina se nehýbala a zdálo se, že se obírá jen svými myšlenkami.

Služebná sestře Simplicii velmi tiše vyprávěla, že pan starosta odjel ráno před šestou hodinou v té zimě jen v malém tilbury, s jedním bílým koněm, že jel sám, bez kočího, že se neví, kam má namířeno, že ho lidé viděli zatáčet na arraskou silnici a jiní že tvrdí, že ho zahlédli na cestě do Paříže. Prý byl při odjezdu jako jindy velmi laskavý a vrátné řekl, aby ho dnes v noci nečekala.

Zatímco si obě ženy, obrácené k Fantině zády, šeptaly – sestra se vyptávala, služka vykládala, co si o tom všem myslí –, Fantina na lůžku poklekla, zaťatými pěstmi se opřela o polštář a chvílemi vystrkovala hlavu ze závěsů a napjatě naslouchala. Byla horečně čilá, jak tomu bývá u určitých chorob, kdy se zdravé přirozené pohyby spojují s děsnou vyzáblostí smrti. Náhle vykřikla:

„Mluvíte o panu Madeleinovi! Proč mluvíte tak tiše? Co dělá? Proč nepřichází?“

Vykřikla drsně a chraptivě, až se obě ženy domnívaly, že slyší ne ženský, ale mužský hlas, a ustrašeně se ohlédly.

„Odpovězte mi!“ zvolala Fantina.

Služka vykoktala:

„Vrátná mi řekla, že dnes nemůže přijít.“

„Milé dítě,“ řekla sestra, „uklidněte se, lehněte si.“

Fantina, aniž změnila postoj, hlasitě, velitelsky a přitom dojemně pokračovala:

„Nemůže přijít? Proč? Vy víte proč. Šeptaly jste si o tom. Chci to vědět.“

Služebná chvatně pošeptala jeptišce: „Řekněte jí, že je zaměstnán v městské radě.“

Sestra Simplicie se lehce zarděla; služebná jí radila, aby lhala. Na druhé straně se jí zdálo, že by pravdou zasadila nemocné strašlivou ránu, což mohlo být Fantině v jejím stavu osudné. Zardění trvalo jen chvilku. Sestra klidně a smutně pohlédla na Fantinu a řekla:

„Pan starosta odjel.“

Fantina se vztyčila a usedla na paty. Oči jí svítily. Nevídaná radost jí zářila ve zmučených rysech.

„Odjel!“ zvolala. „Jel pro Cosettu!“

Potom vztáhla obě ruce k nebi a na tváři se jí objevil nepopsatelný výraz. Pohybovala rty; tiše se modlila.

Když se domodlila, řekla: „Sestřičko, lehnu si, udělám všechno, co budete chtít; právě teď jsem nebyla hodná, prosím vás, abyste mi odpustila, že jsem tak křičela, dobře vím, že není pěkné tak hlasitě mluvit, viďte sestřičko, že už jsem hodná. Bůh je dobrý, pan Madeleine je dobrý, a představte si, že jel pro mou Cosettu do Montfermeil.“

Ulehla, pomohla jeptišce urovnat polštář a políbila stříbrný křížek, který jí zavěsila na krk sestra Simplicie.

„Milé dítě,“ řekla sestra, „teď si odpočiňte a už nemluvte.“ Fantina vzala ošetřovatelčinu ruku do svých vlhkých rukou; jeptiška hned věděla, co její pot znamená.

„Dnes ráno odjel do Paříže. Vlastně by nemusil přes Paříž. Montfermeil je trochu nalevo, když se jede odtud. Vzpomínáte si, jak mi v hovoru o Cosettě řekl: Brzy! Brzy! Chce mě překvapit. Pamatujete se, že mi dal podepsat dopis, aby mu ji Thénardierovi vydali. Viďte, že nemohou nic namítat. Vrátí mi Cosettu. Úřady by nedovolily, aby si někdo ponechal dítě, na které se platilo. Sestřičko, nedávejte mi znamení, že nesmím mluvit. Jsem nesmírně šťastná, vůbec nic mě nebolí, uvidím Cosettu, dokonce mám hlad. Už jsem ji neviděla skoro pět let. Ani nevíte, jak hluboko máte takové dítě

v srdci. A uvidíte, jak bude hodná. Kdybyste věděla, jaké má hezké růžové prstíčky! Především bude mít krásné ruce. V prvním roce byly směšné. Takové malinké! – Dnes je jistě už velká. Je jí sedm let. Už je to slečna. Říkám jí Cosetta, ale jmenuje se Eufrasie. Počkejte, dnes ráno jsem se dívala na prach na krbu a hned mě napadlo, že brzo uvidím Cosettu. Panebože! Neděláme dobře, nevidíme-li děti tolik let! Mělo by se pamatovat, že život není věčný! Jak je pan starosta hodný, že odjel. Je pravda, že je zima? Měl alespoň plášť? Zítra tu bude, viďte? To bude slávy! Sestřičko, zítra ráno mi nezapomeňte dát krajkový čepeček. Z Montfermeil je sem kus cesty. Tenkrát jsem to ušla pěšky. Pro mě to bylo daleko. Ale dostavníky jezdí velmi rychle! Zítra tu bude i s Cosettou. Jak daleko je odtud do Montfermeil?“

Sestra, která neměla ani ponětí o vzdálenostech, odpověděla:

„Myslím, že by tu zítra mohl být.“

„Zítra! Zítra!“ říkala Fantina. „Zítra uvidím Cosettu. Vidíte, dobrá sestřičko poslaná od Pánaboha, už nejsem nemocná. Blázním. Tančila bych, kdybyste chtěla.“

Kdo by ji byl viděl před půl hodinou, nebyl by tu proměnu pochopil. Fantina byla pěkně růžová, mluvila živým a přirozeným hlasem, obličej jeden úsměv. Chvílemi se mezi tichým hovorem hlasitě zasmála. Radost matky je téměř stejná jako radost dítěte.

„Jestliže jste tak šťastná,“ pravila jeptiška, „poslechněte mě a nemluvte.“

Fantina položila hlavu na polštář a řekla si polohlasně: „Ano, lehni si, Fantino, buď moudrá, protože budeš zase mít své dítě. Sestra Simplicie má pravdu. Tady mají všichni pravdu.“

A potom, aniž se hnula, aniž otočila hlavu, dívala se široce rozevřenýma očima kolem sebe a už nic neřekla.

Sestra zatáhla záclony, protože doufala, že si Fantina zdřímne.

Mezi sedmou a osmou hodinou přišel lékař. Neslyšel hovor a domníval se, že Fantina spí; tiše vstoupil a po špičkách došel k lůžku.

Porozhrnul závěsy a ve světle noční lampičky viděl, že se Fantina na něho dívá velkýma klidnýma očima.

Řekla mu: „Necháte ji spát v postýlce vedle mne?“

Lékař se domníval, že blouzní. Dodala:

„Je tu akorát dost místa.“

Lékař vzal stranou sestru Simplicii, která mu vysvětlila, že pan Madeleine na den nebo na dva odjel. Měla za to, že není třeba vyvracet domněnku nemocné, která věří, že pan starosta jel do Montfermeil; možná že nemocná hádá docela správně. Lékař projevil souhlas.

Znovu přistoupil k lůžku Fantiny, která pokračovala:

„Víte, až se ráno probudí, řeknu té malé kočičce: dobré jitro, a v noci – protože nespím – uslyším, jak ve spánku oddychuje. Tím tichým oddychováním se mi uleví.“

„Dejte mi ruku,“ řekl lékař.

Fantina vztáhla paži a se smíchem zvolala:

„Božínku! Vždyť vy ještě nevíte, že už jsem zdravá. Zítra přijede Cosetta.“

Lékař byl překvapen. Bylo jí lépe. Dušnost polevila. Tep byl silnější. Jakýsi nový život rázem vzpružil to ubohé vysílené stvoření.

„Pane doktore,“ pokračovala, „pověděla vám sestra, že pan starosta jel pro mou děvenku?“

Lékař doporučil, aby mlčela a vyhnula se každému většímu pohnutí. Předepsal jí odvar z čistého chininu a uklidňující prostředek pro případ, že by v noci zase stoupla horečka. Když odcházel, řekl sestře: „Je to lepší. Kdo ví, co by se stalo, a my měli to štěstí, že by pan starosta skutečně přišel s holčičkou. Podobné obraty jsou nepochopitelné. Mám zkušenost, že velká radost rázem zastavila nemoc; vím, že nemoc jejího organismu je hodně pokročilá, ale tohle zde je velká záhada. Snad ji zachráníme.“

(7)
Cestující dojel a chystá se k návratu

Bylo skoro osm hodin, když vozík, který jsme na silnici pustili z dohledu, vjel v Arrasu do průjezdu hostince „Pošta“. Vystoupil z něho muž, kterého jsme až do té chvíle sledovali, roztržitě odpověděl na dotazy služebnictva, poslal zpátky připřaženého koně a sám zavedl bílého koníka do stáje; potom otevřel dveře kulečníkové místnosti v přízemí, usedl a opřel se lokty o stůl. Potřeboval čtrnáct hodin na cestu, kterou chtěl projet za šest. Uznával, že to nebylo jeho vinou, ale v hloubi duše se na to nezlobil.

Přišla hostinská.

„Zůstane pán na noc? Bude večeřet?“

Zavrtěl hlavou.

„Čeledín řekl, že pánův kůň je hodně unavený.“

Jean Valjean v tu chvíli přerušil mlčení.

„Mohl by ten kůň jet zítra ráno zpátky?“

„Pane! Alespoň dva dny musí odpočívat.“

Zeptal se:

„Není zde poštovní stanice?“

„Ano, pane.“

Hostinská ho dovedla do úřadovny poštovní stanice; ukázal svůj průvodní list a zeptal se, nemůže-li se ještě v noci vrátit dostavníkem do Montreuil-sur-Mer. Místo vedle poštovního vozky bylo dosud volné; zamluvil si je a zaplatil. „Pane,“ řekl úředník, „chcete-li odjet, buďte tu přesně v jednu hodinu ráno.“

Když zařídil tuto věc, vyšel z hostince a zamířil do města.

Neznal Arras, ulice byly temné, a Jean Valjean šel, kam ho nohy nesly. Nějak si umínil, že se nebude ptát na cestu. Přešel přes říčku Crinchon a octl se v bludišti úzkých uliček, kterými bezradně procházel. Šel tamtudy měšťan s lucernou. Po chvilce váhání se

rozhodl, že měšťana osloví; rozhlédl se kolem sebe, jako by se bál, aby někdo jeho otázku neslyšel.

„Prosím, pane," řekl, „kde je zde soudní palác?"

„Vy nejste zdejší, pane?" odpověděl měšťan, který byl již v letech. „Pojďte se mnou. Jdu právě k soudnímu paláci, to jest k budově prefektury. Soudní palác se zrovna opravuje a přelíčení se prozatím konají na prefektuře."

„A zasedá tam taky porota?" zeptal se.

„Ovšem, pane. Prefektura byla před revolucí biskupským palácem. Pan de Conzié, který byl biskupem v dvaaosmdesátém, tam dal vystavět velkou síň. Právě v té velké síni porota zasedá."

Cestou mu měšťan řekl:

„Chce-li pán být přítomen dnešnímu zasedání poroty, přichází skoro pozdě. Přelíčení obyčejně končí v šest hodin."

Když docházeli na velké náměstí, ukázal mu měšťan čtyři vysoká osvětlená okna v průčelí ohromné a tmavé budovy.

„Namouvěru, pane, máte štěstí! Přicházíte včas. Vidíte ta čtyři okna? To je porotní síň. Je tam ještě světlo. To znamená, že dosud neskončili. Přelíčení se asi protáhlo a zasedají i večer. Zajímáte se o nějaký případ? Je to trestní případ? Jste předvolán jako svědek?"

Jean Valjean odpověděl:

„Nepřicházím k přelíčení, musím si promluvit s advokátem."

„To je něco jiného," řekl měšťan. „Podívejte se, pane, tam co stojí stráž, jsou dveře. Jděte přímo po velkém schodišti nahoru."

Jean Valjean poslechl měšťanových rad a za několik minut stanul v síni plné lidí, kteří tu a tam potichu hovořili seskupeni kolem advokátů v talárech.

Pohled na černě oděné muže, kteří tiše rokují na prahu soudních síní, vás vždycky sklíčí. Ze všech jejich slov zřídka vane dobrota a soucit. Nejčastěji je v nich předem vyslovené odsouzení. Zamyšlenému pozorovateli, který musí kolem nich projít, připadají

ty skupiny jako tajemné úly, v nichž jacísi bzučící tvorové společně plánují něco ponurého.

Prostorná místnost, osvětlená jedinou lampou, bývala biskupským předpokojem a teď v ní byla čekárna. Dvoukřídlové dveře, v té chvíli zavřené, ji dělily od velké síně, v níž zasedala porota.

Šero bylo tak velké, že se Jean Valjean nebál oslovit prvního advokáta, kterého potkal.

„Pane, jak jsou daleko?“ řekl.

„Už je konec,“ pravil advokát.

„Konec!“

Opakoval to slovo s takovým přízvukem, že se advokát otočil.

„Promiňte, pane, nejste snad příbuzný?“

„Ne. Nikoho tu neznám. A odsoudili viníka?“

„Určitě. Jinak to nešlo.“

„K nucené práci?“

„Doživotně.“

Ptal se dále tak tiše, že ho sotva bylo slyšet:

„Totožnost byla zjištěna?“

„Jaká totožnost?“ otázal se advokát. „Nebylo třeba zjišťovat totožnost. Věc byla prostá. Ta žena zabila dítě, vražda byla prokázána, porota zamítla okolnost, že nebyla předem zamýšlena, a ženu odsoudila doživotně.“

„Tedy je to žena?“ řekl.

„Určitě. Limosinová, svobodná. Na koho jste se ptal?“

„Na nikoho. A proč je síň osvětlena, je-li všechno skončeno?“

„Teď mají jiný případ, který začali projednávat před dvěma hodinami.“

„Jaký je to případ?“

„Také docela jasný. Darebák, nepolepšitelný zločinec, trestanec, který znovu kradl. Ani nevím, jak se jmenuje. Vypadá jako loupežník. Už jen pro ten vzhled bych ho poslal na galeje.“

„Pane," zeptal se Jean Valjean, „mohl bych se nějak dostat do porotní síně?"

„Nemyslím. Je tam mnoho lidí. Ale líčení bude přerušeno. Někteří odejdou, a tak po přestávce zkuste, zda se tam nedostanete."

„Kudy se tam vchází?"

„Těmihle velkými dveřmi."

Advokát odešel. V krátké chvíli, skoro současně, zakusil pan Madeleine téměř všechny pocity dohromady. Slova neznámého člověka mu pronikala srdcem jako ledové jehly a ohnivá ostří. Vzdychl, když viděl, že dosud nic není rozhodnuto; ale nebyl by mohl říci, zda to, co cítí, je uspokojení nebo bolest.

Přiblížil se k několika skupinám a naslouchal, o čem hovoří. Protože rozvrh porotního období byl velmi přetížen, nařídil prezident, aby se v ten den projednaly dva případy, jasné a nesložité. Začali s vražednicí dítěte a teď měli na pořadu trestance, nepolepšitelného recidivistu. Ten člověk byl v podezření, že ukradl jablka, ale nedalo se mu to dokázat; bylo však jisté, že už byl na galejích v Toulonu. To mu přitěžovalo. Výslech obžalovaného a svědecké výpovědi byly skončeny; měl ještě mluvit advokát a státní zástupce. Obžalovaný bude pravděpodobně odsouzen; státní zástupce je prý velmi dobrý vtipný chlapík – píše prý básně – a obžalovaný mu tak snadno nevyklouzne.

U dveří do porotní síně stál sluha Jean Valjean se ho zeptal:

„Pane, bude brzy otevřeno?"

„Nebude otevřeno," řekl sluha.

„Jakže! Po přestávce neotevřete? Bylo přelíčení odročeno?"

„V přelíčení se bude pokračovat," odpověděl sluha, „ale dveře neotevřeme."

„Proč?"

„Protože je přeplněno."

„Není tam ani jedno místo?"

„Ani jedno. Dveře jsou zavřeny. Nikdo nemůže vstoupit." Sluha chvilku mlčel a potom dodal: „Za panem prezidentem jsou ještě dvě

nebo tři místa volná, ale pan prezident tam dovolí usednout jenom veřejným hodnostářům."

Potom se k němu sluha obrátil zády.

Jean Valjean odešel se svěšenou hlavou, přešel předsíň a sestupoval po schodišti tak pomalu, jako by na každém stupni váhal. Je možné, že uvažoval, co podniknout. Úporný zápas, který se v jeho nitru odehrával od včerejšího večera, nebyl dobojován; co chvíli prožíval jeho jinou podobu. Když došel na plošinu schodiště, opřel se o zábradlí a křížem složil ruce. Náhle rozepjal plášť, vytáhl tobolku, vyňal z ní tužku, utrhl kus papíru a ve světle lucerny na něj chvatně napsal tuto řádku: *Madeleine, starosta města Montreuil-sur-Mer*. Potom dlouhými kroky znovu vystoupil po schodišti, prošel davem, zamířil přímo k sluhovi, dal mu papírek a důrazně mu řekl: „Doneste to panu prezidentovi."

Sluha vzal papírek, podíval se na něj a poslechl.

(8)
Vstup jen pro význačné osobnosti

Starosta města Montreuil-sur-Mer byl, aniž to tušil, poměrně známý člověk. Sedm let se pověst o jeho ctnosti šířila po celém dolním Boulognsku, nakonec překročila hranice malého kraje a roznesla se po dvou nebo třech sousedních departementech. Vedle služby, kterou prokázal okresnímu městu tím, že v něm znovu zřídil výrobu černého skla, nebyla v celém okrese ze sto jedenačtyřiceti obcí jediná, která by mu nevděčila za nějaké dobrodiní. Dovedl pomoci, bylo-li třeba, a zveleboval i průmysl jiných okresů. Podepřel například úvěrem a kapitálem továrnu na tyl v Boulogne, mechanickou přádelnu na len ve Fréventu a tkalcovnu s vodním pohonem v Bourbers-sur-Canche. Jméno Madeleine vyslovovali všude s úctou. Arras i Douai záviděly maličkému městu Montreuilsur-Mer jeho starostu.

Rada královského dvora v Douai, který předsedal porotnímu zasedání v Arrasu, znal jako všichni to jméno tak hluboce a všeobecně vážené. Sluha opatrně otevřel dveře, které vedly z poradní místnosti do soudní síně, sklonil se nad křeslem, podal prezidentovi papír, kde byla řádka, kterou jsme si právě přečetli, a dodal: *„Ten pán by byl rád přítomen líčení,“* a prezident ochotně přikývl, vzal péro, napsal několik slov na zadní stranu papíru a vrátil jej sluhovi se slovy: „Ať vejde.“

Nešťastník, o němž vypravujeme, zůstal u dveří do porotní síně na stejném místě a ve stejném postoji, jak ho sluha opustil. Slyšel, že mu někdo říká: „Prosím, pane, pojďte laskavě se mnou.“ Byl to týž sluha, který se před chvílí k němu otočil zády a který se teď před ním ukláněl skoro až k zemi. Sluha mu zároveň odevzdal papír. Pan Madeleine jej rozložil, a protože byl náhodou nedaleko lampy, mohl číst: „Prezident porotního soudu se panu Madeleinovi uctivě poroučí.“

Zmačkal papír, jako by těch několik slov mělo podivnou a hořkou příchuť.

Šel za sluhou.

Za několik minut byl sám v jakési napohled přísné, dřevem obložené místnosti, osvětlené dvěma svíčkami, které stály na stole se zeleným suknem. V uších mu zněla poslední slova sluhy, který právě odešel: „Pane, to je poradní síň, stačí, otočíte-li měděnou klikou dveří, a jste v síni za křeslem pana prezidenta.“ Ta slova mu v duchu splývala s nejasnou vzpomínkou na úzké chodby a temná schodiště, po nichž právě vystoupil.

Sluha ho nechal o samotě. Nastala rozhodná chvíle. Pan Madeleine se chtěl soustředit, ale nedařilo se mu. Právě v hodinách, kdy se nejvíc potřebujeme upnout k bolestné skutečnosti života, zpřetrhávají se nám v mozku všechna vlákna myšlenek. Byl v místnosti, kde porotci rokují a odsuzují. S tupým klidem se rozhlížel tichou a strašnou místností, v níž bylo zlomeno tolik lidských životů, kde zanedlouho zazní i jeho jméno a kudy právě kráčí jeho osud.

Rozhlížel se po zdech, potom se díval na sebe a byl na rozpacích, je-li to skutečně ta místnost a je-li to skutečně on.

Čtyřiadvacet hodin nic nejedl a byl jako rozlámaný drkotáním vozíku, ale nic z toho necítil; připadalo mu, že už vůbec nic necítí.

Přistoupil k černému rámu, který visel na zdi a v němž byl za sklem starý dopis, psaný rukou Jana Mikuláše Pache, pařížského starosty a ministra, a datovaný, bezpochyby omylem, 9. června II. roku; Pache v něm posílal seznam zatčených ministrů a poslanců. Svědek, který by byl pana Madeleina v tom okamžiku pozoroval, by si byl určitě myslil, že ho ten dopis velmi zajímá, protože od něho neodtrhoval oči a četl jej dvakrát nebo třikrát. Četl jej, aniž vnímal jeho obsah. Myslil na Fantinu a na Cosettu.

V zamyšlení se obrátil a zavadil pohledem o kulatou měděnou kliku dveří, které ho dělily od porotní síně. Skoro na ně zapomněl. Jeho pohled, zpočátku klidný, se na ně upřel, utkvěl na měděném knoflíku, potom se mu v očích objevil strach a poznenáhlu je naplnil hrůzou. Krůpěje potu vyvstaly Madeleinovi ve vlasech a stékaly mu po spáncích.

V jedné chvíli učinil nepopsatelný pohyb, rázný a skoro odbojný, kterým chceme říci a také říkáme: *„Proboha! Kdo mě k tomu vlastně nutí?“* Potom se rychle otočil, spatřil před sebou dveře, kterými vstoupil, došel k nim, otevřel je a vyšel.

Už nebyl v místnosti, octl se venku na chodbě, na dlouhé a úzké chodbě, jejíž jednotvárnost přerušovaly schůdky, vrátka a různá zákoutí; chodba byla tu a tam osvětlena svítilnami, které se podobaly nočním lampičkám u lůžka nemocného; byl na chodbě, kterou přišel. Oddychl si a naslouchal; ticho před ním, ticho za ním; dal se do běhu, jako by ho pronásledovali.

Když zabočil za bůhvíkolikátý roh chodby, znovu se zaposlouchal. Stále to ticho a stále to šero kolem. Byl udýchaný, vrávoral, opřel se o zeď. Kámen byl studený, pot na čele ledový; Madeleine se rozechvěn napřímil.

A tam, sám ve tmě, stál, třásl se zimnicí, a snad i z jiných příčin, a přemýšlel.

Přemýšlel celou noc, přemýšlel po celou cestu; neslyšel v sobě nic než hlas, který říkal: Běda!

Uběhlo čtvrt hodiny. Konečně sklonil hlavu, stísněně vzdychl, spustil paže a vrátil se. Kráčel pomalu jako vyčerpán. Zdálo se, že ho někdo na útěku dohonil a přivádí zpátky.

Vstoupil do poradní síně. První věc, kterou spatřil, byla knoflíková klika dveří. Ta kulatá klika z leštěné mědi svítila, jak se mu zdálo, jako strašlivá hvězda. Díval se na ni, jako se ovce dívá do tygřího oka.

Nemohl od ní odtrhnout pohled.

Občas udělal krok a přibližoval se ke dveřím.

Kdyby byl dával pozor, byl by v sousedním sále slyšel zmatený šepot a hluk; ale pan Madeleine nenaslouchal a neslyšel.

Náhle, aniž věděl, jak se to stalo, octl se přede dveřmi. Křečovitě sevřel kliku. Dveře se otevřely.

Byl v soudní síni.

(9)
Místo, kde se připravuje rozsudek

Postoupil o krok, mechanicky zavřel za sebou dveře a zůstal stát, pozoruje výjev, který spatřil.

Byla to prostorná, málo osvětlená místnost, brzy plná ruchu, brzy naprosto ztichlá; za přítomnosti davu rozvíjel se v ní s hrůznou a pochmurnou vážností obřad trestního řízení.

Na konci síně, kde stál, seděli roztržití porotci v ošumělých talárech, okusovali si nehty a přivírali víčka; na druhé straně otrhaný dav; advokáti ve všech možných postojích; vojáci s poctivými a tvrdými obličeji; staré pošpiněné dřevěné táflování, špinavý strop;

stoly pokryté šerkou spíše žlutou než zelenou, do černa ohmatané dveře; jednoduché svítilny na hřebících, zatlučených do ostění, vypadaly jako hospodské lucerny a víc čadily, než svítily; na stolech lojové svíčky v měděných svícnech; temno, ošklivost, smutek; to všechno tvořilo přísné a vznešené ovzduší, protože v něm bylo cítit velký lidský výmysl, kterému se říká zákon, a velkou božskou skutečnost, které se říká spravedlnost.

Nikdo z davu si ho nevšímal. Všechny pohledy byly obráceny k jedinému místu, k dřevěné lavici, opřené o dvířka ve zdi nalevo od prezidenta. Na té lavici, kterou osvětlovalo několik svíček, stál mezi dvěma četníky muž.

Člověk, za nímž přišel.

Nehledal ho, hned ho spatřil. Zabloudil k němu očima na první ráz, jako by předem věděl, kde bude.

Připadalo mu, že vidí sebe, staršího, ne sice docela podobného, ale stejného chování i vzhledu, sebe s těmi naježenými vlasy, plachým neklidným pohledem a s halenou, že se vidí tak, jak vypadal v onen den, kdy přišel do Digne, skrývaje v duši ohavný poklad strašných myšlenek, na které potřeboval devatenáct let, než je posbíral na dlažbě káznice.

Zachvěl se a řekl si: „Panebože! Budu snad znovu takto vypadat?“

Zdálo se, že tomu člověku je kolem šedesáti let. Měl v sobě cosi drsného, hloupého a uděšeného.

Jakmile vrzly dveře, všichni se hnuli, aby Madeleinovi uvolnili místo, prezident otočil hlavu, a když viděl, že příchozí je starosta z Montreuil-sur-Mer, pozdravil ho úklonem hlavy. Státní zástupce, který viděl pana Madeleina v Montreuil-sur-Mer, kam ho víc než jednou poslal jeho úřad, ho také poznal a pozdravil. Pan Madeleine si toho sotva povšiml. Bylo mu, jako by trpěl halucinací; díval se.

Porotci, zapisovatel, četníci, spousta krutě zvědavých hlav – to už viděl jednou před sedmadvaceti lety. Opět poznával ty smutné podrobnosti; byly tam, hýbaly se, byly skutečné. Nepotřeboval si

namáhat paměť, nebylo to pouhé mámení, byli to opravdoví četníci a opravdoví porotci, opravdový dav, opravdoví lidé z masa a kostí. Tak tomu bylo; viděl, jak se všechny tváře z minula objevují kolem něho a ožívají v celé své hrůzné hmatatelnosti.

To všechno zelo před ním.

Zhrozil se toho, zavřel oči a v hloubi duše zvolal:

Nikdy!

Tragickou hrou osudu, který otřásl všemi jeho myšlenkami a skoro ho připravil o rozum, byl tam on sám v někom jiném! Toho člověka, kterého soudili, všichni nazývali Jeanem Valjeanem!

Měl před očima neslýchanou vidinu, která mu předvedla nejstrašlivější chvíli jeho života a v níž hlavní úlohu sehrál jeho vlastní přelud.

Všechno tam bylo, týž výjev, táž noční hodina, skoro tytéž obličeje porotců, vojáků a ostatních přítomných. Až na jeden rozdíl – nad hlavou soudního prezidenta visel krucifix, věc, která v době, kdy on byl souzen, u soudů nebyla. Když soudili jeho, nebyl Bůh přítomen.

Ohromen myšlenkou, že by ho mohli vidět, klesl na židli. Když už seděl, využil kupy listin na stole soudců a skryl za ně obličej, aby ho nikdo ze síně neviděl. Pomalu se vzpamatovával. Začínal si uvědomovat skutečnost; a uklidnil se natolik, že mohl sledovat přelíčení.

Mezi porotci seděl pan Bamatabois.

Madeleine hledal Javerta, ale nespatřil ho. V rozhledu na lavici svědků mu překážel zapisovatelův stolek. A potom, jak jsme řekli, síň byla spoře osvětlená.

Právě když vstoupil, končil advokát svou obhajobu. Pozornost všech byla vypjata na nejvyšší stupeň; přelíčení trvalo už tři hodiny. Tři hodiny se dav díval, jak se neznámý člověk, odrůda bídníka, hluboce tupý nebo hluboce prohnaný, poznenáhlu hroutí pod tíhou strašné pravděpodobnosti. Víme již, že ten muž byl tulák, kterého přistihli na poli, když odnášel větev plnou zralých jablek, ulomenou

z jabloně nedaleké zahrady, které se říkalo Pierronův sad. Kdo je ten člověk? Pátralo se; vyslechli svědky, výpovědi se shodovaly, všechno bylo jasné. Obžaloba říkala: „Nemáme tu jenom zloděje ovoce, který se dopustil pychu; máme v rukou darebáka, který byl několikrát dopaden při útěku z káznice, bývalého trestance, nebezpečného zločince, ničemu, který se jmenuje Jean Valjean, kterého spravedlnost už dlouho hledá, neboť před osmi lety po propuštění z toulonské káznice násilně oloupil savojského chlapce Gerváce, čímž se dopustil zločinu podle paragrafu 383 trestního zákona; stíhání pro tento zločin si ponecháváme na dobu, kdy bude soudně zjištěna totožnost obžalovaného. Dopustil se nové krádeže. Je to nenapravitelný zloděj; odsuďte ho pro novou krádež; pro starý trestný čin bude souzen později."

Obžalovaný očividně žasl nad obžalobou i nad shodnými svědeckými výpověďmi. Mával rukou a potřásal hlavou, jako by chtěl říci ne, nebo se díval na strop. Těžce se vyjadřoval, rozpačitě odpovídal, ale zapíral celou svou osobou od hlavy až k patě. V přítomnosti rozumných bytostí, seřazených v šiku proti němu, vypadal jako blbec, jako cizinec uprostřed lidské společnosti, která se ho zmocňovala. Zatímco měl před sebou nejstrašnější budoucnost, vzrůstala každým okamžikem váha svědectví, a diváci čekali mnohem úzkostlivěji než on sám na hrozný rozsudek, který mu visel nad hlavou. Kromě káznice tu byla i možnost trestu smrti, jestliže se později prokáže okradení Gerváce. Kdo je ten člověk? Z čeho pramení jeho lhostejnost? Je to tupost nebo prohnanost? Rozumí příliš dobře nebo nechápe vůbec nic? Otázky, které rozdělovaly posluchače, zřejmě zajímaly i soudce. V tom procesu je všechny cosi děsilo i mátlo; drama nebylo jen pochmurné, bylo i temné.

Obhájce mluvil dosti dobře tou odbornou francouzštinou, která tvoří základ řečnického umění právníků; kdysi se jí vyjadřovali všichni advokáti v Paříži stejně jako v nějakém zapadlém městě

a – protože se považovala za klasickou – užívají jí dnes úřední řečníci státního návladnictví, kterým se hodí, protože je vážná, zvučná a důstojná; je to jazyk, kde se muž jmenuje *manžel* a žena *manželka*; Paříž je *středisko umění a civilizace*, král je *monarcha*; biskup – *duchovní pastýř*; státní zástupce – *výmluvný představitel práva*; obhajoba – *vývody, které jsme právě vyslechli*; století Ludvíka XIV. – *velké století*; divadlo – *stánek Melpomenin*; panující rod – *vznešená krev našich králů*; koncert – *hudební slavnost*; departementní generál – *slavný bojovník, který* atd.; žáci semináře – *mladí levité*; omyly přisuzované novinám – *podvod, který rozlévá svůj jed ve sloupcích těch orgánů* atd. atd. – Advokát se tedy rozhovořil o krádeži jablek – což nebyl vhodný námět k vybrané řeči; ale i Bénigne Bossuet se musil jednou v pohřební řeči zmínit o slepici a dostal se z toho se ctí. Advokát zdůraznil, že krádež jablek nebyla obžalovanému dokázána. Klienta, kterého jako obhájce nazýval Champmathieu, nikdo neviděl přelézat zeď nebo lámat větev. Zatkli ho s tou větví v ruce – advokát jí raději říkal *haluz*; ale obžalovaný tvrdí, že ji našel na zemi a že ji zdvihl. Kde je důkaz o opaku? Větev pravděpodobně ulomil někdo, kdo tajně přelezl zeď, a vyplašený zloděj ji asi zahodil. Je jisto, že ji někdo ukradl. A co dokazuje, že tím zlodějem je právě Champmathieu? Jediná věc. To, že je bývalý trestanec. Advokát prohlásil, že ani to není naneštěstí přesně zjištěno; obžalovaný žil kdysi ve Faverolles; byl tam prořezávačem stromů; jméno Champmathieu mohlo vzniknout ze jména Jean Mathieu; to všechno je možné; čtyři svědkové bez váhání a určitě poznali v Champmathieuovi Jeana Valjeana; proti těm okolnostem, proti těm svědeckým výpovědím může obhájce namítnout jen tolik, že to všechno jeho klient s rozmyslem popírá. Ale i kdyby to byl domnělý galejník Jean Valjean, je tím dokázáno, že ukradl jablka? To je jen domněnka, nikoli důkaz. Obžalovaný nesporně – a obhájce to jistě uznává – si zvolil špatný způsob obhajoby. Umínil si, že bude popírat všechno: krádež i to, že je bývalý galejník. Kdyby tuto druhou věc přiznal, pomohl by si; jistě

by mu to vyneslo shovívavost porotců; advokát mu k tomu radil; avšak obžalovaný svéhlavě odmítá, jelikož snad věří, že se zachrání, pakliže nic nedozná. To je chyba; není však třeba uvážit i stupeň jeho inteligence? Ten člověk je zřejmě mdlého rozumu. Dlouhé strádání v káznici i dlouhé strádání mimo káznici otupilo jeho rozumové schopnosti atd. atd. Jestliže se špatně hájí, je to důvod k odsouzení? O příhodě s Gervácem nemusí obhájce hovořit, protože o ní není zmínka v obžalobě. – Obhájce zakončil žádostí, aby porotci, jsou-li si jisti, že je to Jean Valjean, odsoudili obžalovaného pro přestupek proti zákazu vzdálit se z vykázaného místa a nestíhali ho strašlivým trestem, který je určen pro kárance znovu dopadeného při trestním činu.

Obhájci odpověděl státní zástupce. Mluvil útočně a květnatě, jak obvykle státní zástupci mluvívají.

Blahopřál advokátovi k jeho „poctivé snaze“ obhájit obžalovaného a obratně té snahy využil. Zaútočil na obžalovaného všemi okolnostmi, které advokát připustil. Zdá se, pravil, že obhájce připouští, že obžalovaný je Jean Valjean. Státní zástupce to vzal jako skutečnost. Ten muž je tedy Jean Valjean. Je to obsaženo v žalobě a nelze dokázat opak. Nato obratnou řečnickou otázkou a zmínkou o pramenech a příčinách zločinnosti zahřměl státní zástupce proti nemravnosti romantické školy, která se tehdy začínala objevovat pod jménem *škola satanská*, což načerpal z kritik *Oriflammu* a v *Quotidienne*[89] a vliv této zvrhlé literatury připisoval se vší pravděpodobností na vrub toho, čím se provinil Champmathieu, vlastně Jean Valjean. Když vyčerpal tyto úvahy, přešel na Jeana Valjeana. Kdo je Jean Valjean? Popis Jeana Valjeana. Netvor, vyvrhel… atd. Předloha k podobným popisům je v řeči Théramenově[90], která nemá cenu pro tragédii, ale stále prokazuje velké služby právnickým

89 Deníky reakčního zaměření.

90 Politik ve starověkých Athénách.

řečníkům. Obecenstvo i soudcové se „třásli“. Když státní zástupce dokončil popis, pokračoval s řečnickým důrazem, kterým měl k nejvyššímu stupni rozhořčení vybičovat zprávu zítřejšího ranního čísla *Journalu de la Préfecture*: „A takový člověk, atd. atd. atd., tulák, žebrák bez prostředků na holé živobytí atd. atd., zvyklý po celý život na trestné činy a málo napravený pobytem na galejích, jak to dokazuje zločin, spáchaný na Gervácovi, atd. atd., – takový člověk, přistižený na veřejné cestě při činu, při krádeži, několik kroků ode zdi, kterou přelezl, který ještě držel v ruce ukradený předmět, takový člověk popírá, že byl přistižen při činu, popírá, že kradl, že přelezl zeď, popírá všechno! Popírá dokonce své jméno a svou totožnost! Kromě sta jiných důkazů, k nimž se nevracíme, poznali ho čtyři svědkové: Javert, věrohodný policejní inspektor a tři Valjeanovi bývalí druhové v podlosti, trestanci Brevet, Chenildieu a Cochepaille. Co říká na tu pádnou jednohlasnost? Zapírá. Jaká zatvrzelost! Budete soudit spravedlivě, páni porotcové atd. atd.“

Zatímco státní zástupce mluvil, obžalovaný naslouchal s otevřenými ústy a s jakýmsi údivem, k němuž se mísila i trocha obdivu. Byl zřejmě překvapen, že někdo toho dovede tolik namluvit. Chvílemi, při nejpádnějších úsecích řeči, v okamžicích, kdy výřečnost, která se nemůže zastavit, překypuje přílivem květnatých epitet a bičuje obžalovaného jako vichřice, vrtěl pomalu hlavou zprava nalevo a zleva napravo v jakémsi smutném a tichém nesouhlasu, s nímž se spokojoval od začátku přelíčení. Dva nebo tři diváci, kteří stáli blízko něho, zaslechli, jak říká polohlasně: „To je z toho, že se nezeptali pana Baloupa!“ Státní zástupce upozornil porotce na tupost obžalovaného, zřejmě vypočítanou, tupost, která není důkazem blbosti, ale svědčí o prohnanosti, úskočnosti, o zvyku klamat představitele spravedlnosti, a která odhaluje celou „hlubokou zvrhlost“ onoho člověka. Zakončil, vyhradiv si stíhání pro okradení Gerváce, a žádal přísný trest.

To v té době, jak se pamatujete, znamenalo doživotní káznici.

Obhájce vstal a začal se obdivovat „panu státními zástupci“ a jeho „skvělé řeči“; potom mu odpověděl námitkami, ale ochaboval ve svém úsilí; půda pod nohama se mu zřejmě propadala.

(10)
Soustavné zapírání

Nadešel okamžik, kdy řeči měly končit. Prezident poručil obžalovanému, aby vstal, a dal mu obvyklou otázku: „Chcete ke své obhajobě něco připojit?“

Muž stál, v rukou otáčel svou ohavnou čepici a zdálo se, že neslyší.

Prezident opakoval otázku.

Tentokrát muž slyšel. Zdálo se, že chápe; pohnul se jako člověk, který se probouzí; rozhlédl se kolem sebe, zadíval se na obecenstvo, na četníky, na svého obhájce, na porotce a soudce, položil ohromnou pěst na kraj dřevěného roubení před svou lavicí, znovu se rozhlédl, upřel pohled na státního zástupce a najednou začal mluvit. Bylo to jako výbuch. Podle způsobu, jakým mu nesouvislá, neuvážená, podrážděná a zmatená slova unikala z úst, se zdálo, že se mu v nich tísní ve snaze dostat se ven najednou. Řekl:

„Chci říci tohle. Byl jsem kolářem, a to u pana Baloupa. Je to těžké řemeslo. Při kolařině se pracuje pořád venku, na dvorech, u dobrých mistrů v kolnách, ale nikdy v zavřených dílnách, protože je třeba volného prostranství, rozumíte? V zimě mi bývalo zima, že jsem se tloukl do paží, abych se zahřál; ale to mistři nemají rádi, říkají, že je to ztráta času. Zacházet s železem, když je zledovělá dlažba, je dřina. To člověka brzy strhá. Při tom řemesle vypadá mladý člověk brzy staře. Ve čtyřiceti letech je člověk hotov. Mně bylo třiapadesát, mnoho jsem zkusil. A potom, dělníci jsou zlí! Když už člověk není mladý, říkají vám starý chomout, starý dobytek! Vydělával jsem

třicet sou denně, dávali mi co možná nejmíň; mistři těžili z mého stáří. Měl jsem také dceru, prala u řeky. Ta také mnoho nevydělávala. Dohromady jsme se uživili. Taky se hodně nadřela. Celý den byla do půl těla umáchaná od necek, v dešti, za sněhu a ve větru, ten vás celého profoukne; a když mrzne, je to stejné, prát se musí; jsou lidi, kteří nemají mnoho prádla a čekají na ně; kdyby se nepralo, zákazníci by odešli jinam. Prkna jsou špatně sbitá a odevšad na vás teče voda. Máte mokré sukně, vrchní i spodní. Promáčí vás to až na kost. Pracovala i v prádelně Enfants-Rouges, kde teče voda z kohoutků. Nestojí se u necek. Pradlena nepere u necek, ale pere pod kohoutem a máchá za sebou v nádržce. Protože je to v místnosti, není tam taková zima. Ale je tam pára z horké vody a ta kazí oči. Dcera se vracela v sedm hodin večer a chodila brzo spát; byla hrozně unavená. Muž ji bil. Zemřela. Nebyli jsme ani trochu šťastní. Byla to hodná holka, nechodila tancovat a sedávala doma. Pamatuji se, že si jednou o masopustní úterek šla lehnout v osm hodin. Tak. Říkám pravdu. Zeptejte se! Jsem to ale hlupák! Paříž je propast. Kdopak tam zná otce Champmathieua? Říkám vám ale o panu Baloupovi. Zeptejte se u pana Baloupa. Jinak nevím, co ode mě chcete."

Muž umlkl a zůstal stát. To všechno pověděl hlasem silným, naléhavým, drsným a tvrdým a chraptivým a s jakousi podrážděnou a plachou prostotou. Jednou udělal přestávku a pozdravil někoho v davu. Zdálo se, že ty poznámky náhodně hází před sebe, že mu vycházejí z úst jako vzlykot, a každou doprovázel pohybem dřevorubce štípajícího dříví. Když skončil, dav se rozesmál. Obžalovaný se rozhlédl, a když viděl, že se všichni smějí, a protože nechápal, čemu se smějí, rozesmál se také.

Bylo to příšerné.

Prezident, muž pozorný a laskavý, promluvil.

Připomněl pánům porotcům, že kmotr Baloup, bývalý mistr kolářský, u něhož prý byl obžalovaný zaměstnán, byl obeslán, ale marně. Ohlásil úpadek a nemohli ho vypátrat. Potom se obrátil

k obžalovanému; vyzval ho, aby poslouchal, co mu chce říci, a dodal: „Jste v postavení, kdy musíte uvažovat. Nejzávažnější domněnky jsou proti vám a mohou přivodit strašné následky. Obžalovaný, ve vašem zájmu vás naposledy žádám, abyste nám jasně vysvětlil dvě věci. Především nám řekněte: přelezl jste zeď Pierronova sadu, ulomil jste větev a ukradl jablka, to jest, dopustil jste se krádeže vloupáním? Za druhé: jste bývalý trestanec Jean Valjean, či nejste?

Obžalovaný pohnul hlavou jako člověk, který pochopil a ví, co má odpovědět. Otevřel ústa, obrátil se k předsedovi a řekl:

„Především…“

Potom se podíval na svou čepici, zadíval se na strop a mlčel.

„Obžalovaný,“ pokračoval státní zástupce přísným hlasem, „dávejte pozor. Neodpovídáte vůbec, nač jste tázán. Váš zmatek vás odsuzuje. Je zřejmé, že se nejmenujete Champmathieu, že jste trestanec Jean Valjean, že jste se skrýval nejdříve pod jménem Jean Mathieu, pod jménem své matky, že jste byl v Auvergne, že jste se narodil ve Faverolles, kde jste byl probírkářem stromů. Je zřejmé, že jste přelezl plot a ukradl zralá jablka v Pierronově sadu. Páni porotcové o tom rozhodnou.“

Obžalovaný se mezitím posadil; jakmile státní zástupce skončil, prudce vstal a zvolal:

„Vy jste ale zlý! To jsem vám chtěl říci, ale nevěděl jsem jak. Nic jsem neukradl. Jsem člověk, který nejí každý den. Šel jsem z Ailly, šel jsem krajem po průtrži mračen, všechno bylo žluté; dokonce i kaluže se rozlily a z naplaveného písku vykukovala jenom stébla trávy; na zemi při cestě jsem našel ulomenou větev s jablky; zdvihl jsem tu větev, nenapadlo mi, že mě přivede do neštěstí. Tři měsíce jsem ve vězení a všichni do mě mluví. Ostatně nevím, co bych měl říct, mluví se proti mně, říká se mi: odpovězte! Četník je dobrák, šťouchá do mě loktem a šeptá mi: tak odpověz. Nedovedu vám to vysvětlit, nemám školy, jsem obyčejný člověk. Je chyba, že to nevidíte. Nekradl jsem, zdvihl jsem ze země věc, která tam ležela. Říkáte Jean

Valjean, Jean Mathieu! Neznám ty lidi. To jsou vesničané. Pracoval jsem u pana Baloupa na bulváru Hôpital. Jmenuji se Champmathieu. Jste moc chytří, když víte, kde jsem se narodil. Já to nevím. Každý nemá dům, aby v něm přišel na svět. To by bylo příliš pohodlné. Domnívám se, že můj otec a matka chodili světem. Víc nevím. Jako dítěti mi říkali Maličký, teď mi říkají Starý. To jsou má křestní jména. Vysvětlete si to, jak chcete. Byl jsem v Auvergne, byl jsem ve Faverolles, hrome! Co na tom? Což jsem nemohl být v Auvergne a ve Faverolles, a ne na galejích? Říkám vám, že jsem nekradl a že jsem kmotr Champmathieu. Pracoval jsem u pana Baloupa a měl jsem stálé bydliště. Už mám dost těch vašich hloupostí! Proč jste se na mě vlastně všichni tak sesypali?"

Státní zástupce strnul a pak oslovil prezidenta:

„Pane prezidente, na základě zmateného, ale velmi prohnaného zapírání obžalovaného, který si hraje na přihlouplého, ale zbytečně – na to ho upozorňujeme –, žádáme, souhlasíte-li a souhlasí-li porota, aby byli znovu předvedeni trestanci Brevet, Cochepaille a Chenildieu a policejní inspektor Javert a aby se ještě jednou vyjádřili o totožnosti obžalovaného s galejníkem Jeanem Valjeanem."

„Upozorňuji pana státního zástupce," řekl prezident, „že policejní inspektor Javert, kterého volaly jeho povinnosti do hlavního města sousedního okresu, odešel z budovy soudu i z města, jakmile skončil svou svědeckou výpověď. Dovolili jsme mu to se souhlasem pana státního zástupce i obhájce obžalovaného."

„Zcela správně, pane prezidente," odpověděl státní zástupce. „V nepřítomnosti pana Javerta musím pánům porotcům připomenout, co nám Javert pověděl před několika hodinami. Javert je vážený člověk, který se vší poctivostí a přesností plní povinnosti svého postavení, podřízeného sice, ale důležitého. Slyšte, jaká je jeho svědecká výpověď: ‚Nepotřebuji mravních předpokladů a hmotných důkazů, které by vyvracely zapírání obžalovaného. Určitě ho poznávám. Ten muž se nejmenuje Champmathieu; je to bývalý trestanec, velmi zlý

a velmi obávaný, a jmenuje se Jean Valjean. Po odpykání trestu ho propustili jen velmi neradi. Byl odsouzen k devatenáctileté nucené práci za krádež s přitěžujícími okolnostmi. Pětkrát nebo šestkrát se pokusil o útěk. Kromě okradení Gerváce a krádeže v Pierronově sadu ho podezřívám ještě z krádeže spáchané u Jeho Milosti zesnulého biskupa dignského. Často jsem ho vídal, když jsem byl výpomocným dozorcem v káznici v Toulonu. Opakuji, že ho určitě poznávám.'"

Přesné prohlášení státního zástupce učinilo zřejmý dojem na obecenstvo i na porotce. Státní zástupce ukončil návrhem, aby v Javertově nepřítomnosti byli znovu slavnostně dotázáni a vyslechnuti svědkové Brevet, Chenildieu a Cochepaille.

Prezident dal rozkaz sluhovi a za malou chvíli se otevřely dveře svědecké síně. Sluha s četníkem, který byl hotov kdykoli zakročit, uvedl odsouzence Breveta. Obecenstvo bylo v napětí a všechna prsa se zdvíhala jakoby jedním dechem.

Bývalý galejník Brevet měl na sobě černošedou kazajku, jakou mají odsouzenci v ústředních vězeních. Brevet byl člověk asi šedesátiletý, který vypadal jako obchodník a darebák. To jde často dohromady. Ve věznici, kam mu pomohly nové přečiny, se stal jakýmsi dozorcovým pomocníkem. Jeho představení o něm říkali: „Snaží se být užitečný." Vězeňští kněží o něm dosvědčovali, že plní své náboženské povinnosti. Nesmíme zapomenout, že toto všechno se dálo za doby restaurace.

„Brevete," řekl prezident, „byl jste odsouzen k potupnému trestu a nemůžete přísahat…"

Brevet sklopil oči.

„Přece však," pokračoval prezident, „i člověk, jehož zákon zbavil občanské cti, si může, jestliže mu to boží slitování dovolí, uchovat cit pro čest a spravedlnost. Toho citu se v této rozhodné hodině dovolávám. Je-li ještě ve vás, jak doufám, uvažte, než odpovíte, že vaše slovo může obžalovaného buď zničit, nebo uvést spravedlnost na správnou stopu. Je to slavnostní okamžik a můžete prohlášení

odvolat, domníváte-li se, že jste se zmýlil. – Obžalovaný, vstaňte. – Brevete, dobře si obžalovaného prohlédněte a řekněte nám na svou duši a na své svědomí, trváte-li na tom, že v tomto muži poznáváte svého bývalého druha z káznice, Jeana Valjeana."

Brevet se podíval na obžalovaného, načež se obrátil k soudcům.

„Ano, pane prezidente. Poznal jsem ho první a trvám na tom. Ten muž je Jean Valjean. Do Toulonu přišel v roce 1796 a 1815 byl propuštěn. Mě pustili o rok později. Dnes vypadá jako blbec, ale to asi udělalo stáří; v káznici to byl potměšilý chlap. Určitě ho poznávám."

„Jděte si sednout," řekl prezident. „Obžalovaný, zůstaňte stát."

Přivedli Chenildieua, odsouzeného doživotně, jak svědčila červená kazajka a zelená čepice. Odpykával si trest v Toulonu, odkud ho k tomuto procesu přivezli. Byl to malý, asi padesátiletý, čiperný, vrásčitý, chatrný, žlutý, drzý, neklidný muž, který měl ve všech údech a v celé své osobnosti jakousi chorobnou slabost a v pohledu nesmírnou sílu. Kamarádi z galejí mu dali přezdívku Je-nie-Dieu[91].

Prezident se k němu obrátil s přibližně stejnými slovy jako k Brevetovi. Ve chvíli, kdy mu připomněl, že ho potupný trest zbavuje práva přísahat, zdvihl Chenildieu hlavu a rozhlédl se po obecenstvu. Prezident ho vyzval, aby se soustředil, a zeptal se ho jako Breveta, zda trvá na tom, že poznal obžalovaného.

Chenildieu se zasmál.

„Hrome! Jak bych ho nepoznal! Pět let jsme byli přikováni k jednomu řetězu. Ty se zlobíš, starý brachu?"

„Jděte si sednout," řekl prezident.

Sluha přivedl Cochepaille. Tento druhý trestanec, odsouzený k doživotí, přivedený z galejí a oblečený jako Chenildieu, byl venkovan z Lourd a poloviční medvěd z Pyrenejí. V horách pásával stáda a z pastýře se stal loupežníkem. Cochepaille nebyl méně divoký než obžalovaný, ale zdálo se, že je ještě hloupější. Patřil k nešťastníkům,

91 Popírám Boha.

které příroda začala utvářet jako šelmy a z kterých společnost nakonec udělala galejníky.

Prezident se pokusil jím pohnout několika dojemnými a vážnými slovy a zeptal se ho stejně jako dvou předešlých, může-li bez váhání a bez pochybností potvrdit, že poznává muže, který stojí před ním.

„To je Jean Valjean," prohlásil Cochepaille. „Byl tak silný, že jsme mu říkali Honza Hever."

Výpovědi tří mužů, zřejmě upřímné a poctivé, vyvolaly u posluchačů šepot, který pro obžalovaného neznamenal nic dobrého a který vzrůstal a prodlužoval se, kdykoliv se nové prohlášení připojilo k předešlému. Obžalovaný je vyslechl a tvářil se udiveně, což bylo podle žaloby hlavním prostředkem jeho obhajoby. Při první výpovědi zaslechli četníci, kteří stáli nejblíž, jak tiše zabručel: „No, to je chlapík!" Při druhé řekl hlasitěji a se skoro spokojeným výrazem: „Dobrá!" a při třetí vykřikl: „Báječné!"

Prezident se k němu obrátil:

„Obžalovaný, slyšel jste? Co tomu říkáte?"

Champmathieu odpověděl:

„Říkám – báječně!"

V obecenstvu se ozval nesouhlas, který přešel i na porotce. Bylo zřejmé, že muž je ztracen.

„Dozorci," řekl prezident, „zjednejte ticho. Končím přelíčení."

V tom okamžiku nastal vedle soudního prezidenta ruch. Bylo slyšet hlas, který volal:

„Brevete, Chenildieui, Cochepailli, podívejte se na mě!"

Všechny zamrazilo, když slyšeli ten hlas; tak byl žalostný a strašlivý. Oči se obrátily k místu, odkud vycházel. Muž mezi vybraným obecenstvem, které sedělo za soudci, právě vstal, otevřel dvířka v úzkém zábradlí, které dělilo přísedící od ostatních lidí, a zastavil se uprostřed soudní síně. Prezident, státní zástupce, pan Bamatabois a dalších dvacet lidí, všichni ho poznali a rázem zvolali:

„Pan Madeleine!"

(11)
Champmathieu se diví a diví

Byl to skutečně pan Madeleine. Zapisovatelova lampa mu osvětlovala tvář. Pan Madeleine držel v ruce klobouk, v jeho oblečení nebyl patrný žádný nelad, redingot měl pečlivě zapnutý. Byl velmi bledý a lehce se chvěl. Vlasy, šedivé ještě v době, kdy dojel do Arrasu, byly teď docela bílé. Za tu hodinu, co seděl u soudu, zbělely.

Všechny hlavy se vztyčily. Vzrušení bylo nepopsatelné. Obecenstvo na okamžik zaváhalo. Hlas byl tak zoufalý a muž, který před nimi stál, tak klidný, že v první chvíli nikdo nic nechápal. Tázali se sami sebe, kdo to vykřikl. Nemohli uvěřit, že by ten klidný muž mohl tak zaúpět.

Váhání trvalo jen několik vteřin. Než mohl prezident a státní zástupce říci slovo, než se četníci a sluhové pohnuli, přistoupil muž, kterému ještě všichni říkali pan Madeleine, ke svědkům Cochepaillovi, Brevetovi a Chenildieuovi.

„Nepoznáváte mě?“ řekl.

Všichni tři mlčeli a vrtěli hlavou na znamení, že ho nepoznávají. Cochepaille ho plaše po vojensku pozdravil. Pan Madelaine se obrátil k porotcům a soudci a řekl tichým hlasem –

„Páni porotcové, osvoboďte obžalovaného. Pane prezidente, dejte mě zatknout. Člověk, kterého hledáte, není tento muž, jsem to já. Já jsem Jean Valjean.“

Dav nedýchal. Po prvním užaslém šumu nastalo hrobové ticho. V síni bylo cítit onu posvátnou hrůzu, která zachvacuje dav, když se dovršuje nějaká velká událost.

Zatím se na prezidentově obličeji objevil soucit a smutek. Chvatným posunkem se dorozuměl se státním zástupcem a několika tichými slovy s přísedícími. Obrátil se k obecenstvu a s důrazem, který všichni pochopili, řekl:

„Je tu lékař?“

Státní zástupce prohlásil:

„Páni porotcové, podivná a nečekaná příhoda, která ruší přelíčení, budí v nás jako ve vás cit, o kterém se nemusím zmiňovat. Všichni znáte, třeba jenom z doslechu, ctihodného pana Madeleina, starostu města Montreuil-sur-Mer. Jestliže je mezi obecenstvem lékař, připojujeme se k žádosti pana prezidenta a prosíme ho, aby se ujal pana Madeleina a doprovodil ho domů."

Pan Madeleine nedopustil, aby státní zástupce domluvil. Přerušil ho hlasem plným pokory i důrazu. Tady jsou slova, která pronesl; jsou přesná, neboť je hned po přelíčení zapsali svědci tohoto výjevu a dosud zní v uších těch, kdo je před čtyřiceti lety slyšeli:

„Děkuji vám, pane státní zástupce, ale nejsem šílený. Hned se přesvědčíte. Právě byste se byli dopustili velkého omylu. Propusťte tohoto člověka. Konám svou povinnost. Já jsem ten nešťastný odsouzenec. Já jediný tu vidím jasně a říkám vám pravdu. Bůh vidí, co v tomto okamžiku dělám, a to stačí. Můžete mě zatknout, protože jsem tu. Jednal jsem, jak nejlépe jsem dovedl. Skryl jsem se pod cizím jménem; zbohatl jsem, stal jsem se starostou; chtěl jsem se dostat mezi poctivé lidi. Zdá se, že to není možné. Ostatně je mnoho věcí, o nichž nebudu povídat, nebudu vám vyprávět o svém životě; jednoho dne se všechno dovíte. Okradl jsem pana biskupa, to je pravda; okradl jsem malého Gerváce, to je pravda. Měli pravdu, kdo vám řekli, že Jean Valjean byl nešťastník velmi zlý. Všechna vina však možná neleží jen na něm. Poslyšte, páni soudcové, muž tak pokořený jako já nemůže dělat výčitky prozřetelnosti ani dávat rady lidské společnosti; přesto můžete odhadnout, že ponížení, z něhož jsem se chtěl povznést, je škodlivé. Galeje rodí galejníka. Zapamatujte si to, chcete-li. Před káznicí jsem byl chudý, málo vzdělaný venkovan, skoro hlupák, káznice mě proměnila. Napřed jsem byl tupý, později zlý; byl jsem poleno, proměnil jsem se v doutnající oharek. Zachránila mě laskavost a dobrota, jako mě přísnost zkazila. Avšak odpusťte, nemůžete rozumět, co tu říkám. V mém

bytě najdete v popelu krbu dvoufrank, který jsem před sedmi lety ukradl malému Gerváci. Víc k tomu nemohu dodat. Chopte se mne. Panebože! Pan státní zástupce vrtí hlavou; říkáte: pan Madeleine se zbláznil, nevěříte mi! A to je právě smutné. Alespoň však neodsuzujte tohoto muže. Jak to, že mě nepoznávají! Chtěl bych, aby tu byl Javert. Ten by mě poznal!“

Žádné slovo nemůže vyjádřit vlídný a teskný smutek, který doprovázel tato slova.

Pan Madeleine se obrátil ke třem trestancům:

„Zato já poznávám vás! Brevete! Pamatujete se…?“

Umlkl, okamžik zaváhal a řekl:

„Pamatuješ se na ty pletené kostkované šle, které jsi nosil v káznici?“

Brevet překvapením couvl a ulekané si ho prohlížel od hlavy až k patě. Pan Madeleine pokračoval:

„Chenildieui, ty sám sis dal přezdívku Je-nie-Dieu a máš pravou paži hluboce propálenou, protože ses jednoho dne opřel o rozpálená kamínka, abys zahladil tři písmena D.N.P. – doživotní nucené práce, která ani potom nezmizela. Odpověz, je to pravda?“

„To je pravda,“ řekl Chenildieu.

Obrátil se ke Cochepaillovi:

„Ty, Cochepailli, máš na levém předloktí modře vytetované datum císařova přistání v Cannes, 1. března 1815. Vykasej rukáv.“

Cochepaille vykasal rukáv; všechny pohledy kolem se upřely na jeho obnaženou paži. Četník posvítil lampou; datum bylo jasně vidět.

Nešťastný pan Madeleine se obrátil k obecenstvu a k soudcům s úsměvem, který dojímá všechny, kdo ho viděli, kdykoliv si na něj vzpomenou. Byl to vítězný úsměv, ale byl to také úsměv zoufalý.

„Tak vidíte, že jsem Jean Valjean,“ řekl.

V místnosti v té chvíli nebyli ani soudcové, ani žalobci, ani četníci; byly tam jen rozšířené oči a dojatá srdce. Nikdo nevěděl,

jakou má hrát úlohu; státní zástupce zapomněl, že je tam proto, aby žádal potrestání, prezident aby předsedal soudnímu přelíčení, obhájce aby obhajoval. Podivné bylo, že se nikdo na nic neptal, že nikdo svým právem nezakročil. Osudné okamžiky uchvátí mocně všechny duše a všechny svědky promění v diváky. Snad si nikdo neuvědomoval, co zakouší; nikdo si pravděpodobně neřekl, že vidí zářit velké světlo; všechna lidská nitra jím byla oslepena.

Bylo zřejmé, že mají před sebou Jeana Valjeana. Teď jim to bylo jasné. Jeho zjev stačil, aby osvětlil příhodu ještě před chvílí tak temnou. Aniž bylo třeba vysvětlování, dav pochopil jakoby elektrickou jiskrou a jediným mžiknutím prostý a skvělý úmysl muže, který se vydává spravedlnosti, aby místo něho nebyl odsouzen jiný člověk. Podrobnosti, rozpaky, možné nepatrné rozpory mizely v záři jeho kromobyčejného skutku.

Dojem rychle vyvanul, ale pokud trval, byl neodolatelný.

„Nechci zdržovat obecenstvo," pokračoval Jean Valjean. „Odcházím, protože mě nezatýkáte. Musím si zařídit několik věcí. Pan státní zástupce ví, kdo jsem a kam jdu, a dá mě zatknout, až bude chtít."

Zamířil k východu. Nikdo se neozval, nikdo nevztáhl ruku, aby mu v tom zabránil. Rozestoupili se před ním. V tu chvíli v něm bylo cosi božského, co působí, že zástup lidí ustupuje před jediným mužem a staví se do pozoru. Jean Valjean volně prošel davem. Nikdy se nezjistilo, kdo mu otevřel dveře, ale je pravda, že dveře byly otevřené, když k nim došel. Jakmile byl u nich, otočil se a řekl:

„Pane státní zástupce, jsem vám kdykoliv k službám."

Potom oslovil obecenstvo:

„Vy všichni, kdo jste zde, mě pokládáte za hodna politování, viďte? Panebože! Když pomyslím, co bych byl málem udělal, shledávám, že mi můžete závidět. Přesto však by mi bylo milejší, kdyby k tomu nebylo došlo."

Odešel a dveře se zavřely, jak se otevřely, protože ti, kdo konají určité vznešené skutky, mohou být jisti, že jim vždycky někdo poslouží.

Ani ne za hodinu potom osvobodila porota obžalovaného Champmathieua; a Champmathieu, kterého ihned propustili, odešel ohromen a přesvědčen, že všichni lidé jsou blázni. Z toho, co viděl, nic nechápal.

KNIHA OSMÁ
Následek

(1)
V jakém zrcadle si pan Madeleine prohlíží vlasy

Začalo se rozednívat. Fantina strávila noc v horečce a bez spánku, ale v příjemných vidinách; k ránu usnula. Sestra Simplicie, která u ní bděla, využila jejího spánku a šla připravit novou dávku chininu. Ctihodná sestra byla již chvíli v nemocniční laboratoři a skláněla se nad léky a lahvičkami; dívala se na ně hodně zblízka, protože jí vadilo kalné šero, které úsvit rozlévá po předmětech. Náhle otočila hlavu a lehce vykřikla. Před ní stál pan Madeleine. Právě tiše vstoupil.

„To jste vy, pane starosto?“ zvolala.

Madeleine se potichu zeptal:

„Jak se daří té ubohé ženě?“

„V této chvíli ne zrovna špatně. Ale měli jsme velkou starost.“

Vysvětlila mu, co se stalo, a že Fantině bylo předešlý den mnohem hůř, že jí však teď je líp, protože se domnívá, že pan starosta odjel do Montfermeil pro její holčičku. Sestra si netroufala zeptat se starosty, ale podle výrazu jeho tváře jasně viděla, že odtamtud nepřichází.

„To je správné,“ odpověděl jí, „dobře jste učinila, že jste ji nevyvedla z klamu.“

„Jenže, pane starosto,“ odvětila sestra, „co jí řekneme, až vás uvidí bez dítěte?“

Madeleine se na chvíli zamyslil.

„Snad nám Bůh něco vnukne,“ řekl.

„Nemůžeme přece lhát,“ zašeptala sestra.

Denní světlo naplnilo místnost. Ozářilo obličej pana Madeleina. Sestra náhodou zvedla oči.

„Můj Bože, pane starosto!“ zvolala. „Co se vám stalo? Vaše vlasy jsou docela bílé!“

„Bílé!“ řekl.

Sestra Simplicie přehrabala lékařské náčiní a vyhledala malé zrcátko, kterého užívají lékaři, když zjišťují, zda nemocný ještě dýchá. Pan Madeleine zrcátko vzal, podíval se v něm na své vlasy a pak řekl: „Vida!“

To slovo pronesl naprosto lhostejně a jako by myslil na jinou věc. Sestra Simplicie cítila chlad z čehosi neznámého, co se událo mimo její vědomí.

Pan Madeleine se zeptal:

„Smím se na ni podívat?“

„Nepošle pan starosta nejdřív pro její dítě?“ řekla sestra, která se stěží odhodlala k té otázce.

„Pošlu pro ně, ale potrvá to nejméně dva nebo tři dny.“

„Kdyby pana starostu do té doby neviděla,“ pokračovala sestra skromně, „nevěděla by, že se pan starosta vrátil, a snadno bychom ji přiměli, aby měla trpělivost; až by pak dítě přijelo, považovala by za samozřejmé, že pan starosta přijel s dítětem. Nemusili bychom lhát.“

Pan Madeleine zřejmě chvíli přemýšlel a potom s vážným klidem řekl:

„Ne, sestro, musím ji vidět. Možná že spěchám.“

Jeptiška si pravděpodobně nevšimla slůvka „možná“, které dávalo slovům pana starosty temný a podivný význam. Odpověděla se sklopenýma očima a s uctivým hlasem:

„Teď spí, ale pan starosta může vstoupit.“

Pan Madeleine poznamenal cosi o dveřích, které se špatně zavírají a jejichž vrzání by mohlo nemocnou budit, a potom vešel do pokoje, přistoupil k lůžku a rozhrnul záclonky. Fantina spala. Z plic jí vycházel dech s tragickým šelestem, při němž se svírá srdce ubohých matek, když v noci bdí u spícího, smrti propadajícího dítěte.

Přesto ten obtížný dech stěží rušil nesmírně jasný klid na obličeji, který ji ve spánku proměňoval. Její bledost se změnila v bělost; tváře měla růžové. Dlouhé světlé řasy, jediná krása, která jí zbyla z dob panenství a mladosti, se chvěly a zůstávaly sklopeny. Celá její bytost se chvěla, jako by se neviditelná křídla chystala vzlétnout a odnést ji, křídla, jejichž záchvěvy cítíme, ale nehmatáme. Kdo ji viděl, nebyl by věřil, že je na smrt nemocná. Spíše se podobala bytosti, která odletí, než bytosti, jež má zemřít.

Větev se zachvěje, blíží-li se k ní ruka, která chce utrhnout květ, zdá se, že se odtahuje a nabízí zároveň. I lidské tělo se podobně zachvěje, když nastane čas, v němž tajemné prsty smrti mají utrhnout duši. Pan Madeleine zůstal chvíli nehnuté stát u lůžka, a jako když ji přede dvěma měsíci přišel poprvé navštívit do nemocnice, střídavě se díval na nemocnou a na krucifix. Oba zaujímali úplně týž postoj jako tehdy: ona spala, on se modlil; jenomže teď, po dvou měsících, měla ona vlasy šedé a on bílé.

Pan Madeleine stál před lůžkem a držel prst na ústech, jako by v pokoji byl někdo, koho chce umlčet.

Fantina otevřela oči, spatřila ho a pokojně, s úsměvem řekla:

„A Cosetta?“

(2)
Fantina je šťastná

Nedala najevo ani překvapení ani radost; byla radost sama. Tu prostou otázku: „A Cosetta?“ vyslovila s radostí tak hlubokou, s takovou jistotou a bez nejmenšího nepokoje nebo pochybnosti, že nemohl promluvit. Fantina pokračovala:

„Věděla jsem, že jste tady. Spala jsem, ale viděla jsem vás. Už dlouho vás vidím. Celou noc jsem vás v duchu sledovala. Byl jste obklopen slávou boží a měl jste kolem sebe samé nebeské postavy.“

Pan Madeleine pozdvihl oči ke krucifixu.

„Ale povězte mi," pokračovala, „kde je Cosetta? Proč ji neposadili k mému lůžku, aby tu byla, až se probudím?"

Odpověděl bezmyšlenkovitě větou, na kterou si později nemohl vzpomenout.

Naštěstí vstoupil lékař, kterého upozornili, že se starosta vrátil. Přišel panu Madeleinovi na pomoc.

„Milé dítě," řekl lékař, „uklidněte se. Vaše holčička je tady."

Fantininy oči se rozzářily a celý obličej se zalil jasem. Sepjala ruce s výrazem, který prozrazoval, kolik něžnosti i prudkosti se vejde do modlitby.

„Ach!" zvolala. „Přineste mi ji!"

Dojemný klam matky! Cosetta byla pro ni stále robátkem, které se nosí.

„Ještě ne," odvětil lékař, „teď ještě ne. Stále ještě máte slabou horečku. Pohled na dítě by vás rozčilil a ublížil by vám. Nejdřív se musíte uzdravit."

Fantina ho podrážděně přerušila.

„Jsem už zdravá! Říkám vám, že jsem zdravá. Je to osel, ten lékař! Ach! Chci vidět své dítě!"

„Vidíte," pravil lékař, „jak se rozčilujete. Dokud budete v tomto stavu, budu proti tomu, abyste spatřila svou holčičku. Nestačí ji vidět, musíte pro ni žít. Až budete rozumná, sám vám ji přivedu."

Ubohá matka sklonila hlavu.

„Pane doktore, prosím vás, odpusťte mi, opravdu mi odpusťte. Dříve bych nebyla nikdy řekla, co jsem právě teď řekla; potkalo mě tolik neštěstí, že někdy nevím, co povídám. Chápu, že se bojíte, aby mě to nerozčililo; budu čekat tak dlouho, jak budete chtít, ale přísahám vám, že by mi pohled na dcerušku neuškodil. Od včerejšího večera ji vidím a nespouštím z ní oči. Víte, že bych na ni mluvila tiše, kdyby mi ji teď přinesli? Jistě. Není to docela přirozené, že toužím spatřit dítě, pro které schválně šli do Montfermeil? Nezlobím se.

Vím dobře, že budu šťastná. Celou noc jsem viděla bílé předměty a osoby, které se na mne usmívaly. Až pan doktor uzná za vhodné, přinese mi mou Cosettu. Už nemám horečku, protože jsem se uzdravila; cítím, že mi vůbec nic není, ale budu se tvářit, jako bych byla nemocná, a nepohnu se, abych zdejším dámám udělala radost. Až uvidíte, že jsem docela klidná, řeknete: musíme jí to dítě dát."

Pan Madeleine seděl na židli, která stála vedle lůžka. Fantina se obrátila k němu; zřejmě se snažila, aby se zdála klidná, „hodná", jak říkala v tom chorobném zeslabení, které se podobá dětinství, aby vidouce ji klidnou neodpírali jí setkání s Cosettou. I když se uklidnila, přece se neubránila tomu, aby pana Madeleina nezahrnula tisícerými otázkami.

„Měl jste příjemnou cestu, pane starosto? Ach, jak jste dobrý, že jste mi ji přivedl! Povězte mi, jaká je. Dobře snášela cestu? Ale ona mě nepozná! Za tu dobu na mne už zapomněla, chudinka! Děti mají krátkou paměť. Jsou jako ptáci. Dnes vidí jednu věc, zítra druhou a nevzpomínají na nic. Měla bílé prádlo? Udržovali ji ti Thénardierovi v čistotě? Jak ji živili? Ach, kdybyste věděl, jak mě trápilo, když jsem si v dobách nedostatku dávala tyhle otázky! Teď všechno zmizelo. Jsem veselá. Ach, chtěla bych ji vidět! Pane starosto, zdá se vám hezká? Je ta má holčička hezká? V dostavníku jistě bylo zima! Nemohli byste mi ji přivést na kratičkou chvilku? Hned potom byste ji odvedli. Řekněte! Jste tu pánem, a kdybyste…"

Vzal ji za ruku: „Cosetta je krásná," řekl. „Daří se jí dobře, brzo ji uvidíte, ale upokojte se. Mluvíte příliš živě, vystrkujete ruce z postele, a to vás dráždí ke kašli."

Skutečně záchvat kašle přerušoval Fantininu řeč skoro za každým slovem.

Fantina ani nevzdychla; bála se, že by svými příliš vášnivými prosbami porušila důvěru, kterou chtěla vzbudit, a začala se jakoby lhostejně vyptávat:

„Montfermeil je hezký, viďte? V létě se tam asi chodí na výlety. Jak se vede Thénardierovým? Jejich kraj nenavštěvuje mnoho lidí. Ten hostinec je spíš krčma."

Pan Madeleine ji stále držel za ruku a úzkostlivě se na ni díval; bylo zřejmé, že přišel, aby jí řekl věci, před nimiž nyní couval. Lékař odešel, jakmile nemocnou prohlédl. Zůstala u nich jenom sestra Simplicie.

Fantina náhle přerušila ticho zvoláním:

„Slyším ji! Dobrý Bože! Slyším ji!"

Vztáhla ruce, aby přítomní mlčeli, zatajila dech a vytrženě naslouchala.

Na dvoře si hrálo dítě vrátné nebo nějaké dělnice. Byla to jedna z náhod, s nimiž se někdy setkáváme a které se tajemně podílejí na režii smutných událostí. Dítě – byla to malá holčička – přecházelo, běhalo, aby se zahřálo, smálo se a hlasitě zpívalo. Hle, do čeho se zapletou dětské hry. Právě tuto holčičku slyšela Fantina zpívat.

„To je má Cosetta!" prohlásila. „Poznávám její hlas!"

Dítě se vzdálilo, hlas umlkl. Fantina ještě chvíli naslouchala, pak její tvář posmutněla a pan Madeleine slyšel, jak tiše říká:

„Jak je ten lékař zlý, že mi nedovolí, abych se podívala na své dítě! Ten člověk vypadá zle."

Ale pak znovu přišel k slovu veselý základ jejích myšlenek a Fantina mluvila sama k sobě s hlavou na podušce:

„Jak budeme šťastné! Předně budeme mít zahrádku! Pan Madeleine mi ji slíbil. Cosetta si bude hrát na zahradě. Už teď zná písmena. Naučím ji slabikovat. Bude běhat v trávě za motýlky. Já se na ni budu dívat. Potom půjde k prvnímu přijímání. Božínku, kdy půjde k prvnímu přijímání?"

Začala počítat na prstech.

„… Jeden, dva, tři, čtyři… je jí sedm roků. Za pět let Bude mít bílý závoj, prolamované punčochy, bude vypadat jako malá slečna. Vy, dobrá sestro, ani nevíte, jak jsem hloupá; představte si, už teď myslím na Cosettino první přijímání!"

Zasmála se.

Pan Madeleine pustil Fantininu ruku. Naslouchal jejím slovům, jako naslouchá me větru – s očima upřenýma k zemi, s duchem ponořeným do bezedných úvah. Náhle Fantina přestala mluvit, a pan Madeleine bezděčně zdvihl hlavu. Fantina vypadala strašně.

Již nemluvila, nedýchala; napolo se posadila, hubené rameno jí vyklouzlo z košile, její tvář, před chvílí rozzářená, zesinala; zdálo se, že se upřeně, s očima zvětšenýma hrůzou, dívá před sebe na cosi strašlivého na druhém konci pokoje.

„Panebože!“ zvolal pan Madeleine. „Co je vám, Fantino?“

Fantina neodpovídala, nespouštějíc pohled z toho, co pravděpodobně viděla, jednou rukou se dotkla jeho paže a druhou mu dala znamení, aby se obrátil.

Pan Madeleine se otočil a spatřil Javerta.

(3)
Javert je spokojen

Podívejme se, co se stalo. Když pan Madeleine vyšel z porotní síně v Arrasu, odbilo právě půl jedné. Vrátil se do své zájezdní hospody zrovna včas, aby mohl odjet dostavníkem, v němž si, jak si vzpomínáme, zamluvil místo. Nedlouho před šestou hodinou ráno dojel do Montreuil-sur-Mer a jeho první starostí bylo, aby hodil na poštu svůj dopis panu Laffittovi; nato zašel do nemocnice, aby se podíval na Fantinu.

Sotva opustil soudní síň, ujal se slova státní zástupce, který se vzpamatoval první; politoval záchvat šílenství ctihodného starosty montreuilského a prohlásil, že ta podivná příhoda, která se osvětlí později, nikterak nezviklala jeho přesvědčení, a znovu žádal, aby soud odsoudil Champmathieua, nepochybně pravého Jeana Valjeana. Naléhání státního zástupce bylo zřejmě v rozporu

s názorem všech, veřejnosti, soudce i poroty. Obhájce snadno vyvrátil jeho řeč a prohlásil, že doznání pana Madeleina, to jest pravého Jeana Valjeana, docela mění podstatu celého případu, a že porota má před sebou nevinného člověka. Advokát z toho vytěžil několik řečnických obratů – naneštěstí málo nových – o soudních omylech atd., prezident se ve svém závěru připojil k obhájci a porota v několika minutách prohlásila, že Champmathieu je nevinen.

Státní zástupce však nějakého Jeana Valjeana dostat musil, a protože mu Champmathieu uklouzl, sáhl po Madeleinovi.

Jakmile byl Champmathieu propuštěn, státní zástupce zahájil bez meškání porady s prezidentem soudu. Rokovali o „nutnosti zatčení pana starosty města Montreuil-sur-Mer". Tuto větu, v níž je tolik genitivů, vymyslil pan státní návladní a sám ji také zapsal do hlášení státnímu prokurátorovi. Jakmile vyprchalo první rozčilení, zmohl se prezident na pramálo námitek. Bylo patrno, že se spravedlnost musí brát obvyklou cestou. Nadto, máme-li říci všechno, byl prezident, třebas dobrý a celkem rozumný člověk, nadšený roajalista a cítil se dotčen, že starosta z Montreuil-sur-Mer ve zmínce o přistání v Cannes řekl *císař* místo *Buonaparte*.

Byl tedy vystaven zatykač. Státní zástupce jej odeslal do Montreuil-sur-Mer zvláštním jízdním poslem a zatčením pověřil policejního inspektora Javerta.

Víme, že se Javert ihned po své výpovědi vrátil do Montreuil-sur-Mer.

Jakmile mu zvláštní posel dával zatykač a příkaz k zatčení, Javert okamžitě vstal.

Posel byl rovněž velmi spolehlivý policista a několika slovy pověděl Javertovi, co se přihodilo v Arrasu. Zatykač, podepsaný státním zástupcem, zněl takto: „Inspektor Javert zatkne pana Madeleina, starostu města Montreuil-sur-Mer, v němž byl při dnešním přelíčení zjištěn propuštěný trestanec Jean Valjean."

Člověk, který by Javerta neznal a viděl ho vcházet do nemocniční předsíně, by neuhodl, co se děje, neshledávaje na něm pranic neobvyklého. Byl chladný, klidný, vážný, šedé vlasy dokonale přičesané na skráních; po schodech vyšel volně jako obyčejně. Kdyby si však Javerta důkladně prohlédl někdo, kdo ho znal až na dno, byl by se zachvěl. Sponku koženého nákrčníku měl pod levým uchem místo na šíji. To prozrazovalo, že Javert je neslýchaně rozčilen.

Javert byl povaha dokonalá; nestrpěl jediný záhyb ani na své povinnosti, ani na svém stejnokroji; byl přísný v jednání se zločinci a přesný, pokud šlo o knoflíky stejnokroje.

Jestliže si špatně upravil sponku svého koženého nákrčníku, prožil zřejmě vzrušení, které bychom mohli nazvat duševním zemětřesením.

V sousední strážnici si vyžádal desátníka a čtyři vojáky, vojákům přikázal, aby zůstali na dvoře, a vrátné, která nic netušila a byla zvyklá, že za panem starostou přicházejí ozbrojení vojáci, poručil, aby mu ukázala Fantinin pokoj.

Když k němu došel, otočil klíčem, otevřel opatrně jako ošetřovatel nemocných nebo špicl a vstoupil.

Správně řečeno nevstoupil. Zastavil se na prahu pootevřených dveří, klobouk na hlavě, levou ruku zasunutou v redingotu zapnutém až po bradu. V ohbí lokte bylo vidět olověnou hlavici ohromné hole, kterou skryl za zády.

Zůstal tak stát, dokud si nevšimli, že je v místnosti. Náhle Fantina zdvihla oči, spatřila ho a přiměla pana Madeleina, aby se obrátil.

Jakmile se Madeleinův pohled střetl s Javertovým, nasadil Javert strašnou tvář, ale nepohnul se, ani se nepřiblížil. Žádný pocit člověka se neprojeví tak strašně jako radost.

Měl tvář ďábla, který právě našel zatracence.

Jistota, že má Jeana Valjeana konečně v moci, zdůraznila v jeho rysech všechno, co se tajilo v duši. Kal rozrušeného dna vyplul na

povrch. Pokoření, že na okamžik ztratil stopu a dal se na několik chvil oklamat Champmathieuem, mizelo pod pýchou, že už dříve tak dobře hádal a byl tak dlouho veden správnou domněnkou. Své uspokojení dal Javert najevo panovačným postojem. Nestvůrnost vítězství se rozprostřela po jeho úzkém čele. Byla v ní všechna hrůza, jakou může vyjádřit spokojený obličej.

V té chvíli byl Javert v nebi. Aniž si to uvědomoval – jen nejasně tušil svou nepostradatelnost a svůj úspěch – ztělesňoval – on, Javert – spravedlnost, světlo, pravdu v jejich nebeské úloze při potírání zla. Měl za sebou a kolem sebe veřejnou moc, rozum, soudní rozsudek, znalost zákona, právo veřejně stíhat – všechny trumfy; chránil pořádek, měnil zákon v blesk, mstil lidskou společnost, propůjčoval ozbrojenou ruku samému absolutnu; tyčil se v slávě; v jeho vítězství byl zbytek nedůvěry a zápasu; byl vzpřímený, pyšný, zářivý, v nebeském blankytu stavěl na odiv nadlidskou krutost nelítostného archanděla; v hrozivém stínu povinnosti, kterou plnil, bylo vidět, jak v jeho zaťaté pěsti plane ohnivý trestající meč lidské společnosti; šťastný i pohoršený rozšlápl svou patou zločin, neřest, odboj, zatracení, peklo; zářil, vyhlazoval, usmíval se; v tom zrůdném svatém Michalovi byla nepopiratelná velikost.

Javert, třeba strašlivý, nebyl nikterak podlý.

Poctivost, upřímnost, nevinnost, přesvědčení, smysl pro povinnost jsou vlastnosti, které mohou být děsné, zmýlí-li se, ale které, třebas děsné, zůstanou veliké; jejich majestát setrvává i v omylu, jsou-li ovládány lidským svědomím. Jsou to ctnosti, které mají jednu vadu – omyl. Poctivá neúprosná radost fanatikova si i ve své čiré ukrutnosti zachovává jakousi ponuře vznešenou aureolu. Aniž to tušil, byl Javert ve svém příšerném štěstí k politování jako každý nevědomec, který vítězí. Nic nebylo drásavějšího a hroznějšího než tvář, v níž se zračilo všechno to, co je v dobru zlé.

(4)
Moc se ujímá svých práv

Fantina neviděla Javerta ode dne, kdy ji pan starosta vyrval z jeho rukou. Její nemocný mozek nic nevnímal, ale Fantina nepochybovala, že jde pro ni. Nemohla snést tu hroznou tvář, měla dojem, že umírá, zakryla si obličej oběma rukama a úzkostlivě vykřikla:

„Pane Madeleine, zachraňte mě!“

Jean Valjean – od nynějška mu nebudeme říkat jinak – vstal. Řekl Fantině velmi tiše a velmi vyrovnaně:

„Uklidněte se. Pro vás nejde.“

Potom se obrátil k Javertovi a řekl mu:

„Vím, co chcete.“

Javert odpověděl:

„Tak honem!“

Přízvuk, kterým doprovodil tato dvě slova, byl skoro divoký, zběsilý. Javert neřekl: Tak honem! Řekl: Tahonem! Žádným přepisem nevystihneme přízvuk, jakým to vyslovil; nebylo to lidské slovo, byl to zvířecí zvuk.

Nepočínal si jako obvykle; nepouštěl se do podrobností; vůbec neukázal zatykač. Pro něho byl Jean Valjean jakýmsi tajemným a nepostižitelným bojovníkem, s kterým se držel už pět let v křížku, aniž se mu podařilo položit ho na lopatky. Zatčení nebyl začátek, nýbrž konec. Proto se omezil jenom na slova: Tak honem!

Přitom neučinil ani krok; pohleděl na Jeana Valjeana, jako by po něm házel hákem, kterým měl ve zvyku přitahovat k sobě bídníky.

Byl to právě ten pohled, který Fantina přede dvěma měsíci ucítila až v morku kostí.

Při Javertově výkřiku Fantina otevřela oči. Ale pan starosta byl s ní. Čeho by se tedy bála?

Javert pokročil doprostřed místnosti a zvolal:

„Tak! Půjdeš?“

Nešťastnice se rozhlédla. Nikdo v místnosti nebyl kromě jeptišky a pana starosty. Komu mohlo platit to pokořující tykání? Jenom jí. Zachvěla se.

Vtom spatřila neslýchanou věc, tak neslýchanou, že se jí nic podobného nezjevilo ani v nejtíživějších horečných snech.

Viděla, jak ten špicl Javert chytil pana starostu za límec; viděla, jak pan starosta sklonil hlavu. Zdálo se jí, že se celý svět rozpadá.

Javert skutečně chytil Jeana Valjeana za límec.

„Pane starosto!“ vykřikla Fantina.

Javert se zasmál strašným smíchem, který mu odhalil celý chrup.

„Tady už není žádný pan starosta!“

Jean Valjean se nepokusil střást ruku, která ho držela za límec kabátu. Řekl:

„Javerte…“

Javert ho přerušil: „Říkej mi ‚pane inspektore‘!“

„Pane,“ řekl Jean Valjean, „chtěl bych vám něco říci, jenom vám.“

„Nahlas! Mluv nahlas!“ odvětil Javert. „Se mnou se mluví nahlas.“

Jean Valjean pokračoval ještě tišeji:

„Rád bych vás o něco poprosil…“

„Říkám ti, abys mluvil nahlas.“

„Chci, abyste to slyšel jenom vy…“

„Co je mi po tom? Neposlouchám!“

Jean Valjean se k němu otočil a chvatně a tiše mu řekl:

„Dejte mi tři dny! Tři dny, abych mohl zajet pro dítě té nešťastné ženy! Zaplatím, co bude třeba. Doprovodíte mě, budete-li chtít.“

„Děláš si ze mě blázny?“ zvolal Javert. „Prosím tě, vím, že nejsi hloupý. Chceš ode mě tři dny, abys práskl do bot! Říkáš, že chceš jít pro dítě té holky! Bože! To je nápad! To je opravdu nápad!“

Fantina se zachvěla.

„Mé dítě!“ zvolala. „Jít pro mé dítě! Tedy není zde! Sestřičko, povězte mi, kde je Cosetta? Chci své dítě! Pane Madeleirae! Pane starosto!“

Javert dupl nohou.

„Teď začne ta druhá! Mlčíš, poběhlice! Báječný kraj, kde jsou galejníci městskými úředníky a kde se o děvky z ulice pečuje jako o komtesy. Ale to se teď všechno změní; už bylo načase!“

Upřeně se podíval na Fantinu, a popadnuv Jeana Valjeana za kravatu, košili i límec, dodal:

„Povídám ti, že tu není žádný pan Madeleine a že tu není žádný pan starosta. Je tu zloděj, lupič, bývalý trestanec, který se jmenuje Jean Valjean! Tady ho držím! Tady je!“

Fantina se prudce vztyčila, opřela se o obě ztuhlé paže, podívala se na Jeana Valjeana, pohleděla na Javerta a pak na jeptišku, otevřela ústa, jako by chtěla něco říci, ale z hloubi hrdla se jí ozvalo jen zachroptění; Fantina úzkostně zvedla paže, otvírajíc křečovitě ruce a mávajíc jimi kolem sebe jako člověk, který se topí, a potom se náhle zhroutila na polštář. Hlava uhodila o pelest a s otevřenými ústy a otevřenýma a pohaslýma očima jí klesla na prsa.

Fantina byla mrtvá.

Jean Valjean položil ruku na ruku Javertovu, která ho držela, otevřel ji, jako by byl otevřel ruku dítěte, a řekl:

„Zabil jste ji.“

„Tak dost!“ křikl Javert vztekle. „Nejsem tu proto, abych poslouchal hlouposti. Ušetřeme si to. Stráž je dole. Jdem, nebo dostaneš pouta!“

V rohu místnosti stálo staré železné lůžko, kterého užívaly sestry, když bděly u nemocného. Jean Valjean k němu přistoupil, ve mžiku vylomil silně rozviklané záhlaví, pro jeho svaly to bylo hračkou, pevně uchopil hlavní tyč a zadíval se na Javerta. Javert couvl ke dveřím.

Jean Valjean s železnou tyčí v ruce přistoupil pomalu k Fantininu lůžku, potom se obrátil a sotva slyšitelným hlasem řekl Javertovi:

„Neradím vám, abyste mě v tomto okamžiku rušil.“

Není třeba popírat, že se Javert třásl.

Napadlo ho zavolat stráž, ale Jean Valjean by mohl té chvilky využít a uniknout. Zůstal tedy, uchopil svou hůl za dolní konec, opřel se o veřeje a nespouštěl Jeana Valjeana z očí.

Jean Valjean se opřel loktem o kouli na záhlaví lůžka, dlaní si podepřel čelo a soustředěně pozoroval nehybně nataženou Fantinu. V zamyšlení a mlčení zřejmě nemyslil na nic z vezdejšího života. V jeho tváři a v jeho postoji se zračil jenom nevyslovitelný soucit. Po několika vteřinách snění se sklonil k Fantině a tiše k ní hovořil.

Co jí řekl? Co mohl říci ten zavržený člověk mrtvé ženě? Jaká byla jeho slova? Nikdo na světě je neslyšel. Slyšela je mrtvá? Jsou dojemné iluze, které snad jsou vznešenými skutečnostmi. Nelze však pochybovat o tom, že sestra Simplicie, jediný svědek toho, co se dálo, často vyprávěla, že ve chvíli, kdy Jean Valjean šeptal Fantině cosi do ucha, zřetelně viděla, jak se nebohé ženě kmitl letmý úsměv na bledých rtech a ve vyhaslých zornicích, plných úžasu nad záhrobím.

Jean Valjean vzal do obou rukou Fantininu hlavu a měkce ji narovnal na podušce, jako když matka ukládá dítě, zavázal jí stužku na košili a vlasy jí zasunul pod čepeček. Když skončil, zatlačil jí oči.

Fantinina tvář byla v tom okamžení podivně prozářená.

Smrt je vstup do velkého jasu.

Fantinina ruka sklouzla z lůžka. Jean Valjean poklekl, opatrně ruku pozdvihl a políbil.

Potom se vztyčil, obrátil se k Javertovi a řekl:

„Teď jsem vám k službám."

(5)
Vhodný hrob

Javert dopravil Jeana Valjeana do městské věznice.

Zatčení pana Madeleina bylo senzací nebo spíše nezvyklým vzrušením pro celý Montreuil-sur-Mer. Rmoutí nás to, ale nemůžeme

zatajit, že už jen po pouhých slovech „byl to galejník“ ho skoro všichni opustili. Ani ne za dvě hodiny zapomněli na všechno dobro, které vykonal, a zůstal jen „galejníkem“. Je správné, řekneme-li, že ještě nikdo neznal podrobnosti o tom, co se stalo v Arrasu. Celý den bylo slyšet ve všech částech města rozhovory jako tento:

„Vy to ještě nevíte? Byl to bývalý trestanec!“ – „Kdo?“ – „Starosta.“ – „Prosím vás! Pan Madeleine?“ – „Ano.“ – „Opravdu?“ – „Nejmenuje se Madeleine, má hrozné jméno – Béjean, Bojean, Boujean.“ – „Panebože!“ – „Byl zatčen.“ – „Zatčen!“ – „Je v městské věznici, kde čeká, až ho převezou jinam.“ – „Převezou? Kam ho převezou?“ – „Přijde před porotu pro krádež, které se kdysi dopustil na veřejné silnici.“ – „Jestlipak jsem si to nemyslil! Ten člověk byl příliš dobrý, příliš dokonalý, příliš ctnostný. Odmítl záslužný kříž, rozdával peníze uličníkům na potkání. Vždycky jsem si myslil, že za tím vězí nějaký nekalý příběh.“

Zvláště „salóny“ se ozývaly takovými řečmi.

Jedna stará dáma, která byla předplatitelkou časopisu *Drapeau blanc*, prohodila poznámku, jejíž hloubka by se dala těžko prozkoumat:

„Mě to nemrzí. Dobře na bonapartisty!“

A přízrak, který se jmenoval pan Madeleine, zmizel z Montreuil-sur-Mer. Jeho památce zůstaly z celého města věrny jen tři nebo čtyři osoby. Stará vrátná, která mu posluhovala, byla mezi nimi.

Večer toho dne, ještě celá uděšená, seděla ta ctihodná stařena ve vrátnici a přemýšlela. Továrna byla celý den zavřena, vrata zastrčena závorou, ulice opuštěná. V domě byly jenom dvě jeptišky, sestra Perpetua a sestra Simplicie, které bděly u mrtvé Fantiny.

V době, kdy se pan Madeleine obvykle vracíval domů, brala vrátná jako stroj ze zásuvky klíč od jeho pokoje a svícen, kterého používal večer co večer, když šel nahoru do svého bytu; zavěsila klíč na hřebík, kde si jej vždycky brával, a postavila svícen vedle,

jako by ho čekala. Všechno to, chudák, dělala, aniž si uvědomovala, co dělá.

Teprve za dvě hodiny se probrala ze zamyšlení a zvolala: „Kriste Ježíši! Já jsem pověsila klíč na hřebík!“

V té chvíli se otevřelo okénko vrátnice, do otvoru vklouzla ruka, uchopila klíč a svícen a rozsvítila voskovici o hořící lojovou svíčku.

Vrátná zvedla oči a zůstala s otevřenými ústy, ale výkřik potlačila v hrdle.

Poznala tu ruku, tu paži i rukáv redingotu.

Byl to pan Madeleine.

Než mohla promluvit, zůstala jako sloup, jak řekla později, když tu příhodu vyprávěla.

„Můj Bože, pane starosto,“ zvolala konečně, „myslila jsem, že jste…“

Zarazila se. Konec věty by byl pokazil její uctivý začátek. Jean Valjean zůstal pro ni panem starostou.

Dokončil její větu.

„Ve vězení,“ řekl. „Byl jsem tam. Vylomil jsem mříž v okně, spustil jsem se se střechy a tu jsem. Teď jdu nahoru do svého pokoje. Jděte pro sestru Simplicii. Jistě je u té nebohé ženy.“

Stařena chvatně poslechla.

Nic jí nepřipomínal; věděl určitě, že ho bude chránit lépe, než by chránil sám sebe.

Nikdy se nezjistilo, jak se dostal na dvůr, aniž otevřel hlavní bránu. Měl a vždycky s sebou nosil klíč, který otvíral boční vrátka; ale jistě ho prohledali a klíč mu vzali. Ta okolnost se nevysvětlila.

Vystoupil po schodech, které vedly do jeho pokoje. Když došel nahoru, nechal svícen na posledním stupni schodů, s nepatrným zaskřípnutím otevřel dveře, potmě šel zavřít okno a okenici, nato se vrátil pro svíčku a vstoupil opět do pokoje.

Tato opatrnost byla nutná; vzpomínáme si, že jeho okno bylo vidět z ulice.

Rozhlédl se kolem sebe, po stole, po židli, po posteli, která nebyla tři dny odestlána. Po nepořádku předvčerejší noci tam nic nezbylo. Vrátná pokoj uklidila. Z popela vzala a na stůl pečlivě položila oba konce okované hole a dvoufrank, zčernalý ohněm.

Vzal kousek papíru a napsal na něj: *Zde jsou oba konce mé okované hole a dvoufrank, který jsem ukradl malému Gerváci a o kterém jsem mluvil před porotou* – a na papír položil stříbrný peníz a oba kusy kování tak, aby si toho při vstupu do pokoje každý ihned všiml. Ze skříně vytáhl starou košili a roztrhal ji. Tak získal několik kusů plátna, do nichž zabalil oba stříbrné svícny. Vlastně ani nepospíchal, ani nebyl rozčilen, a zatímco balil biskupovy svícny, pojídal skývu černého chleba. Je možné, že to byl vězeňský chléb, který vzal na útěku s sebou.

To všechno bylo zjištěno podle drobtů, které byly nalezeny na dlaždici v pokoji, když soud později konal domovní prohlídku.

Někdo dvakrát zaklepal na dveře.

„Vstupte," řekl.

Vešla sestra Simplicie.

Byla bledá, měla červené oči, svíčka, kterou držela v ruce, se kymácela. Prudké obraty osudu mají tu zvláštnost, že nám vyrvou z hlubin naši lidskou podstatu a přinutí ji, aby se ukázala navenek, ať jsme jakkoliv dokonalí a ukáznění. V dojmech toho dne se z jeptišky znovu stala žena. Celý den plakala a teď se chvěla.

Jean Valjean právě psal několik řádek na papír, který pak podal jeptišce, a řekl:

„Sestro, tohle odevzdáte panu faráři."

Papír nebyl přeložen. Sestra Simplicie na něj pohleděla.

„Přečtěte si to," řekl Jean Valjean.

Sestra Simplicie četla: „Prosím pana faráře, aby opatroval všechno, co tu nechávám. Bude tak laskav a zaplatí z toho náklady mého procesu a pohřeb ženy, která dnes zemřela. Zbytek nechť rozdá chudým."

Sestra chtěla promluvit, ale vyrazila jen několik zvuků. Konečně se jí podařilo říci:

„Pan starosta si už nepřeje podívat se naposledy na tu nešťastnici?“

„Ne,“ řekl, „jsou mi v patách; rušilo by ji, kdyby mě zatkli v jejím pokoji.“

Sotva domluvil, ozval se na schodech velký hluk. Slyšeli změť vystupujících kroků a starou vrátnou, která říkala nápadně hlasitě a pronikavě:

„Dobrý pane, přísahám při jediném Bohu, že sem celý den ani celý večer nikdo nevkročil a že jsem vůbec neodešla z vrátnice.“

Nějaký muž odpověděl:

„A přece je v pokoji světlo.“

Poznal i hlas Javertův.

Pokoj byl rozvržen tak, že dveře, jakmile je někdo otevřel, zakryly roh zdi po pravici. Jean Valjean sfoukl voskovici a postavil se do kouta za dveře.

Sestra Simplicie klesla u stolu na kolena.

Dveře se otevřely.

Javert vstoupil.

Z chodby bylo slyšet šeptání několika mužů a námitky vrátné.

Jeptiška nezdvihla oči. Modlila se.

Lojová svíčka stála na krbu a vydávala jen málo světla. Javert spatřil sestru a nerozhodně se zastavil.

Vzpomínáme si, že Javertovou podstatou, jeho životem, jeho dýchatelným ovzduším byla úcta ke každé vrchnosti. Byl celý z jednoho kusu a nepřipouštěl ani námitky ani výhrady. Pro něho byla církevní vrchnost nejvyšší ze všech. V tom směru byl zbožný, povrchní a přesný, jako jsme my všichni. V jeho očích byl kněz bytostí, která se nemýlí, jeptiška stvoření, které nehřeší. Považoval je za duše oddělené od celého světa jedinou brankou, která se otvírá, jen má-li vyjít na světlo světa pravda.

Když spatřil sestru, bylo jeho první myšlenkou, aby se vrátil.

Ale měl povinnost, která ho nutila a panovačně pobízela opačným směrem. Jeho druhým popudem bylo zůstat a alespoň se odhodlat k otázce.

Byla to právě sestra Simplicie, která v životě nikdy nezalhala. Javert to věděl, a proto si jí velmi vážil.

„Sestro," řekl, „jste sama v tomto pokoji?"

Byl to okamžik tak strašlivý, že se ubohá vrátná bála, že omdlí.

Sestra pozdvihla oči a odpověděla:

„Ano."

„Odpusťte," pokračoval Javert, „že naléhám; je to má povinnost. Dnes večer jste nikoho nezahlédla, neviděla jste muže? Utekl; hledáme ho – neviděla jste muže, který se jmenuje Jean Valjean?"

Sestra odpověděla: „Ne."

Lhala. Lhala dvakrát za sebou, ráz na ráz, bez váhání, rychle, jako se obětujeme.

„Odpusťte," řekl Javert, hluboce se uklonil a odešel.

Ó světice, už mnoho let nejste z tohoto světa; vstoupila jste do jasu svých panenských sester a andělských bratrů; kéž je vám ta lež připočtena jako zásluha!

Prohlášení sestry bylo pro Javerta něčím tak rozhodným, že si ani nevšiml podivné podrobnosti: svíčka, kterou Jean Valjean před malou chvílí sfoukl, na stole ještě čadila.

O hodinu později kráčel jakýsi muž v mlze mezi stromy a rychle se vzdaloval od Montreuil-sur-Mer směrem k Paříži. Byl to Jean Valjean. Svědectvím dvou nebo tří formanů, kteří ho potkali, se zjistilo, že nesl balíček a byl oblečen v halenu. Kde ji vzal? Nikdy se to nezjistilo. Před několika dny prý zemřel v tovární nemocnici starý dělník a zbyla po něm jenom halena. Snad to byla právě ona.

Poslední slovo o Fantině:

Všichni máme společnou matku, zemi. Této matce Fantinu vrátili.

Farář se domníval, že učiní dobře, uchová-li pro chudé pokud možno nejvíc z toho, co Jean Valjean zanechal. Ostatně, o koho tu šlo? – O trestance a nevěstku. Proto zjednodušil pohřeb Fantiny na nejnutnější obřady a na to, čemu říkáme společná šachta.

Fantinu tedy pochovali v koutě, kde se neplatí, který patří všem a kde se zahrabávají chudáci. Bůh naštěstí ví, kde má hledat duši. Uložili Fantinu za tmy mezi kosti neznámých lidí; její prach se smísil s jiným. Byla odhozena do veřejné jámy. Její hrob se podobal jejímu loži.

DÍL DRUHÝ
Cosetta

KNIHA PRVNÍ
Waterloo

(1)
S čím se setkáváme cestou z Nivelles

Loni (1861), za krásného květnového rána, ubíral se z Nivelles člověk, vyprávěč tohoto příběhu, a mířil k La Hulpe. Šel pěšky. Mezi dvěma řadami stromů kráčel po široké dlážděné silnici, vinoucí se po pahorcích, které si cestu podávají, vynášejí ji nahoru a spouštějí zas dolů a tvoří ohromné vlny. Prošel Lillois a Bois-Seigneur-Isaac. Na západě spatřil břidlicovou zvonici v Braine-l'Alleud, která má tvar překlopené vázy. Právě za sebou nechal les na výšině a u křižovatky s příční cestou, vedle jakéhosi červotočivého ukazatele s nápisem: *Staré mýto č. 4*, minul hospodu, která měla v průčelí nápis: *U čtyř větrů. Échabeau, kavárna.*

Asi o osminu míle dál přišel na dno údolíčka s potokem, který protéká pod mostním obloukem proraženým v náspu cesty. Skupina stromů, řídká, ale velmi zelená, vyplňuje údolí z jedné strany silnice, rozbíhá se na druhé straně po louce a půvabně, jako v nepořádku se táhne k Braine-l'Alleud.

Vpravo, na kraji silnice, byla hospoda se čtyřkolovým vozíkem přede dveřmi, velký svazek chmelových tyček, pluh, hromada suchého listí vedle živého plotu, vápno hašené ve čtyřhranné jámě, žebřík ležící podél staré kůlny obložené slámou. Na poli plela mladá dívka a ve větru poletoval velký žlutý plakát, který pravděpodobně ohlašoval nějaké posvícenské představení. Na rohu hospody vedle louže, v níž plavala flotila kachen, ztrácela se v křoví bídně upravená cesta. Chodec se dal po ní.

Asi po stu krocích, když přešel podél zdí z patnáctého století, nad níž se zdvíhala špičatá cihlová lomenice, octl se před velkým

klenutým vchodem ve vážném slohu Ludvíka XIV., s reliéfovým medailónem na obou pilířích. Nad vraty se tyčilo přísné průčelí; zeď kolmo se pojící k průčelí se téměř dotýkala vchodu a náhle tvořila pravý úhel. Na louce před vraty ležely trojí brány a zarůstaly směsicí všech májových květin. Dvoukřídlá chatrná vrata, zdobená starým zrezavělým klepadlem, byla zavřená.

Slunce příjemně hřálo; větve se pohybovaly lehounkým májovým chvěním, které patrně způsobují spíše hnízda než vítr. Odvážný ptáček, pravděpodobně zamilovaný, zmámeně prozpěvoval na velkém stromě.

Chodec se sehnul a zadíval se na dveřní patník vlevo a na dosti široký, oblý miskovitý důlek, podobající se kusu formy na odlévání koulí. Vtom se rozlétla obě křídla vrat a vyšla z nich venkovanka.

Spatřila pocestného a všimla si, co prohlíží.

„To je památka na francouzské dělo," řekla.

A dodala:

„A tam výš ve vratech, jak je ten hřebík, to je díra po kouli kartáčové. Kartáč nepronikl dřevem."

„Jak se jmenuje toto místo?" zeptal se pocestný.

„Hougomont," řekla venkovanka.

Chodec se napřímil. Učinil několik kroků a šel se podívat přes živý plot. Na obzoru spatřil mezi stromy nevelký pahorek a na tom pahorku viděl cosi, co se zdálky podobalo lvu.

Byl na bojišti u Waterloo.

(2)
Hougomont

Hougomont bylo smutné místo, počáteční překážka, první odpor, na který narazil u Waterloo velký dřevorubec Evropy, jak říkali Napoleonovi; Hougomont byl první suk pod ranou sekyry.

Býval to zámek; teď je to jenom dvůr. Hougomont – pro historiky *Hugomons*. Sídlo vystavěl Hugo, pán de Somerel, týž, co založil nadaci pro šesté kaplanství villierského opatství.

Pocestný otevřel vrata, loktem odstrčil starou kolesku pod přístřešek a vstoupil do dvora.

První věc, které si na nádvoří všiml, byla brána ze šestnáctého století, která vypadala jako oblouk, protože se všechno kolem ní sesulo. Rozvaliny často poskytují monumentální podívanou. Vedle oblouku se ve zdi otvírá jiná brána s klenáky z doby Jindřicha IV., kterou je vidět stromy v sadu. Vedle brány je jáma pro hnojiště; je tu vidět motyky a lopaty, několik vozíků, starou studnu s odpadovým žlabem a s železným rumpálem, poskakující hříbě, rozdurděného krocana, kapli se zvoničkou, kvetoucí hrušeň na špalíru u zdi, takže už víte, jak vypadá nádvoří, o jehož dobytí snil Napoleon. Kdyby se zmocnil tohoto kousku půdy, byl by mu možná patřil svět. Teď tu slepice svými zobáky víří prach. A občas se ozve zavrčení. To velký pes tu teď cení zuby místo Angličanů.

Angličané tam byli hodni obdivu. Čtyři setniny Cookových gard se tam držely po sedm hodin proti zuřivému útoku armádního sboru.

Hougomont na mapě tvoří s budovami a ohradami jakýsi nepravidelný čtyřúhelník s jedním skoseným rohem. V tom rohu je jižní brána chráněna zdí na dostřel pušky. Hougomont má dvě brány: jižní bránu – zámeckou, a severní – bránu do statku. Napoleon poslal proti Hougomontu svého bratra Jérôma; na Hougomont se vrhla divize Guilleminotova, Foyova a Bacheluova, byl tam poslán téměř celý sbor Reillův, byl odražen a zásoba Kellermannových kulí se vyčerpala střelbou do nepoddajné plochy zdi. Bauduinova brigáda nedokázala vniknout do Hougomontu ze severu, a brigádě Soyově se ho podařilo jen odříznout, nikoli dobýt.

Budovy statku lemují nádvoří na jihu. Kus severní brány, roztříštěné Francouzi, visí na zdi. Jsou to čtyři prkna, přibitá na dvou příčkách, na nichž rozeznáváme sečné rány od útoku.

Severní brána, vyražená Francouzi – zatarasili ji pak haraburdím, aby nahradili výplň visící na zdi –, stojí vzadu v nádvoří; je přímo vysekána ve zdi, dole kamenné, nahoře cihlové, a uzavírá dvůr na severu. Jsou to prostá venkovská vrata, jaká bývají na všech statcích, s dvěma širokými křídly z hrubých prken; za nimi se prostírají louky. Boj o tento vstup byl zuřivý. Dlouho bylo na postranních trámech vidět všelijaké otisky krvavých rukou. Právě zde padl Bauduin.

Ještě dnes slyšíte na nádvoří bitevní vřavu; hrůza je tam ještě patrná; zkameněl tu zmatek boje; ještě se tu žije a umírá; stalo se to včera. Zdi zápasí se smrtí, kameny padají, průlomy křičí; díry zejí jako rány; jako by se nakloněné a chvějící se stromy pokoušely o útěk.

V roce 1815 bylo nádvoří zastavěnější než dnes. Budovy, které byly od té doby zbořeny, vytvořily výstupky, kouty a úhly.

Angličané se tam zabarikádovali; Francouzi tam vnikli, ale neudrželi se. Zámecké křídlo, poslední zřícenina hougomontského dvorce, se tyčí vedle pobořené, možno říci vykuchané kaple. Zámek sloužil jako hradní věž, kaple jako pevnost. Tam se pobíjeli. Francouzi, ostřelovaní ze všech stran, z úkrytů zpoza zdí, se střech, ze sýpek, z hlubin sklepů, ze všech oken, ze všech okének, ze všech štěrbin mezi kameny, přinášeli roští a podpalovali zdi i lidi; na střelbu odpovídali ohněm.

Okny, opatřenými železnými mřížemi, bylo ve zříceném křídle vidět pobořené místnosti cihlového stavení; angličtí gardisté se tam zatarasili v pokojích; točité schodiště, prasklé od přízemku až ke střeše, se podobá vnitřku rozbité lastury. Schodiště má dvě patra; Angličané, obležení na schodišti a shromáždění na horních stupních, zbořili dolní schody. To jsou ty ploché desky z modrého kamene, které leží na hromadě v kopřivách. Asi deset schodů ještě drží ve zdi; na prvním je vytesán obraz trojzubce. Nepřístupné schody sedí pevně ve svých základech. Celek vypadá jako bezzubá čelist. Jsou tam dva staré stromy; jeden uschlý, druhý je poraněn

u kořene a každý duben se znovu zelená. Od roku 1815 prorůstá schodištěm.

V kapli se krvavě bojovalo. Vnitřek, dnes tichý, je zvláštní. Od toho krveprolití se tam nesloužila mše. A přece tam zůstal oltář z hrubého dřeva, podepřený podstavcem z neotesaného kamene. Čtyři vápnem obílené zdi, dveře naproti oltáři, dvě klenutá okénka, nade dveřmi velký dřevěný krucifix, nad krucifixem okénko ucpané otýpkou sena, v rohu na zemi starý rozbitý okenní rám; tak vypadá kaple. Vedle oltáře je přibitá dřevěná socha sv. Anny z patnáctého století; Ježíškovu hlavu urazila kartáčová koule. Francouzi byli na okamžik pány kaple, ale pak ji vyklidili a zapálili. Plameny naplnily stavení proměněné ve výheň; dveře shořely, podlaha shořela, jen dřevěný Kristus odolal. Oheň mu ohlodal nohy, z nichž vidíme jen zčernalé pahýly, pak pohasl. Zázrak, vykládali si lidé z kraje. Ježíšek, který přišel o hlavu, nebyl tak šťastný jako Kristus.

Zdi jsou pokryty nápisy. U Kristových nohou čteme jméno: *Henquinez*. Pak jiná: *Conde de Rio Mayor, Marques y Marquesa de Almagro* (Habana). Jsou tu francouzská jména s výkřičníky na znamení hněvu. V roce 1849 zeď znovu vybílili: národy se na ní urážely.

U dveří kaple našli mrtvolu, která držela v ruce sekeru. Byla to mrtvola podporučíka Legrose.

Vycházíme z kaple a vlevo vidíme studnu. Ve dvoře jsou dvě studny. Ptáme se: proč není u téhle vědro a rumpál? To proto, že se tam voda nečerpá. Proč se tam voda nečerpá? Protože studna je plná koster.

Poslední, kdo načerpal vodu z této studně, se jmenoval Vilém van Kylsom. Byl to venkovan, bydlil na Hougomontu a byl tam zahradníkem. 18. června 1815 jeho rodina uprchla a ukryla se v lesích.

Les kolem villierského opatství skrýval po několik dnů a nocí nešťastné rozptýlené obyvatelstvo. Určité znatelné stopy, jako staré ohořelé kmeny, ještě dnes označují místa, kde v lesní houštině tábořili poděšení uprchlíci.

Vilém van Kylsom zůstal v Hougomontu, aby „hlídal zámek“, a skryl se ve sklepě. Tam ho našli Angličané. Vytáhli ho z úkrytu a ranami šavlí naplocho ustrašeného muže přinutili, aby jim posluhoval; měli žízeň; Vilém jim nosil pití. Vodu čerpal právě v té studni. Nejeden voják tam vypil svůj poslední doušek. Studna, z níž se napilo tolik lidí obětovaných smrti, musila také zemřít.

Po boji byli nuceni spěšně pohřbít mrtvé. Smrt má ve zvyku vysmívat se vítězství a za slávou posílá mor. K vítězoslávě se pojí tyfus. Studna byla hluboká, proměnili ji v hrob. Vhodili do ní tři sta mrtvých. Snad příliš pospíchali. Byli všichni mrtví? Pověst říká, že nebyli. V noci po bitvě bylo prý ze studny slyšet slabě volající hlasy.

Studna stojí o samotě uprostřed dvora. Tři zdi, zpola kamenné, zpola cihlové, složené jako části zástěny a nesoucí čtyřhrannou věžičku, ji obklopují ze tří stran. Čtvrtá strana je volná. Tamtudy se čerpala voda. Zadní stěna má jakýsi nepravidelný otvor, snad díru po dělové střele. Věžička měla strop, z něhož zůstaly jenom trámy. Železné vzpěry zdi vpravo kreslí kříž. Když se nakloníš, pohled se ztrácí v hlubokém cihlovém válci, naplněném až po okraj tmou. Spodek zdí kolem celé studně mizí v kopřivách.

Studna nemá vpředu velký plochý modrý kámen, kterým bývají kryty belgické studny. Je tu nahrazen trámem, o nějž se opírá pět nebo šest znetvořených sukovitých a pokroucených polen, podobných velkým hnátům. Není tam vědro, ani řetěz, ani kladka; ale je tam ještě kamenný žlab, kterým voda odtéká. Teď se v něm shromažďuje voda dešťová a čas od času přiletí pták z blízkých lesů, napije se a odletí.

V jediném domě, selském stavení, se ještě bydlí. Dveře domu vedou na dvůr. Na dveřích je vedle pěkného gotického zámku železná šikmo upevněná klika ve tvaru trojlístku. Ve chvíli, kdy za ni vzal hannoverský poručík Wilda, chtěje se skrýt ve statku, usekl mu francouzský zákopník ruku sekerou.

Starý zahradník van Kylsom, již dávno mrtvý, byl dědečkem rodiny, která tam dnes bydlí. Šedovlasá žena vám řekne: „Byla jsem

při tom. Tříletá. Má větší sestra měla strach a plakala. Odnesli nás do lesů. Maminka mě nesla na rukou. Lidé se tiskli k zemi a naslouchali. Já jsem napodobila dělo a říkala jsem *bum, bum*."

Vrata zleva vedou, jak jsme řekli, do sadu.

Sad je příšerný.

Je rozdělen na tři části, dalo by se skoro říci – na tři dějství: zahradu, ovocný sad a les. Ty tři části mají společné ohrazení na straně vchodu budovy zámku a statku, nalevo roští, napravo a vzadu zeď. Zeď vpravo je z cihel, zadní zeď je kamenná. Nejdříve se vstoupí do zahrady. Je položena nejníž, osázená rybízem a plná plevele, ohrazená mohutnou terasou z tesaného kamene s balustrádou z dvakrát zaoblených sloupků. Bývala to panská zahrada ve starém francouzském slohu před Lenôtrem; dnes nic než zřícenina a ostružiní. Pilastry jsou ozdobené globusy, které vypadají jako kamenné koule. Třiačtyřicet sloupků balustrády stojí ještě na svých podstavcích; ostatní leží v trávě. Téměř všechny mají stopy po střelách. Jeden přeražený sloupek vypadá jako zlomená noha.

V této zahradě, níže položené než ovocný sad, bylo obklíčeno a lapeno šest myslivců prvního pluku lehké jízdy, kteří tam vlezli jako medvědi do jámy a nemohli se z ní dostat; pustili se do boje s dvěma hannoverskými setninami, z nichž jedna byla ozbrojena karabinami. Hannoveřané se rozložili na kraji terasy a stříleli z výšky. Myslivci odpovídali zdola, Šest proti dvěma stům, a trvalo celou hodinu, než hrdinně padli, ačkoli měli ke krytí jedině rybízové keře.

Vystupujeme po několika schodech a přecházíme ze zahrady do vlastního sadu. Tam na rozloze několika čtverečních sáhů padlo za necelou hodinu patnáct set mužů. Zdá se, že zeď je hotova znovu se pustit do boje. Ještě je tam osmatřicet střílen, které v nestejné výšce prorazili Angličané. Před šestnáctou jsou dva anglické žulové náhrobky. Střílny jsou jenom na jižní straně; odtamtud přišel hlavní útok. Zvenčí je zeď zakrytá vysokým houštím; Francouzi se přiblížili

v domnění, že jim stojí v cestě jen živý plot, prodrali se jím a spatřili zeď – překážku i zálohu – za ní anglické gardisty, osmatřicet střílen spustilo zároveň příval kartáčů a koulí; Soyovu brigádu to rozdrtilo. Tak začalo Waterloo.

Avšak sadu se přesto zmocnili. Francouzi neměli žebříky, vydrápali se nahoru nehty. Pod stromy se bili muž proti muži. Tráva byla zbrocena krví. Byl tam rozdrcen nassavský prapor, sedm set mužů. Zeď, proti níž střílely dvě Kellermannovy baterie, je zvenčí ohryzána střelami.

Sad se tu jako všechny sady poddává měsíci máji. Rostou v něm pryskyřníky a sedmikrásky, ve vysoké trávě se tam pasou tažní koně, šňůry na prádlo, natažené od stromu ke stromu, nutí chodce sklonit hlavu; kráčíš tím úhorem a noha se ti boří do krtčích hromádek. V trávě leží vyvrácený strom a zelená se. Major Blackman, než skonal, opřel se o něj zády. Pod velkým sousedním stromem padl německý generál Duplat z francouzské rodiny, která uprchla po odvolání nanteského ediktu. Hned vedle se naklání stará neduživá jabloň, ovázaná jílem a slámou. Téměř všechny jabloně hynou stářím. Není tu jediná, která by nebyla zasažena kulí nebo kartáčem. Sad je přeplněn jejich kostrami. Havrani přeletují ve větvích a v dáli voní les fialkami.

Bauduin zabit, Foy zraněn, požár, sveřepý boj, krveprolití, potok zuřivě pomíchané krve anglické, německé a francouzské, studna navršená mrtvolami, nassavský pluk a brunšvický pluk zničeny, Duplat zabit, Blackman zabit, angličtí gardisté zmrzačeni, dvacet francouzských praporů ze čtyřiceti praporů Reillova armádního sboru zdecimováno, jen v rozvalině Hougomontu rozsekáno, zardoušeno postříleno a upáleno tři tisíce mužů; a to všechno, aby dnes mohl venkovan říci pocestnému: *Pane, dejte mi tři franky! Chcete-li, vysvětlím vám, jak se to zběhlo u Waterloo!*

(3)
18. červen 1815

Vraťme se zpátky – je to vypravěčovo právo – a vmysleme se do roku 1815, dokonce ještě o něco dále, do chvíle, než začala bitva popsaná v první části této knihy.

Kdyby v noci ze 17. na 18. červen 1815 nebylo pršelo, byla by bývala budoucnost Evropy jiná. O několik kapek víc nebo méně nachýlilo Napoleona k pádu. K tomu, aby se Waterloo stalo zakončením Slavkova, potřebovala prozřetelnost jen trochu deště, a mrak, který přeletěl po nebi v roční době, kdy obyčejně bývá jasno, stačil, aby se změnil svět.

Bitva u Waterloo mohla začít teprve v půl dvanácté, a to umožnilo Blücherovi dorazit včas. Proč? Protože půda byla rozmoklá. Bylo nutno vyčkat, až trochu vyschne, aby dělostřelectvo bylo schopné pohybu.

Napoleon byl původně dělostřeleckým důstojníkem a bylo to na jeho počínání patrno. Tento zázračný vojevůdce – a v tom byl celý on – ve zprávě direktoriu o Abukiru řekl: Leckterá z našich kulí zabila šest vojáků. Všechny jeho bitevní plány byly založeny na dělových koulích. Dělová palba soustředěná na určitý bod byla klíčem k jeho vítězství. Strategii nepřátelského generála považoval za pevnost a snažil se ji prolomit. Slabé místo zasypával deštěm kulí; dělem zauzloval i rozuzloval bitvy. Střelba byla důležitou složkou jeho geniality. Trhat čtverce, rozbíjet pluky, prolamovat řady, rozprášit vojska znamenalo jen drtit, drtit, drtit bez ustání, a tu strašnou práci svěřoval dělovým koulím. Byl to strašlivý postup, který ve spojení s genialitou zajišťoval zádumčivému válečníku nepřemožitelnost.

I 18. června 1815 počítal s dělostřelectvem, protože ho měl víc než protivník. Wellington měl jen sto devětapadesát děl; Napoleon jich měl dvě stě čtyřicet.

Kdyby půda, po níž by byla děla mohla přejíždět, byla suchá, byl by boj začal v šest hodin ráno. Bitva mohla být vyhrána a skončena ve dvě, tři hodiny před nečekaným příchodem Prušáků.

Jakého množství chyb se dopustil Napoleon, že bitvu prohrál? Můžeme ze ztroskotání lodi obvinit kormidelníka?

Přidružila se v té době k Napoleonovu tělesnému ochabnutí jakási vnitřní skleslost? Otupilo snad dvacet válečných let meč i pochvu, duši i tělo? Či se to nepřípadně projevil ve vojevůdci vysloužilec? Jedním slovem, nastala chvíle géniova zatmění, jak se domýšlejí význační dějepisci? Vrhal se v šílené podniky, aby sám sobě zastřel úbytek sil? Začal snad občas propadat kouzlu dobrodružství? Přestal si být, což je u generála vážná věc, vědom nebezpečí? Dospívají snad velikáni, kteří ovládli hmotu a jež bychom mohli nazvat obry činu, určitého věku, v němž se projeví krátkozrakost génia? Stáří nic nezmůže proti ideálním géniům; stárnout znamená pro Danty a Michelangely růst; znamená snad pro Hannibaly a Bonaparty ústup ze slávy? Ztratil Napoleon jemný smysl pro vítězství? Nedovedl již poznat úskalí, nedovedl již vytušit léčku, nedovedl rozeznat hroutící se okraj propasti? Pozbyl čichu pro pohromy – on, který kdysi znal všechny cesty k triumfu a ze svého ohnivého vozu je vytyčoval svým velitelským prstem, podlehl snad najednou strašnému poblouznění a zavedl ke strži své bouřlivé spřežení legií? Byl snad v šestačtyřiceti letech zachvácen svrchovaným šílenstvím? Či snad ten titánský vozataj osudu byl jen velký rváč?

Vůbec si to nemyslíme.

Jeho bitevní plán byl, jak všichni uznávají, mistrovským dílem. Vrhnout se přímo do středu spojenecké linie, prolomit řady nepřátel, rozpoltit je na dvě části, zatlačit britskou polovinu k Halu a pruskou polovinu k Tongres, udělat z Wellingtona a Blüchera dva pahýly, dobýt Mont-Saint-Jean, zmocnit se Bruselu, zatlačit Němce k Rýnu a Angličany k moři. To všechno chtěl Napoleon tou bitvou docílit. Potom by se už vidělo.

Není třeba říkat, že nehodláme psát dějiny bitvy u Waterloo; jeden podnětný výjev dramatu, o němž vypravujeme, se vztahuje k této bitvě, ale její historie není naším námětem: tuto historii zpracoval mistrně z jednoho hlediska sám Napoleon, z jiného hlediska celé souhvězdí historiků. My se však nebudeme plést historikům do řemesla; jsme jen vzdálení diváci, chodci po bitevním poli, hledači sklonění nad zemí prohnětenou lidskými těly, chodci, kteří možná považují zdání za skutečnost; nemáme právo stavět se ve jménu vědy proti souhrnu fakt, i když bezpochyby svádějí z cesty, nemáme ani vojenské zkušenosti ani strategické znalosti, které dovolují utvořit si celkový obraz; podle nás řetěz náhod ovládá u Waterloo oba vojevůdce; a pokud se týče osudu, tohoto tajemného obžalovaného, soudíme o něm jako lid, a ten je soudce prostomyslný.

(4)
A

Těm, kdo si chtějí přesně představit bitvu u Waterloo, stačí, aby si v duchu položili na zem velké písmeno A. Levá nožička A je cesta z Nivelles, pravá nožička je cesta z Genappe, spojovací čárka toho A je úvoz z Ohainu do Braine-l'Alleudu. Vrchol A je Mont-Saint-Jean, tam je Wellington; konec levé nožičky je Hougomont, tam je Reille s Jérômem Bonapartem; dolní pravý konec je Belle-Alliance, a tam je Napoleon. Poněkud nad místem, kde se spojovací čárka A stýká s pravou nožičkou a přetíná ji, je Haie-Sainte. Uprostřed spojovací čárky je místo, na němž bylo v bitvě proneseno poslední slovo. Tam postavili lva, bezděčný symbol svrchovaného hrdinství císařské gardy.

Trojúhelník mezi vrchní částí A, mezi oběma nožičkami a spojovací čárkou je montsaintjeanská náhorní planina. Celá bitva byla bojem o tuto planinu.

Křídla obou armád se táhnou napravo a nalevo od obou silnic z Genappe a z Nivelles; d'Erlon stál proti Pictonovi, Reille proti Hillovi.

Za špičkou A, za montsaintjeanskou plání je soigneský les.

Náhorní planinu si představte jako rozlehlý kus půdy; každé další zvlnění převyšuje předchozí vlnu, a všechno to vzdouvání stoupá k Mont-Saint-Jean a tam končí lesem.

Dvě nepřátelské jednotky jsou na bitevním poli jako dva zápasníci. Popadnou se do křížku. Jeden se snaží povalit druhého. Zachycují se všeho; i keř je opěrný bod a roh zdi ochranným válem; pluk se dává na útěk jen proto, že mu chybí chajda, za níž by se kryl; proláklina pláně, zvlnění půdy, vhodná příčná stezka, lesík či rokle mohou zastavit patu obra zvaného armáda a zabránit mu v ústupu. Kdo opustí bojiště dříve, je poražen. Proto odpovědný velitel počítá s nejnepatrnější skupinkou stromů i sotva viditelnou vyvýšeninou.

Oba generálové pečlivě prozkoumali montsaintjeanskou pláň, které se dnes říká planina waterlooská. Už předešlého roku si ji Wellington v jakémsi záblesku moudrosti prohlédl pro případ, že by tu snad došlo k velké bitvě. Na tom území zaujal Wellington 18. června výhodnou, Napoleon nevýhodnou stranu. Anglická vojska byla nahoře, francouzská dole.

Nakreslit zde obraz Napoleona na koni s dalekohledem v ruce na výšině rossomské za úsvitu 18. června je snad zbytečné. Není třeba se o to pokoušet, kdekdo jej zná. Klidný profil pod malým kloboukem briennské školy, zelený stejnokroj, bílé výložky zakrývající řádovou hvězdu, šedivý redingot, který kryje nárameníky, cípek červené řádové stuhy pod vestou, kožené kalhoty, bílý kůň s pokrývkou z purpurového sametu, na níž je v rozích N s korunou a orly, jezdecké boty obuté přes hedvábné punčochy, stříbrné ostruhy, meč od Marenga, celá ta postava posledního caesara vyvstává v obrazotvornosti všech, jásavě pozdravována jedněmi, přísně posuzována druhými.

Jeho postava byla dlouho zaplavena světlem; všichni hrdinové totiž šíří kolem sebe legendární lesk, který brání delší nebo kratší dobu vidět pravdu; ale dnes nám začíná vzcházet světlo a píše dějiny.

Toto světlo, dějiny, je neúprosné; má podivnou a božskou vlastnost, že byť bylo světlem, a snad právě proto, že jím je, často vrhá stín tam, kde jsme vídali záři; z téhož člověka udělá dvě rozdílné podoby; jedna bojuje s druhou a dožaduje se spravedlnosti; temné stránky despoty zápasí s oslnivostí vojevůdce. Odtud mohou národy pravdivěji posuzovat: znásilněný Babylón zmenšuje slávu Alexandrovu; spoutaný Řím činí menším Caesara, vyvražděný Jeruzalém Tita. Tyranství pronásleduje tyrana. Běda člověku, jestliže po sobě zanechá temno, které má jeho podobu.

(5)
„Quid obscurum“[92] *bitev*

Všichni znáte první údobí té bitvy; začátek je zmatený, nejistý, kolísavý, hrozivý pro obě vojska, ale mnohem hrozivější pro Angličany než pro Francouze.

Celou noc pršelo; země byla rozmoklá; tu a tam se voda shromážděla v proláklinách pláně jako v nádržkách; v některých místech sahala až k nápravám vozů trénu; z koňských popruhů kapalo řídké bláto; nebýt obilí slehlého pod spoustou vozů na pochodu, obilí, které zaplnilo vyjeté koleje a vytvořilo oporu pro kola, byl by býval znemožněn jakýkoliv přesun, obzvláště v údolí směrem k Papelotte.

Bitva začala pozdě; Napoleon, který, jak jsme vysvětlili, měl ve zvyku držet celé dělostřelectvo v ruce jako pistoli a mířit hned na to, hned na ono místo boje, chtěl vyčkat chvíle, kdy by se zapřažené

92 Něco temného, tj. temná stránka (lat.).

baterie mohly přemísťovat a volně popojíždět; k tomu bylo potřebí, aby vyšlo slunce a vysušilo půdu. Ale slunce nevycházelo. To už nebyla slavkovská schůzka. Když zaduněla první rána z děla, podíval se anglický generál Colville na hodinky a zjistil, že je jedenáct hodin pětatřicet minut.

Boj se rozpoutal zuřivě, snad lítěji, než si to císař přál, na levém křídle o Hougomont. Zároveň Napoleon napadl střed, vyslav brigádu Quiotovu na Haie-Sainte, a Ney sunul pravé francouzské křídlo proti levému křídlu anglickému, které se opíralo o Papelotte.

Útok na Hougomont byl spíše předstírán; bylo v plánu přivábit tam Wellingtona a odklonit ho doleva. Plán by se byl podařil, kdyby setniny anglických gard a stateční belgičtí bojovníci z Perponcherovy divize nebyli pevně hájili své postavení; Wellingtonovi pak, místo aby tam vrhl všechny své síly, stačilo vyslat tam k posile další čtyři gardové setniny a jeden brunšvický prapor.

Útok pravého francouzského křídla na Papelotte byl náhlý a přesně promyšlený; povalit levé anglické křídlo, odříznout cestu na Brusel, postavit se v cestu možnému příchodu Prusů, dobýt náhle Mont-Saint-Jean, zatlačit Wellingtona k Hougomontu, odtamtud k Braine-FAlleud, a odtud k Halu. Nic jasnějšího nad to. Kromě několika nehod se tento útok podařil. Zmocnili se Papelotte; dobyli Haie-Sainte.

Zaznamenejme jednu maličkost. V anglické pěchotě, zvláště v Kemptově brigádě, bylo mnoho nováčků. Mladí vojáci se statečně postavili našim obávaným pěšákům; přes svou nezkušenost neohroženě obstáli; obzvláště se osvědčili jako harcovníci; harcovník ponechaný sám sobě stává se svým vlastním generálem; ti nováčci projevili cosi jako francouzskou vynalézavost a bojovnost. Nezkušená pěchota bojovala se zápalem. Wellingtonovi to nebylo po chuti.

Po dobytí Haie-Sainte bitva zakolísala.

Mezi polednem a čtvrtou hodinou nebylo jasno, kdo má převahu; střed bitvy je téměř nezřetelný a podílí se na nepřehlednosti vřavy.

Jako by se snášel a houstl soumrak. Závratné zrcadlení vzduchu nás oslňuje stejně jako všechna ta dnes skoro neznámá výstroj tehdejšího boje: přilby s chocholy, poletující mošny, řemení zkřížené přes hruď, brašny na granáty, husarské dolmany, červené boty se spoustou záhybů, těžké čáky ověšené šňůrami; pozorujeme černou brunšvickou pěchotu pomíchanou s šarlatovou pěchotou anglickou, anglické vojáky, kteří mají na ramenou místo epolet velké bílé polštářky, hannoverskou lehkou jízdu s podlouhlými koženými přilbami, měděnými páskami a červenými žíněnými chocholy, Skoty s nahými koleny a s kostkovanými plédy, bílé kamaše našich granátníků – obrazy, a ne strategické linie, to, co se hodí Salvatoru Rosovi[93], a ne Gribeauvalovi[94].

Do bitvy se vždycky přimíchává trochu bouře. *Quid obscurum, quid divinum*[95]. Každý historik zachytí z té mely jen ty přesuny, které se mu právě líbí. Ať jsou kombinace generálů jakékoliv, střetnutí ozbrojených mas má nevypočitatelnou odezvu; v boji se prolínají dva plány dvou vrchních velitelů a navzájem se znetvořují. Jeden úsek bitevního pole zhltne víc bojovníků než druhý, jako půda více nebo méně houbovitá vsákne do sebe rychleji nebo pomaleji vodu, kterou na ni chrstneme. Je tam nutno přesunout více vojáků, než jsme chtěli. Vydání, která jsou nepředvídaná. Bitevní linie je nejistá a vine se hadovitě, potůčky krve tečou nelogicky, čela armád se bortí, nastupující a ustupující pluky tvoří mysy a zálivy, všechny ty útesy se ustavičně pohybují a vrážejí do sebe; kde byla pěchota, tam přichází dělostřelectvo; kde bylo dělostřelectvo, tam se žene jízda, vojenské útvary se podobají dýmu. Něco tu bylo, hledejte, už je to pryč; prořídlá místa se objevují zase jinde; temné záhyby postupují kupředu a couvají; jako by hrobový vichr postrkoval, hnal zpátky,

93 Italský malíř.

94 Dělostřelecký odborník a velitel.

95 Něco temného, něco božského.

vzdouval i rozháněl ta tragická množství. Co je to bitevní vřava? Kolísání. Nehybnost vypočítaného plánu vyjadřuje minutu, nikoliv den. Bitvu dovedou namalovat jen úžasní malíři, kteří mají chaos ve štětci; Rembrandt to dovede lépe než Van der Meulen. Van der Meulen, přesný v poledne, ve tři hodiny lže. Geometrie klame; jedině orkán je pravdivý. Proto má Folard[96] právo odporovat Polybiovi. Dodejme, že vždycky přijde chvíle, kdy se bitva zvrhne v boj, kdy se rozdrobí a rozpadne v nesčetné potyčky, které, máme-li si vypůjčit Napoleonův výrok, „patří spíš do životopisu pluku než do dějin armády". Tehdy má historik zřejmé právo shrnout události v celek. Zachycuje jenom hlavní obrysy boje a sebesvědomitějšímu vyprávěči se nezdaří přesně určit tvar strašlivého mraku, kterému se říká bitva.

Ačkoliv to platí o všech velkých vojenských srážkách, hodí se to obzvláště na Waterloo.

Přesto se však v určitou chvíli odpoledne bitva vyhrotila.

(6)
Čtyři hodiny odpoledne

Ke čtvrté hodině bylo postavení anglického vojska vážné. Princ oranžský velel středu, Hill pravému křídlu, Picton levému. Princ oranžský, vzrušený a neohrožený, křičel na Holanďany a Belgičany: *Nassavští! Brunšvičtí! Ani krok zpátky!* Oslabený Hill se opřel o Wellingtona, Picton byl mrtev. Ve chvíli, kdy Angličané vyrvali Francouzům prapor 105. pěšího pluku, Francouzi zabili Angličanům generála Pictona kulkou do hlavy. Pro Wellingtona měla bitva dva opěrné body: Hougomont a Haie-Sainte; Hougomont se držel, ale hořel; Haie-Sainte padla. Z německé setniny, která ji hájila, zbylo

96 Autor „Rozpravy o Polybiovi" a „Pojednání o obranných postaveních" (1726).

jenom dvaačtyřicet vojáků; všichni důstojníci krom pěti byli mrtvi nebo zjímáni. V jedné stodole byly povražděny tři tisíce bojovníků. Francouzský bubeníček v ní zabil seržanta anglické gardy, nejlepšího anglického boxera, který měl mezi svými druhy pověst nezranitelného. Baring musil ustoupit; Alten byl rozsekán šavlí. Bylo ztraceno mnoho praporů, z nich jeden z divize Altenovy a jeden prapor lüneburského pluku; nesl jej princ z rodiny von Zweibrücken. Z šedivých Skotů nezůstal ani jediný; těžcí dragouni Ponsonbyovi byli posekáni. Tato statečná jízda podlehla Broovým hulánům a Traversovým kyrysníkům; z dvanácti set koní zůstalo jenom šest set; ze tří podplukovníků dva padli, Hamilton byl raněn, Mater zabit. Ponsonby padl, proboden sedmi ranami. Gordon byl mrtev, March byl mrtev. Dvě divize, pátá a šestá, byly zničeny.

Jakmile byl Hougomont obklíčen a Haie-Sainte padla, zůstal jen jeden uzel, střed. Uzel se stále držel. Wellington jej zesílil. Povolal tam Hilla od Merbe-Braine, a Chasséa od Braine-l'Alleud.

Střed anglického vojska, trochu vypouklý, velmi hustý a celistvý, měl silné postavení. Zabíral montsaintjeanskou planinu, maje za sebou vesnici a před sebou svah, tehdy dosti srázný. Opíral se o důkladný kamenný dům, který tenkrát patřil k panskému statku v Nivelles a stál na křižovatce několika cest; stavba ze šestnáctého století byla tak mohutná, že se kule od ní odrážely, aniž ji pobořily. Tu a tam kolem planiny vysekali Angličané křoví, v hlohových plotech vyřezali střílny, mezi dvě větve ukryli jícen děla a navršili na ně roští. Jejich dělostřelectvo bylo nastraženo v křoví. Ta punská práce, nepopiratelně dovolená ve válce, která připouští léčku, byla tak dobře vykonána, že Haxo, kterého císař poslal v devět hodin na obhlídku nepřátelských baterií, nic neviděl a vrátil se k Napoleonovi s hlášením, že nikde nejsou překážky kromě dvou barikád, které zatarasují cesty od Nivelles a Genappe. Bylo to v době, kdy obilí dozrávalo; na okraji planiny ležel v obilí 95. prapor Kemptovy brigády, ozbrojený karabinami.

Takto zajištěný a zezadu podepřený střed anglicko-holandského vojska měl dobrou pozici.

Bolavým místem tohoto postavení byl les u Soignes, který se tehdy táhl až k bojišti a byl přerušen rybníky u Groenendaelu a u Boitsfortu. Tam vojsko nemohlo ustupovat, aniž se rozptýlilo; pluky by se byly ihned roztrhly. Dělostřelectvo by bylo zapadlo do močálu. Ústup by se tam byl zvrhl podle názoru několika odborníků, popíraného jinými, ve zmatený útěk.

K tomuto středu připojil Wellington brigádu Chasséovu, odvolanou z pravého křídla, a brigádu Winckovu, odvolanou z levého křídla, a navíc ještě Clintonovu divizi. Svým Angličanům, Halkettovým plukům, Mitchellově brigádě, Maitlandovým gardám dal na oporu a posilu brunšvickou pěchotu a nassavské vojsko, Kielmanseggovy Hannoverany a Omptedovy Němce. Takto měl při ruce šestadvacet praporů. *Pravé křídlo*, jak říká Charras,[97] *bylo přiraženo za střed.* Ohromná baterie byla zakryta pytli s hlínou v místě, kde je dnes takzvané „Waterlooské muzeum". V prokláně měl Wellington ještě gardu Somersetových dragounů, čtrnáct set koní. Byla to druhá polovina vším právem slavné anglické jízdy. Po zničení Ponsonbyho zůstal Somerset.

Baterie, která v pohotovosti mohla být skoro tvrzí, stála za velmi nízkou zahradní zdí, chvatně obloženou vrstvou pytlů s pískem a chráněnou širokým náspem. Opevnění nebylo dokončeno; nebyl čas zarazit kůly do země.

Wellington neklidný, ale chladnokrevný, seděl na koni a zůstal na něm sedět celý den. Bitvu řídil z místa nedaleko starého mlýna u Mont-Saint-Jean, který dodnes stojí, pod jilmem, který později nějaký Angličan, nadšený vandal, koupil za dvě stě franků, porazil a odvezl. Wellington tu stál chladnokrevně jako pravý hrdina. Kulky pršely. Vedle něho padl pobočník Gordon. Lord Hill ukázal na granát,

97 Autor „Dějin tažení z roku 1815".

který vybuchl, a řekl: „Mylorde, jaká jsou vaše nařízení a jaké rozkazy nám tu necháte pro případ, že se dáte zabít?“ – *„Dělat to, co já,“* odpověděl Wellington. Clintonovi řekl stručně: *„Vytrvat zde do posledního muže.“* Den zřejmě nevěštil nic dobrého. Wellington křičel na své staré druhy od Talavery, Vittorie a Salamanky: „*Boys* (chlapci)! *Kdo by chtěl utíkat? Myslete na starou Anglii!*“

Ke čtvrté hodině se anglická fronta stáhla zpět. Náhle bylo na hřebenu planiny vidět jenom dělostřelectvo a harcovníky, ostatní zmizeli; pluky zahnané granáty a francouzskými kulkami se stáhly do údolí, které ještě dnes protíná pěšina od montsaintjeanského statku; nastal ústup, anglická bitevní čára uhnula, Wellington se stáhl zpátky. – „Začátek ústupu!“ zvolal Napoleon.

(7)
Napoleon v dobré náladě

Ačkoliv byl císař nemocen a pro menší potíže se mu těžko sedělo na koni, nebyl nikdy v tak dobré míře jako toho dne. Ve své nevyzpytatelnosti se od samého rána usmíval. Ta hluboká duše pod mramorovou maskou 18. června 1815 oslepivě zářila. Muž zamračený u Slavkova byl veselý u Waterloo. Největší oblíbenci osudu často jednají obráceně. Na naše radosti padá stín. Poslední úsměv patří Bohu.

Ridet Caesar, Pompeius flebit[98], říkali vojáci legie Fulminatrix. Tentokrát snad Pompeius neplakal, ale je jisto, že se Caesar smál. V předvečer bitvy, v jednu hodinu v noci, za bouře a deště Napoleon s Bertrandem koňmo prozkoumal pahorky kolem Rossomme a byl spokojen, když viděl dlouhou řadu anglických ohňů, které ozařovaly celý obzor od Frischemontu k Braine-l'Alleud; zdálo se mu, že se

98 C. se směje, P. bude plakat.

osud, jejž vyzval na určitý den, přesně dostavil na bitevní pole waterlooské. Napoleon zarazil koně, zůstal nějaký čas bez hnutí, dívaje se na blesky a naslouchaje hromu; bylo slyšet, jak tento fatalista prohodil do temnoty dvě záhadná slova: „Jsme dohodnuti." Napoleon se klamal. Už dohodnuti nebyli.

Neusnul ani na minutu, každá vteřina té noci znamenala pro něho radost. Projel celou čáru hlavních stráží a tu a tam se zastavil a promluvil s hlídkami. V půl třetí zaslechl u hougomontského lesa kroky pochodující kolony; na okamžik uvěřil, že Wellington ustupuje. Řekl Bertrandovi: *To zadní anglický voj se chystá ustoupit. Zajmu šest tisíc Angličanů, kteří právě přistáli v Ostende*. Mluvil nadšeně; měl zase ono sebevědomé rozpoložení, jaké cítil 1. března po vylodění, když v Juanském zálivu ukázal vrchnímu maršálovi nadšeného vesničana, a zvolal: *Vidíte. Bertrande, už tu máme posilu!* – V noci ze 17. na 18. června se Wellingtonovi posmíval. *Ten Angličánek musí dostat za vyučenou*, řekl. Lilo jako z konve, hřmělo a císař mluvil.

V půl čtvrté ráno byl vyveden z jednoho klamu: důstojníci vyslaní na obhlídku mu ohlásili, že nepřítel neustupuje. Nic se nehýbalo; ani jeden oheň v táboře nebyl uhašen. Anglické vojsko spalo. Na zemi bylo naprosté ticho; jen na obloze byl hluk. Ve čtyři hodiny jízdní zvědové přivedli venkovana; venkovan dělal průvodce jedné jízdní anglické brigádě, snad brigádě Vivianově, která měla obsadit pozici u vesnice Ohainu na konci levého křídla. V pět hodin mu dva belgičtí zběhové oznámili, že právě utekli od svého pluku a že se anglické vojsko chystá k boji. *Tím lépe!* zvolal Napoleon. *Raději je porazím, než odrazím.*

Ráno na svahu, podle něhož se zahýbá cesta do Plancenoit, sestoupil z koně do bláta, ze statku v Rossomme si dal přinést kuchyňský stůl a venkovskou židli, posadil se, pod nohama otep slámy místo koberce, rozložil na stole mapu bitevního pole a řekl Soultovi: *Pěkná šachovnice!*

Ráno pro noční deště nemohly dojet zásobovací vozy, které zabředly v rozbahnělých cestách; zmoklé a nevyspalé vojsko mělo hlad; to však nezabránilo Napoleonovi, aby vesele nezavolal na Neye: *Máme devadesát procent naděje.* V osm hodin přinesli císařovi snídani. Pozval k ní několik generálů. Při snídani se vyprávělo, že večer předtím byl Wellington v Bruselu na plesu u vévodkyně z Richmondu, a Soult, drsný válečník s obličejem arcibiskupa, řekl: *Ples bude až dnes.* Císař si tropil žerty z Neye, který pravil: *Wellington nebude tak hloupý, aby čekal na Vaše Veličenstvo.* Ostatně to byl Napoleonův způsob. *Rád žertoval*, říká Fleury de Chaboulon. *Základní rys jeho povahy byla dobrá mysl,* říká Gourgaud. *Jeho žerty bývaly spíš podivínské než duchaplné*, poznamenává Benjamin Constant. Vtipy toho obra stojí za to, abychom se u nich pozdrželi. Svým granátníkům říkal „bručouni"; štípal je do uší a tahal za kníry. *Císař si nás pořád dobíral,* řekl jeden z nich. 27. února 1815 potkala francouzská válečná briga *Zéphir* na širém moři brigu *Inconstant,* na níž se Napoleon potají vracel z Elby do Francie, a její posádka se zeptala posádky *Inconstantu* na zprávy o Napoleonovi; císař, který měl v tu chvíli na hlavě klobouk s bílou a červenou kokardou, posetou včelami, jak ji začal nosit na Elbě, vzal se smíchem hlásnou troubu a sám odpověděl: *Císař se má dobře*. Kdo takto žertuje, dovede se vypořádat se všemi událostmi. I při snídani u Waterloo se Napoleon několikrát zasmál. Po snídani asi čtvrt hodiny přemýšlel, potom si dva generálové s perem v ruce a s papírem na kolenou sedli před něho na otep slámy a císař jim diktoval bitevní rozkaz.

V devět hodin, ve chvíli, kdy se francouzská armáda, rozestavená do oddílů, dala v pěti kolonách do pohybu a divize se rozvinuly, každá po dvou řadách, s dělostřelectvem mezi brigádami, a pochodovaly s hudbou v čele, za zvuků bubnů a trumpet – armáda mohutná, početná, veselá, na obzoru podobná moři helmic, šavlí a bajonetů –, zvolal dojatý císař dvakrát za sebou: „Skvělé! Skvělé!"

Od devíti hodin do půl jedenácté zaujala celá armáda bitevní postavení, což se zdá neuvěřitelné, seřadila se na šesti liniích a utvořila, abychom opakovali císařovo označení, „obrazec šesti V". Když se za naprostého ticha, které předchází bouři a vřavě, utvořila fronta a císař sledoval tři baterie ze dvanácti, které se na jeho rozkaz oddělily od tří armádních sborů Erlonova, Reillova a Lobauova a byly určeny zahájit útok na Mont-Saint-Jean, kde se křižují cesty do Nivelles a Genappe, popadl císař poblíž stojícího Haxe za rameno a řekl:

„Hleďte, generále, čtyřiadvacet krasavic."

Byl si jist výsledkem boje a s úsměvem povzbuzoval setninu zákopníků prvního sboru, která pochodovala mimo něho a měla se podle rozkazu opevnit v Mont-Saint-Jean, jakmile vesnice padne. Jasná nálada byla zkalena jen vyslovením vysokomyslného soucitu; když totiž císař viděl, jak se po levici, v místech, kde je dnes velký náhrobek, šikují báječní šediví Skoti na nádherných koních, řekl: *Bude jich škoda.*

Potom nasedl na koně, zamířil přes Rossomme a za pozorovatelnu si vybral úzký travnatý hřeben vpravo od silnice z Genappe do Bruselu; to bylo jeho druhé stanoviště během bitvy. Třetí stanoviště mezi Belle-Alliance a Haie-Sainte, na němž byl v sedm hodin večer, působí strašidelně. Je to dosti vysoký pahorek, který najdete ještě dnes a za nímž byla ukryta garda. Kolem tohoto pahorku se kulky odrážely od dlážděné silnice až k Napoleonovi. Jako u Brienne, tak i zde mu nad hlavou hvízdaly kule a kartáče. Na místě, kde stály nohy jeho koně, lidé později sbírali kulky, staré čepele šavlí a znetvořené náboje, všechno prožrané rzí. *Scabra rubigine*[99]. Před několika lety tam vykopali ještě nevybuchlý šedesátiliberní granát, jehož doutnák se ulomil u samého pláště.

Na tomto posledním stanovišti řekl císař svému vyděšenému průvodci Lacostovi, nepřátelsky smýšlejícímu sedlákovi, při-

99 Zdrsnělé rzí (z Vergiliových *Zpěvů rolnických*).

vázanému k husarovu sedlu, který se lekal vybuchujících granátů a schovával se za husara: *Hlupáku! Styď se; takhle se dáš zabít zezadu*. Prohrabávaje písek, sám autor těchto řádků našel v sypké půdě pahorku zbytky hrdla pumy, zčernalé za uplynulých šestačtyřicet let, a kusy starého železa, které se v prstech lámaly jako bezové duše.

Všelijak zvlněná planina, na níž se srazil Napoleon s Wellingtonem, už není, jak bývávala; nikdo už neví, jak vypadala 18. června 1815. Když z té smutné pláně stavitelé vzali všechno to, z čeho zbudovali památník, zbavili ji její skutečné podoby, a zmatená historie se v ní již nevyzná. Ve snaze ji oslavit ji znetvořili. Když Wellington o dvě léta později viděl Waterloo, zvolal: *Změnili mi bojiště.* Tam, kde je dnes hliněná pyramida se lvem na vrcholu, byl hřeben, který se směrem k nivellské silnici snižoval ve schůdný svah, ale směrem ke genappské silnici se měnil ve sráz. Výška toho srázu se dá ještě dnes změřit výškou dvou pahorků, dvou velkých hrobů, které zužují cestu z Genappe do Bruselu; jeden, ten vlevo, je hrob anglický, druhý, vpravo, německý. Francouzská mohyla tu není. Pro Francii je hrobem celá pláň. Díky tisícům a tisícům vozů půdy, použité k navršení kopečku padesát stop vysokého, který má půl míle v obvodu, je dnes montsaintjeanská planina přístupná po mírném svahu; v den bitvy tu byl, obzvláště směrem k Haie-Sainte, ostrý a obtížný sráz. Svah byl tak příkrý, že angličtí dělostřelci neviděli pod sebou na dně údolí statek, střed boje. 18. června 1815 ještě ty příkré svahy rozerval lijavec, bláto ztěžovalo výstup, vojáci nejenže nesnadno postupovali, ale přímo zapadali do bláta. Po celé délce hřebenu náhorní roviny se táhl jakýsi příkop, pro vzdáleného pozorovatele neviditelný.

Co to bylo za příkop? Povězme to. Braine-FAlleud je belgická vesnice stejně jako Ohain. Obě vesnice, ukryté v prolákline, jsou spojeny cestou, asi půldruhé míle dlouhou, která přetíná mírně zvlněnou pláň a často sestupuje a prodírá se mezi vršky jako

brázda, takže na některých místech je to roklina. V roce 1815 jako dnes zařezávala se ta cesta do hřebenu náhorní roviny montsaintjeanské mezi silnicemi do Genappe a do Nivelles; jenomže dnes se octla pěšina téměř na úrovni pláně; tehdy to byl úvoz. Později jeho oba břehy odkopali a materiál použili pro waterlooskou mohylu. I dnes se cesta místy zařezává až dvanáct stop hluboko. Kdysi se její příliš příkré svahy v zimě a za lijavců tu a tam sesouvaly. Často se tam přihodilo neštěstí. Cesta směrem do Braine-l'Alleud se tak zužovala, že tam byl jednou chodec rozdrcen vozem, jak to připomíná nedaleko hřbitova stojící kříž se jménem zemřelého *Pana Bernarda Debreye, kupce z Bruselu*, a datem neštěstí únor 1637. Pěšina byla tak hluboká, že tam byl zasypán uvolněným svahem sedlák Mathieu Nicaise, jak oznamuje jiný kamenný kříž. Hořejší část kříže urazili, ale převrácený podstavec ještě dnes leží v trávě na svahu vlevo od silnice mezi Haie-Sainte a montsaintjeanským statkem.

Tento úvoz lemující montsaintjeanský hřeben, úplně skrytý očím pozorovatele – tuto netušenou rozsedlinu na vrcholu planiny, vozovou kolej ztrácející se v půdě –, nebylo v den bitvy vidět, a proto byl strašlivý.

(8)
Císař se vyptává průvodce Lacosta

Toho waterlooského rána si Napoleon důvěřoval.

Měl proč; bitevní plán, jejž sám vypracoval, byl vskutku obdivuhodný.

Jakmile se jednou bitva rozpoutala, měnila každou chvíli svou tvář: odpor Hougomontu, vytrvalost Haie-Sainte, Bauduinova smrt, Foy vyřazený z boje, neočekávaná hradba nepřátel, o niž se rozbila Soyova brigáda, osudná zbrklost Guilleminota, který neměl ani petardy, ani pytle s prachem, uváznutí baterií v bahně, patnáct

děl bez ochranného doprovodu, které Uxbridge svalil do úvozu, nepatrný účinek bomb, mířících do anglických řad, kde se zasekly do rozmáčené půdy a vytvářely jen sopky bahna a gejzíry bláta, zbytečnost Piréova zásahu u Braine-l'Alleud, skoro úplné vyřazení celého jezdectva – patnácti škadron jízdy, nedostatečný útok na pravé anglické křídlo, nepodařený průlom levého anglického křídla, podivný omyl Neye, který místo aby rozvinul čtyři divize prvního sboru, natěsnal je do sedmadvaceti hustých řad ve frontách po dvou stech mužích, vydaných takto napospas strašlivým účinkům střelby, nesehrané útočné kolony, baterie příliš brzy odkrytá z boku, neschopnost Bourgeoisova, Donzelotova a Duruttova; odražení Quiota, poranění Vieuxe, toho obra, který právě vyšel z polytechniky a byl zraněn ve chvíli, kdy sekyrou vyrazil vrata statku Haie-Sainte pod palbou anglické barikády, tarasící ohbí cesty z Genappe do Bruselu, Marcognetova divize sevřená mezi pěchotu a jízdu, do níž Best a Pack střídali zblízka z obilí a kterou Ponsonby napadl šavlemi; jeho umlčená baterie sedmi děl; princ sasko-výmarský, který hájil a přes úsilí knížete Erlona uhájil Frischemont a Smohain, ztráta praporu 105. pluku, ztráta praporu 45. pluku, černý pruský husar zadržený běžci výzvědné kolony tří set střelců, kteří obsadili cestu mezi Wavre a Plancenoit, znepokojující podrobnosti, o nichž jim ten husar pověděl, zpoždění Grouchyovo, patnáct set zabitých ani ne za půl hodiny v hougomontském sadu, osmnáct set mužů padlých ještě v kratší době u Haie-Sainte, celá ta vichřice příhod, které se odvíjely v bitevních obrazech před Napoleonem, stěží zkalila jeho pohled a vůbec nezachmuřila sebejistý výraz císaře. Napoleon byl zvyklý upřeně pozorovat boj. Nikdy nesčítal bolestné podrobnosti; číslice pro něho znamenaly málo, jestliže daly očekávaný součet – vítězství; nedal se znepokojit neslibným začátkem, protože si byl jist, že se konec podrobí jeho vůli; dovedl vyčkávat, pokládal se za člověka, který je mimo všechnu pochybnost, a s osudem zacházel jako rovný s rovným, tak jako by mu říkal: ty se neopovážíš.

Napoleon, zpola světlo, zpola temno, se cítil chráněn v dobru a trpěn ve zlu. Měl – nebo se domníval, že má – s osudem úmluvu, bylo by možno skoro říci spoluúčast na událostech, obdobnou bájeslovné nezranitelnosti.

Zdá se však, že ten, kdo měl za sebou Berezinu, Lipsko a Fontainebleau, by se měl mít před Waterloo na pozoru. V hlubině nebes bylo možno postřehnout tajemné svraštění obočí.

V okamžiku, kdy se Wellington stáhl, Napoleon se zachvěl. Náhle viděl, jak se montsaintjeanská planina vyprazdňuje a jak bitevní čára anglického vojska mizí. Spojovala se, ale uhýbala. Císař se napolo postavil ve třmenech. Záblesk vítězství mu šlehl v očích.

Zatlačit Wellingtona k soigneskému lesu a zničit ho by znamenalo úplnou porážku Anglie; Kreščak, Poitiers[100], Malplaquet[101] a Ramillies[102] by byly odčiněny. Muž od Marenga by smazal Azincourt[103].

Císař, přemítaje o tomto hrozném obratu, si dalekohledem prohlédl všechna důležitá místa bojiště. Jeho garda se zbraní u nohy hleděla na něho se zbožnou úctou. Přemýšlel; prohlížel úbočí, všímal si svahů, zkoumal skupiny stromů, lány žita, stezku; zdálo se, že počítá každý keř. Upřeně se zadíval na anglický zátaras obou silnic, na dvě hromady pokácených stromů na silnici z Genappe nad Haie-Sainte, chráněnou dvěma děly, jedinými, která z celého anglického dělostřelectva mířila do hloubi bojiště, a na zabarikádovanou nivelleskou silnici, kde se třpytily bajonety Holanďanů z brigády Chasséovy. U této barikády spatřil starou obílenou kapli sv. Mikuláše, která je v ohbí spojovací cesty na Braine-l'Alleud.

100 Černý princ tam 1356 přemohl a zajal Jana Dobrého.

101 Marlborough a princ Evžen porazili 1709 v sev. Francii maršála de Villars.

102 Marlborough tam u belgické Lovaně porazil Villeroie (1706).

103 Angličané tam (u Arrasu) porazili Francouze (1415).

Napoleon se naklonil a polohlasně promluvil na průvodce Lacosta. Průvodce zavrtěl hlavou, snad zrádně.

Císař se vzpřímil a zamyslil.

Wellington ustupoval. Zbývalo ho při tom ústupu rozdrtit.

Napoleon se prudce otočil a vyslal do Paříže rychlého posla, aby tam oznámil, že bitva je vyhrána.

Napoleon byl génius, který srší blesky.

Dal rozkaz Milhaudovým kyrysníkům, aby se zmocnili montsaint-jeanské planiny.

(9)
Překvapení

Bylo jich tři tisíce pět set. Tvořili frontu čtvrt míle širokou. Obrovití muži na obrovských koních. Šestadvacet škadron. Jako oporu měli za sebou divizi Lefebvre-Desnouettesovu, sto šest vybraných četníků, gardové myslivce – jedenáct set sedmadevadesát mužů – a gardové hulány – osm set osmdesát mužů. Přilby měli bez chocholů a kyrysy z železného plechu, v pouzdrech u sedla bambitky a dlouhé palaše. Celá armáda na ně s obdivem hleděla, když v devět hodin ráno za troubení polnic a za vyhrávání písně *Bděme nad spásou císařství* nastupovali v hustých kolonách s jednou ze svých baterií po boku a s druhou ve středu, a začali se rozvinovat v dvojí řadě mezi silnicí z Genappe a z Frischemontu, zaujímajíce bitevní postavení v té mohutné druhé linii, tak důmyslně sestavené Napoleonem, která Kellermannovými kyrysníky nalevo a kyrysníky Milhaudovými napravo měla, možno říci, dvě železná křídla.

Pobočník Bernard jim donesl císařův rozkaz. Ney tasil meč a postavil se v čelo. Ohromné škadrony se daly do pohybu.

Byla to strašlivá podívaná.

Všechna ta jízda se zdviženými šavlemi, s vlajícími prapory a za troubení polnic, rozdělená v proudech po divizích, postupovala jedním pohybem a jako jeden muž po návrší Belle-Alliance s přesností bronzového berana, který otvírá průlom; vrhala se v tento hrozný úval, kde už tolik mužů padlo, mizela v dýmu a objevila se na druhém svahu údolí, stále hustá a pevná, klusala mrakem kartáčů, který se na ni sypal, po děsném blátivém svahu montsaintjeanské planiny, vážná, hrozivá, neproniknutelná; mezi palbou mušket a děl bylo slyšet její obrovitý dusot. Protože to byly dvě divize, postupovaly ve dvou proudech; Wathierova divize se dala vpravo, Delordova vlevo. Zdálky to vypadalo, jako by se k hřebenu planiny plazily dvě nesmírné ocelové užovky. Prošli bitvou jako zjevení.

Nic podobného nebylo nikdy vidět od té doby, co těžká francouzská jízda dobyla velkou redutu v Moskvě; Murat chyběl, ale byl tu Ney. Zdálo se, že se ta masa proměnila v obludu, která má jednu duši. Škadrona za škadronou se vlnila a vzdouvala jako prstenec polypa. Bylo je tu a tam vidět protrženými chuchvalci dýmu. Směsice přilb, výkřiků, šavlí, zděšené vzpínání koní zapřažených k dělům a fanfáry, vřava ukázněná a strašlivá; a nad tím kyrysy jako šupiny hydry.

Líčení zní jako příběh z jiného věku. Něco podobného tomuto obrazu se určitě objevuje ve starých orfických epopejích, které vypravují o hippantropech, titánech s lidskou podobou a koňským tělem, kteří tryskem dusali po svazích Olympu, strašní, nezranitelní, vznešení, půl bozi, půl zvířata.

Podivnou číselnou shodou se šestadvacet praporů anglické pěchoty chystalo uvítat šestadvacet francouzských škadron. Anglická pěchota sešikovaná za hřebenem náhorní roviny pod záštitou zamaskované baterie do třinácti čtverhranů, dva prapory v každém z nich, ve dvou bitevních řadách, v první sedm čtverhranů, v druhé šest, čekala s kolbou na ramenou a klidně, mlčky a nehybně číhala, kdo jí přijde do rány. Pěchota neviděla kyrysníky a kyrysníci neviděli ji. Naslouchala hukotu příboje francouzské jízdy. Slyšela, jak mohutní

hluk tří tisíců koní, střídavý a pravidelný dusot pádících kopyt, třesk kyrysů, řinčení šavlí a divoké oddychování. Nastalo hrozivé ticho; nad hřebenem se zčistajasna objevila dlouhá řada vztyčených rukou mávajících šavlemi, pak se zaleskly přilby, polnice a prapory a tři tisíce hlav s šedivými kníry vzkřiklo: „Ať žije císař!“ Nato celá jízda vyrazila na náhorní planinu; znělo to jako zemětřesení.

Náhle, tragická událost! Proti levému anglickému křídlu, tedy na našem pravém, se čelo kolony kyrysníků se strašným výkřikem vzepjalo. Když se jezdci, rozběsnění zápalem a cvalem, dostali na vrchol hřebenu a chystali se napadnout nepřátelské čtverhrany a děla, zahlédli, že mezi nimi a Angličany je příkop – hrob. Hluboký ohainský úvoz.

Příšerná chvíle. Před jízdou zela roklina, nečekaná, srázná, dva sáhy hluboká; druhá řada jízdy do ní srazila první a třetí tam vehnala druhou; koně se vzpínali, couvali, padali na hřbet, klouzali dolů všemi čtyřmi ve vzduchu, zmítali sebou, shazovali jezdce; nebylo možno couvnout zpátky, celý proud byl jako jediná střela. Síla nashromážděná, aby zničila Angličany, drtila Francouze, nelítostná rokle se nedala přejít, dokud nebyla navršena; jezdci i koně se tam řítili, drtíce se navzájem a vytvářejíce v jícnu jedno tělo; teprve když byl ten hrob plný živých lidí, dalo se přejít na druhou stranu; zbytek tudy přejel. Do rokliny se zřítila téměř třetina Duboisovy brigády.

To byl počátek prohry.

Místní tradice, která zřejmě přehání, praví, že v ohainské hluboké cestě bylo pohřbeno dva tisíce koní a patnáct set mužů. Ta číslice pravděpodobně zahrnuje všechny mrtvoly, které den po bitvě do rokliny naházeli.

Jen mimochodem poznamenejme, že tak nešťastně skončila právě Duboisova brigáda, která hodinu předtím porazila výpadem z boku lüneburský prapor.

Napoleon prozkoumal terén, než poručil Milhaudovým kyrysníkům, aby podnikli útok, ale nemohl tušit, že je tam roklina, protože ta se na planině jevila jen jako brázda. Avšak poslušen vnitřního varovného

hlasu a přiveden k opatrnosti bílou kapličkou, která stála v ohbí cesty z Nivelles, vyptával se průvodce Lacosta, není-li tam nějaká překážka. Průvodce odpověděl, že tam nic není. Dalo by se říci, že z venkovanova zavrtění hlavou vzešla Napoleonova pohroma.

Došlo však ještě k jiným osudným okolnostem.

Byl by mohl Napoleon tu bitvu vyhrát? Tvrdíme, že ne. Co mu stálo v cestě? Wellington? Nebo snad Blücher? Nikoli. Bůh.

Zákonu devatenáctého století se příčilo, aby Bonaparte zvítězil u Waterloo. Chystala se řada skutečností, v níž už nebylo místo pro Napoleona. Nepřízeň osudu už byla dávno na obzoru.

Nadešel čas, aby velikán padl.

Nadměrná tíha tohoto muže na váze lidských osudů porušovala rovnováhu. Tento jedinec sám o sobě měl větší cenu než celé pokolení. Kdyby se překrvení životních sil trvale soustřeďovalo v jediném mozku, kdyby se svět vešel do hlavy jediného člověka, hrozilo by civilizaci smrtelné nebezpečí. Udeřila hodina, kdy měla zasáhnout nepodplatitelná spravedlnost. Pravděpodobně si stěžovaly samy principy a živly, jimž jsou podrobeny gravitační síly mravního i hmotného řádu. Prolitá krev, přeplněné hřbitovy, uplakané ženy jsou strašliví žalobci. Trpí-li země přetížením, ozývá se v temnotách tajemný nářek a propast jej slyší.

Napoleon byl obžalován před soudem nekonečna a o jeho pádu bylo rozhodnuto. Vadil Bohu.

Waterloo není bitva; je to změna tvářnosti celého světa.

(10)
Montsaintjeanská náhorní planina

Zároveň s příkopem se odkryla baterie.

Šedesát děl a třináct čtverhranů pěchoty pálilo zblízka do kyrysníků, kteří se octli na dostřel. Statečný generál Delord vojensky pozdravil anglickou baterii.

Ke čtverhranům tryskem přijelo celé anglické dělostřelectvo. Kyrysníci neměli ani kdy se zastavit. Pohroma v hluboké cestě je zdecimovala, ale nevzala jim odvahu. Patřili k lidem, jejichž srdnatost s ubývajícím počtem vzrůstá.

Naprostou zkázu utrpěla jenom kolona Wathierova; kolona Delordova, kterou Ney, jako by tušil léčku, poslal oklikou nalevo, dorazila na místo v plném počtu.

Kyrysníci se vrhli na anglické čtverhrany.

Tryskem, s popuštěnými uzdami, se šavlemi v zubech, s pistolemi v rukou zaútočili.

V bitvách jsou okamžiky, kdy duch zatvrdí člověka, až se voják promění v sochu a z vojska se stane žula. Anglické prapory se v zběsilém náporu nepřítele ani nepohnuly.

Bylo to strašlivé.

Všechny strany anglických čtverhranů byly napadeny najednou. Obklopil je šílený vír. Chladnokrevná pěchota se nehnula. První řada přivítala kyrysníky vkleče a s bajonety, druhá řada na ně střílela; za druhou řadou nabíjeli dělostřelci děla, fronta čtverhranu se otevřela, propustila vybuchující kartáč a znovu se zavřela. Kyrysníci je za to drtili. Jejich velcí koně se vzpínali, překračovali řady, přeskakovali přes bajonety a jako obři padali do středu těch čtyř živých zdí. Koule prorážely mezery v řadách kyrysníků, kyrysníci dělali průlomy do čtverhranů. Lidé byli drceni koňmi. Bajonety se nořily do břich kentaurů. Tím vznikaly nevídaně znetvořené rány. Čtverhrany nahlodané rozběsněnou jízdou se stahovaly, ale neustupovaly. Střely bez ustání pršely a vybuchovaly uprostřed útočníků. Byl to boj nestvůrný. Čtverhrany už nebyly prapory, ale sopečné jícny; kyrysníci už nebyli jízdou, byli vichřicí. Každý čtverhran byl sopkou napadenou mrakem; láva bojovala s bleskem.

Pravý krajní čtverhran, ohrožený ze všech nejvíce, protože nebyl z boku chráněn, byl hned při prvním nárazu skoro vyhlazen. Byl tvořen z pětasedmdesátého pluku skotských horalů. Uprostřed

něho seděl na bubnu dudák s dudami pod paží, hrál horácké písně, a zatímco se kolem něho vraždilo, klopil v naprosté nevšímavosti smutné oči, plné lesních a jezerních tajů. Skotové kolem něho umírali a ve vzpomínkách se jim zjevoval Ben Lothian jako Řekům Argos. Kyrysníkova šavle, která uťala měch i paži, umlčela píseň tím, že zabila pěvce.

Kyrysníci, kterých bylo poměrně málo, protože byli oslabeni pohromou v rokli, měli proti sobě skoro celé anglické vojsko, ale znásobovali se, neboť každý muž vydal za deset. Však se také několik hannoverských praporů stáhlo zpátky. V té situaci si Wellington vzpomněl na svou jízdu. Kdyby si Napoleon v té vteřině vzpomněl na svou pěchotu, byl by bitvu vyhrál. To opomenutí bylo jeho osudovou chybou.

Náhle útočící kyrysníci pocítili, že jsou sami napadeni. Anglická jízda jim vpadla do zad. Před sebou měli čtverhrany, za sebou Somerseta; jméno Somerset znamenalo čtrnáct set gardových dragounů. Somerset měl na pravém boku Dornberga s německou lehkou jízdou a na levém Tripa s belgickými karabiníky; kyrysníci, napadení pěchotou a jízdou z boku i z čela, zepředu i zezadu, musili se hájit na všech stranách. Co jim na tom sešlo? Proměnili se ve vír. Statečnost byla nevýslovná.

Kromě toho měli za sebou stále hřímající baterii. Jinak tomu nemohlo být, protože byli zraňováni na zádech. Jeden kyrys, proděravěný kartáčem na levé lopatce, je ve sbírce, které se říká waterlooské muzeum.

Proti takovým Francouzům se mohli postavit jen takovíto Angličané.

Nebyl to už boj, byla to temnota, zuřivost, závratný rej vůle a odvahy, vichřice blýskavých šavlí. Ze čtrnácti set gardových dragounů zbylo zakrátko jenom osm set; Fuller, jejich podplukovník, klesl mrtev. Ney přispěchal s kopiníky a s Lefebvre-Desnouttesovými myslivci. Montsaintjeanská náhorní planina byla opanována,

ztracena a znovu získána. Kyrysníci nechali jízdu a obrátili se proti pěchotě; nastala strašlivá vřava, aniž se zápasící od sebe odtrhli. Čtverhrany se stále držely. Snesly dvanáct útoků. Pod Neyem zabili čtyři koně. Polovina kyrysníků zůstala na planině. Boj trval dvě hodiny.

Anglické vojsko vyšlo z boje hluboce otřeseno. Není o tom pochyby: Kdyby kyrysníci nebyli oslabeni pohromou v úvozové cestě, byli by prorazili střed a rozhodli o vítězství. Ona obdivuhodná jízda ohromila Clintona, který viděl bitvy u Talavery a Badajozu. Wellington, ze tří čtvrtin přemožený, statečně vyslovil svůj obdiv. Řekl polohlasně: „Skvělé!“[104]

Kyrysníci zničili sedm čtverhranů ze třinácti, ukořistili nebo zničili šedesát děl, zmocnili se šesti praporů anglických pluků, které měli tři kyrysníci a tři gardoví myslivci odnést před statek Belle-Alliance.

Wellingtonovo postavení se zhoršilo. Ta podivná bitva byla jako souboj mezi dvěma rozběsněnými poraněnými muži, kdy jeden útočí, druhý stále odolává, a oba ztrácejí krev. Který z nich padne první?

Bitva o náhorní rovinu pokračovala.

Kam až pronikli kyrysníci? Nikdo nedovede říci. Jisté je, že druhý den po bitvě našli mrtvého kyrysníka i s koněm mezi trámy obecní váhy v Mont-Saint-Jean, právě v místě, kde se protínají a setkávají čtyři cesty, do Nivelles, Genappe, La Hulpe a Bruselu. Ten jezdec pronikl nepochybně anglickými řadami. Jeden z mužů, kteří odnášeli mrtvolu, žije dodnes v Mont-Saint-Jean. Jmenuje se Dehaze. Tenkrát mu bylo osmnáct let.

Wellington cítil, že podléhá. Rozhodující okamžik se blížil.

Kyrysníci neměli úspěch jen potud, že neprorazili střed. Náhorní rovinu měli všichni, nikdo se jí nezmocnil, zůstala vlastně z větší

104 Doslova: „Splendid!“ (V. H.)

části v anglické moci. Wellington ovládal vesnici a vrchol planiny: Ney měl jenom hřeben a svah. Obě strany byly jako vrostlé do nešťastné půdy.

Zdálo se však, že oslabení Angličanů je nenapravitelné. Krvácení jejich vojska bylo strašlivé. Kempt na levém křídle žádal o posilu. *Nemám ji*, odpověděl Wellington, *ať se dá zabít!* Téměř ve stejné chvíli podivnou shodou okolností, která dokazuje, že obě armády byly vyčerpány, žádal Ney Napoleona o pěchotu a Napoleon zvolal: *Pěchotu! Kde ji mám vzít? Mám si ji udělat?*

Anglická armáda byla však přece jen vyčerpanější. Vzteklý útok velkých škadron v železných kyrysech na ocelových hrudích rozdrtil pěchotu. Několik vojáků kolem praporu označovalo místo, kde býval kdysi pluk; praporu velel už jenom kapitán nebo poručík; Altenova divize, značně pošramocená u Haie-Sainte, byla skoro zničena; belgičtí odvážlivci z brigády Van Kluzovy leželi mrtví v žitě podél nivelleské silnice; nezůstalo skoro nic z holandských granátníků, kteří v roce 1811 bojovali v našich řadách ve Španělsku proti Wellingtonovi a roku 1815 společně s Angličany proti Napoleonovi. Důstojníci měli značné ztráty. Lord Uxbridge, který příští den dal pohřbít svou nohu, měl roztříštěné koleno. V bitvě kyrysníků dobojovali na francouzské straně Delord, Lhéritier, Colbert, Dnop, Travers a Blancard, na anglické byl Alten raněn, Barne raněn, Delancey zabit, Van Merlen zabit, Ompteda zabit, Wellingtonův generální štáb zdecimován – v té krvavé rovnováze připadl Anglii horší díl. Druhý pluk gardové pěchoty ztratil pět podplukovníků, čtyři kapitány a tři praporečníky; první prapor třicátého pěšího pluku ztratil čtyřiadvacet důstojníků a sto dvanáct mužů; devětasedmdesátý pluk horalů měl čtyřiadvacet zraněných a osmnáct mrtvých důstojníků, čtyři sta padesát padlých mužů. Cumberlandovi hannoverští husaři, celý pluk s plukovníkem Hackem v čele, který byl později souzen a sesazen, se před bojem obrátil, utekl do soigneského lesa a šířil zmatek až do Bruselu.

Jakmile bylo patrno, že Francouzi nabývají půdy a že se blíží, muniční vozy, vozíky se zavazadly a káry plné raněných prchaly do lesa. Holanďané, napadeni šavlemi francouzské jízdy, křičeli: poplach! Od Vert-Coucou až po Groenendael, v délce skoro dvou mil směrem k Bruselu byly podle vypravování svědků, kteří jsou ještě naživu, spousty prchajících. Panika byla taková, že se jí neubránil ani Princ Condé v Mechelen a Ludvík XVIII. v Gentu. Kromě slabé zálohy, ukryté za polní nemocnicí zřízenou v montsaintjeanském dvorci, a kromě brigád Vivianovy a Vandeleurovy, které byly na levém křídle, neměl už Wellington jízdu. Leželo tam spousta rozbitých baterií. Tyto podrobnosti přiznává Siborne; a Pringle, který přehání, říká dokonce, že angloholandské vojsko bylo pobito až na čtyřiatřicet tisíc mužů. Železný vévoda zůstal přesto klidný, jen rty mu zesinaly. Rakouský přidělenec Vincent, španělský přidělenec Alava, přítomní bitvě v anglickém generálním štábu, se domnívali, že vévoda je už ztracen. V pět hodin Wellington vytáhl hodinky a bylo slyšet, jak zabručel tato neutěšená slova: Blücher nebo smrt!

V tu chvíli se zaleskla na výšině směrem od Frischemontu vzdálená čára bodáků.

Nadešel náhlý obrat gigantického dramatu.

(11)
Napoleon měl špatného průvodce, Bülow dobrého

Známe zdrcující zklamání Napoleonovo; doufal v Grouchyho a přišel Blücher; smrt místo života.

Osud si libuje v takových obratech; kdo čekal na trůn celého světa, dočkal se Svaté Heleny.

Kdyby byl malý pasáček, který provázel Bülowa, poradil Blücherovu poručíkovi vyrazit z lesa na Frischemont místo na Plancenoit, byl by snad obraz devatenáctého století jiný. Bitvu

u Waterloo by byl vyhrál Napoleon. Každou jinou cestou kromě cesty na Plancenoit by se bylo pruské vojsko dostalo k rokli, kterou dělostřelectvo nemohlo překročit, a Bülow by byl na bojiště nedorazil.

Pruský generál Müffling prohlašuje, že kdyby se byl Blücher o hodinu zpozdil, nebyl by zastihl Wellingtona v boji: „bitva by byla ztracena".

Jak vidíme, byl svrchovaný čas, aby Bülow přišel. Stejně se hodně opozdil. Tábořil v Dion-le-Mont a vyrazil za úsvitu. Ale cesty byly neschůdné a divize se bořily do bláta. Kola děl zapadala do ornice až po náboje. Pak se musil dostat přes řeku Dyle po úzkém mostě ve Wavre; ulice k mostu byla však Francouzi zapálena; vozy se střelivem nemohly projet mezi dvěma řadami hořících domů a musili vyčkat, až bude požár uhašen. Než se Bülovův předvoj dostal do Chapelle Saint-Lambert, bylo poledne.

Kdyby bitva byla začala o dvě hodiny dříve, byla by ve čtyři u konce a Blücher by byl dorazil na bojiště, které už ovládl Napoleon. Takové nesmírné náhody se podobně jako nekonečno vymykají našemu chápání.

Císař svým dalekohledem již v poledne zahlédl na obzoru cosi, nač upjal pozornost. Řekl: „Tam dole vidím mrak, který mi připadá jako vojsko." Potom se zeptal vévody dalmatského: „Soulte, co vidíte směrem k Chapelle-Saint-Lambert?" Maršál namířil svůj dalekohled a odpověděl: „Čtyři až pět tisíc mužů, sire. Zřejmě Grouchy." Mrak v mlze se však nehýbal. Všechny dalekohledy generálního štábu prohlížely ‚mrak', na který císař upozornil. Někteří generálové řekli: „To jsou kolony, které odpočívají." Většina říkala: „To jsou stromy." Je pravda, že se mrak nehýbal. Císař vyslal k záhadnému místu výzvědnou hlídku Domonovy lehké jízdy.

Bülow se skutečně nehýbal. Jeho přední voj byl příliš slabý, na nic by nestačil. Musil čekat na jádro vojska a měl rozkaz, aby se před vstupem na bitevní čáru soustředil. Ale když v pět hodin Blücher

viděl v jakém nebezpečí je Wellington, dal Bülowovi rozkaz k útoku a řekl tuto památnou větu: „Musíme popřát anglickému vojsku trochu dechu."

Zakrátko se divize Losthinova, Hillerova, Hackova a Rysselova rozvinuly před Lobauovým armádním sborem, jízda pruského prince Viléma vyrazila z pařížského lesa, Plancenoit hořel a pruské koule začaly pršet až do řad gardy stojící v záloze za Napoleonem.

(12)
Garda

Ostatní známe: třetí armáda selhala, bitva se roztříštila, náhle zahřmělo šestaosmdesát děl, Pirch přišel s Bülowem, dorazila Zietenova jízda vedená samým Blücherem, Francouzi byli zatlačeni, Marcognet byl smeten z ohainské planiny, Durutte vytlačen z Papelotte, Donzelot a Quiot se dali na ústup, Lobau se octl v křížovém ohni, s nastávající nocí se na naše rozbité pluky řítil nový boj, celá anglická bitevní čára se rozestavila k útoku a hnala se vpřed, ve francouzské armádě byla obrovitá trhlina, anglická a pruská palba si vzájemně pomáhaly, došlo ke krvavému boji, čelo armády se bortilo, křídla podléhala a tehdy, ve chvíli strašlivého hroucení, nastoupila garda.

Protože cítila, že zahyne, vykřikla: „Ať žije císař!" V dějinách nenajdeme nic tak dojemného jako toto umírání za pozdravného pokřiku.

Nebe bylo celý den zataženo. Náhle, bylo právě osm hodin večer, se mračna na obzoru roztrhla a mezi jilmy na nivelleské cestě pronikla zlověstná rudá záplava zapadajícího slunce. U Slavkova je garda viděla vycházet.

Do rozhodného boje byl každý gardový prapor veden jedním generálem. Byli tam Friant, Michel, Roguet, Harlet, Mallet, Poret de Morvan. Když se objevili gardoví granátníci ve vysokých čepicích se širokými štítky s orlem, v pravidelných řadách, klidní, skvělí

v mlze bojové vřavy, pocítil nepřítel úctu k Francii; zdálo se mu, že s rozpjatými křídly nastupuje na bojiště dvacatero vítězství a ti, kdo vítězili, připadali si jako poražení a ustupovali. Jenže Wellington vykřikl: *Vzhůru gardy a miřte dobře!* Červený pluk anglické gardy, který bez hlesu ležel za křovím, se zvedl, mrak kulek proděravil trojbarevný prapor, který se třepetal kolem našich orlů, vojáci se vrhli proti sobě a největší řež začala. Císařská garda v šeru tušila, že armáda kolem ní ztrácí půdu pod nohama, a projel jí záchvěv zkázy, když slyšela: „Zachraň se, kdo můžeš!" místo volání: „Ať žije císař!" A třebaže vojsko za ní prchalo, postupovala vpřed umírajíc při každém kroku. Nikdo nezaváhal ani nedal najevo, že se bojí. Vojáci tohoto vojenského útvaru byli stejně hrdinní jako generál. Ani jeden z nich necouvl před sebevraždou.

Ney, vzrušený, velký dobrovolně přijímanou smrtí, nabízel se všem ranám bojovné vřavy. Zabili pod ním pátého koně. V potu, s planoucíma očima, s pěnou u rtů, s rozepjatým kabátcem, s jedním nárameníkem napolo odseknutým šavlí anglického jízdního gardisty, s řádem velkého orla, který zbortila kulka, zkrvácený, zablácený, vznešený, s přeraženým mečem v ruce řekl: *Pojďte se podívat, jak umírá francouzský generál na bojišti!* Ale marně; nezemřel. Byl divoký a rozhorlený. Na Droueta d'Erlon vykřikl: *A co ty, ty se nedáš zabít?* Uprostřed dělové palby, která drtila hrstku mužů, křičel: *Už mi nic nezbylo! Ach! Chtěl bych, aby mě všechny ty anglické kule zasáhly do břicha!* – Nešťastníku, byl jsi zachován pro kulky francouzské!

(13)
Osudná chvíle

Zmatek za gardou byl strašlivý.

Armáda chvatně couvala na všech stranách najednou, od Hougomontu, od Haie-Sainte, od Papelotte, od Plancenoit. Pokřik:

Zrada! se ozýval po volání: Zachraň se, kdo můžeš! Prchající vojsko je jako obleva. Všechno povoluje, puká, praská, pluje, valí se, padá, naráží na sebe, žene se a řítí. Neslýchané rozpoutání. Ney si vypůjčuje koně, vyskakuje na něho a bez klobouku, bez límce, bez meče ujíždí po bruselské silnici a střídavě zastavuje Angličany i Francouze. Snaží se zadržet vojsko, volá je, uráží, křečovitě chce zabránit zmatku. Je jako v záplavě. Vojáci mu utíkají s pokřikem: *Ať žije maršál Ney!* Dva Duruttovy pluky se zmítají uděšeně a nerozhodně mezi hulánskými šavlemi a palbou Kemptovy, Bestovy, Packovy a Rylandtovy brigády; nejhorší válečná vřava je při útěku; přátelé se navzájem zabíjejí, aby mohli uniknout; škadrony a prapory se rozpadají a navzájem tříští jako nesmírná pěna bitvy. Lobau na jednom konci jako Reille na druhém jsou strženi proudem. Marně staví Napoleon hráz z posledních zbytků gardy; marně vyplýtvává na poslední úsilí své osobní škadrony. Quiot ustupuje před Vivianem, Kellermann před Vandeleurem, Lobau před Bülowem, Morand před Pirchem, Domon a Subervic před pruským princem Vilémem. Guyot, který vedl při útoku císařovy škadrony, padá pod kopyty koní anglických dragounů. Napoleon ujíždí tryskem podél utíkajících vojáků, mluví k nim, naléhá, hrozí, snažně prosí. Všechna ústa, která ráno křičela „ať žije císař“, zůstávají hloupě otevřená; jako by ho vojáci neznali. Pruská jízda, která právě došla na bojiště, vrhá se vpřed, letí, šavluje, řeže, seká, zabíjí, vyhlazuje. Spřežení se vzpínají, děla ujíždějí; vojáci zásobovacího sboru vypřahají vozy a usedají na koně, aby mohli uprchnout; muniční vozy, převržené, s koly ve vzduchu, zatarasují cestu a jsou úkrytem v krvavé řeži. Vojáci se umačkávají, tísní, šlapou po mrtvých i živých. Ruce zděšeně mávají. Šílený dav plní silnice, cesty, mosty, pláně, pahorky, údolí, lesy, to vše je zaplaveno útěkem čtyřiceti tisíc mužů. Křik, zoufalství, brašny a pušky padají do žita, cesta se uvolňuje ranami meče, už se nikdo nestará, co je kamarád, co důstojník, co generál, panuje jenom nevyslovitelné

zděšení. Zieten s chutí šavluje Francii. Lvi se proměnili v srnce. Takový byl ten útěk.

V Genappe se pokusili obrátit, utvořit bitevní čáru, sešikovat se. Lobau sjednotil tři sta mužů. Zatarasili vstup do vesnice, ale všichni se dali na útěk, jakmile přiletěl první pruský kartáč. Lobau byl zajat. Ještě dnes vidíme stopu po dopadu kartáčové střely na staré lomenici cihlového stavení několik minut vpravo od silnice stojícího před vstupem do Genappe. Prusové se vrhli do Genappe, bezpochyby rozzuření tím, že jejich vítězství bylo zatím tak nepatrné. Pronásledování bylo obludné. Blücher poručil nikoho nešetřit. Roguet dal strašlivý příklad tím, že hrozil smrtí každému francouzskému granátníkovi, který by mu přivedl pruského zajatce. Blücher překonal Rogueta. Duhesme, generál mladé gardy, v tísni přiražený ke vratům hospody v Genappe, vydal svůj meč husarovi z pluku Smrti, který meč přijal a zajatce zabil. Vítězství se dovršilo vražděním přemožených. Trestejme, protože představujeme dějiny: starý Blücher se zneuctil. Tato ukrutnost dovršila zkázu. Zoufalý úprk proběhl Genappe, proběhl Quatre-Bras, proběhl Gosselies, proběhl Frasnes, proběhl Charleroi, proběhl Thuin a zastavil se až na hranicích. Běda! Kdo to vlastně tak utíkal? Velká armáda.

Je bezdůvodná ta závrať a hrůza, to zhroucení statečnosti, největší statečnosti, jaká kdy udivila dějiny? Ne. Stín ohromné pravice padá na Waterloo. Je to den osudového naplnění. Ten den určila moc vyšší, než je člověk. Proto se hlavy ustrašeně sklonily; proto všichni ti stateční vojáci odevzdávali meč. Vítězové nad Evropou byli sraženi k zemi bez hlesu, bez pokusu něco podniknout, protože ve stínu tušili přítomnost čehosi strašlivého. *Hoc erat in fatis*[105]. Toho dne se změnila perspektiva lidského pokolení. Waterloo je stěžejí devatenáctého století. Bylo zapotřebí, aby velký muž zmizel před příchodem velkého století. Osudu se ujal ten, komu se neodporuje.

105 Bylo to dáno osudem (lat.).

Tím se vysvětluje panika hrdinů. Bitvu u Waterloo nezakryl mrak, osvítil ji meteor. Prošel tudy Bůh.

Když nastala noc, Bernard a Bertrand zachytili za cíp redingotu a zastavili v poli nedaleko Genappe ztrhaného, zamyšleného, nešťastného muže, který byl až tam zavlečen proudem. Právě seskočil s koně, omotal si uzdu kolem ruky a s šíleným pohledem v očích se vracel k Waterloo. Byl to Napoleon, který se ještě pokoušel postupovat, náměsíční obr zhrouceného snu.

(14)
Poslední čtverhran

Několik čtverhranů gardy, nehybných v potopě zkázy jako balvany v tekoucí vodě, zůstalo až do noci na místě. S nastalou tmou přicházela smrt. Čtverhrany klidně vyčkávaly tento dvojí stín a nechaly se jím zahalit. Každý pluk, oddělený od druhých a na všech stranách opuštěný roztříštěným vojskem, umíral na svůj vrub. Pluky zaujaly postavení k poslednímu odporu, jedny na výšině u Rossomme, druhé na montsaintjeanské planině. Tam ve svém opuštění chmurně dokonávaly zdecimované čtverhrany, které, byť poraženy, vzbuzovaly ještě strach. V nich umíral Ulm, Wagram, Jena, Frýdlant.

Za šera, asi v devět hodin večer, v nejnižší části montsaintjeanské planiny vytrvával jediný čtverhran. V neblahém údolu, u paty svahu, po kterém vyjeli kyrysníci, v tuto chvíli však už zaplaveném Angličany, bojoval v křížovém ohni a v hrozném dešti kulí vítězného nepřátelského dělostřelectva. Velel mu neznámý důstojník jménem Cambronne. Při každé ráně se čtverhran zmenšoval, ale odpovídal palbou. Kartáčové střely oplácel ranami z pušek a stále stahoval své čtyři stěny. Kdykoliv se udýchaní prchající v dálce na vteřinu zastavili, slyšeli ze tmy slábnoucí hromobití tohoto střeleckého zápasu.

Když se legie ztenčila na hrstku lidí, když z jejich praporu zbyl jenom cár, když se po vystřílení nábojů jejich pušky proměnily v pouhé hole a hromada mrtvých byla větší než hlouček živých, zmocnila se vítězů nad těmi vznešenými hrdiny jakási posvátná hrůza a anglické dělostřelectvo se odmlčelo nabírajíc dech. Byla to lhůta na rozmyšlenou. Kolem francouzských bojovníků se hemžily přízraky, stíny mužů na koních, černé obrysy děl, a mezi koly a lafetami se bělalo nebe; obrovská hlava smrti, kterou hrdinové vždycky vídají mezi dýmem bitevního pole, se blížila a civěla na ně. Když v soumračném stínu slyšeli, jak v dálce nabíjejí děla, a když zapálené doutnáky, podobné tygřím očím v noci, vytvořily kruh nad jejich hlavami a blížily se k dělům, zavolal na ně v dojetí podle jedněch anglický generál Colville, podle druhých Maitland: „Stateční Francouzi, vzdejte se!“ Cambronne odpověděl: „Nasrat!“

(15)
Cambronne

Protože francouzský čtenář si potrpí na ohledy, neměli bychom prý mu opakovat nejkrásnější slovo, které kdy Francouz řekl. Zapovídá se vtahovat do dějin vznešenost.

Porušujeme však tento zákaz na vlastní nebezpečí.

Tedy mezi všemi těmi obry byl titanem Cambronne.

Říci toto slovo a umřít. Je něco většího? Toužit po smrti je totéž jako zemřít, a není chybou Cambronnovou, že kartáčovou palbu přežil.

Muž, který vyhrál bitvu u Waterloo, není Napoleon na útěku, není to Wellington, který ve čtyři balil, v pět hodin byl zoufalý, a není to Blücher, který vůbec nebojoval; muž, který vyhrál bitvu u Waterloo, je Cambronne.

Okřiknout slovem hrom, který vás zabíjí, znamená zvítězit.

Odbýt takto pohromu, odpovědět takto osudu, dát takový podstavec budoucímu lvu, vrhnout takovou odpověď nočnímu dešti, zrádné zdi Hougomontu, ohainskému úvozu, opožděnému Grouchymu, Blücherovu příchodu, posmívat se i v hrobě, zůstat stát i po pádu, utopit v těch dvou slabikách evropskou koalici, předhodit králům latríny, které byly známy už caesarům, učinit první slovo z posledního přimícháním vzteku Francie, drze ukončit Waterloo masopustním úterkem, doplnit Leonida Rabelaisem, shrnout vítězství do jediného slova, které není možno opakovat, být poražen, ale zapsat se do dějin, mít i po krveprolití smíšky na své straně, to je ohromné.

Je to urážka blesku. Dosahuje aischylovské velikosti.

Cambronnovo slovo má drtivou sílu. To hruď třeskla pohrdáním; to přemíra smrtelné úzkosti způsobila výbuch. Kdo zvítězil? Wellington? Ne. Bez Blüchera by byl podlehl. Zvítězil tedy Blücher? Ne. Kdyby Wellington nebyl začal, nebyl by Blücher mohl dokončit. Cambronne, který se objeví v poslední hodině, neznámý voják, nepatrná součástka války, cítí, že je tu lež, lež v pohromě, lež, která pobuřuje dvojnásob, a právě ve chvíli, kdy zuří nad ní vztekem, nabízejí mu výsměch, život! Je možné nezuřit?

Jsou tam všichni evropští králové, šťastní generálové, hromovládní Jupiterové, mají sto tisíc vítězných vojáků a za těmi sto tisíci ještě milión, jejich děla se zapálenými doutnáky se šklebí svým ústím, rozšlápli císařskou gardu a velkou armádu, právě rozdrtili Napoleona a zůstává jenom Cambronne; kromě toho pozemského červa se už nikdo nevzepře. On se však ozve. Sahá po slovu, jako saháme po meči. Do úst mu přišla pěna, a ta pěna je slovo. Zoufalec se napřimuje před zázračným, ale zároveň nicotným vítězstvím, před vítězstvím bez vítězů; cítí jeho velikost, ale zároveň tuší jeho prázdnotu; a nestačí mu po něm plivnout; pod tlakem masy, síly a hmoty nachází v duchu vhodný výraz: výkalový.

Opakujeme: kdo to slovo vyřkl, kdo na ně připadl, kdo je našel, je vítěz.

V osudné minutě vstoupil do neznámého muže duch velkých dnů. Cambronne našel slovo pro Waterloo, jako Rouget de l'Isle našel Marseillaisu, vyšší moc mu to slovo vnukla. Zadutí božského vichru se zdvihne a proletí lidmi a lidé se zachvějí; jeden pěje chválu, zatímco druhý vyráží ze sebe skřeky. Cambronne nevrhl své titánské opovržení jménem císařství jenom Evropě, to by bylo málo; vmetl je do tváře minulosti jménem revoluce. Slyšíme je a v Cambronnovi poznáváme starého ducha obrů. Zdá se, že to promluvil Danton nebo vzkřikl Kléber.

Na Cambronnovo slovo odpověděl hlas Angličana: palte! Z baterií se zablýsklo, pahorek se otřásl, ocelové tlamy vydávily poslední kartáče, strašlivý ohromný dým, lehce zbělený východem měsíce, se převalil, a když se rozptýlil, nebylo tam už nic. Děsivý zbytek byl vyhlazen; garda byla zničena. Čtyři stěny živé tvrze ležely na zemi a sotva tu a tam se mezi mrtvými něco zachvělo; francouzské legie, slavnější než legie římské, dodýchaly takto na Mont-Saint-Jean, v zemi nasáklé deštěm a krví, ve smutném obilí, v místě, kudy teď ve čtyři hodiny ráno pravidelně projíždí poštovní kočí Josef, pískaje a vesele pohánějе svého koně.

(16)
Quot libras in duce?[106]

Bitva u Waterloo je hádanka. Je stejně nepochopitelná pro vítěze jako pro poražené. Napoleon ji považuje za paniku,[107] Blücher v ní vidí jen palbu, Wellington jí vůbec nerozumí. Podívejme se

106 Kolik liber váží generál? (lat.)

107 Ukončení bitvy, závěr dne, náprava chybných opatření, zajištění největšího úspěchu pro zítřek, všechno bylo ztraceno od chvíle, kdy nastal panický strach. — Napoleon, *Diktáty ze Svaté Heleny*. (V. H.)

na záznamy o ní. Zprávy jsou zmatené, výklady popletené. Jedny žvaní, druhé koktají. Jomini dělí bitvu u Waterloo na čtvero období; Müffling ji dělí ve tři obraty; Charras, třebas ji v některých bodech posuzujeme jinak než on, jediný svým bystrým okem postřehl příznačné rysy zhroucení lidského génia v zápase s božskou náhodou. Všichni ostatní dějepisci jsou do určité míry oslepeni a ve svém oslepení tápají. Byl to skutečně vrcholný den, byl to sesuv vojenské monarchie, která k velkému ustrnutí králů strhovala s sebou všechny monarchie, byla to pohroma síly, porážka války.

V této události, do níž byla vtisknuta pečeť nadlidské nutnosti, úloha lidská nic neznamená.

Vezmeme-li Waterloo Wellingtonovi a Blücherovi, upřeme něco Anglii a Německu? Ne. Ve waterlooském problému nejde ani o slavnou Anglii, ani o vznešené Německo. Národy jsou naštěstí velké i bez ponurých dobrodružství meče. Ani Německo, ani Anglie, ani Francie se nevejdou do pochvy šavle. V době, kdy Waterloo bylo jenom řinčením šavlí, mělo Německo kromě Blüchera Goetha a Anglie kromě Wellingtona Byrona. Naše století se vyznačuje nesmírným vzepjetím myšlenek, a v tom úsvitu září Anglie i Německo skvělým světlem. Povznesení, jež přinášejí civilizaci, pochází z jejich ducha, a není dílem náhody. Jejich příspěvek k oslavení devatenáctého století nepramení z bitvy u Waterloo. Jenom barbarské národy se po vítězství rychle vzmáhají. Nadouvají se marnivostí jako bystřiny vystouplé po bouři. Civilizované národy, obzvláště za našich časů, se nepovyšují ani neklesají podle toho, měl-li jejich vojevůdce štěstí nebo smůlu. Jejich hodnota v lidské společnosti tkví v něčem vyšším, než je boj. Jejich čest, díky Bohu, jejich důstojnost, jejich osvícenost, jejich génius nejsou čísla, která mohou hrdinové a dobyvatelé vsadit do loterie bitev. Někdy je prohraná bitva ziskem. Méně slávy, více svobody. Když bubeník umlká, ujímá se slova rozum. Je to hra, v níž získává ten, kdo prohrává. Promluvme si chladně o bitvě u Waterloo z obojího hlediska. Dejme náhodě, co

patří náhodě, a co je božího, Bohu. Co je Waterloo? Vítězství? Ne. Je to výhra v loterii.

Výhra Evropy, kterou zaplatila Francie.

Postavit tam lva nestálo za námahu.

Ostatně Waterloo je nejpodivnější utkání, které v dějinách známe. Napoleon a Wellington. To nejsou nepřátelé, to jsou protiklady. Bůh, který si v protikladech libuje, nikdy nedopustil dojímavějšího rozdílu a prapodivnějšího setkání. Z jedné strany přesnost, předvídavost, výpočty, obezřelost, zabezpečený ústup, šetření zálohami, umírněná chladnokrevnost, pevná metodičnost strategie, která využívá terénu, taktika, která vyvažuje vojenské útvary, promyšlené krveprolévání, válka řízená s hodinkami v ruce, nic se neponechává náhodě, pověstná chrabrost, svrchovaná správnost; na druhé straně vnuknutí, předvídavé uhadování, vojenská výjimečnost, nadlidský pud, plamenný pohled, který se dívá jako orel a zasahuje jako blesk, zázračná vloha pohrdavé prudkosti, všechna tajemství hluboké duše, dorozumívání s osudem, s řekou, s plání, s lesem, s pahorkem, které jsou přivolávány a nuceny k poslušnosti, despota, který tyranizuje samo bitevní pole. Víra ve šťastnou hvězdu, přimíšená k vědecké strategii, která tu hvězdu zvětšuje i kalí. Wellington byl Barêmem války; Napoleon byl jejím Michelangelem; jenomže tentokráte geniálnost byla přemožena matematikou.

Na obou stranách někoho očekávali. Zvítězil přesný počtář. Napoleon čekal na Grouchyho; ten nepřišel. Wellington očekával Blüchera; Blücher přišel.

Wellington je představitelem klasické války, která nakonec odplácí.

Bonaparte se s ním na svém úsvitu srazil v Itálii a skvěle ho porazil. Starý výr prchl tehdy před mladým supem. Stará taktika nebyla jen zasažena bleskem, byla pohaněna. Kdo byl ten šestadvacetiletý Korsičan, co znamenal ten báječný nevědomec, který měl všechno proti sobě a nic na své straně, který byl bez zásob, bez střeliva, bez děl, bez bot, téměř bez vojska a který se s hrstkou mužů

postavil davům, vrhl se na spojeneckou Evropu a nesmyslně dobýval vítězství tam, kde to bylo nemožné? Odkud přišel ten bleskem drtící šílenec, který téměř bez oddechu a s týmiž kartami v ruce rozprášil pět armád císaře německého, jednu po druhé, který vrhal Beaulieua proti Alvinzimu, Wurmsera proti Beaulieuovi, Melase proti Wurmserovi, Macka proti Melasovi? Kdo byl ten válečný nováček, který se zjevil drze jako kometa? Vojenská akademie ho rázně vyloučila. Odtud pochází neúprosná zášť starého caesarismu k caesarismu novému, zášť korektní šavle k planoucímu meči, šachovnice ke géniovi. Dne 18. června 1815 řekla zloba poslední slovo a nade jmény Lodi, Montebello, Montenotte, Mantova, Marengo, Arcole napsala: Waterloo. Triumf prostředních lahodí většině. Osud dopustil tuto ironii. Na sklonku slávy se Napoleon utkává s Wurmserem mladším.

Chceme-li vidět skutečného Wurmsera, stačí, aby Wellingtonovi zbělely vlasy.

Waterloo je bitva prvního řádu vyhraná druhořadým vojevůdcem.

V bitvě u Waterloo se můžeme obdivovat Anglii, anglické neústupnosti, anglické rozhodnosti, anglické statečnosti; ať se Anglie nehorší, řekneme-li, že to, co tady bylo anglicky skvělého, byla ona sama. Nebyl to její vojevůdce, ale armáda.

Wellington, podivně nevděčný, prohlašuje v dopise lordu Bathurstovi, že jeho armáda, která bojovala 18. června 1815, byla „detestable“. Nestála za nic. Co si o tom pomyslí smutná snůška kostí pohřbených ve waterlooských brázdách?

Anglie byla vůči Wellingtonovi velmi skromná. Obestřít Wellingtona velikostí znamená zmenšit cenu Anglie. Wellington je jenom hrdina jako každý jiný.

Šediví Skotové, jezdecká garda, pluk Maitlandův a Mitchellův, pěchota Pachova a Kemptova, jízda Ponsonbyho a Somerseta, horalské pluky, které hrály na dudy pod deštěm kartáčových střel,

Rylandtovy prapory, nováčkové, kteří sotva dovedli vládnout mušketou a přesto vzdorovali starým četám od Esslingen a Rivoli, ti jsou velicí. Wellington byl vytrvalý, to byla jeho přednost, tu mu neupíráme, ale nejnepatrnější voják z jeho pěchoty a jízdy byl stejně pevný jako on. Statečný voják má stejnou cenu jako statečný vévoda. Pokud se nás týče, tleskáme anglickému vojákovi, anglickému vojsku, anglickému národu. Patří-li někomu vítězná trofej, patří Anglii. Waterlooský sloup by byl výstižnější, kdyby místo postavy jednoho člověka zdvíhal do oblak sochu národa.

Ale slavná Anglie se bude zlobit nad tím, co tu říkáme. Po svém roce 1688 a po našem 1789 má ještě feudální představy. Věří v dědičnost a v hierarchii. Národ, jejž nikdo nepředčí v moci a slávě, se cení sám jako národ, a ne jako lid. Jako lid se podrobuje a staví si v čelo šlechtice. Jako dělník snáší opovržení; jako voják se nechá bít. Vzpomeňte, jak po bitvě u Inkermanu nesměl lord Raglan učinit zmínku o seržantovi, který, jak se zdá, zachránil armádu, protože anglická vojenská hierarchie nedovoluje jmenovat v hlášení žádného hrdinu, který nemá hodnost důstojníka.

V utkání u Waterloo se nejvíc obdivujeme zázračné obratnosti náhody. Noční déšť, hougomontská zeď, ohainský úvoz, Grouchy hluchý k dělostřelbě, jeden průvodce, který Napoleona klame, a druhý, který Blücherovi dává užitečnou radu; celá ta pohroma je podivuhodně řízená.

Úhrnem bylo Waterloo spíš krvavou řeží než bitvou.

Waterloo má ze všech bitev nejmenší frontu na počet bojujících. Napoleonova bitevní čára byla dlouhá tři čtvrti míle, Wellingtonova půl míle; na každé straně bylo dvaasedmdesát tisíc bojovníků. Tou hustotou vysvětlujeme krveprolití.

Kdosi vypočítal a zaznamenal tento poměr: u Slavkova měli Francouzi čtrnáct procent ztrát; Rusové třicet; Rakušani čtyřiačtyřicet. U Wagramu Francouzi třináct; Rakušani čtrnáct. U Moskvy Francouzi sedmatřicet; Rusové čtyřiačtyřicet. U Budyšína Francouzi

třináct; Rusové a Prusové čtrnáct. U Waterloo Francouzi šestapadesát; spojenci jedenatřicet. Průměr u Waterloo jedenačtyřicet procent. Na sto čtyřiačtyřicet tisíc bojovníků šedesát tisíc padlých.

Waterlooské bojiště, kde je dnes klid, který patří zemi, lhostejné hostitelce člověka, vypadá jako každá jiná planina.

Přece však v noci z ní vystupuje mlha plná přízraků, a jestliže se tam v tu chvíli prochází poutník a dívá se a naslouchá a sní jako Vergilius na neblahých pláních u Filipp, zjeví se mu přelud pohromy. Děsný 18. červen ožívá; navršená mohyla mizí, nevalný lev se rozplývá, bojiště nabývá své původní podoby; řady pěchoty se vlní na pláni, jízda šíleně uhání po obzoru; poděšený zamyšlenec vidí záblesk šavlí, třpyt bodáků, plamenné výbuchy bomb, obludné křižování hromů; slyší jakoby chroptění z hrobu, nejasný třesk bitevního přízraku; ty stíny, to jsou granátníci; záblesky jsou kyrysníci; a ten kostlivec, to je Napoleon; a tamhleten, to je Wellington; to všechno už není, a přece se to utkává, přece se tu ještě bojuje; úžlabiny ještě rudnou, stromy se zachvívají, a vy cítíte, jak válečné šílenství přechází i do mračen. Je už tma tmoucí, a přece Všechny ty strašlivé výšiny, všechna ta místa, Mont-Saint-Jean, Hougomont, Frischemont, Papelotte, Plancenoit, jsou jakoby matně ověnčena divizemi, které se vzájemně vraždí.

(17)
Máme schvalovat Waterloo?

Existuje svobodomyslná, velmi ctihodná škola, která k Waterloo necítí nenávist. My k ní nepatříme. Pro nás je Waterloo jenom překvapující datum svobody. Nikdo jistě nečekal, že se z takového vejce vylíhne orel.

Waterloo, díváme-li se na ně z nadhledu, bylo zamýšleno jako vítězství protirevoluční. Je to Evropa proti Francii, je to Petrohrad,

Berlín a Vídeň proti Paříži; je to *status quo* proti novému podnětu, je to 14. červenec 1789, napadený přes 20. březen 1815, je to útok monarchií na nezkrotnou francouzskou vzpouru. Uhasit konečně národ, který již šestadvacet let vybuchoval jako sopka, to byl jejich sen. Byla to soudržnost Brunswicků, Nassavských, Romanovců, Hohenzollernů, Habsburků s Bourbony. Waterloo nese na hřbetě právo z boží milosti. Bylo-li císařství despotické, musilo království, které po něm nastoupilo, na ně logicky reagovat liberálností. Proto k velké lítosti vítězů vzešel z Waterloo řád ústavní. Neboť revoluce nemůže být nikdy doopravdy poražena, protože je dílem prozřetelnosti, a protože je osudová, objevuje se znova a znova před bitvou u Waterloo v Bonapartovi, který bořil staré trůny, a zjevuje se po téže bitvě u Waterloo v Ludvíku XVIII., který vyhlásil ústavní chartu a sám se jí podřídil. Bonaparte dosadil na neapolský trůn postilióna a na švédský trůn četaře, používaje zásady nerovnosti, aby dokázal, že je pro rovnost; Ludvík XVIII. podpisuje v Saint-Ouenu prohlášení o lidských právech. Chcete-li si uvědomit, co je revoluce, nazvěte ji Pokrokem; a chcete-li si ujasnit, co je pokrok, nazvěte jej Zítřkem. Zítřek neodvolatelně koná své dílo a pracuje již dnes. Dochází napodiv vždycky k cíli. Používá Wellingtona, aby z vojáka Foye udělal řečníka. Foy padá u Hougomontu a je vzkříšen na řečništi. Tak postupuje pokrok. Je to dělník, který nepovažuje žádný nástroj za špatný. Ke své božské práci použije stejně bez rozpaků muže, který překročil Alpy, jako starého nemocného belhavého pacienta otce Elyzea[108]. Použije člověka, který trpí dnou, stejně jako dobyvatele; dobyvatele použije mimo Francii, podagristu doma. Waterloo, které rázně zakročilo proti boření evropských trůnů mečem, nemělo jiného účinku, než že revoluční práce pokračovala z jiné strany. Vláda šavle končí, dochází na myslitele. Století, které Waterloo chtělo

108 Ludvíka XVIII. ošetřoval lékař, jemuž přezdívali „otec Elyzeus“.

zastavit, kráčí dál svou cestou. Neblahé vítězství bylo přemoženo svobodou.

Všechno co u Waterloo triumfovalo, co se usmívalo za Wellingtonem, co mu podávalo maršálské hole celé Evropy, počítaje v to prý i hůl francouzského maršála, co radostně sváželo káry s hlínou plnou kostí k navršení pahorku pro lva, co se vítězně vepsalo na piedestal k datu 18. června 1815, co dodávalo odvahu Blücherovi, když pronásledoval prchající, co se s vrcholu montsaintjeanské náhorní roviny naklánělo nad Francií jako nad kořistí, to všechno byla protirevoluce. Protirevoluce šeptala nestoudné slovo: rozdělení. Když přišla do Paříže a spatřila kráter sopky zblízka, ucítila, že jí do nohou pálí popel, a rozmyslila si to. Vrátila se a vykoktala ústavu.

Hledejme ve Waterloo jen to, co v něm je. Vůbec v něm není záměrná touha po svobodě. Protirevoluce byla svobodomyslná bezděčně, obdobně, jako byl Napoleon bezděčně revolucionářem. Robespierre byl vyhozen ze sedla teprve 18. června 1815.

(18)
Dočasné zotavení práva z boží milosti

Konec diktatury. Celá evropská soustava se zhroutila.

Císařství kleslo do stínu, který se podobá stínu skomírajícího římského světa. Lidé opět nahlédli do propastí jako za dob barbarských. Jenomže barbarství roku 1815, které musíme nazývat jeho křestním jménem – protirevolucí, mělo málo dechu, rychle se uhnalo a zastavilo. Přiznejme si, že císařství oplakávali, oplakávaly je oči hrdinů. Je-li sláva v meči, který byl proměněn v žezlo, bylo i císařství slavné. Po světě rozptýlilo všechno světlo, jaké je tyranie schopna poskytnout: matné světlo. Řekněme raději: kalné světlo. Přirovnáme-li je k opravdovému dni, byla to noc. Jakmile noc zmizela, působilo jako chvilkové zatmění.

Ludvík XVIII. se vrátil do Paříže. Tance 8. července smazaly nadšení 20. března. Korsičan se stal protikladem Béarňana[109]. Na Tuileriích zavlál bílý prapor. Exulantství dosedlo na trůn. Jedlový stůl z Hartwellu stál před křeslem s bourbonskými liliemi Ludvíka XIV. O Bouvines a o Fontenoy se mluvilo jako o včerejšku, protože Slavkov vyšel z módy. Oltář a trůn se veličensky bratřily. Jedna z nejnespornějších forem blahobytu lidské společnosti devatenáctého století se rozšířila po Francii a po celé pevnině. Evropa se ozdobila bílou kokardou. Trestaillon[110] byl slavný. Na průčelí kasáren na nábřeží Orsay se znovu v rámci paprsků, představujících slunce, objevilo heslo *non pluribus impar*[111]. Kde bývávala císařská garda, stály červené budky. Brána Carrousel, přetížená nemilými vítězstvími, necítíc se doma v těch novotách a snad se trochu hanbíc za Marengo a Arcole, se dostala z rozpaků tím, že si přibrala sochu vévody angoulémského. Hřbitov Madeleine, strašný společný hrob z třiadevadesátého roku, se pokryl mramorem a jaspisem, protože v tom prachu byly kosti Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty. Nad šachtou u Vincennes vyrazil ze země náhrobní sloup, který připomínal, že vévoda Enghien zemřel v měsíci, kdy byl Napoleon korunován. Papež Pius VII., který provedl korunovační obřad v časové blízkosti tohoto úmrtí, klidně teď požehnal pádu, jako kdysi požehnal vzestupu. V Schönbrunnu žil malý čtyřletý stín; nazvat ho římským králem bylo trestné. A tak věci šly svou cestou, králové se znova ujímali svých trůnů a pána Evropy zavřeli do klece, starý způsob vlády se omladil a všechno temno země a všechno její světlo si teď vyměnily místo jen proto, že jednoho letního odpoledne pasáček řekl Prušákovi v lese: „Jděte tudy, a ne tamtudy!“

109 Jindřicha IV.

110 Vůdce bílého teroru v Nîmes.

111 Nikoli nerovný mezi mnohými (tj. nadřazený všem).

Duben roku 1815 byl ponurý. Staré skutečnosti, nezdravé a jedovaté, na sebe navlékly zdánlivé novoty. Lež se provdala za rok 1789, právo z boží milosti se maskovalo ústavou; výmysly se považovaly za ústavní zřízení, předsudky, pověry a postranní úmysly se s paragrafem 14 v srdci natřely svobodomyslností. Svlékaly se hadí kůže.

Člověk byl Napoleonem povýšen i ponížen zároveň. Za vlády nádherného hmotařství dostal ideál podivné jméno ideologie. Velký muž si počínal neopatrně, když se posmíval budoucnosti. Ale národové, ta potrava pro děla zamilovaná do dělostřelce, jej hledali očima. Kde je? Co dělá? Napoleon je mrtev, řekl nějaký chodec invalidovi od Marenga a od Waterloo. *Ten a mrtev?* zvolal voják. *To ho pěkně znáte!* Obrazotvornost zbožštila poraženého člověka. Pozadí Evropy bylo po Waterloo temné. Po Napoleonovi zůstala nesmírná prázdnota.

Do této prázdnoty se usadili králové. Stará Evropa toho využila k reformám. Utvořila se Svatá aliance. Jméno Belle Alliance (Krásná aliance) se ozvalo ponejprv z osudného waterlooského bojiště.

Za přítomnosti a tváří v tvář této obnovené staré Evropě se začaly jevit obrysy nové Francie. Nastoupila budoucnost, které se císař posmíval. Na čele měla hvězdu, Svobodu. Žhavé oči mladých pokolení se obrátily k ní. Podivná věc, že lidé byli nadšeni budoucností, svobodou i minulostí, Napoleonem. Porážka jeho génia zveličila. Padlý Bonaparte připadal větší než Napoleon u kormidla. Ti, kdo triumfovali, dostali strach. Anglie ho dala hlídat Hudsonem Lowem a za Francii ho špehoval Montchenu. Jeho zkřížené paže zneklidňovaly trůny. Alexander mu říkal ‚má nespavost'. Strach z něho měl původ v revolučnosti, která tkvěla v jeho osobnosti. Což vysvětluje a omlouvá bonapartskou svobodomyslnost. Z tohoto přízraku dostával starý svět třesavku. Králům se vládlo nepohodlně, dokud byla skála Svaté Heleny v dohledu.

Zatímco Napoleon zvolna umíral v Longwoodu[112], na bojišti u Waterloo pokojně hnilo šedesát tisíc padlých a trocha z jejich míru se rozšířila po světě. Vídeňský kongres jej vtělil do smluv z roku 1815 a Evropa to nazvala restaurací.

Tak to tedy je Waterloo.

Ale co na tom záleží nekonečnosti? Celá ta bouře, ten mrak, ta válka a potom mír, všechen ten stín nezakalil ani na vteřinu záření nesmírného oka, před nímž se i brouček, který poskakuje v trávě ze stébla na stéblo, rovná orlu, jenž míří od zvonice ke zvonici na věžích chrámu Matky boží v Paříži.

(19)
Bojiště v noci

Vraťme se, souvisí to s touto knihou, na osudné bojiště.

V noci 18. června 1815 byl úplněk. Jeho světlo usnadnilo Blücherovi zuřivé pronásledování, prozrazovalo stopy prchajících, vydalo neblahé davy napospas rozběsněné pruské jízdě a pomáhalo při vraždění. Ve chvílích pohrom se často setkáváme s tragickou ochotou noci.

Po posledním výstřelu z děla zůstala montsaintjeanská planina opuštěna.

Angličané se zmocnili francouzského tábořiště; vyspat se v posteli poraženého je obvyklé dotvrzení vítězství. Rozbili tábor nedaleko Rossomme. Zato Prušáci se hnali vpřed za kořistí. Wellington se odebral do vesnice Waterloo, aby tam sestavil hlášení pro lorda Bathursta.

Jestliže se dalo někdy říci *sic vos non vobis*[113], jistě se to hodí na vesnici Waterloo. Waterloo nic neudělalo a zůstalo půl míle od

112 Rezidence na ostrově sv. Heleny.

113 Vy se takhle přičiňujete, a nic z toho nemáte (z Vergilia).

bojiště. Na Mont-Saint-Jean se střílelo z kanónů, Hougomont hořel, Papelotte hořela, Plancenoit hořel, Haie-Sainte se zmocnili útokem, Belle Alliance viděla objetí obou vítězů; ta jména sotva známe; Waterloo se vůbec nezúčastnilo bitvy, a sebralo všechnu slávu.

Nejsme z těch, kdo lichotí válce; řekneme o ní holou pravdu, kdykoliv se namane příležitost. Válka má příšerné krásy, které jsme neskrývali; má také, přiznejme to, i své ohyzdnosti. Jedna z nich, která zvlášť ohromuje, je rychlé okrádání mrtvých po vítězství. Nové jitro po bitvě vzchází pokaždé nad vysvlečenými mrtvolami.

Kdo to dělá? Kdo tak poskvrňuje triumf? Která ohavná ruka potají vklouzne do kapsy vítězství? Kdo jsou ti ničemové, kteří tropí své kousky za zády slávy? Několik filozofů, mezi nimi Voltaire, dokazují, že to jsou právě ti, kdo slávu tvoří. Říkají, že jsou to právě tihle lidé, jinak to není možné; kdo stojí na nohou, olupuje ty, kdo leží na zemi. Hrdina dne se mění v upíra noci. Koneckonců člověk prý má právo trochu obrat mrtvolu, o kterou se přičinil. My však tomu nevěříme. Nezdá se nám možné, že by táž ruka dovedla utrhnout vavřín a ukrást mrtvému střevíce.

Je jisto, že po vítězích přicházejí zloději. Ale nechme stranou vojáka, obzvláště soudobého vojáka.

Každé vojsko vleče za sebou luzu, a tu je nutno obvinit: jdou za ním netopýří bytosti, zpola lupiči, zpola sluhové, všechna ta havěť zplozená soumrakem, kterému se říká válka, lidé ve vojenských stejnokrojích, kteří nebojují, nemocní, kteří předstírají nemoc, obávaní zběhové, podloudní markytáni, kteří spěchají často se svými ženami na vozících, kradou a kradené věci prodávají, žebráci, kteří se nabízejí za průvodce důstojníkům, zločinci a kořistníci; všechna někdejší vojska – nemluvíme o době přítomné – je vlekla za sebou a říkalo se jim „záškodníci“. Ani vojsko, ani národ nebyly za ně odpovědny; mluvili italsky a táhli za Němci; mluvili francouzsky a sledovali Angličany. Jeden z takových bídníků, španělský záškodník, který mluvil francouzsky, zrádně zabil markýze

Fervacquesa; markýz uvěřil jeho pikardskému nářečí, považoval ho za jednoho z našich a byl okraden na bitevním poli v noci po vítězství u Cerisoles. Kořist plodí kořistníky. Odporné heslo *žít z nepřítele* je zárodek malomocenství, jejž může vyhojit jenom železná kázeň. Slavná pověst někdy klame; nikdy se nedovíme, proč někteří generálové, jinak slavní, byli tak oblíbeni. Vojáci zbožňovali Turenna, protože trpěl loupeže; dovolené zlo je součástí dobroty; Turenne byl tak dobrý, že dopustil, aby Falcko bylo zničeno ohněm a krví. Za vojskem šli záškodníci, jejichž množství bylo zároveň známkou větší či menší přísnosti jeho velitele. Hoche a Marceau neměli vůbec záškodníky; Wellington, rádi mu to přiznáváme, jich měl málo.

Přece však v noci z 18. na 19. června byli mrtví olupováni. Wellington byl neúprosný; vydal rozkaz, aby každý, kdo by byl přistižen při činu, byl zastřelen; ale loupeživost je vytrvalá. Zatímco na jednom konci bojiště záškodníky stříleli, na druhém se kradlo.

Měsíc zlověstně svítil na planinu.

Asi o půlnoci se jakýsi muž blížil či spíše plížil k ohainskému úvozu. Podle vzhledu to byl jeden z těch, které jsme popsali, ani Angličan, ani Francouz, ani venkovan, ani voják, méně člověk, spíš pachem mrtvol přivábený vlkodlak, pro něhož byla krádež vítězstvím a který přišel okrást Waterloo. Muž oblečený v kabátě podobném vojenskému plášti byl neklidný a odvážný, šel vpřed a ohlížel se. Kdo byl ten člověk? Noc o něm pravděpodobně věděla víc než den. Nenesl pytel, ale jeho plášť měl zřejmě velké kapsy. Chvílemi se zastavoval, rozhlížel se kolem sebe po planině, jako by se chtěl přesvědčit, není-li pozorován, rychle se skláněl, převracel na zemi něco mlčenlivého a nehybného, pak se vztyčoval a vytrácel. Jeho plížení, jeho vzhled, rychlé a záhadné pohyby mu propůjčovaly podobu nočních příšer, které straší ve zříceninách a jimž staré normanské pověsti říkají skřeti.

Někteří noční brodiví ptáci mívají v bažinách podobné obrysy.

Zrak, který by byl bezpečně pronikl mlhou, by byl v nevelké dálce, trochu stranou a v závětří za barákem, který stojí při nivelleské silnici na křižovatce cesty z Mont-Saint-Jean do Braine-l'Alleud, spatřil jakýsi markytánský vozík s proutěnou košatinou; do něho byla zapřažena hladová herka, která přes udidlo okusovala kopřivy, a v košatině byste byli na kufrech a balících viděli sedět ženu. Snad měl ten vozík s plížícím se člověkem něco společného.

Noc byla jasná. Na obloze ani mráčku. Co na tom, že je země rudá, měsíc zůstává bílý. Nebe je lhostejné. Na lukách se v nočním větru tiše houpaly větve, zpřelámané dělovými kartáči, ale přidržované na stromech kůrou. Vánek, vlastně spíš dech, pohyboval křovím. Tráva šelestila, jako by odcházely duše padlých.

Zdaleka bylo slyšet, jak u anglického tábora přecházejí hlídky a stráže.

Hougomont a Haie-Sainte stále ještě hořely a tvořily, jedna ves na západě, druhá na východě, dva velké plameny, k nimž se jako ke dvěma karbunkulům pojil rubínový náhrdelník anglických táborových ohňů, rozestavěných v nesmírném polokruhu přes pahorky na obzoru.

Už jsme něco pověděli o pohromě na ohainské cestě. Srdce se zastavuje při myšlence, co všechno tam uchystala smrt pro naše hrdiny.

Lze-li si představit něco opravdu děsného, skutečnost, která předstihuje i sen, pak je to toto: žít, vídat slunce, být v plném rozkvětu sil, zdráv a pln radosti, bodře se smát, chvátat za slávou, která člověka oslnivě vábí, cítit v hrudi plíce, které dýchají, srdce, které tluče, vůli, která se řídí rozumem, myslit, doufat, milovat, mít matku, ženu, děti, mít světlo – a pak náhle, dřív než stačíš vykřiknout, v kratší době, než je minuta, zhroutit se do propasti, upadnout, válet se, drtit a být drcen, vidět obilné klasy, listí, větve a nebýt schopen čehokoliv se zadržet, cítit, jak je šavle neužitečná, cítit pod sebou lidi, nad sebou koně, marně se bránit, mít zpřelámané kosti

po nějaké šarvátce v temnotách, cítit patu, vytlačující člověku oči, zahryzávat se vztekle do koňských podkov, dusit se, řvát, svíjet se, být vespod a říkat si: ještě před chvilkou jsem byl živ!

V místech, kde před krátkou dobou chroptěla žalostná zkáza, všechno mlčelo. Prohlubeň úvozu byla zaplněna koňmi a jezdci, nerozlučně promíchanými. Strašlivá spleť. Břehy úvozu zmizely. Mrtvoly zarovnaly cestu k planině a sahaly až po okraj jako dobrá míra ječmene. Nahoře hromada mrtvých, dole řeka krve; tak vypadala ta cesta večer 18. června 1815. Krev tekla až k nivelleské silnici a tam se slévala ve velkou louži před zásekem tarasícím silnici v místě, jež si venkované dodnes ukazují. Tam, na druhém konci genappské silnice, se kyrysníci zřítili. Množství mrtvol bylo úměrné hloubce úvozu. Uprostřed, v místě, kde byl úvoz mělčí a kudy přeletěla Delordova divize, byla vrstva mrtvol tenčí.

Z této strany se blížil noční tulák, kterého jsme před chvílí zahlédli. Prohledával nesmírný hrob. Podroboval mrtvé odporné prohlídce. Brodil se krví.

Náhle se zastavil.

Několik kroků od něho v úvozu, na místě, kde končila hromada mrtvol, se z kupy mužů a koní vztyčila otevřená ruka osvětlená měsícem.

Na prstě ruky se něco lesklo, byl to zlatý prsten.

Muž se shýbl, zůstal chvíli v podřepu, a když se narovnal, prsten již na ruce nebyl.

Muž se vlastně nevzpřímil; setrval v pokřiveném, ustrašeném postoji, obrátil se zády k hromadě mrtvých, zkoumal vkleče okolí, opřel horní část těla o oba ukazováčky, které se dotýkaly země, a vyhlížel přes okraj úvozu. Čtyři šakalí tlapy se hodí k všeličemu.

Potom, rozhodnut, vstal.

V tu chvíli se smrtelně vylekal. Měl pocit, že ho někdo zezadu uchopil.

Obrátil se; byla to ruka, která se zavřela a zachytila ho za šos kabátu.

Čestný člověk by byl dostal strach. Tento muž se však dal do smíchu.

„Vida, to je jenom mrtvý. Ostatně strašidlo je mi pořád ještě milejší než četník."

Ruka zatím umdlela a pustila ho. Síla se v hrobě rychle vyčerpává.

„Tak co?" pokračoval tulák. „Je snad ten mrtvý dokonce živ? Podívejme se!"

Znovu se naklonil, ohmatal hromadu, odklidil překážky, uchopil ruku, sevřel paži, uvolnil hlavu, vytáhl tělo a za nějakou chvíli vlekl stínem úvozu člověka už bezduchého nebo alespoň upadlého do mdlob. Byl to kyrysník, důstojník, dokonce důstojník vyšší hodnosti; zpod kyrysu mu vyčníval zlatý nárameník: ale přilbu už neměl. Prudká rána šavlí mu rozťala obličej, zalitý nyní krví. Jinak se nezdálo, že by měl polámané údy, a nějakou šťastnou náhodou, můžeme-li zde použít takového výrazu, mrtví nad ním vytvořili klenbu, takže nebyl rozšlapán. Oči měl zavřené.

Na kyrysu se mu třpytil stříbrný kříž Čestné legie.

Lupič jej strhl a kříž ihned zmizel v kapsáři pod kabátem.

Potom ohmatal důstojníkovu kapsu, ucítil tam hodinky a vzal si je. Nato prohledal kabátec, našel v něm tobolku a strčil i ji do kapsy.

Když dospěl v pomoci, kterou takto poskytoval umírajícímu, až ke krádeži, otevřel důstojník očí.

„Děkuji," řekl slabě.

Drsné pohyby muže, který ho prohledával, svěžest noci, volně vdechovaný vzduch probudily důstojníka z mrákot.

Lupič neodpověděl. Zdvihl hlavu. Na pláni bylo slyšet kroky; snad se blížila hlídka.

Důstojník, který měl v hlase ještě stopy smrtelného zápasu, zašeptal:

„Kdo vyhrál bitvu?"

„Angličané," odpověděl tulák.

Důstojník pokračoval:

„Prohledejte mi kapsy. Najdete v nich hodinky a tobolku. Vezměte si je.“

To se už, jak víme, stalo.

Tulák předstíral, že vyplňuje příkaz, a řekl:

„Nic tam není.“

„Okradli mě,“ pravil důstojník. „To mě mrzí. Byl bych vám to dal.“

Kroky hlídky byly čím dál tím hlasitější.

„Už se blíží,“ řekl lupič a učinil pohyb, jako by byl na odchodu.

Důstojník namáhavě vztáhl ruku a zadržel ho.

„Zachránil jste mi život. Kdo jste?“

Lupič rychle a tiše odpověděl:

„Byl jsem jako vy u francouzské armády. Musím rychle odejít. Kdyby mě chytili, zastřelili by mě. Zachránil jsem vám život. Teď si už pomozte sám.“

„Jakou máte hodnost?“

„Seržant.“

„Jak se jmenujete?“

„Thénardier.“

„Na tohle jméno nezapomenu. A vy si zapamatujte moje. Jmenuji se Pontmercy.“

KNIHA DRUHÁ
Loď Orion

(1)
Číslo 24 601 se stává číslem 9430

Jean Valjean byl znovu dopaden a uvězněn.

Jistě nám budete vděčni, ušetříme-li vás bolestných podrobností. Opíšeme jen dva články, které se za pár měsíců vrátily k tomu, co se tak překvapivě událo v Montreuil-sur-Mer.

Články jsou zběžné. Vzpomínáte si, že v těch dobách ještě nevycházela *Gazette des Tribuneaux*.

První článek si vypůjčujeme z *Drapeau blanc*. Je z 25. července 1823:

> *Jeden z okresů Pas-de-Calais byl nedávno jevištěm málo obvyklé události. Muž, který nepocházel z departementu a jmenoval se Madeleine, zvelebil zakrátko novými vynálezy starý místní průmysl, výrobu žetu a černého skla, a obohatil tak sebe i celý okres. Za své zásluhy byl jmenován městským starostou. Policie však vypátrala, že Madeleine je bývalý trestanec, který se nedovoleně vzdálil z místa svého vyhnanství, kam byl v roce 1796 odsouzen pro krádež, a který se vlastně jmenuje Jean Valjean. Po rozsudku byl Jean Valjean znovu dopraven na galeje. Zdá se, že se mu před zatčením podařilo vybrat si částku větší než půl milionu, kterou měl uloženou u pana Laffitta a kterou si, jak lidé říkají, poctivě vydělal ve svém závodě. Nebylo možno vypátrat, kam Jean Valjean peníze ukryl, než se dostal znovu na galeje v Toulonu.*

Druhý článek, trochu podrobnější, je vyňat z pařížského *Journalu* z téhož dne.

Bývalý propuštěný trestanec Jean Valjean se dostal před porotu ve Var za okolností, které vzbudily všeobecnou pozornost. Ničemovi se povedlo oklamat bdělost policie; změnil jméno a domohl se úřadu starosty v jednom z našich severních městeček. V tomto městě značně pozdvihl obchod. Díky neúnavné píli státního zastupitelství byl konečně odhalen a zatčen. Jeho souložnicí byla nevěstka, která zemřela rozčilením v okamžiku, kdy ho zatýkali. Bídníkovi, který je nadán herkulovskou silou, se podařilo uprchnout; ale za tři nebo čtyři dny ho policie opět dopadla přímo v Paříži, když nastupoval do jednoho z dostavníků, které jezdí z hlavního města do vesnice Montfermeil v departementu Seine-et-Oise. Říká se, že tří čtyř dní volnosti využil k tomu, aby si vybral značnou částku, kterou si uložil u jednoho z našich předních bankéřů. Částku odhadnutou na šest až sedm set tisíc franků si prý podle tvrzení žaloby zahrabal na místě jenom jemu známém a nebylo možno se jí tedy zmocnit. Ať je tomu jakkoliv, Jean Valjean byl postaven před porotu ve Var a obžalován z loupeže, které se dopustil asi před osmi lety na jednom z těch poctivých chlapců, kteří, jak v nesmrtelných verších řekl ferneyský patriarcha,

> … až ze Savojska rok co rok
> si přivydělat přichází
> a komíny nám čistí od sazí.

Lupič se odmítl hájit. Obratný a výmluvný člen státního návladnictví však dokázal, že darebák měl pomocníky a byl členem zlodějské tlupy z jihu. Porota uznala, že Jean Valjean je vinen, a odsoudila ho k trestu smrti. Zločinec odmítl podat

odvolání. Král ve své nevyčerpatelné blahovůli ráčil zmírnit trest smrti v doživotní nucené práce. Jean Valjean byl ihned odeslán na galeje v Toulonu.

Nezapomněli jsme, že Jean Valjean žil v Montreuilsur-Mer velmi zbožně. Některé noviny, mezi nimi i *Constitutionnel*, vykládaly změnu trestu jakožto vítězství kněžské strany.

Jean Valjean změnil galejní číslo. Jmenoval se 9430.

Protože se už k věci nevrátíme, řekněme ještě, že s panem Madeleinem zmizel z městečka Montreuil-sur-Mer blahobyt; všechno, co předvídal v oné noci horečných úvah a váhání, se uskutečnilo. Se starostou přišla obec o svou duši. V Montreuil-sur-Mer se sobecky pásli na padlých veličinách a osudně rozkouskovávali kvetoucí celky, což se bez povšimnutí přiházívá denně v lidské společnosti. Dějiny si toho všimly jen jednou, protože se to stalo po Alexandrově smrti. Důstojníci se korunují na krále, dílovedoucí se načas stali továrníky. Rozmohlo se závistivé soupeření. Prostorné dílny pana Madeleina byly zavřeny, budovy zchátraly, dělníci se rozprchli. Někteří opustili kraj, jiní zanechali svého zaměstnání. Od té doby se všechno vyrábělo v malém místo ve velkém, jen pro zisk místo pro dobro celku. Středisko padlo; všude konkurence a sveřepost. Pan Madeleine všechno ovládal a řídil. Jakmile odešel, každý tahal peřinu na sebe; po organizačním duchu zavládl duch sváru; po srdečnosti nastoupila drsnost; a vzájemná nenávist vystřídala zakladatelovu laskavost ke všem; nitky navázané panem Madeleinem se zamotaly a zpřetrhaly, vyrábělo se nesolidně a zhoršené výrobky zabily důvěru; ubylo odbytišť a zmenšily se objednávky; mzda klesla, v dílnách se nepracovalo, nastal úpadek. A potom se už nikdo nestaral o chudinu. Všechno bylo totam.

I stát zpozoroval, že někde byl kdosi rozdrcen. Ani ne za čtyři roky po zjištění poroty, že pan Madeleine je totožný s Jeanem Valjeanem, zdvojnásobily se v obvodu Montreuilsur-Mer náklady

na vybírání daní a pan de Villèle na to upozornil ve sněmovně v únoru 1827.

(2)
Kapitola, v níž si přečteme dva verše, které snad napsal ďábel

Než postoupíme dál, musíme promluvit trochu podrobněji o podivné události, která se zběhla asi ve stejnou dobu v Montfermeil a jež snad má nějaký vztah k domněnkám státního zastupitelství.

V kraji kolem Montfermeil se udržela prastará pověra, o to podivnější, že lidová pověra v samém sousedství Paříže se vyskytuje tak vzácně jako aloe na Sibiři. Patříme k těm, kdo mají v úctě všechno, co je v říši rostlinstva nezvyklé. Tu ji tedy máte, tu pověru z Montfermeil. Lidé tam věří, že si ďábel od nepamětných dob vybral tamější les, aby v něm ukrýval své poklady. Ženy tvrdí, že není zvláštností potkat na sklonku dne v odlehlých částech lesa černého muže, který vypadá jako vozka nebo drvoštěp, má dřeváky, dlouhé kalhoty a plátěnou halenu a jehož lze poznat podle toho, že na hlavě má místo čepice nebo klobouku dva ohromné rohy. Omyl tady není opravdu možný. Ten muž obyčejně kope jámu. Setkání s ním se dá využít trojím způsobem. Předně toho muže zastavíte a promluvíte s ním. A tu se přesvědčíte, že muž je obyčejný venkovan, který vypadá černý jen proto, že už je šero, že nekope jámu, ale seče trávu pro krávy, a že to, co jste považovali za rohy, jsou jenom vidle, které nese na zádech a že v šalebném večerním šeru to vypadá, jako když mu jejich hroty vyrůstají z hlavy. Vrátíte se domů a do týdne zemřete. Druhý způsob je dívat se na něho, počkat, dokud jámu nevykope, nezahrabe a neodejde; potom rychle doběhnete k jámě, vyhrabete ji, vezmete z ní „poklad“ který tam černý muž určitě ukryl. V tom případě zemřete za měsíc. Konečně je třetí možnost; na černého

muže nepromluvíte, nepodíváte se na něho a utečete, jako když za vámi hoří. A zemřete do roka.

Protože všechny tři způsoby mají své nevýhody, je nejoblíbenější druhý, který má před ostatními alespoň tu přednost, že se zmocníte pokladu, byť jenom na měsíc. Odvážní mužové, kteří nepromeškají žádnou příležitost, vyhrabali prý dosti často jámy vykopané černým mužem a pokusili se ďábla okrást. Zdá se však, že výsledek není valný, máme-li věřit tradici, a obzvláště dvěma záhadným veršům v barbarské latině, které zanechal nehodný normanský mnich a trochu čaroděj – Tryfon. Tryfon je pohřben v opatství Saint-George de Bocherville nedaleko Rouenu a na jeho hrobě se líhnou ropuchy.

Člověk prý se při tom pořádně nadře, protože jámy bývají zpravidla velmi hluboké, pot z něho lije, hrabe, lopotí se celou noc – to se přece dělává jen v noci –, košili má propocenou, svíčka mu dohoří, na rýči vyláme zuby, a co najde, když se dostane na dno jámy, jaký je ten ďáblův poklad? Jediný sou, někdy zlaťák, kámen, kostra, zkrvavená mrtvola, někdy kouzlo přeložené na čtyřikrát jako list papíru uložený v náprsní tobolce, někdy nic. Pravděpodobně to napovídají všetečným zvědavcům Tryfonovy verše:

Fodit, et in fossa thesauros condit opaca,
As, nummos, lapides, cadaver, simulacra,
nihilque.[114]

Zdá se, že za našich dnů se tam najde prachovnice s kulemi nebo staré promaštěné a začernalé karty, s nimiž zřejmě hrával čert. Tryfon se o těchto dvou posledních nálezech vůbec nezmiňuje, vždyť žil ve dvanáctém století a ďábel neměl tolik vtipu, aby vynašel střelný prach před Rogerem Baconem a karty před Karlem VI.

114 Kope a v temné jámě ukrývá poklad, haléř, mince, oblázky, mrtvolu, přeludy, nic.

Kdo hraje s takovými kartami, může být jist, že prohraje svůj majetek; a střelný prach, který najde v růžku, mu vybuchne v ruce.

Tedy krátce po tom, kdy se státní zastupitelství domnívalo, že se bývalý trestanec Jean Valjean za svého několikadenního útěku potuloval v okolí Montfermeil, lidé si všimli, že starý cestář Boulatruelle „má co dělat" v lese. V kraji se povídalo, že Boulatruelle býval v káznici; byl pod jakýmsi policejním dozorem, a protože nemohl nikde nalézt práci, silniční správa ho zaměstnávala za sníženou mzdu jako cestáře na cestě vedoucí z Gagny do Lagny.

Na Boulatruella se místní lidé dívali zvysoka, protože byl příliš uctivý, příliš ochotně před každým smekal a pak se třásl a usmíval na četníky; říkalo se, že je pravděpodobně spolčen s nějakou bandou a že navečer číhává v lesních houštinách. Navíc se ještě o něm povídalo, že pije.

Poslechněte si, co lidé vypozorovali.

Nějakou dobu Boulatruelle nechával předčasně štěrkování a ostatní práce na silnici a odcházel s motykou do lesa. Potkávali ho zvečera na nejopuštěnějších pasekách, v nejspletitějších houštinách, vypadal, jako když něco hledá, a často kopal v zemi. Ženské ho zpočátku považovaly za Belzebuba, ale neměly o nic menší strach, když v něm později poznaly Boulatruella. Tahle setkání zřejmě Boulatruella dopalovala. Zřejmě nechtěl, aby ho někdo viděl a myslil, že podniká něco tajného.

Po vsi se říkalo: „Je jasné, že se někde zjevil ďábel. Boulatruelle ho zahlédl a hledá. Je tak prohnaný, že by dovedl i Lucifera napálit." Voltairiáni dodávali: „Doběhne Boulatruelle čerta nebo čert Boulatruella?" Báby se důkladně křižovaly.

Potom Boulatruelle zanechal toulání lesem a vrátil se k práci na silnici. Mluvilo se o jiných věcech.

Někteří lidé však byli zvědaví i potom a věřili, že za tím jistě něco vězí – ne snad nějaký báječný pohádkový poklad, třeba jen šťastný nález, opravdovější a hmatatelnější než čertovy bankovky,

a že se cestář o tom nějak doslechl. Nejzvědavější byl učitel a krčmář Thénardier, který byl zadobře se všemi a nijak nepohrdal Boulatruellovým přátelstvím.

„Že byl na galejích?“ říkával Thénardier. „Panebože! Cožpak víme, kdo všechno tam byl a kdo všechno se tam ještě dostane!“

Jednou večer učitel tvrdil, že by někdejší spravedlnost byla dovedla vypátrat, co Boulatruelle dělává v lese, a že by ho byla dovedla přinutit, aby pověděl pravdu; byli by ho mučili a Boulatruelle by byl určitě neobstál při zkoušce vodou.

„Podrobíme ho zkoušce vínem,“ řekl Thénardier.

Usedli ve čtyřech a starému cestáři objednali víno. Boulatruelle pil nesmírně a mluvil málo. S obdivuhodnou dovedností, přímo mistrovsky kombinoval pijáckou žízeň se soudcovskou mlčenlivostí. Ale v opilosti a za stálého dorážení a naléhání mu uniklo několik nesouvislých vět, kterým učitel i Thénardier porozuměli takto:

Jednoho rána, když Boulatruelle šel za svítání do práce, objevil v lesní houštině lopatu a rýč; *jako by je tam někdo schoval*. Pomyslil si, že je to lopata a rýč tatíka Six-Foursa, nosiče vody, a zapomněl na to. Ale večer toho dne viděl, aniž sám byl spatřen, protože byl ukryt za velkým stromem, jak po cestě k nejhustší části lesa jde „člověk, který vůbec není z kraje a kterého prý Boulatruelle velmi dobře zná.“ Což si Thénardier „přeložil“: kamarád z galejí. Boulatruelle se paličatě bránil povědět jim jméno. Ten člověk nesl balík, něco hranatého, velkou krabici nebo kufřík. Boulatruella to překvapilo. Teprve za sedm až osm minut si opět na toho člověka vzpomněl. Ale bylo už pozdě, muž byl pryč, setmělo se a Boulatruelle ho už nenašel. Umínil si tedy, že si na něho počíhá na lesní pasece. Svítil měsíc. Za dvě tři hodiny spatřil Boulatruelle člověka, který tentokrát nenesl kufřík, ale rýč a lopatu. Boulatruelle nechal muže minout a ani se ho nepokusil zastavit; řekl si, že muž je třikrát silnější než on, navíc ozbrojen rýčem, a kdyby ho poznal nebo pochopil, že byl poznán, že by ho snad zabil. Dojemné shledání starých kamarádů, kteří se opět

potkali. Ale lopata a rýč byly pro Boulatruella paprskem, kterého se zachytil: ráno se rozběhl do houštiny, ale nenašel tam ani lopatu ani rýč. Z toho usoudil, že ten člověk zašel do lesa, rýčem vyhloubil díru, zahrabal kufřík a lopatou zaházel jámu. Protože byl kufřík příliš malý, aby se v něm skryla mrtvola, obsahoval jistě peníze. A tak se Boulatruelle dal do pátrání. Prohledal a proslídil celý les a prohrabal všechna místa, kde podle jeho mínění bylo hlínou nedávno hnuto. Marně.

Nic neodkryl. V Montfermeil na to už nikdo nemyslil. Jenom některé tetky říkaly: „Věřte mi, ten cestář z Gagny to nedělal pro nic za nic; je jisto, že čert přišel."

(3)
Řetěz okovů byl určitě nějak připraven, aby mohl být přeražen jedním úderem kladiva

Ke konci října téhož roku 1823 spatřili obyvatelé Toulonu, jak se po velké bouři vrací do jejich přístavu k opravě válečná loď *Orion*; patřila k středomořské eskadře a později sloužila v Brestu za školní plavidlo.

Koráb, byť ochromený, protože s ním moře zle naložilo, vzbudil při vjíždění do rejdy obecnou pozornost. Měl vztyčenou vlajku, které příslušelo jedenáct čestných dělových výstřelů; lodní děla je ránu po ráně opětovala; dvaadvacet ran dohromady. Kdosi spočítal, že na výstřely na počest králů a vojenských hodnostářů, na hlomozné projevy etikety a obřadnosti rejd a tvrzí, na výstřely při východu a západu slunce, a salvy, jimiž se navzájem pozdravují válečné lodi a kdekterá pevnost při otvírání a zavírání bran atd. atd., vystřílí civilizovaný svět do vzduchu za každých čtyřiadvacet hodin na celé zemi sto padesát tisíc zbytečných dělových ran. Při šesti francích za dělovou ránu se devět set tisíc franků denně – čili tři sta miliónů

franků ročně – proměňuje v dým. A to je jen zcela nepatrná ukázka. Mezitím chudina umírá hlady.

Za restaurace se roku 1823 říkalo „období španělské války". Tato válka zahrnovala v jedné jediné události událostí mnoho a značně zvláštních. Pro bourbonský rod byla zároveň znamenitou záležitostí rodinnou; francouzská větev rodu totiž podporovala a chránila větev madridskou, to jest, zastávala úlohu staršího sourozence; od zdánlivého návratu k národní tradici se připletly poddajnost a povolnost k vládním kabinetům severu; vévoda angoulêmský, jemuž liberální noviny přezdívaly *andujarský hrdina*, potlačoval s triumfálním výrazem, poněkud odporujícím jeho pokojnému vzezření, starou, velmi citelnou krutovládu svaté inkvizice, svářící se s chimérickým terorismem liberálů; k zděšení starých ovdovělých kněžen se pod názvem *descamisados*[115] vzkřísili sansculoti; monarchismus se stavěl proti pokroku a označoval jej za anarchii; podkopnická práce teorií z roku 1789 byla naráz přerušena; Evropa zakřikla francouzskou myšlenku, která se vydala na cestu kolem světa: princ carignanský, pozdější Karel Albert, se jako dobrovolník s granátnickými nárameníky z červené vlny postavil po bok svrchovanému synu Francie v jeho křižácké válce proti národu; po osmiletém odpočinku táhli císařští vojáci znovu do boje, zestárlí, smutní a pod bílou kokardou; v rukou hrstky francouzských hrdinů v cizině vlál trojbarevný prapor, jako kdysi před třiceti lety bílý prapor nad Koblencí; mniši se mísili mezi vojáky; duch svobody a nových myšlenek se pod bodáky umoudřil; výstřely z děl umlčely zásady; Francie bourala silou, co vytvořila duchem; jinak byli nepřátelští vojevůdcové na prodej, vojáci váhali, města se dobývala miliony bankovek; skutečného vojenského nebezpečí nebylo, ale výbuch byl možný jako v každém dobytém a obsazeném podkopu; prolilo se málo krve, dobylo se málo cti, dost hanby pro některé a slávy

115 Muži bez košilí – špan. revolucionáři.

pro nikoho; taková byla ta válka, vedená princi z rodu Ludvíka XIV. a generály z Napoleonovy školy, jejím smutným údělem bylo, že nepřipomínala ani velkou válku, ani velkou politiku.

Některé válečné úspěchy byly značné; dobytí Trocadera bylo pěkným vojenským výkonem; ale úhrnem opakujeme: válečné trubky vydávaly puklý zvuk, celý podnik byl podezřelý, historie souhlasila s Francií, která se tu pozlátkovou slávu rozpakovala přijmout.

Je zřejmé, že někteří španělští důstojníci, kteří se měli postavit na odpor, ustoupili příliš snadno, a nabízí se domněnka, že vítězství bylo dosaženo podplácením; zdálo se, že bylo získáno víc generálů než bitev, a vítězný voják se vracel pokořen. Byla to vskutku ponižující vojna a v záhybech praporu bylo možno číst slova Banque de France – *Francouzská banka*.

Vojáci z vojny 1808, na které se strašlivě zřítila Zaragoza, se v roce 1823 mračili, když viděli, jak snadno se otvírají brány pevností, a začínalo se jim stýskat po Palafoxovi[116]. Francouzská povaha vidí před sebou raději Rostopčina než Ballesterosa[117].

Hledíme-li na věc z vážnějšího hlediska, snadno zjistíme, že takové válčení uráželo francouzského vojenského ducha a že se protivilo i duchu demokracie. Byl to zotročující podnik. V tomto tažení měl francouzský voják, syn demokracie, vnutit jařmo jinému. Odporná protismyslnost. Francie je stvořena, aby burcovala ducha národů, a ne aby jej dusila. Všechny evropské revoluce od roku 1792 jsou vlastně Francouzskou revolucí; z Francie září svoboda. To je skutečné slunce. „Jen slepý je nevidí!“ řekl Bonaparte.

Válka roku 1823 je atentát na ušlechtilý španělský národ a byla tedy zároveň atentátem na Francouzskou revoluci. Francie se dopustila ohavného činu – násilí; protože kromě osvobozovací války

116 Špan. vojevůdce, bránil v r. 1808 Zaragozu proti Francouzům.

117 Kapitulantský špan. generál z r. 1823.

je násilím všechno, co dělají vojska. To naznačuje slovo *trpná poslušnost*. Armáda je podivné kombinační veledílo, jehož síla plyne z nesmírného součtu nemohoucností. Je to válka, vedená lidmi proti lidem bez ohledu na lidskost.

Válka v roce 1823 byla Bourbonům osudná. Považovali ji za úspěch. Vůbec neviděli, jak je nebezpečné zabíjet myšlenku vojenským rozkazem. Ve své krátkozrakosti zašli tak daleko, že místo živelného pohybu zavedli do svého zřízení zločinnou ochablost. Do jejich politiky vstoupil duch úkladů. V roce 1823 již klíčil rok 1830. V jejich úradách se tažení do Španělska stalo důvodem pro násilné činy a pro dobrodružství práva z boží milosti. Jakmile obnovili ve Španělsku *el rey neto*[118], mohli doma obnovit absolutní království. Upadli do strašlivého omylu, když považovali poslušnost vojáka za souhlas národa. Sebedůvěra připravuje o trůny. Není radno usnout ani ve stínu jedovatého stromu mancenily, ani ve stínu armády.

Vraťme se k lodi *Orion*.

Za válečných operací, kterým velel princ generalissimus, křižovala ve Středozemním moři eskadra. Právě jsme řekli, že *Orion* k ní patřil a že byl událostmi na moři přinucen k návratu do Toulonu.

Přítomnost válečné lodi v přístavu nesmírně láká a vzrušuje davy. Je to velkolepá podívaná a dav miluje všechno, co je velkolepé.

Válečná loď je nejnádhernějším utkáním lidského ducha s přírodní silou.

Je spojením nejtěžších látek s nejlehčími, protože musí odolávat třem skupenstvím zároveň – tuhému, kapalnému i plynnému – a musí se všemi třemi zápasit. Má jedenáct železných drápů, kterými se zachycuje žuly na dně mořském, má víc křídel a tykadel než hmyz, aby zachytila vítr v mracích. Oddychuje sto dvaceti kanóny jako ohromnými polnicemi a hrdě odpovídá blesku. Oceán

118 Čistého krále (špan.).

se ji snaží svést z cesty děsivou podobností svých vln, ale loď má svou duši, kompas, a ten jí radí a stále ukazuje k severu. V temných nocích jí majáky nahrazují hvězdy. A proti větru má lano a plachtu, proti vodě dřevo, proti skále železo, mosaz, olovo, proti stínu světlo a proti nesmírnosti magnetickou střelku.

Chceme-li si učinit představu o všech těch gigantických rozměrech, jejichž soubor tvoří válečnou loď, stačí, abychom vstoupili pod jednu z krytých šestiposchoďových hrází v brestském nebo toulonském přístavu. Tam jsou rozestavěné lodi jako pod poklopem. Ten ohromný trám, to je ráhno; ten veliký dřevěný sloup, který leží na zemi a jehož druhého konce sotva dohlédnete, je stožár. Od paty v podpalubí až k vrcholu v mračnech měří šedesát sáhů a jeho podstavec má tři stopy v průměru. Hlavní stožár se tyčí dvě stě sedmnáct stop nad čarou ponoru. Za našich otců používalo námořnictvo lan, dnešní užívá řetězů. Jenom hromada řetězů na lodi se stem děl je čtyři stopy vysoká, dvacet stop dlouhá a osm stop široká. A kolik dříví se spotřebuje na takovou loď? Tři tisíce krychlových metrů. Je to plovoucí les.

A to mluvíme jen o vojenské lodi, jakých se užívalo před čtyřiceti lety, o prosté plachetní lodi; pára, tehdy ještě v plenkách, připojila později k divu, kterému se říká válečná loď, nové zázraky. Dnes například je plachetní loď se šroubem ohromující stroj, který ke svému pohybu potřebuje tři tisíce čtverečních metrů plachet a parní kotel o síle dvou tisíc pěti set koní.

I stará loď Kolumbova a Ruyterova je lidským veledílem. Její síla je stejně nevyčerpatelná, jako je dutí větru nekonečné, nabírá vítr do plachet a dobře se vyzná v nesmírné spoustě vln, pluje a vládne.

Přece však nadejde hodina, kdy prudký vichr zlomí ráhno šedesát stop dlouhé jako slámu, kdy vítr ohne jako sítinu stěžeň čtyři sta stop vysoký, kdy se kotva, která váží deset tisíc liber, zkroutí v tlamě vlny jako rybářova udice v čelistech štiky, kdy příšerná děla vyrážejí naříkavý a zbytečný řev a vichřice odnáší všechno

do prázdna a do tmy, kdy všechna mohutnost a všechen majestát klesne pod nátlakem vyšší moci a vyššího majestátu.

Člověk se pokaždé zasní, kdykoliv se před ním rozvine nějaká nesmírná síla, a nakonec se ukáže její nesmírná slabost. A tak se zvědavci kupí v přístavech kolem nádherných válečných strojů a plavidel a ani si dobře neuvědomují proč.

Od rána do večera byla nábřeží, mola a hráze toulonského přístavu plná povalečů a zevlounů, kteří neměli nic na práci než se dívat na *Orion*.

Koráb *Orion* už dlouho postonával. Při dřívějších plavbách se mu na kýl přisála silná vrstva škeblí, čímž loď ztratila polovinu své rychlosti; předešlého roku ji vytáhli na pobřeží, aby jí škeble oškrábali, a potom ji zase spustili na moře. Ale při seškrabování se poškodily kýlové klíny. U Baleár povolil bok a otevřel se, a protože se tehdy ještě neužívalo k pobíjení plechu, začala loď nabírat vodu. Přihnal se prudký vítr, pobořil střílnu na levoboku a poškodil nosnou tyč přední plachty. S těmito poruchami se *Orion* vrátil do Toulonu.

Kotvil nedaleko arzenálu. Mužstvo bylo na palubě a opravovalo jej. Na pravoboku trup poškozen nebyl, ale místy bylo odtrženo obložení, aby do lodní kostry mohl pronikat vzduch.

Jednoho rána byl dav, který koráb pozoroval, svědkem neštěstí.

Lodní posádka upevňovala plachty na ráhnech. Hlídač ve strážním koši, který měl na pravoboku zachytit cíp plachty, ztratil rovnováhu. Bylo vidět, jak zavrávoral, dav shromážděný na nábřeží u arzenálu vykřikl, muž se střemhlav řítil dolů, otočil se kolem ráhna, nad propastí rozpřáhl ruce. V letu se zachytil lana nejdřív jednou rukou, potom druhou a zůstal tam viset. Pod ním v závratné hloubce bylo moře. Prudkým dopadem se lano rozkymácelo jako visutá houpačka. Muž lítal z jedné strany na druhou, jako kámen v praku.

Pokusit se mu pomoci znamenalo vydat se v strašlivé nebezpečí. Nikdo z námořníků se k tomu neměl, přestože byli do jednoho rybáři z pobřeží, nedávno odvedení. Zatím nešťastný hlídač

umdléval; nebylo mu vidět únavu v obličeji, vyčerpanost se však začala jevit ve všech jeho údech. Paže se mu napínaly ve strašlivé námaze. Každý pokus dostat se k němu jenom zvětšoval výkyvy lana. Muž nekřičel, protože se bál plýtvat silami. Všichni čekali, až se pustí lana, a občas odvraceli hlavu, aby neviděli, jak letí dolů. Jsou chvíle, kdy konec provazu, příčka žebříku, větev stromu znamenají život, a je strašlivá podívaná na člověka, když se od nich utrhne a padá jako zralý plod.

Náhle diváci zpozorovali muže, který mezi lanovím šplhal pružně jako pardál. Měl červenou halenu – byl to tedy trestanec – a zelenou čepici –, tedy odsouzený na doživotí. Když se dostal do výše stožárového koše, čepici mu odnesl vítr a objevila se bílá hlava; nebyl to tedy mladý člověk.

Trestanec, zaměstnaný na palubě se skupinou vězňů, přiběhl ihned ke službu konajícímu důstojníkovi, a uprostřed zmatku a váhání mužstva, kdy všichni námořníci zděšeně ustupovali, požádal důstojníka, aby mu dovolil nasadit život na hlídačovu záchranu. Jakmile důstojník přikývl, trestanec jediným úderem kladiva přerazil řetěz na noze a vyšplhal se po laně do ráhnoví. V tu chvíli si nikdo neuvědomil, jak lehce přerazil řetěz. Na to si vzpomněli až později.

Ve vteřině byl trestanec na ráhně. Na chvilku se zastavil, jako by ráhno měřil pohledem. Tyto vteřiny připadaly divákům jako věčnost. Konečně trestanec zdvihl oči k nebi a lidé spatřili, jak vykročil kupředu. Dav si oddychl. Viděli, jak trestanec běží po ráhně. Jakmile se dostal na konec, přivázal k ráhnu jeden konec lana – přinesl je s sebou –, druhý konec hodil dolů a začal se po něm spouštět. To byla chvíle nevýslovného napětí, protože teď viseli nad propastí dva muži místo jednoho.

Vypadalo to, jako když se pavouk chystá lapit mouchu; jenomže tady pavouk přinášel život, nikoliv smrt. Deset tisíc párů očí se upíralo na oba muže. Nikdo ani nehlesl, nikdo nepromluvil, stejné

chvění stahovalo obočí. Všechna ústa zatajovala dech, jako by se bála, aby nezesílila vítr, který otřásal oběma ubožáky.

Zatím se trestanci podařilo dostat se do blízkosti námořníka. Bylo načase; ještě chvíli, a vyčerpaný a zoufalý muž by byl klesl do propasti; trestanec kolem něho pevně ovinul konec lana, jehož se jednou rukou držel, zatímco druhou pracoval. Konečně dav viděl, jak se trestanec vyšplhal zpátky na ráhno a vytáhl za sebou hlídače: chvíli ho podpíral, popřál mu času, aby nabyl sil, potom ho vzal do náručí a donesl ho po ráhně ke stěžni a odtamtud do strážního koše, kde ho spustil do rukou kamarádů.

V tu chvíli začal dav tleskat; někteří staří vězeňští dozorci plakali, ženy na nábřeží se objímaly a bylo slyšet hlasy, volající v jakémsi návalu rozněžnění: „Milost tomu muži!“

Ten však cítil, že jeho povinností je ihned sestoupit a připojit se ke skupině vězňů. Aby se k nim rychleji dostal, přeručkoval po lanoví a rozběhl se po spodním ráhně. Všichni ho sledovali pohledem. Najednou v nich zatrnulo; ať to bylo tím, že byl unaven nebo že se mu zatočila hlava, jako by zaváhal a zavrávoral. Dav hlasitě vykřikl. Trestanec právě spadl do moře.

Pád byl nebezpečný. Vedle *Orionu* kotvila fregata *Algésiras* a ubohý trestanec se zřítil mezi obě lodi. Byla obava, aby se nedostal pod jednu nebo pod druhou. Čtyři muži rychle vskočili do loďky. Dav je povzbuzoval, úzkost znovu sevřela srdce všech, kdo přihlíželi. Trestanec se na hladině neobjevil. Zmizel v moři, aniž je rozvlnil, jako by byl spadl do sudu oleje. Hledali hákem, potápěli se. Marně. Pátrali po něm až do večera; nenašli ani jeho mrtvolu.

Nazítří toulonské noviny otiskly těchto několik řádků: „Dne 17. listopadu 1823. – Včera spadl do moře a utopil se trestanec, odsouzený k nucené práci na palubě *Orionu*, když se vracel z místa, kde zachránil námořníka. Jeho mrtvola nebyla nalezena. Pravděpodobně se dostal pod kůly arzenálu. Muž byl zapsán pod číslem 9430 a jmenoval se Jean Valjean.“

KNIHA TŘETÍ
Vyplnění slibu daného mrtvé

(1)
Trampoty s vodou v Montfermeil

Montfermeil leží mezi Livry a Chelles na jižním kraji náhorní planiny, která odděluje Ourcq od Marny. Dnes je to dost velký městys, který se po celý rok honosí vilami se sádrovou omítkou a v neděli rozesmátými měšťany. V roce 1823 tam nebylo ani tolik bílých domů, ani tolik spokojených měšťanů. Byla to jen dřevěná vesnice. Tu a tam bylo vidět několik vil z minulého století, které jste rozeznali po panském vzhledu, podle balkónů z tepaného železa a vysokých oken, jejichž malé tabulky tvořily na běli spuštěných žaluzií celou stupnici rozličných zelení. Nicméně byl Montfermeil vesnicí. Obchodníci na odpočinku a letní hosté ho dosud neobjevili. Bylo to místo klidné a pěkné, stranou všech důležitějších cest; žilo se tam lacino, jako vůbec na venkově, kde je všeho nadbytek a všechno po ruce. Jedině vody tu byl vzhledem k vysoko položené náhorní rovině nedostatek.

Musilo se pro ni chodit dost daleko. Konec vesnice směrem ke Gagny čerpal vodu v překrásných rybnících v nedalekém lese; druhý konec, který se shlukl kolem kostela, nacházel pitnou vodu jen v malém prameni uprostřed návrší nedaleko silnice do Chelles, asi čtvrt hodiny od Montfermeil.

Zásobování vodou byla krušná práce pro každou domácnost. V zámožnějších staveních – a k místní aristokracii patřila i Thénardierova krčma – platili čtvrtník za vědro muži, který se živil donáškou vody a měl z vodních poměrů v Montfermeil osm sou denně; ale nosič vody pracoval jen do sedmi hodin v létě a do

pěti v zimě, a jakmile nastal soumrak a okenice přízemků se zavřely, musili si všichni, kdo byli bez vody, dojít pro ni sami nebo se obejít bez ní.

To nahánělo hrůzu ubohému stvoření, na něž čtenář nezapomněl, malé Cosettě. Vzpomínáte si, že Thénardierovi měli z Cosetty dvojí užitek; její matka jim platila a holčička u nich sloužila. Thénardierovi si nechali Cosettu u sebe, i když jim matka přestala platit, jak jsme se o tom dočtli v předešlých kapitolách. Měli ji za služku. Jako služka musila běhat pro vodu, kdykoliv bylo potřebí. Proto dítě, které se děsilo myšlenky, že půjde potmě k prameni, bedlivě hledělo, aby v domě bylo dost vody.

Vánoce roku 1823 byly v Montfermeil výjimečně skvělé. Začátek zimy byl mírný, nepršelo ani nesněžilo. Komedianti z Paříže dostali od pana starosty povolení postavit si boudy na hlavní vesnické ulici a hlouček potulných kramářů si podle téhož dovolení rozbil krámky na kostelním náměstí a odtud až do Pekařské uličky, kde, jak si snad vzpomínáte, byla Thénardierova krčma. To naplnilo hospody a výčepy a vlilo do klidného kraje hlučný a veselý život. Jako věrný dějepisec musím říci, že mezi zvláštnostmi na náměstí byl zvěřinec, v němž dva ohyzdní paňácové, oblečení v hadry a přišedší bůhvíodkud, ukazovali v roce 1823 montfermeilským sedlákům strašné brazilské supy, které naše Královské muzeum má teprve od roku 1845. Supi měli kolem očí tříbarevnou kokardu. Zdá se mi, že přírodopisci říkají tomuto ptáku *Caracara Polyborus*; patří do řádu dravců a do čeledi supovitých. Několik dobrých starých bonapartistických vojáků, kteří žili ve vsi na odpočinku, se chodilo na dravce zbožně dívat. Vyvolavači prohlašovali tříbarevnou kokardu za jedinečný zjev, který dobrý pánbůh stvořil jenom pro jejich zvěřinec.

Právě na Štědrý večer popíjelo několik mužů – formanů a podomních obchodníků – u stolu kolem čtyř nebo pěti svíček v nízké místnosti Thénardierovy hospody. Místnost vypadala jako vnitřek

každé jiné hospody; stoly, cínové konvice, láhve, pijáci, kuřáci; málo světla, hodně hluku. Rok 1823 se vyznačuje dvěma předměty, které byly tehdy u měšťanské třídy v módě; byly tu na jednom stole: kaleidoskop a plechová svítilna. Thénardierová hlídala večeři, která se pekla na pěkně jasném ohni; manžel Thénardier pil s hosty a mluvil o politice.

Kromě povídání o politice, jehož hlavními náměty byla španělská válka a vévoda angoulêmský, bylo slyšet ve všeobecném hluku i místní zprávy jako:

„V okolí Nanterre a Suresnes se urodilo hodně vína. Tam, kde počítali s dvanácti sudy, mají jich dvacet. Hrozny v lisech daly hodně šťávy." – „Ale hrozny snad ještě nebyly dozrálé?" – „Tady v kraji nesmí být vyzrálé. Dozrají-li, víno na jaře sedne." – „To tam asi mají hrozny drobnozrnné?" – „Ještě drobnější než tady. Musí se sklízet zelené."

A podobně…

Jeden mlynář se rozkřikl:

„Copak jsme odpovědni za to, co je v pytlích? Dostaneme v nich spoustu zrní, a nemůžeme si hrát a přebírat je; tak to přijde všechno mezi mlýnské kameny; je tam jílek, koukol, lecha, vikev, semenec a všelijaký neřád, a to do toho nepočítám kaménky, kterých je v některém obilí spousta, obzvláště v bretaňském obilí. Bretaňské obilí melu nerad, zrovna tak jako dřevař nerad řeže trámy, ve kterých jsou hřebíky. Představte si, kolik je v tom škodlivého prachu. Potom si lidé naříkají na mlynáře. Neprávem. Nemůžeme za špatnou mouku."

Mezi dvěma okny seděl vedle hospodáře sekáč, ujednával s ním cenu za jarní posečení louky a říkal:

„Neškodí, je-li tráva mokrá. Lépe se seče. Rosa je dobrá, pane. To je jedno; ale ta tráva, ta vaše tráva je ještě mladá a seče se špatně. Je tak jemná, že se ohýbá pod kosou."

A tak dál…

Cosetta byla na svém obvyklém místě, seděla na trnoži kuchyňského stolu u krbu. Byla v hadrech, na bosých nohou měla dřeváky a v záři z krbu pletla vlněné punčochy pro malé Thénardierky. Pod židlemi si hrálo kotě. Ze sousední místnosti bylo slyšet smích a povídání dvou svěžích dětských hlasů, Eponiny a Azelmy.

V rohu u krbu visel na hřebíku karabáč.

V přestávkách se odněkud z domu do hospodského hluku ozýval pláč malého dítěte. Byl to chlapeček, který se Thénardierové narodil jedné zimy – „sama nevím proč," říkala, „snad že bylo zima," – a kterému bylo něco přes tři roky. Matka ho odkojila, ale nemilovala. Když křik mrněte byl příliš protivný, řekl Thénardier: „Tvůj syn brečí, jdi se podívat, co chce." „Mám ho až po krk," odpověděla matka. A opuštěný chlapeček plakal potmě dál.

(2)
Dvě dokreslené podobizny

V této knize jsme viděli Thénardierovy jenom z profilu; teď si tu dvojici obejdeme a podíváme se na ni ze všech stran.

Thénardierovi bylo něco přes padesát let; paní Thénardierové asi čtyřicet, což znamená u ženy padesát; mezi ženou a manželem byla tedy věková rovnováha.

Čtenáři si snad uchovali v paměti obraz velké Thénardierové od prvního setkání; byla světlovlasá, červená, tlustá, masitá, hranatá, ohromná a čilá; patřila, jak jsme už řekli, k druhu obrovitých divošek, které honosně vysedávají na výročních trzích s náušnicemi velkými jako dlažební kameny. Uklízela byt, postele, pokoje, prala prádlo, vařila, mračila se, smála i čertila. Měla jen jedinou službu pro všechno – Cosettu; myšku ve službách slona. Při zvuku jejího hlasu se všechno třáslo: okna, nábytek i lidé. Její obličej, posetý pihami, vypadal jako cedník. Měla vousy. Bylo to typické trhovecké

lamželezo v sukních. Báječně klela; chlubila se, že ranou pěstí rozbije ořech. Kdyby romány, které četla, nebyly v té obryni odhalily citlivku, nebylo by nikoho napadlo říci o ní: je to žena. Thénardierová byla děvka naroubovaná na prodavačku ryb. Kdo ji slyšel mluvit, řekl: to je četník; kdo se díval, jak pije, podotkl: to je forman; kdo ji pozoroval, jak zachází s Cosettou, bez váhání prohlásil: to je kat. Mlčela-li, vyčníval jí z úst jeden zub.

Thénardier byl mužíček hubený, bledý, hranatý, kostnatý a vyzáblý. Vypadal chorobně, ale dařilo se mu báječně; tam začínala jeho prohnanost. Z opatrnosti se usmíval a byl zdvořilý skoro ke každému, ba i k žebrákům, když odmítali almužnu. Měl pohled kuny a vzezření spisovatele. Velmi se podobal portrétům abbého Delilla. Jeho oblíbenost záležela v tom, že pil s formany. Nikdo ho nedovedl opít. Kouřil z velké dýmky. Nosil pracovní halenu a pod ní staré černé šaty. Tvářil se, že rozumí literatuře a materialismu. Znal jména Voltaire, Raynal, Parny atd., a napodiv i svatého Augustina, a dovolával se jich, aby podepřel své výroky. Tvrdil, že má svou „soustavu". Jinak to byl velký podfukář. Filozofující darebák! Takové odrůdy jsou známy. Vzpomínáte si, jak předstíral, že sloužil na vojně; s chutí vypravovával, jak jako seržant šestého nebo devátého lehkého jezdeckého pluku kryl proti celé škadroně černých husarů vlastním tělem nějakého těžce zraněného generála a zachránil ho z deště kulí. Proto si dal na zeď honosnou vývěsní tabuli a celý kraj říkal jeho krčmě „hostinec u waterlooského seržanta". Byl svobodomyslný a přísahal na klasiky a na Bonaparta. Ve vsi se říkalo, že kdysi studoval a chtěl být knězem.

Věříme, že v Holandsku studoval na hostinského. Tento složitý darebák byl podle nutnosti Vlámem ve Vlámsku, Francouzem v Paříži, Belgičanem v Bruselu a pohodlně seděl na dvou židlích. Jeho hrdinství u Waterloo známe. Zřejmě trochu přeháněl. Jeho živlem byly stálé změny, pletichy, dobrodružství; rozervané svědomí vleče za sebou rozháraný život; a je pravděpodobné, že v bouřlivém

časovém úseku 18. června 1815 Thénardier patřil k odrůdě loupeživých markytánů, kteří, jak jsme už vyprávěli, se toulali krajem, prodali to, ukradli ono, a obyčejně s celou rodinou jezdili v nějaké pajdavé káře za pochodujícím vojskem a pudově se přidávali vždycky k těm, kdo vyhrávali. Když polní tažení skončilo, Thénardier měl, jak říkal, „malou hotovost", nastěhoval se do Montfermeil a otevřel si tam krčmu.

Jeho „hotovost" složená z peněženek a hodinek, zlatých prstenů a stříbrných křížků, posbíraných v době žní v brázdách posetých mrtvolami, nebyla velká a nepřivedla daleko markytána, z něhož se vyklubal krčmář.

Thénardier měl v pohybech jakousi přímočarost, která připomínala kasárna, když se k nim přidalo zaklení, a seminář, kdykoli se pokřižoval. Byl krasořečník. Činil se, aby se o něm věřilo, že je učený. Nicméně učitel vypozoroval, že dělá „hrubky". Pečlivě psal účty pocestným, ale zkušené oči v nich často našly pravopisné chyby. Byl to potměšilec, labužník, povaleč a chytrák. Nepohrdal služkami, a proto si jeho žena už nebrala služebnou. Obryně byla žárlivá. Namlouvala si, že celý svět touží po jejím hubeném a žlutém mužíčkovi.

Thénardier, člověk nad všechno pomyšlení zchytralý i rozvážný, byl spořádaný ničema. Nejhorší odrůda, poněvadž je k ní přimícháno pokrytectví.

To však neznamená, že Thénardier nebyl občas schopen hněvu zrovna tak jako jeho žena; ale to se stávalo zřídka a jen tehdy, když ho popadl vztek na celé lidské pokolení, kdy měl v sobě výheň nenávisti, protože patřil mezi lidi, kteří se věčně mstí, kteří si stěžují na všechno, co se děje i co se na ně hrne, a kteří jsou stále hotovi vrhnout se na prvního člověka, jejž potkají, kteří žalují na stálá zklamání, pohromy a nezdary svého života. Ve chvílích, kdy v něm všechno kvasilo a kyslo a překypovalo ústy i pohledem, byl děsný. Běda tomu, na kom si v tu chvíli vylil vztek!

Kromě všech ostatních vlastností byl Thénardier podle okolností pozorný, důvtipný, mlčenlivý nebo povídavý, ale vždycky velmi prozíravý. Měl pohled námořníků, kteří jsou zvyklí mhouřit oči před dalekohledem. Thénardier byl diplomat.

Kdykoli přišel někdo poprvé do krčmy a spatřil Thénardierovou, řekl: „To je pán domu." Omyl. Nehrála ani roli paní. Pánem i paní tu byl Thénardier. Ona pracovala, on tvořil. Všechno řídil jakousi magnetickou, neviditelnou a ustavičnou činností. Stačilo slovo, často jenom znamení, a mastodont poslouchal. Pro Thénardierku byl Thénardier, aniž si to příliš uvědomovala, jakýmsi výjimečným a nadřízeným stvořením. Sama měla rázovité přednosti; i když s „panem Thénardierem" v podrobnostech nesouhlasila, což se snad ani nestalo, nikdy veřejně neprohlásila, že manžel nemá pravdu. Nikdy se před cizími lidmi nedopustila té chyby, které se ženy tak často dopouštějí a které se v parlamentní mluvě říká obnažení koruny. Třebas výslednicí jejich souladu bylo jenom zlo, přece Thénardierová poslouchala muže se zbožnou oddaností. Ta hora křiku a masa se pohybovala na pokyn malíčku křehkého despota. Uvažujeme-li o tom z malicherné a směšné stránky, byla v tom obecně platná pravda: hmota se tu klaněla duchu; jsou ošklivosti, které mají své odůvodnění přímo v hlubinách věčné krásy. V Thénardierovi bylo pro ni něco zvláštního a dosud nepoznaného; v tom tkvěla jeho naprostá nadvláda nad manželkou. V určitých chvílích ho viděla jako rozžatou svíčku; jindy ho pociťovala jako spár.

Bylo to strašné stvoření, které milovalo jen své děti a nebálo se nikoho krom svého manžela. Byla matkou, protože patřila mezi savce. Její mateřství ostatně vystačilo jen na dcery, a jak uvidíme, na chlapce už nevybylo. Kdežto Thénardier měl jen jednu myšlenku: obohatit se.

Nijak se mu to nedařilo. Jeho velkému talentu chybělo důstojné jeviště. Thénardier se v Montfermeil ničil, je-li možno, aby se nula

ničila; ve Švýcařích nebo v Pyrenejích by se ten hladovec stal milionářem. Ale hospodský si musí hledat pastvu tam, kam jej osud zanese.

Chápeme, že je tu označení *hospodský* užito v užším smyslu a nevztahuje se na celý stav.

V roce 1823 měl Thénardier asi patnáct set franků splatných dluhů a to mu působilo starost.

Protože byl k němu osud umíněně nespravedlivý, patřil Thénardier k lidem, kteří dobře, hluboce a nejmodernějším způsobem rozumějí tomu, co je u barbarských národů ctností a u civilizovaných národů předmětem obchodování: pohostinství. K tomu ke všemu ještě pytlačil a byl proslulý dobrou muškou. Měl nezvykle chladný a tichý smích, který byl obzvláště nebezpečný.

Zásady hostinského sršívaly z něho občas jako blesky. Měl odborné aforismy, které vštěpoval své ženě. „Povinnost hospodského," řekl jí jednoho dne důrazně a tiše, „je prodat komukoli jídlo, odpočinek, světlo, teplo, špinavá prostěradla, služebnou, blechy, úsměv; zastavit mimojdoucí, vyprázdnit malé měšce a počestně ulehčit velkým, uctivě poskytnout přístřeší cestujícím rodinám, odřít muže, oškubat ženu, obrat dítě; započíst otvírání oken, zavírání oken, koutek u krbu, křeslo, židli, stoličku, podnožku, peřinu, žíněnky, ba i otep slámy; hospodský musí vědět, kolikrát se hostův stín otřel o zrcadlo, a přirazit mu za to, a musí znát ještě pět set tisíc maličkostí, které host je povinen všechny zaplatit až po mouchy, které jeho pes pochňapal!"

Ti dva byli manželsky spojený úskok a vztek, spřežení ohavné a strašné.

Zatímco manžel mudroval a počítal, Thénardierka nemyslila na nepřítomné věřitele, nestarala se ani o včerejšek ani o zítřek a žila plně zaujatá jen tím, co jí přinášela přítomná chvíle.

Takoví byli ti dva lidé. A mezi nimi Cosetta, slabé stvoření, vydané napospas jejich dvojnásobnému tlaku, drcené mlýnským

kamenem a zároveň trhané kleštěmi. Muž a žena měli každý svůj odlišný způsob; Cosetta byla zasypávána ranami, o to se starala žena; v zimě chodila bosa, a o to se zasloužil muž.

Cosetta pospíchala po schodech nahoru a dolů, myla, kartáčovala, drhla, metla, běhala a čistila, sotva dechu popadala, nosila těžká břemena a dělala všechnu těžkou práci, ačkoli byla velmi slaboučká. Nikdo neměl smilování; paní byla tvrdá, pán jedovatý. Thénardierova krčma byla jako pavučina, v níž se Cosetta chytila a zmítala. Její neutěšená služba byla nejdokonalejším útiskem, jaký si lze představit. Jako by moucha sloužila u pavouků.

Ubohé dítě trpělo a mlčelo.

Co se děje v duších, které právě vyšly z Boha a octnou se od svého úsvitu, maličké a nechráněné, mezi lidmi?

(3)
Lidé potřebují víno a koně vodu

Přišli čtyři noví pocestní.

Cosetta smutně uvažovala; ačkoli jí ještě nebylo ani osm let, trpěla tolik, že se často zamyslila a měla přitom žalostný výraz staré ženy.

Jedno víčko měla Cosetta zčernalé po ráně pěstí, kterou jí Thénardierová uštědřila a pro kterou si pak čas od času neodpustila jízlivou poznámku: „Ta je ale ošklivá s tou svou modřinou na oku."

Cosetta myslila na to, že se setmělo, že už je úplně tma a že bude třeba naplnit vodou hrnky a láhve v pokojích a že štoudev už je prázdná.

Trochu ji uspokojovalo jen to, že se v domě Thénardierových mnoho vody nevypilo. Lidí, kteří měli žízeň, tam bývalo dost, ale trpěli žízní, která se lépe hasí z konvice než ze džbánku. Člověk, který by byl mezi těmi sklenicemi vína požádal o sklenici vody, by

byl všemi přítomnými považován za barbara. Přece však se holčička v jedné chvíli zachvěla: Thénardierová pozdvihla pokličku rendlíku, v kterém se něco vařilo, pak vzala sklenici a rychle přistoupila ke štoudvi. Otočila kohoutek; děvčátko zdvihlo hlavu a sledovalo každý její pohyb. Z kohoutku vytékal tenounký pramének a naplnil sklenici jen do poloviny. „Podívejme se," řekla, „už tu zase není voda!" Potom chvíli mlčela. Dítě ani nedýchalo.

„No," poznamenala Thénardierová, dívajíc se na poloplnou sklenici, „vlastně to stačí."

Cosetta se znova dala do práce, ale víc než čtvrt hodiny cítila, jak jí srdce bije v prsou jako zvon.

Počítala minuty, které takto uplynuly, a přála si, aby už bylo ráno.

Pijáci se občas zadívali do oken a poznamenali: „Je tma jako v pytli!" nebo: „V tuhle hodinu by jen kočka mohla vyjít na ulici bez svítilny!" – A Cosetta se zachvěla.

Náhle vstoupil jeden z podomních obchodníků, který byl v hospodě ubytován, a řekl hrubě:

„Mému koni jste nedali pít."

„I dali," namítla Thénardierová.

„Matko, říkám vám, že vodu nedostal," prohlásil obchodník.

Cosetta vylezla zpod stolu.

„Ale ano, pane!" řekla, „kůň dostal pít, pil z vědra, vypil plné vědro, sama jsem mu dávala pít a mluvila jsem na něj." Nebylo to pravda. Cosetta lhala.

„Podívejme se, je jako drobeček, ale nalže toho ažaž," zvolal obchodník. „Říkám ti, že nepil, uličnice! Když se nenapije, dýchá zvláštním způsobem, který dobře znám."

Cosetta trvala na svém a úzkostí ochraptělým hlasem, který bylo sotva slyšet, dodala:

„Dokonce pil hodně!"

„O to vůbec nejde," zvolal obchodník hněvivě, „dejte koni pít, a hotovo!"

Cosetta vlezla pod stůl.

„To je správné," řekla Thénardierová; „jestliže zvíře nepilo, musí se mu dát voda."

Potom se rozhlédla.

„Kdepak je ta holka?"

Naklonila se a spatřila Cosettu přikrčenou na druhém konci stolu téměř pod nohama pijáků.

„Jdeš ven!" vykřikla Thénardierová.

Cosetta vylezla ze svého úkrytu, kam se před chvílí schoulila. Thénardierová pokračovala:

„Slečno Cimprlíno, dones koni vodu."

„Ale paní," pravila Cosetta slabě, „už jsme ji vypotřebovali."

Thénardierka otevřela dokořán dveře na ulici.

„Tak pro ni dojdi."

Cosetta sklonila hlavu a šla pro prázdné vědro, které bylo v koutě u krbu.

Vědro bylo větší než ona; holčička by se byla mohla do něho posadit, byla by v něm měla dost místa.

Thénardierová se vrátila ke krbu, dřevěnou lžicí ochutnala obsah rendlíku a bručela:

„Ve studánce je vody dost. Kdyby nebylo nic horšího! Myslím, že bych měla procedit cibuli."

Potom se chvíli přehrabovala v zásuvce, kde byly kovové peníze, pepř a šalotka.

„Tady máš, ropucho," dodala, „na zpáteční cestě koupíš u pekaře bochník chleba. Tady máš patnáct sováků."

Cosetta měla v zástěře kapsičku; beze slova vzala peníz a uložila jej do kapsy.

Potom s vědrem v ruce zůstala bez hnutí stát před otevřenými dveřmi. Zdálo se, že čeká, až jí někdo přijde na pomoc.

„Půjdeš!" vykřikla Thénardierová.

Cosetta vyšla. Dveře se zavřely.

(4)
Na jeviště vstupuje panenka

Řada kramářských bud, která začínala u kostela, táhla se, jak si vzpomínáme, až k Thénardierově krčmě. Boudy byly osvětlené, protože měšťané měli co nevidět jít na půlnoční; a svíčky hořely v papírových kornoutech, což, jak řekl montfermeilský učitel, sedící v té chvíli u Thénardierova stolu, působilo „magicky". Zato na nebi nebylo vidět ani hvězdičku.

Poslední bouda stála zrovna proti dveřím Thénardierových; zářila cetkami, skleněným zbožím a nádhernými hračkami z plechu. Do první řady postavil kramář na bílý podklad velkou loutku asi dvě stopy vysokou, oblečenou do šatiček z růžového krepu, se zlatými vlasy na hlavě. Vlasy měla opravdové a oči emailové. Ten zázrak byl vystaven celý den k úžasu všech chodců méně než desetiletých, aniž se ovšem v Montfermeil našla matka dost bohatá nebo tak rozmařilá, aby ji svému dítěti koupila. Eponina a Azelma se na ni dívaly celé dvě hodiny a Cosetta se odvážila prohlédnout si ji jen potají.

Ve chvíli, kdy Cosetta vyšla s vědrem v ruce, třebas vyděšená a ustrašená, neodolala, aby nepozdvihla oči k té báječné panence, k té *dámě*, jak ji nazývala. Ubohá holčička se zastavila jako zkamenělá. Neviděla panenku ještě tak zblízka a celá bouda jí připadala jako palác; to už nebyla panenka, ale zjevení. Byla to radost, nádhera, bohatství, štěstí, které se tu zjevilo v jakémsi chimérickém záření té nešťastné bytůstce, zapadlé tak hluboko do smutné a chladné bídy. S prostomyslnou a smutnou dětskou moudrostí měřila Cosetta propast, která ji dělila od panenky. Říkala si, že by musila být královnou nebo alespoň princeznou, aby měla takovou „věc" pro sebe. Prohlížela si krásné růžové šatečky, oslnivé přičísnuté vlasy a myslila si: Jak je ta panenka šťastná! Nemohla odvrátit oči od čarovné boudy. Čím déle se dívala, tím víc byla oslněna. Zdálo

se jí, že vidí ráj. Za tou velkou loutkou byly další panenky, které jí připadaly jako víly a zjevení z pohádek. Kramář, který přecházel sem tam v pozadí boudy, jí připadal jako sám Pánbůh.

V tomto zbožném obdivu Cosetta zapomněla na všechno, dokonce i na obstarávku, která jí byla svěřena. Hrubý hlas Thénardierky ji náhle odvolal do skutečnosti. „Tak ty jsi, opice, ještě nešla! Počkej, já ti dám! Tak se podívejte, co dělá. Jdeš mi, ty ohavo!"

Thénardierka vyhlédla na ulici a spatřila Cosettu u vytržení.

Cosetta odběhla s vědrem, co jí nohy stačily.

(5)
Osamělá holčička

Protože Thénardierova hospoda byla v části vesnice kolem kostela, musila Cosetta chodit pro vodu k lesní studánce směrem k Chelles.

Už se nepodívala ani na jediný kramářský výklad. Dokud šla Pekařskou uličkou poblíž kostela, svítily jí na cestu krámy, ale brzo zmizel poslední záblesk světla poslední boudy. Holčička se octla ve tmě. Vnořila se do ní. Protože se jí začínalo zmocňovat podivné rozčilení, houpala při chůzi ze všech sil držadlem vědra a vyluzovala tím zvuk, který jí byl společníkem.

Čím dále šla, tím byla tma černější. Ulice byly prázdné. Přesto však potkala ženu, která se otočila, jakmile Cosetta přešla, a stanula bez hnutí, šeptajíc: „Kam asi jde to dítě? Či je to snad vlkodlak?" Potom Cosettu poznala. „Podívejme se," řekla si, „to je Skřivánek!"

Cosetta prošla bludištěm klikatých a opuštěných uliček, kterým končí vesnice Montfermeil směrem k Chelles. Šla celkem srdnatě, dokud měla podle cesty domy nebo dokonce jen zdi. Co chvíli spatřila prasklinou v okenici zář svíčky; tam bylo světlo a život, tam byli lidé, a to ji uklidňovalo. Ale jak šla dál, bezděčně zvolňovala krok. Když minula poslední roh, zastavila se. Minout poslední boudu

bylo nesnadné; minout poslední dům jí však připadalo nemožné. Postavila vědro na zem, rukou si rozhrábla vlasy a začala se pomalu škrábat na hlavě, jak to dělávají ustrašené a nerozhodné děti. To už nebyl Montfermeil, to byla pole. Před ní se tměl pustý prostor. Zoufale se zahleděla do tmy, kde už nikoho nepotká, kde jsou zvířata a snad i strašidla. Dobře se dívala a slyšela zvířata, která přecházela v trávě, a zřetelně viděla strašidla, která se pohybovala na stromech. A popadla vědro, protože strach jí dodal odvahy: „I co!“ pomyslila si, „řeknu, že tam voda nebyla!“ A odhodlaně se vracela do Montfermeil.

Avšak ušla sotva sto kroků, zastavila se a znova si začala rukou projíždět vlasy. Teď se jí zjevila Thénardierová; ošklivá Thénardierka s ústy hyeny a se vztekle planoucíma očima. Dítě žalostně pohledělo před sebe i dozadu. Co dělat? Co z toho pojde? Kam jít? Před ní přízrak Thénardierky; za ní všechny noční a lesní přeludy. Znovu se obrátila ke studánce a dala se do běhu. Chvatně vyšla z vesnice, vběhla do lesa, na nic se nedívala a nic neslyšela. Zmírnila běh, když už jí docházel dech, ale nezastavila se. Šla dál jako zmámená.

I v tom spěchu jí bylo do pláče.

Noční šumění lesa se nad ní zavřelo. Cosetta již nemyslila, neviděla. Nesmírnost noci stála proti ní. Na jedné straně ohromná tma, na druhé tenhle drobeček.

Od kraje lesa bylo ke studánce asi sedm nebo osm minut chůze. Cosetta dobře znala cestu, protože ve dne po ní často chodívala. Podivná věc, že nezabloudila. To pud ji nejasně vedl. Nedívala se však ani vpravo ani vlevo bojíc se, aby něco nespatřila ve větvích a v křoví. Tak došla k prameni.

Byla to úzká jamka, vymletá vodou v jílovité půdě, asi dvě stopy hluboká, obrostlá mechem a vysokou kadeřavou rostlinou, které se říká „nabíraný límec Jindřicha IV.“, a vydlážděná velkými kameny. S tichým a klidným bubláním z ní vytékal tenký pramének.

Cosetta si ani nedopřála času vydechnout. Bylo tma jako v ranci, ale ona se u studánky vyznala. V temnotě hledala levou rukou nad

pramenem mladý doubek, o který se obyčejně opřela, nahmatala větev, zachytila se jí, naklonila se a ponořila vědro do vody. Prožívala tuto chvíli tak ostře, že se její síly ztrojnásobily. Zatímco byla skloněna nad pramenem, nevšimla si, že jí z kapsy zástěry do studánky vypadl peníz. Cosetta minci při pádu ani neviděla, ani neslyšela. Vytáhla vědro skoro plné a postavila je na trávu.

Teprve pak si uvědomila, že je nadobro vyčerpána. Byla by se ráda hned vydala na zpáteční cestu, avšak vážení vody ji tak vysílilo, že nemohla udělat ani krok. Musila se posadit. Klesla do trávy a schoulena zůstala sedět

Zavřela oči, pak je otevřela, aniž věděla proč, ale nemohla jinak.

Zčeřená voda ve vědru vedle ní tvořila kruhy, které se podobaly bíle planoucím hadům.

Nad hlavou měla oblohu pokrytou obrovskými černými mraky, které vypadaly jako chuchvalce dýmu. Zdálo se, že se nad dítětem nejasně sklání tragická maska stínu.

Jupiter zapadal do nebeských hlubin.

Dítě hledělo uděšeně na velkou hvězdu, kterou neznalo; naháněla mu strach. Oběžnice byla v tu chvíli nízko nad obzorem a procházela hustou vrstvou mlhy, od níž děsivě zrudla. Pochmurně znachovělá mlha hvězdu zvětšila tak, že vypadala jako zářivá rána.

Z planiny vál studený vítr. Les byl temný, bez mlžného a svěžího letního přísvitu a nic se v něm ani nehnulo. Velké větve se nad Cosettou hrozivě tyčily. V neduživých a znetvořených keřích na mýtinách syčel vítr. Vysoké traviny se vlnily pod vichrem jako úhoři. Ostružiní se napřahovalo jako dlouhé paže, ozbrojené drápy, které hledají kořist; několik suchých snítek vřesu rychle přelétlo, jako by s hrůzou unikalo před něčím, co se blíží. Ze všech stran zely pochmurně rozlohy.

Tma je závratná. Člověk potřebuje světlo. Kdokoliv se ponoří do opaku dne, cítí, že se mu svírá srdce. Vidí-li oko černě, duch se rmoutí. Při zatmění, v noci, v sazovité neprůhlednosti cítí úzkost

i nejsilnější lidé. V noci nikdo nevstoupí do lesa, aniž se zachví. Stíny a houštiny budí strach pro svou neproniknutelnost. Nezřetelná hlubina se mění v chimérickou skutečnost. Se strašidelnou přesností vystupuje na několik kroků od vás nepochopitelný zjev. V prostoru nebo v mozku se vznáší něco nejasného a neuchopitelného jako sny spících květin. Na obzoru se chystá cosi neblahého. Vdechujeme výpary velké a černé prázdnoty. Máme strach a rádi bychom se ohlédli. Jsme bezbranní proti hlubinám noci, proti věcem, které jsou jakoby vyděšené, proti mlčenlivým obrysům, které se rozptýlí, když se k nim přiblížíme, proti tajemným rozsochám, proti znepokojeným křovinám, proti sivým kalužím, proti smutku, který se odráží v ponurosti, proti hrobové nesmírnosti ticha, proti neznámým bytostem, záhadnému míhání větví, proti děsivým kmenům stromů, proti snopkům rozevláté trávy. Není srdnatého člověka, který by se nezachvěl a nepocítil úzkost. Zakoušíme cosi ohyzdného, jako by duše splývala se stínem. Nelze vyjádřit, jak hrozně působí takové pronikání temnoty na dítě.

Lesy jsou apokalyptické příšery; zatřepání křídel malé dušičky skomíravě sténá pod jejich nestvůrnými klenbami.

Aniž si byla vědoma, co zakouší, Cosetta cítila, jak se jí zmocňuje černá nesmírnost přírody. Už ji nezachvacovala jenom hrůza, ale něco horšího. Chvěla se. Nemáme výrazy, kterými bychom pověděli, co bylo divného v tom chvění, které ji mrazilo až do hloubi srdce. Hleděla vytřeštěně do tmy. Uvědomovala si, že snad zítra neodolá, aby se sem v tuto hodinu nevrátila.

Aby se vymanila z podivného stavu, jemuž nerozuměla, ale který ji děsil, začala pudově nahlas počítat – jedna, dvě, tři, čtyři až deset, a když skončila, začala znovu. Tak mohla zase pravdivě vnímat věci, které ji obklopovaly. Ruce, které si při nabírání vody namočila, ji zábly. Vstala. Padl na ni strach, přirozený a nepřemožitelný strach. Měla jen jednu myšlenku: utéci; utéci v největším spěchu, lesem, přes pole až k domům, až k oknům, až k rozžatým svíčkám. Pohlédla na

vědro, které stálo před ní. Ale strach, který v ní budila Thénardierka, byl tak veliký, že se neodvážila utéci a nechat je stát. Uchopila držadlo oběma rukama. Ale vědro zdvihla jen s velkou námahou.

Udělala asi deset kroků, ale plné vědro bylo těžké, musila je postavit na zem. Chvíli zhluboka dýchala, potom znovu chytila držadlo a šla, tentokrát poněkud déle. Ale musila se opět zastavit. Po několika vteřinách odpočinku šla dál. Kráčela skloněna kupředu jako stařena; pod tíhou vědra jí dřevěněly paže; železné držadlo studilo a mrazilo do malých mokrých rukou; chvílemi se Cosetta musila zastavit, a kdykoliv se zastavila, vyšplíchla jí voda z plného vědra na bosé nohy. To se dělo v lese, v noci, v zimě, daleko od lidských očí; bylo to osmileté dítě. V tuto chvíli jenom Bůh viděl tu smutnou věc.

A běda! Bezpochyby ji spatřila i její matka, protože jsou události, které otvírají oči mrtvých v hrobě.

Cosetta oddychovala s bolestným sípěním, vzlyky jí svíraly hrdlo; ale neodvažovala se plakat, protože se i na tu dálku bála Thénardierové. Měla pořád takový dojem, že ji Thénardierová pozoruje. Šla, velmi pomalu, a cesty neubývalo. Marně zkracovala chvilky odpočinku, marně šla pokaždé, jak nejdál mohla. S úzkostí si představovala, že tak půjde do Montfermeil nejméně hodinu a že jí Thénardierová nabije. Ta obava se přimísila ke strachu, že je v noci sama v lese. Byla už vyčerpána a ještě ani nevyšla z lesa. Když se dotrmácela ke starému kaštanu, který tak dobře znala, učinila poslední zastávku, delší než předešlé, aby si pořádně odpočinula, potom sebrala síly, vzala vědro a kurážně vykročila. Přece však se malé zoufalé stvořeníčko neovládlo, aby nezvolalo: „Ó můj Bože, můj Bože!“

V tu vteřinu najednou cítila, že vědro vůbec nic neváží. Ruka, která jí připadla ohromná, uchopila držadlo a mocně je pozdvihla. Cosetta vzhlédla vzhůru. Vedle ní v temnotě kráčela velká černá a vzpřímená postava. Byl to muž, který ji dohonil a jehož neslyšela přicházet. Beze slova uchopil držadlo vědra, které nesla.

Při každém setkání v životě se v člověku ozve pud. Dítě se nebálo.

(6)
Důkaz o Boulatruellově soudnosti

Odpoledne toho Štědrého dne roku 1823 se jakýsi muž dosti dlouho procházel v nejopuštěnější části bulváru Hôpital v Paříži. Ten muž vypadal, jako by hledal byt; zdálo se, že se zastavuje u nejskromnějších domů sešlého okraje předměstí Saint-Marceau.

Později uvidíme, že skutečně najal pokoj v opuštěné čtvrti.

Muž svým oblečením jako celým svým zjevem ztělesňoval, abychom tak řekli, typ chuďasa lepšího druhu, krajní bídu spojenou s krajní čistotou. To je spojení dosti vzácné: v ušlechtilých srdcích budí dvojí politování, které máme pro člověka velmi chudého a pro člověka velmi důstojného. Muž s neobyčejně starým, kulatým a dobře vykartáčovaným kloboukem měl na sobě vybledlý odřený redingot z okrově žlutého sukna, jehož barva nebyla v té době nikterak nápadná, velkou vestu staromódního střihu, černé kalhoty zšedivělé v kolenou, černé vlněné punčochy a důkladné kožené střevíce s přezkami. Vypadal jako bývalý domácí učitel z dobré rodiny, který se vrátil z vyhnanství. Podle docela bílých vlasů a svraštělého čela, podle namodralých rtů a obličeje, v němž všechno svědčilo o utrpení a životní únavě, byli bychom mu hádali víc než šedesát let. Šel pevně, třebas zvolna, ve všech jeho pohybech bylo vidět zvláštní sílu, a podle toho byste byli řekli, že je mu padesát. Vrásky na čele měl pěkně složené a byly by se za něho příznivě přimluvily u každého, kdo by si jich byl všiml. Když stáhl rty, objevil se mu v tváři zvláštní rys, který vypadal přísně, ale vyjadřoval pokoru. V hloubi pohledu měl ten člověk jakousi smutnou vyrovnanost. V levé ruce nesl nevelký balík svázaný v šátku; pravou se opíral o hůl uříznutou někde v křoví. Hůl byla pečlivě ořezaná a nevypadala příliš zle; suky byly zahlazeny a místo držadla měla kouli z vosku červeného jako korále; byl to obušek, ale vypadal jako hůl.

Na zmíněném bulváru přejde málo lidí, obzvláště v zimě. A přece se zdálo, že se jim ten člověk spíš vyhýbá, než aby je vyhledával.

V tu dobu jezdil král Ludvík XVIII. téměř denně do Choisy-le-Roi. Byla to jedna z jeho oblíbených vyjížděk. Ke druhé hodině bylo téměř pravidelně vidět královský vůz a skupinu jezdců na koních, kteří tryskem ujížděli po bulváru Hôpital.

Byly to kapesní i věžní hodiny pro chudinu v té čtvrti a říkalo se: „Jsou dvě, už se vrací do Tuilerií."

Jedni přibíhali a druzí se stavěli do řady, protože projíždějící král vždycky budí rozruch. Ostatně příjezd Ludvíka XVIII. pokaždé vzrušil pařížskou ulici. Projížděl rychle, ale veličensky. Tento nepohyblivý král si liboval v klusu; protože nemohl chodit, chtělo se mu uhánět; ten chromec by se byl dal nejraději táhnout bleskem. Klidně a přísně projížděl alejí tasených šavlí. Jeho těžký krytý kočár, celý pozlacený, s velkými bourbonskými liliemi namalovanými na výplních, uháněl s rachotem po ulicích. Sotva bylo kdy do něho nahlédnout. Vzadu v pravém rohu, na polštářích pošitých bílým atlasem bylo vidět široký, pevný a červený obličej, svěží čelo s napudrovanou parukou, hrdé oko, tvrdé a jemné, úsměv sečtělého člověka, dva velké nárameníky s třásněmi, připevněné na občanský kabát, řád zlatého rouna, kříž svatého Ludvíka, kříž Čestné legie, stříbrnou hvězdu svatého Ducha, velké břicho a širokou modrou řádovou stuhu; to byl král. Klobouk s bílými péry si držel za Paříží na kolenou krytých vysokými anglickými kamašemi; když se vracel do města, dával si klobouk na hlavu, ale málo děkoval za pozdravy. Studeně se díval na lid, a lid mu oplácel stejnou. Když se poprvé objevil ve čtvrti Saint-Marceau, byl celý jeho úspěch v tom, že nějaký obyvatel předměstí řekl svému příteli: „Tenhle tlusťoch, to je vláda."

Přesná králova jízda v tutéž hodinu byla denní událostí bulváru Hôpital.

Chodec ve žlutém redingotu zřejmě nebyl z té čtvrti a pravděpodobně nepocházel ani z Paříže, protože nebyl zasvěcen do těchto

podrobností. Když ve dvě hodiny vyrazil ze Salpêtrière na bulvár královský kočár obklopený stříbrně oprýmkovanou tělesnou stráží, zatvářil se chodec překvapeně a málem uděšeně. Šel po ulici docela sám; rychle ustoupil za roh zdi, ale neušel pozornosti pana vévody havréského. Vévoda havréský měl toho dne službu jako kapitán tělesné stráže a seděl ve voze naproti králi. Řekl Jeho Veličenstvu: „Ten člověk vypadá hodně podezřele." Policisté, kteří vyklízeli cestu, kudy král projížděl, si ho také všimli a jeden z nich dostal rozkaz jej stopovat. Ale muž zašel do opuštěných uliček předměstí, a protože se začínalo smrákat, policista ztratil jeho stopu, jak je uvedeno v hlášení, předloženém toho večera panu knížeti Anglèsovi, státnímu ministru a policejnímu prefektovi.

Když muž ve žlutém redingotu spletl policistovi stopu, zrychlil krok, ale neopominul se několikrát přesvědčit, že není sledován. Ve čtvrt na pět, to je skoro již za tmy, ubíral se kolem divadla u brány Saint-Martin, kde toho dne hráli *Dva trestance*. Všiml si cedule osvětlené divadelními lucernami, a přestože pospíchal, zastavil se, aby si ji přečetl. Za chvíli nato byl už ve slepé uličce Planchette a vstoupil do domu *U cínové mísy*, kde tehdy byla dopravní kancelář vozů do Lagny. Dostavník odjížděl v půl páté. Koně byli zapřažení a cestující chvatně vystupovali na výzvu kočího po vysokých schůdkách dostavníku.

Muž se otázal:

„Máte místo?"

„Jediné, vedle mě, na kozlíku," odpověděl kočí.

„Vezmu si je."

„Nasedněte."

Avšak před odjezdem si kočí prohlédl chudobný oblek cestujícího, a všimnuv si malého balíku, požádal, aby mu hned zaplatil.

„Jedete až do Lagny?" zeptal se kočí.

„Ano," řekl muž.

Cestující zaplatil až do Lagny.

Vydali se na cestu. Když projeli branou, pokusil se kočí navázat rozhovor, ale cestující odpovídal jenom jednoslabičně. Kočí se tedy omezil na pohvizdování a proklínání koní.

Vozka se zahalil do svého pláště. Bylo zima. Zdálo se však, Že cestující na to ani nepomyslil. Tak minuli Gournay a Neuilly-sur-Marne.

K šesté hodině byli v Chelles. Aby popřál koním oddechu, zastavil kočí před formanskou hospodou, zřízenou ve staré budově královského opatství.

„Vystoupím tady," řekl muž.

Vzal hůl a balík a seskočil z vozu.

Za okamžik zmizel.

Do hospody nevstoupil.

Když se za několik minut vydal vůz na cestu do Lagny, na hlavní chelleské ulici nebylo po muži vidu ani slechu.

Kočí se obrátil k cestujícím uvnitř.

„Ten člověk," řekl, „přece není zdejší, vždyť ho neznám. Vypadá, jako by neměl ani vindru; a přece mu na penězích nesejde; zaplatí do Lagny, a jede jenom do Chelles. Je tma, všechny domy jsou zavřené, do hospody nešel a nikde po něm není ani památky. Snad se propadl do země."

Muž se nepropadl do země, ale chvatně potmě prošel hlavní chelleskou ulicí; pak, než došel ke kostelu, zabočil na polní stezku, která vede do Montfermeil; šel jako člověk, který se v kraji vyzná a už tam jednou byl.

Rychle kráčel tou cestou. V místě, kde ji přetíná stará, stromy lemovaná silnice, která jde z Gagny do Lagny, slyšel, jak kdosi přichází. Rychle se přikrčil do příkopu a čekal, dokud se nevzdálili lidé, kteří tudy šli. Jeho opatrnost byla skoro zbytečná, protože, jak jsme již řekli, byl velmi tmavý prosincový večer. Na nebi bylo vidět sotva dvě tři hvězdy.

Na tomto místě začíná výstup na pahorek. Muž se nedal po cestě do Montfermeil; zamířil napravo přes pole a dlouhými kroky se dostal do lesa.

Když byl v lese, zvolnil chůzi a bedlivě si prohlížel všechny stromy, postupoval krok za krokem, jako by hledal a sledoval nějakou tajemnou stezku, a nerozhodně se zastavoval. Konečně se po dlouhém tápání dostal na paseku s hromadou velkých bělavých kamenů. Rychle k nim zamířil a v noční mlze si je pozorně prohlížel, jako by si je ověřoval. Několik kroků od hromady stál velký strom pokrytý výrůstky, které jsou bradavicemi rostlinstva. Došel ke stromu, přejel rukou po kůře jeho kmene, jako by se chtěl o něčem přesvědčit a jako by chtěl všechny ty bradavice spočítat.

Naproti stromu, byl to jasan, stál kaštan s neduživě popraskanou kůrou, kterému dali jako obvaz zinkový, hřebíky stlučený pás. Stoupl na špičky, aby zinkovou obruč ohmatal.

Pak chvíli udupával zem v místě mezi stromem a kamením jako člověk, který se snaží, aby půda nevypadala jako čerstvě překopaná.

Potom se rozhlédl a vykročil na cestu lesem.

Byl to muž, který právě potkal Cosettu.

Když procházel křovím směrem k Montfermeil, zahlédl malý stín, který se pohyboval, těžce oddychoval, stavěl na zem své břemeno, znova je bral a vydával se na další cestu. Přiblížil se a poznal, že je to docela malá holčička, která nese ohromné vědro vody. Dohonil ji a mlčky se chopil držadla vědra.

(7)
Cosetta jde potmě vedle neznámého

Cosetta, jak jsme už řekli, neměla strach.

Muž ji oslovil. Mluvil vážným hlasem a skoro tiše.

„Děvenko, to, co nesete, je asi na vás hodně těžké."

Cosetta zdvihla hlavu a odpověděla:

„Ano, pane.“

„Dejte mi to vědro,“ pravil muž. „Ponesu vám je.“

Cosetta vědro pustila. Muž vykročil vedle ní.

„Je to skutečně těžké,“ zabručel mezi zuby. Potom dodal: „Kolik je ti let maličká?“

„Osm, pane.“

„A jdeš zdaleka?“

„Od pramene v lese.“

„A jdeš ještě daleko?“

„Dobrou čtvrhodinu odtud.“

Muž chvíli mlčel, načež řekl zprudka:

„Copak ty nemáš maminku?“

„Nevím,“ odpověděla holčička.

Než mohl muž něco říci, dodala:

„Zdá se, že ne. Ty druhé mají. Já nemám.“

A po chvilkovém mlčení pokračovala:

„Myslím, že jsem ji nikdy neměla.“

Muž se zastavil, postavil vědro na zem, položil obě ruce na ramena děvčátka a pokoušel se ve tmě spatřit její obličej.

Hubená a chorobná tvář Cosettina se nejasně rýsovala v bledém svitu oblohy.

„Jak se jmenuješ?“ řekl muž.

„Cosetta.“

Mužem jako by projela elektrická jiskra. Znovu se na ni podíval, potom odtáhl ruce z Cosettiných ramínek, zdvihl vědro a vykročil. Za okamžik se otázal:

„Kde bydlíš, maličká?“

„V Montfermeil, jestli to tam znáte.“

„Jdeme tedy do Montfermeil?“

„Ano, pane.“

Znovu se odmlčel, načež pokračoval:

„Kdo tě poslal v tuhle dobu pro vodu do lesa?“

„Paní Thénardierová.“

Muž začal hovořit hlasem, který chtěl být lhostejný, ale podivně se třásl:

„Co dělá ta paní Thénardierová?“

„To je má paní,“ řeklo dítě. „Má hostinec.“

„Hostinec?“ pravil muž. „Tak to tam dnes přespím. Veď mě.“

„Jdeme tam,“ řekla holčička. Muž kráčel dosti rychle. Cosetta mu bez námahy stačila. Už necítila únavy. Chvílemi vzhlížela k neznámému muži s klidem a nevýslovnou oddaností. Nikdy ji k tomu neměli, aby se obracela k prozřetelnosti a aby se modlila. A přece v sobě cítila cosi jako naději a radost vznášející se k nebi.

Uplynulo několik minut. Muž pravil:

„Paní Thénardierová nemá službu?“

„Ne, pane.“

„Jsi tam sama?“

„Ano, pane.“

Za chvilku bylo ticho opět přerušeno. Cosetta se ozvala: „Vlastně jsou tam ještě dvě holčičky.“

„Jaké holčičky?“

„Ponina a Zelma.“

Dítě takto zjednodušovalo romantická jména, oblíbená u Thénardierových.

„Kdo je ta Ponina a Zelma?“

„To jsou slečny paní Thénardierové. To jest její dcery.“

„A co dělají?“

„Ach!“ vzdychlo dítě. „Mají krásné panenky, věci, na nichž je zlato, ty mají stále co dělat. Hrají si, baví se.“

„Celý den?“

„Ano, pane.“

„A ty?“

„Já pracuji.“

„Celý den?“

Dítě zdvihlo velké oči, v nichž byla slza, kterou však nebylo vidět, protože bylo tma, a tiše odpovědělo:

„Ano, pane.“

Po chvilce ticha pokračovalo:

„Někdy, když jsem hotova s prací a dostanu dovolení, tak si také smím hrát.“

„Jak si hraješ?“

„Jak mohu. Nechají mě. Ale nemám mnoho hraček. Ponina a Zelma nechtějí, abych si hrála s jejich panenkami. Mám jen olověnou šavličku, jenom takhle dlouhou.“

Dítě ukázalo malíček.

„Ale neřeže?“

„Ó, ano, pane,“ pravilo dítě, „uřízne i salát a mouše hlavu.“

Došli do vsi; Cosetta vedla cizího muže ulicemi. Minuli pekařství, ale Cosetta nevzpomněla, že má přinést chléb. Muž se přestal vyptávat a zasmušile mlčel. Když minuli kostel, viděl boudy, v kterých se ještě živě prodávalo, a zeptal se Cosetty:

„Tady je výroční trh?“

„Ne, pane, vánoční.“

Když se blížili k hospodě, Cosetta se nesměle dotkla jeho paže.

„Pane?“

„Copak, milé dítě?“

„Jsme blízko našeho domu.“

„A co na tom?“

„Dáte mi teď to vědro?“

„Proč?“

„Protože by mi paní nabila, kdyby viděla, že mi je někdo nesl.“

Muž jí podal vědro. Za okamžik byli u dveří krčmy.

(8)
Je nepříjemné hostit chuďasa, který je možná bohatý

Cosetta se neubránila, aby nepohlédla směrem k velké loutce, stále ještě vystavené u hračkáře, načež zaklepala. Dveře se otevřely. Objevila se Thénardierová se svíčkou v ruce.

„To jsi ty, uličnice! To sis ale dala načas! Jistě sis hrála, darebačko!"

„Paní," řekla Cosetta chvějíc se, „je tu nějaký pán, který chce přenocovat."

Thénardierová velmi rychle změnila podmračený obličej ve vlídný úsměv, což je náhlá změna, které jsou hospodští běžně schopni, a chtivě si prohlédla příchozího.

„To je ten pán?" řekla.

„Ano, paní," odpověděl muž a zdvihl ruku ke klobouku.

Bohatí pocestní nejsou tak zdvořilí. Ten pohyb, prohlídka cizincova obleku a jeho zavazadla, na kterou Thénardierová potřebovala jen okamžik, zahnaly vlídný úsměv a ustoupily podmračenému výrazu. Řekla suše:

„Vstupte, dobrý muži."

„Dobrý muž" vstoupil. Thénardierová se na něho podívala podruhé, důkladně si prohlédla jeho poněkud promáčklý klobouk a nadobro ošumělý redingot a potřesením hlavy, nakrčením nosu a zamžikáním se dorozuměla s manželem, který stále ještě popíjel s formany. Manžel jí na to odpověděl neznatelným pohybem ukazováčku, který s ohrnutím spodního rtu v podobném případě znamená: žebrota. Potom Thénardierová zvolala:

„To mě velmi mrzí, dobrý muži, ale už nemám místo."

„Uložte mě, kde chcete," řekl muž, „na půdu, ve stáji. Zaplatím jako za pokoj."

„Čtyřicet sou."

„Čtyřicet sou. Budiž."

„Dobrá!"

„Čtyřicet sou!“ řekl tiše jeden forman Thénardierové. „Vždyť se platí jen dvacet sou.“

„On zaplatí čtyřicet sou,“ řekla Thénardierka stejně tiše. „Chudákům nedávám levnější noclehy.“

„To je pravda,“ připojil její muž potichu, „takoví lidé kazí dobrou pověst domu.“

Zatím muž odložil balík a hůl na lavici a posadil se ke stolu, na nějž Cosetta honem postavila láhev vína a sklenici. Kupec, který chtěl vědro vody, sám koně napojil. Cosetta se znovu vrátila pod kuchyňský stůl k svému pletení.

Muž sotva smočil rty ve sklenici s vínem, které si nalil, a pozoroval dítě s podivným zájmem.

Cosetta byla ošklivá. Snad by byla hezká, kdyby byla šťastná. Už jsme načrtli její smutnou postavičku. Cosetta byla hubená a bledá; bylo jí asi osm let, ale nebyli byste jí hádali ani šest. Velké oči, zapadlé do jakýchsi hlubokých stínů, byly pláčem skoro vyhaslé. Ústní koutky byly stále stažené úzkostí, jak to vídáme u odsouzenců a lidí beznadějně nemocných. Ruce měla, jak její matka uhodla, „zničené oznobeninami“. V tu chvíli se v záři ohně ostře uplatnily kosti a zdůraznily její vyzáblost. Protože se stále chvěla zimou, zvykla si tisknout koleno ke kolenu. Byla oblečena jen v cáry, které v létě budily soustrast a v zimě hrůzu. Měla na sobě jen plátno, samá díra; ani hadřík z vlny. Tu a tam prosvítala pokožka plná modřin a černavých skvrn, které prozrazovaly místa, kam ji Thénardierka uhodila. Bosé nohy měla červené a zkřehlé. Vystouplé klíční kosti byly k pláči. Celý zjev toho dítěte, jeho vzhled, chování, způsoby, zvuk jeho hlasu, přestávky mezi jednotlivými slovy, pohled, mlčení, nejnepatrnější pohyby prozrazovaly a tlumočily jediný pocit – strach.

Strach ji poznamenal od hlavy až k patě; byla jím doslova pokrytá; strach jí tiskl lokty k bokům, stahoval paty pod sukně, strach ji měl k tomu, aby zabírala pokud možno nejméně místa, aby dýchala, jen kolik je nutné, a strach se stal její součástí, ba přímo

nevykořenitelným tělesným návykem, který se mohl jedině rozrůstat. V hloubi očí se tměl udivený koutek plný hrůzy.

Cosetta měla takový strach, že se ani neodvážila přisednout ke krbu, aby se usušila, ačkoliv se vrátila všecka umáčená, a mlčky se dala do práce.

Pohled tohoto osmiletého dítěte byl obyčejně tak nepřítomný a někdy tak tragický, že se v určitých okamžicích zdálo, že pozbývá rozumu nebo ji posedá běs.

Nikdy, jak jsme již pověděli, se nedověděla, co je modlitba, nikdy nevkročila do kostela. „Copak mám na to čas?“ říkávala Thénardierka.

Muž ve žlutém redingotu nespustil z Cosetty oči.

Náhle Thénardierová vzkřikla:

„Abych nezapomněla! Co je s chlebem?“

Cosetta podle zvyku ihned vylezla zpod stolu, jakmile se ozval hlas paní Thénardierové.

Na chléb docela zapomněla. Utekla se k obvyklému prostředku stále poděšených dětí. Lhala. „Paní, pekař měl zavřeno.“

„Měla jsi zaklepat.“

„Klepala jsem, paní.“

„A co dál?“

„Neotevřel.“

„Zítra se dozvím, jestli to je pravda,“ řekla Thénardierová. „Jestliže lžeš, tak si to odskáčeš. A teď mi vrať těch patnáct sou.“

Cosetta vsunula ruku do kapsy zástěry a zezelenala. Peníz v kapse nebyl.

„Tak co?“ pravila Thénardierka, „Slyšelas?“

Cosetta obrátila kapsu; nic v ní nebylo. Co se stalo s tím penízem? Nešťastnice nemohla promluvit. Byla jako zkamenělá.

„Ztratilas ho?“ chrčela Thénardierka, „Anebo mi ho chceš ukrást?“

Zároveň vztáhla ruku pro karabáč zavěšený u krbu.

Ten obávaný pohyb dal Cosettě sílu vykřiknout:

„Odpusťte, paní, paní! Já už to víckrát neudělám.“

Thénardierová sundala karabáč.

Zatím muž ve žlutém redingotu prohledával kapsu, aniž si kdo toho pohybu všiml. Ostatně druzí hosté píli, hráli karty a ničeho si nevšímali.

Cosetta se úzkostlivě schoulila v rohu krbu, pokoušejíc se skrýt a uchránit své ubohé polonahé údy. Thénardierka zdvihla paži.

„Dovolte, paní,“ řekl muž, „ale právě jsem viděl, jak něco vypadlo z kapsy zástěry té maličké a zakutálelo se to až sem. Snad je to tenhle peníz.“

Zároveň se sklonil a předstíral, že okamžik něco hledá.

„Opravdu. Zde je,“ pravil a narovnal se.

A podal Thénardierové stříbrný peníz.

„Ano, to je on,“ řekla.

Byl to dvacetisou, ale Thénardierová se nepřela, když viděla, že na tom vydělává. Dala peníz do kapsy a na dítě se jenom vztekle podívala a řekla: „Ať se to víckrát nestane!“

Cosetta se vrátila na místo, kterému Thénardierová říkala „bouda“, a její velké oči, upřené na neznámého pocestného, se začaly plnit výrazem, jaký dosud nikdy neměly. Byl to teprve jen prostý údiv, ale již se v něm zračila úžasná důvěra.

„Abych nezapomněla, chcete večeřet?“ zeptala se Thénardierová hosta.

Neodpověděl. Zdálo se, že je hluboce zamyšlen.

„Kdo je ten člověk?“ řekla si v duchu. „Určitě nějaký chudák, když nemá ani na večeři. Ale zaplatí mi za nocleh? Měl štěstí, že ho nenapadlo ukrást stříbrný peníz, který byl na zemi.“

Zatím se otevřely dveře a vstoupily Eponina a Azelma.

Byly to opravdu hezké holčičky, spíše měštky než venkovanky, velmi roztomilé; jedna měla kaštanově lesklé vlasy, druhá dlouhé černé copy, které jí spadaly po zádech; obě byly živé, čisté, baculaté, svěží a zdravé, radost pohledět. Byly teple oblečeny, ale s takovou

mateřskou péči, že ani v těch tlustých látkách neztrácely švih. Byly chráněny před zimou, aniž byl smazán jejich jarní půvab. Obě vyzařovaly světlo. Kromě toho bylo patrno, že mají ve všem vrch. V obleku v radosti, v hluku, který tropily, byla zřejmá jejich nadvláda. Když vstoupily, Thénardierová jim bručavým tónem, plným zbožňování, řekla: „No, že už jste tady!“

Potom si jednu po druhé přitáhla na kolena, hladila jim vlasy, převazovala jim stužky a propustila je konečně s něžným třepnutím, jak to matky dělávají. Přitom zvolala: „Mé malé holčičky!“

Šly se posadit ke krbu. Měly panenku, kterou s veselým šuškáním převracely a obracely na kolenou. Cosetta zvedla občas oči od svého pletení a smutně se dívala, jak si hrají.

Eponina a Azelma si Cosetty ani nevšimly. Byla pro ně cosi jako pes. Všem třem holčičkám nebylo dohromady ani čtyřiadvacet, a již představovaly celou lidskou společnost: na jedné straně závist, na druhé pohrdání.

Panenka sester Thénardierových byla hodně vyrudlá, stará a rozbitá, ale Cosetta ji proto nepovažovala za méně obdivuhodnou, protože ona panenku, tedy *opravdickou panenku*, máme-li užít označení, kterému všechny děti rozumějí, ještě nikdy neměla.

Thénardierová, která chodila po místnosti sem tam, si náhle všimla, že Cosetta lelkuje a že se místo práce dívá, jak si její dcerky hrají.

„Teď jsem tě přistihla!“ vykřikla. „Takhle pracuješ! Karabáčem ti ukážu, jak se pracuje.“

Cizinec, aniž vstal ze židle, se obrátil k Thénardierové.

„Paní,“ řekl se skoro bázlivým úsměvem, „nechte ji, ať si hraje!“

Od cestujícího, který by byl snědl kus šunky, vypil k večeři dvě láhve vína a nebyl by *vypadal jako žebrota*, bylo by takové přání rozkazem. Ale Thénardierová tentokrát neměla zapotřebí připustit, aby člověk s takovým kloboukem měl nějaké přání a aby si člověk v takovém redingotu dovolil dát najevo svou vůli. Kysele ho odbyla:

„Musí pracovat, protože jí. Neživím ji; aby nic nedělala."

„Co to vlastně plete?" otázal se cizinec mírným hlasem, který byl tak podivně v rozporu s jeho žebráckým oblečením a s jeho rameny nosiče zavazadel.

Thénardierka ráčila odpovědět:

„Punčochy, prosím. Punčochy pro mé holčičky, které nemají co obléci a málem chodí bosy."

Muž se podíval na Cosettiny ubohé červené nohy a pokračoval:

„Kdy bude hotova s tímhle párem punčoch?"

„Nejdřív za tři nebo čtyři dny, holka líná."

„A kolik asi stojí takový pár punčoch, když je doplete?"

Thénardierová se na něho opovržlivě podívala:

„Alespoň třicet sou."

„Dala byste mi je za pět franků?" pravil muž.

„Sakra!" zvolal forman, který je poslouchal, a hrubě se zasmál. „Pět franků! To bych řekl. Pět kulí!"

Thénardier považoval za svou povinnost něco k tomu říci.

„Ano, pane, přejete-li si, dáme vám ten pár punčoch za pět franků. My nic hostům neodmítáme."

„Musíte ale zaplatit ihned," dodala stroze a rozhodně Thénardierka.

„Kupuji ten pár punčoch," odvětil muž, vytáhl z kapsy pětifrank, položil jej na stůl a dodal: „a platím za něj."

Potom se obrátil ke Cosettě.

„Teď pracuješ pro mě. Hraj si, dítě."

Forman byl pětifrankem tak pohnut, že nechal sklenici sklenicí a přiběhl. „A není falešný," vykřikl, když si peníz prohlédl. „Opravdu jako kolo od vozu, a poctivá mince!"

Thénardier přistoupil a mlčky dal peníz do kapsy u vesty. Thénardierová nevěděla, co by namítla. Kousla se do rtů a naladila tvář do nenávistného výrazu.

Ale Cosetta se třásla. Odvážila se zeptat: „Paní, je to pravda? Smím si hrát?"

„Hraj si!“ řekla Thénardierka strašným hlasem.

„Děkuji, paní,“ zašeptala Cosetta.

A zatímco ústy děkovala Thénardierové, poděkování duše náleželo pocestnému.

Thénardier se vrátil k pití. Žena mu pošeptala:

„Kdo to asi je, ten žlutý člověk?“

„Viděl jsem už milionáře,“ odpověděl Thénardier sebevědomě, „kteří taky měli takové redingoty.“

Cosetta odložila pletení, ale zůstala na svém místě. Vždycky se pohybovala pokud možno nejméně. Z krabice za sebou si vzala několik starých hadříků a olověnou šavličku.

Eponina a Azelma si nevšímaly, co se děje. Pustily se do velmi důležité práce; chytily kočku. Odhodily loutku na zem a Eponina, která byla starší, zabalila kroutící se a mňoukající kotě do spousty červených a modrých ústřižku a zbytků. Při té vážné a nesnadné práci vykládala sestře něžnou a roztomilou dětskou mluvou, jejíž půvab, podobný nádheře motýlích křídel, se ztratí, pokusíme-li se jej zachytit:

„Vidíš, sestřičko, tahle panenka je mnohem zábavnější než tamta. Hýbe se, křičí, je teplá. Pojď, sestřičko, hrajme si s ní. To bude má holčička. Já budu dáma. Přijdu k tobě na návštěvu a ty si ji budeš prohlížet. Najednou si všimneš, že má vousy, a budeš se jim divit. A pak uvidíš její uši a potom její ocas, a budeš se tomu divit. A pak mi řekneš: Ach, panebože! A já ti řeknu: Ano, paní, taková je má holčička. Dnes jsou všechny holčičky takové.“

Azelma s obdivem naslouchala.

Zatím pijáci začali zpívat oplzlou písničku, které se smáli, až se strop otřásal. Thénardier je povzbuzoval a zpíval s nimi.

Jako si ptáci vystelou hnízdo čímkoliv, tak si děti udělají panenku ze všeho. Zatímco Eponina a Azelma balily kotě, Cosetta strojila šavličku. Když ji zavinula jako miminko, položila si ji na paži a tiše jí zpívala ukolébavku.

Panenka patří mezi nejnezbytnější potřeby a zároveň je nejroztomilejším projevem pudu ženského dětství. Starat se, oblékat, zdobit, strojit, svlékat, znovu navlékat, učit, napomínat, houpat, konejšit, uspávat, představovat si, že něco je někdo, v tom je celá budoucnost ženy. Při hře a povídání, při šití výbaviček, slintáčků, šatiček, živůtků a košilek se dítě stává holčičkou, holčička dívkou a dívka ženou. První dítě je pokračováním poslední panenky.

Malá holčička bez panenky je skoro tak nešťastná a nemožná jako žena bez dítěte.

Cosetta si proto udělala panenku ze šavličky.

Thénardierka přistoupila ke žlutému muži. „Můj manžel má pravdu," myslila si, „snad je to pan Laffitte! Bohatí lidé bývají podivní!"

Opřela se loktem o stůl.

„Pane…," řekla.

Při tom slově *pane* se muž otočil. Thénardierka mu dosud říkala jen *dobrý muži* nebo *člověče*.

„Vidíte, pane," pokračovala nasládlým hlasem, který byl ještě protivnější než její hrubost, „chci, aby si dítě hrálo, nejsem proti tomu. ale jen protentokrát, protože jste šlechetný. Ale jak vidíte, ta holka nic nemá. Musí tedy pracovat."

„To dítě není vaše?" zeptal se muž.

„Panebože! Ne, pane! Je to chuděra, kterou jsme si vzali k sobě jen tak z dobročinnosti. Je skoro blbá. Asi že má v hlavě vodu. Však vidíte, že má velkou hlavu. Dělali jsme pro ni, co jsme mohli, ale nejsme bohatí. Marně jsme psali do jejího kraje, a už šest měsíců nedostáváme odpověď. Myslíme si, že její matka zemřela."

„Ale!" řekl muž a znovu se ponořil do myšlenek.

„Ta její matka nebyla nic kloudného," dodala Thénardierová. „Opustila své dítě."

Po celý ten rozhovor Cosetta z Thénardierky nespustila oči, jako by ji byl pud upozornil, že se mluví o ní. Slyšela jen nejasně. Tu a tam pochytila nějaké slovo.

Zatím pijáci, ze tří čtvrtin opilí, opakovali sprostou píseň se zdvojeným veselím. Byla to píseň svrchovaně neslušná, zamíchali do ní Pannu Marii a Ježíška. Thénardierová k nim přistoupila, aby se s nimi také s chutí zasmála. Cosetta hleděla zpod stolu na oheň, který se odrážel v jejích upřených očích. Začala houpat miminko, které si zavinula, a tiše zpívala. „Maminka mi umřela! Maminka mi umřela! Maminka mi umřela!“

Po novém naléhání hostinské žlutý muž svolil, že povečeří.

„Co chce pán?“

„Chléb a sýr,“ řekl muž.

„Je to zaručeně tulák,“ myslila si Thénardierová.

Opilci neustávali zpívat, zatímco dítě pod stolem prozpěvovalo svou písničku.

Náhle Cosetta umlkla. Právě se otočila a spatřila panenku malých Thénardierek, kterou opustily pro kotě a nechaly ležet na zemi několik kroků od kuchyňského stolu.

Pustila zabalenou šavličku, která jí vyhovovala jen zpola, a pomalu se rozhlédla místností. Thénardierová hovořila tiše s manželem a počítala peníze, Ponina a Zelma si hrály s kotětem, pocestní jedli, pili nebo zpívali, nikdo se na ni nedíval. Nesměla promarnit ani chvilku. Po kolenou a po rukou vylezla zpod stolu, ještě jednou se ubezpečila, že si jí nikdo nevšímá, rychle se připlížila k panence a uchopila ji. Za okamžik byla už zase na svém místě, seděla nehybně a jen se trochu natočila, aby panenku, kterou chovala v náručí, zaclonila. Štěstí hrát si s panenkou bylo pro ni tak vzácné, že mělo všechnu mohutnost rozkoše.

Nikdo ji neviděl kromě pocestného, který pomalu jedl svou skromnou večeři.

Ale blaženost trvala jen čtvrt hodiny.

Jakkoliv si Cosetta dávala pozor, přece si nevšimla, že jedna nožička loutky přečnívá a že ji záře z krbu velmi jasně osvětluje. Růžová a lesklá nožička, která se odrážela od stínu, upoutala

najednou pohled Azelmy, a ta upozornila Eponinu: „Podívej se, sestřičko!“

Obě holčičky strnuly. Cosetta se opovážila vzít si jejich panenku!

Eponina vstala, a aniž pustila kotě, šla za matkou a začala ji tahat za sukně.

„Nech mě!“ řekla matka. „Co chceš?“

„Maminko,“ šeptala holčička, „podívej se!“

A prstem ukázala na Cosettu.

Cosetta, celá unesená, že se jí něco podobného dostalo do rukou, neviděla a neslyšela.

Obličej Thénardierové nabyl najednou zvláštního výrazu, který se skládá ze zloby přimíchané k životní malichernosti a pro nějž si ženy tohoto druhu vysloužily název megery.

Tentokrát byl její hněv ještě roznícen uraženou pýchou. Cosetta překročila všechny meze, Cosetta se dotkla panenky „slečinek“.

Carevna, která by byla spatřila mužika, jak si zkouší modrou řádovou stuhu jejího carského syna, by se nezatvářila urputněji.

Hlasem ochraptělým vztekem vykřikla:

„Cosetto!“

Cosetta se zachvěla, jako by se byla pod ní zatřásla země. Obrátila se.

„Cosetto!“ opakovala Thénardierová.

Cosetta vzala panenku a jemně, s jakousi zbožnou úctou smíšenou se zoufalstvím ji položila na zem. Potom, aniž z ní spustila oči, sepjala ruce, a pak, což je strašné, musíme-li to říci o dítěti jejího věku, zalomila rukama; a potom – což jí nevynutil žádný zážitek toho dne, ani cesta do lesa, ani tíha vědra, ani ztráta peněz, ani pohled na karabáč, ani spousta zlých slov, která vyslechla od Thénardierky – zaplakala. Hlasitě se rozvzlykala.

Mezitím pocestný vstal.

„Co se stalo?“ řekl Thénardierové.

„Nevidíte?“ pravila Thénardierka a prstem ukázala na *corpus delicti*, který ležel u Cosettiných nohou.

„A co na tom?“ otázal se muž.

„Ta žebrácká holota,“ odpověděla Thénardierová, „si dovolila dotknout se panenky mých dětí!“

„Tolik křiku pro takovou maličkost?“ řekl muž. „Co na tom, kdyby si s ní nakrásně hrála!“

„Dotkla se jí špinavýma rukama!“ pokračovala Thénardierová. „Svýma odpornýma rukama!“

V tu chvíli se Cosettiny vzlyky zdvojnásobily.

„Budeš mlčet!“ vykřikla Thénardierová.

Muž šel rovnou ke dveřím, otevřel je a vyšel.

Jakmile byl venku, využila Thénardierová jeho nepřítomnosti a kopla Cosettu pod stolem tak silně, že se dítě hlasitě rozkřičelo.

Dveře se otevřely, vstoupil muž, v obou rukou nesl pohádkovou loutku, o níž jsme se zmínili a které se vesnické děti od rána zbožně obdivovaly, postavil ji před Cosettu a řekl:

„Podívej se, tahle panenka je tvá.“

Musíme si představit, že už hodinu, co tu seděl a přemýšlel, pozoroval bezděčně hračkářský krám, ozářený lampióny a svíčkami tak skvěle, že se jevil oknem hospody jako slavnostní osvětlení.

Cosetta pozdvihla oči, zadívala se na muže s panenkou v náručí, jako by se dívala na příchod slunce; zaslechla neslýchaná slova: *je tvá*, pohlédla na něho, podívala se na panenku, potom zvolna couvla a přikrčila se hluboko do svého koutku pod stolem.

Už ani neplakala a nekřičela. Zdálo se, že si netroufá vydechnout.

Thénardierová, Eponina a Azelma zůstaly jako sochy. I pijáci strnuli. V celé hospodě nastalo slavnostní ticho.

Thénardierová, zkamenělá a zaražená, začala se opět dohadovat. „Kdo vlastně je ten starý? Chuďas? Milionář? Snad je obojí, totiž zloděj?“

Na Thénardierově obličeji se objevila hluboká vráska, která zvýrazní a zdůrazní lidskou tvář pokaždé, kdykoliv v ní převládne pud se vší svou zvířecí mohutností. Krčmář hleděl střídavě na loutku

a na pocestného; zdálo se, že muže očichává, jako by větřil pytel peněz. To trvalo, jen co by se zablýsklo. Přiblížil se k ženě a řekl jí tiše:

„Ta nádhera stojí přinejmenším třicet franků. Žádné hlouposti. Na břicho před tím člověkem!“

Hrubé povahy mají s povahami prostomyslnými něco společného: neznají pozvolných přechodů.

„Tak co, Cosetto,“ řekla Thénardierová hlasem, který měl být velmi něžný, ale byla v něm jen medová kyselost fúrií. „Nevezmeš si tu panenku?“

Cosetta se odvážila vylézt ze svého úkrytu.

„Má milá Cosetto,“ ozval se Thénardier lichotivým hlasem, „pán ti dal panenku. Vezmi si ji. Je tvá.“

Cosetta si prohlížela zázračnou pannu skoro s hrůzou. Její obličej byl ještě smáčen slzami, ale oči se jí začaly plnit podivným zářením radosti jako obloha za ranního svítání. V té půlvteřině zakoušela to, co by byla pocítila, kdyby jí byl někdo znenadání řekl: „Maličká, jsi francouzskou královnou.“ Zdálo se jí, že z panenky vyšlehne blesk, když se jí dotkne. Částečně to bylo pravda, protože si říkala, že jí Thénardierová vyhubuje a že jí nabije.

Přece však ji panenka příliš lákala. Cosetta se konečně přiblížila, otočila se k Thénardierové a plaše zašeptala:

„Smím, paní?“

Žádné slovo nevyjádří ten výraz, tak zoufalý, uděšený a unesený zároveň.

„Samo sebou,“ odsekla Thénardierka. „Je tvá. Vždyť ti ji pán dává.“

„Skutečně, pane?“ zeptala se Cosetta. „Je to pravda? Je ta dáma moje?“

Zdálo se, že cizinec má oči plné slz. Ocitl se pravděpodobně na tom stupni dojetí, kdy nemluvíme, abychom se nerozplakali. Přikývl Cosettě a vložil „dáminu“ ruku do její ručky.

Cosetta ruku chvatně odtáhla, jako by ji „dáma“ spálila, a zadívala se na dlažbu. Musíme připojit, že v tu chvíli přehnaně vystrkovala jazyk. Náhle se otočila a nadšeně uchopila loutku.

„Budu jí říkat Kateřina,“ řekla.

Byla to podivná chvíle, kdy se Cosettiny hadry setkaly a pomíchaly se stužkami a nadýchaným růžovým mušelínem panenky.

„Paní,“ pokračovala Cosetta, „smím ji položit na židli?“

„Ano, milé dítě,“ odpověděl Thénardier.

Teď se Eponina a Azelma dívaly na Cosettu se závistí.

Cosetta položila Kateřinu na židli, posadila se na zem a ani se nehnula, nic neřekla a ponořila se do zbožného pozorování.

„Hraj si, Cosetto,“ řekl cizinec.

„Vždyť si hraju,“ prohlásila holčička.

Toho cizince, toho neznámého člověka, který se objevil, jako by sama prozřetelnost přišla Cosettu navštívit, Thénardierová z celé duše nenáviděla. Musila se však přemoci. Dojmy byly nad její síly, i když byla zvyklá potlačovat je podle vzoru svého muže, kterého se snažila ve všem konání napodobit. Chvatně poslala holčičky spát, načež požádala žlutého muže o *dovolení*, zda i Cosetta smí ulehnout – *dnes je hodně unavená*, dodala mateřským hlasem. Cosetta šla spát s Kateřinou v náručí.

Thénardierová přecházela chvílemi na druhý konec hospodské místnosti k muži, aby si ulevila, jak říkala. Vyměnila s manželem několik slov tak prudkých, že si je nedovolila pronést nahlas:

„Starý pitomec! Co si vlastně myslí? Takhle nás tu vyrušovat! Chce, aby si ta ohava hrála! Dá jí pannu! Pannu za čtyřicet franků dá takové čubce, kterou bych sama dala za čtyřicet sou! Ještě chvíli, a říkal by jí Vaše Veličenstvo jako vévodkyni berryjské! Má ten tajemný dědek zdravý rozum? Nebo se zbláznil?“

„Proč? Je to docela prosté,“ odvětil Thénardier. „Když ho to baví! Tebe baví, když ta malá pracuje, jeho baví, když si hraje. Je v právu. Když host platí, může si dělat, co chce. Co je ti po tom, jestli je ten

dědek lidumil? Co je ti do toho, jestli je pitomec? Proč se do toho pleteš, když máš peníze?“

Kázání pána domu a úvaha hostinského nepřipouštěly odmluvy.

Muž se opřel loktem o stůl a znovu se zamyslil. Všichni ostatní hosté, kramáři a formani si odsedli a už nezpívali.

Zpovzdáli a s jakousi uctivou bázní pozorovali neznámého. Ten chudě oblečený soukromník, který tak snadno vytahoval z kapsy pětifranky a dával ohromné loutky holčičkám v dřevácích, byl jistě skvělý a obávaný chlapík.

Uplynulo několik hodin. Půlnoční mše byla odsloužena, večeře dojedena, pijáci odešli, krčma zavřena, hospodská místnost prázdná, oheň dohořel a cizinec byl stále na svém místě a ve stejné pozici. Chvílemi střídal loket, o nějž se opíral. Nic víc. Od chvíle, kdy Cosetta odešla, nepromluvil ani slovo.

Jenom Thénardierovi zůstali ze slušnosti a ze zvědavosti v sále. „Chce tu strávit noc?“ bručela Thénardierová. Když odbily dvě hodiny, prohlásila, že toho má dost, a řekla manželovi: „Jdu si lehnout. Udělej s ním, co chceš,“ Manžel se posadil ke stolu v rohu, rozsvítil svíčku a začal číst *Courrier français*.

Tak uplynula dobrá hodina. Ctihodný hospodský přečetl *Courrier français* alespoň třikrát od titulu až po jméno tiskaře. Cizinec se nehýbal.

Thénardier si přesedl, zakašlal, uplivl si, utřel si nos a zašramotil židlí. Muž se nehnul. „Spí?“ pomyslil si Thénardier. Muž nespal, ale nic ho nemohlo probudit.

Konečně Thénardier sňal čepičku, tiše se přiblížil a odvážil se říci: „Nepůjde si pán odpočinout?“

Nepůjde si lehnout by se mu bylo zdálo příliš všední, příliš důvěrné. *Odpočinout* si znělo vybraně a uctivě. Taková slova zítra ráno tajemně a zázračně nafouknou číslici na účtu. Za pokoj, kde se přespí, se platí dvacet sou; za pokoj, kde se odpočívá, se platí dvacet franků.

„Máte pravdu," řekl cizinec. „Kde máte stáj?"

„Prosím," pravil Thénardier s úsměvem, „já už pána zavedu."

Vzal svíčku, muž sebral svůj balík a hůl a Thénardier ho zavedl do pokoje v prvním poschodí, vybaveného nečekanou nádherou mahagonového nábytku a postelí s vysokými pelestmi a záclonkami z červeného kalika.

„Co je to tady?" řekl cizinec.

„To je naše svatební ložnice," odpověděl krčmář. „Manželka a já obýváme jinou. Sem přijdeme jen třikrát nebo čtyřikrát do roka."

„Byl bych se raději vyspal ve stáji," řekl muž prudce.

Zdálo se, že Thénardier tuto málo lichotivou poznámku neslyšel.

Zapálil dvě docela nové voskové svíčky, které byly připraveny na krbu. V krbu plápolal dost živý oheň.

Na krbu byla pod skleněným příklopem ženská čelenka ze stříbrných nití a s pomerančovými květy.

„A co je toto?" ozval se cizinec.

„Pane," pravil Thénardier, „to je svatební věneček mé ženy."

Pocestný se na věneček podíval, jako by se chtěl zeptat: což byla i doba, kdy ta nestvůra byla pannou?

Ale Thénardier lhal. Když najal barák, aby jej proměnil v krčmu, byl pokoj už tak zařízen, on přikoupil jen nábytek a pomerančové květy, protože soudil, že vrhnou půvabný stín na „jeho manželku" a že tím domu opatří to, čemu Angličané říkají ctihodnost.

Když se pocestný obrátil, byl už hostinský pryč. Thénardier zmizel ohleduplné, aniž se odvážil dát dobrou noc, protože nechtěl mluvit s neuctivou srdečností s mužem, kterého hodlal nazítří královsky oškubat.

Krčmář odešel do své ložnice. Jeho žena už ležela, ale nespala. Když slyšela manželovy kroky, obrátila se a řekla mu:

„Zítra vyrazím s Cosettou dveře."

Thénardier poznamenal ledově:

„Ty jsi hned hr hr!"

Víc slov nepromluvili a za několik minut zhasili svíčku.

Pocestný odložil hůl a balík do kouta. Po odchodu hospodského se posadil do křesla a chvíli přemýšlel. Potom se zul, vzal jednu ze dvou svíček, druhou zhasil, lehce otevřel dveře a vyšel z pokoje, rozhlížeje se kolem sebe, jako by něco hledal. Prošel chodbou a dostal se ke schodům. Tam zaslechl slabounký šelest, který se podobal oddychování dítěte. Šel po tom zvuku a došel k jakémusi trojhrannému výklenku, vytvořenému, vlastně ohraničenému schodištěm. Ten výklenek byl prostor pod schody. Tam mezi všelijakými starými koši a střepy, v prachu a pavučinách bylo lůžko; nevím, můžeme-li nazvat lůžkem slamník, z jehož děr čouhala sláma, a pokrývku tak roztrhanou, že bylo vidět slamník. Žádné povlaky. Všechno leželo na holé dlažbě. Na lůžku spala Cosetta.

Muž se přiblížil a zadíval se na ni.

Cosetta spala tvrdě. Byla neodstrojená. V zimě se nesvlékala, aby jí bylo tepleji.

Tiskla k sobě panenku, jejíž velké oči se v šeru leskly. Chvílemi si zhluboka vzdychla, jako by se probouzela, a téměř křečovitě svírala loutku v náručí. Vedle lůžka ležel jen jeden dřevák.

Vedle Cosettina bídného koutku byly otevřené dveře a bylo jimi vidět do dosti velkého tmavého pokoje. Cizinec do něho vstoupil. U zadní stěny za skleněnými dveřmi byly dvě stejné čistě bílé postýlky. To byly postýlky Eponiny a Azelmy. Za nimi se napolo ztrácela proutěná kolébka bez záclonek, kde spal chlapeček, který celý večer plakal.

Cizinec předpokládal, že pokoj sousedí s ložnicí manželů Thénardierových. Právě chtěl odejít, když jeho pohled zabloudil ke krbu; byl to široký hostinský krb, který dává málo tepla, i když se v něm topí, a který už na pouhý pohled studí. V krbu už nebyl oheň, a dokonce ani popel; a přece něco přivábilo cizincovu pozornost. Byly tam dva dětské střevíčky pěkného tvaru a nestejné velikosti; pocestný si hned vzpomněl na hezký a starý zvyk dětí,

které o Štědrý den dávají do krbu střevíčky, aby jim do nich dobrá víla v noci nadělila nějaký třpytivý dárek. Eponina a Azelma na to nezapomněly a obě daly svůj střevíček do krbu.

Pocestný se sklonil.

Víla, to jest matka, už vykonala svou návštěvu a v každém střevíčku se leskl pěkný, zcela nový desetník.

Muž se napřímil a už chtěl odejít, když v pozadí, stranou, v nejtemnějším koutku nístěje, spatřil jakýsi předmět. Přihlédl blíž a poznal dřevák, strašný hrubý dřevák, napolo rozbitý a pokrytý popelem a uschlým blátem. Byl to Cosettin dřeváček. Cosetta v dojemné dětské důvěře, která chce být stále klamána a nikdy se nedá odradit, si také dala dřevák do krbu.

Jak krásná a něžná je naděje dítěte, které poznalo jenom zoufalství.

V dřeváku nic nebylo.

Cizinec zalovil ve vestě, sklonil se a dal do Cosettina dřeváku zlaťák.

Potom se plíživým krokem vrátil do svého pokoje.

(9)
Thénardier při práci

Nazítří ráno, alespoň dvě hodiny před svítáním, seděl Thénardier při svíčce u stolu v nízkém hostinském sále, v ruce držel péro a skládal účet pro muže ve žlutém redingotu.

Žena stála nad ním lehce nakloněna a sledovala jeho práci. Nevyměnili mezi sebou ani slovo. Z jedné strany to bylo usilovné přemítání, z druhé zbožný obdiv, s jakým přihlížíme zrodu a rozkvětu zázračného lidského ducha. V domě se ozýval šelest; to Skřivánek metl schody.

Za čtvrt hodiny a po několikerém vymazávání zplodil Thénardier toto veledílo:

ÚČET PRO PÁNA Z ČÍS. 1.

Večeře	fr. 3,–
Pokoj	fr. 10,–
Svíčka	fr. 5,–
Otop	fr. 4,–
Obsluha	fr. 1,–
Úhrnem	**fr. 23,–**

Slovo obsluha bylo napsáno opsluha.

„Třiadvacet franků!“ zvolala žena s nadšením, do něhož bylo přimícháno trochu pochybnosti.

Thénardier, jako všichni velcí umělci, nebyl spokojen.

„Prosím tě!“ prohodil.

Řekl to s přízvukem, s jakým Castlereagh odevzdával vídeňskému kongresu účet válečných náhrad předepsaných Francii.

„Thénardiere, máš pravdu, to nám opravdu dluží,“ šeptala žena, která vzpomínala na panenku darovanou Cosettě v přítomnosti jejích holčiček, „je to spravedlivé, ale je to mnoho. To nám nezaplatí.“

Thénardier se studeně zasmál a řekl:

„Zaplatí.“

Ten smích znamenal svrchovanou jistotu a právo. Sepsáno a podepsáno. Žena nenaléhala. Začala urovnávat stoly; manžel přecházel sál na šířku i po délce. Za chvilku dodal:

„Jsem přece dlužen patnáct set franků!“

Šel si sednout do koutku ke krbu a zamyšleně dal nohy na horký popel.

„Doufám, že jsi nezapomněl, že dnes vyhodím Cosettu? Opice! Dožírá mě s tou panenkou! Raději bych se provdala za Ludvíka XVIII., než bych si ji ještě den nechala v domě!“

Thénardier si zapálil dýmku a mezi dvojím bafnutím pravil:

„Dáš tomu člověku účet.“

Potom vyšel.

Sotva vyšel ze sálu, pocestný vstoupil.

Thénardier se vrátil hned za ním a stanul v pootevřených dveřích, takže ho viděla jenom jeho žena.

Žlutý muž nesl v ruce hůl a balík.

„Tak časně vzhůru!“ pravila Thénardierová. „Pán snad už od nás odchází?“

Hovořic otáčela rozpačitě účet v rukou a nehty na něm vyznačovala záhyby. V obličeji měla odstín, který nebyl u ní obvyklý, plachost a váhavost.

Předložit takový účet člověku, který zřejmě byl napohled „chudý“, se jí zdálo nevhodné.

Pocestný vypadal zamyšleně a roztržitě. Odpověděl:

„Ano, paní. Odcházím.“

„Pán tedy nemá řízení v Montfermeil?“ pokračovala.

„Ne. Jen tudy projíždím. Nic víc. – Paní,“ dodal, „kolik jsem vám dlužen?“

Thénardierová mu beze slova podala složený účet.

Muž papír rozložil, podíval se na něj, ale duchem byl zřejmě jinde.

„Paní,“ pokračoval, „děláte zde v Montfermeil dobré obchody?“

„Ujde to, pane,“ odpověděla Thénardierová překvapeně, že nedochází k nějakému výbuchu.

Pokračovala však lítostivým a žalobným hlasem:

„Pane, časy jsou zlé! Tady v obci je málo měšťanů! Je tu málo lidí. Kdyby tudy občas neprojížděli šlechetní a bohatí cizinci jako pán! Máme tolik povinností. Podívejte se, už i ta maiička nás stojí hromadu peněz.“

„Která maličká?“

„Přece víte! Cosetta! Skřivánek, jak jí lidé říkají.“

„Ale?“ poznamenal muž.

Pokračovala:

„Venkovští lidé jsou směšní se svými přezdívkami! Vypadá spíš jako netopýr než jako skřivánek. Vidíte, pane, nestojíme o dobročinnost, ale nemůžeme ji prokazovat. Nic nevyděláme a máme velká vydání. Poplatky, domovní daně, daně ze dveří a oken, peníze se kutálejí! Pán ví, že vláda žádá strašné daně. A potom, mám své dcerušky. Nepotřebuji živit děti cizích lidí.“

Muž se ozval hlasem, který se pokoušel ovládnout; ozývalo se v něm chvění.

„A co kdyby si ji někdo odvedl?“

„Koho? Cosettu?“

„Ano.“

Červený a hrubý obličej krčmářky se rozzářil ohyzdným úsměvem.

„Ach, pane! Můj dobrý pane! Vezměte si ji, nechte si ji, odveďte si ji, odneste si ji, pocukrujte si ji, nacpěte ji lanýži, vypijte si ji a snězte ji – nechť vám Panna Maria, a všichni svatí požehnají!“

„Ujednáno.“

„Opravdu? Vy si ji odvedete?“

„Odvedu si ji.“

„Ihned?“

„Ihned. Zavolejte to dítě.“

„Cosetto!“ křikla Thénardierka.

„Zatím vám zaplatím útratu,“ pravil muž. „Kolik je to?“

Letmo pohlédl na účet a neovládl se, aby nedal najevo překvapení.

„Třiadvacet franků!“

Podíval se na krčmářku a opakoval:

„Třiadvacet franků?“

V přízvuku těch dvou slov dvakrát pronesených byl rozdíl, jaký je mezi vykřičníkem a otazníkem.

Thénardierová měla čas připravit se na výtku. Pevně odpověděla:

„Ano, pane, je to třiadvacet franků."

Cizinec položil na stůl pět pětifranků.

„Jděte pro maličkou," řekl.

V tom okamžiku se přiblížil Thénardier doprostřed sálu a řekl:

„Pán nám dluhuje šestadvacet sou."

„Šestadvacet sou!" zvolala žena.

„Dvacet sou za pokoj," pravil Thénardier chladně, „a šest sou za večeři. Pokud se týče maličké, musím si s pánem promluvit. Nech nás, ženo."

Thénardierová zakusila oslnění, jakým nás nečekaně překvapují talentovaní lidé. Cítila, že na jevišti právě vstupuje velký herec, neřekla ani slovo a vyšla.

Jakmile byli o samotě, Thénardier nabídl cizinci židli. Cizinec se posadil; Thénardier zůstal stát a ve tváři se mu objevil podivný dobrácký a prostomyslný výraz.

„Pane," řekl, „poslyšte, co vám chci říci. Já to dítě zbožňuji."

Cizinec se na něho upřeně podíval.

„Které dítě?"

Thénardier pokračoval:

„Je to směšné, ale lidi si na sebe zvyknou. Co znamenají peníze? Vezměte si své stříbrňáky. Já to dítě zbožňuji."

„Které?" zeptal se cizinec.

„No, naši malou Cosettu! Nechtěl jste ji odvést? Říkám vám upřímně, ačkoliv jste poctivý člověk, nemohu svolit. Ta holčička by mi chyběla. Viděl jsem ji tak maličkou. Pravda, stojí nás peníze, je pravda, že má své chyby, je pravda, že nejsme bohatí, je pravda, že jsem zaplatil přes čtyři sta franků za léky jen za jednu její nemoc. Ale člověk musí něco udělat pro lásku boží. Nemá to ani otce ani matku; já jsem ji vychoval. Mám pro ni chléb jako pro sebe. Skutečně jsem k tomu dítěti přilnul, chápete, člověk si dítě oblíbí; jsem dobrák; neuvažuji; mám tu maličkou rád; má žena je prudká,

ale také ji má ráda. Vidíte, že je jako naše. Musím ji slyšet, jak si žvatlá po domě."

Cizinec se na něho upřeně díval. Thénardier pokračoval:

„S dovolením, pane, odpusťte, to nejde dát dítě prvnímu člověku, který jde kolem. Viďte, že mám pravdu? Jinak nic neříkám, jste bohatý, vypadáte jako hodný člověk a snad by to bylo její štěstí. Ale člověk musí vědět. Chápete? Dejme tomu, že bych Cosettu nechal odejít a že bych se obětoval; chtěl bych však vědět, kam jde, nechtěl bych ji ztratit z očí, přál bych si vědět, kde bydlí, abych ji mohl čas od času navštívit, aby věděla, že její dobrý pěstoun je nablízku a že nad ní bdí. Některé věci přece nelze jen tak udělat. Neznám ani vaše jméno. Vy byste si ji odvedl a já bych si řekl: Kdepak asi je Skřivánek? Musil bych alespoň vidět nějakou listinu, třeba průvodní list, chápete?"

Cizinec, aniž přestal na něho upírat pohled, o němž říkáme, že proniká až do hloubi svědomí, mu odpověděl vážným a pevným hlasem:

„Pane Thénardiere, člověk nepotřebuje průvodní list na cestu pět mil od Paříže. Odvedu-li si Cosettu, tak si ji odvedu, to je všechno. Nedozvíte se mé jméno, nedozvíte se, kde bydlím, nedozvíte se, kde bude žít, a mám v úmyslu zařídit to tak, aby vás už nikdy nespatřila. Přetrhávám prostě pouto, které má na noze, a odvedu ji. Hodí se vám to? Ano, či ne?"

Jako ďáblové a dobří duchové poznají podle určitých znamení přítomnost vyššího boha, tak Thénardier pochopil, že se setkal s někým velmi silným. Přišlo mu to jako vnuknutí; svým pronikavým důvtipem rychle porozuměl. Minulý večer, i když pil s formany, kouřil a zpíval odrhovačky, pozoroval bedlivě cizince, číhal na něho jako kočka na myš, studoval ho jako matematik. Sledoval ho ze zájmu, pro zábavu i pudově ho špehoval, jako by byl za to placen. Neunikl mu jediný pohyb muže ve žlutém kabátě. Thénardier uhodl jeho zájem o Cosettu, ještě než jej cizinec dal srozumitelně najevo.

Zachytil hluboký pohled starce, který se stále vracel k dítěti. Proč ten zájem? Kdo je ten člověk? Proč má tolik peněz v kapse, proč je tak chudobně oblečen? To byly otázky, na něž si nedovedl odpovědět a které ho dráždily. Celou noc na to myslil. Není možné, že by to byl Cosettin otec. Je to snad její dědeček? Proč se tedy hned neprokáže? Má-li někdo právo, dá to najevo. Ten člověk zřejmě na Cosettu právo nemá. Kdo to tedy je? Thénardier se ztrácel v domněnkách. Domýšlel si leccos, ale nevěděl nic. Ať tomu bylo jakkoliv, když se pustil do rozhovoru s neznámým člověkem, cítil svou sílu a věděl, že všechno je obestřeno tajemstvím a že muži záleží na tom, aby zůstal ve stínu; cítil však, že je proti němu slabý, jakmile slyší jeho jasnou a pevnou odpověď a vidí, že ten tajemný člověk je tajemný tak prostě. Nic takového nečekal. Zmátlo to jeho předpoklady. Sebral myšlenky. Ve vteřině všechno zvážil. Thénardier patřil k lidem, kteří jediným pohledem pochopí situaci. Uznal, že nastala chvíle, kdy musí jednat rychle a přímo. Zachoval se jako slavní vojevůdcové v rozhodné minutě a odkryl baterii.

„Pane," řekl, „potřebuji patnáct set franků."

Cizinec vzal z postranní kapsy starou tobolku z černé kůže, otevřel ji a vytáhl z ní tři bankovky, které položil na stůl. Potom o ty papíry opřel široký palec a řekl krčmářovi:

„Zavolejte Cosettu."

Co dělala Cosetta v době, kdy se o ni jednalo?

Cosetta se probudila a rozběhla se k svému dřeváku. Našla v něm zlaťák. Nebyl to napoleon, byl to jeden z těch nových dvacetifranků restaurace, na nichž byl vyražen pruský copánek místo vavřínového věnce. Cosetta byla oslněna. Osud ji začínal opájet. Nevěděla, co je to zlatý peníz, protože až dosud žádný neviděla, ale strčila jej velmi rychle do kapsy, jako by jej byla ukradla. Přece však cítila, že patří jí, tušila, od koho jej dostala, ale zakoušela jakousi radost plnou strachu. Byla spokojená, a byla především ohromená. Ty nádherné a milé věci jí nepřipadaly skutečné. Měla strach z panenky, měla

strach ze zlaťáku. Nepochopitelně se třásla před jejich nádherou. Jenom cizinec jí nenaháněl strach. Naopak, dodával jí klidu. Od včerejšího večera, při všech těch překvapujících událostech i ve spánku měla stále v dušičce obraz toho muže, který vypadal starý, chudý a smutný, a byl tak bohatý a dobrý. Od chvíle, kdy toho muže potkala v lese, všechno se změnilo. Cosetta, méně šťastná než nejmenší vlaštovka, nikdy nepoznala, co to je utéci se do stínu své matky a pod její ochranná křídla. Od pěti let – tak dlouho, pokud sahaly její vzpomínky – se ubohá holčička třásla a chvěla. Stále byla úplně nahá v ostrém větru neštěstí; teď si připadala oblečená. Dřív bylo její duši zima, teď jí bylo teplo. Už se dokonce ani nebála Thénardierové. Už nebyla sama; někdo stál při ní.

Rychle se pustila do ranní práce. Zlaťák, který měla u sebe, v téže kapse, z které jí včera vypadl patnáctisou, ji rozptyloval. Neodvažovala se ho dotknout, ale každých pět minut se na něj podívala, musíme přiznat, že s vystrčeným jazykem. Metla schody, zastavovala se v práci, zůstávala nehnutě stát, zapomínajíc na koště a celý svět, a dívala se na hvězdu, která se jí třpytila na dně kapsy.

Právě ve chvíli takového tichého obdivu přišla k ní Thénardierová.

Šla pro ni na manželův rozkaz. Neslýchaná věc, nepleskla ji, ani jí neřekla slovo nadávky.

„Cosetto," pravila skoro mírně, „pojď ihned se mnou."

Za okamžik vstoupila Cosetta do nízkého sálu.

Cizinec vzal balík, který přinesl, a rozvázal jej. V balíku byly vlněné šatečky, zástěra, barchetový živůtek, sukně, šátek, vlněné punčochy, střevíce, úplný oblek pro osmileté děvčátko. Všechno bylo černé.

„Milé dítě," pravil muž, „vezmi si to a jdi se rychle obléci."

Svítalo, když montfermeilští obyvatelé, kteří otvírali dveře a okna, viděli, jak pařížskou silnicí jde chudě oblečený člověk vedoucí za ruku holčičku ve smutku; dívenka nesla v náručí velkou růžovou panenku. Mířili k Livry.

Byl to náš muž a Cosetta.

Muže nikdo neznal; protože Cosetta už nebyla v cárech, mnoho lidí ji nepoznalo.

Cosetta odcházela. S kým? Nevěděla. Kam? Netušila. Jenom chápala, že za sebou nechává hroznou Thénardierovu krčmu. Nikoho nenapadlo, aby se s ní rozloučil. Odcházela z toho domu nenáviděná a nenávidějící.

Ubohé něžné stvoření, jehož srdce bylo až do té chvíle zanedbáváno!

Cosetta kráčela vážně, široce otvírala velké oči a hleděla k obloze. Zlaťák si dala do kapsy nové zástěry. Chvílemi se nad ním naklonila a letmo na něj pohleděla, pak se pokaždé podívala na muže. Měla pocit, že vedle ní kráčí sám Bůh.

(10)
Kdo si chce polepšit, často si pohorší

Podle zvyku nechala Thénardierová jednat manžela. Čekala, že se stane něco velikého. Když muž a Cosetta odešli, počkal Thénardier asi půl hodiny, potom vzal ženu stranou a ukázal jí patnáct set franků.

„To je toho!“ řekla.

Bylo to poprvé od začátku jejich manželství, kdy si dovolila posoudit čin svého pána.

Trefila do živého.

„Vlastně máš pravdu,“ řekl, „jsem hlupák. Podej mi klobouk.“

Složil tři bankovky, zastrčil je do kapsy, chvatně vyšel, ale zmýlil se a dal se nejdříve vpravo. Několik sousedů, kterých se ptal, ho uvedlo na správnou stopu. Viděli Skřivánka a muže na cestě k Livry. Dal na jejich radu, pustil se velkými kroky za nimi a povídal si:

„Ten člověk je zřejmě milión zašitý do žlutého pytle, a já jsem hovado. Nejdřív dal dvacet sou, potom pět franků, pak padesát

franků a konečně stejně snadno patnáct set franků. Byl by dal patnáct tisíc. Ale já ho chytím.

A pak ten balík šatů, připravených předem pro tu holku, to všechno je podivné; za tím vězí nějaké tajemství. A komu se to tajemství dostane do ruky, ten je nepustí. Tajemství boháčů jsou mořské houby napité zlatem – jen je zmáčknout!" Takové myšlenky mu vířily v hlavě. „Jsem hovado," řekl si Thénardier.

Vyjdete-li z Montfermeil a dostanete se k zatáčce, kterou tvoří cesta do Livry, spatříte na planině silnici vinoucí se do daleka, Když tam Thénardier došel, počítal, že spatří muže s holčičkou. Díval se, kam až dohlédl, ale nikoho neviděl. Znovu se ptal. Tím ztrácel čas. Chodci mu pověděli, že muž s děvčátkem se pustil k lesu nedaleko Gagny. Thénardier pospíšil tím směrem.

Mají proti němu náskok, ale dítě jde zvolna a on postupuje rychle. A potom, zná dobře kraj.

Náhle se Thénardier zastavil, uhodil se do čela jako člověk, který zapomněl na důležitou věc a je hotov se vrátit.

„Měl jsem si vzít pušku," řekl si.

Thénardier patřil k těm dvojakým povahám, které někdy projdou mezi námi, aniž jsme si to uvědomili, a zmizí, aniž jsme je poznali, protože osud nám je ukázal jenom z jedné strany. Žít takto z poloviny odhalen je údělem mnohého z lidí. V klidných a urovnaných poměrech měl Thénardier všechny podmínky, aby byl pokládán – neříkáme, aby jím byl – za poctivého obchodníka, za dobrého měšťana, jak jsme si ho zvykli představovat. Jakmile však se vyskytly určité předpoklady, jakmile nějaký otřes vyzvedl na povrch hlubiny jeho povahy, měl všechno, čeho bylo třeba, aby byl ničemou. Byl to kramář, který měl v sobě netvora. V koutku brlohu, v němž žil Thénardier, se chvílemi schoulil Satan a dumal nad tímto veledílem ohavnosti.

Po chvilkovém váhání si Thénardier pomyslil:

„Tím bych jim dal čas uniknout!"

Pokračoval v chůzi s výrazem jistoty a se zchytralostí lišky, která větří hejno koroptví.

Když minul rybníky a přešel šikmo velkou mýtinu, ležící vpravo od stromořadí Bellevue, dostal se na travnatou pěšinu, která se vine téměř kolem celého pahorku a vede přes oblouk starého vodovodu chelleského opatství. Tam zahlédl konečně nad houštinou klobouk, o kterém spředl tolik domněnek. Byl to klobouk žlutého muže. Křoví bylo nízké. Thénardier uhodl, že tam sedí muž a Cosetta. Dítě neviděl, protože bylo malé, ale rozeznával hlavu panenky.

Thénardier se nemýlil. Muž se posadil, aby si Cosetta trochu odpočinula. Krčmář obešel křoví a znenadání se objevil před mužem, jehož hledal.

„Promiňte, pane," řekl udýchaně, „tady je vašich patnáct set franků."

Při těch slovech podával cizinci tři bankovky.

Muž vzhlédl.

„Co to znamená?"

Thénardier odpověděl zdvořile:

„Pane, to znamená, že si beru Cosettu zpátky."

Cosetta se zachvěla a přitiskla se k dobrému muži.

Ten odpověděl Thénardierovi, dívaje se mu pevně do očí a odděluje každou slabiku:

„Vy si vez-me-te zpát-ky Cosettu?"

„Ano, pane. Vezmu si ji. Povím vám to. Uvažoval jsem. Vlastně nemám právo vám ji vydat. Chápejte, jsem poctivý člověk. Ta malička není má, patří matce. Její matka mi ji svěřila, mohu ji odevzdat jenom jí. Vy mi řeknete: Vždyť její matka zemřela. Dobrá. Pak mohu dítě vydat jen osobě, která mi donese příkaz podepsaný matkou, že mám té osobě dítě vydat. To je jasné."

Muž bez odpovědi sáhl do kapsy a Thénardier znovu spatřil tobolku s papírovými penězi.

Krčmář se zachvěl radostí.

„Dobrá!“ pomyslil si. „Držme se. Pokusí se mě podplatit.“

Než otevřel tobolku, rozhlédl se muž kolem sebe. Okolí bylo docela opuštěné. V lese ani v údolí nebylo živé duše. Muž otevřel tobolku a vyňal z ní nikoliv hrst bankovek, ale prostý papírek, který rozložil a podal hospodskému se slovy:

„Máte pravdu. Čtěte.“

Thénardier vzal papírek a četl:

Montreuil-sur-Mer, 25. března 1823.

Pane Thénardiere!
Odevzdejte Cosettu osobě, která se prokáže tímto dopisem.
Všechna Vaše zbývající drobná vydání Vám budou zaplacena.

FANTINA.

„Znáte ten podpis?“ ozval se muž.

Byl to podpis Fantiny. Thénardier jej poznal.

Nevěděl, co by namítl. Cítil dvojí prudký vztek: vztek, že se nepovede vydírání, v něž doufal, a vztek, že je poražen. Muž dodal:

„Ten papír si můžete ponechat jako stvrzenku.“

Thénardier se dal na spořádaný ústup.

„Ten podpis je dost dobře napodoben,“ zabručel. „Ale budiž!“

Potom učinil zoufalý pokus.

„Pane,“ řekl, „je to v pořádku, protože jste odevzdal ten lístek. Ale musíte mi zaplatit ta drobná vydání. Byla mi dlužna velké částky.“

Muž vstal a setřepávaje drobnými úhozy prach z odřeného rukávu řekl:

„Pane Thénardiere, v lednu matka spočítala, že je vám dlužna sto dvacet franků; v únoru jste jí poslal upomínku na pět set franků; dostal jste tři sta franků koncem února a tři sta franků začátkem března. Od té doby uplynulo devět měsíců po patnácti francích, jak bylo ujednáno, což je sto pětatřicet franků. Dostal jste o sto franků

víc. Zůstává dluh pětatřicet franků. Právě jsem vám dal patnáct set franků."

Thénardier zakusil, co zakouší vlk v okamžiku, kdy cítí, že byl chycen do čelistí ocelové pasti.

„To je čertovský chlap," pomyslil si.

A učinil to, co by udělal vlk. Zatřásl pastí. Odvaha se mu už jednou vyplatila.

„Pane, jehož jméno neznám," řekl rázně a odložil tentokrát všechnu uctivost, „vezmu si Cosettu, nebo mi dáte tisíc tolarů."

Cizinec klidně řekl:

„Pojď, Cosetto."

Vzal Cosettu levou rukou a pravou zdvihl hůl, která ležela na zemi.

Thénardier uvážil důkladnost obušku a opuštěnost místa.

Muž zašel s dítětem do lesa, nechav za sebou nehybného a zmateného krčmáře.

Zatímco se vzdalovali, Thénardier si prohlédl cizincova široká a poněkud ohnutá záda a jeho důkladné pěsti.

Potom se jeho pohled soustředil na vlastní chabé paže a hubené ruce. „Jsem skutečně pořádně hloupý, že jsem si nevzal pušku, když jsem se vypravil na lov."

Přesto však nepustil oběť z dohledu.

„Chci vědět, kam půjdou," řekl. A šel v určité vzdálenosti za nimi. V rukou mu zůstaly dvě věci: posměch – cár papíru podepsaný Fantinou, a útěcha – patnáct set franků.

Muž odváděl Cosettu směrem k Livry a Bondy. Kráčel pomalu, se skloněnou hlavou, jakoby v smutném zamyšlení. Protože byla zima, les byl průhlednější a Thénardier je tedy neztrácel z dohledu, i když zůstával hodně pozadu. Muž se chvílemi otočil a rozhlédl se, zdali ho někdo nesleduje. Náhle spatřil Thénardiera. Rychle zabočil s Cosettou do podrostu, kde se mohli oba skrýt. „U čerta!" řekl Thénardier. A zrychlil krok.

Podrost byl hustý a nutil Thénardiera, aby se k nim přiblížil. Muž se otočil, zrovna když byl v nejhustším mlází. Thénardier se marně ukrýval za větvemi; cizinec ho přece spatřil. Neklidně se na něho podíval, pak potřásl hlavou a šel dál. Krčmář opět vykročil za ním. Tak ušli dvě nebo tři sta kroků. Náhle se muž znova ohlédl. Spatřil krčmáře. Tentokrát se na něho podíval tak temně, že Thénardier pokládal za zbytečné dále jej sledovat a vrátil se.

(11)
V loterii vychází číslo 9430 a Cosetta na ně vyhrává

Jean Valjean nebyl mrtev.

Už ve chvíli, kdy spadl do moře, vlastně když se do něho vrhl, byl, jak jsme řekli, bez okovů. Plaval pod vodou až pod zakotvenou loď, k místu, kde byla přivázaná bárka. Podařilo se mu ukrýt se v bárce až do večera. V noci se znova vrhl do moře a doplaval ke břehu nedaleko mysu Brun. Tam, protože, měl dost peněz, obstaral si šaty. Krčma v okolí Balaguieru byla tehdy „šatnou" pro uprchlé trestance, které se dobře dařilo. Potom se dal Jean Valjean neznámou a klikatou cestou všech zoufalých uprchlíků, kteří se snaží svést ze stopy zákon a společenské prokletí. První záštitu našel v Pradeaux nedaleko Beaussetu. Konečně zamířil ke Grand-Villardu, nedaleko Briançonu ve Vysokých Alpách. Útěk tápavý a neklidný, krtčí cesta, jejíž odbočky nejsou známy. Později se našly nějaké stopy jeho pouti v Ainu na území Civrieux, v Pyrenejích, v Accons, v místě, kterému se říká Grange-le-Doumecq, nedaleko osady Chavailles a v okolí Périgueux, v Brunies, v kantonu Chapelle-Gonaguet. Dostal se do Paříže. Právě jsme ho spatřili v Montfermeil.

Když přišel do Paříže, bylo jeho první starostí koupit smuteční šaty pro sedmi až osmiletou holčičku; pak teprve si najal byt. Jakmile obojí zařídil, vydal se do Montfermeil.

Vzpomínáme si, že již po předešlém útěku podnikl tajemnou cestu někam v okolí, o které spravedlnost něco tušila.

Jinak se policejní orgány domnívaly, že je mrtev, což činilo tmu, která ho halila, ještě temnější. V Paříži se mu dostaly do rukou noviny, které se zmiňovaly o jeho smrti. To mu dodalo jistoty a naplnilo ho takovým mírem, jako by byl skutečně mrtev.

Večer toho dne, kdy Jean Valjean vyrval Cosettu ze spárů Thénardierových, vrátil se do Paříže. Nastávala noc, když s dítětem vcházel Monceauxskou branou; zde nasedl do kabrioletu a dal se dovézt na prostranství u observatoře. Tam vystoupil, zaplatil kočímu, vzal Cosettu za ruku a oba se vydali černou tmou opuštěnými ulicemi Ourcine a Glacière k bulváru Hôpital.

Pro Cosettu to byl den plný údivu a dojmů; za křovím jedli chléb a sýr kupovaný v osamělých hospodách, často měnili povoz, kusy cesty šli pěšky; Cosetta si nestěžovala, ale byla unavená a Jean Valjean to poznal podle ruky, za kterou ji musil cestou víc a víc táhnout. Vzal ji na záda; Cosetta, aniž pustila Kateřinu, položila Jeanu Valjeanovi hlavu na rameno a usnula.

KNIHA ČTVRTÁ
Gorbeauův barák

(1)
Mistr Gorbeau

Když se před čtyřiceti lety odvážil osamělý chodec do odlehlých končin nemocnice Salpêtrière a dostal se bulvárem až k Italské bráně, došel do míst, o nichž se dalo říci, že tam Paříž mizí. Nebyla to samota, byli tam chodci; nebyl to venkov, byly tam domy a ulice; nebylo to město, ale tamější ulice byly zbrázděny kolejemi jako polní cesty a rostla tam tráva; nebyla to vesnice, domy byly příliš vysoké. Co to tedy bylo? Byla to osada bez obyvatel, byla to pustina, kde se sem tam někdo ukázal; byl to velkoměstský bulvár, jedna z pařížských ulic, v noci nevlídnější než les, ve dne pochmurnější než hřbitov.

Byla to stará čtvrť koňského trhu, Marché-aux-Chevaux.

Odvážil-li se chodec za čtyři vetché zdi tohoto Marchéaux-Chevaux, uvolil-li se projít ulicí Petit-Banquier, minout po pravé straně zahradu střeženou vysokou zdí, pak louku s kupami třísla, podobnými doupatům obrovských bobrů, pak ohradu plnou trámů s hromadami pařezů, drtin a hoblovaček, na jejichž vrcholku štěkal velký hafan, a pak dlouhou nízkou pobořenou zídku s černými smutečními vrátky, zídku obrostlou mechem a zjara na nejpustším místě prokvétající květinami, a ještě strašnou sešlou budovu, na níž bylo velkými písmeny napsáno:

ZDE SE ZAPOVÝDÁ LEPYT PLAGÁTY,

dostal se odvážný chodec na nároží ulice Vignes-SaintMarcel do málo známých končin. V těch místech, nedaleko jakési továrny

a mezi dvěma zahradními zdmi, stál v těch časech barák, který se na první pohled zdál malý jako chaloupka, ale ve skutečnosti byl rozlehlý jako katedrála. Do ulice byl obrácen bokem, lomenicí; proto vypadal tak nepatrně. Téměř celý dům byl zakryt. Bylo vidět jen vrata a okno.

Barák měl jen jediné poschodí.

Kdo si jej podrobněji prohlédl, byl překvapen dveřmi, které mohly vést jen do nějakého brlohu, zatímco okno, kdyby místo z obyčejného stavebního kamene bylo z kvádrů, mohlo být oknem do krásného paláce.

Vrata byla pouhou směsicí červotočivých prken hrubě sbitých příčkami, které se podobaly špatně otesaným polenům. Vedla rovnou na příkré schodiště s vysokými stupni, plnými bláta, malty a prachu. Schodiště bylo právě tak široké jako vrata, a bylo vidět z ulice, jak stoupá jako žebřík a mizí ve tmě mezi dvěma zdmi. Vrchní část neforemného dveřního otvoru byla přepažena úzkým prknem, do něhož bylo vyříznuto trojhranné okénko, vikýřek a zároveň kukátko pro případ, že by dveře byly zavřeny. Na vnitřní straně vrat načmáral štětec smočený v inkoustu dvěma tahy číslici 52 a nad vyhlídkou tentýž štětec vymaloval číslo 50. Kde to tedy jsme? Hořejšek dveří říká, že v čísle 50; vnitřek namítá: ne, v čísle 52. Trojhrannou špehýrku zacláněly zašedlé cáry prachu.

Okno bylo široké, dosti vysoko položené, s žaluziemi a s obrubní ze čtvercových tabulek; jenomže tabulky byly samá prasklina, kterou maskovaly a zároveň prozrazovaly důmyslné papírové správky, kdežto uvolněné a rozeschlé žaluzie spíše ohrožovaly kolemjdoucí, než aby chránily obyvatele domu. Některé příčné laťky scházely a na jejich místo byla přibita svislá prkénka, takže celek začínal jako žaluzie a končil jako okenice.

Dveře, které vypadaly nekale, a okno, které vypadalo počestně, ačkoliv bylo v tak bídném stavu – obě tyto součástky téhož domu se podobaly dvěma žebrákům, kteří jdou spolu, putují bok po boku

a přitom vypadají jako dva odlišní jedinci pod stejnými hadry, jeden odjakživa otrapa, a druhý bývalý šlechtic.

Schodiště vedlo do hlavní, velmi rozsáhlé budovy, podobné kolně, ze které udělali dům. Páteří této budovy byla dlouhá chodba, do které ústila zprava i zleva různě velká oddělení, sotva způsobilá k bydlení a podobná spíše kramářským boudám než komůrkám. Okna těch místností vedla na rozlehlou nezastavěnou pláň. Bylo to vesměs temné, nevlídné, kalné, smutné jako hrob; a podle toho, kde byla skulina, zda ve střeše či ve dveřích, byla budova prostoupena chladnými paprsky nebo provanuta ledovým průvanem. Zajímavou a malebnou zvláštností podobných obydlí byla spousta velikých pavouků.

Nalevo od hlavního vchodu, který vedl na bulvár, byl asi tak ve výši muže čtyřhranný vikýř, plný kamení, protože se do něho strefovaly okolojdoucí děti.

Část stavení nedávno zbourali. Z toho, co do dneška zůstalo, můžeme soudit, jaké bylo. Se vším všudy není ani sto let staré. Sto let znamená pro chrám mladost, pro dům stáří. Obydlí zřejmě sdílí s člověkem úděl krátkého života, kdežto boží stánek se přizpůsobuje božské věčnosti.

Listonoši nazývali ten barák číslem 50–52; ale ve čtvrti byl znám jako dům Gorbeauův.

Prozraďme, jak ten název vznikl.

Sběratelé drobných událostí, kteří si zakládají herbáře z anekdot a špendlíčkem připichují prchavá data do své paměti, vědí, že ke konci minulého století, kolem roku 1770, byli v soudní budově Châteletu dva advokáti, z nichž jeden se jmenoval Corbeau (Vrána) a druhý Renard (Liška). Dvě jména, o něž se postaral La Fontaine. Byla to příliš svůdná příležitost, aby si cech soudních písařů na nich nebrousil vtip. Po galeriích soudního paláce kolovala parodie s pokulhávajícími verši:

Na vysokém dubě,
výměr maje v hubě,
soudce Corbeau seděl,
výměr „ztopit“ hleděl.
Soudce Renard čenichaje
rychle k soudu kráčí,
k soudci Corbeau lichotivě
takto mluvit ráčí:
Jak jsi vtipný… atd.

Oba ctihodní právníci, dotčení nepodařenými šprýmy a podrážděním výbuchy smíchu, který provázel jejich důstojné vystupování, se odhodlali zbavit se svých jmen a rozhodli se obrátit přímo na krále. Žádost byla předložena Ludvíku XV. právě v den, kdy papežský nuncius z jedné a kardinál de La Roche-Aymon z druhé strany, oba zbožně klečíce, obouvali v přítomnosti Jeho Veličenstva každý jeden pantoflíček na bosé nohy paní Du Barry, která vstávala z postele. Smějící se král se nepřestal smát, vesele přešel od obou biskupů k oběma advokátům a milostivě dovolil soudním talárníkům změnu jména nebo aspoň jeho obměnu. Mistru Corbeauovi bylo králem dovoleno přidat k začátečnímu písmenu kličku a jmenovat se Gorbeau; mistr Renard byl méně šťasten, směl přidati jen P před R a jmenovat se Prenard (Hrabivec); takže druhé jméno nebylo o nic lepší než první.

Podle místního podání právě tento pan Gorbeau byl majitelem stavby očíslované 50–52 na bulváru Hôpital. A byl také původcem památného okna.

Odtud má barabizna název Gorbeauův dům.

Proti číslu 50–52 mezi alejemi bulváru stojí velký, ze tří čtvrtin odumřelý jilm; naproti němu se otvírá ulice vedoucí k bráně Gobelins, tehdy nezastavěná, nedlážděná, vysázená stromy, kterým se nevalně dařilo, ulice podle roční doby zelená nebo rozbahnělá

a mířící kolmo na pařížské hradby. Štiplavý zápach vycházel v kotoučích dýmu z komínů sousední továrny.

Městská brána byla docela blízko. Ještě v roce 1823 tu stály hradební zdi.

Už sama brána vzbouzela v duši neblahé představy. Tudy vedla cesta k Bicêtre[119]. Tudy se za dob císařství a restaurace v den své popravy vraceli do Paříže odsouzení na smrt. Tady byla kolem roku 1829 spáchána záhadná vražda nazvaná „vražda u Fontainebleauské brány", jejíhož pachatele nemohla policie vypátrat, truchlivá záhada, která nebyla nikdy objasněna. O několik kroků dále najdete osudnou ulici Croulebarbe, kde Ulbach ubodal pasačku koz z Ivry za hromu a blesku jako v nějakém melodramatu. Jen několik kroků dál přijdete k ohavným jilmům s osekanými korunami u brány Saint-Jacques, k té výpomoci filantropů, která zastírá popraviště, mrzké a hanebné náměstí Grève, náměstí kramářské a měšťácké společnosti, která couvla před trestem smrti, neodvažujíc se jej ani velkodušně zrušit, ani prosazovat se vší svou svrchovaností.

Před sedmatřiceti lety, odmyslíme-li si náměstí Saint-Jacques, jakoby předurčené k neustálé hrůze, pak snad nejpochmurnější místo z celého pochmurného bulváru, ještě i dnes málo vábného, bylo okolí baráku číslo 50–52.

Měšťanské domy tu začaly růst až pětadvacet let později. Bylo to nevlídné místo. K neblahým myšlenkám, které se vás tam zmocňovaly, si kdekdo uvědomoval, že je mezi Salpêtrière, jejíž kupoli bylo možno zahlédnout, a Bicêtre, jehož brána byla na dosah; že tedy stojí mezi pomateností ženy a šílenstvím muže. Všude, kam až oko pohlédlo, bylo vidět jenom jatky, hradební zdi a několik továrních průčelí, podobných kasárnám nebo klášterům; všude samé baráky, barabizny, staré zdi zčernalé jako rakve, čerstvě obílené zdi podobné rubášům; všude rovnoběžná stromořadí, stavení zarovnaná jako

119 Starobinec a ústav choromyslných.

podle šňůry, všední budovy s dlouhými chladnými liniemi a příšerný smutek pravých úhlů. Žádné zvlnění půdy, žádný rozmar architektury, žádný záhyb. Byl to ledový pravidelný ohyzdný celek. Nic tak nesvírá srdce jako souměrnost. Souměrnost je nuda, a nuda je samo jádro smutku. Zoufalství zívá. Můžeme-li snít o něčem hroznějším než o pekle, kde se trpí, je to peklo, kde bychom se nudili. Kdyby bylo takové peklo, tento úsek bulváru Hôpital by k němu vedl.

Ale za soumraku, když denní jas pohasíná, zejména v zimě, ve chvíli, kdy severní vítr rve za večera z jilmů poslední zarudlé listí, kdy stín má hloubku a nebe je beze hvězd, anebo když měsíc a vítr protrhávají mraky, je onen bulvár najednou příšerný. Černé linie se boří a ztrácejí v temnotách jako pahýly nekonečna. Chodec se tu nemůže zhostit myšlenky na nespočetné místní povídačky o popravených zločincích. Opuštěnost končiny, kde bylo spácháno tolik zlých činů, působí děsivě. Jako by ve tmě byly nastraženy léčky, všechny mátožné tvary stínu se zdají podezřelé, a dlouhé čtyřhranné jámy mezi stromy se podobají hrobům. Ve dne tu bývalo ošklivo, večer smutno; v noci příšerně.

Za letního podvečera tu bylo občas vídat stařenky sedící pod jilmy na lavičkách, které zplesnivěly od dešťů. Babičky si rády zažebraly.

Ostatně tato čtvrť, která vypadala spíš přestárlá než starobylá, usilovala už tehdy o svou proměnu. Kdo ji v té době chtěl ještě zastihnout, musil si pospíšit. Každý den mizela nějaká podrobnost celku. Už dvacet let je tu vedle starého předměstí nádraží Orleánské dráhy, které se přičiňuje o jeho přeměnu. Všude, kde je umístěno nádraží na obvodu jakéhokoliv hlavního města, znamená to smrt předměstí a zrození města. Jako by se kolem těchto velkých středisek lidského hemžení, za hřmotu mohutných strojů a za oddychování obludných ořů civilizace, kteří požírají uhlí a chrlí oheň, chvěla země plná příslibů a pukala, aby hltala starobylá lidská obydlí a dávala příležitost ke vzniku nových. Staré domy se bourají a nové vyrůstají.

Od těch dob, co nádraží Orleánské dráhy zaplavilo okolí Salpêtrière, otřásají se staré úzké uličky, které sousedí s příkopy Saint-Victor a s Botanickou zahradou, když jimi prudce projíždějí třikrát až čtyřikrát denně proudy dostavníků, fiakrů a omnibusů, které jednoho dne zatlačí domy doprava i doleva. Jsou podivné věci, které musíme uznat, protože jsou nezvratně přesné, a jako je pravda, říkáme-li, že se ve velkoměstech na sluneční straně daří domům a že se tu průčelí množí, je i neméně jisté, že čilý provoz rozšiřuje ulice. Příznaky nového života jsou zjevné. V nejopuštěnějších zákoutích staré venkovské čtvrti se objevuje dlažba a zvedají se a protahují chodníky i tam, kde chybějí ještě chodci. Jednoho památného rána v červenci roku 1845 se tam rozdýmaly kotle plné černého asfaltu; mohli jsme říci, že toho dne přišla civilizace do ulice Ourcine a že Paříž vstoupila do předměstí Saint-Marceau.

(2)
Hnízdo pro kalousa a pěnkavku

Jean Valjean se zastavil právě před Gorbeauovým barákem. Vybral si toto opuštěné místo jako plachý pták, aby si tam založil hnízdo.

Prohledal vestu, vyňal z ní klíč, otevřel dveře, vstoupil, pak za sebou pečlivě zavřel a vystupoval po schodech s Cosettou na zádech.

Nahoře na schodech vyňal jiný klíč a otevřel jím druhé dveře. Pokoj, do kterého vstoupil a který hned za sebou zamkl, byla vlastně dosti rozlehlá komora s žíněnkou na zemi, se stolem a několika židlemi. V rohu stála kamna, v nichž ještě žhnuly uhlíky. Svítilna z bulváru nejasně osvětlovala chudé obydlí. V pozadí byla komůrka s lůžkem z popruhů. Jean Valjean odnesl dítě na postel a uložil je, aniž je probudil.

Rozkřesal oheň a zapálil svíčku; všechno už bylo předem uchystáno na stole; a jako včera, tak i dnes se zadíval na Cosettu pohledem

plným vytržení, přičemž výraz dobroty a dojetí přecházel téměř v blouznění. S klidnou důvěřivostí, jakou může pociťovat jen krajní síla nebo krajní bezbrannost, dívenka usnula, nevědouc ani s kým je, a spala dál nevědouc, kde je.

Jean Valjean se sklonil a políbil děvčátku ruku.

Před devíti měsíci líbal ruku matky, která tehdy také právě usnula.

Týž bolestný, svatý a palčivý cit mu naplnil srdce.

Poklekl u Cosettiny postele.

Byl už jasný den a dítě ještě spalo. Bledý paprsek prosincového slunce pronikl oknem komůrky a na stropě napínal dlouhá vlákna stínu a světla. Náhle domem hromově otřásl povoz jedoucí po ulici a naložený nalámaným kamenem.

„Ano, paní!“ zvolala Cosetta, která se probrala ze spaní. „Už vstávám, už vstávám!“

Rovnýma nohama vyskočila z postele s napolo zavřenými víčky, na nichž ještě ležela tíha spánku, a natáhla ruce do kouta u stěny.

„Ach, božíčku! Kde mám koště?“ vykřikla.

Otevřela oči dokořán a spatřila usměvavý obličej Jeana Valjeana.

„Ach! Podívejme se, tedy je to pravda!“ pomyslilo si dítě. „Dobrý den, pane.“ Děti přijímají radost i štěstí okamžitě a prostě, protože jsou samy vlastně štěstím a radostí.

Cosetta zahlédla v nohách postele Kateřinu, zmocnila se jí a mezi hrou kladla Jeanu Valjeanovi na sta otázek.

„Kde je? Je ta Paříž velká? Je paní Thénardierová hodně daleko? Nevrátí se?“ atd. atd. Najednou zvolala:

„Jak je to tu hezké!“

Byla to strašná díra; ale Cosetta se tu cítila volná.

„Mám zamést?“ otázala se konečně.

„Jen si hraj,“ řekl Jean Valjean.

A tak minul celý den. Cosetta, která se ničím neznepokojovala a nic nechápala, byla nevýslovně šťastná ve společnosti dobrého muže a své panenky.

(3)
Spojením dvou neštěstí vzniká štěstí

Nazítří při úsvitu stál Jean Valjean ještě u Cosettiny postele. Čekal nepohnutě a díval se, jak se holčička probouzí.

Cosi nového se mu vkrádalo do duše.

Jean Valjean nikdy nemiloval. Od svých pětadvaceti let byl na světě sám. Nikdy nebyl otcem, milencem, manželem, přítelem. V káznici byl zlý, zachmuřený, zdrženlivý, nevědomý a plachý. Srdce toho starého trestance bylo plno panenské cudnosti. Na svou sestru a její děti měl jenom matnou a vzdálenou vzpomínku, která nakonec skoro vyvanula. Dělal, co mohl, aby je nalezl, a protože se mu to nepodařilo, zapomněl na ně. Taková už je lidská povaha. Ostatní něžná vzrušení mládí, měl-li jaká, padla do propasti zapomenutí.

Když spatřil Cosettu, když si ji vzal, odnesl a vysvobodil, cítil ve svém nitru hluboký převrat. Všechna utajená touha po lásce a vroucnosti se v něm náhle probudila a upjala k dítěti. Přistupoval k postýlce, kde spala, a chvěl se radostí; pociťoval podobné dojetí jako matka a nevěděl, co to znamená; neboť velké a neznámé hnutí srdce, které počíná milovat, je věc velmi tajemná a velmi blažená.

Ubohé staré srdce omládlo!

Protože však jemu bylo pětapadesát a Cosettě osm, všechno, co mohlo být v jeho životě láskou, se přetavilo v nevýslovné záření.

Byl to druhý čistý zjev, který potkal. Biskup probudil na jeho obzoru úsvit ctnosti, Cosetta zažehla úsvit lásky.

První dny minuly v okouzlení.

I Cosetta se změnila, aniž to věděla, ubohý tvoreček! Byla tak malička, když ji matka opustila, že se na ni nepamatovala. Jako každé dítě, podobné křehkým úponkům révy, které se zachycují, kde se dá, pokoušela se milovat. Nedařilo se jí to. Všichni ji odstrkovali, Thénardierovi, jejich děvčátka i cizí děti. Milovala psa, ten však pošel. A pak už o ni nestál nikdo. Je smutné, musíme-li doznat, že

v osmi letech měla Cosetta srdce nedotčené láskou. Nebyla to její chyba, nescházela jí schopnost milovat; chyběla jí jen možnost, aby se láska mohla rozvinout. A proto od prvního dne všechno, co v ní cítilo a přemýšlelo, si zamilovalo onoho laskavého muže. Prožívala, o čem nikdy neměla tušení, cítila, jak její duše rozkvétá.

Dobrý muž se jí už nezdál ani starý, ani chudý. Měla Jeana Valjeana za krásného, i ta mizerná díra se jí líbila.

Takové jsou účinky ranních červánků, dětství, mládí a radosti. Novota země a života tu znamená mnoho. Není nic půvabnějšího než odlesk štěstí v podkrovní světničce. Všichni máme ve své minulosti takovou modrou komůrku.

Příroda, oněch padesát let rozdílu, vytvořila mezi Jeanem Valjeanem a Cosettou hlubokou přehradu; tu přehradu osud překlenul. Svou neodolatelnou mocí osud náhle spojil a zasnoubil dvě bytosti, vyrvané z kořenů, rozdílné věkem, ale sobě podobné zármutkem. Doplňovali se navzájem. Cosetta hledala pudově otce a Jean Valjean toužil po dítěti. Ve svém setkání našli sami sebe. Tajemná chvíle, kdy se jejich ruce dotkly, oba nerozlučně spojila. A když se jejich duše setkaly, uvědomily si, jak se navzájem potřebují, a úzce se objaly.

V nejsrozumitelnějším a ryzím slova smyslu – možno říci – byli oba od všeho odloučeni hrobní zdí: Jean Valjean byl Vdovec a Cosetta Sirotek. Tak se jako řízením nebes stal Jean Valjean Cosettiným otcem.

A vskutku, tajemný cit, který prostoupil Cosettu v hloubi chelleského lesa, když Jean Valjean ve tmě uchopil její ruku, nebyl jen mámením smyslů, ale skutečností. Vstup tohoto muže do Cosettina osudu byl zásahem božím.

Jean Valjean si ostatně dobře vybral svůj úkryt. Byl zde v bezpečí, které se mohlo zdát dokonalým.

Pokoj s komůrkou, který obýval s Cosettou, měl okno, které vedlo na bulvár. Toto jediné okno v domě bylo ukryto zvědavým zrakům z boku i zpředu.

Přízemí čísla 50–52 bylo jakousi sešlou kolnou, která sloužila zelinářům za skladiště a nijak nesouvisela s prvním patrem. Přízemí, oddělené stropem, který neměl ani padací dveře, ani schůdky, bylo přehradou celého baráku. V prvním poschodí, jak jsme už řekli, bylo několik světnic a podkrovních komůrek, z nichž jediná byla obydlena starou ženou, která Jeanu Valjeanovi vedla domácnost. Ostatek byl neobydlený.

Stařena, která se honosila jménem *hlavní nájemnice* a ve skutečnosti vykonávala službu domovnice, pronajala Valjeanovi byt na Štědrý den. Valjean se vydával za soukromníka, který pozbyl majetek poklesem španělských papírů a přišel sem bydlet se svou vnučkou. Zaplatil na šest měsíců předem a pověřil stařenu, aby zařídila pokoj a komůrku, jak jsme už viděli. Dobrá paní zažehla oheň a večer v den jejich příchodu všechno připravila.

Týden za týdnem míjel. Dvě bytosti prožívaly v ohavné díře blažené chvíle.

Od samého rána se Cosetta smála, švitořila a zpívala.

Někdy se stávalo, že ji Jean Valjean brával za červenou a omrzlinami rozpraskanou ručičku a líbal ji. Ubohá děvečka, zvyklá jen na bití, nevěděla, co to znamená, a zahanbeně utíkala.

Chvílemi vážněla a prohlížela si své černé šatičky. Už nechodila v hadrech, nosila smutek. Vycházela z bídy a vstupovala do života.

Jean Valjean ji začal učit číst. Často, když nechal dítě slabikovat, vzpomínal, že se v káznici učil číst jen proto, aby mohl konat zlo. A teď se všechno obrátilo a on učí dítě. Tehdy se starý trestanec rozzářil zamyšleným úsměvem andělů.

Cítil v tom úradek boží, vůli někoho, kdo není pouhý člověk, a propadal snění. Dobré myšlenky mají své propasti právě tak jako zlé.

Učil Cosettu číst a dovoloval jí, aby si hrála; to byl teď zhruba celý život Jeana Valjeana. Pak jí vyprávěl o její matce a učil ji modlitbám.

Říkala mu *tatínku*, jiné jméno pro něho neměla.

Celé hodiny Jean Valjean vydržel pozorovat, jak obléká a svléká panenku, a poslouchat její štěbetání. Život byl od nynějška pro něho plný zajímavostí, lidé se mu zdáli dobří a spravedliví, nikomu už nic v duchu nevyčítal a nevěděl, proč by se nemohl dožít vysokého věku, když ho to dítě miluje. Viděl svou budoucnost prozářenou půvabným světlem Cosettiny osobnosti. Ani nejušlechtilejší lidé nejsou uchráněni sobeckých myšlenek. Chvílemi s příchutí radosti myslíval na to, že Cosetta bude ošklivá.

Je to jen osobní domněnka; ale máme-li říci všechno, co si myslíme o stavu, ve kterém byl Jean Valjean, když si zamiloval Cosettu, musíme přiznat, že nemáme dokázáno, že by byl neměl zapotřebí takové duševní vzpruhy, aby setrval na cestě ctnosti. Právě nedávno viděl lidskou zlobu a společenskou bídu pod novými zornými úhly, z nedokonalého hlediska, které mu odhalovaly jen jednu stránku pravdy, osud ženy, shrnutý ve Fantinině osudu, a veřejnou svrchovanost, zosobněnou v Javertovi; tentokrát se vrátil na galeje proto, že konal dobro; zaplavily ho nové hořkosti; zmocňovalo se ho znovu znechucení a únava; i vzpomínka na biskupa se časem zatemňovala, aby se objevila o to zářivější a vítěznější; ale nakonec i tento svatý cit slábl. Kdo ví, nebyl-li teď Jean Valjean na přelomu své zmužilosti, na pokraji svého pádu? Miloval a nabýval opět síly. Bohužel! Kolísal právě tak jako Cosetta. Chránil ji a ona ho za to posilovala. Díky jemu mohla ona kráčet životem; díky jí mohl on pokračovat na cestě ctnosti. Chránil dítě, a dítě bylo jeho oporou. Ó nevyzpytatelné, božské mystérium rovnováhy lidských osudů!

(4)
Čeho si všimla hlavní nájemnice

Jean Valjean byl opatrný a nikdy nevycházel ve dne. Každý večer za soumraku se hodinu nebo dvě procházíval sám, často

však s Cosettou, vyhledával nejopuštěnější bulvární stromořadí, a když tma houstla, vcházel do kostelů. Rád chodíval k Svatému Medardovi, který byl nejblíž. Když nebral Cosettu s sebou, nechával ji u staré ženy; ale dítě mělo největší radost, smělo-li vyjít se svým dobrodincem. Tu hodinku s ním měla dokonce raději než rozkošné důvěrnosti s Kateřinou. Jean Valjean ji vodíval při procházce za ruku a něžně s ní hovořil.

Ukázalo se, že Cosetta je velmi ráda veselá.

Stařena vedla domácnost a kuchyň a nakupovala.

Žili střídmě a jako velmi chudí lidé, i když vždycky měli čím zatopit. Jean Valjean nic nezměnil z nábytku, který měl v prvních dnech; dal vyměnit jedině skleněné dveře, které vedly do Cosettina pokojíčku, za dveře plné.

Nosil neustále žlutý kabát, černé kalhoty a obnošený klobouk. Na ulici ho měli za starého chudáka. Stávalo se, že se za ním nějaká dobrá žena otočila a dala mu peníz. Jean Valjean ho přijal a hluboce smekl. Občas se stalo, že potkal žebrajícího ubožáka a tehdy, rozhlédnuv se, nevidí-li ho nikdo, se k němu kradmo přiblížil, vložil mu do ruky minci, často stříbrnou, a rychle se vzdálil. To však mělo své nepříjemné následky. Ve čtvrti mu začali říkat *žebrák dávající almužny*.

Stará *hlavní nájemnice*, zakyslá osoba plná závistivé slídivosti, pilně pozorovala Jeana Valjeana, aniž to tušil. Byla nahluchlá, a proto mluvila víc, než měla. Z minulosti jí zbyly dva zuby, jeden nahoře, druhý dole, a stařena jimi neustále cvakala. Vyptávala se Cosetty, která však nic nevěděla a nemohla proto říci nic jiného, než že přichází z Montfermeil. Jednou ráno ta slídivá žena pozorovala, jak s výrazem tváře, který se zdál tetce podivný, vstupuje Jean Valjean do jedné z neobydlených místností baráku. Šla za ním, našlapujíc opatrně jako stará kočka, a sama nepozorována sledovala jeho pohyby z protilehlých dveří. Jean Valjean byl bezpochyby z opatrnosti obrácen zády ke dveřím. Stařena viděla, jak se hrabe v kapse a vytahuje z ní

pouzdro, nůžky a nit, jak párá podšívku šosu svého kabátu a souká odtud nažloutlý kus papíru a rozkládá jej. Stará s hrůzou poznala, že to je tisícifranková bankovka. Byla to za celý její život druhá nebo třetí tisícovka, kterou spatřila. Utekla všecka vyděšená.

O chvíli později ji Jean Valjean vyhledal a poprosil, aby mu šla proměnit tisícovku, dodávaje, že si vybral svůj pololetní důchod.

„Kde?“ pomyslila si stará. „Vyšel až v šest večer a v tu dobu jistě není státní pokladna otevřena.“

Stařena šla papír rozměnit a spřádala přitom své domněnky. Ta tisícifranková bankovka, důkladně proklepaná a zveličená, byla příčinou mnoha poděšených řečí mezi klepnami ulice Vignes-Saint-Marcel.

O několik dní později Jean Valjean jen tak ve vestě řezal na chodbě dříví. Stařena v místnosti poklízela. Byla sama, protože Cosetta obdivovala tatínka při řezání dříví, a tak stará babka, vidouc kabát pověšený na hřebíku, podrobila jej prohlídce. Podšívka byla opět zašita. Babka kabát pozorně prohledala a zdálo se jí, že v šosech a v průramku hmatá papír. Bezpochyby další tisícifrankové bankovky!

Dále zpozorovala, že po kapsách jsou nejroztodivnější věci. Nejen jehly, nůžky a nitě, jak viděla, ale i tlustá tobolka, ohromný nůž, a – což bylo podezřelé – několik vlásenek různých barev. Každá kapsa kabátu jako by byla skrýší pro nepředvídané události.

Obyvatelé baráku se tak dočkali posledních zimních dnů.

(5)
Pětifrank spadl na zem a zazvonil

U chrámu sv. Medarda sedával na zídce zasypané studny ubožák, kterému Jean Valjean pravidelně něco podstrčil. Šel-li kolem toho muže, nikdy mu nezapomněl dát několik sou. Občas si s ním

i pohovořil. Závistníci o žebrákovi říkali, že je *od policie*. Byl to starý kostelník, pětasedmdesátiletý, který neustále mumlal růženec.

Když tudy Jean Valjean jednou večer šel sám, bez Cosetty, zahlédl žebráka na obvyklém místě pod právě rozsvícenou lucernou. Muž, hluboce shrbený, se pravděpodobně modlil, jak měl ve zvyku. Jean Valjean k němu přistoupil a vložil mu do ruky pravidelnou almužnu. Žebrák prudce vzhlédl, upřel na Jeana Valjeana zrak a pak rychle sklonil hlavu. Ten pohyb byl jako blesk. Jean Valjean se zachvěl. Zdálo se mu, že ve svitu lucerny zahlédl – ne mírný a svatouškovský obličej starého kostelníka, ale jinou tvář – děsnou a známou. Měl dojem, že se náhle octl ve tmě tváří v tvář tygrovi. Zděšen couvl, netroufaje si ani vydechnout, ani promluvit, ani zůstat, ani prchnout, a pozoroval žebráka, který sklonil hlavu přikrytou hadrem a nevnímal, jak se zdálo, Valjeanovu přítomnost. V tu podivnou chvíli poradil Jeanu Valjeanovi pud, možná že tajemný pud sebezáchovy, aby nepromluvil ani slovo. Žebrák měl tutéž postavu, tytéž hadry a vypadal jako každý den.

„Eh, co...!“ řekl si Jean Valjean. „Jsem blázen! Něco se mi zdá! Vždyť je to nemožné!“

A vrátil se domů hluboce zmaten.

Sám sobě si sotva troufal přiznat, že tvář, kterou spatřil, byla snad tváří Javertovou.

Když o tom potmě přemýšlel, zalitoval, že nepromluvil, aby muže přiměl zvednout ještě jednou hlavu.

Nazítří s večerem se tam vrátil. Žebrák seděl na obvyklém místě.

„Dobrý den, pantáto,“ řekl odhodlaně Jean Valjean a podával mu měďák. Žebrák zdvihl hlavu a plačtivě odpověděl:

„Děkuji vám, dobrý pane.“

Byl to určitě starý kostelník.

Jean Valjean pocítil úplné uspokojení. Dal se do smíchu.

„Jak jsem v něm, k čertu, mohl vidět Javerta?“ pomyslil si. „To je dobré! Snad nebudu mít od nynějška vlčí mlhu?“ A už na to nemyslil.

Za několik dní, mohlo být tak osm večer, seděl ve svém pokoji a naslouchal, jak Cosetta hlasitě slabikuje; vtom zaslechl otvírat a zavírat dveře baráku. To se mu zdálo podivné. Babka, která jediná s ním bydlila v domě, chodila spát se slepicemi, aby nemusila pálit svíčku. Jean Valjean dal Cosettě znamení, aby mlčela. Slyšel kroky na schodišti. Přísně vzato, mohla to být stařena, která snad onemocněla a šla do lékárny. Jean Valjean naslouchal. Krok byl těžký a zněl jako mužská chůze; ale babka také nosívala důkladné střevíce a nic se tak nepodobá mužským krokům jako chůze staré ženy. Přesto však Jean Valjean zhasil svíčku.

Poslal Cosettu do postele a tichounce jí pošeptal:

„Lehni si hodně tiše." A mezitímco ji líbal na čelo, kroky se zastavily. Jean Valjean zůstal tiše, a opřen o židli, zády obrácen ke dveřím a zadržuje v temnu dech, ani se nepohnul. Po dosti dlouhé chvíli, když se nic nedělo, se otočil, aniž způsobil hluk, a jak zvedl oči ke dveřím pokoje, zahlédl světlo pronikající klíčovou dírkou. Světlo tvořilo na černém pozadí dveří a stěny zlověstnou hvězdu. Byl tam zřejmě někdo, držel v ruce svíčku a naslouchal.

Uteklo několik minut, světlo zmizelo. Ale nebylo slyšet kroky, což. svědčilo o tom, že ten, kdo přišel poslouchat za dveře, si zul boty.

Jean Valjean se vrhl na postel oblečen a celou noc neusnul.

Za svítání, když si unaven trochu zdříml, probudilo ho zaskřípnutí dveří vedoucích do podkroví na konci chodby, a potom uslyšel týž mužský krok, který včera stoupal po schodišti. Kroky se blížily. Rychle vyskočil z postele a přiložil oko ke klíčové dírce, jež byla dosti veliká, a doufal, že zahlédne chodce, který se v noci vetřel do baráku a poslouchal za dveřmi. Byl to opravdu nějaký muž; tentokrát prošel, aniž se zastavil před pokojíkem Jeana Valjeana. Chodba byla ještě příliš temná, aby Valjean mohl rozeznat podobu; ale když muž došel ke schodišti, ozářil světelný paprsek zvenčí jeho postavu zezadu a Jean Valjean zahlédl jeho obrys zcela jasně. Muž

byl vysoký, v dlouhém kabátě, s obuškem pod paží. Byl to hrozný zjev Javertův.

Jean Valjean se mohl pokusit podívat se na něho ještě jednou oknem vedoucím na bulvár. Ale byl by je musil otevřít a to si netroufal.

Bylo zřejmé, že ten muž si otevřel dveře stavení klíčem, že šel jako domů. Kdo mu ten klíč dal? Co to znamená?

Když v sedm hodin ráno přišla stařena poklízet, Jean Valjean se na ni pronikavě díval, ale nevyptával se jí. Na babce nebylo nic zvláštního vidět.

Když zametala, prohodila:

„Pán možná slyšel, jak někdo přišel v noci do domu?“

Tehdy a na tom bulváru osm hodin večer znamenalo nejtemnější noc.

„Ovšem, máte pravdu,“ odpověděl co nejpřirozeněji. „Kdopak to byl?“

„Náš nový nájemník,“ řekla stařena.

„A jak se jmenuje?“

„Ani dobře nevím. Dumont nebo Daumont. Tak nějak.“

„A čím je ten pan Dumont?“

Stařena si ho prohlédla malýma slídivýma očima a odpověděla:

„Soukromník jako vy.“

Možná že to řekla neúmyslně. Jeanu Valjeanovi se však zdálo, že je v tom skrytý úmysl.

Když stařena odešla, sbalil asi sto franků, které měl ve skříni, a vstrčil je do kapsy. Ačkoliv si přitom počínal velmi opatrně, aby stříbro nezazvonilo, vyklouzl mu přece jeden pětifrank a hlučně se kutálel po podlaze.

Když se setmělo, sešel dolů a rozhlédl se na všechny strany. Ano, někdo mohl číhat za stromy.

Vrátil se nahoru.

„Pojď,“ řekl Cosettě.

Vzal ji za ruku a oba vyšli z domu.

KNIHA PÁTÁ
Tichá štvanice

(1)
Strategické kličkování

Ti, kdo budou číst tyto i další stránky, potřebují nutně vysvětlení.

Je tomu už mnoho let, co autor této knihy, který bohužel musí mluvit i o sobě, nebyl v Paříži. Od té doby, co ji opustil, se Paříž změnila. Vyrostlo nové město, které je mu téměř neznámé. Nemusí se dušovat, že Paříž miluje; Paříž je rodným městem jeho ducha. Protože se tam hodně bouralo a přestavovalo, je Paříž jeho mládí, Paříž, kterou tak zbožně uchoval v paměti, dnes už Paříží bývalou, patřící minulosti. Budiž autorovi dovoleno mluvit o staré Paříži, jako by posud existovala. Je možné, že autor někam čtenáře zavede a řekne: „V té a té ulici je takový a takový dům", a dnes už tam nebude ani dům, ani ulice. Čtenáři si to ověří, bude-li jim to stát za námahu. Ale autor novou Paříž nezná, a píše o bývalé Paříži, maje před očima vidinu, která je mu drahá. Je mu sladké snít o tom, že po něm zůstává něco, co viděl, když byl ve své vlasti, a že všechno ještě nezmizelo. Dokud žijeme v rodné zemi, myslíme, že ulice jsou nám lhostejné, že okna, střechy, dveře pro nás nic neznamenají, že ty a ty zdi jsou nám cizí, že ty a ty stromy jsou jako všechny ostatní, že domy, do nichž člověk nikdy nevkročí, jsou zbytečné, a že dlažba, po které kráčíme, jsou jen prosté kameny. Později, kdy už nejste v rodné zemi, zjistíte, že vám jsou ty ulice drahé, že vám ty střechy, ta okna, ty dveře chybějí, že vám chybí dokonce i to zdivo, že do stromů jste vlastně zamilováni, že domy, do nichž jste nikdy nevstoupili, navštěvujete teď vlastně denně, a že jste i na tom dláždění nechali kus svého já, svou krev a své srdce. Všechna ta místa,

která nevidíme, která snad už nikdy nespatříme a jejichž obraz nosíme ve svém srdci, jsou zkrášlena bolestným půvabem, vracejí se nám v teskném vidění, lákají nás jako zaslíbená země a berou na sebe – jak bychom to nazvali – vlastní rysy Francie; a milujeme je a přivoláváme si je v duchu takové, jaké jsou a jaké byly, a na své představě lpíme a nechceme na ní nic měnit, neboť tvář naší vlasti je nám stejně drahá jako tvář matčina.

Budiž nám tedy dovoleno mluvit o minulosti v čase přítomném. A teď, když už jsme všechno na sebe pověděli, prosíme čtenáře, aby si to zapamatoval, a můžeme tedy pokračovat.

Jean Valjean okamžitě opustil bulvár a zahýbal do bočních ulic, kdekoliv to jen bylo možné, a vracel se občas na místa, kde už jednou byl, jen aby se přesvědčil, není-li sledován.

Tak si počíná štvaný jelen. Na půdě, kde zůstává stopa, má takové počínání mezi jinými i tu výhodu, že stopy, vedoucí opačným směrem, matou lovce i psy. Myslivci tomu říkají *kličkování*.

Byla jasná noc, úplněk. Jeana Valjeana to však nemrzelo. Měsíc, který teprve vycházel, byl ještě nízko nad obzorem a dělil ulici na dvě velké plochy stínu a světla. Jean Valjean se mohl plížit na straně ponořené do tmy a pozorovat osvětlenou část ulice. Snad přitom ani neuvážil, že nemůže dobře postřehnout to, co se děje ve stínu. Věřil však, že ho v opuštěných uličkách v blízkosti ulice Poliveau nikdo nesleduje.

Cosetta šla a na nic se nevyptávala. Utrpení prvních šesti let života vtisklo její povaze rys trpné poslušnosti. Ostatně upozorníme na to ještě častěji – si zvykla, aniž si to uvědomovala, na podivínství svého starouška a na rozmary osudu. S ním se cítila v bezpečí.

Jean Valjean stejně jako Cosetta nevěděl, kam jde. Svěřil se Bohu, jako se dítě svěřilo jemu. Zdálo se mu, že se i on sám drží někoho většího za ruku; jako by cítil neviditelnou bytost, která řídí jeho kroky. Šel bez pevné myšlenky, bez plánu, bez sebemenšího záměru. Ostatně si nebyl tak docela jist, že muž, kterého viděl v domě, byl

Javert, a jestliže ano, Javert zase nemusil vědět, že vidí jeho, Jeana Valjeana. Což nebyl přestrojen? Což ho nepovažovali za mrtvého? Zároveň však připouštěl, že už po několik dní se dějí podivné věci. A to stačilo. Byl rozhodnut, že už nikdy nevkročí do Gorbeauova domu. Jako zvíře vyplašené z pelechu hledal díru, v níž by se skryl, dokud nenajde místo, kde by se mohl ubytovat.

Jean Valjean prochodil uličky čtvrti Mouffetard, která se tehdy podobala bludišti. Byla už ponořena v hluboký spánek, jako by zde ještě vládla středověká kázeň a přísná opatření proti ohni po klekání. Kombinoval jako učený stratég. Prošel ulicí Censier a ulicí Copeau, ulicí Battoir-Saint-Victor a ulicí Puits-l'Hermite. Je pravda, že v nich byly volné byty, ale nevstoupil ani do jednoho z nich, protože se mu nezdály. Kdyby na něho teď někdo číhal, jistě by mu přišli na stopu.

Když odbilo jedenáct na kostele Saint-Étienne du Mont, přecházel právě ulici Pontoise kolem kanceláře policejního komisařství v domě číslo 14. Po několika okamžicích mu napověděl pud, o kterém jsme se již zmínili, aby se otočil. V zlomku vteřiny jasně rozeznal pod lucernou komisařství tři muže, kteří ho špehovali; přecházeli právě do temné části ulice. Jeden z nich vešel do chodby komisařství. Muž, který kráčel vpředu, se zdál Jeanu Valjeanovi velmi podezřelý.

„Pojď, maličká," řekl Cosettě a pospíchal, aby už měli ulici za zády.

Minul průchod Patriarches, který byl v této pozdní hodině uzavřen, rychle prošel ulicí Épée-de-Bois a ulicí Arbalète a zmizel v ulici Postes.

Tam byla křižovatka, na jejímž místě stojí dnes Rollinova kolej a kde odbočuje ulice Neuve-Sainte-Geneviève.

(Snad ani nemusím vysvětlovat, že ulice Neuve-Saint-Geneviève je stará ulička a že tudy neprojede pošta ani jednou za deset let. Ve třináctém století v ní bydlívali hrnčíři a správně se jmenovala rue des Pots.)

Měsíc jasně svítil na křižovatku. Jean Valjean se ukryl do výklenku u dveří, spoléhaje se, že jdou-li mu ti muži stále ještě po stopě, uvidí je zcela zřetelně, až budou přecházet po jasně osvětlené ploše náměstí.

A vskutku, neuplynuly ani tři minuty, a muži se objevili. Teď už byli čtyři; všichni velcí, oblečení v dlouhých hnědých redingotech, s kulatými klobouky a s holemi v rukou. Strach šel nejen z jejich velkých postav a širokých pěstí, ale i z příšerného pochodu v temnotách. Řekli byste, že to jsou čtyři přízraky přestrojené za měšťany.

Zastavili se uprostřed křižovatky a sestrčili hlavy dohromady jako lidé, kteří se radí. Vypadali nerozhodně. Muž, který, jak se zdálo, je vedl, se obrátil a ukázal pravicí směrem, kudy se dal Jean Valjean; druhý však stál na svém a ukazoval opačným směrem. Ve chvíli, kdy se první muž obrátil, posvítil měsíc na jeho tvář. Jean Valjean poznal zcela určitě Javerta.

(2)
Jak je dobře, že po Slavkovském mostě jezdí vozy

Jeanu Valjeanovi už bylo jasno; ale muži naštěstí ještě tápali. Využil jejich váhání; čas, který ztráceli, mu byl užitečný. Vyšel z výklenku dveří, v němž se před chvílí přikrčil, a pustil se ulicí Postes směrem k Botanické zahradě. Cosetta začínala být unavená, vzal ji tedy na ruku a nesl ji. Nikde nebylo živé duše, ani lucerny nebyly rozžaty, protože svítil měsíc.

Jean Valjean zrychlil chůzi.

Několika dlouhými kroky se dostal k hrnčířství pana Gobleta, na jehož štítě byl starý nápis, za měsíčního světla velmi dobře čitelný:

Gobletův syn má tady svoje sklady;
zde nakupte si džbány, konvice,
i květináče prodáváme tady,
nástřešní tašky, roury, dlaždice.

Nechal za sebou ulici Clef, pak fontánu Saint-Victor, dal se podél Botanické zahrady a dolními ulicemi došel na nábřeží. Tam se obrátil. Nábřeží bylo pusté. Ulice opuštěná. A nikdo v patách. Oddychl si.

Dostal se k Slavkovskému mostu.

V té době se ještě platilo mostné.

Přistoupil k budce výběrčího a podal mu sou.

„To dělá dva sou," řekl invalida, který konal službu výběrčího. „Nesete dítě, které může chodit. Zaplaťte za dvě osoby."

Zaplatil podrážděn, že jeho přechod přes most vzbudil pozornost. Každý útěk má být nenápadný.

V téže době projížděl velký nákladní vůz přes Seinu a mířil na pravý břeh jako Jean Valjean. To se mu hodilo. Mohl projít celý most ve stínu tohoto vozu.

Uprostřed mostu si Cosetta vzpomněla, že raději půjde, protože jí dřevěněly nohy. Jean Valjean ji postavil na zem a vzal ji za ruku.

Když přešel most, zpozoroval napravo před sebou dřevařské ohrady a pustil se tím směrem. Musil přitom projít dosti velkou osvětlenou plochu. Neváhal ani chvilku. Ti, kdo ho štvali, zřejmě ztratili stopu, a Jean Valjean se domníval, že je mimo nebezpečí. Ano, hledají ho, ale na stopě nejsou.

Ulička Chemin-Vert-Saint-Antoine vedla mezi dvěma ohradami, které byly obehnány zdí. Úzká, temná ulička, pro něho jako stvořená. Než do ní vstoupil, ještě se ohlédl.

Z místa, kde stál, mohl přehlédnout Slavkovský most po celé jeho délce.

Čtyři stíny právě vstupovaly na most.

Byly zády k Botanické zahradě a směřovaly na pravý břeh.

Čtyři stíny – čtyři chlapi.

Jean Valjean se zachvěl jako zvěř znovu lapená.

Zbývala jediná naděje. Že ti muži snad ještě nejsou na mostě a neuvidí ho, až bude s Cosettou přecházet velkým a osvětleným náměstím.

Může jim zmizet jen tehdy, vnikne-li do uličky ústící do náměstí a podaří-li se mu dostat se mezi ohrady, zelinářské zahrady, pole a staveniště.

Zdálo se, že se té tiché uličce může svěřit. Vstoupil do ní.

(3)
Plán Paříže z roku 1727

Asi po třech stech krocích došel k místu, kde se ulička větvila. Dělila se na dvě ulice, jedna vedla vlevo, druhá vpravo. Jean Valjean jako by měl před sebou dvě ramena velkého Y. Které zvolit?

Vůbec se nerozmýšlel a pustil se vpravo.

Proč?

Protože ulička po levé straně vedla na předměstí, do obydlených míst, kdežto ulice vpravo mířila do polí, do opuštěných končin.

Ale už nepostupovali tak rychle. Cosettina volná chůze zpomalovala kroky Jeana Valjeana.

Vzal ji opět na ruku. Cosetta mu opřela hlavu o rameno a ani nedutala.

Občas se obracel a rozhlížel se. Dbal, aby nevybočil ze stínu. Ulice za ním byla rovná. Když se obracel podruhé nebo potřetí, neviděl nic, vládlo hluboké ticho, a tak kráčel klidněji dál.

V jednu chvíli, když se ohlédl, se mu najednou zdálo, že se v temné dálce ulice, ze které přišel, něco pohybuje.

Spíš pádil, než kráčel, doufaje, že najde pobočnı uličku a podaří se mu tamtudy uprchnout a zamést stopy.

Postavila se mu do cesty zeď.

Ale ta nepřekážela v další chůzi; lemovala příčnou uličku, do níž ústila právě ta, kterou se pustil Jean Valjean.

I tentokrát se musil rozhodnout: Napravo? Nalevo?

Podíval se doprava. Ulička byla krátká a vedla mezi staveními – buď kolnami, nebo stodolami – a náhle končila. Pozadí slepé uličky bylo zřetelně vidět: uzavírala ji vysoká bílá zeď.

Jean Valjean pohlédl doleva. Ulička byla volná a asi po dvou stech krocích ústila do jiné, širší ulice. Z této strany očekával spásu.

Ale ve chvíli, kdy chtěl zahnout doleva, aby se pokusil dostat se do ulice, kterou zahlédl na konci, zpozoroval na rohu uličky a ulice, k níž mířil, černou nehybnou postavu.

Byl to muž, který tam byl zřejmě poslán hlídat, a teď čekal, aby ve vhodnou chvíli zatarasil cestu.

Jean Valjean couvl.

Končiny mezi předměstím Saint-Antoine a Rapée, kde se octl Jean Valjean, byly od základu přeměněné nedávnými stavbami, což někteří lidé považují za znetvoření a druzí za zvelebení. Pole, ohrady a staré budovy zmizely. Dnes tam stojí docela nové široké ulice, zápasnické arény, jízdárny, nádraží a věznice Mazas; jak vidět – pokrok ve snaze zlepšit svět.

Před půl stoletím se v běžné lidové mluvě, která tkví plně v tradici, Institutu důsledně říkalo *les Quatre-Nations*, Komické opeře *Feydeau*, a místu, kde se octl Jean Valjean, *Petit-Picpus* – Malý Picpus. Brána Saint-Jacques, Pařížská brána, hradby Sergents, Porcherons, Galiote, Célestins, Capucins, Mail, Bourbe, Arbre de Cracovie, Petite-Pologne a Petit-Picpus jsou jména staré Paříže, která přežila potopu. Nad těmito troskami minulosti se vznáší vzpomínka národa.

Petit-Picpus, který ostatně téměř neexistoval a byl jen náznakem městské čtvrti, měl klášterní vzhled španělského města. Málo cest tu bylo vydlážděno a málo ulic zastavěno. Až na dvě nebo tři ulice,

o kterých se ještě zmíníme, tam byly jenom zdi a samota. Ani krám, ani vůz, sotva tu a tam nějaká svíčka zářící v okně; po desáté hodině byla už pozhášena všechna světla. Zahrady, kláštery, ohrady, zelinářství; tu a tam nízké domky a zdi vysoké jako domy.

Tak vypadala tato čtvrť v minulém století. Revoluce se do ní zle zakousla. Revoluční městský úřad dal strhnout staré budovy, razil nové cesty a čtvrť prořídla. Udělali z ní rumiště. Je tomu třicet let, co byla vyhlazena novými stavbami. Dnes je dokonale vyškrtnuta. Petit-Picpus, který není v žádném novějším plánu, je dosti zřetelně vyznačen na plánu z roku 1727, vyšlém v Paříži u Denise Thierryho a v Lyonu u Jana Girina v ulici Mercière „u Moudrosti". Ulice v Petit-Picpusu měly – jak jsme právě popsali – podobu Y utvořenou ulicí Chemin-Vert-Sant-Antoine, která se dělila na dvě uličky; z nich ta nalevo se jmenovala ulička Picpus a napravo ulice Polonceau. Obě ramena Y byla ve svém vyvrcholení spojena příčnou závorou, které se říkalo ulice Droit-Mur. Do ní ústila ulice Polonceau; ulička Picpus šla dál až k tržišti Lenoir. Ten, kdo přicházel od Seiny a dostal se až na konec ulice Polonceau, měl po levé straně ulici Droit-Mur, která se náhle otáčela v pravém úhlu, před sebou měl zeď této ulice a po pravici kusé prodloužení ulice Droit-Mur bez východu, slepou uličku Genrot.

A právě tam se octl Jean Valjean.

Jak jsme už řekli, zarazil se, když zahlédl černý obrys muže na stráži na nároží ulice Droit-Mur a uličky Picpus. Už nepochyboval. Ten přízrak ho nespouštěl z očí.

Co dělat?

Na ústup již nebylo kdy. Stín, jejž zahlédl před chvílí na nevelkou vzdálenost ve tmě za sebou, byl bezpochyby Javert a jeho četa. Javert byl již pravděpodobně na začátku ulice, na jejímž konci stál Jean Valjean. Vyznal se podle všeho dobře v tom malém bludišti a náležitě se zabezpečil, když vyslal jednoho ze svých lidí hlídat východ. Tyto domněnky, tak podobné jistotě, naráz zavířily v obolavělém mozku

Jeana Valjeana jako hrst popela, do které zafoukal vítr. Zkoumal slepou uličku Genrot; tam byla překážka. Nahlédl do uličky Picpus; tam stála hlídka. Viděl chmurnou postavu, jak se černě rýsuje na bílém dláždění zalitém měsíčním světlem. Půjde-li vpřed, narazí na černého muže. Vrátí-li se, padne do rukou Javertovi. Jean Valjean cítil, že se ocitl v smyčce, která se pomalu zatahovala. Zoufale vzhlédl k nebi.

(4)
Tápání při útěku

Abychom dobře porozuměli tomu, co přijde, je třeba si jasně představit uličku Droit-Mur, a obzvlášť roh, který zůstal po levé straně – při vstupu z ulice Polonceau do uličky. Ulička Droit-Mur byla po pravé straně až k uličce Picpus napořád vroubena jenom chudě vypadajícími domky; na levé straně stálo jediné stavení přísných linií, složené z několika obytných částí, které se postupně zvyšovaly o jedno nebo dvě poschodí směrem k uličce Picpus, takže toto stavení, velmi vysoké na straně ulice Picpus, bylo dosti nízké u ulice Polonceau. Tam, na rohu, o kterém jsme mluvili, nebylo stavení vyšší než zeď, která nešla rovnoměrně s uliční čárou; uhýbala a tvořila značně ustupující tupý úhel, zakrytý svými rohy očím pozorovatele, který stál buď v ulici Polonceau, nebo v ulici Droit-Mur.

Od jednoho z rohů tohoto tupého úhlu se táhla zeď do ulice Polonceau až k domu, který nesl číslo 49, a do ulice Droit-Mur, kde byla mnohem kratší, až k ponurému stavení, o kterém jsme mluvili a jehož štít protínala, tvoříc tak v ulici nový ustupující kout. Tento domovní štít vypadal smutně; bylo v něm jediné okno, nebo lépe řečeno, stále zavřené dvě okenice pobité zinkovým plechem.

Popis místa, jejž zde uvádíme, je velmi přesný a starousedlíci této čtvrti si jistě podle něho všechno zcela jasně představí.

Sražený roh byl cele vyplněn čímsi, co se podobalo ohromným a ubohým vratům. Byla to široká a beztvárná změť svisle kladených, nahoře širších prken, spojených napříč dlouhými kovanými pásy. Z boku vedla dovnitř obvykle veliká postranní branka, proražená zřejmě nejdéle před padesáti lety.

Nad tupým rohem rozkládala větve košatá lípa a zeď do ulice Polonceau obrůstala břečťanem.

V blížícím se nebezpečí zaujalo Jeana Valjeana toto pochmurné stavení, na první pohled neobydlené a opuštěné. Přelétl je rychle očima. Říkal si, že se zachrání, podaří-li se mu proniknout dovnitř. Tak uvažoval a doufal.

Ve střední části průčelí budovy, která vedla do ulice Droit-Mur, byly u všech oken a ve všech patrech staré olověné okapy. Bohatě rozvité spoje, které šly z hlavní okapové roury ke všem podokenním jímkám, rýsovaly se na průčelí domu jako nějaký strom. Větve rour s nesčíslnými koleny připomínaly staré bezlisté a pokroucené révoví, které se vine na štítech starodávných dvorců.

Podivná špalírová stěna z plechových a železných větví upoutala pozornost Jeana Valjeana nejdříve. Posadil Cosettu zády k patníku, poručil jí, aby byla zticha, a běžel k místu, kde se roura dotýkala dlažby. Což vyšplhat se po ní a vniknout tak do domu? Ale roura byla chatrná, nebyla už k ničemu, sotva držela pohromadě. Ostatně všechna okna toho zamlklého stavení byla zamřížovaná silnými železnými pruty, i podstřešní okénka měla mříže. Krom toho měsíc jasně osvětloval průčelí a muž, který hlídal na konci ulice, by mohl zahlédnout Jeana Valjeana, jak šplhá nahoru. A co s Cosettou? Jak ji vytáhnout do třetího patra?

Jean Valjean se vzdal úmyslu vyškrábat se po okapovém vedení a plížil se podél zdi do ulice Polonceau.

Když se octl v koutu zdi, kde usadil Cosettu, uvědomil si, že ho tam nikdo nemůže vidět. Byl zde – jak jsme právě vysvětlili – skryt pohledu z kterékoli strany. Nadto ho kryl stín. A pak zde byla dvojí

vrata. Snad by se dala vypáčit. Zeď, nad kterou viděl lípu a břečťan, vedla jistě kolem celé zahrady, a v té by se mohl přinejmenším ukrýt, i když stromy byly ještě holé, a přečkat tam zbytek noci.

Čas utíkal. Musil jednat rychle.

Ohmatal průjezdní dveře a zjistil, že jsou uvnitř i zevně zatlučeny.

S větší nadějí se přiblížil k druhým ohromným vratům. Byla strašně sešlá a už pro svou šířku méně pevná, prkna byla shnilá a trojí železné vazby zrezivělé. Zdálo se lehké proniknout touto červotočivou hradbou.

Když si vrata prohlédl důkladněji, zjistil, že to vlastně vrata nejsou. Neměla veřeje, ani závěsy, ani zámky, ani křídla. Železné pásy vcelku je spojovaly od jednoho konce k druhému. Trhlinami v prknech zahlédl hrubě zabetonované kvádry a kameny, které mohli kolemjdoucí spatřit ještě před deseti lety. S hrůzou byl nucen si přiznat, že zdánlivá vrata jsou jenom dřevěná přepážka, opřená o nějaké stavení. Bylo snadné vyrvat prkno, ale za prknem ses octl tváří v tvář zdi.

(5)
Co by při plynovém osvětlení bylo nemožné

V tom okamžiku se v dálce ozval temný odměřený zvuk. Jean Valjean se odvážil vystrčit hlavu. To četa sedmi až osmi vojáků právě vstupovala do ulice Polonceau. Zahlédl svit bodáků. Mířili k němu.

Vojáci, v jejichž čele rozeznal Javertovu vysokou postavu, se přibližovali pomalu a obezřele. Často zůstávali stát. Zřejmě prohledávali všechny kouty, výklenky u dveří a průjezdy.

Nebylo pochyby, že Javert potkal nějakou hlídku a vzal ji s sebou.

Oba Javertovi pomocníci šli v jejích řadách.

Podle rychlosti, jak kráčeli, a se zastávkami, které dělali, mohli do míst, kde stál Jean Valjean, dojít za čtvrt hodiny. Byla to strašná

chvíle. Jen několik minut dělilo Jeana Valjeana od příšerné propasti, která před ním otvírala jícen už potřetí. Nyní však by galeje nebyly galejemi, ale znamenalo by to ztratit provždy Cosettu; byl by to život zaživa pohřbeného.

Zůstávala jediná možnost.

Na Jeanu Valjeanovi bylo cosi zvláštního; jako by nosil dvě mošny; v jedné skrýval myšlenky světce a v druhé zločinecké vlohy, které naháněly strach. Podle potřeby hmátl do jedné nebo druhé kapsy.

Dík častým pokusům o útěk z toulonských galejí si Jean Valjean kromě jiných dovedností a podivuhodných triků mistrně osvojil neuvěřitelné umění vyšplhat se po zdi v pravém úhlu až do šestého patra bez žebříku a skob, jedině silou svalů, a pomáhat si přitom týlem, rameny, boky a koleny a využívat všech nahodilých nerovností kamene; toto umění naplnilo lidi hrůzou, ale zároveň proslavilo kout na dvoře pařížské Conciergerie, kudy asi před dvaceti lety uprchl odsouzenec Battemolle.

Jean Valjean přeměřil očima zeď, nad kterou se rozkládala koruna lípy. Byla osmnáct stop vysoká. Rohový prostor, který tvořila se štítem velkého stavení, byl ve své dolní části vyplněn zdivém ve tvaru trojhranu, pravděpodobně k ochraně tohoto útulného zákoutí před nečistou cháskou, které se říká chodci. Takovéto ochranné zdění rohů je v Paříži běžné.

Zdivo mělo asi pět stop na výšku. Vzdálenost od jeho vrcholku až ke hřebenu zdi měřila jen čtrnáct stop.

Nezastřešená zeď byla obložena plochými kameny.

Potíž byla s Cosettou. Cosetta přece neumí šplhat po zdi. Opustit ji? Na to Jean Valjean ani nepomyslil. Odnést ji bylo nemožné. Má-li se podařit neobvyklý výstup, je k tomu potřebí síly celého muže. Sebemenší břemeno by porušilo rovnováhu a on by se zřítil.

Potřeboval provaz. Jean Valjean však provaz neměl. Kde teď o půlnoci v ulici Polonceau sehnat provaz? Být v tu chvíli králem, dal by Jean Valjean království za provaz.

Za mimořádných okolností býváme podivně oslněni, buď nás blesk oslepí, anebo osvítí.

Zoufalý pohled Jeana Valjeana se setkal s ramenem svítilny ve slepé uličce Genrot.

V oné době v pařížských ulicích ještě nebyly plynové hořáky. Za stmívání se rozsvěcovaly lucerny umístěné v jisté vzdálenosti od sebe. Lucerny se vytahovaly a stahovaly provazem, napjatým tu a tam přes ulici a vedeným v drážce ramene. Naviják provazu byl skryt v železné skříncе pod lucernou, od níž měl lampář klíč; provaz byl až do určité výšky chráněn kovovou trubkou.

Jean Valjean, sebrav veškerou energii, jediným skokem přeběhl ulici, vrazil do slepé uličky, špičkou nože vypáčil závěr skříňky a za chvilku byl zpátky u Cosetty. Měl, co potřeboval – provaz. Ti, kdo chtějí uniknout nástrahám osudu, musí jednat rychle.

Vysvětlili jsme, že tu noc lucerny nesvítily. Také lampa ve slepé uličce Genrot tedy nehořela a bylo možno přejít kolem a nepovšimnout si, že není v pořádku.

Avšak pozdní hodina, místo, tma a počínání Jeana Valjeana, jeho podivné pohyby, jeho pobíhání z místa na místo, to všechno začalo Cosettu znepokojovat. Každé jiné dítě by se už bylo dávno dalo do pláče. Cosetta se však spokojila jen tím, že zatahala Jeana Valjeana za šos kabátu. Čím dál tím zřetelněji bylo slyšet kroky blížící se hlídky.

„Tatínku," řekla docela tiše, „já se bojím. Kdo to sem jde?"

„Tiše!" odpověděl nešťastník. „To je Thénardierka."

Cosetta se zachvěla. Jean Valjean dodal:

„Mlč a nech mě jednat. Budeš-li křičet a plakat, Thénardierka tě najde. Přišla a chce si tě odvést."

A pak, aniž spěchal, ale také bez zbytečného otálení, s odměřenou a puntičkářskou přesností, tím pozoruhodnější, že se co chvíli mohla objevit Javertova hlídka, odvázal si kravatu, opásal jí v podpaží Cosettino tělíčko, dávaje přitom pozor, aby dítě nezranila,

přivázal kravatu na konec provazu uzlem, kterému námořníci říkají vlaštovčí, opačný konec provazu vzal do zubů, zul si boty a punčochy, hodil je přes zeď, vylezl na podezdívku a v koutě, který tvořily zeď a štít, se začal soukat vzhůru tak spolehlivě a sebejistě, jako by měl pod patami a lokty žebříky.

Neuplynulo ani půl minuty, a už klečel na zdi.

Cosetta ho udiveně pozorovala, aniž pronesla slovo. Napomenutí Jeana Valjeana a jméno Thénardierové ji zmrazilo.

Pojednou zaslechla hlas Jeana Valjeana, který tiše volal:

„Opři se o zeď."

Cosetta poslechla.

„Mlč a neměj strach," napomínal ji Jean Valjean.

A Cosetta cítila, že se vznáší do výše. Než si uvědomila, co se s ní děje, stála nahoře na zdi.

Jean Valjean ji uchopil, posadil si ji na záda, obě její ručky uchopil levicí, lehl si na břicho a plazil se po zdi až k tupému úhlu. Hádal dobře, narazil na stavení, jehož střecha vedla od dřevěného pažení a skláněla se mírně skoro až k zemi, dotýkajíc se lípy.

Byla to šťastná náhoda, protože zeď byla z této strany mnohem vyšší než z ulice. Jean Valjean taktak že viděl pod sebou pevnou půdu.

Dostal se právě ke svahu střechy, ale ještě se nespustil ze hřebene zdi, když divoký povyk ohlásil příchod hlídky. Bylo slyšet řízný hlas Javertův:

„Prohledejte slepou uličku! Ulice Droit-Mur je hlídána, ulička Picpus také. Ručím za to, že je ve slepé uličce!"

Vojáci se vrhli do slepé uličky Genrot.

Zatím se Jean Valjean s Cosettou v náručí spouštěl po střeše dolů, dostal se k lípě a seskočil na zem. Ať už z hrůzy nebo ze statečnosti Cosetta ani nevzdychla. Jen ruce měla trochu odřené.

(6)
Počátek záhady

Jean Valjean se octl v rozlehlé zahradě podivného vzhledu; byla to jedna z oněch smutných zahrad, které jsou jako stvořené, abychom se do nich dívali v zimě a v noci. Byla podélná, vzadu se táhla alej vysokých topolů, v rozích rostl starý bez a uprostřed zahrady na volném nestíněném prostranství se tyčil velký osamělý strom, sem tam bylo několik zkroucených a zježených štěpů, které vypadaly jako velká křoviska, dále čtverce zelinářské zahrady, melounové pařeniště, jehož poklopy se blýskaly v měsíčním světle, a stará žumpa. Porůznu stály kamenné lavice zčernalé snad mechem. Cesty byly rovné a vroubené temnými stromečky. Polovinu zahrady zarůstala tráva, ostatek pokryla zelená plíseň.

Jean Valjean měl po boku stavení, jehož střecha mu posloužila k sestupu, dále hromadu chrastí a za chrastím docela u zdi kamennou sochu, jejíž otlučená tvář se jako neforemná maska nejasně rýsovala ve tmě.

Stavení bylo spíš rozvalinou, ve které bylo ještě rozeznat pobořené místnosti; jedna z nich, úplně zasypaná zdivem, sloužila asi jako kůlna.

Velká budova vedoucí do ulice Droit-Mur a stáčející se do uličky Picpus tvořila v zahradě pravý úhel. Zadní část budovy byla ještě truchlivější než průčelí. Všecka okna byla zamřížovaná, nikde v nich ani tuchy po světle. V nejvyšších poschodích byla okna zamřížovaná jako ve věznicích. Jedna část budovy vrhala stín na druhé křídlo a odtud se stín táhl po zahradě jako ohromný černý flór.

Žádný jiný dům nebylo vidět. Konec zahrady se ztrácel v mlze a ve tmě. Ale přesto se na různých místech matně rýsovaly přerušované zdi – snad to byly jednotlivé zelinářské zahrady – a nízké střechy ulice Polonceau.

Nic divočejšího a opuštěnějšího nad tuto zahradu si nelze představit. Nebylo tam živáčka, což bylo v onu chvíli naprosto přirozené; přesto se nezdálo, že by tohle místo bylo stvořeno k tomu, aby se zde někdo procházel i za samého poledne.

První starostí Jeana Valjeana bylo, aby si našel střevíce a obul se a aby se dostal s Cosettou do kůlny. Ten, kdo se skrývá, se nikdy necítí dost ukryt. Dítě, které nepřestávalo myslit na Thénardierovou, sdílelo jeho pud a krčilo se, aby se schovalo co nejlépe.

Cosetta se třásla a tiskla k Jeanu Valjeanovi. Bylo slyšet rámusivý hluk čety, která prohledávala slepou uličku i větší ulici, rány pažeb o kamení, Javertovy rozkazy špiclům, nadávky ve směsici slov, jimž nikdo nerozuměl.

Asi po čtvrthodině se zdálo, že se bouřlivé hřmění vzdaluje. Jean Valjean ani nedýchal.

Měkce položil ruku na Cosettina ústa.

Samota, v níž se octl, byla tak podivuhodně klidná, že ani ono zuřivé, příšerné povykování nablízku nich ji nezkalilo. Jako by zdi byly vystavěny z hluchých kamenů, jak o tom mluví Písmo.

Náhle se uprostřed hlubokého klidu rozlehly nové zvuky; nebeské, nepostižitelné líbezné zvuky na pozadí odporného hluku, jaký panoval před malou chvílí. Byl to chorál, který se linul z temnot, jiskření modlitby a melodie v tmavém a děsivém tichu noci; ženské hlasy, ve kterých zněl nevinný panenský přízvuk prostinké dětské dušičky, hlasy, které nejsou z tohoto světa. Slyší je novorozeňátka, než se narodí, a provázejí umírajícího. Zpěv vycházel z ponuré budovy, která vévodila zahradě. Byli byste řekli, že ve chvíli, kdy ďábelský hlomoz utichal, se tam blížil andělský sbor.

Cosetta a Jean Valjean padli na kolena.

Nevěděli, co se to děje, netušili, kde jsou, ale oba, muž i dítě, kajícník i neviňátko, cítili, že musí pokleknout.

Hlasy byly tak podivně odhmotněné, že se budova přese všechno zdála opuštěná. Nadpozemský zpěv v neobydleném domě.

Ve chvíli, kdy zněl zpěv, Jean Valjean již nemyslil na nic. Neviděl už noc, vnímal jen modrou oblohu. Cítil, že rozpíná křídla, která máme všichni ve svém nitru.

Zpěv uhasl. Možná že zněl dlouho. Jean Valjean by to nebyl mohl říci. Hodiny vytržení se zdají být okamžikem.

Všechno se zas ponořilo do ticha. Klid na ulici, ticho v zahradě. I to, co vlévalo důvěru, všechno vyvanulo. Na hřebenu zdi čechral vítr v tichounkém, chmurném šelestění chomáčky suché trávy.

(7)
Pokračování záhady

Zvedl se ostrý noční vítr, což ukazovalo na jednu dvě hodiny po půlnoci. Ubohá Cosetta mlčela. Protože si mlčky opírala o něho hlavu, Jean Valjean myslil, že usnula. Sklonil se a podíval se jí do tváře. Měla široce otevřené oči a zamyšlený výraz, který Jeana Valjeana zabolel.

Stále se chvěla.

„Nechce se ti spát?“ řekl Jean Valjean.

„Je mi strašně zima,“ odpověděla.

Za chvíli dodala:

„Je tady ještě?“

„Kdo?“ zeptal se Jean Valjean.

„Paní Thénardierová.“

Jean Valjean už zapomněl na prostředek, kterého použil, aby přinutil Cosettu k mlčení.

„Ach,“ řekl, „ta už je pryč. Už se ničeho neboj.“

Dítě si oddechlo, jako by mu spadl kámen ze srdce.

Zem byla vlhká, kůlna ze všech stran nechráněná a vítr čím dál tím mrazivější. Starý dobrák svlékl kabát a Cosettu do něho zabalil.

„Už ti není taková zima?“ zeptal se.

„Už je mi tepleji, tatínku!“

„Tak na mě chvilku počkej. Hned se vrátím.“

Vystoupil z rozvalin a dal se podél budovy, hledaje nějaký lepší útulek. Našel několikery dveře, ale všechny byly zavřeny. Všechna okna v přízemí měla mříže.

Právě když míjel vnitřní kout budovy, povšiml si, že se dostal ke klenutým oknům, ve kterých zahlédl bledou zář. Stoupl si na špičky a oknem nahlédl dovnitř. Všechna okna vedla do dosti rozsáhlé síně, dlážděné velkými kameny a rozdělené klenbami a pilíři; bylo tam vidět jen blikavé světélko a velké stíny. Světlo vycházelo z věčné lampy, která visela v rohu. Síň byla opuštěná a nic se tam nepohnulo. Ale čím upřeněji Jean Valjean hleděl, tím jasněji se mu zdálo, že na zemi na dlažbě vidí cosi přikrytého rubášem. Mělo to podobu mrtvolně nehybného lidského těla, nataženého na dlažbě obličejem k zemi, ruce složené křížem. Podle jakéhosi hada, který se vinul po dlažbě, by se bylo dalo soudit, že ten příšerný zjev má kolem krku provaz.

Celá spoře osvětlená síň tonula v přítmí, což hrůznost výjevu ještě zvyšovalo.

Později Jean Valjean říkával, že sice zažil ledaco strašného, ale co živ nespatřil zjev, který by ho zmrazil a poděsil tak jako záhadná postava, podrobující se v tak pochmurném místě neznámému mystériu. Strašlivé bylo pomyšlení, že to může být mrtvý, a ještě strašnější domněnka, že je to snad živý člověk.

Odvážil se přitisknout čelo na okenní tabuli a vyčkával, zda postava nedá najevo známku života. Čekal hodně dlouho – tak mu to alespoň připadalo –, ale marně, natažená postava se ani nepohnula. Náhle se ho zmocnil nevýslovný strach a Jean Valjean se dal na ústup. Měl pocit, že postava za ním pospíchá a mává rukama.

Všecek udýchán došel k rozvalinám. Nohy mu vypovídaly službu; pot se mu lil po zádech.

Kde to je? Kdo by si byl kdy pomyslil, že se uprostřed Paříže vyskytne něco podobného této hrobce? Co to je za podivný dům?

Budova plná nočních záhad, přivolávající andělskými hlasy duše z temnot, a když přijdou, nabízí jim děsivá vidění – budova, která slibuje, že otevře zářivou nebeskou bránu, a zatím otvírá děsivý vchod do hrobky! A přece to byla opravdová budova, dům, který má své číslo v ulici! Nebyl to sen! Jean Valjean ohmatal kameny, aby tomu uvěřil.

Chlad, úzkost, nepokoj, dojmy celého večera v něm vyvolaly skutečnou horečku a všechny dohady se střetaly v jeho unaveném mozku.

Přistoupil ke Cosettě. Spala.

(8)
Záhada se rozrůstá

Dívenka si položila hlavu na kámen a usnula.

Posadil se vedle ní a jal se ji pozorovat. Čím déle na ni hleděl, tím více se uklidňoval a poznenáhlu nabýval duševní rovnováhy.

Uvědomil si skutečnost, která se měla nadále stát podstatou jeho nynějšího života: dokud ona bude u něho a dokud ji bude mít u sebe, bude se starat jen o ni, bude se strachovat jen o ni. Vůbec necítil, že je mu bez kabátu, kterým přikryl Cosettu, veliká zima.

Ale v snění, do něhož upadl, doléhal k němu již delší chvíli podivný zvuk. Jako by tu klinkal nějaký zvoneček. Zvuk přicházel ze zahrady, slabý, ale přece zřetelný. Připadal mu jako jemná neurčitá hudba, kterou vydávají v noci zvonce pasoucího se stáda.

Ten zvuk přinutil Jeana Valjeana, aby se obrátil.

Rozhlédl se a viděl, že někdo je v zahradě.

Bytost, která se podobala muži, chodila mezi poklopy na melounovém pařeništi, vztyčovala se, skláněla a zas zůstávala stát s takovou pravidelností, jako by něco prostírala na zemi. To stvoření, jak se zdálo, kulhalo.

Jean Valjean se chvěl zimnicí, jež zchvacuje nešťastníky. Všechno je jim nepřátelské a podezřelé. Nedůvěřují světlu, protože je pomáhá odhalit, a nedůvěřují noci, protože pomáhá je přistihnout. Před chvíli se třásl, že je zahrada opuštěná, nyní se chvěl, protože v ní někdo chodí.

Nejprve ho děsily přízraky, nyní ho straší skutečnost. Řekl si, že Javert a ostatní nohsledové snad ještě neodešli, bezpochyby zanechali nějaké muže na stráži a ten muž v zahradě by mohl vykřiknout, že v zahradě jsou zloději, a mohl by jim ho vydat. Vzal Cosettu něžně do náručí a odnesl ji do nejodlehlejšího kouta kůlny za hromadu starého nepoužívaného nábytku. Cosetta se ani nehnula.

Odtud pozoroval chování člověka, který chodil po melounovém pařeništi. Bylo zajímavé, že rolnička sledovala každé jeho hnutí. Když přicházel blíž, cinkání zesilovalo, když se vzdaloval, sláblo; když učinil prudší pohyb, doprovázelo jej i prudší zacinkání; když se zastavil, zvuk utichal. Bylo zřejmé, že muž má rolničku u sebe; co to znamená? Kdo je ten muž, jenž nosí zvoneček jako beran nebo vůl?

Mezitímco si kladl tyto otázky, dotkl se Cosettiných rukou. Byly ledové.

„Ach, Bože!“ řekl.

Tiše zvolal:

„Cosetto!“

Neotevřela oči.

Prudce jí zatřásl.

Neprobudila se.

„Snad neumřela!“ řekl, vztyčil se a zachvěl se od hlavy až k patě.

Nejstrašnější myšlenky mu vířily hlavou. Jsou chvíle, kdy na nás doléhají nejšerednější domněnky jako tlupa litic a násilnicky boří hráze našeho mozku. Jde-li o bytosti, které milujeme, vymýšlí naše moudrost všelijaké pošetilosti. Jean Valjean si vzpomněl, že usne-li někdo venku za mrazivé noci, může z toho mít smrt.

Cosetta se celá bledá svalila bez pohnutí k jeho nohám.

Naslouchal jejímu dechu; dýchala; ale její dech se mu zdál slabý a jako by ustával.

Jak ji zahřát? Jak ji probudit? Všechny ostatní starosti se vystěhovaly z jeho myšlenek. Vyběhl zděšeně ze zbořeniska.

Bylo nevyhnutelně třeba, aby se Cosetta ve čtvrthodince zahřála a dostala do postele.

(9)
Muž s rolničkou

Šel rovnou k muži, kterého zahlédl v zahradě, a do kapsy u vesty sáhl pro několik stříbrných mincí.

Tajemný muž měl právě hlavu schýlenou a neviděl ho přicházet. Po několika rázných krocích byl Jean Valjean u něho se slovy:

„Sto franků!“

Muž sebou trhl a pozvedl oči.

„Můžete si vydělat sto franků,“ pokračoval Jean Valjean, „jestliže mi poskytnete přístřeší pro tuto noc!“

Měsíční světlo dopadlo plně na zděšený obličej Jeana Valjeana.

„A podívejme se, to jste vy, pane Madeleine!“ řekl muž.

Jméno vyslovené v tuto noční hodinu v neznámé končině neznámým mužem způsobilo, že Jean Valjean couvl.

Počítal se vším možným, jen s tímto obratem ne. Muž, který ho oslovil, shrbený a kulhavý stařec, oblečený jako venkovan, měl na levém koleni kožený podvazek a na něm visel nevelký zvoneček. Obličej ve stínu nebyl k rozeznání.

Ale muž smekl čepici a rozechvěle zvolal:

„Můj ty božíčku! Jak jste se sem dostal, pane Madeleine? Kudy jste vstoupil, prokristapána? To jste musil spadnout rovnou z nebe! Nu, ať je, jak je, kdybyste někdy spadl, bude to jen odtamtud. A jak

jste to vystrojen! Nemáte kravatu, ani klobouk, ani kabát! Víte, že byste poděsil člověka, který vás nezná? Ani kabát! Všemocný Bože, což se dnes svatí zbláznili? Jak jste se sem dostal?“

Jedno slovo pospíchalo za druhým. Starý muž brebentil s venkovskou pohotovostí, ve které neznělo nic, co by mohlo Jeana Valjeana znepokojit, všechno s příměsí údivu a prostomyslného dobráctví.

„Kdo jste? A co je to za budovu?“ tázal se Jean Valjean.

„Ach, jako že je Bůh nade mnou, to už je trochu moc!“ zvolal stařec. „Jsem ten, koho jste sem umístil, a do tohohle domu jste mě sám usadil. Jakže! Vy mě nepoznáváte?“

„Ne,“ řekl Jean Valjean. „A jak to, že vy mě znáte?“

„Zachránil jste mi život,“ řekl muž.

Obrátil se, měsíční paprsek mu ozářil profil a Jean Valjean poznal starého Fauchelevanta.

„Ach,“ řekl Jean Valjean, „tak to jste vy? Ano, poznávám vás.“

„No, konečně!“ oddychl si starý vyčítavě.

„A co tu děláte?“ navázal Jean Valjean.

„Koukejte, přikrývám melouny!“

Starý Fauchelevent držel opravdu v ruce konec rohože, kterou se snažil rozprostřít na pařeniště ve chvíli, kdy ho Jean Valjean oslovil. Za hodinu, co byl v zahradě, jich rozprostřel už několik. To byly ony podivné pohyby, které Jean Valjean pozoroval z kůlny.

Pokračoval:

„Řekl jsem si: měsíc je v úplňku, bude mrznout. Což abych dal melounům kabátky? A,“ dodal a se smíchem pohlédl na Jeana Valjeana, „vy byste to měl udělat taky tak! Ale teď mi řekněte, kde se tu berete?“

Když Jean Valjean viděl, že ho muž zná, i když jen pod jménem Madeleine, postupoval velmi opatrně. Zdvojnásoboval své otázky. Podivná věc, úlohy byly vyměněny. On, vetřelec, se vyptával.

„Co to máte za zvoneček na koleně?“

„To,“ odpověděl Fauchelevent, „je proto, aby se mi vyhýbaly.“

„Jak to? Kdo se vám má vyhnout?“

Starý Fauchelevent mrkl okem a zatvářil se záhadně. „Panečku! V našem domě jsou jenom ženy; mnoho mladých dívek. Zdá se, že bych byl nebezpečný, kdyby mě potkaly. Zvoneček je na mě včas upozorní. Když přicházím, ony odcházejí.“

„Co je to za dům?“

„Hleďme, vy to opravdu nevíte?“

„Opravdu nevím.“

„Vždyť jste mě sem doporučil za zahradníka.“

„Odpovídejte mi, jako bych nic nevěděl.“

„Nu tak, to je přece klášter Petit-Picpus!“

Jean Valjean se pomalu rozpomínal. Náhoda, lépe řečeno prozřetelnost, ho zavedla právě do kláštera v předměstí Saint-Antoine, kde byl přede dvěma roky na jeho doporučení přijat starý Fauchelevent, zmrzačený vozem, který se na něho svalil. Opakoval jako pro sebe:

„Klášter Petit-Picpus!“

„Poslyšte ale teď doopravdy,“ pokračoval Fauchelevent. „Jak jste to u všech rohatých udělal, že jste se sem dostal, pane Madeleine? I když jste nakrásně svatý, jste muž, a sem přece žádný mužský nesmí vstoupit.“

„Ale vy jste tady také.“

„Ale jenom já.“

„Musím zde zůstat,“ řekl Jean Valjean.

„Ach, můj Bože!“ zvolal Fauchelevent.

Jean Valjean se přiblížil k starci a vážně mu řekl:

„Otče Fauchelevente, zachránil jsem vám život.“

„Vzpomněl jsem si na to dřív než vy,“ odpověděl Fauchelevent.

„Nuže, dnes pro mě můžete udělat to, co jsem kdysi udělal pro vás.“

Fauchelevent vzal obě mohutné ruce Jeana Valjeana do svých stařeckých zbrázděných a třesoucích se rukou a několik vteřin se zdálo, že nemůže promluvit. Konečně zvolal:

„Ach! Bylo by to boží požehnání, kdybych vám to mohl jen trochu splatit! Já a zachránit vám život! Pane starosto, já, ubohý stařec, jsem vám úplně k službám!“

Podivuhodná radost jako by byla stařík proměnila. Jako by se vcelku tváře linulo světlo.

„Co chcete, abych udělal?“ dodal.

„Vysvětlím vám to. Máte nějakou světnici?“

„Mám opuštěný domek tam za rozvalinami starého kláštera v koutě, kam nikdo nevidí. Jsou tam tři pokoje.“

Domeček byl za zříceninou opravdu tak dobře ukryt a tak výhodně položen, že ho Jean Valjean neviděl.

„Dobře,“ řekl Jean Valjean. „A teď od vás budu chtít dvě věci.“

„Jaké, pane starosto?“

„Za prvé, nikomu nepovíte, co o mně víte. Za druhé, nebudete vyzvídat dál.“

„Jak si přejete. Vím, že nejste schopen udělat něco nečestného a že jste byl vždycky člověk boží. A potom, vždyť to vy jste mě sem dostal. To vás chrání. Jsem váš.“

„Dobrá! A nyní pojďte se mnou. Půjdeme pro dítě.“

„Ach!“ řekl Fauchelevent. „Je tu dítě?“

Neřekl již ani slůvko a šel za Jeanem Valjeanem jako pes za pánem.

Za půl hodinky spala Cosetta, zrůžovělá od plamene v krbu, v posteli starého zahradníka. Jean Valjean si vzal kravatu a kabát; našel a zvedl klobouk, který přehodil přes zeď; než si navlékl kabát, stáhl Fauchelevent kožený řemen se zvonečkem a pověsil jej jako ozdobu na zeď. Oba muži se hřáli, opřeni lokty o stůl, na který Fauchelevent nachystal sýr, režný chléb, láhev vína a dvě skleničky; a stařec, pokládaje ruku na koleno Jeana Valjeana, prohodil:

„Ach, pane Madeleine! Vy jste mě nepoznal! Zachraňujete lidem život, a pak na ně zapomínáte! Ach, to je zlé! Oni na vás stále vzpomínají! Jaký vy jste nevděčník!“

(10)
Jak se stalo, že Javert marně hledal

Události, jejichž rub jsme právě viděli, se zběhly za docela prostých okolností.

Když Jean Valjean prchl z městské věznice v Montreuil-sur-Mer za oné noci, kdy ho Javert zatkl u lůžka mrtvé Fantiny, domnívala se policie, že se trestanec pustil pravděpodobně do Paříže. Paříž je moře, kde se všechno ztratí, všechno zmizí v pupku světa jako v klíně oceánu. Žádný les neukryje člověka lépe než dav. Uprchlíci všeho druhu to vědí. Jdou do Paříže, aby byli pohlceni; takové pohlcení často zachraňuje. Policie to ví také, a právě v Paříži hledá to, co jinde ztratila. Hledala tam i bývalého starostu z Montreuil-sur-Mer. Javert, který vskutku vydatně přispěl k dopadení Jeana Valjeana, byl povolán do Paříže, aby ho vystopoval. A Javertovy horlivosti a důvtipu si v onom případě všiml pan Chabouillet, tajemník prefektury, v jejímž čele stál hrabě Anglès. Pan Chabouillet, který ostatně dávno držel nad Javertem ochrannou ruku, přidělil inspektora z Montreuil-sur-Mer k pařížské policii. Tam se Javert několikrát – řekněme to slovo, ačkoliv je trochu nepřesné pro ocenění podobných služeb – čestně uplatnil.

Už dávno nemyslil na Jeana Valjeana. Psi, kteří se každodenně štvou za vlkem, zapomínají pro vlka, jehož pronásledují dnes, na vlka, kterého štvali včera. Jednou v prosinci roku 1823 četl náhodou noviny; nikdy noviny nečetl, ale jakožto přesvědčenému monarchistovi mu záleželo na tom, aby se dověděl podrobnosti o triumfálním vjezdu ‚prince generalissima' do Bayonne. Když dočítal článek, který ho zajímal, upoutalo na konci stránky jeho pozornost jméno Jeana Valjeana. Noviny oznamovaly, že trestanec Jean Valjean je mrtev, a tvrdily to tak jasně, že o tom Javert nepochyboval. Řekl pouze: *Tak už to má odbyto*. Potom odhodil noviny a už na to nemyslil.

Za nějakou dobu byl hlášen pařížské prefektuře Seine-et-Oise únos dítěte, k němuž došlo za podivných okolností v obci Montfermeil. Nějaký cizinec ukradl sedmi až osmiletou holčičku – říkalo se v hlášení –, která byla svěřena péči místního hospodského; holčička se jmenovala Cosetta a byla dcerou svobodné matky jménem Fantina, která zemřela v nemocnici, nevědělo se kdy a kde. Hlášení se dostalo do rukou Javertovi a přimělo ho, aby se nad ním zamyslil.

Jméno Fantina mu bylo dobře známé. Vzpomněl si, že se musil on, Javert, zasmát, když ho Jean Valjean prosil o třídenní odklad, aby mohl vyhledat dítě té osoby; vzpomněl si, že Jean Valjean byl zatčen v Paříži, právě když vstupoval do dostavníku, který jel do Montfermeil. Několik náznaků budilo v té době dokonce domnění, že tím dostavníkem vlastně jel už podruhé a že předešlý den si vyjel pravděpodobně jenom do okolí vesnice, protože ho ve vsi vůbec nikdo neviděl. Co hledal v montfermeilském kraji? Nikdo to nedovedl uhodnout. Javert tomu teď porozuměl. Byla tam Fantinina dcera. Jean Valjean pro ni šel. Nuže, a teď holčičku ukradl cizinec. Kdo mohl být ten neznámý muž? Že by to byl Jean Valjean? Ale Jean Valjean je mrtev. – Javert, aniž o tom komu co vykládal, vsedl do dostavníku u *Cínové mísy* ve slepé uličce Planchette a zajel si do Montfermeil.

Doufal, že tam najde úplné rozluštění; ale nalezl jen zmatené stopy.

Manželé Thénardierovi, kteří byli dopáleni, toho zpočátku hodně napovídali. To, že Skřivánek zmizel, vyvolalo ve vesnici mnoho dohadů. Vyskytlo se ihned několik různých variant té události, až se ustálila pověst o únosu dítěte. Odtud pocházelo i policejní hlášení. Ale když přešla první zlost, Thénardier svým obdivuhodným pudem velmi rychle vycítil, že nikdy není radno vyrušovat pana královského prokurátora a že jeho nářky na *únos* Cosetty by upoutaly bystrou zřítelnici spravedlnosti především na něho, na

Thénardiera, a na mnoho škraloupků, které měl na svědomí. Sovy nemilují světlo. A potom, jak by vysvětlil patnáct set franků, které dostal? Obrátil tedy na čtyráku, zacpal ženě ústa a tvářil se velmi udiven, když mu říkali o ukradeném dítěti. Předstíral, že nic z těch řečí nechápe; přirozeně si stěžoval, že mu tak rychle *unesli* jeho drahou holčičku; byl by si ji rád z lásky ponechal ještě aspoň dva nebo tři dny; ale jinak – přišel si pro ni její „dědeček", což je docela přirozené. Thénardier mluvil nadále už jen o dědečkovi, dědeček působí vždycky dobře. Na tu povídačku padl Javert, když přišel do Montfermeil. Dědeček vyřadil Jeana Valjeana.

Ale Javert přece jen zavrtal do Thénardierovy historie několika otázkami.

„Co to bylo za dědečka a jak se jmenoval?"

Thénardier prostě odpověděl:

„Byl to bohatý sedlák. Viděl jsem jeho cestovní pas. Myslím, že se jmenoval Vilém Lambert."

Lambert je slušné a důvěru vzbuzující jméno. S ním se Javert vrátil do Paříže.

„Jean Valjean je nadobro mrtev a já jsem lehkověrný hlupák."

Už zase pomalu na celou událost zapomínal, když v březnu roku 1824 zaslechl, jak si lidé vypravují o podivínovi, který bydlí ve farnosti sv. Medarda a jemuž lidé říkají „žebrák dávající almužny". Povídalo se o něm, že je to soukromník, jehož jméno není známo, a že žije sám s osmiletou holčičkou, která o sobě ví jenom tolik, že pochází z Montfermeil. Montfermeil! To jméno se objevilo znovu a Javert zbystřil sluch. Starý žebravý špicl, bývalý kostelník, kterému onen člověk dával almužnu, přidal několik podrobností. – Ten soukromník je prý velmi plachý; vychází jen v podvečer; s nikým se nepouští do hovoru, nanejvýš někdy s chudinou, a vyhýbá se lidem. Nosí strašný obstarožní kabát žluté barvy, který má milionovou cenu, protože má pod podšívkou všité papírové peníze. – To pochopitelně podpíchlo Javertovu zvědavost. Aby toho vybájeného

soukromníka spatřil co možná zblízka a přitom ho nepoplašil, vypůjčil si jednou kostelníkovy hadry i místo, na němž starý špicl večer co večer dřepěl, a zatímco huhňal svoje Otčenášky, špehoval, co se děje kolem. „Podezřelé individuum“ skutečně přišlo a přestrojenému Javertovi dalo almužnu. V tom okamžiku Javert zvedl hlavu a oba muži se zachvěli, Jean Valjean se domníval, že poznává Javerta, a Javert věřil, že vidí Jeana Valjeana.

Ale mohl se v tom přítmí mýlit; smrt Jeana Valjeana byla úředně potvrzena; Javertovi zůstaly těžké pochybnosti; a pochyboval-li Javert – člověk krajně svědomitý –, nikdy nikoho nezatkl.

Šel za svým mužem až ke Gorbeauovu baráku, přinutil „starou“, aby se rozpovídala, což nebylo těžké. Stařenka mu potvrdila, že kabát je skutečně podšit milióny, a vyprávěla mu historku s tisícifrankovou bankovkou. Všechno na vlastní oči viděla! Všechno ohmatala! Javert si najal místnost. Ještě téhož večera se tam usadil. Šel poslouchat za dveře záhadného nájemníka doufaje, že uslyší jeho hlas; ale Jean Valjean zahlédl světlo svíčky, které pronikalo klíčovou dírkou, a oklamal špehouna tím, že mlčel.

Jean Valjean nazítří upláchl. Avšak z cinkání upadlého a kutálejícího se pětifranku stařena, slyšíc Jeana Valjeana počítat peníze, usoudila, že chce asi zmizet, a pospíšila uvědomit o tom Javerta. Když pak v noci Jean Valjean vyšel, Javert na něho číhal za stromy bulváru se dvěma muži.

Javert si na prefektuře vyžádal ozbrojenou stráž, ale jméno osoby, kterou by byl rád zatkl, neprozradil. Bylo to jeho tajemství, které nechtěl vydat ze tří důvodů: za prvé proto, že by nejmenší náznak mohl upozornit Jeana Valjeana; potom proto, že zatčení starého uprchlého trestance, domněle mrtvého, kterého už kdysi trestní spisy zařadily mezi zločince nejnebezpečnějšího druhu, by byl znamenitý úspěch, který by pohlaváři pařížské policie určitě nedopřáli nováčkovi, jako byl Javert; bál se tedy, aby mu nepřebrali jeho galejníka; konečně proto, že si jako umělec ve svém oboru

liboval v překvapení. Nenáviděl vyzváněné úspěchy, které ztrácejí kouzlo novosti, mluví-li se o nich dlouho předtím. Rád připravoval svá mistrovská díla potmě, aby je pak naráz odhaloval.

Javert stopoval Jeana Valjeana od stromu ke stromu, pak od rohu k rohu a neztrácel ho ani na chvíli z dohledu. I ve chvílích, kdy se Jean Valjean cítil v největším bezpečí, bdělo nad ním Javertovo oko.

Proč Javert Jeana Valjeana nezatkl? Protože ještě pochyboval.

Musíme si uvědomit, že tehdejší policie měla těžké postavení; překážel jí svobodný tisk. Několik svévolných zatčení, o kterých se rozepsaly noviny, mělo dohru ve sněmovně, a to prefekturu vystrašilo. Sáhnout někomu na svobodu bylo těžkým proviněním. Policisté se báli, aby se nezmýlili; prefekt jim pak přičítal vinu; mýlka znamenala ztrátu úřadu. Umí si kdo představit účinek zprávičky, která by vyšla ve dvacaterých novinách:

Včera byl zatčen šedovlasý kmet, úctyhodný soukromník, který se procházel se svou osmiletou vnučkou, a byl dopraven do věznice prefektury, protože byl považován za uprchlého trestance!

Opakujme, že kromě toho byl Javert sám velmi úzkostlivý; výstrahy jeho svědomí mu říkaly totéž co prefektovo varování. Měl doopravdy pochybnosti.

Jean Valjean byl k němu obrácen zády a kráčel potmě.

Smutek, nepokoj, úzkost, malátnost, nové neštěstí, že je nucen prchat v noci a hledat náhodný útulek v Paříži pro Cosettu a pro sebe, nutnost podřídit své kroky krůčkům dítěte, to všechno, aniž o tom věděl, změnilo chůzi Jeana Valjeana a vtisklo jeho obvyklému držení těla takovou stařeckost, že sama policie v osobě Javertově se mohla mýlit a zmýlila se. To, že se mu Javert nemohl přiblížit, jeho oblek starého učitele, Thénardierovo prohlášení, že jde o dědečka, a konečně i víra, že Jean Valjean umřel v káznici – to všechno zvyšovalo nejistotu, která houstla v Javertově duši.

Jednu chvíli ho napadlo překvapit podezřelého muže tím, že ho náhle požádá o průvodní papíry. Není-li však ten muž Jean Valjean

a není-li to náhodou starý dobrák a poctivý soukromník, je to třeba nějaký chlapík důkladně a zchytrale zasvěcený do tajných spádů pařížských zločinců, vůdce nebezpečné tlupy, rozdávající almužny, aby skryl svou činnost, známou firmu. Měl jistě své pomahače, spolupachatele, tajná doupata, v nichž se skrývá. Všechno to kličkování v ulicích se zdálo ukazovat na to, že to není obyčejný dobrák. Kdyby ho zatkl příliš rychle, zabil by tím „slepici, která snáší zlatá vajíčka". A jakou nevýhodu mělo čekání? Javert si byl naprosto jist, že mu Jean Valjean neunikne.

Šel tedy po něm dosti zmaten, dávaje si na sta otázek o záhadné osobnosti.

Až hodně pozdě, v ulici Pontoise, Jeana Valjeana určitě poznal při jasném světle, které vycházelo z protější hospody.

Na světě jsou dvě bytosti, které pocítí hluboké zachvění: matka, která nalézá své dítě, a tygr, který vyslídil svou kořist. Javert se zachvěl až do morku kostí.

Od chvíle, kdy s určitostí poznal obávaného trestance Jeana Valjeana, si uvědomil, že jsou na něho jen tři, i poslal na komisařství v ulici Pontoise pro posilu. Než uchopíme trnitou větev, oblékáme si rukavici.

Zpožděním a zastávkou na křižovatce Rollin, kde se domlouval se svými agenty, by byl málem ztratil stopu. Ale rychle si uvědomil, že se Jean Valjean pokusí ujít svým pronásledovatelům na druhý břeh řeky. Sehnul hlavu a přemýšlel jako pes stopař, který očichává zem, aby poznal směr.

Javert s mocně vyvinutým smyslem pro přímost šel rovnou na Slavkovský most. Několik slov s výběrčím mostného mu zjednalo jasno:

„Viděl jste muže s malým děvčátkem?"

„Musil mi zaplatit dva sou," odpověděl výběrčí.

Javert došel na most právě včas, aby na druhé straně ještě zahlédl Jeana Valjeana; přecházel prostranství osvětlené měsícem a vedl

Cosettu za ruku. Viděl, jak se dává ulicí Chemin-Vert-Saint-Antoine, pomyslil na slepou uličku Genrot, která na konci zeje jako nastražená past, a na jediný východ ulice Droit-Mur vedoucí do uličky Picpus. Nejdříve *zvěři nadběhl*, jak říkají myslivci. Poslal ve spěchu jednoho ze svých pomahačů, aby se oklikou dostal k onomu východu a aby jej střežil. Vyzval vojenskou hlídku, která se vracela po službě z arzenálu a právě ho míjela, aby ho doprovodila. Při takové odvážné hře znamenají vojáci trumfy v ruce. Ostatně platí zásada, že ten, kdo se chce dostat na kobylku divokému kanci, musí být dobrým lovcem a mít hodně psů. Když Javert učinil všechna tato složitá opatření, když cítil, že z pravé strany je Jean Valjean sevřen slepou uličkou Genrot a z levé jeho pomocníkem, když bezpečně věděl, že on, Javert, je mu v patách, vzal si šňupeček tabáku.

A pak si začal se svou obětí hrát. Byl to pro něho okamžik ďábelské rozkoše; pustil ji, aby šla před ním, protože měl jistotu, že ji má v hrsti, ale stále oddaloval okamžik zatčení, šťasten, že je v jeho moci, ačkoliv se ona sama cítí volná, a hlídal ji s rozkošnými pocity pavouka, který dovolí mouše, aby si ještě zatřepotala křídly, nebo s rozkoší kočky, která dovolí myšce, aby se ještě proběhla. Dráp a stisk mají v sobě cosi ohavně smyslného; číhají na tajemné hnutí zvířete sevřeného v jejich kleštích. Jakou rozkoš skýtá takové rdoušení!

Javert ji pociťoval. Oka jeho sítě byla pečlivě nastražena. Byl si jist úspěchem; stačilo sevřít pěst.

Měl s sebou takový doprovod, že každá myšlenka na odpor byla předem vyloučena, i když počítal s rázností, silou a zoufalstvím Jeana Valjeana.

Javert postupoval pomalu, pátraje a prohledávaje na svém pochodu všechna zákoutí ulice jako kapsy zloděje.

Když přišel do samého středu sítě, moucha byla tatam.

Dovedeme si představit Javertovo rozhořčení.

Vyptával se hlídky na rohu ulice Droit-Mur a Picpus; policista, který se nehnul ze svého místa, neviděl vůbec žádného muže, který by byl tudy prošel.

Někdy se stává, že jelen uklouzne, i když má za sebou smečku psů, a pak ani staří zkušení lovci nevědí, co si myslit. I Duvivier, Ligniville a Desprez se ocitli v bryndě. Artonge v takovém případě zvolal: *To není jelen, to je kouzelník.*

Javert by to byl také nejraději zvolal.

Jeho zklamání v něm vyvolávalo chvílemi zoufalství a chvílemi zuřivost.

Je jisté, že Napoleon dělal chyby ve válce s Ruskem, že Alexandr dělal chyby ve válce s Indií, že Caesar dělal chyby v Africe, že Kýros chyboval ve válce se Skyty a že Javert se dopustil chyb v tažení proti Jeanu Valjeanovi. Snad chybil, že hned nepoznal starého galejníka. Jediný pohled mu měl stačit. Udělal chybu, že ho jednoduše a krátce nezatkl v baráku. Udělal chybu, že ho nezadržel, když ho určitě poznal v ulici Pontoise. Udělal chybu, že se smlouval se svými pomocníky na křižovatce Rollin, na kterou padalo jasné měsíční světlo. Je jisté, že porady jsou užitečné a že je dobře vyptávat se stopařů, kteří zasluhují důvěry; ale lovec nemůže být nikdy dost opatrný, jde-li o stíhání tak plaché zvěře, jako je vlk nebo trestanec. Javert, který kladl příliš velký důraz na to, jak psy nasadit na stopu, poplašil zvěř, která rázem zvětřila pronásledovatele a zmizela. Největší chybou však bylo, že ve chvíli, kdy znovu nalezl jeho stopu na Slavkovském mostě, hrál dětinskou a hroznou hru, chtěje udržet takového muže na pouhé nitce. Přecenil své síly, když se domníval, že si může pohrávat se lvem jako s myškou. Chybil, že se považoval za příliš slabého v okamžiku, kdy usoudil, že je nutno, aby zesílil své mužstvo. Byla to osudná opatrnost a ztráta vzácného času. Ale i když se Javert dopustil tolika omylů, nebyl proto o nic méně jedním z nejobratnějších a nejdovednějších tajných policistů. Byl to v pravém slova smyslu *moudrý pes*, jak říkají lovci. Ale kdo je dokonalý?

I velcí stratégové mají svá zatmění.

Největší hlouposti bývají namnoze upleteny z nesčetných vláken jako silné provazy. Rozpleťte lano vlákno po vláknu, uvažujte o všech těch malých rozhodujících důvodech, snadno je jeden po druhém zpřetrháte a řeknete: Nic to není! Spleťte je, stočte je dohromady, a vznikne cosi nesmírného; je to Atilla, který váhá mezi Marciem na východě a Valentinianem na západě; je to Hannibal, který se opozdí u Capuy; je to Danton, který usne u Arcis-sur-Aube.

Ať je tomu jakkoliv, ve chvíli, kdy zpozoroval, že mu Jean Valjean uniká, neztratil Javert hlavu. Věda, že prchající zločinec nemůže být příliš daleko, postavil hlídky, nastražil pasti a zálohy a celou noc prohledával čtvrť. První věc, které si všiml, byla poškozená lucerna, jejíž provaz někdo uřízl. Tento jinak velmi cenný poznatek ho však přesto uvedl v omyl, neboť všechno své pátrání soustředil do slepé uličky Genrot. Byly v ní totiž dosti nízké zdi, vroubící zahradnictví, jejichž ohrady sousedily s rozlehlými neobdělanými pozemky. Jean Valjean uprchl pravděpodobně tudy. Je jisto, že by nebyl k nalezení, kdyby pronikl uličkou Genrot, což asi také učinil. Javert prohledal zahrady a pozemky tak dokonale, jako by hledal jehlu.

Když se rozednilo, určil dva muže, aby zůstali na stráži, a sám se odebral na prefekturu, zahanbený jako špicl, kterého obelstil zloděj.

KNIHA ŠESTÁ
Klášter Petit-Picpus

(1)
Ulička Picpus číslo 62

Domovní vrata číslo 62 v uličce Picpus se před padesáti lety ničím zvláštním nelišila od ostatních obyčejných vrat. Vrata, pravidelně pootevřená, jako by co nejsrdečněji zvala kolemjdoucí, ukazovala dvě věci, na nichž nebylo nic pochmurného: dvůr se zdmi obrostlými révou a tvář lelkujícího vrátného. Za zdí se v pozadí rozkládaly koruny stromů. Když sluneční paprsek rozveselil nádvoří a sklenička vína rozjařila vrátného, bylo těžko, aby člověk, který míjel číslo 62 v uličce Picpus, si odtud neodnášel úsměvnou vzpomínku. A přesto místo, které jsme zahlédli, bylo smutné.

Na prahu se dům usmíval; uvnitř se modlil a plakal.

Podařilo-li se někomu, což nebylo vůbec snadné, projít vrátnicí – bylo to téměř nemožné, protože bylo nutno znát heslo *Sezame, otevři se!* – a dostal-li se tedy za vrátnici, vstoupil z pravé strany do předsíňky, odkud vedlo schodiště stísněné dvěma zdmi, do předsíňky tak úzké, že jí mohla projít jen jedna osoba; nedal-li se odstrašit kanárkově žlutým nátěrem zdí s čokoládovou obrubou dole a přešel první a druhou podestu, dostal se do chodby, v níž žlutá vodová malba a čokoládová lišta ho sledovaly s vlídnou zarytostí. Schodiště a chodbu osvětlovala dvě překrásná okna. Chodba zahýbala do tmy. Když zahnul za roh, dostal se příchozí po několika krocích před dveře tím záhadnější, že nebyly zavřeny. Když do nich vstoupil, octl se v místnosti velké asi šest čtverečních stop, vydlážděné, vymyté, čisťounké, chladné, vylepené nankinovým čalounem se zelenými kytičkami, svitek za patnáct sou. Bílé a matné světlo

pronikalo malými tabulkami velkého okna, které na levé straně zabíralo celou šířku světnice. Příchozí se mohl rozhlížet, jak chtěl, a nikoho nespatřil; naslouchal, ale neslyšel ani kroky, ani lidský hlas. Zeď byla holá; pokojík nebyl vůbec zařízen nábytkem; ani židle tam nestála.

Když se návštěvník důkladněji rozhlédl, spatřil na protější zdi čtverhranný otvor, asi čtvereční stopu veliký, vyplněný železnou mříží propletenou pevnými černými uzlovitými pruty; tvořily čtverečky, měl bych vlastně říci očka, jež neměla ani půldruhého palce v průměru. Drobná zelená kvítka nankinového papíru docházela klidně a spořádaně až k železným mřížím, aniž je ten neblahý dotyk poděsil a rozvířil. Předpokládáme-li, že by se našla živá bytost, tak obdivuhodné hubená, že by dokázala projít tím čtvercovým otvorem, mříž by jí v tom zabránila. Nedovolovala tělu, aby se tudy protáhlo, ale dovolovala očím, to jest duchu, aby se tudy vznášel. Zdálo se, že i to bylo vzato v úvahu, protože mříž byla zdvojena bílým plechem, zapuštěným trochu nazad od mříže a probodaným tisíci drobounkými dírkami jako cedník. Naspodu této plechové stěny byl prořízнut otvor docela podobný otvoru v poštovní schránce. Napravo od něho visel režný kaloun, připevněný ke konci.

Jestliže příchozí zatáhl za kaloun, zvoneček zaklinkal, a bylo slyšet hlas, který se ozval tak blízko, že každého vylekal.

„Kdo je tam?“ otázal se hlas.

Byl to něžný ženský hlas, tak něžný, že byl až truchlivý.

I zde bylo nutno znát zaklínadlo.

Když je návštěvník neznal, hlas se odmlčel a stěny umlkly, jako by z druhé strany zavládl děs hrobové mrákoty.

Když příchozí heslo znal, hlas ho vyzval:

„Vstupte vpravo.“

Tehdy si po své pravici proti oknu mohl všimnout zasklených, šedě natřených dveří s výplní propouštějící nad vchodem světlo. Když vzal za kliku a překročil práh, měl úplně stejný dojem, jako kdyby vstoupil

v divadle do zamřížované lóže, ve chvíli, kdy je opona dosud spuštěna a lustr není ještě rozžat. Příchozí se opravdu ocitl v jakési divadelní lóži, stěží osvětlené světlem, které sem pronikalo zasklenými dveřmi, v úzké místnůstce, kde stály dvě staré židle a na zemi ležela rozpletená rohožka. Skutečná lóže se zábradlím a s opěradlem z černého dřeva. Byla to lóže zamřížovaná, ale mříž nebyla z pozlaceného dřeva jako v opeře, bylo to obludné pletivo ze železných prutů, přibité ke zdi ohromnými hřeby, které se podobaly zaťatým pěstím.

Po několika minutách, když si oko pomalu zvyklo na sklepní pološero, pokusil se návštěvníkův pohled proniknout mříží, ale dostal se jen o šest palců dále. Tam narazil na přehradu černých okenic, zajištěných a zesílených dřevěnými příčkami natřenými perníkovou barvou. Okenice byly vkloubeny do sebe, rozděleny na dlouhé úzké desky a zakrývaly mříž po celé délce. Byly vždycky zavřeny.

Za několik okamžiků se ozval zpoza okenic hlas oslovující návštěvníka:

„Jsem tady. Co mi chcete?“

Někdy to byl hlas milovaný, někdy zbožňovaný. Nikoho nebylo vidět. Sotva že bylo možno zachytit záchvěv dechu. Zdálo se, jako by za stěnou hrobu mluvil duch.

Za příznivých, ale velmi vzácných okolností se úzká deska jedné okenice otevřela a vyvolaný duch se zjevil. Za mříží, za okenicí jste spatřili, pokud to ovšem pletivo mříže připouštělo, hlavu, z níž jste zahlédli jen ústa a bradu; ostatek přikrýval černý závoj. Bylo vidět černou roušku a nejasné obrysy postavy v černém rubáši. Ta hlava k návštěvníku mluvila, ale nedívala se na něho a nikdy se neusmála.

Světlo, které svítilo za zády příchozího, bylo umístěno tak, že návštěvník ji viděl bělostnou, a ona jeho černě. To světlo bylo symbolické.

Přesto oči chtivě pronikaly oknem, které se otvíralo v místech uzavřených každému pohledu. Tajemná hlubina obklopovala smutečně oděnou postavu. Oči pátraly v přítmí a snažily se rozeznat

okolí zjevu. Ve velmi krátké době zjistily, že nic není vidět. Nespatřili jste nic, leda prázdnotu, mrákoty, zimní mlhu splývající s hrobovým oparem, mír tak podivně děsivý, a ticho, v němž příchozí nezachytil ani povzdech a kde měl před sebou jen temný stín, v němž nerozeznal nic, ani přízraky.

Viděl vnitřek kláštera.

Byl to vnitřek pochmurné a přísné budovy, která se jmenovala klášter bernardinek Ustavičného klanění. Lóže, v níž se návštěvník octl, byla klášterní hovorna. První hlas, který k němu promluvil, byl hlas vrátné, která nehybně a mlčky seděla z druhé strany zdi u čtvercového otvoru, chráněného železnou mříží a dírkovaným plechem, jež dohromady vytvářely dvojí hledí.

Tma, do které se nořila zamřížovaná lóže, byla vyvolána tím, že hovorna měla okno vedoucí ven, ale žádné okno do kláštera. Světské oči nesměly z toho posvátného místa zhlédnout nic.

A přece něco vítězilo nad stínem: světlo; v té smrti byl život. Ačkoliv byl klášter důkladně obezděn, pokusíme se tam proniknout a prozradíme, aniž překročíme míru, věci, o kterých mnozí lidé sice vyprávěli, ale protože je neviděli na vlastní oči, nikdy o nich nic nepověděli.

(2)
Řehole Martina Vergy

Klášter, který byl v uličce Picpus už dávno před rokem 1824, patřil bernardinkám řehole Martina Vergy.

Tyto bernardinky nepatřily tedy do Clairvaux jako bernardini, ale do Cîteaux jako benediktini. Jinými slovy, nepodléhaly řeholi svatého Bernarda, ale řeholi svatého Benedikta.

Kdo jen trochu listoval ve starých spisech, ví, že Martin Verga založil v roce 1425 kongregaci bernardinských benediktinek, jejíž

mateřinec byl v Salamance a vedlejší dům v Alcale. Tato kongregace se rozvětvila po všech katolických zemích Evropy.

Takového roubování jednoho řádu na druhý se v katolické církvi užívalo často. Abychom se neomezovali jen na řád svatého Benedikta, o který nám tu jde, uvědomme si, že k tomuto řádu náležejí – nepočítáme-li řeholi Martina Vergy – čtyři kongregace: dvě v Itálii, to jest Monte Cassino a Svatá Justina, a dvě ve Francii, Cluny a Saint-Maur; navíc devět řádů: valombrosové, grammontové, celestýni, kamaldulští, kartuziáni, ponížení, olivetáni, silvestriáni a konečně cisterciáci; neboť i cisterciáci, základ pro další řády, jsou jen odnoží řádu svatého Benedikta. Cicterciáci byli založeni svatým Robertem, molesmským opatem z langreské diecéze v roce 1098.

Roku 529 vyhnal svatý Benedikt, jemuž bylo tehdy sedmnáct let, z Apollónova starobylého chrámu starého ďábla, který se pak uchýlil na subiackou poušť, snad proto, aby tam poustevničil.

Po řádu karmelitek, které chodí bosy, s kouskem vrbového proutku na prsou a které nikdy neusedají, je nejpřísnějším řádem řehole bernardinských benediktinek Martina Vergy. Jsou černě oděny a jejich rouška podle výslovného nařízení svatého Benedikta sahá až po bradu. Harasový hábit s širokými rukávy, velká vlněná plachetka, rouška na prsou rovně zastřižená, čelenka až k očím, to je jejich oděv. Všechno je černé vyjma čelenku, která je bílá. Novicky nosí stejný háv, jenže celý bílý. Řeholnice mají kromě toho po boku růženec.

Úkolem bernardinských benediktinek Martina Vergy je ustavičná služba Nejsvětější svátosti oltářní jako u benediktinek nazvaných pannami Nejsvětější svátosti oltářní, které měly počátkem toho století dva domy v Paříži, jeden v Templu a druhý v ulici Neuve-Sainte-Geneviève. Ostatně bernardinské benediktinky v klášteře Petit-Picpus, o kterém mluvíme, byly řád docela jiný než panny Nejsvětější svátosti oltářní, které měly kláštery v ulici Neuve-Sainte-Geneviève a v Templu. Bernardinské benediktinky z Petit-Picpus nosily roušky černé, a benediktinky Nejsvětější

svátosti oltářní zase roušky bílé; mimoto měly na prsou medailón s obrazem Nejsvětější svátosti oltářní, medailón asi tři palce velký a vytepaný z pozlaceného stříbra nebo pozlacené mědi. Řeholnice z kláštera Petit-Picpus medailón nenosily. Přestože ustavičné modlitby v klášteře Petit-Picpus i v domě Templu jsou stejné, jsou oba tyto řády naprosto odlišné. Je tu jen podobnost ve vnějším vykonávání pobožností mezi pannami Nejsvětější svátosti a bernardinkami Martina Vergy, asi tak jako se podobá studium a uctívání všech tajemství týkajících se dětství, života a smrti Pána Ježíše a uctívání Panny Marie u dvou tak odlišných a příležitostně i znepřátelených řádů, jako jsou italští oratoriáni sídlící ve Florencii a francouzští oratoriáni uvedení do Paříže Petrem de Bérulle. Řehole pařížských oratoriánů chtěla mít přednost, protože Filip Neri byl jen obyčejný svatý, kdežto Bérulle byl kardinálem.

Vraťme se k přísné španělské řeholi Martina Vergy. Bernardinské benediktinky tohoto řádu jedí po celý rok velmi střídmě, přísně se postí v čas postu i v jiných dnech, které jsou zvlášť stanoveny, probouzejí se z prvního spánku, od jedné do tří v noci se modlí hodinky a zpívají jitřní, spí na šerkových prostěradlech a na slámě, nikdy se nekoupají, nikdy si netopí, bičují se každý pátek, zachovávají přísné mlčení, mluví jen v kratičkých chvílích oddechu, a počínaje 14. zářím, to jest od slavnosti povýšení Svatého kříže, nosí až do Velikonoc hrubou žíněnou košili. Těch šest měsíců je už vlastně jisté zmírnění příkazu, který nařizuje nošení košile celý rok; mnoho sester však nesneslo košili z hrubých žíní a v letních parnech trpěly horečkami a nervovými křečemi. Příkaz byl proto zmírněn. Poslušnost, chudoba, panenská čistota, klášterní uzavřenost, to jsou sliby, které řeholní kázeň ještě přiostřuje.

Představená je volena na tři léta matkami, které se nazývají matky rádkyně proto, že mají hlasovací právo v radě. Představená může být znovu volena už jen dvakrát, takže jedna představená může zastávat svůj úřad nanejvýš devět let.

Řeholnice nikdy nevidí kněze, který v jejich klášteře slouží mši svatou, protože je zakryt devět stop vysokou šerkovou záclonou. Při kázání, když je kazatel v kapli, spouštějí si jeptišky přes obličej závoje. Musí mluvit vždycky šeptem, chodit se sklopenýma očima a skloněnou hlavou. Jediný muž, který smí vstoupit do kláštera, je diecézní arcibiskup.

Je tam však ještě jiný muž, zahradník; ale to je vždycky stařec, který, aby byl v zahradě neustále sám a aby jeptišky byly upozorněny, že se mu mají vyhnout, má na koleně upevněný zvoneček.

Jeptišky musí bezvýhradně a trpně poslouchat představenou. Je to kánonická vůle podrobit se v celém rozsahu svého odříkání. Musí jí být poslušny jako hlasu Kristova, *ut voci Christi*, na pokyn, na první znamení, *ad nutum*, *ad primum signum*, okamžitě, radostně, vytrvale, se slepou poslušností, *prompte, hilariter, perseveranter et caeca quadam obedientia*, jako pilník v dělníkových rukou, *quasi limam in manibus fabri*, bez výslovného dovolení představené nesmějí nic psát ani číst, *legere vel scribere non addiscerit sine expressa superioris licentia.*

Postupně se každá sestra musí podrobit takzvanému *pokání.* Pokání je modlitba za všechny hříchy, za všechny poklesky, za všechna porušení zákona, za všechny násilnosti, za všechna bezpráví, za všechny zločiny na zemi. Sestra, která koná *pokání*, klečí na kamenné dlažbě před Nejsvětější svátostí oltářní se sepjatýma rukama a s provazem na krku celých dvanáct hodin nepřetržitě od čtyř hodin odpoledne do čtyř ráno nebo od čtvrté hodiny ranní do čtvrté odpoledne. Když už ji přemáhá únava, padne celým tělem na zem, obličejem k dlažbě a zkříží ruce; to je její jediná úleva. V této poloze se modlí za všechny hříšníky světa. Je to velkolepé, přímo vznešené.

Protože se tato pobožnost koná u sloupu, na kterém svítí svíce, říká se buď *konat pokání*, nebo *být u sloupu*. Ve své pokoře dávají jeptišky přednost poslednímu rčení, které obsahuje myšlenku trestu a pokoření.

Při tomto pokání je duše celá do sebe pohřížena. Sestra u sloupu by se neohlédla, ani kdyby za jejími zády udeřil hrom.

Kromě této pobožnosti klečí stále jedna řeholnice před Nejsvětější svátostí oltářní. Tato pobožnost trvá hodinu. Střídají se jako vojáci na stráži. To je ono ustavičné klanění.

Představené a matky mají obyčejně jména nesoucí pečeť obzvláštního hlubokého významu, která nepřipomínají jména světic a mučednic, ale události ze života Krista Pána: matka Narození Páně, matka Blahoslavené Početí, matka Obětování, matka Ukřižování Páně. Přesto jména světic nejsou zakázána.

Když sestry někdo spatří, vidí jenom ústa. Všechny mají žluté zuby. Kartáček na zuby se do kláštera nikdy nedostal. Čištění zubů je první příčka na žebříku, na jehož konci číhá zatracení duše.

O ničem neříkají *má* nebo *můj*. Nic jim nepatří a nesmějí na ničem lpět. O každé věci říkají „naše věc"; a tak: náš závoj, náš růženec; i kdyby mluvily o své košili, řekly by *naše košile*. Někdy si oblíbí nějakou maličkost, knížku hodinek, relikvii, posvěcený medailónek. Jakmile zpozorují, že začínají lpět na onom předmětu, musí jej dát někomu darem. Pamatují na slova svaté Terezie, která vznešené paní, právě vstupující do řádu, na její prosbu: „Dovolte mi, ctihodná matko, abych si směla poslat pro Bibli svatou, kterou mám velmi ráda," odpověděla:

„Ach, vy máte něco ráda! To k nám tedy nevstupujte."

Všechny jeptišky bez výjimky mají zakázáno se uzavírat, mít své soukromí, svůj pokoj. Žijí v otevřených celách. Při setkání jedna pozdraví *Pochválena, velebena budiž Nejsvětější svátost oltářní!* Druhá odpoví *Až na věky věkův. Amen.* Stejný obřad se odehrává, když jedna klepe na dveře druhé sestry. Sotva se dotkla dveří, už se ozve z druhé strany vlídný hlas odříkávající překotně *Až na věky věkův. Amen.* Jako všechny úkony, je i pozdrav už ze zvyku mechanický; některá řekne *Až na věky věkův. Amen!* ještě dřív než druhá měla čas vyslovit *Pochválena, velebena budiž Nejsvětější svátost oltářní*,

což je ostatně dosti dlouhé. U jeptišek řádu Navštívení Panny Marie vstupující řekne *Ave Maria* a ta, která návštěvu přijímá, odpoví: *Gratia Plena*. To je jejich pozdrav, který je doopravdy „*plný milosti*".

Kdykoli ve dne odbíjejí hodiny, zazní tři údery zvonu z věže klášterního chrámu. Na to znamení všechny sestry umlknou, představená, matky rádkyně, řeholní sestry, sestry k posluze, novicky i čekatelky přeruší řeč, práci a myšlenky a řeknou sborem, je-li například pět hodin:

„V pět hodin a v každou hodinu pochválena a velebena budiž Nejsvětější svátost oltářní!"

Je-li osm hodin:

„V osm hodin a v každou hodinu…" atd., a podobně, podle toho, kolik je hodin.

Tento zvyk, jehož účelem je přerušit myšlenky a obrátit je provždycky k Bohu, je zaveden v mnoha klášterech; mění se jenom průpověď. Tak v řádu Božského Jezulátka říkají:

„V tuto hodinu a v každou hodinu denní nechť láska k Jezulátku rozplameňuje mé srdce!"

Benediktinské bernardinky Martina Vergy, kterým patří klášter Petit-Picpus už padesát let, zpívají sborově a plným hlasem po celou mši vážné jednohlasé žalmy. Zmlknou, jakmile je v misále hvězdička, a zašeptají*: Ježíš – Maria – Josef.* Při zádušní mši zpívají tak hlubokým hlasem, že je téměř neuvěřitelné, že ženské hlasy mohou sestoupit do takových hloubek. Ale účinek toho žalozpěvu je *truchlivý a úchvatný*.

Řeholnice z Petit-Picpus daly zřídit pod hlavním oltářem hrobku pro pohřbívání členek svého kláštera. *Vláda*, jak říkají, nedovolila, aby se do hrobky pohřbívalo. Po smrti musily klášter opustit. To je rmoutilo a děsilo jako hrubé porušení řeholních pravidel.

Dostává se jim slabé útěchy v tom, že smějí být pohřbívány ve zvláštní hodinu na vyhrazeném místě v rohu starého hřbitova Vaugirard, který byl zřízen na bývalém pozemku kláštera.

Ve čtvrtek jsou řeholnice přítomny velké mši, nešporám a všem pobožnostem jako v neděli. Mimoto zachovávají úzkostlivě všechny menší svátky, světským lidem neznámé, svátky, kterými kdysi církev marnotratně zahrnovala Francii a ještě nyní marnotratně obdařuje Španělsko a Itálii. Jejich přítomnost v kapli je nekonečná. Počet a trvání modliteb si nejlépe představíme, uvedeme-li prostomyslná slova jedné z nich:

„Modlitby čekatelek na přijetí jsou strašné, modlitby novicek ještě strašnější a modlitby řeholních sester jsou přímo hrůzné."

Jednou týdně se sejde kapitula; představená předsedá, matky rádkyně jsou přítomny. Každá sestra po řadě přichází, pokleká na kámen a hlasitě se přede všemi zpovídá ze všech poklesků a hříchů, kterých se dopustila v uplynulém týdnu. Matky rádkyně se po každé zpovědi radí a veřejně ukládají pokání.

Vedle této veřejné zpovědi, ke které si ponechávají těžší poklesky, mají pro přestupky lehčího rázu takzvanou *kulpu*. Sestra, která se kaje ze svých přestupků, padne při mši před matkou představenou na tvář a setrvá v té poloze tak dlouho, dokud představená, které se říká jen *naše matka*, nezaklepe na dřevo svého křesla, aby kajícnici upozornila, že může vstát. Kulpa se vyznává pro nepatrnou maličkost, rozbitou sklenici, roztržený závoj, pro nezaviněné několikavteřinové zpoždění při obřadu, pro falešnou notu v kostele atd. Kulpa je dobrovolná, vinice se sama soudí a sama trestá.

O svátcích a v neděli čtyři matky zpěvačky provázejí bohoslužby zpěvem žalmů, stojíce u pultu se čtyřmi pulpity. Jednou se stalo, že jedna matka zpěvačka zanotovala žalm, který počínal slovy *Ecce*, a místo *Ecce* zazpívala plným hlasem tři noty: *do, si, sol*; za tuto roztržitost se kála po celé služby boží. Bylo to těžké provinění, protože rozesmálo celé shromáždění.

Je-li řeholnice povolána do hovorny, i když má mluvit jen s představenou, stáhne si závoj tak hluboko – jak si vzpomínáme –, že je vidět jen ústa.

Jenom představená se smí stýkat s cizinci. Ostatní smějí vidět jen nejužší rodinu, a to velmi zřídka. Přijde-li náhodou světská osoba a chce navštívit jeptišku, kterou kdysi ve světě znala a milovala, musí se podrobit dlouhému vyjednávání. Když běží o ženu, je jí někdy dáno povolení, jeptiška přijde a mluví skrze okenice, které se otvírají jen před vlastní matkou nebo sestrou. Mužům je hovor vždycky odmítnut.

Taková je řehole svatého Benedikta zostřená Martinem Vergou.

Tyto řeholnice nejsou nikdy veselé, růžové a svěží, jako bývají sestry jiných řádů. Jsou bledé a vážné. Od roku 1825 do roku 1830 tři sestry toho řádu zešílely.

(3)
Přísné povinnosti

Žena, která se uchází o přijetí do kláštera, musí čekat nejméně dvě až čtyři léta; čtyři další léta je novickou. Jen ve velmi vzácných případech se smí konečný řeholní slib skládat před dovršením třiadvacátého nebo čtyřiadvacátého roku. Bernardinské benediktinky nepřijímají do svého řádu vdovy.

V celách se oddávají umrtvování těla, o kterém nesmějí nikdy hovořit.

Toho dne, kdy novicka skládá slib, ji ostatní obléknou do jejích nejlepších šatů, do zkadeřených vlasů vpletou bílé růže, a novicka potom padne na tvář; rozprostřou na ni velký černý závoj a zpívají nad ní zádušní mši. Nato se jeptišky postaví do dvou řad, jeden proud se seskupí kolem ní a zpívá naříkavým hlasem: *Naše sestra zemřela*. A druhá řada jásavě odpovídá: *Žije v Ježíši Kristu!*

V době, kdy se odehrává naše historie, byl ke klášteru připojen penzionát. Byl to ústav mladých dívek ze vznešených rodin, a částečně i z rodin bohatých; mezi nimi nutno jmenovat slečny de

Sainte-Aulaire a de Bélissen a pak Angličanku, nositelku slavného katolického jména Talbot. Dívky vychovávané těmito jeptiškami mezi čtyřmi zdmi rostly v hrůze před světem a před svou dobou. Jedna z nich nám kdysi prozradila: *Pohled na dlážděné ulice ve mně vyvolával chvění od hlavy až k patě.* Byly modře oblečeny, měly bílý čepeček a na prsou nosily holubičku sv. Ducha z pozlaceného stříbra nebo z mědi. O velkých svátcích, zvláště o svátku sv. Marty, jim sestry na důkaz nejvyšší přízně dovolovaly jako vrcholné štěstí obléknout se do řeholního roucha a účastnit se po celý den bohoslužeb a pobožností předepsaných svatým Benediktem. Zpočátku jim jeptišky půjčovaly svá černá roucha. Vypadalo to však jako znesvěcení a představená to zakázala. Roucha se směla půjčovat jen novickám. Je zajímavé, že toto přestrojování v klášteře trpěné, bezpochyby i záměrně podporované v horlivosti dát okusit děvčátkům už předem slasti posvátného roucha, bylo pro klášterní chovanky skutečným štěstím a opravdovým osvěžením. Prostě je to bavilo. Bylo to něco nového a měnilo je to. Jsou to cudné dětinské záliby, které ostatně nenalézají pochopení u nás světských lidí; nás nikterak neoblaží, smíme-li v ruce držet kropáč a celé hodiny prostát a zpívat za pultem kůru čtyřhlasé chvalozpěvy.

Až na umrtvování se chovanky podrobovaly všem klášterním pravidlům. Jsou známy případy mladých žen, které se vrátily odtamtud do života a ani po několikaletém manželství si neodvykly říkat ve spěchu *Až na věky věkův. Amen!*, když někdo zaklepal na dveře. Jako jeptišky, tak i chovanky vídaly své příbuzné jen v hovorně. Vlastní matky je nesměly obejmout. Až do takových krajností šla přísnost. Jednu mladou dívku navštívila kdysi matka a tříletá sestřička. Dívka plakala, protože chtěla obejmout svou sestřičku. Nesměla. Prosila tedy, aby dítě smělo prostrčit mřížemi ručičku, aby ji mohla políbit. I to bylo s pohoršením odmítnuto.

(4)
Radosti

Přesto naplnily mladé dívky vážný dům půvabnými vzpomínkami.

V určitých hodinách zazářilo v klášteře dětství. Zvonila přestávka. Dveře se otočily ve svých stěžejích. Ptáčkové si řekli: „Dobrá, děti jdou!“ Vpád mládí zaplavil zahradu, rozdělenou křížem jako smuteční příkrov. Rozzářené obličeje, bílá čela, bezelstné oči plné veselých záblesků, všechny možné hvězdičky se vyrojily ve smutných místech. Po žalmech, po vyzvánění a cinkání, po umírá-ku, po pobožnostech se náhle rozlehl hluk děvčátek, líbeznější než šumění včelích křídel. Úl radosti se otvíral a každá přinášela svůj med. Hrály si, pokřikovaly na sebe, tvořily skupinky a honily se; pěkné bílé zuby se blýskaly z koutů zahrady; závoje zdálky bděly nad úsměvy, stíny hlídaly paprsky, ale co na tom! Všechny zářily a smály se. Čtyři pochmurné zdi měly své chvíle oslnění. Přihlížely líbeznému víření dětských rojů a jasněly odrazem tolika radosti. Jako by růžový déšť prostupoval smutek. Děvčátka dováděla před očima řeholnic; pohled na nevinnost nepřekáží nevinnosti. Díky těmto dětem našly se mezi tolika přísně opravdovými chvílemi nelíčené půvabné okamžiky. Malé dívky poskakovaly, velké tančily. V tom klášteře se nebe míchalo i do hry. Těžko najít něco úchvatnějšího a vznešenějšího než ty svěží, rozvíjející se dušičky; Homér by se sem byl šel zasmát s Perraultem, protože v té smutné zahradě bylo tolik mládí, zdraví, šumu, křiku, ztřeštěnosti, radosti a štěstí, že mohlo rozjasnit tváře všech stařen z bájí i pohádek, ať z královského zámku nebo z chaloupky, od Hekuby až po Velkou Pramáti.

V tomto domě snad víc než v kterémkoliv jiném stavení se vyskytlo mnoho oněch *dětských prořeknutí*, která mají tolik půvabu a nutí k smíchu, podbarvenému tesknotou. Mezi těmito pochmurnými stěnami pětileté děcko jednou vykřiklo:

„Velebná matinko! Tamta veliká holka mi právě řekla, že tu zůstanu už jen devět let a deset měsíců. To jsem ráda!“

Tady se také jednou vedl tento památný rozhovor:

Sestra rádkyně: „Proč pláčeš, milé dítě?“

Dítě (šest let) vzlyká: „Řekla jsem Alixe, že umím dějepis Francie. Ona mi říká, že neumím, a já umím.“

Alixa (ta velká, devět let): „Ne, neumí.“

Matka: „Jak to, mé dítě?“

Alixa: „Řekla mi, že mám otevřít knihu kdekoliv a zeptat se jí na to, co jsem našla v knize, a že mi odpoví.“

„Nu a?“

„Neodpověděla.“

„Hleďme. A na co ses jí ptala?“

„Otevřela jsem podle jejího přání knihu nazdařbůh, a dala jsem jí první otázku, kterou jsem v knize našla.“

„Jaká byla ta otázka?“

„Stálo tam: *A co se stalo potom?*“

Zde také bylo učiněno hluboké pozorování o trochu mlsné papouščí samičce, která patřila jedné chovance:

„Ta je roztomilá! Sezobne pomazánku ze svého dortíčku jako člověk!“

Na dlaždicích toho kláštera se našlo i vyznání hříchů, které si napsala sedmiletá hříšnice předem, aby na nic nezapomněla:

„Ctihodný otče, vyznávám se vám, že jsem byla lakomství.“

„Ctihodný otče, vyznávám se vám, že jsem byla cizoložství.“

„Ctihodný otče, vyznávám se vám, že jsem pozvedla zraky na muže.“

Na drnovém sedátku v zahradě improvizovala jednou šestiletá růžová pusinka tuto pohádku, kterou poslouchaly čtyřleté a pětileté modroočky:

„Byli jednou tři kohoutkové, kterým patřila země s mnoha kytičkami. Trhali kytičky a dávali si je do kapes. Potom natrhali listí

a dali si je mezi hračky. V té zemi byl vlk a velký les, a ten vlk byl v tom lese; a sežral ty kohoutky."

A ještě jednu básničku:

„Přišla jednou rána holí.
To uhodil Kašpárek kočičku.
To jí nedělalo dobře, to přece bolí.
A tak ho tedy jedna paní vsadila do vězení."

Zde se také ozvala něžná a srdcervoucí slova malého dívčího sirotka, nalezence, kterého vychovával klášter z útrpnosti. Holčička slyšela, jak ostatní děti vykládají o svých maminkách, a ve svém koutku si povzdechla:

„Moje maminka nebyla u toho, když jsem se narodila!"

V klášteře byla silná vrátná, kterou vídaly dívky vždycky ve spěchu, jak pobíhá se svazkem klíčů. Jmenovala se Agáta. Docela velké dívky – nad deset let – jí říkaly Agathoklés.[120]

Refektář byla velká podlouhlá místnost, osvětlovaná jen křížovou chodbou v úrovni zahrady, temná a vlhká, a jak říkaly děti – plná zvířátek. Ze všech okolních místností tam lezla hmyzí havěť. Každý roh refektáře pojmenovaly zvláštním a přiléhavým jménem. Byl tam kout pavouků, roh housenek, roh stonožek a kout cvrčků. Kout cvrčků byl vedle kuchyně a těšil se velké vážnosti. Bylo v něm tepleji než jinde. Jména z refektáře přešla do ústavu a podle nich se chovanky rozlišovaly, jako se ve starobylé Mazarinově koleji rozlišovaly čtyři národnosti. Každá chovanka byla z jedné ze čtyř národností podle koutu refektáře, ve kterém sedala při jídle. Jednou se při arcipastýřské vizitaci otázal arcibiskup jisté chovanky, půvabné brunetky se svěžími tvářemi, na maličkou růžolící holčičku s báječnými světlými vlasy, kterou zahlédl vstupovat do třídy:

120 Hříčka: jméno starověkého tyrana = Agáta s klíči – A. aux clés (fr.).

„Kdo je to?“
„To je pavouk, Vaše Milosti.“
„Cože? A ta druhá?“
„To je cvrček.“
„A tamta?“
„To je housenka.“
„Opravdu? A co jsi ty?“
„Já jsem stonožka, Vaše Milosti.“

Každý dům tohoto druhu má své zvláštnosti. Na počátku století patřil Écouen k půvabným a přísným ústavům, kde se rozvíjelo v téměř vznešeném stínu dětství mladých dívek. Když se v Écouenu dívky chystaly k procesí Nejsvětější svátosti, byly rozděleny na panny a květinářky. Byla tam i „nebesa“ a „kadidelnice“, protože jedny nesly šňůry baldachýnu a druhé podkuřovaly Svátost oltářní. Sypat květiny na cestu bylo právem květinářek. Čtyři „panny“ kráčely v čele. V ten slavný den ráno bývalo napořád slyšet v ložnici chovanek:

„Kdo je panna?“

Paní Campanová opakovala slova sedmileté „maličké“, která vyčtla šestnáctileté „velké“, jdoucí v čele průvodu, zatímco ona maličká musila jít až na jeho konci:

„Což ty! Ty jsi panna, ale já, já ne.“

(5)
Rozptýlení

Nad dveřmi refektáře byla napsána velkými černými písmeny modlitba, jež se jmenovala *Bílý otčenáš* a která uváděla lidi přímo do ráje:

„Bílý Otčenášku, tebe Bůh stvořil, tebe Bůh první proslovil a uvedl do ráje! Večer, když jsem chtěla jít spát, spatřila jsem na svém loži

tři anděly, jednoho v nohách a dva v záhlaví, a svatou Panenku Marii uprostřed; ta mi řekla, abych si lehla a o ničem nepochybovala. Dobrý Bůh je můj otec, dobrá Panna je má matka, tři apoštolové jsou mí bratři, tři panny mé sestry. V košilce, ve které se Bůh narodil, je zahaleno mé tělo; kříž svaté Markéty je vepsán na mé hrudi; když Paní Panenka Maria šla polem, oplakávajíc Boha, potkala Pána svatého Jána. Přicházím od *Ave Salus*. Neviděla jsi Boha, je-li tu? Je na dřevě kříže, nohy mu visí, ruce má protknuty hřeby, klobouček z bílého hloží na hlavě. Kdo se pomodlí tuto modlitbičku třikrát večer a třikrát ráno, jeho bude království nebeské, amen."

V roce 1827 zmizela tato svérázná modlitba pod trojnásobnou vrstvou žluté hlinky. Dnes mizí i z paměti několika tehdy mladých dívek, které jsou už stařenkami.

Velký krucifix, který visel na zdi, doplňoval výzdobu refektáře, jehož jediné dveře – snad jsme to už řekli – vedly do zahrady. Dva úzké stoly, po jejichž stranách se táhly dřevěné lavice, tvořily dlouhé, rovnoběžné čáry od jednoho konce refektáře k druhému. Zdi byly bílé, stoly černé, obě smuteční barvy, jediné bohatství klášterní palety. Nálada při jídle byla nepřívětivá a jídlo velmi přísně sestaveno. Jediný chod, maso se zeleninou nebo slaná ryba, takový byl klášterní přepych. Prostá strava, vyhrazená jen chovankám, byla výjimkou. Děti jedly a mlčely pod dohledem řeholní sestry, která měla ten týden službu. Dohližitelka zavírala a hlučně sklápěla dřevěné desky knihy, kdykoliv se nějaké mouše proti všem pravidlům zlíbilo poletovat a bzučet po místnosti. Ticho bylo kořeněno životopisem svatých, který byl hlasitě čten na kazatelničce s pulpitem u nohou kříže. Předčítala vždycky velká žákyně, určená na týden. V jistých vzdálenostech stály na nepokrytém stole glazurou polévané hliněné mísy, ve kterých si děti samy myly pohárky a příbory a kam házívaly zbytky od oběda, tvrdé maso nebo zkaženou rybu; to se trestalo. Mísám se říkalo *plovárna*.

Dítě, které porušilo ticho, musilo udělat „jazykem kříž". Kde? Na zemi. Musilo olízat dlaždičky. Prach, konec všech světských radostí,

byl pověřen, aby potrestal ubohé růžové plátečky, které se provinily jen tím, že švitořily.

V klášteře byla také kniha, vytištěná v *jediném exempláři* a obecně nepřístupná. Byla to řeholní pravidla svatého Benedikta, tajemství, do kterého nemá nepovolané oko nahlédnout. *Nemo regulas, seu constitutiones nostras, extemis communicabit*.[121]

Jednou se chovankám podařilo zmocnit se té knihy; i pustily se hltavě do čtení, které bylo často přerušováno strachem, že budou přistiženy, a proto často knihu prudce sklápěly. Z toho velkého nebezpečí, do něhož se vydávaly, měly jen nepatrnou radost. Několik nesrozumitelných stránek o hříších mladých chlapců považovaly snad za „nejzajímavější".

Hrávaly si na zahradní cestě, lemované několika ubohými ovocnými stromy. Přes mimořádnou bdělost a přísné tresty podařilo se jim někdy tajně sebrat zelené jablíčko, nahnilou meruňku nebo červivou hrušku, kterou vítr shodil ze stromu. A teď předám slovo dopisu, který mám v rukou a který byl napsán před pětadvaceti lety bývalou chovankou, teď paní vévodkyní – – –, jednou z nejelegantnějších pařížských žen. Cituji doslovně:

„Schováme si hrušku nebo jablko, jak jen umíme. Když večer odkládáme závoj, než jdeme k večeři, strčíme je pod polštář a večer je sníme v posteli; nejde-li to, sníme je, když jdeme na záchod."

To byla jedna z vrcholných rozkoší.

Jednou, bylo to ještě za arcibiskupovy návštěvy v klášteře, se jedna z mladých dívek, slečna Bouchardová, vzdálená příbuzná s rodinou Montmorency, vsadila, že ho poprosí o den dovolené, což bylo v tak přísném klášteře neslýchanou nehorázností. Sázka byla přijata, ale ani dívky, které uzavřely sázku, nevěřily, že to vyjde. Ve chvíli, kdy arcibiskup míjel skupinu chovanek, vystoupila ke zděšení všech slečna Bouchardová z řady a řekla:

121 Nikdo nesdělí cizím lidem naše pravidla a ustanovení (lat.).

„Vaše Milosti, prosím o jednodenní dovolenou."

Slečna Bouchardová byla velká a svěží, nejroztomilejší tvářička na světě. Pan de Quélen se usmál a řekl:

„Jak to, milé dítě, jeden den dovolené! Tři dny, chcete-li. Povoluji vám tři dny!"

Představená musila mlčet, protože promluvil arcibiskup. Byla z toho ostuda v klášteře, ale radost v ústavu chovanek.

I když byl ten nevlídný klášter tak dobře obezděn, přece tam proniklo něco ze života světských vášní, dramat a románů. Na doklad toho se omezíme na záznam a krátké vypravování o nepopiratelné skutečnosti, která však nesouvisí s naší historií a k níž nevedou žádné nitky. Zaznamenáváme tuto událost jen proto, abychom v čtenářově mysli doplnili tvář kláštera.

Tou dobou tedy žila v klášteře záhadná osobnost; nebyla to sice řeholnice, ale byla jí prokazována velká úcta; říkalo se jí *paní Albertina*. Vědělo se o ní jen to, že je šílená a že ji ve světě mají za mrtvou. Říkalo se, že se za tou historkou skrývají nějaké finanční transakce nezbytné k uzavření vznešeného sňatku.

Tato hnědovlasá, sotva třicetiletá žena, celkem hezká, hleděla svýma široce otevřenýma očima někam daleko do neznáma. Viděla? Pochybovaly o tom. Spíš se plížila, než chodila; nikdy nemluvila; zdálo se, že ani nedýchá. Měla suché a zsinalé chřípí jako mrtvola. Když se někdo dotkl její ruky, měl pocit, že sáhl na sníh. Měla podivný půvab přízraku. Kdykoli se octla mezi lidmi, všechny mrazilo. Jedna sestra, vidouc ji mihnout se kolem, řekla druhé: „Lidé ji pokládají za mrtvou." – „Možná že je opravdu mrtvá," odpověděla druhá.

O paní Albertině kolovalo na sta povídaček. Byla věčným středem pozornosti klášterních chovanek. V kapli bylo vyvýšené místo, kterému se říkalo *vikýř*. Ona část kaple měla totiž *oválné okénko*, u kterého paní Albertina při službách božích stávala. Obyčejně sama, protože z kůru v prvním poschodí bylo vidět kazatele nebo kněze sloužícího mši svatou, a to bylo řeholnicím zakázáno. Jednou

stál na kazatelně mladý kněz vysoké hodnosti, pan vévoda Rohan, francouzský pair, důstojník červených mušketýrů v roce 1815, tehdy ještě princ leonský, který zemřel později v roce 1830 jako kardinál a arcibiskup besançonský. Tehdy kázal pan de Rohan v klášteře Petit-Picpus poprvé. Paní Albertina poslouchala obyčejně i mši velmi klidně, jako by strnula. Když toho dne uviděla pana de Rohan, napolo se vzpřímila a v tichu kaple pronesla nahlas*: I hleďme! To je August!* Ohromené shromáždění se obrátilo, kazatel zvedl zrak, ale paní Albertina upadla znovu do své nehybnosti. Závan vnějšího světa, záblesk života se na chvíli dotkl té vyhaslé a zledovělé tváře, pak vyvanul a pohasl a šílená se zase proměnila v mrtvolu.

Ale její slova rozpovídala v klášteře všechno, co mělo ústa. Co záhad se skrývalo v takovém *I hleďme! To je August!* Kolik tu bylo dohadů. Pan de Rohan se opravdu jmenoval August. Bylo zřejmé, že paní Albertina pochází z nejvyšší společnosti, protože zná pana de Rohan; že je sama vysoce postavená, protože o vznešeném šlechtici mluví tak důvěrně; a že k němu má jakési vztahy, možná že příbuzenské, ale jistě velmi blízké, protože zná jeho křestní jméno.

Dvě velmi přísné vévodkyně, paní de Choiseul a paní de Sérent, často navštěvovaly ústav, kam směly bezpochyby z moci svého postavení jako *Magnates mulieres* a byly postrachem celého penzionátu. Kdykoli se obě staré dámy dostavily, všechny mladé dívky se třásly a klopily oči.

Aniž o tom věděl, byl pan de Rohan středem pozornosti všech žákyň ústavu. V té době byl právě jmenován, očekávaje hodnost biskupskou, generálním vikářem arcibiskupa pařížského. Přicházíval často do kaple kláštera Petit-Picpus sloužit zpívanou mši svatou. Žádná z mladých klášternic ho nemohla spatřit, protože byl oddělen šerkovou záclonou, ale měl tak jemný a trochu ostrý hlas, že se ho brzy naučily rozeznávat. Býval mušketýrem; říkaly o něm, že je velký záletník a že má velmi krásné, do ruliček upravené vlasy, že má báječnou širokou moaré šerpu a že jeho černá sutana má

nejelegantnější střih na světě. Silně zaměstnával obrazotvornost šestnáctiletého mládí.

Zvenčí nedoléhal do kláštera žádný zvuk. A přece se vyskytl rok, kdy tam zalétaly zvuky flétny. To byla událost, na kterou tehdejší chovanky ještě dnes vzpomínají.

Někdo v sousedství hrával na flétnu. A ta flétna hrála stále tutéž písničku, jejíž nápěv je už dnes zapomenut: *Má Zetulbé, přijď mému srdci vládnout*, a slýchaly ji dvakrát až třikrát za den. Mladé dívky proposlouchaly celé dny, sestry rádkyně byly rozčileny, mozky pracovaly, tresty jen pršely. Trvalo to několik měsíců. Chovanky byly více nebo méně zamilovány do neznámého hudebníka. Každá snila o tom, že je Zetulbé. Zvuk flétny přicházel od ulice Droit-Mur; byly by daly a obětovaly všechno, o všechno se pokusily, aby třeba jen na chviličku zahlédly, jen trochu se podívaly na „mladíka", který tak rozkošně hraje na flétnu a který rozezvučel, aniž to tušil, všechny ty dušičky najednou. Některé z nich utekly dveřmi pro služebnictvo a vystoupily až do třetího poschodí, které mělo okna do ulice Droit-Mur, aby se pokusily hudce spatřit a byly tak odměněny za dny utrpení. Marně. Jedna dokonce vystrčila ruku mříží a mávala bílým kapesníčkem. Dvě byly ještě chtivější. Podařilo se jim vylézt až na střechu a odvážily se tak daleko, že konečně „mladíka" zahlédly. Byl to starý šlechtic, slepý a zchudlý emigrant, který pro trochu rozptýlení hrával ve svém podkroví na flétnu.

(6)
Malý klášter

Na ohrazeném místě kláštera Petit-Picpus stála tři dokonale odlišná stavení: velký klášter, který obývaly řeholnice, ústav chovanek, kde bydlely žákyně, a konečně to, čemu se tu říkalo malý klášter. Byla to obytná budova se zahradou, v níž bydlely staré jeptišky různých

řádů, zbytky klášterů, zničených za revoluce; shromáždění všech možných černošedivobílých strakatin, sbírka všech možných odrůd církevních společností; mohli bychom to nazvat – je-li vůbec dovoleno tyto pojmy spojit – jakousi klášterní maškarádou.

Už za doby císařství bylo dovoleno všem těm ubohým pannám, rozprchlým a zbaveným domova, aby hledaly útulek pod křídly benediktinských bernardinek. Vláda jim platila malou penzi; dámy z Petit-Picpus je přijaly s otevřenou náručí. Byla to podivná směs. Každá řeholnice žila podle pravidel svého řádu. Někdy bylo chovankám jako zvláštní osvěžení dovoleno, aby je navštívily; tím se stalo, že ty mladé dívčí mysli uchovaly mimo jiné i vzpomínku na matku Svatého Basilia, na matku Svatou Scholastiku a na matku Jakubu.

Jedna z těch, které tu hledaly útočiště, zde byla téměř doma. Šlo o jeptišku ze Sainte-Aure, jedinou řeholnici, která přežila sestry svého řádu. Starý klášter saintaurských panen býval od počátku osmnáctého století právě v tomto domě kláštera Petit-Picpus, který později připadl benediktinkám Martina Vergy. Tato svatá panna, příliš chudá, aby si mohla dovolit nádherný šat svého řádu, bílý háv se šarlatovým škapulířem, do něho zbožně oblékla alespoň malou loutku, kterou ochotně ukazovala a kterou odkázala klášteru. V roce 1824 zbyla z tohoto řádu jen jedna jeptiška, dnes už zbývá jenom ta panenka.

Vedle těchto ctihodných matek dovolila představená i několika starým ženám, jako paní Albertině, aby se uchýlily do malého kláštera. Byly tam paní de Beaufort d'Hautpoul a paní markýza Dufresnová. Jednu znali v klášteře jen podle velmi hlučného užívání kapesníku. Chovanky jí říkaly paní Vacarminiová (Hřmotná).

Kolem roku 1820 nebo 1821 požádala o přijetí do klášterního útulku v Petit-Picpus paní de Genlis, která tou dobou řídila periodický sborníček *Intrépide*. Doporučil ji pan vévoda Orleánský. V úle nastalo hemžení; sestry rádkyně se chvěly rozčilením. Paní

de Genlis psala romány. Ale prohlásila, že ona je první, která své romány odsuzuje a že se dostala do údobí plaché zbožnosti. S pomocí boží a princovou vstoupila do kláštera. Odešla po šesti nebo osmi měsících, vymlouvajíc se na to, že klášterní zahrada není dost stinná. Řeholnice byly paní de Genlis nadšeny. Ačkoliv byla stará, hrála ještě velmi dobře na harfu.

Odcházejíc nechala po sobě stopu ve své cele. Paní de Genlis byla pověrčivá a latinářka. Tyto dva pojmy odhalují její povahu. Ještě po několika letech byly ve skříncе její cely, v níž skrývala své stříbro a šperky, nalepeny latinské verše vlastnoručně psané červeným inkoustem na žlutém papíře, verše, které, jak se paní de Genlis domnívala, měly moc vyplašit zloděje:

Imparibus meritis pendent tria corpora ramis;
Dismas et Gesmas, media est divina potestas;
Alta petit Dismas, infelix, infima, Gesmas.
Nos et res nostras conservet summa potestas.
Hos versus dicas, ne tu furto tua perdas.[122]

Tyto verše psané latinou šestého století budí pochybnost, zda se oba lotři na Kalvárii jmenovali, jak se má za to, Dismas a Gestas, nebo Dismas a Gesmas. Takto psané jméno by asi bylo v minulém století mluvilo proti vikomtu Gestasovi, který si osoboval právo odvozovat svůj původ od lotra visícího po Kristově levici. Ostatně působivost připisovaná těmto veršům tvoří věroučný článek řehole milosrdných sester.

Klášterní chrám, zbudovaný tak, aby oddělil jako opravdový řez velký klášter od ústavu, byl společný pro ústav chovanek a pro velký

122 Tři těla nestejných zásluh visí na stromech: Dismas a Gesmas a uprostřed božská moc; Dismas si žádá nebe, nešťastný Gesmas peklo. Nechť nás i náš majetek uchová nejvyšší moc. Říkej si tyto verše, abys nebyla okradena.

i malý klášter. Přístup byl dovolen i veřejnosti zvláštním vchodem z ulice přes nemocnici. Ale všechno bylo uspořádáno tak, že žádná z obyvatelek kláštera nemohla zahlédnout světskou tvář. Představte si chrám, jehož kněžiště by uchopila ruka nějakého obra a smáčkla ho tak, že by netvořil jako v jiných kostelích přirozené prodloužení za hlavním oltářem, ale místnost nebo jakousi temnou sluj po pravici kněze, který slouží mši svatou; představte si, že tato místnost je uzavřena záclonou zvýši sedmi stop, o níž jsme se už zmínili; do stínu té záclony na dřevěné lavice po levici natlačte řeholní sestry, po pravici chovanky a v pozadí kostela čekatelky a novicky, a budete mít jakýs takýs pojem o tom, jak se řeholnice z kláštera Petit-Picpus účastní služeb božích. Tato sluj, které se říkalo kůr, byla chodbou spojena s klášterem. Kostelní okna vedla do zahrady. Když se řeholnice účastnily bohoslužeb, při kterých jim jejich řád nařizoval mlčení, byli věřící z řad veřejnosti na jejich přítomnost upozorněni jen hlukem sklapovacích sedadel při příchodu a odchodu z chrámu.

(7)
Několik siluet z onoho přítmí

Po šest let, které dělí rok 1819 od roku 1825, byla představenou kláštera Petit-Picpus slečna de Blemeur, řeholním jménem matka Innocentia. Pocházela z rodiny Markéty de Blemeur, která napsala *Život svatých řádu svatého Benedikta*. Byla opět zvolena. Malá a tlustá šedesátnice měla „hlas jako nakřáplý hrnec", jak to o ní říkal dopis, o kterém jsme se už zmínili; ostatně to byla skvělá žena, jediná veselá bytost v klášteře, a proto ji všechny sestry zbožňovaly.

Matka Innocentia zdědila mnoho po své prabábě Markétě, co do vzdělanosti druhé Anně Dacierové[123]. Byla sečtělá, vzdělaná,

123 Překladatelka Aristofana (1684), Terentia (1688) a Homéra (1699, 1708).

učená, moudrá při rozhodování, neobyčejně zběhlá v dějepise, prošpikovaná latinou, nacpaná řečtinou a plná hebrejštiny, spíš benediktin než benediktinka.

Místopředstavenou byla stará španělská, téměř slepá řeholnice matka Cineres.

Nejváženější ze všech *rádkyň* byla matka Svatá Honorina, pokladnice, matka Svatá Gertruda, která byla první učitelkou novicek, matka Anděl Páně, druhá učitelka, matka Zvěstování Panny Marie, kostelnice, a matka Svatý Augustin, a sestra ošetřovatelka, jediná zlá osoba v klášteře; mimoto ještě matka Svatá Mechtilda (slečna Gauvain), docela mladičká žena, která měla překrásný hlas; matka Andělské kůry, která byla dříve v klášteře božích panen a v klášteře v Trésoru mezi Gisorsem a Magny; matka Svatý Josef (slečna de Cogulludo); matka Svatá Adelaida (slečna ďAuverney); matka Milosrdenství (slečna de Cifuentes, která si nemohla zvyknout na umrtvování těla); matka Sedmero bolestí Panny Marie (slečna Miltière, přijatá do řádu v šedesáti letech, velmi bohatá); matka Prozřetelnost (slečna Laudinière); matka Obětování Panny Marie (slečna Siguenza), která se stala představenou v roce 1847; konečně matka Svatá Céligne (sestra sochaře Ceracchiho), která zešílela; matka Svatý Chantal (slečna de Suzon), která rovněž zešílela.

Mezi nejkrásnější sestry patřila půvabná třiadvacetiletá dívka, pocházející z ostrova Bourbon a vzešlá z rodu rytíře Roze – ve společnosti jí říkali slečna Rozová a řeholním jménem matka Nanebevzetí Panny Marie.

Matka Svatá Mechtilda řídila sborový zpěv a ráda k tomu přibírala chovanky kláštera. Brávala si zpravidla celou škálu, to jest sedm děvčátek od deseti do šestnácti let, vynikajících hlasem i postavou; zpívaly stojíce, seřazené bok po boku do řady podle věku od nejmenší do největší. Napohled vám připadaly jako šalmaj mladých dívek, jako živá Panova flétna sestavená z andělů.

Z posluhujících řeholnic milovaly chovanky nejvíce sestru Svatou Eufrazii, sestru Svatou Markétu, dětinskou sestru Svatou Martu a sestru Svatého Michala, jejímuž dlouhému nosu se smály.

Všechny ty ženy byly k dětem laskavé. Řeholnice byly přísné jenom k sobě. Topilo se jen v ústavu chovanek a strava, srovnáme-li ji se stravou klášterní, byla vybraná. Chovankám byla věnována tisícerá péče. Ale šlo-li dítě kolem sestry a oslovilo ji, řeholnice nikdy neodpověděla.

Protože v celém klášteře bylo přikázáno mlčet, byla řeč odňata lidským tvorům a přestěhovala se do neživých předmětů. Jednou to byl kostelní zvon, který mluvil, jindy zas zahradníkova rolnička. Zvučný hlas zvonku, který měla vrátná po ruce a jejž bylo slyšet po celém domě, označoval jako telegrafické signály různým způsobem zvonění všechno, co bylo třeba ve hmotném životě vykonat, a přivolával do hovorny, bylo-li potřebí, tu či onu obyvatelku. Každá osoba a každá věc měly své znamení. Na převorku se zvonilo jednou a jednou, na podpřevorku jednou a dvakrát. Šest a pět zazvonění oznamovalo začátek vyučování, takže žákyně nikdy neříkaly vrátit se do třídy, ale jít na šest-pět. Čtyři-čtyři bylo znamení paní Genlis. Bylo je slyšet velmi často. *Čtyřkový děs* říkaly nemilosrdné dušičky. Devatenáct úderů ohlašovalo velkou událost. Bylo to otevření *hlavních klášterních vrat*, strašných železných plátů zježených závorami, které se otáčely ve svých stěžejích jen před arcibiskupem.

Řekli jsme, že vyjma arcibiskupa a zahradníka se nedostal do kláštera žádný muž. Chovanky vídaly ještě dva jiné muže: almužníka, starého a ošklivého abbého Banésa, kterého mohly pozorovat mřížemi kněžiště; učitele malby, pana Ansiaux – dopis, o němž jsme už četli, ho nazývá Anciot a mluví o něm jako o *starém ošklivém hrbáčovi*.

Jak vidíme, všichni muži byli obzvlášť vybraní.

Takový byl ten podivný dům.

(8)
„Post corda lapides“[124]

Když jsme načrtli život kláštera po stránce duchovní, bude snad užitečné vylíčit několika slovy i poměry hmotné. Čtenář o nich už asi má jakous takous představu.

Klášter Petit-Picpus-Saint-Antoine vyplňoval téměř úplně rozlehlý lichoběžník, který byl vytvořen ulicemi Polonceau, Droit-Mur, uličkou Picpus a zastavěnou uličkou, která se na starých plánech jmenuje Aumarais. Ty čtyři ulice obkličovaly lichoběžník jako příkopy. Klášter měl více stavení a zahradu. Hlavní budova ve svém celku byla soustavou přístavků, které z ptačí perspektivy dost jasně tvořily šibenici položenou na zemi. Hlavní rameno šibenice zabíralo celý úsek ulice Droit-Mur mezi uličkou Picpus a ulicí Polonceau; menší rameno tvořilo vysoké šedé přísné a zamřížované průčelí vedoucí do uličky Picpus; domovní vrata čísla 62 byla na konci. Uprostřed tohoto průčelí se pod nánosem prachu a popela bělala stará nízká nahoře zaoblená vrata, na nichž si pavouci spřádali sítě a která se otvírala jen na jednu nebo dvě hodiny v neděli a při vzácných příležitostech, když opouštěla klášter rakev nějaké jeptišky. Vrata sloužila jako veřejný vchod do kostela. K rohu šibenice přiléhal čtvercový sál, do něhož se ukládaly potraviny a jemuž jeptišky říkaly *zásobárna*. Ve velkém rameni se řadily cely matek, sester a novicek. V malém rameni byly umístěny kuchyně, refektář s křížovou chodbou a chrám. Mezi dvojími dveřmi čísla 62 a rohem zavřené uličky Aumarais stál ústav chovanek, zvenčí neviditelný. Zbytek lichoběžníku tvořila zahrada položená mnohem níže než ulice Poloneeau, a proto zdi vypadaly mnohem vyšší vevnitř než zvenku. Trochu zvlněná zahrada měla uprostřed mírného kopečku překrásnou zašpičatělou a kuželovitou jedli, od níž vycházely jako

124 Po srdcích kamení.

ze středu štítu čtyři hlavní aleje a dalších osm menších cest vždy po dvou; kdyby zahrada byla kruhová, vypadalo by to jako kříž položený na kole. Všechny cesty šly až k nepravidelně vzdáleným zdem, byly nestejně dlouhé a všechny vroubily rybízové keře. V pozadí zahrady vedla alej vysokých topolů od rozvalin starého kláštera v rohu ulice Droit-Mur k malému klášteru, který tvořil roh uličky Aumarais. Před malým klášterem se rozkládala takzvaná zahrádka. Připojme k tomuto celku dvůr, různá zákoutí, která vytvořily budovy uvnitř, nadto pak zdi jako ve vězení a výhled na samé dlouhé černé pruhy sousedních střech, vroubící druhou stranu ulice Poloneeau, a mohli bychom si udělat dokonalou představu o tom, jak před padesáti lety vypadal dům bernardinek z kláštera Petit-Picpus. Svaté místo bylo postaveno právě v místech bývalé míčovny, která tu byla od čtrnáctého do šestnáctého století a jíž říkali *herna jedenácti tisíc ďáblů.*

Všechny tyto ulice patřily zřejmě k nejstarobylejším ulicím Paříže. Jména Droit-Mur a Aumarais jsou velmi stará. Ulice, které je nesou, jsou ještě starší. Ulička Aumarais se kdysi jmenovala Maugout; ulice Droit-Mur se jmenovala Églantiers[125], protože Bůh tam rozvíral květy, dřív než člověk tesal kameny.

(9)
Století pod řeholní rouškou

A když jsme se pustili do podrobností o tom, jak kdysi vypadal klášter Petit-Picpus, a když jsme se už odvážili nahlédnout okénkem do toho mlčenlivého útulku, prosíme, aby nám čtenář dovolil ještě malé odbočení, nesouvisící s jádrem této knihy, nicméně svérázné a užitečné, neboť pomáhá pochopil, že i sám klášter má své zvláštní postavy.

125 Šípková.

V malém klášteře žila stoletá žena, která pocházela z opatství Fontevrault. Před revolucí patřila k lepší společnosti. Často mluvila o panu de Miromesnil, strážci pečetě za Ludvíka XVI., a o paní prezidentové Duplatové, kterou dobře znala. Měla z toho vždycky velkou radost a byla pyšná, mohla-li v rozhovoru tato dvě jména uplatnit. O opatství Fontevrault vykládala přímo divy, podle ní bylo velké jako nějaké město a mělo i ulice.

Stará paní mluvila pikardským nářečím, což chovanky bavilo. Každý rok slavnostně obnovovala řeholní sliby, a když měla přísahat, říkala knězi: „Jeho Milost svatý František přísahal Jeho Milosti svatému Juliánovi, Jeho Milost svatý Julián přísahal Jeho Milosti svatému Eusebiovi, Jeho Milost svatý Eusebius přísahal Jeho Milosti svatému Prokopovi atd. atd., a já přísahám vám, duchovní otče." A chovanky propukaly v smích, ne v duchu, ale do závojů; rozkošné krátké a tlumené pochichtávání nutilo sestry rádkyně, aby pohoršené vraštily obočí.

Jindy stařena vypravovala různé historky. Říkávala, že *za jejího mládí si bernardini nijak nezadali s mušketýry*. Jejími slovy promlouvalo osmnácté století. Vypravovala o šampaňském a burgundském obřadu se čtverým vínem. Kdykoliv před revolucí projížděla nějaká vznešená osobnost, francouzský maršálek, princ, vévoda nebo pair městem v Champagni nebo v Burgundsku, přicházela ho slavnostně uvítat celá městská rada a podávala hostu čtyři štíhlé stříbrné číše s různým vínem. Na prvním poháru bylo napsáno: *opičí víno*, na druhém: *lví víno*, na třetím: *ovčí víno* a na čtvrtém: *prasečí víno*. Tyto čtyři nápisy vyjadřovaly čtyři stupně, po kterých opilec sestupuje: první opojení ho rozjařuje, v druhém je piják popudlivý, třetí ho otupuje a čtvrté mění člověka ve zvíře.

Ve skříni pod klíčem skrývala žena záhadný předmět, na kterém si velmi zakládala. Fontevraultský řád jí to nezakazoval. Nikomu nechtěla ten předmět ukázat. Zavírala se, i to jí řád dovoloval, a schovávala se, kdykoliv se s ním chtěla potěšit. Zaslechla-li kroky

v chodbě, zavírala skříň tak chvatně, jak jen jí stařecké ruce stačily. Jakmile se jí někdo o tomto tajemství zmínil, tu ta řečná osoba ihned zmlkla. I nejzvědavější sestry se musily vzdát před jejím mlčením, nejvytrvalejší byly odzbrojeny její umíněností. To byla také látka k přetřásání pro všechny, kdo v klášteře nic nedělali a nudili se. Co je ta vzácná a tajná věc, ten poklad stoleté jeptišky? Nějaká zbožná kniha? Snad prokazatelně pravý ostatek světce? Sestry se už pomalu v tom bludišti dohadů samy nevyznaly. Po smrti ubohé stařenky spěchaly rychleji, než by se bylo slušelo, a otevřely skříň. Našly předmět zahalený trojnásobnou rouškou jako posvěcená patena. Byla to fajánsová mísa s namalovanými andělíčky, které pronásledují lékárničtí učňové vyzbrojení ohromnými stříkačkami. Malba hýřila pitvornými tvářemi a komickými situacemi. Jeden z rozkošných amorků je už napíchnutý. Brání se, třepetá křidélky, ještě se pokouší ulétnout, ale človíček se ďábelsky chechtá. Naučení: láska přemožená kolikou. Tuto pozoruhodnou mísu, která měla možná čest inspirovat Molièra, jste mohli vidět ještě v roce 1845; byla na prodej u vetešníka na bulváru Beaumarchais.

Dobrá stařenka měla nerada světské návštěvy, *jelikož*, jak říkala, *hovorna je příliš smutná*.

(10)
Původ Ustavičného klanění

Ostatně hovorna podobná hrobce, jejíž obraz jsme se pokusili nastínit, byla jen místní záležitostí, neměla obdoby v jiných klášterech. Obzvlášť ne v klášteře v ulici Du Temple – ten ovšem patřil jinému řádu –, tam byly černé okenice nahrazeny hnědými záclonami a hovornou byl salón s parketami, v oknech visely bílé mušelínové záclony a na stěnách směly být obrazy, podobizna jakési benediktinky s odhaleným závojem, malované kytice a dokonce i hlava

jakéhosi Turka. V klášterní zahradě v ulici du Temple rostl indický kaštan, který byl považován za nejkrásnější a největší kaštan ve Francii a dobrý lid osmnáctého století jej pokládal za *otce všech kaštanů v království*.

Řekli jsme, že klášter du Temple byl obsazen benediktinkami Ustavičného klanění, zcela jinými benediktinkami, než byly sestry, které patřily klášteru v Cîteaux. Řád Ustavičného klanění není tak starobylý a neuplynulo ještě ani dvě stě let od jeho vzniku. V roce 1649 byla Nejsvětější svátost oltářní zneuctěna dvakrát v několika dnech za sebou ve dvou pařížských chrámech, v Saint-Sulpice a Saint-Jean en Grève, a tento tak málokdy se vyskytující svatokrádežný čin poděsil a dojal celé město. Pan převor a generální vikář v kostele Saint-Germain-des-Prés nařídil slavnostní procesí všeho kněžstva, při kterém sloužil mši svatou papežský nuncius. Ale obřad pokání a očisty nestačil dvěma ctihodným ženám, paní Courtinové, markýze Boucsové a komtese Châteauvieuxové. Pohanění spáchané na „Nejvznešenější svátosti oltářní" nedalo těm dvěma zbožným duším pokoj, zdálo se jim, že může být odčiněno jen „ustavičným klaněním" v některém z ženských klášterů. Obě, jedna v roce 1652 a druhá v roce 1653, složily pozoruhodné částky do rukou benediktinky matky Kateřiny de Bar, řeholním jménem Nejsvětější svátost oltářní, a požádaly ji, aby založila k tomu zbožnému cíli klášter řádu svatého Benedikta; první svolení se dostalo matce Kateřině de Bar od pana de Metz, saintgermainského opata, pod podmínkou, „že do kláštera může být přijata jen dívka, která přinese tři sta liber důchodu, to znamená kapitál šest tisíc liber". Po saintgermainském opatovi dal své svolení i král a všechno, listinu opatskou a královské listiny, schválil účetní kabinet a parlament v roce 1654.

To je původ a zákonné zasvěcení kláštera benediktinek Ustavičného klanění Nejsvětější svátosti oltářní v Paříži. Jejich první klášter byl nově vybudován v ulici Casette z peněz dam de Boucs a de Châteauvieux.

Řád, jak vidno, se vůbec nepodobal řádu cisterciáckých benediktinek. Podléhal opatu ze Saint-Germain-des-Prés, právě tak jako panny Nejsvětějšího srdce Ježíšova podléhají generálu jezuitů a milosrdné sestry generálu lazaristů.

Lišil se značně od řádu bernardinek z Petit-Picpus, jehož vnitřek jsme ukázali. V roce 1657 zmocnil papež Alexandr VII. zvláštním brevem benediktinky z kláštera Petit-Picpus, že smějí vykonávat ustavičné klanění jako benediktinky Nejsvětější svátosti. Ale přesto se oba řády podstatně liší.

(11)
Konec kláštera Petit-Picpus

Klášter Petit-Picpus upadal od počátku restaurace; úpadek souvisel s postupným a hromadným odumíráním řádu, který se po osmnáctém století ztrácí jako mnoho jiných řeholních ústavů. Rozjímání stejně jako modlitba je potřebou lidstva; ale mění se jako všechno, čeho se revoluce dotkla, a jako se dříve stavělo nepřátelsky k pokroku, je mu dnes nakloněno.

Dům kláštera Petit-Picpus se rychle vylidňoval. Roku 1840 zmizel malý klášter i ústav chovanek. Už v něm nebyly ani stařenky, ani děvčátka; jedny zemřely, druhé odešly. *Volaverunt*[126].

Řehole Ustavičného klanění až děsí svou neúprosnou přísností; přísnost řehole ženy odpuzuje a řeholní místa se neobnovují, protože se nové sestry nehlásí. V roce 1845 se hlásily ještě sem tam sestry k posluze, ale žádné sestry do řádu. Před čtyřiceti lety bylo v klášteře téměř sto řádových sester; před patnácti lety jich nebylo víc než osmadvacet. Kolik je jich dnes? V roce 1848 byla převorka řádu mladá, důkaz, že se kruh, za kterého byla volena, zmenšil.

126 Uletěly.

Nebylo jí ani čtyřicet. Čím je počet sester menší, tím únavnější je povinnost; každé z nich připadne namáhavější služba; blížil se pomalu okamžik, kdy zbude sotva dvanáct rozbolavěných a shrbených ramenou, aby nesla těžký úkol řehole svatého Benedikta. Břemeno je neúprosné a není totéž, nese-li je málo nebo více sester. Tížilo a drtí. Také řeholnice umírají. V době, kdy spisovatel této knihy bydlil ještě v Paříži, dvě z nich umřely. Jedné bylo pětadvacet, druhé třiadvacet let. Tato druhá sestra může říci jako Julia Alpinula: *Hic jaceo, vixi annus viginti et tres.*[127] Pro nedostatek sester se klášter zřekl výchovy dívek.

Nemohli jsme minout neobyčejný, neznámý a tajemný dům, aniž jsme do něho vešli a provedli jím čtenáře, kteří sledují a poslouchají naše vypravování, aby alespoň někomu byl smutný příběh Jeana Valjeana na prospěch. Vnikli jsme do řeholní společnosti plné starobylých obyčejů, které se nám dnes zdají tak zvláštní. Je to uzavřená zahrada. *Hortus conclusus*. Mluvili jsme o tomto podivném místě podrobně, ale s úctou, pokud je úcta slučitelná s podobným rozborem. Nerozumíme všemu, ale neurážíme. Jsme na hony vzdáleni chvalozpěvů Josefa de Maistre, který nakonec vyhlašuje i kata za svatého, jako jsme daleci pošklebků Voltaira, který se dokonce posmívá i kříži.

Řekněme mimochodem, že Voltaire nebyl logický; byl by hájil Ježíše, jako hájil Calase; a co znamená krucifix i pro ty, kdo popírají nadpřirozené vtělení? Zavražděného mudrce.

V devatenáctém století prodělává náboženství krize. Lecčemu se odnaučujeme, a činíme dobře za předpokladu, že se přiučujeme něčemu jinému. Lidské srdce nesnáší prázdnotu. Často se boří, a je to správné, jde-li vzápětí obnova.

Studujme zatím věci, které už nejsou. Je dobře je znát, třebas i jen proto, abychom se jich mohli vystříhat. Opičení po minulosti bere

127 Zde ležím, žila jsem 23 let.

na sebe někdy jen falešná jména a rádo se vydává za budoucnost. Strašidlo minulosti rádo falšuje svůj cestovní pas. Vyhněme se nástrahám! Střežme se! Minulost má jednu tvář, a tou je pověra; a jednu masku, a tou je přetvářka. Ukažme pravou tvář a strhněme masku.

Otázka klášterů je složitá. Civilizace kláštery zatracuje a svoboda je bere v ochranu.

KNIHA SEDMÁ
Vsuvka

(1)
Klášter jako abstraktní pojem

Tato kniha je drama, v níž hlavní úlohu má nekonečno.

Člověk hraje úlohu vedlejší.

Když už se na naší cestě vyskytl klášter, byli jsme povinni tam vniknout. Proč? Protože klášter, ať na východě nebo na západě, ve starověku nebo v přítomnosti, ať patří pohanům, buddhistům, mohamedánům nebo křesťanům, je jedním z dalekohledů, které člověk zaměřuje k nekonečnu.

Není namístě, abychom rozváděli některé myšlenky, ale i když si ponecháme své výhrady a někdy i rozhořčení, musíme doznat, že kdykoli v člověku cítíme nekonečno, ať dobře nebo špatně chápané, vždycky se v nás probouzí úcta. V synagóze, v mešitě, v pagodě a ve vigvamu je něco hrozného, co nás odpuzuje, a něco vznešeného, čemu se klaníme. Jaké bezbřehé možnosti se nabízejí duši k rozjímání a k snění! Je to odlesk boží svítilny na lidské zdi.

(2)
Klášter jako dějinný činitel

Z hlediska dějin, rozumu a pravdy je klášternictví odsuzováno.

Jsou-li v některém národě nadbytečné kláštery, jsou to uzly v krevním oběhu, překážející instituce, střediska nečinnosti tam, kde by měla být střediska práce. Mnišské řády jsou pro širokou společenskou obec tím, čím je dubu jmelí, čím je bradavice pro

lidské tělo. Daří-li se jim, jejich teřich ochuzuje zemi. Zřizování klášterů mělo význam na počátku civilizace, protože svým duchovním vlivem mírnilo barbarskou surovost; ale v době zralosti národů je na škodu. Když se řád uvolňuje a nastává období mravního úpadku, dávají kláštery špatný příklad a jsou institucí hodnou zavržení, jako byly kdysi v období mravní bezúhonnosti institucí spásonosnou.

Klášternictví se přežilo. Kláštery, kterým vděčí moderní civilizace za první výchovu, překážely jejímu růstu a škodily jejímu rozkvětu. A tak klášterní zřízení, které mělo člověka zdokonalovat, bylo v desátém století dobré, v patnáctém sporné a v devatenáctém století škodlivé. Mnišské malomocenství prohlodalo téměř až na kost dva obdivuhodné národy, Itálii a Španělsko, z nichž jeden byl světlem a druhý pýchou Evropy po celá staletí, a teprve v nynější době okřívají tyto dva slavné národy jen díky zdravému a mocnému léku z roku 1789.

Klášter, zejména starobylý ženský klášter, jaký se vyskytuje ještě dnes, na prahu tohoto století v Itálii, Rakousku a Španělsku, je z nejpochmurnějších výplodů středověku. Takový klášter je střediskem hrůzy. Katolický klášter je vlastně přeplněn temným zářením smrti.

Obzvlášť truchlivý je klášter španělský. Tam se pod klenbami plnými stínů, v přítmí dómů tyčí obrovské oltáře, vysoké jako katedrály; tam v temnotě visí na řetězech nesmírné bílé krucifixy; tam na ebenovém dřevě rozpínají své nahé údy velcí Kristové ze slonové kosti; jejich těla nejsou zkrvavělá, ale krvácejí; jsou ohyzdní a skvělí, mají lokty, ze kterých lezou kosti, mají odřená kolena, mají jizvy, které obnažují živé maso; jsou korunováni stříbrnými trny a přibiti zlatými hřeby, mají na čele kapky krve z rubínů a slzy z démantů v očích. Démanty a rubíny vypadají jako vlhké a dojímají k pláči bytosti zahalené dole v přítmí, které mají boky rozedrány žíněnými košilemi a důtkami s železnými hroty, prsa rozdrcená proutěným pletivem a kolena odřená při modlení; tyto ženy se považují za

nevěsty; tyto přízraky si myslí, že jsou andělé. Uvažují? Ne. Mají vůli? Ne. Milují? Ne. Žijí? Ne. Jejich nervy zkostnatěly; jejich kosti zkameněly. Jejich závoj je utkán ze tmy. Jejich dech pod závojem se podobá tragickému oddychování smrti. Zakuklená abatyše je nabádá a povznáší až k svatosti a zároveň je děsí. Je to neposkvrněnost v celé své nepřístupnosti. Takové jsou španělské kláštery. Doupata pobožnosti, z nichž vane děs; sluje panen; místa, která si žádají krve.

Katolické Španělsko bylo papežštější než papež. Španělský klášter byl vzorem katolického kláštera. Panoval v něm orientální duch. Arcibiskup, nebeský kislar-aga, zamykal a špehoval serail duší vyhrazených Bohu. Jeptiška byla odaliskou, kněz eunuchem. Horlivé sestry byly vyvoleny a ve snách patřily Kristu. V noci sestupoval z kříže mladý krásný nahý muž a v klášterní kobce se stával středem mystického vytržení. Vysoké zdi chránily před každým zevním rozptýlením mystickou milenku, která měla ukřižovaného za svého sultána. Pohled do světa byl nevěrou. *Inpace*[128] bylo náhradou za orientální kožený pytel. Co se na Východě házelo do moře, na Západě se pohřbívalo zaživa. Na obou stranách lomily ženy rukama; pro jedny byly přichystány mořské vlny, pro druhé hrob; zde byly topeny, tam zaživa pohřbívány. Příšerné srovnávání!

Dnešní obhájci minulosti, protože nemohou tyto skutečnosti popřít, se tomu posmívají. Do módy přišel pohodlný a podivný způsob, jak potlačit historické objevy, jak oslabit filozofické výklady a vyloučit všechna nepohodlná fakta a sporné otázky. Obratní řeknou: *Námět ke krasořečnění*. *Krasořečnění*, opakují hlupáci. Jean Jacques Rousseau krasořečník; Diderot krasořečník; Voltaire, řečnící o Calasovi, Labarrovi a Sirvenovi, krasořečník. Nevím, kdo nedávno vynalezl, že Tacitus je také krasořečník, že Nero byl obětí a že vlastně i ten ubohý Holofernes zasluhuje politování.

128 Doživotní temnice.

Ale skutečnosti se dají těžko pokroutit, brání se tomu. Osm mil od Bruselu, ve villerském opatství, viděl autor této knihy na vlastní oči pravý středověk, který má každý člověk na dosah; uprostřed louky, která byla klášterním nádvořím, jsou otvory podzemních kobek a na březích řeky Dyle jsou napolo pod zemí, napolo pod vodou čtyři kamenná vězení. To byly *inpace*. Každé to vězení má zbytky železných dveří, záchod a zamřížované okénko, které je zvenčí dvě stopy nad řekou a uvnitř šest stop nad podlahou. Zvenčí podél zdi, čtyři stopy hluboko, teče řeka. Podlaha, která zároveň sloužila za lůžko, byla neustále mokrá. V jednom vězení je přibit ke zdi zbytek železného kruhu; v jiném vidíme jakousi čtyrhrannou bednu, složenou ze čtyř žulových desek, příliš krátkou, aby v ní člověk ulehl, a příliš nízkou, aby se napřímil. Do ní vsazovali živoucí bytost a přikryli ji kamenným poklopem. To je skutečnost. Vidíme to. Dotýkáme se toho. Tato *inpace*, tato vězení, železné stěžeje, kruhy, okénko, pod kterým těsně teče řeka, kamenná bedna uzavřená žulovým poklopem jako hrobka – s tím rozdílem, že zde ten mrtvý byl živ –, blátivá podlaha, záchodová díra, potící se zdi – jaké to plané povídání a krasořečnění!

(3)
Za jakých podmínek můžeme ctít minulost

Mnišství, jaké bývalo ve Španělích a jaké je posud v Tbetu, znamenalo pro lidskou civilizaci jakousi plicní nákazu. Ničí životy. Docela prostě vylidňuje, protože mnišství je kastrace. Bylo bičem Evropy. Připojte k tomu časté znásilňování svědomí, vynucené řeholní sliby, feudalismus, který se opíral o klášter, zákon prvorozenství, který nadpočetné členy rodiny vháněl do klášternictví, hrůzy, o kterých jsme právě mluvili, *inpace*, zavřená ústa, zazděné mozky, tolik vzdělaných nešťastníků vsazených do vězení, věčné sliby, slavnostní obřad oblékání řeholního roucha, pohřbívání ještě živých duší! Vzpomeňte

i na utrpení jednotlivců, úpadek národů, a ať jste kdokoliv, zachvějete se před kutnou a závojem, dvěma rubáši, které si lidé vymyslili.

A přes všechnu moudrost a pokrok se udržuje klášterní duch za jistých okolností a v určitých krajích i uprostřed devatenáctého století; podivné obnovování asketismu udivuje v této době celý vzdělaný svět. Umíněnost zastaralých řádů, které se snaží, aby se udržely, se podobá svéhlavosti žluklé pomády, která by chtěla, abychom si jí dále mazali vlasy, podobá se nárokům shnilé ryby, která chce, abychom ji snědli, dotěrnosti dětských šatů, které by chtěly, aby je oblékal dospělý, a chtivosti mrtvol, které by se chtěly objímat s živými.

Nevděčníci! řekne roucho, chránilo jsem vás ve zlých časech, proč mě už nechcete? Přicházím z mořských hlubin, říká ryba. Byla jsem růží, praví voňavka. Milovala jsem vás, říká mrtvola. Zušlechtil jsem vás a dal jsem vám vzdělání, říká klášter.

Na to je jen jedna odpověď: Kdysi.

Zdá se nám nemožné, abychom snili o nekonečném prodlužování života mrtvých věcí a o nadvládě balzamování, abychom obnovovali zastaralé pravdy, přezlacovali skříňky s ostatky svatých, dávali novou omítku na klášterní zdi, abychom znovu vysvěcovali relikviáře, obnovovali pověry, znovu živili fanatismus, abychom znovu uchopili kropáč a šavli, oživili mnišství a militarismus, věřili ve spásu společnosti rozmnožováním cizopasníků a abychom přítomnosti vnucovali doby minulé. Ale i pro takové teorie se najdou teoretikové. Tito teoretikové, ostatně lidé duchaplní, používají jednoduchý prostředek: ohodí minulost omítkou, které říkají společenský řád, božské právo, mravnost, rodina, úcta k předkům, starobylá svrchovanost, posvátná tradice, zákonitost, náboženství; a chodí a vyvolávají: „Hleďte! Vezměte toto, počestní lidé!“ Podobná logika byla známa člověku antickému. Užívali jí také věštci. Natřeli křídou černou jalovici a volali: Je bílá. *Bos cretatus*.[129]

129 Nakřídovaný vůl (lat.).

I my občas ctíme minulost a šetříme ji, pokud svoluje zůstat opravdu mrtvou minulostí. Chce-li oživnout, útočíme na ni a hledíme ji skolit.

Pověry, pobožnůstkářství, licoměrné svatouškářství a předsudky, tyto příšery mají ve svém zakuklení tuhý život, zuby nehty se drží svého mámení a člověk musí jednu po druhé potírat, vypovídat jim neúprosnou válku bez příměří, neboť člověčenstvu je přisouzen osudem věčný boj s přeludy. Je těžko popadnout stín za hrdlo a srazit jej k zemi.

Klášter ve Francii v posledním jasu devatenáctého století je shromážděním sov, které hledí do slunce. Klášter, usvědčený z asketismu v plném středu města posvěceného rokem 1789, Řím, který se rozvíjí v Paříži ještě v roce 1830 a v roce 1848, to je přežitek, chyba v letopočtu. V obyčejných dobách chybu v letopočtu opravíme a vymažeme, když si jej přeslabikujeme. Ale nežijeme ve všední době.

Bojujme!

Bojujme, ale rozlišujme! Vlastností pravdy je, že nikdy nepřehání. Jaký důvod by ji nutil k tomu, aby přepínala? Jsou věci, které musíme vyhladit, a věci, které si musíme osvětlit a prohlédnout. Jaká síla spočívá ve shovívavém a vážném pozorování! Nepodpalujme tam, kde stačí obyčejné světlo.

A protože žijeme v devatenáctém století, jsme vesměs, všechny národy – v Asii jako v Evropě, v Indii jako v Turecku – proti asketickému uzavírání. Řekne-li někdo slovo kláštery, jako by řekl močály. Jejich zahnívání je zřejmé, jejich stojatost je nezdravá, jejich rozklad vyvolává mezi národy horečku, takže zakrňují; jejich rozmnožování se stává egyptskou ranou. S hrůzou vzpomínáme na země, kde fakíři, bonzové, santoni, kaluděrové, marabuti, žebraví siamští mniši a dervišové se rozlézají jako červi.

To je tedy řečeno, ale naskýtá se nám ještě náboženská otázka. Tato otázka má některé tajemné, téměř děsivé stránky; prosíme, aby nám bylo dovoleno upřeně se na ně zadívat.

(4)
Klášter z hlediska zásad

Lidé se sdružují a bydlí společně. Jakým právem? Každý má právo vyhledávat společnost.

Zavírají se. Jakým právem? Každý má přece právo otvírat a zavírat své dveře.

Nevycházejí. Jakým právem? Každý smí chodit sem tam, a v tom je obsaženo i právo zůstávat doma.

Co dělají tam doma? Šeptají, klopí oči; pracují. Zříkají se světa, městského ruchu, smyslných požitků, radostí, marností, pýchy a zájmů. Oblékají se do hrubých látek z vlny a lnu. Nikdo z nich nemá majetek. Vstoupí-li mezi ně boháč, zříká se svého jmění. Co má, dává všem. Urozený šlechtic nebo vznešený pán je postaven na roveň někdejšímu venkovanu. Cela je stejná pro všechny. Všichni si musí dát vyholit tonzuru, nosí stejnou kutnu, jedí týž černý chléb, spí na stejné slámě, a když umřou, je z nich stejný popel. Na ramenou mají stejný hábit a kolem boků stejný provaz. Je-li přikázáno, aby chodili bosi, všichni chodí bosi. Může tam být princ, a i on je stejný stín jako ti ostatní. Neužívají titulů. Rodná jména rovněž zmizela. Mají jen jména křestní. Všichni jsou shrbeni pod rovností křestních jmen. Zrušili pokrevné příbuzenství a ve svých řádech utvořili duchovní společenství. Jejich příbuzní jsou všichni lidé na světě. Pomáhají chudým a pečují o nemocné. Sami si volí ty, které potom poslouchají, jeden druhému říká „bratře".

Zastavujete mě a voláte:

„Ale to je vzorný klášter!"

Stačí, aby to byl klášter v mezích možností, a vážil bych si ho.

A proto jsem mluvil v předešlé knize o klášteře s úctou. Odmyslíme-li si středověk, odmyslíme-li si Asii, vymezíme-li si historický a politický problém z hlediska čistě filozofického, oproštěného od nutnosti politického boje, za předpokladu, že se do kláštera

vstupuje jen dobrovolně a že klášter drží ve svých zdech jen bytosti, které souhlasí se svým odloučením, budu vždycky pohlížet na klášterní společenství s jistou pozornou vážností a v mnohém ohledu i s uctivou povolností. Tam, kde je společenství, vzniká obec; a kde je obec, tam je právo. Klášter je uskutečněním hesla „Rovnost a bratrství". Ach, jak veliká je volnost! A jaké nádherné změny přináší! Volnost stačí, aby přeměnila klášter v republiku.

Pokračujme.

Ale muži nebo ženy, kteří žijí za těmi čtyřmi zdmi a oblékají se do režných látek, jsou si rovni, říkají si bratře; to je správné, ale dělají ještě něco jiného?

Ano.

Co?

Nahlížejí do temnot, poklekají a spínají ruce.

Co to je?

(5)
Modlitba

Modlí se.

Ke komu?

K Bohu.

Co znamená modlit se k Bohu?

Je mimo nás nějaké nekonečno? A je toto nekonečno jediné, trvající nutně samou svou podstatou proto, že je nekonečné, a bylo by snad omezené, kdyby mu chyběla hmota? Je nutně chápající proto, že je nekonečnem, a bylo by omezeno, kdyby mu chybělo chápání? Probouzí v nás toto nekonečno představu podstaty, zatímco my můžeme přisuzovat sami sobě pouze představu jsoucnosti? Jinými slovy, není ono nekonečno absolutní tam, kde my jsme relativní?

A zároveň, jako je nějaké nekonečno mimo nás, není snad nějaké nekonečno v nás? Nejsou snad tato dvě nekonečna (jaké děsné množné číslo!) souřadná? Není ono druhé nekonečno jaksi závislé na prvním? Není jeho zrcadlem, odleskem, ozvěnou, není soustředěnou nevystižitelností druhé nevystižitelnosti? Je ono druhé nekonečno také tak chápající? Uvažuje? Miluje? Má vůli? Jsou-li si obě nekonečna sebe vědoma, má každé svůj princip vůle, a je snad proto vědomí jsoucna v nekonečnu nahoře a vědomí jsoucna v nekonečnu dole? Ono „já" v dolním nekonečnu je duše, „já" v nekonečnu nahoře je Bůh.

Spojovat v duchu nekonečno zde dole s nekonečnem tam nahoře – tomu říkáme modlit se.

Neodnímejme nic lidskému duchu; potlačujeme-li něco, jednáme nesprávně. Musíme zlepšovat, přetvářet. Jisté lidské schopnosti směřují do neznáma: myšlenka, rozjímání a modlitba. Neznámo je jako oceán. Co je svědomí? Magnetická střelka ukazující do neznáma. Myšlenka, rozjímání a modlitba jsou tajemné a mocné jiskření paprsků. Ctěme je. Kam míří ta velebná vyzařování duše? Do temnot, to jest k světlu.

Vznešenost demokracie záleží v tom, že nic nepopírá a v ničem neumenšuje lidskost. Vedle práv člověka téměř rovnocenně uznává práva duše.

Zákon praví: rozdrtit fanatismus a ctít nekonečno. Nechtějme jen poklekat pod strom stvoření, abychom mezi jeho ohromným větvovím hleděli k hvězdám. Máme svůj úkol: utvářet lidskou duši, bránit mystéria proti zázraku, klanět se nepochopitelnému a odmrštit nesmyslné, připustit z nevysvětlitelného jen nutné, ozdravit víru, odstraňovat z náboženství pověru a očistit Boha od nečistého hmyzu.

(6)
Absolutní hodnota modlitby

Jakákoli modlitba je dobrá, je-li upřímná. Svou modlitební knížku můžete mít třeba vzhůru nohama, ale ponořte se do nekonečna.

Víme, že existuje filozofie, která popírá nekonečno. Je také jiná chorobná filozofie, která popírá slunce; tato filozofie se jmenuje slepota.

Pokládat smysl, který nám chybí, za zřídlo pravdy dovede jen slepcova smělost.

Zajímavý je povýšený, velkopanský a útrpný postoj, který zaujímá tápající filozofie k filozofii zřící Boha. Jako bychom slyšeli volat krtka: Jsou k politování s tím svým sluncem!

Víme, že jsou slavní a mocní ateisté. Ti jsou v podstatě přiváděni k pravdě svými duševními schopnostmi a nejsou si ani zcela jisti, že jsou ateisty; jde jim jen o přesné stanovení pojmů, a i v tom případě, že v Boha nevěří, přestože jsou velcí duchem, dokazují jsoucnost boží.

Zdravíme v nich mudrce, i když jejich moudrost neúprosně pitváme.

Pokračujme.

Obdivuhodně snadno se lidé spokojí se slovy. Jedna severská metafyzická škola, trochu nasáklá mlhou, si myslila, že vnese revoluci do lidského myšlení, když nahradí slovo síla slovem vůle.

Říci „rostlina chce“ místo „rostlina roste“ by bylo jistě velmi účinné, kdyby se dodalo: vesmír chce. Proč? Z toho bychom vyrozuměli toto: rostlina chce, tedy má své vlastní já; svět chce, tedy má svého Boha.

Nám, kteří jsme opačného názoru než tato škola a nic a priori neodmršťujeme, se zdá mnohem obtížnější přičítat vůli nějaké rostlině, jak to dotyčná škola hlásá, než vesmíru, jejž popírá.

Popírat vůli nekonečna, to jest Boha, můžeme jen tehdy, popíráme-li nekonečno. Dokázali jsme to.

Popírání nekonečna vede přímo k nihilismu. Všechno se pak stává „rozumovým pojmem“. Důsledný nihilista totiž pochybuje i o existenci svého protějšku, vždyť sám si svou vlastní není zcela jist.

Z jeho hlediska je možné, že sám pro sebe je „výplodem svého ducha“.

Ale nepozoruje vůbec, že to, co popíral, vcelku vlastně uznává prostě tím, že vyslovuje slovo „duch“.

Zkrátka, filozofie, která na všechno odpovídá jednoslabičným slůvkem ne, uzavírá všechny cesty myšlence.

Na slůvko ne je jediná odpověď: *ano*.

Nihilismus nikam nevede.

Nicota neexistuje. Nula neexistuje. Všechno je něco. Nic je nic.

Člověk je živ spíš přitakáním k životu než chlebem.

Vidět a ukazovat nestačí. Filozofie musí mít průraznost; musí se snažit a s opravdovým úspěchem pokoušet o to, aby člověka zušlechtila. Sokrates musí vstoupit do Adama a zplodit Marka Aurelia; jinými slovy, z člověka blaženého vytvořit člověka moudrého. Zaměnit ráj za školu. Věda má být lékem, který sílí srdce. Užívat světa… Jak smutný cíl a jak chatrná ctižádost! Jen nevzdělanec se pachtí za požitkem. Myslit, to je pravé vítězství duše. Ukojit lidskou touhu po myšlence, umožnit lidem, aby okusili omamnou sílu představy Boha, sbratřit v nich svědomí s vědou a tím srovnáváním je vést ke spravedlnosti, to je pravé poslání filozofie.

Mravnost je rozvinutím všech pravd. Rozjímání vede k činnosti. Absolutno se musí stát upotřebitelné. Ideál musí být lidské duši dýchatelný, jedlý a stravitelný. Takový ideál má právo říci: Vezměte a jezte, toto je tělo mé a toto je krev má! Moudrost je svaté přijímání. Jen tak přestane být neplodnou láskou k vědě a stane se jedinečným a svrchovaným způsobem lidského sbratření; jen tak se z filozofie povznese na náboženství.

Filozofie nesmí být vyhlídkou budovanou na srázech tajemství, abychom se z ní mohli po libosti rozhlížet jen pro ukojení své zvědavosti.

Protože chceme rozvést a osvětlit tuto otázku při jiné příležitosti, řekněme zatím jen, že nepokládáme člověka za východisko ani pokrok za cíl, leda by je poháněly dvě hybné síly: víra a láska.

Pokrok je cíl, ideál je vzor.

Co je ideál? Bůh.

Ideál, absolutno, dokonalost, nekonečno; slova totožná.

(7)
Buďme opatrní, chceme-li kárat

Historie a filozofie mají dva věčné úkoly, které jsou zároveň velmi prosté: potírat biskupa Kaifáše, soudce Drakonta, zákonodárce Trimalchiona a císaře Tiberia, to je jasné, přesné a průhledné a není v tom nic temného. Ale právo žít v ústraní i se svými nepříjemnostmi a svými zlořády chce být uznáváno a šetřeno. Klášternictví je jedním z lidských problémů.

Mluvíme-li o klášterech, o místech omylů i nevinnosti, o místech poblouznění i dobré vůle, o místech nevědomosti i oddanosti, o místech mučení, ale i mučednictví, musíme téměř vždycky říkat ano i ne.

Klášter je sama protismyslnost. Cílem je spása; prostředkem je sebeobětování. Klášter je svrchované sobectví, jehož výslednicí je svrchované odříkání.

Vzdát se vlády, abychom mohli vládnout, je asi heslem klášternictví.

V klášteře lidé trpí, aby se radovali. Kupují si směnku na smrt. Směňují pozemskou temnotu za nebeskou záři. V klášteře se peklo přijímá jako splátka na dědictví ráje.

Obléknutí závoje a kutny je sebevražda zaplacená nesmrtelností.

Nezdá se nám, že by podobný nápad zasluhoval posměch. Všechno je tam vážné, dobro i zlo.

Spravedlivý svraští obočí, ale nevysmívá se. Chápeme rozhorlení, ale nechápeme zlomyslnost.

(8)
Víra, zákon

Ještě několik slov.

Neschvalujeme, panuje-li v církvi pletichářství, neváţíme si duchovenstva, které je chtivé světské moci, ale všude ctíme přemýšlivého člověka.

Vítáme toho, kdo pokleká.

Víra! Víra je pro člověka nutností. Běda tomu, kdo v nic nevěří!

Kdo je ponořen do myšlenek, ten nezahálí. Je práce viditelná a neviditelná.

Rozjímat je asi tolik jako obdělávat půdu; myslit znamená jednat. Zkřížené ruce pracují, sepjaté ruce tvoří. Pohled k nebi je dílo.

Thales zůstal čtyři léta nečinný. A založil filozofii.

Pro nás mniši nejsou zahaleči a poustevníci nejsou lenoši.

Přemýšlet o záhadách je vážná záležitost.

Aniž oslabíme svá předcházející tvrzení, věříme, že živí si mají ustavičně připomínat hrob. V tomto bodě se kněz i filozof shodují. *Musíme umřít*, odpovídá opat řádu trapistů Horatiovi.

Spojovat vlastní život s myšlenkou na smrt je zákonem mudrce i askety. Po té stránce se asketa a mudrc sbližují.

Vidíme hmotný růst; přejeme si ho. Je však také mravní velikost; lpíme na ní.

Nerozvážné a zbrklé mysli říkají:

„K čemu jsou nečinné postavy z tajemných světů? Čemu slouží? Co dělají?“

Běda! V temnotách, které nás obklučují a které na nás čekají, v nevědomosti, co z nás zbude po onom velkém loučení, odpovídáme: není snad vznešenější práce nad onu, kterou vykonávají tyto duše. A dodáváme: A není snad práce užitečnější.

Je potřebí těch, kdo se stále modlí, aby orodovali za ty, kdo se nemodlí nikdy.

Pro nás je zásadní otázkou, jak mnoho myšlenek je vpleteno do modliteb.

Modlí-li se Leibnitz, je to velké; klaní-li se Bohu Voltaire, je to krásné. *Deo erexit Voltaire*[130].

Jsme pro nábožnost proti pobožnůstkářství.

Jsme z těch, kdo věří, že odříkávané modlení je ubohé, ale že modlitba sama je vznešená.

Ostatně v této chvíli, kterou prožíváme a která na tváři devatenáctého století nezanechá naštěstí žádné stopy, v této chvíli, kdy má tolik lidí na čele vepsánu nízkost a duši málo povznesenou, kdy se tolik lidí pachtí za požitkem a obírá se jen pomíjejícím a nestvůrným hmotařstvím, v této chvíli každého, kdo se odříká světa, považujeme za úctyhodného. Klášter je odříkání. I marná oběť je obětí. Ukládáme-li si za úkol důsledný omyl, je v tom velikost.

Klášter sám o sobě, z ideálního hlediska a posuzovaný ze všech stran pravdivě a nestranně, a zejména ženský klášter, je nepopiratelně ozářen jistou důstojností, protože žena v našem světě trpí nejvíce a její dobrovolné vyhnanství v řeholi je jejím protestem.

Tak přísný a ponurý život v klášteře, jaký jsme zde právě načrtli, není žádný život, protože je nesvobodný; není to hrob, protože mu chybí úplnost smrti; je to podivné místo, kde vidíme jako na hřebenu vysokého pohoří z jedné strany propast, ve které právě jsme, a z druhé strany propast, v níž se octneme; je to úzká hranice plná přítmí, která odděluje dva světy, svět osvětlovaný a zatemňovaný

130 Voltaire vybudoval Bohu (lat. nápis na ferneyském kostele).

zároveň, kde oslabený paprsek života se mísí s matným paprskem smrti; je to šerosvit hrobu.

My, kdo nevěříme tomu, v co věří tyto ženy, ale žijeme vírou jako ony, jsme nemohli nikdy pozorovat bez zbožné hrůzy a něžnosti a bez jakéhosi závistivého soucitu ty oddané, chvějící se a důvěřivé tvory, ty pokorné a vznešené duše, které se odvažují žít nad srázem záhad, které obráceny k neviditelnému světlu čekají mezi světem, jenž se jim uzavřel, a nebem, které se ještě neotevřelo. Jedinou útěchou je jim myšlenka, že vědí, kde ono světlo je, že touží po propastech a neznámu s okem upřeným do nehybných temnot a klečí zmámené, překvapené, rozechvělé a někdy povznášené hlubokým dechem věčnosti.

KNIHA OSMÁ,
Hřbitovy berou, co jim dáváme

(1)
Jak je možno vniknout do kláštera

A do toho domu Jean Valjean jako by „spadl z nebe", řekl Fauchelevent.

Přelezl zahradní zeď, která tvořila kout v ulici Polonceau. Andělský chorál, který zaslechl uprostřed noci, bylo matutinum, jitřní zpěv jeptišek; síň, kterou zahlédl ve tmě, byla kaple; přízrak, který viděl ležet na dlažbě, byla sestra konající pokání; rolnička, která ho svým zvoněním tak podivně vzrušila, byl zvonek, připevněný ke kolenu zahradníka Fauchelevanta.

Když uložili Cosettu ke spánku, pojedli Jean Valjean a Fauchelevent kousek sýra, popili skleničku vína a hřáli se u příjemného ohně, přikládajíce z otýpky klestí; a nakonec, protože na jediném lůžku v celém domku spala Cosetta, vrhli se oba jeden jako druhý na otep slámy. Než zavřel oči, Jean Valjean řekl:

„Teď tu musím zůstat."

Ta slova vrtala Fauchelevantovi mozkem celou noc.

Máme-li říci pravdu, ani jeden z nich oka nezamhouřil.

Jean Valjean věděl, že je odhalen a že ho Javert stopuje, a proto správně soudil, že by byl s Cosettou ztracen, kdyby se vrátil do Paříže. Protože ho nový náraz větru právě zavál do kláštera, Jean Valjean myslil jen na to, jak by tam zůstal. Pro nešťastníka v jeho postavení byl klášter místem nejnebezpečnějším a zároveň nejbezpečnějším; nejnebezpečnějším proto, že tam žádný muž nesměl vkročit. Kdyby ho zde přistihli, bylo by to dopadení při činu a Jean Valjean by šel z kláštera rovnou do vězení; klášter byl však zároveň místem nejjistějším, neboť kdo by ho tu hledal, kdyby ho jeptišky

přijaly do služeb a mohl zde bydlit? Bydlit na nemožném místě byla jediná možnost, jak se zachránit.

Fauchelevent si také lámal hlavu. Nejprve si uvědomil, že ničemu nerozumí. Jak se tu pan Madeleine octl, když jsou zdi tak vysoké? Zdi klášterů se jen tak lehce nepřekračují. Jak se sem dostal s dítětem? Tak příkrou zeď není přece možné zlézt s dítětem v náručí. Co je to za dítě? Odkud přicházejí ti dva? Od dob, co byl v klášteře, Fauchelevent neslyšel o Montreuil-sur-Mer a nevěděl tudíž, co všechno se událo. Vzezření pana Madeleina nevybízelo právě k důvěrnostem; a potom si Fauchelevent říkal: „Světců se přece nevyptáváme!" V jeho očích si pan Madeleine uchoval všechnu úctu. Z několika slov, která uklouzla Jeanu Valjeanovi, zahradník pouze usoudil, že pan Madeleine v těžkých dobách snad přišel na mizinu a je pronásledován věřiteli; nebo že ublížil svému dobrému jménu tím, že se zapletl do nějaké politické aféry a skrývá se; a to nebylo proti srsti Faucheleventovi, který – jak tak mnoho našich venkovanů ze severu Francie – byl v jádře starým bonapartistou. Aby se ukryl, vybral si pan Madeleine za svůj útulek klášter a bylo docela přirozené, že zde chce zůstat. Ale přesto mu nešlo do hlavy – a Fauchelevent se k tomu stále vracel –, jak se sem pan Madeleine dostal a jak to, že má s sebou holčičku. Fauchelevent je přece viděl, ohmatal, mluvil s nimi, a pořád tomu nevěřil. Nepochopitelná záhada vstoupila do domečku starého Faucheleventa. Fauchelevent tápal v domněnkách a věděl jasně jen jedno jediné – že mu pan Madeleine zachránil život. Tento fakt samotný mu stačil a rozhodl. Říkal si: „Teď došlo na mě." A v duchu dodával: „Pan Madeleine se tak dlouho nerozmýšlel, když se vecpal pod můj vůz, aby mě zpod něho dostal." A Fauchelevent se rozhodl, že pana Madeleina zachrání.

Ale přesto se sám sebe v duchu tázal a odpovídal si: „Zachránil bych ho po tom všem, co pro mne udělal, i kdyby byl zloděj? I pak bych ho zachránil. A kdyby byl vrah – zachránil bych ho? I tehdy bych ho zachránil. Zachráním ho, že je to světec? Určitě."

Nechat ho však v klášteře, v tom byla svízel! Ale Fauchelevent necouvl ani před tímto fantastickým pokusem; tento ubohý pikardský venkovan, vedený jen svou oddaností, dobrou vůlí a trochou toho odvěkého selského chytráctví, sloužícího tentokrát šlechetnému předsevzetí, pokusil se ztéci nedobytnou klášterní pevnost a zdolat příkrý sráz řehole svatého Benedikta. Otec Fauchelevent byl stařec, který skoro celý život myslel jen na sebe, a teprve na konci života jako kulhavý neduživý člověk a už bez jakéhokoliv zájmu přišel na to, jak je sladké, můžeme-li někomu dokázat svou vděčnost; a když viděl, že se mu naskýtá příležitost k dobrému skutku, vrhl se na ni jako umírající, který vidí ve své blízkosti sklenici dobrého vína, jakého v životě neokusil, a jedním rázem je chtivě vypíjí. Můžeme dodat, že vzduch, který už léta dýchal v klášteře, potlačil v něm jeho dřívější povahu a nakonec v něm probudil touhu po dobrém skutku.

Rozhodl se tedy: oddá se panu Madeleinovi.

Před chvílí jsme o něm mluvili jako o *ubohém pikardském sedlákovi*. To označení je přesné, ale není úplné. Protože jsme dospěli ve svém vypravování až sem, bude prospěšné, řekneme-li něco o povaze otce Fauchelevanta. Byl to sedlák, ale také písař, a proto jeho vrozená chytrost načichla pletichářstvím a do jeho prostomyslnosti se přímísil ostrovtip. Když z různých příčin ztroskotal ve svém zaměstnání, z místa písaře to dopracoval až na vozku a nádeníka. Ale přes všechno klení a švihání bičem, kterým povzbuzoval koně, zůstalo v něm přece trochu písaře. Neřekl nikdy „bysme"; mluvil správně, což je na venkově velmi vzácné, a ostatní venkované o něm říkali: mluví skoro jako pán v klobouku. Fauchelevent opravdu patřil k lidem, o nichž prostořeký a lehkomyslný slovník minulého století říkal, že jsou to *napůl páni, napůl kmáni*, a které zámecké metafory, ukapávající z panských sídel na venkovské chaloupky, označovaly jako polovenkovany, poloměšťáky; *ani ryby, ani raci*. Ačkoliv dobrák Fauehelevent v životě mnoho zkusil a ačkoliv ho osud hodně zkrušil, dal se, jakožto člověk zcela přímý pokaždé strhnout prvním hnutím;

je to vzácná vlastnost, která brání, aby člověk nepodléhal zlu. Jeho chyby a vady – pochopitelně že je měl – byly na povrchu; celkem jeho povaha při zpytování obstála. Jeho starý obličej neměl na čele žádnou z těch nedobrých vrásek, které ukazují na nesmiřitelnou zlobu nebo nehoráznou hloupost.

Za úsvitu, když se hodně napřemýšlel, spatřil otec Fauchelevent pana Madeleina, jak sedí na otepi slámy a pozoruje spící Cosettu. Fauchelevent se vzpřímil na lůžku a řekl:

„A teď, když už jste tady, jak to uděláte, abyste se sem dostal?“

Ta slova shrnovala celou situaci a probudila Jeana Valjeana ze snění.

Oba muži se začali radit.

„Za prvé,“ řekl Fauchelevent, „ze světnice nesmíte ani na krok, ani maličká, ani vy. Jediný krok do zahrady, a jsme v kaši.“

„To je jisté.“

„Pane Madeleine,“ pokračoval Fauchelevent, „přišel jste ve velmi vhodnou, vlastně v nevhodnou chvíli, jedna ze sester je totiž vážně nemocná. Proto si nás nebudou mnoho všímat. Zdá se, že umírá. Koná se čtyřicetihodinová pobožnost. Celý klášter je vzhůru nohama. Jen to je teď zaměstnává. Ta na zhasnutí je světice. Svatí jsme zde vlastně všichni. Celý rozdíl mezi nimi a mnou je ten, že ony říkají „naše cela“ a já říkám „můj domek“. Teď budou modlitby za umírající, potom modlitby za mrtvé. Na dnešek nám dají pokoj; ale za zítřek neberu odpovědnost.“

„Ten barák je přece v koutě,“ připomenul Jean Valjean, „schován za jakousi zříceninou, jsou tam stromy, z kláštera sem není vidět.“

„Ano, a navíc sem jeptišky nikdy nechodí.“

„Tak co?“ řekl Jean Valjean.

Otazník, který zesiloval ono: tak co?, znamenal: zdá se mi, že bychom zde mohli zůstat.

A na ten otazník Fauchelevent odpověděl:

„Jsou tu maličké.“

„Jaké maličké?“ otázal se Jean Valjean.

Když už Fauchelevent otvíral ústa, aby vysvětlil slovo, které právě pronesl, ozval se jediný úder zvonu.

„Jeptiška umřela,“ pravil. „To je umíráček.“

A dal Jeanu Valjeanovi znamení, aby poslouchal.

Zazněl druhý úder zvonu.

„To je umíráček, pane Madeleine. Takto bude zvonit každou minutu po celých čtyřiadvacet hodin, než bude tělo mrtvé jeptišky vyneseno z kostela. Hleďte, hrají si. Stačí, aby se jim o přestávce zakutálel míč, a ony jej přese všechny zákazy přijdou hledat a budou slídit kolem dokola. Ti andělíčkové jsou čertíci.“

„Kdo?“ otázal se Jean Valjean.

„Ty holčičky. Poslyšte, vás by brzy našly. A křičely by: Koukejte! Mužský! Ale dnes není žádné nebezpečí. Dnes nebudou mít ani chvilku oddechu. Celý den budou modlitby. Slyšíte zvon. Jak jsem vám řekl, každou minutu zazní zvon. To je umíráček.“

„Rozumím, otče Fauchelevente, jsou tu klášterní chovanky“

A Jean Valjean si v duchu pomyslil:

„To bychom měli o výchovu Cosetty postaráno.“

Fauchelevent zvolal:

„Jak je Bůh nade mnou! A těch děvčátek je jako máku! Ta by vřeštěla! A utíkala! Tady a muž! Hotová morová rána. Dobře jste si všiml, že mi na hnát přidělaly zvoneček jako divoké zvěři.“

Jean Valjean zapřemýšlel usilovněji.

„Ten klášter by nás zachránil,“ bručel si. Pak řekl hlasitě:

„Ano, je tu těžko zůstat.“

„Ne,“ řekl Fauchelevent, „je těžko se odtud dostat.“

Jean Valjean cítil, že se mu hrne krev k srdci.

„Dostat se odtud?“

„Ano, pane Madeleine, abyste se sem mohl znovu dostat, musíte odejít.“

A když odezněl úder umíráčku, Fauchelevent pokračoval:

„Nesmějí vás tady najít. Odkud přicházíte? Pro mě jste spadl z nebe, protože vás znám; ale jeptišky, ty si potrpí na to, aby se k nim vcházelo dveřmi.“

Náhle zaslechli jiné, dosti složité vyzvánění.

„Aha,“ řekl Fauchelevent, „svolávají sestry rádkyně. Ubírají se do shromáždění. Když někdo umře, pořádají vždycky shromáždění. Umřela za svítání. Obyčejně se umírá za svítání. Ale nemohl byste odejít, kudy jste přišel? Koukejte, nechci se vás vyptávat, ale kudy jste se sem dostal?“

Jean Valjean zbledl. Při pouhém pomyšlení, že by se měl vrátit do oné strašné ulice, se zachvěl. Jako byste se dostali z lesa plného tygrů, a když jste už jednou z nebezpečí venku, vybízí vás přátelská rada, abyste se tam vrátili. Jean Valjean si představoval, jak se to v té čtvrti hemží policií, představil si čekající špicly, na všech místech hlídky, strašné ruce, které se natahují po jeho límci, a Javerta, který snad čeká někde na rohu křižovatky.

„To není možné!“ řekl. „Myslete si tedy, otče Fauchelevente, že jsem opravdu spadl shůry.“

„Ale já tomu věřím, já tomu věřím,“ odpověděl Fauchelevent. „Nemusíte mi to říkat. Náš milý Pánbůh si vás pravděpodobně přidržel, aby si vás mohl zblízka prohlédnout, a pak vás pustil. Ale snad vás chtěl dát do mužského kláštera; zmýlil se. Podívejme se, ještě jedno zvonění. To je upozornění vrátnému, aby šel uvědomit úřad a došel pro lékaře, který ohledává mrtvoly a který musí zjistit, že v klášteře je mrtvola. To patří k posmrtným obřadům. Ctihodné sestry tyto návštěvy příliš nemilují. Takový doktor je neznaboh. Nadzvedne závoj. A nadzvedne někdy i něco jiného. A jak rychle tentokrát posílají pro lékaře! Co to asi znamená? Vaše holčička ještě spí. Jak se jmenuje?“

„Cosetta.“

„To je vaše dcerka? Nebo, abychom tak řekli, vy jste její dědeček?“

„Ano.“

„Ta se odtud dostane snadno. Mé dveře vedou do dvora. Zaklepu, a vrátný mi otevře. Budu mít na zádech nůši s maličkou uvnitř. Vyjdu. Otec Fauchelevent jde ven s nůší, to je prosté. Stačí, když Cosettě nařídíte, aby byla jako pěna. Bude pod trávnicí. Za chviličku ji donesu ke své staré dobré známé zelinářce, kterou mám v ulici Chemin-Vert – ta je hluchá a má malou postýlku. Zařvu zelinářce do ucha, že je to má neteř, aby mi ji do zítřka ohlídala. Pak se malá vrátí s vámi. Já vás sem dostanu. To půjde. Ale jak to uděláte, abyste se dostal odtud?“

Jean Valjean potřásl hlavou.

„Záleží mi jenom na tom, aby mě nikdo neviděl, otče Fauchelevente. Najděte i pro mne nějakou možnost, abyste mě odtud dostal v nůši nebo pod trávnicí.“

Fauchelevent si mnul ušní lalůček palcem a ukazováčkem levé ruky na znamení velkých rozpaků.

Vyrušilo je třetí zvonění.

„To už odchází ohledávač mrtvol,“ řekl Fauchelevent. „Podíval se na ni a řekl: mrtvá, všechno v pořádku. Když dá lékař vízum na průvodní list do ráje, pohřební ústav pošle rakev. Když je to matka, obléknou ji do rakve matky; když je to sestra, obléknou ji sestry. A já potom musím rakev zatlouci hřebíky. To mám navíc k svému zahradničení. Jsem zahradník a tak trochu i hrobník. Rakev se postaví do dolní části kostela, která vede na ulici a kam smí vkročit jen lékař ohledávající mrtvoly. Mě a nosiče mrtvol nepočítají za mužské. Právě v tom sále přibíjím víko. Nosiči si pro ni přijdou a hyjé! kočí, práskni bičem, už se jede do ráje. Přinesou bednu prázdnou a plnou ji odvážejí. To je pohřeb.“

Šikmý paprsek se dotkl tvářičky, která měla ústa trochu pootevřená a vypadala jako andělíček pijící nebeskou zář. Jean Valjean se na ni zadíval. Už ani Faucheleventa neposlouchal.

Jestliže nás nikdo neposlouchá, není to ještě důvod, abychom mlčeli.

Dobrák zahradník mlel klidně dál svou:

„Na hřbitově Vaugirard se vykope hrob. Říká se, že ten vaugirardský hřbitov bude zrušen. Je to starobylý hřbitov, který nevyhovuje předpisům a půjde jako vysloužilec na odpočinek. Je to škoda, protože byl pohodlný. Mám tam přítele, kmotra Mestienna, hrobníka. Zdejší řeholnice tam jsou podle zvláštního privilegia pohřbívány za soumraku. Je to zvláštní povolení, ale jen pro ně. Co se však všechno od včerejška nestalo! Matka Ukřižování mrtvá, pan Madeleine…“

„Pohřben!“ řekl Jean Valjean se smutným úsměvem. Fauchelevent poznámku odrazil:

„Proklatě! Kdybyste tu žil, byl byste pohřben zaživa.“

Ozvalo se čtvrté zvonění. Fauchelevent strhl rychle nákolenici se zvonečkem z hřebíku a upevnil si ji na koleno.

„Tentokrát je to na mě. Volá mě matka představená. Eh, teď jsem se škrábl o jazýček přezky. Pane Madeleine, nehýbejte se a čekejte na mě. Když budete mít hlad, támhle je víno, chléb a sýr.“

A vyšel z domu se slovy:

„Už jdu! Už jdu!“

Jean Valjean ho viděl spěchat zahradou tak rychle, jak mu pochroumaná noha dovolovala; otec Fauchelevent se přitom díval v tu stranu, kde bylo melounové pařeniště.

Ani ne za deset minut chůze, při níž zvoneček rozháněl sestry, zaklepal starý Fauchelevent lehce na klášterní dveře a vlídný hlas mu odpověděl: *Až na věky věkův.* Až na *věky věkův* znamenalo: *Vstupte*.

Dveře vedly do zvláštní hovorny, v níž se projednávaly služební záležitosti výhradně se zahradníkem. Hovorna přiléhala ke kapitulnímu sálu. Představená sedící na jediné židli hovorny už na Fauchelevanta čekala.

(2)
Fauchelevent se setkává s obtížemi

Pro určité povahy a pro určitá povolání, zejména pro kněze a řeholníky, je příznačné, že za pohnutých okolností berou na sebe důstojné a důležité vzezření. Ve chvíli, kdy Fauchelevent vstoupil do hovorny, bylo toto dvojí rozpoložení vepsáno do tváře představené kláštera, kterou byla půvabná a učená slečna de Blemeur, obvykle veselá matka Neposkvrněné početí.

Zahradník bázlivě pozdravil a zůstal stát na prahu cely. Představená, která přebírala zrnka růžence, zvedla oči a pravila:

„Ach, to jste vy, otče Fauvente."

Tato zkrácenina jména se v klášteře běžně ujala.

Fauchelevent se opět uklonil.

„Dala jsem vás zavolat, otče Fauvente."

„Tady jsem, velebná matko."

„Musím s vámi mluvit."

„Také já," řekl Fauchelevent s odvahou, která mu naháněla strach, „musím něco říci dvojctihodné matce."

„Ach! Máte snad pro mne nějakou zprávu?"

„Mám k vám prosbu."

„Nuže, mluvte."

Šibal Fauchelevent, bývalý písař, patřil k venkovanům, kteří nepřijdou do rozpaků. V obratné nevědomosti tkví síla; vzbuzuje důvěru a pozornost. Za víc než za dvě léta, co byl Fauchelevent v klášteře, si ho jeptišky oblíbily. Byl stále sám, hleděl si jen svého zahradnictví a neměl vůbec nic jiného na práci než být zvědavý. A jak se tak zpovzdálí díval na ty sem a tam přecházející zastřené ženy, viděl jen míhání stínů. Čím déle je však pozoroval a prozkoumával, tím více docházel k názoru, že přízraky jsou z masa a kostí, a mrtvoly pro něho oživly. Byl jako hluchý, kterému se bystří zrak, a jako slepý, kterému se ostří sluch. Dal si záležet na tom, aby

porozuměl různému zvonění, takže záhadný a mlčenlivý klášter před ním nic neskrýval; sfinx mu vycinkala všechna svá tajemství do ucha. Fauchelevent všechno věděl, ale nic neprozradil. To byla jeho obratnost. Celý klášter ho měl za hlupáka. V náboženství je to velká zásluha. Sestry rádkyně daly na Fauchelevenda. Byl to mlčenlivý zvědavec. Vzbuzoval důvěru. Mimoto byl pořádný a odcházel jen v nejnutnějších případech, když potřeboval něco pro školku nebo pro zelinářskou zahradu. Jeho spolehlivá mlčenlivost mu byla přičtena k dobru. Zato však uměl přimět k povídavosti dva muže; vrátného v klášteře, od něhož se dovídal podrobnosti z hovorny; a na hřbitově hrobníka, od kterého měl zase pohřební zajímavosti. Proto věděl všechno o jejich životě i jejich smrti. Ale nijak toho nezneužíval. Řehole si na něm zakládala. Starý, kulhavý, poloslepý, pravděpodobně nahluchlý, jaké skvělé vlastnosti! Sestry by těžko hledaly náhradu!

S jistotou člověka, který ví, že je oceňován, proslovil stařík před velebnou matkou představenou venkovskou řeč, dost zmatenou a velmi hlubokou. Mluvil dlouze o svém stáří, o neduzích, o tíži let, která jsou dvojnásob těžká, o náročnosti rostoucí práce, o velikosti zahrady, kde pracuje i v noci, jako třeba naposled, když musil prostírat slaměné rohože na melounové pařeniště, protože měsíc byl v úplňku, a konečně se dostal až k tomu: že má bratra – představená se zavrtěla –, bratra, který už není mlád – představená se zavrtěla podruhé, ale už klidněji – a kdyby si sestřičky přály, bratr by přišel, mohl by bydlit u něho a pomáhat mu, je to výborný zahradník, z bratra by měly větší užitek než z něho; jinými slovy, nepřijmou-li jeho bratra v době, kdy se on, starší, cítí unaven, sedřen a neschopen práce, byl by s velkým politováním nucen odejít; jeho bratr prý má u sebe vnučku, kterou by přivedl s sebou, která by byla ve zdejším domě vychovávána v bázni boží a která by možná, kdož ví, jednoho dne mohla vstoupit do kláštera.

Když skončil, přestala se představená přebírat v růženci a řekla:

„Mohl byste si opatřit do dnešního večera silnou železnou tyč?“

„Nač?“

„Abyste jí mohl použít jako páky.“

„Ano, velebná matko,“ odpověděl Fauchelevent.

Matka představená vstala a bez dalšího slova odešla do sousedního pokoje, do kapitulního sálu, kde byly pravděpodobně shromážděny sestry rádkyně. Fauchelevent osaměl.

(3)
Matka Neposkvrněné početí

Uběhlo asi čtvrt hodiny. Představená se vrátila a usedla opět na židli.

Oba rozmlouvající vypadali zamyšleně. Podáváme co nejpřesněji rozhovor, který se mezi nimi rozvinul.

„Otče Fauvente?“

„Velebná matko?“

„Znáte kapli?“

„Mám tam malý výklenek, kde smím poslouchat mši a pobožnosti.“

„Přišel jste někdy za svou prací do kněžiště?“

„Dvakrát nebo třikrát.“

„Jde o to, abyste pozvedl kámen.“

„Těžký?“

„Kamennou desku vedle oltáře.“

„Kámen, který uzavírá kryptu?“

„Ano.“

„Na to bychom měli být dva.“

„Matka Nanebevstoupení, která má sílu jako muž, vám pomůže.“

„Ženská není nikdy tak silná jako muž.“

„Máme jen jednu ženu, která by vám mohla pomoci. Každý dělá, co může. Protože ctihodný otec Mabillon udává čtyři sta sedmnáct

kapitol svatého Bernarda a Merlonus Horstius jen tři sta šedesát sedm, není to ještě důvod, abychom podceňovali Merlona Horstia.“

„A já také ne.“

„Zásluha je stejná, pracuje-li ze všech sil. Klášter není robotárna.“

„A žena není muž. Zato můj bratr, to je silák!“

„A pak, budete mít páku.“

„To je jediný klíč, který se hodí k podobným dveřím.“

„V desce je zasazen kruh.“

„Prostrčím jím páku.“

„Kámen se otáčí kolem své osy.“

„To je výborné, velebná matko. Kryptu otevřu.“

„Čtyři matky zpěvačky vám pomohou.“

„A když bude krypta otevřena?“

„Bude ji třeba zase zavřít.“

„To je všechno?“

„Ne.“

„Rozkazujte, dvojctihodná matko.“

„Fauvente, důvěřujeme vám.“

„Jsem tu proto, abych udělal všechno, co přikážete.“

„A o všem mlčel.“

„Ano, ctihodná matko.“

„Když bude krypta otevřena…“

„Zavřu ji.“

„Ale nejdřív…“

„Co, velebná matko?“

„Musíme tam něco spustit.“

Nastalo ticho. Představená sešpulila spodní ret, jako by chvilku váhala, a pak přerušila mlčení.

„Otče Fauvente?“

„Ctihodná matko?“

„Víte, že dnes ráno zemřela jedna matka.“

„Ne.“

„Vy jste tedy neslyšel vyzvánění.“

„Vzadu v zahradě není nic slyšet.“

„Opravdu?“

„Sotva že slyším, když zvoníte na mne.“

„Zemřela za svítání.“

„A pak, ráno nešel vítr tím směrem.“

„Je to matka Ukřižování Páně. Blahoslavená.“

Převorka se odmlčela, chvíli pohybovala rty, jako by se v duchu modlila, a potom pokračovala:

„Je tomu tři léta, co se paní Béthunová, jansenistka, obrátila na pravou víru jen proto, že spatřila matku Ukřižování, jak se modlí.“

„Ach, ano, nyní slyším umíráček, velebná matko.“

„Matky ji odnesly do umrlčí komory, která přiléhá ke kostelu.“

„Vím.“

„Žádný muž kromě vás nesmí do té místnosti vkročit. Bděte nad tím. To by tak bylo, aby muž vešel do místnosti pro mrtvé jeptišky.“

„Už nikdy!“

„Cože?“

„Už nikdy!“

„Co to povídáte?“

„Říkám: už nikdy.“

„Co už nikdy?“

„Ctihodná matko, neříkám co už nikdy, ale říkám už nikdy.“

„Nerozumím vám. Proč říkáte už nikdy?“

„Abych řekl to, co říkáte vy, ctihodná matko.“

„Ale já přece neřekla už nikdy.“

„Vy jste to neřekla, ale já jsem to řekl, abych mluvil jako vy.“

V tom okamžiku odbíjely hodiny devět.

„V devět hodin ráno a v každou hodinu budiž pochválena a velebena Nejsvětější svátost oltářní,“ řekla představená.

„Amen!“ dodal Fauchelevent.

Hodiny odbíjely právě včas. Aspoň skoncovaly s tím „už nikdy“. Je možné, že by se bez zazvonění z toho klubka ani představená, ani Fauchelevent nebyli nikdy vymotali.

Fauchelevent si otřel čelo.

Představená si pravděpodobně zase zašeptala pro sebe něco zbožného a potom zvýšila hlas.

„Za svého života obracela matka Ukřižování na pravou víru, po smrti bude dělat zázraky.“

„Bude je dělat!“ přitakal Fauchelevent, sleduje přesně řeč velebné matky a přitom se snažil, aby se už nezabreptal.

„Otče Fauvente, přítomnost matky Ukřižování přinesla klášteru milost Božího požehnání. Ovšem že není každému dopřáno zemřít při čtení mše svaté jako kardinálovi de Bérulle a odevzdat svou duši Bohu při slovech *Hanc igitur oblationem*[131]. Ačkoliv jí nebylo dopřáno tak velkého štěstí, byla smrt matky Ukřižování velice vzácná. Byla při vědomí až do posledního okamžiku. Nejdřív mluvila s námi a pak hovořila s anděly. Oznámila nám své poslední přání. Kdybyste byl jen trochu zbožnější a kdybyste byl mohl být v její cele, byla by uzdravila vaši nohu pouhým dotekem. Usmívala se. Cítily jsme, že ožívá v Bohu. V takové smrti jako její je cosi z rajské blaženosti.“

Fauchelevent se domníval, že to je jakési modlení, které končí. A proto řekl:

„Amen.“

„Otče Fauvente, musíme plnit přání mrtvých.“

Prsty představené propustily několik růžencových zrnek. Fauchelevent mlčel. Potom velebná matka pokračovala.

„Dotázala jsem se několika duchovních, kteří pracují na vinici Páně, zabývají se povinnostmi klášterního života a jejichž práce nese vzácné plody.“

131 Tuto oběť tedy… (první slova modlitby).

„Ctihodná matko, zde je umíráček mnohem líp slyšet než v zahradě.“

„Ostatně, to už není mrtvá, to je světice.“

„Jako vy, ctihodná matko.“

„Už dvacet let spala ve své rakvi na výslovné dovolení našeho nejsvětějšího otce Pia VII.“

„To je ten, co korunoval cís… Bonaparta.“

Pro muže tak schopného jako Fauchelevent to byla nevhodná připomínka. Naštěstí ji zahloubaná představená neslyšela. Pokračovala:

„Otče Fauvente?“

„Ctihodná matko?“

„Svatý Diodoros, arcibiskup kappadocký, chtěl, aby na jeho hrob napsali jediné slovo: *Acarus*, to znamená: pozemský červ. Tak se stalo. Je to pravda?“

„Ano, ctihodná matko.“

„Blahoslavený Mezzocane, opat aquilský, si přál, aby byl pochován pod šibenicí; stalo se.“

„To je pravda.“

„Svatý Terentius, biskup z Portu při ústí Tiberu, žádal, aby na jeho náhrobním kameni vytesali znamení, kterým se označovaly hroby otcovrahů, doufaje, že chodci budou na jeho hrob plivat. Stalo se. Mrtvé musíme poslouchat.“

„Staň se.“

„Tělo Bernarda Guidonia, narozeného ve Francii blízko Roche-Abeille, bylo pochováno v dominikánském kostele v Limoges; stalo se podle jeho přání a proti vůli kastilského krále, ačkoliv Guidonius byl biskupem v Tuy ve Španělsku. Může někdo říci opak?“

„Jistě ne, ctihodná matko.“

„Ta událost je potvrzena Plantavitem de la Fosse.“

Zase několik zrníček růžence proklouzlo v mlčení mezi prsty. Představená navázala:

„Otče Fauvente, matka Ukřižování bude pohřbena v rakvi, ve které líhala dvacet let.“

„To je správné.“

„To je pokračování spánku.“

„A já ji mám uložit do té její rakve?“

„Ano.“

„A rakev z pohřebního ústavu necháme stranou?“

„Přesně tak.“

„Jsem nejctihodnější řeholi k službám.“

„Čtyři matky zpěvačky vám pomohou.“

„Zatlouci rakev? Nepotřebuji je.“

„Ne. Ale spustit rakev.“

„Kam?“

„Do krypty.“

„Do jaké krypty?“

„Pod oltářem?“

Fauchelevent sebou škubl.

„Do krypty pod oltář!“

„Pod oltář.“

„Ale…

„Budete mít páku.“

„Ano, ale…“

„Prostrčíte páku kruhem a kámen pozvednete.“

„Ale…“

„Musíme být poslušni mrtvých. Matka Ukřižování si horoucně přála, aby byla pohřbena pod oltářem v kapli, aby nebyla uložena do světské půdy a aby i mrtvá zůstala tam, kde se celý život modlila. Žádala nás o to, vlastně nám to nařídila.“

„Ale to je zakázáno.“

„Zakázáno lidmi, nařízeno Bohem.“

„A když se o tom někdo dozví?“

„Důvěřujeme vám.“

„Já, já už jsem přece jako váš."

„Sešla se kapitula. Matky rádkyně, s kterými jsem se radila a které ještě rokují, rozhodly, aby matka Ukřižování byla pohřbena podle svého přání ve své rakvi pod naším oltářem. Představte si, otče Feuvente, kdyby se zde děly zázraky! Jaká by to byla sláva v Bohu pro klášter! Zázraky se dějí vždycky nad hroby svatých."

„Ale, ctihodná matko, kdyby úředník zdravotní komise…"

„Svatý Benedikt II. odporoval Konstantinu Pogonatovi v názoru na pohřbívání mrtvých."

„Ale policejní komisařství…"

„Chonodomar, jeden ze sedmi germánských králů, kteří přišli za panování Konstantina do Galie, výslovně uznal právo řeholníků na pohřbívání v řeholi, to znamená pod oltářem."

„Ale policejní inspektor…"

„Proti kříži je světská moc bezmocná. Martin XI., generál Kartuziánů, dal svému řádu toto heslo: *Stat crux dum volvitur orbis*.[132]

„Amen," řekl Fauchelevent, který se nedal nijak zviklat ve svém způsobu, jak se dostat z louže, když zaslechl latinu.

Tomu, kdo příliš dlouho mlčel, stačí jakýkoliv posluchač. V den, kdy řečník Gymnastoras vyšel z vězení s hlavou plnou dilemat a sylogismů, zastavil se před prvním stromem, který spatřil, vzletně jej oslovil a měl co dělat, aby ho přesvědčil. Představená, která podle řádových pravidel sice ctila příkaz mlčení, ale protože byla teď naplněna svou pravdou až po okraj, povstala a s mnohomluvností otevřených stavidel zvolala:

„Po mé pravici je Benedikt a nalevo Bernard. Kdo je to Bernard? To je první opat z Clairvaux. Fontaines v Burgundsku je požehnaná země, protože byla svědkem jeho zrození. Jeho otec se jmenoval Técelin a matka Alèthe. Začal v Cîteaux a skončil v Clairvaux; biskup

132 Kříž stojí, zatímco svět se točí (lat.).

z Châlons-sur-Saône, Vilém de Champeaux, ho uvedl na opatský stolec; měl sedm set noviců a založil sto šedesát klášterů; na koncilu v Sens v roce 1140 potřel Abélarda a Petra de Bruys i jeho žáka Jindřicha a ještě jinou sektu bludařů, kteří si říkali apoštolští; zmátl Arnolda Brescijského, rozdrtil mnicha Raoula, židobijce, ovládl remešský koncil v roce 1148, dal odsoudit Hilberta de la Porée, biskupa poitierského, dal odsoudit Éona de l'Étoile, urovnával spory knížat, osvítil mladého krále Ludvíka, radil papeži Evženu III., upravil řeholi templářů, povzbuzoval ke křižácké válce, udělal dvě stě padesát zázraků, devětatřicet v jednom jediném dnu.

Kdo je Benedikt? Je to patriarcha montecassinský. Je to druhý zakladatel svátosti řeholní, je to Basilios Západu. Z jeho řádu bylo nastoleno čtyřicet papežů, vyšlo dvě stě kardinálů, padesát patriarchů, šestnáct set arcibiskupů, čtyři tisíce šest set biskupů, čtyři císařové, dvanáct císařoven, šestačtyřicet králů, jedenačtyřicet královen, tři tisíce šest set kanonizovaných světců, a trvá již čtrnáct set let. Z jedné strany svatý Bernard; z druhé úředník zdravotní komise; z jedné strany svatý Benedikt; z druhé strany inspektor silniční správy! Stát, policejní správa, pohřební ústav, nařízení, předpisy, úřady, vyznáme se v tom všem? Každý kolemjdoucí by se pohoršil, kdyby viděl, jak s námi zacházejí. Nemáme ani právo obětoval svůj popel Kristu Ježíši! Vaše zdravotní příkazy jsou revoluční vynález. Aby se Bůh podřizoval policejnímu komisaři; to je to naše století. Mlčte, Fauvente!"

Faucheleventovi nebylo pod tou sprchou docela volno. Velebná matka pokračovala:

„Právo kláštera na pohřbívání je každému jasné. Popírají je jenom fanatici a bludaři. Žijeme ve strašných zmatcích. Lidé nevědí, co mají vědět, a vědí, co by měli přehlížet. Jsou nečistí a bezbožní. V naší době se vyskytují lidé, kteří nedělají rozdíl mezi vznešeným svatým Bernardem a Bernardem katolické chudiny, jistým dobrým duchovním, který žil ve třináctém století. Jiní jdou ve svém rouhání

tak daleko, že srovnávají popraviště Ludvíka XVI. s křížem Krista Ježíše. Ludvík nebyl nic jiného než král. Proto se střežme božího hněvu! Nejsou už ani spravedliví, ani nespravedliví. Lidé znají Voltairovo jméno a neznají Césara de Bus. A přece César de Bus je blahoslavený, a Voltaire nešťastník. Poslední arcibiskup, kardinál périgordský, nevěděl, že Karel de Gondren nastoupil po Bérullovi a František Bourgoin po Gondrenovi a Jan František Senault po Bourgoinovi, a otec de Sainte-Marthe po Janu Františku Senaultovi. Lidé znají jméno otce Cotona ne proto, že byl jedním ze tří rádců, kteří zakládali řád oratoriánů, ale proto, že si hugenotský král Jindřich IV. udělal z něho terč svého klení. Světským lidem přibližuje svatého Františka Saleského to, že hrál falešně. A potom napadají církev. Proč? Protože byli špatní kněží, protože Sagittaire, biskup gapský, byl bratrem Salona, biskupa embrunského, a oba šli s Mommolem. Co to znamená? Brání to svatému Martinu z Toursu, aby byl světcem a aby dal chuďasovi polovinu svého pláště? Pronásledují svaté. Zavírají oči před pravdou. Vládne temno. Nejdivočejší zvířata jsou slepá. Nikdo doopravdy nemyslí na peklo. Ach, ošklivý národ! ‚Jménem krále' znamená dnes ‚jménem revoluce'. Lidé už nevědí, čím jsou povinni živým ani čím jsou povinni mrtvým. Je zakázáno zemřít v svatosti. Pohřeb je záležitostí občanskou. Nahání to hrůzu. Svatý Lev II. napsal dva dopisy, jeden Petru Notairovi, druhý visigotskému králi, aby potíral a zavrhl svrchovanost exarchovu a nejvyšší právo císaře v záležitostech týkajících se mrtvých. Gautier, biskup châlonský, se opřel v tomto bodě burgundskému vévodovi Ottovi. Bývalé úřady s tím souhlasily. Kdysi se rozhodovalo v kapitule i o světských záležitostech. Opat ze Cîteaux, generál řádu, byl právem svého úřadu i členem burgundského parlamentu. Se svými mrtvými můžeme nakládat, jak chceme. Což neodpočívá tělo sv. Benedikta ve Francii v opatství fleuryjském, řečeném Saint-Benoit-sur-Loire, ačkoliv zemřel v Itálii v Monte-Cassinu v sobotu 21. března roku 543? To je všechno nepopiratelné. Ošklivím si psallanty, nenávidím

úředníky, proklínám kacíře a nesnesla bych už nikoho, kdo by tvrdil opak. Jen ať si přečtou Arnoula Wiona, Gabriela Bucelina, Trithema, Maurolika a ctihodného otce Lukáše d'Achery."

Velebná matka si oddychla a obrátila se k otci Faucheleventovi:

„Je to jasné, otče Fauvente?"

„Jasné, ctihodná matko."

„Můžeme s vámi počítat?"

„Poslechnu."

„Tak je to dobře."

„Jsem klášteru oddán z celé duše."

„Dojednáno. Zavřete rakev. Sestry ji odnesou do kaple. Bude se sloužit zádušní mše. Pak se vrátíme do kláštera. Mezi jedenáctou a dvanáctou v noci přijdete s železnou tyčí. Všechno se musí dít v největší tajnosti. V kapli budou jen čtyři matky zpěvačky, matka Nanebevstoupení a vy."

„A sestra u sloupu?"

„Ta se neohlédne."

„Ale bude slyšet."

„Nebude poslouchat. Ostatně to, co ví klášter, svět netuší." A zase bylo chvíli ticho. Pak představená pokračovala:

„Sundáte si zvoneček. Není potřebí, aby sestra věděla, že jste tam i vy."

„Ctihodná matko?"

„Co si přejete, otče Fauvente?"

„Byl už tady lékař, který ohledává mrtvé?"

„Učiní tak dnes ve čtyři hodiny. Zvonily jsme, abychom přivolaly obvodního lékaře. Tak vy tedy neslyšíte žádné zvonění?"

„Dávám pozor jen na svoje."

„To je správné, otče Fauvente!"

„Ctihodná matko, budu potřebovat páku nejmíň šest stop dlouhou."

„Kde ji vezmete?"

„Kde je tolik mříží, je i plno železných prutů. Vzadu v zahradě mám celou skládku železa."

„Asi tak tři čtvrtě hodiny před půlnocí; nezapomeňte."

„Ctihodná matko?"

„Copak?"

„Kdybyste měly takovou práci podruhé, můj bratr má sílu jako lev!"

„Pospíšíte si se svou prací, jak nejvíc budete moci."

„Nemohu se do toho tak hrnout. Jsem mrzák; proto potřebuji pomocníka. Kulhám."

„Kulhat není křivda, může to být požehnání. Císař Jindřich II., který potíral protipapeže Řehoře a nastolil opět Benedikta VIII., má dvě příjmení: Svatý a Kulhavý."

„To je správné, především dvě rakve," huhlal Fauchelevent, který ve skutečnosti opravdu trochu nedoslýchal.

„Otče Fauvente, když o tom uvažuji, počítejme na to celou hodinu. To není mnoho. Buďte v jedenáct hodin u hlavního oltáře i se železnou tyčí. Obřady začínají o půlnoci. Celá věc musí být dobrou čtvrthodinku předtím skončena."

„Udělám všechno, abych dokázal svaté řeholi svou ochotu. To jsem už řekl. Zavřu rakev. Přesně v jedenáct hodin budu v kapli. Budou tam matky zpěvačky, bude tam přítomna matka Nanebevstoupení. Kdyby tam byli dva muži, bylo by lépe. Konečně na tom nesejde! Budu mít s sebou páku. Otevřeme kryptu, spustíme rakev a uzavřeme sklepení. A nesmí zůstat ani stopa. Vláda nebude mít o ničem ani potuchy. Ctihodná matko, tím je to už všechno zařízeno?"

„Ne."

„Co se musí ještě udělat?"

„Máme jednu prázdnou rakev navíc."

Poznámka vyvolala ticho. Fauchelevent přemýšlel. Představená uvažovala.

„Otče Fauvente, co uděláme s tou rakví?"

„Odneseme ji na hřbitov."

„Prázdnou?"

Další ticho. Fauchelevent mávl levou rukou takovým způsobem, jako by chtěl odehnat znepokojivé myšlenky.

„Ctihodná matko, sám zatluču rakev v dolní místnosti kaple, nikdo tam však nesmí než já, a přikryji rakev rubášem."

„Ano, ale až ji nosiči ponesou do vozu a k hrobu a až ji budou spouštět do hrobu, poznají, že v ní nikdo neleží."

„Ach, k čer…!" vyjekl Fauchelevent.

Velebná matka se honem překřižovala a upřeně se zadívala na zahradníka. Konec slova mu uvázl v hrdle.

Rychle se vykroutil, aby bylo jeho klení zapomenuto.

„Ctihodná matko, dám do rakve hlínu. Bude to vypadat, jako by tam někdo ležel."

„Máte pravdu. Hlína je totéž jako člověk. Zařídíte to s tou prázdnou rakví?"

„To už je má starost."

Doposavad zachmuřený a vážný obličej představené se rozjasnil. Milostivě pokynula rukou, jako když vrchnost propouští podřízeného. Fauchelevent zamířil ke dveřím. Když už byl málem pryč, představená vlídně promluvila:

„Otče Fauvente, jsem s vámi spokojena; zítra po pohřbu mi přiveďte svého bratra a řekněte mu, aby s sebou vzal i vnučku."

(4)
Vypadá to docela tak, jako by byl Jean Valjean četl Austina Castilleja

Kroky kulhavého člověka jsou jako zamilované pomrkávání jednookého; oba nejdou k cíli rychle. Fauchelevent byl všecek zmaten. Trvalo mu aspoň čtvrt hodiny, než se vrátil k zahradnímu domku.

Cosetta byla už vzhůru. Jean Valjean ji usadil u ohně. Ve chvíli, kdy Fauchelevent vstoupil, ukazoval jí Jean Valjean zahradnickou nůši pověšenou na zdi a povídal jí:

„Poslouchej mě dobře, Cosetto! Budeme nuceni odejít z tohoto domu, ale znova se sem vrátíme a bude nám tu dobře. Ten starý hodný pán tě odsud odnese na zádech v tamté košatince. Ty na mě počkáš u jedné paní. Přijdu si pro tebe. Jestli nechceš, aby si tě vzala Thénardierová nazpátek, poslouchej a mlč jako ryba!“

Cosetta vážně přikývla.

Dveře za vstupujícím Fauchelleventem vrzly a Jean Valjean se otočil.

„Nuže?“

„Všechno je zařízeno a nic není zařízeno,“ řekl Fauchelevent. „Mám dovolení, abych vás přivedl; ale než vás přivedu, musím vás vyvést. V tom je ta závada. S malou to bude snadné.“

„Odnesete ji?“

„A bude mlčet?“

„Ručím za to.“

„A vy, pane Madeleine?“

Po chvilce ticha plného úzkostlivého napětí Fauchelevent zvolal:

„Tak tedy odejděte, kudy jste přišel!“

Jean Valjean se omezil jako poprvé na odpověď:

„To není možné.“

Fauchelevent si broukal spíš pro sebe než pro Jeana Valjeana:

„Trápí mě jiná věc. Slíbil jsem, že tam dám hlínu. Ale když tam dám hlínu místo lidského těla, hlína se bude posouvat a přesejpat. To myslím nepůjde. To vycítí a poznají i nosiči. Abyste rozuměl, pane Madeleine, ouřad na to kápne!“

Jean Valjean se na něho upřeně zadíval a myslil si, že se pomátl na rozumu.

Fauchelevent pokračoval:

„Jak se krucinálfagot dostanete odtud? Všechno to musí být už do zítřka zařízeno. Už zítra vás sem uvádím. Představená vás čeká.“

A potom Jeanu Valjeanovi vysvětlil, že to je odměna za službu, kterou on, Fauchelevent, prokáže klášteru. Je prý oprávněn být přítomen pohřbům, zatloukat rakve a pomáhat hrobníkovi na hřbitově. Dnes ráno prý zesnulá jeptiška žádala, aby byla pohřbena v kryptě pod oltářem v kapli a v rakvi, ve které líhala. To je sice policejně zakázáno, ale protože prý to je jedna z mrtvých, kterým nelze nic odepřít, nedá se nic jiného dělat. Představená a sestry rádkyně chtějí vyhovět přání zesnulé. Tím hůře pro úřady. On, Fauchelevent, zatluče rakev v cele, zvedne náhrobní kámen a spustí mrtvou do krypty. A odměnou za to vezme představená do kláštera jeho bratra jako zahradníka a jeho neteř do kláštera za chovanku. Ten jeho bratr je pan Madeleine a ta neteř je Cosetta. Představená mu řekla, aby přivedl svého bratra zítra večer po předstíraném pohřbu na hřbitově. Ale nemůže přivést pana Madeleina zvenčí, když pan Madeleine venku není. To je první potíž. Druhá potíž je ta prázdná rakev.

„Co to je ta prázdná rakev?“ ptal se Jean Valjean.

Fauchelevent odpověděl:

„Úřední rakev.“

„Jaká rakev? A jaký úřad?“

„Umře jeptiška. Obvodní lékař přijde a řekne: Ta a ta jeptiška umřela. Úřad pošle rakev. Nazítří pošle pohřební vůz a nosiče, aby vzali rakev a donesli ji na hřbitov. Nosiči přijdou a pozvednou rakev; nic v ní nebude.“

„Tak do ní něco dejte.“

„Mrtvolu? Nemám.“

„Ne.“

„Co tedy?“

„Živého.“

„Jakého živého?“

„Mě,“ řekl Jean Valjean.

Fauchelevent, který se posadil, vyletěl, jako by mu pod židlí vybuchla bomba.

„Vás?“

„Proč ne?“

Přes obličej Jeana Valjeana, který se málokdy usmál, přeletěl úsměv jako světlo na zimní obloze.

„Vy se pamatujete, Fauchelevente, že jste řekl: Matka Ukřižování zemřela, a já k tomu dodal: A otec Madeleine je pohřben. Tak se to stane.“

„Ach, vy žertujete, nemluvíte vážně.“

„Velmi vážně. Říkáte, že musím odtud.“

„Ano, stůj co stůj.“

„Řekl jsem vám, abyste pro mě našel také nějakou nůši a trávnici.“

„Nu a?“

„Nůše bude z jedlového dřeva a trávnice bude černé sukno.“

„Nejprve, bílé sukno. Jeptišky se pochovávají v bílém.“

„Tak to půjde v bílém.“

„Vy jste, pane Madeleine, docela jiný než ostatní lidé.“

Když Fauchelevent pochopil, jak smělá obrazotvornost, které se tak dobře daří na galejích, se přimísila k pomaloučkému tempu života, který obklopoval jeho, byl ohromen jako chodec, který zahlédl racka lovit rybky ve stružce pařížské ulice.

Jean Valjean pokračoval:

„Musím odtud nepozorovaně odejít. Tady se mi naskytuje možnost. Ale nejdříve mě poučte. Jak se takový pohřeb koná? Kde je ta rakev?“

„Ta prázdná?“

„Ano.“

„Dole, říkáme tomu umrlčí komora. Leží na dvou kozách a je přikryta pohřebním příkrovem.“

„Jak je dlouhá ta rakev?“

„Šest stop.“

„Jaká je ta umrlčí komora?“

„Je to místnost v přízemí, má jedno zamřížované okno do zahrady – to se zavírá zvenčí okenicemi – a dvoje dveře; jedny vedou do kláštera, druhé do kostela.“

„Do kterého kostela?“

„Do kostela, kam se vchází z ulice; je to kostel pro všechny.“

„Máte klíče od obou dveří?“

„Ne. Mám klíč od dveří do kláštera; vrátný má klíč od dveří do kostela.“

„Kdy otvírá vrátný ty dveře?“

„Jen když propouští nosiče, kteří si jdou pro rakev. Když vynesou rakev, dveře se zavřou.“

„Kdo zatlouká víko rakve?“

„Já, prosím.“

„Kdo ji přikrývá rubášem?“

„Taky já.“

„Jste sám?“

„Žádný muž vyjma policejního lékaře nesmí vstoupit do umrlčí komory. Je to tam také na zdi napsáno.“

„Mohl byste mě dnes v noci, až už bude všechno v klášteře spát, ukrýt v té místnosti?“

„Ne, ale mohu vás schovat v malém černém přístěnku vedle umrlčí komory, kam dávám hrobnické nářadí; ručím za ně a mám od ní klíč.“

„V kolik hodin si přijede zítra pohřební vůz pro rakev?“

„Kolem tří odpoledne. Pohřeb se koná před setměním na hřbitově Vaugirard. Je to dost daleko.“

„Zůstanu ukryt ve vašem koutku pro náčiní celou noc a celé odpoledne. A co jídlo? Budu mít hlad.“

„Přinesu vám něco.“

„Mohl byste přijít ve dvě hodiny a zatlouci mě do rakve.“ Fauchelevent couvl a sepjal ruce, až mu zapraštělo v kloubech.

„Ale to není možné!“

„Eh co! Vezme se kladivo a vrazí se několik hřebíků do prkna!“

To, co Faucheleventovi připadalo neslýchané, bylo – opakujme to – jednoduché pro Jeana Valjeana. Jean Valjean už proplul horšími úskalími. Každý, kdo byl vězněn, zná umění přizpůsobit

se rozměrům otvoru, jímž může uprchnout. Vězeň je závislý na zdaru svého útěku jako nemocný na vyvrcholení krize, která ho buď zachrání, nebo zahubí. Útěk je uzdravení. Co všechno bychom neudělali, abychom se uzdravili? Dát se zatlouci hřebíky a dát se odnést v bedně jako balík, strávit v bedně několik hodin, nalézt vzduch tam, kde není, šetřit dechem, umět se dusit a neumřít při tom, to byla jedna z temných schopností Jeana Valjeana.

Ostatně, na přenášení živého člověka v rakvi – ten galejnický prostředek – připadl také jeden císař. Máme-li věřit mnichu Austinovi Castillejovi, použil ho Karel V., když chtěl po své abdikaci ještě naposled uzřít Plombesovou, a takto ji dostal do kláštera San Yuste a zase z něho.

Fauchelevent se trochu vzpamatoval a zvolal:

„Ale jak budete dýchat?“

„Budu dýchat.“

„V té bedně! Dusím se už, když na to pomyslím.“

„Jistě máte nějaký nebozez, navrtáte tedy v hlavách rakve pár malých dírek a víko přitlučete, ale nepřirazíte.“

„Dobrá! A když na vás přijde kašel nebo kýchnutí?“

„Ten, kdo prchá, nekašle a nekýchá.“

A Jean Valjean dodal:

„Otče Fauchelevente, musíme se rozhodnout: buď mě tady chytnou, nebo se musím dát odvézt v pohřebním voze.“

Kdekdo už vypozoroval, že se kočky rády zastavují a protahují mezi dvěma křídly pootevřených dveří. Kdo z nás nezavolal na kočku: Tak pojď dovnitř! Jsou lidé, kteří v nesnázích, jež se před nimi vynořují, podobně váhají mezi dvěma rozhodnutími, i když se vydávají v nebezpečí, že budou rozdrceni osudem, který prudce přibouchne dveře. Lidé příliš opatrní jako kočky, a právě proto, že jsou jako kočky, se vydávají někdy ve větší nebezpečí než lidé udatní. Fauchelevent byl z oněch váhavých povah. A přece chladnokrevnost Jeana Valjeana si ho podrobovala. Mručel:

„Opravdu, není jiného východiska."

„Jediná věc, která mne znepokojuje, je to, co se stane na hřbitově."

„A právě to mi nijak nevadí," zvolal Fauchelevent. „Jste-li si jist, že se dostanete do rakve, já zas vím, že vás dostanu z hrobu. Hrobník je můj přítel a rád si přihne. Je to kmotr Mestienne, milovník starého vína. Hrobař strká mrtvé do hrobu, a já zas strčím jeho do kapsy. Řeknu vám, co se stane. Pohřební průvod přijde chvilku před soumrakem, řekněm tři čtvrti hodiny před zavřením hřbitovních zamřížovaných vrat. Vjede až k místu, kde je hrob. Půjdu za ním; to je má povinnost. Budu mít s sebou kladivo, dláto a kleště. Vůz se zastaví, funebráci přepásají vaši rakev popruhy a spustí vás dolů. Kněz odříká motlitby, pokřižuje rakev, pokropí ji svěcenou vodou a půjde po svých. Zůstanu s otcem Mestiennem sám. Je to můj přítel, jak vám říkám. Jsou dvě možnosti: buď bude opilý, nebo nebude opilý. Nebude-li opilý, řeknu mu: Pojď, dáme si jednu, dokud mají *U dobré kdoule* otevřeno. Odvedu ho, opiju ho, otec Mestienne moc nepotřebuje, vždycky má trochu v hlavě, uklidím ho pod stůl, vezmu si jeho průkaz a vrátím se na hřbitov. Pak bude všechno záležet jen na mně. Bude-li opilý, řeknu mu: Běž pryč, udělám to za tebe. Odejde, a já vás vytáhnu z díry."

Jean Valjean mu podal ruku, po které se Fauchelevent rozehnal s dojemnou venkovskou otevřeností.

„Dojednáno, strýce Fauchelevente. Všechno půjde dobře."

„Jen aby se nám to nepokazilo," myslil si Fauchelevent. „To by pak byla hrůza!"

(5)
K nesmrtelnosti nestačí být opilý

Nazítří při západu slunce smekali nečetní chodci na bulváru Maine, když kolem nich ujížděl starodávný pohřební vůz, ozdobený

lebkami, hnáty a stylizovanými slzami. Ve voze byla rakev pokrytá bílým suknem a na něm veliký rozložitý černý kříž podobný obrovské ženě se spuštěnýma rukama. A za ním smuteční kočár a v něm kněz v komži a ministrantík v červené čepičce. Po pravé i levé straně pohřebního vozu kráčeli dva a dva nosiči v šedých uniformách s černými výložkami. Za nimi stařec v pracovních šatech, který napadal na nohu. Průvod se ubíral k vaugirardskému hřbitovu.

Z kapsy starého muže vyčnívala rukověť kladiva, kovová část dláta a kleště.

Vaugirardský hřbitov byl mezi pařížskými hřbitovy výjimkou. Měl své zvláštní zvyky i zvláštní vjezd pro vozy a postranní vchod, jímž místní starousedlíci, lpící na vžitých výrazech, říkali jízdní brána a pěší branka. Bernardinským benediktinkám kláštera Petit-Picpus bylo dovoleno, jak jsme řekli, pohřbívat své mrtvé ve večerních hodinách a na pozemku, který ležel stranou a patřil kdysi k jejich klášteru. Hrobníci, kteří měli v létě večerní a v zimě noční službu, podléhali proto různým nařízením. Dveře pařížských hřbitovů se tehdy zavíraly při západu slunce, a protože to bylo obecní nařízení, platilo i pro hřbitov Vaugirard jako pro druhé hřbitovy. Jízdní bránu a pěší branku tvořily dvě sousedící mříže přiléhající k domku, jejž postavil architekt Perronet k ubytování hřbitovního vrátného. Tyto mříže se neúprosně otočily ve svých stěžejích, jakmile slunce zmizelo za bání Invalidovny. Propásl-li některý hrobník na hřbitově tento okamžik, dostal se ze hřbitova, jen když se mohl prokázat legitimací vydanou hřbitovní správou. Schránka, podobná schránce na dopisy, byla zabudována do okenice okna vrátného. Hrobník hodil průkaz do schránky, vrátný jej slyšel dopadnout, zatáhl za provaz a vrátka pro pěší se otevřela. Neměl-li hrobník legitimaci, musil říci jméno, a vrátný, který už třeba ležel nebo spal, musil vstát, vyjít z domku, a když hrobníka poznal, otevřel mu dveře klíčem; hrobník směl projít, ale musil zaplatit patnáct franků pokuty.

Hřbitov se svými zvláštnostmi a výjimkami rušil administrativní symetrii. Byl brzy po roce 1830 zrušen. Na jeho místo nastoupil hřbitov Mont-Parnasse a zdědil z pověstné hospody, hraničící s vaugirardským hřbitovem, i kdou li namalovanou na vývěsní tabuli s nápisem *U dobré kdoule*; kdoule se dívala z jedné strany na pijáky, z druhé na hroby.

Vaugirardský hřbitov byl, abychom tak řekli, hřbitovem dosluhujícím. Upadl v zapomnění. Plíseň jej zavalila a květiny jej opouštěly. Měšťané valně nestáli o to, aby tam byli pohřbíváni, páchl chudobou. Ale Père-Lachaise, panečku, to bylo něco. Být pohřben na Père-Lachaise znamenalo právě tolik jako mít nábytek z mahagonu. Podle toho se poznala elegance. Vaugirardský hřbitov byl úctyhodným místem, založeným po způsobu starodávných francouzských parků. Rovné aleje, zimostrázy, thuje, cesmíny, staré hroby pod starými tisy a převysoká tráva. Večer tam bývalo truchlivo, rýsovaly se tu smuteční stíny.

Slunce ještě nezapadlo, když pohřební vůz s bílou pokrývkou a černým křížem vjel na širokou cestu vaugirardského hřbitova. Kulhavý muž, který jej následoval, byl náš Fauchelevent.

Uložit pozůstatky matky Ukřižování do krypty pod oltář, vynést Cosettu a uvést Jeana Valjeana do márnice, to všechno se podařilo hladce a bez překážek.

Podotkněme jen tak mimochodem, že pohřbení matky Ukřižování pod klášterní oltář pokládáme za dokonale odpustitelný přestupek. Je to jeden z poklesků, které se podobají povinnosti. Jeptišky se ho dopustily nejenom bez výčitek, ale s radostí uspokojeného svědomí. Čemu v klášteře říkají vláda, je jen vměšování do svrchovanosti klášterní, vměšování, které je vždycky sporné. Nejdřív je řehole; co se týče zákona – uvidíme. Lidé, dělejte si, kolik zákonů se vám zlíbí, ale nechte si je pro sebe. Daň odváděna Caesarovi je vždycky jen zbytek daně dávané Bohu. Princ se nemůže vyrovnat principu.

Fauchelevent velmi spokojeně pokulhával za pohřebním průvodem. Jeho dvojí spiknutí, jedno s jeptiškami, druhé s panem Madeleinem, jedno pro klášter a druhé proti němu, se dařilo. Klid Jeana Valjeana byl tak mocný, až byl nakažlivý. Fauchelevent už nepochyboval o úspěchu. Toho, co se mělo ještě vykonat, bylo už nepatrně málo. Za ta dvě léta desetkrát opil hrobníka, toho hodného otce Mestienna, dobrého tlouštíka. Měl ho v hrsti. Dělal si s ním, co chtěl. Dovedl mu vnutit svou vůli a své nápady. Mestienne poslušně tancoval podle Faucheleventovy noty, a Fauchelevent se na to úplně spoléhal.

Ve chvíli, kdy vjel průvod do aleje vedoucí na hřbitov, blažený Fauchelevent se podíval na pohřební vůz, zamnul si hrubé ruce a zašeptal:

„Je to ale švanda."

Pohřební vůz rázem zastavil; stáli před mříží. Musili se vykázat povolením k pohřbu. Zřízenec z pohřebního ústavu se domlouval s vrátným hřbitova. Při rozhovoru, který je přece jen zdržel jednu nebo dvě minuty, se nějaký neznámý člověk postavil za pohřební vůz vedle Fauchelevenata. Vypadal jako dělník, měl na sobě kazajku s hlubokými kapsami a nesl pod paží motyku.

Fauchelevent se podíval na neznámého.

„Kdo jste?" zeptal se.

Muž odpověděl:

„Hrobník."

Kdyby člověk přežil dělovou ránu do prsou, tvářil by se pravděpodobně jako Fauchelevent.

„Hrobník!"

„Ano."

„Vy!"

„Já."

„Hrobníkem je zde otec Mestienne."

„Byl."

„Jak to? Byl?“

„Umřel.“

Fauchelevent byl připraven na všechno možné, jen ne na to, že hrobník může také umřít. A přece je to pravda; i hrobníci umírají. Kdo jinému jámu kopá, sám do ní jednou padne. Fauchelevent zkoprněl. Sotvaže měl sílu vykoktat:

„Ale to přec není možné!“

„Už se stalo.“

„Ale,“ namítal slabě, „hrobníkem je přece otec Mestienne.“

„Po Napoleonovi přišel Ludvík XVIII. Po Mestiennovi nastoupil Gribier. Strejdo, jmenuji se Gribier.“

Fauchelevent, celý bledý, si prohlížel Gribiera.

Byl to hubený dlouhán, zsinalý, s dokonale pohřebním vzezřením. Vypadal jako lékař, který se minul povoláním a vrhl se na hrobařinu.

Fauchelevent vybuchl smíchy.

„Ach, co se všechno na světě nesemele! Otec Mestienne je mrtev. Maličký otec Mestienne umřel, ale ať žije staroušek Lenoir. Vy nevíte, co je staroušek Lenoir? Džbánek červeného vína. Džbánek za šest. Džbáneček suresneského, panečku! Pravé suresneské v Paříži! Tak on chudák starý Mestienne umřel! To mě mrzí. Ten uměl vychutnat život. Ale vy, kamaráde, taky tomu rozumíte. Že mám pravdu, kamaráde? Za chvíli si skočíme na skleničku.“

Muž odpověděl:

„Studoval jsem. Mám čtyři třídy gymnázia. Nikdy nepiju.“ Pohřební vůz se znovu dal do pohybu a jel hlavní alejí hřbitova.

Fauchelevent zvolnil krok. Kulhal teď spíše strachem než z neduživosti.

Hrobník šel napřed.

Fauchelevent si ještě jednou vzal důkladně na paškál neočekávaně se objevivšího Gribiera.

Byl z lidí, kteří, ač mladí, vypadají staře, a ač hubení, mají pořádnou sílu.

„Kamaráde!“ zavolal Fauchelevent.

Muž se obrátil.

„Jsem klášterní hrobník.“

„Tedy kolega,“ řekl muž.

Fauchelevent, který nebyl sice sečtělý, ale neobyčejně bystrý, porozuměl, že má co dělat s obávaným druhem lidí, s krasořečníkem.

Zabručel:

„Tak, tak, starý Mestienne je tedy mrtev.“

Muž odpověděl:

„Nadosmrti. Pánbůh zjistil ve svém zápisníku, že došlo na otce Mestienna. A tak otec Mestienne umřel.“

Fauchelevent mechanicky opakoval:

„Pánbůh…“

„Ano, Pánbůh,“ řekl muž s důrazem. „Pro filozofy je to věčný otec; pro jakobíny svrchovaná bytost.“

„Tak co, seznámíme se spolu?“ koktal Fauchelevent.

„Už jsme se představili. Vy jste sedlák a já jsem Pařížan.“

„Neznáme se, dokud jsme si spolu nezavdali. Kdo vleje do sebe skleničku, vyleje i srdce. Za chvilku půjdeme spolu popít. To se nesmí dát košem.“

„V první řadě práci.“

Fauchelevent si pomyslil: jsem ztracen.

Jen párkrát se ještě otočí kolo, a budou ve vedlejší aleji, která míří k místu, kde pochovávají jeptišky.

Hrobník pokračoval:

„Doma mám sedm capartů, které musím živit. A protože oni musí jíst, nesmím já pít.“

A se spokojeností rozšafného člověka, který se rád blýská frázemi, dodal:

„Jejich hlad je nepřítelem mé žízně.“

Pohřební vůz objel skupinu cypřišů, sjel z hlavní cesty, zabočil na úzkou cestu mezi hroby a ztrácel se v houští. To svědčilo o tom,

že už jsou v samé blízkosti klášterního pohřebiště. Fauchelevent zpomaloval kroky, ale nemohl zastavit pohřební vůz. Naštěstí se do lehké, zimními dešti rozmoklé půdy bořila kola; jízda se zpomalila.

Přiblížil se znova k hrobníkovi.

„Mají tam takové znamenité argenteuilské vínko," mručel Fauchelevent.

„Milý venkovane," pokračoval hrobník, „nemělo se stát, abych já byl hrobníkem. Můj otec býval vrátným v Prytaneu. Zaslíbil mě literatuře. Ale měl smůlu. Přišel o všechno na burze. Musil jsem se zříci spisovatelství. Přesto však jsem alespoň veřejným písařem."

„Tak vy tedy nejste hrobník?" Chytal se stébla, ovšem velmi slabého.

„Jedno nevylučuje druhé. Hromadím funkce."

Tomu slovu Fauchelevent nerozuměl.

„Pojďme se napít!" řekl.

Zde musíme chtěj nechtěj něco poznamenat. Ačkoliv byl Fauchelevent ve velkých úzkostech, nabízel pití, ale neřekl jasně, kdo bude platit. Obyčejně Fauchelevent pobízel, a Mestienne platil. Svádění ke skleničce vyvěralo zřejmě z nové situace, kterou způsobila přítomnost nového hrobníka, nabídka musela být nadhozena novým hrobníkem, ale starý zahradník si nechával, ne bez příčiny, otevřená vrátka. A třebas byl Fauchelevent pohnutější než kdy jindy, nestaral se o placení.

Hrobník s povýšeným úsměvem pokračoval:

„Jíst se musí. Převzal jsem úřad po otci Mestiennovi. Když člověk projde skoro všemi třídami, je filozof. K práci svých rukou jsem připojil práci paží. Na tržišti ulice Sèvres mám svou písařskou budku. Znáte to? Tam na trhu s paraplaty. Všechny kuchařky z Croix-Rouge se na mne obracejí. Píšu jejich vojáčkům vyznání lásky. Ráno skládám milostné dopisy, a večer kopu hroby. Takový už je život, venkovane."

Pohřební vůz jel dál. Fauchelevent, vrcholně neklidný, se díval na všechny strany. Velké kapky potu mu stékaly s čela.

„A přece dvěma pánům nelze sloužit. Musím se rozhodnout: buď péro, nebo lopata. Lopata mi kazí ruku.“

Vůz se zastavil.

Z kočáru vystoupil malý ministrant a potom kněz.

Jedno z předních kol vozu stálo na kopečku země a za ním bylo vidět otevřený hrob.

„To je mi pěkná švanda!“ opakoval zděšený Fauchelevent.

(6)
Mezi čtyřmi prkny

Kdo byl v té rakvi? Víme to. Jean Valjean.

Jean Valjean se tam směstnal, jak jen mohl, a obstojně dýchal.

Je zvláštní, jak osobní jistota posiluje důvěru v dobrý konec. Všechny souvislosti plánu předem promyšleného Jeanem Valjeanem klapaly, klapaly dobře už od včerejšího večera. Počítal jako Fauchelevent s otcem Mestiennem. Nepochyboval o konečném výsledku. Ještě nikdy nebyl v kritičtějším postavení, ale nikdy nebyl klidnější.

Čtyři prkna rakve vydechují jakýsi strašný mír. Zdálo se, že se do vyrovnanosti Jeana Valjeana přimísilo trochu klidu zemřelých.

Z rakve mohl sledovat a sledoval všechna údobí nebezpečného dramatu, jež hrál se smrtí.

Brzy potom, co Fauchelevent přibil víko, Jean Valjean cítil, jak ho odnášejí a jak ho vezou. Podle mírnějšího otřásání poznal, že z dláždění vjíždějí na udusanou cestu, že zkrátka opouštějí ulice a přijíždějí na bulváry. Podle dutého zvuku uhádl, že přejíždějí Slavkovský most. Při prvním zastavení pochopil, že vstupují na hřbitov; při druhém zastavení si řekl: už jsem u hrobu.

Náhle ucítil, jak něčí ruce uchopily rakev, pak zaslechl drsné tření na prknech; uvědomil si, že to jsou popruhy, kterými se opásává rakev, aby mohla být spuštěna do jámy.

Pak jako by ho něco omráčilo.

Pravděpodobně se hrobníkovi a nosiči trochu uvolnil jeden popruh, takže hlava se octla níže než nohy. Vzpamatoval se však úplně, když cítil, že je ve vodorovné poloze a v klidu. Právě spočinul na dně hrobu.

Podivně ho zamrazilo.

Nesl se nad ním chladný a slavnostní hlas. Slyšel, jak latinská slova míjejí tak pomalu, že je vnímal jedno po druhém, i když jim nerozuměl:

„Qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt; alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium, ut videant semper."[133]

Dětský hlas odpověděl:

„De profundis."[134]

Vážný hlas spustil znovu:

Ti kdo spí v prachu země. Probudí se, jedni k životu věčnému, druzí k hanbě, aby vždy viděli…

„Requiem aetemam clona ei Domine."[135]

Dětský hlas odpovídal:

„Et lux perpetua luceat ei."[136]*.*

Na víku, které ho krylo, uslyšel jakoby lehounké zabubnování několika dešťových kapek. Byl to pravděpodobně výkrop svěcenou vodou.

Pomyslil si: Už bude konec. Ještě trochu strpení. Kněz co nevidět odejde. Fauchelevent odvede Mestienna na skleničku. Nechají mě. Pak se Fauchelevent vrátí sám, a já vylezu. Bude to ještě dobrou hodinku trvat.

Vážný hlas pokračoval:

---

133 Ti kdo spí v prachu země, probudí se, jedni k životu věčnému, druzí k hanbě, aby vždy viděli…

134 Z hlubin.

135 Odpočinutí věčné dej mu, Pane.

136 A světlo věčné ať mu svítí.

„Requiescat in pace.“[137]

A dětský hlas na to:

„Amen.“

Jean Valjean zbystřil sluch, zaslechl, jako by se vzdalovaly kroky.

„Už odcházejí,“ myslil si. „Jsem sám.“

Náhle zaslechl nad hlavou zadunění, jako by zarachotil hrom.

Byla to první lopata hlíny hozená na rakev.

Dopadla druhá lopata hlíny.

Jedná z dírek, kterými dýchal, se ucpala.

Dopadla třetí lopata hlíny.

Potom čtvrtá.

Na světě jsou někdy silnější události než nejsilnější člověk. Jean Valjean omdlel.

(7)
Jak vzniklo rčení „vyzrát na někoho“

Slyšme, co se odehrálo nad rakví, ve které byl Jean Valjean. Když pohřební vůz odjel, když kněz s ministrantem vstoupili do kočáru, Fauchelevent, který nespouštěl z hrobníka oči, zahlédl, jak se sklání a chápe se lopaty, která byla kolmo zaražena do hromady hlíny.

Tehdy se Fauchelevent odhodlal k poslednímu pokusu. Postavil se mezi hrob a hrobníka, zkřížil ruce a řekl: „Zaplatím to.“

Hrobník se na něho udiveně podíval a řekl:

„Co, strejče?“

Fauchelevent opakoval:

„Já, já dnes platím!“

„Co?“

„Víno.“

137 Ať odpočívá v pokoji.

„Jaké víno?“

„Argenteuilské.“

„A kde je argenteuilské?“

„U Dobré kdoule.“

„Jdi mi k čertu!“ řekl hrobník.

A hodil lopatu hlíny na rakev.

Rakev zaduněla. Fauchelevent cítil, jak vrávorá a jak sám má namále, aby se neoctl v hrobě. Vykřikl, jako by se dusil a chroptěl:

„Příteli, ještě než nám *Dobrou kdouli* zavřou!“

Hrobař nabral lopatou hlíny. Fauchelevent pokračoval:

„Já to platím.“

A chytil hrobníka za rameno.

„Poslyšte, příteli. Jsem klášterní hrobník a přišel jsem vám pomoci. To je práce, která se může udělat v noci. Začněme tím, že si dáme doušek.“

A zatímco takto mluvil a v zoufalství křečovitě naléhal, přišla mu na mysl truchlivá myšlenka:

„A kdyby i pil, opije se?“

„Kmotříčku,“ řekl hrobník, „stojíte-li tolik o to, svoluji. Napijeme se. Ale až po práci, nikdy napřed.“

A znova se lopatou rozmáchl. Fauchelevent ho zadržel. „Argenteuilské po šesti!“

„Ach tak, vy v klášteře vyzváníte. Bim, bam, bim, bam; umíte vyzvánět jen jedno a totéž; jděte mi k šípku.“

A hodil druhou lopatu.

Fauchelevent byl tak rozrušen, že už ani nevěděl, co mluví.

„Pojďte si přece zavdat,“ křičel, „když to platím já!“

„Až to dítě uložíme,“ řekl hrobník.

Hodil třetí lopatu.

Pak zabořil lopatu do země a dodal:

„Hleďte, dnes v noci bude zima a mrtvá by na nás křičela, že jsme ji tady nechali jen tak bez přikrývky.“

Jen se hrobník shýbl, aby nabral hlínu, poodchlípla se kapsa jeho kazajky.

Faucheleventův zděšený pohled mimovolně padl na tu kapsu a utkvěl na ní.

Slunce ještě nezapadlo za obzor; bylo doposavad dost jasno, aby Fauchelevent rozeznal cosi bílého na dně zející kapsy.

Všechna bystrost, kterou může chovat v sobě pikardský venkovan, bleskla Faucheleventovi v oku. Něco ho napadlo.

Aniž to hrobník pozoroval, zcela zabrán do nabírání země, vstrčil mu Fauchelevent zezadu ruku do kapsy a vytáhl z jejího dna jakousi bílou věc.

Hrobník hodil čtvrtou lopatu.

Ve chvíli, kdy se obrátil, aby nabral pátou, podíval se na něho Fauchelevent s hlubokým klidem a řekl mu:

„Poslyšte, nováčku, máte svůj průkaz?“

Hrobník ho přerušil.

„Jaký průkaz?“

„Slunce co nevidět zapadne.“

„To je dobře, jen ať si nasadí noční čepičku.“

„Mřížová branka se zavře.“

„Nu a? Co se stane?“

„Máte průkaz?“

„Aha, průkaz!“ řekl hrobník.

A prohledával kapsy.

Když prohlédl jednu, začal prohledávat druhou. Potom začal hledat v kapsičkách u vesty, prozkoumal jednu, vyklopil druhou.

„To je pěkné,“ řekl, „průkaz nemám. Asi jsem ho zapomněl.“

„Patnáct franků pokuty,“ řekl Fauchelevent.

Hrobník zezelenal. Zeleň je bledost lidí sinavě bledých.

„Sec mazec kukačka vrabec hernajs fernajs,“ vykřikl. „Patnáct franků pokuty!“

„To jsou tři stosováčky,“ řekl Fauchelevent.

Hrobníkovi vypadla lopata z ruky.

Teď zas byla řada na Fauchelevento vi.

„Ach, copak to, to nic není, rekrute, jen se mi tady nezblázněte. Kvůli tomu si ještě nemusíte brát život a lehat si hned do hrobu. Patnáct franků je patnáct franků a pak, vždyť je nemusíte platit. Jsem stará vojna, a vy jste teprve nováček. Já už se vyznám v tlačenici. Dám vám přátelskou radu. Jisté je, že zapadá slunce, už bude blízko u kupole, hřbitov se zavře za pět minut."

„To je fakt," odpověděl hrobník.

„Za pět minut to nespravíte, ten váš hrob je po čertech hluboký, přišel byste pozdě, a vrátka by už byla zavřena."

„Máte pravdu."

„V tom případě – patnáct franků pokuty."

„Patnáct franků!"

„Máte čas… Kde bydlíte?"

„Dva kroky od brány. Odtud je to čtvrt hodiny. V ulici Vaugirard číslo 87."

„Máte zrovna čas. Vezměte nohy na ramena a už ať jste pryč."

„Nic jiného mi nezbývá."

„A až budete za mříží, poběžte domů, vezměte svůj průkaz, vraťte se a hřbitovní vrátný vám otevře. Když máte lísteček, neplatíte nic. A pohřbíte mrtvolu. Já tady zatím budu hlídat, aby vám neutekla."

„Zachránil jste mi život, kmotříčku."

„Ať už vás nevidím," řekl Fauchelevent.

Hrobník, všecek bez sebe vděčností, mu potřásl rukou a odběhl.

Když se hrobník ztratil v houštinách, Fauchelevent naslouchal, jak jeho krok pomalu doznívá, a potom se sklonil k hrobu a polohlasně zvolal:

„Pane Madeleine!"

Nikdo neodpovídal.

Fauchelevent dostal třesavku. Spíše se skulil, než sestoupil do hrobu, vrhl se do hlav rakve a volal:

„Jste tam?“

V rakvi ticho.

Fauchelevent nemohl ani dechu popadnout, jak se třásl, vyňal dláto a kladivo a otevřel víko. V soumraku se objevila bledá tvář Jeana Valjeana. Měl zavřené oči.

Fauchelleventovi se zježily vlasy, vstal, opřel se o stěnu hrobu a divže se nezhroutil na rakev. Zadíval se na Jeana Valjeana.

Jean Valjean ležel mrtvolně bledý a nehýbal se.

Fauchelevent zašeptal hlubokým hlasem, jako by jen vydechl:

„Je mrtev!“

Vzpřímil se, zkřížil ruce tak divoce, že se pěstmi uhodil do ramen, a volal:

„To jsem ho pěkně zachránil!“

A nato se rozplakal. Mluvil pro sebe, neboť se mýlíme, domníváme-ii se, že samomluva není přirozená. V prudkém hnutí mysli často hovoříme hlasitě.

„Za to může otec Mestienne. Proč ten trouba umřel? Musil chcípnout právě v okamžiku, kdy jsme to nečekali? Ten zavinil smrt pana Madeleina. Pane Madeleine! Už je v rakvi. Donesli ho až sem. Je konec. Ale má to taky nějaký smysl? Ach, můj Bože, vždyť je mrtev! A co si já teď počnu s tou holčičkou? Co řekne zelinářka? Je to proboha možné, aby člověk tak zničehonic umřel? A když si vzpomenu, jak vlezl pod můj vůz! Pane Madeleine! Pane Madeleine! Namouvěru, udusil se, já jsem to říkal. Nechtěl mi věřit. To jsme to vymňoukli! Je mrtev, ten dobráček, nejhodnější ze všech hodných lidí, co jich tu má Pánbíček na světě! A ta maličká! Ach! A vůbec, já domů nepůjdu. Zůstanu tady. Takhle to zpackat! To jsme museli oba zestárnout, abychom dělali takové bláznoviny. Ale jak se dostal do kláštera? To už byl počátek záhad. Člověk takové věci nemá dělat. Pane Madeleine! Pane Madeleine! Pane Madeleine! Madeleine! Pane Madeleine! Pane starosto! Neslyší. A teď si pomoz, starý Fauchelevente, jak umíš!“

A rval si vlasy.

V dálce mezi stromy se ozvalo ostré zaskřípání. To zavírali hřbitovní vrata.

Fauchelevent se naklonil nad Jeanem Valjeanem a náhle odskočil tak daleko, jak jen hrob dovoloval. Jean Valjean měl oči otevřené a díval se na něho.

Vidět smrt je strašné, ale být svědkem zmrtvýchvstání je snad ještě strašnější. Bledý, vyjevený a nadmírou dojmů hluboce rozrušený Fauchelevent, nevěda, má-li co činit s živým nebo mrtvým, díval se na Jeana Valjeana, který zase pozoroval jeho.

„Usnul jsem," řekl Jean Valjean.

A posadil se.

Fauchelevent klesl na kolena.

„Svatá Bohorodičko! Vy jste mi ale nahnal strachu!"

Potom se zvedl a zvolal:

„Zaplať Pánbůh, pane Madeleine!"

Jean Valjean jen omdlel. Svěží vzduch ho přivedl k vědomí.

Na věčném koloběhu života nastupuje po hrůze radost. Fauchelevent měl se sebou co dělat právě jako Jean Valjean, aby se vzpamatoval.

„Tak vy jste neumřel! Ach, vy máte za ušima! Volal jsem vás tak dlouho, až jste se vrátil. Když jsem viděl vaše zavřené oči, řekl jsem si: Tak, udusil se. Byl bych se zbláznil, byl bych zuřil, byl jsem zralý pro svěrací kazajku. Byli by mě odvezli do Bicêtre. Co myslíte, že bych udělal, kdybyste byl mrtev? A vaše holčička? A zelinářka by ničemu nerozuměla! Usadím k ní dítě, a dědeček si zatím umře! To je událost! Všichni svatí na nebi, to je událost! A vy jste naživu, to je vrchol všeho!"

„Je mi zima," řekl Jean Valjean.

To slovo dokonale probudilo Faucheleventa a připomnělo naléhavou skutečnost. I když se oba vzpamatovali, byli, aniž si to uvědomili, celí popletení, jako by na ně to pochmurné místo mělo zvláštní vliv.

„Vylezme honem odtud," zvolal Fauchelevent. Ohmatal si kapsy a vytáhl opletenou láhev, kterou vzal s sebou.

„Ale nejdřív doušek," řekl.

Opletená láhev dokonala, co načal svěží vzduch. Jean Valjean se trochu napil a přišel úplně k sobě.

Vystoupil z rakve a pomohl Fauchelevent ovi přibít znovu víko.

Tři minuty nato byli z hrobu venku.

Jinak byl Fauchelevent klidný. Dal si načas. Hřbitov byl zavřený. Gribierova příchodu se nemusil obávat. Ten „nováček" byl doma zaměstnán hledáním průkazu, ale nemohl jej v bytě najít, protože ho měl Fauchelevent v kapse. Bez průkazu se nemohl vrátit na hřbitov.

Fauchelevent vzal lopatu, Jean Valjean rýč a oba zasypali prázdnou rakev. Když byl hrob završen, řekl Fauchelevent Jeanu Valjeanovi:

„Pojďme už. Ponesu lopatu, vy vezměte rýč."

Skláněla se noc.

Jeanu Valjeanovi dělala chůze potíže. V rakvi mrtvolně ztuhl, zdřevěněl a trochu se z něho stal nebožtík. Bylo třeba, aby z hrobového chladu nějak roztál.

„Jste celý zkřehlý," řekl Fauchelevent. „To je škoda, že kulhám, trochu bychom se proběhli."

„Eh, co!" odpověděl Jean Valjean. „Po několika krocích se rozchodím."

Procházeli alejemi, kudy se ubíral pohřební vůz. Když se dostali před zavřenou mříž a vrátnici, Fauchelevent, který měl v ruce hrobnický průkaz, jej hodil do schránky, vrátný zatáhl za šňůru, branka se otevřela a oni vyšli.

„Jde to jako na drátkách!" řekl Fauchelevent. „Měl jste velmi dobrý nápad, pane Madeleine!"

Vaugirardskou branou prošli docela snadno. V blízkosti hřbitova jsou motyka a rýč nejlepší průvodní papíry.

Ulice Vaugirard byla liduprázdná.

„Pane Madeleine," řekl Fauchelevent, pomrkávaje při chůzi po domech, „vy máte lepší zrak než já. Ukažte mi číslo."

„To je právě zde," řekl Jean Valjean.

„Na ulici nikdo není," pokračoval Fauchelevent. „Dejte mi rýč a počkejte na mě dvě minuty."

Fauchelevent vešel do čísla 87, vystoupil až nahoru, řízen pudem, který přivádí chudé lidi do podkroví, a zaklepal ve tmě na dveře vedoucí do podkrovní světničky. Odpověděl mu hlas:

„Vstupte."

Byl to hlas Gribierův.

Fauchelevent strčil do dveří. Hrobníkův byt, jak ostatně bývají chudobné příbytky, byla podkrovní komůrka bez nábytku, a přece přeplněná. Bedna – možná že rakev – tam nahrazovala prádelník, hrnec na máslo stál místo štoudve, slamník byl postelí, dlažba byla stolem i židlemi. V koutě na hadru, cáru starého koberce, seděla hubená žena, plno dětí kolem ní. Ten ubohý příbytek nesl stopy převratu. Zřejmě tam tak trochu řádilo zemětřesení. Pokličky byly sešinuté, hadry zpřeházené, na zemi ležel rozbitý džbán, matka byla uplakaná a děti pravděpodobně dostaly výprask – stopy rozhořčeného a nevrlého pátrání. Bylo vidět, že hrobník zuřivě hledal průkaz a že za jeho ztrátu svaloval odpovědnost na všechny a všechno v komůrce, od džbánu až po manželku. Sám vypadal zoufale.

Ale Fauchelevent příliš pospíchal na rozřešení celého dobrodružství, aby si všiml této stinné stránky svého úspěchu.

Vstoupil a řekl:

„Vracím vám rýč a lopatu."

Gribier se na něho udiveně podíval.

„To jste vy, kmotříčku?"

„Zítra ráno najdete svůj průkaz ve vrátnici na hřbitově."

A položil lopatu a rýč na podlahu.

„Co to znamená?" zeptal se Gribier.

„To znamená, že vám průkaz vypadl z kapsy na zem a já jsem jej našel po vašem odchodu; že jsem pohřbil mrtvolu, že jsem zasypal hrob, že jsem za vás udělal práci, že vám vrátný vrátí průkaz a že nebudete platit patnáct franků. Tak je to, nováčku."

„Děkuji, strejčínku!" zvolal blažený Gribier. „Příště platím víno já."

(8)
Zdařilý výslech

O hodinu později, když už byla úplná tma, stanuli před číslem 62 v uličce Picpus dva muži a jedno děvčátko. Starší z obou mužů zvedl klepátko a zaťukal.

Byli to Fauchelevent, Jean Valjean a Cosetta.

Oba starci šli nejdřív pro Cosettu k ovocnářce v ulici Chemin-Vert, kam ji včera Fauchelevent odnesl. Cosetta, nevědouc, co se s ní děje, prožila těch čtyřiadvacet hodin mlčky a ve strachu. Třásla se tak, že ani neplakala. Nejedla a ani nespala. Ctihodná ovocnářka jí dávala na sta otázek, aniž dostala jinou odpověď kromě zasmušilého a stále téhož pohledu. Cosetta neprozradila ani slovem, co slyšela a viděla v posledních dvou dnech. Dobře hádala, že prožívají rozhodující chvíle. Hluboce cítila, že musí být „rozumná". Kdo z nás nezakusil na sobě svrchovanou moc těch několika slov, pronesených důrazně do ucha zděšeného stvořeníčka: *Ani muk!* Strach je němý. Ostatně nikdo neumí zachovat tajemství lépe než dítě.

Když však po truchlivých čtyřiadvaceti hodinách uviděla znovu Jeana Valjeana, vykřikla tak radostně, že člověk, který by o tomto výkřiku přemýšlel, by byl řekl, že to je výkřik osvobozeného z propastných hlubin.

Fauchelevent patřil ke klášteru a znal klášterní hesla. Všechny dveře se před ním otvíraly.

Tak byl rozřešen dvojí a obávaný problém: odchod i příchod.

Vrátný měl rozkazy a otevřel dvířka pro služebnictvo, která vedla ze dvora do zahrady a která bylo možno spatřit ještě před dvaceti lety z ulice ve zdi v pozadí dvora naproti hlavním vratům. Vrátný uvedl všechny tři těmito dveřmi do domácí hovorny, kde včera Fauchelevent přijal rozkazy od velebné matky představené.

Představená je očekávala s růžencem v rukou. Vedle ní stála sestra rádkyně se spuštěným závojem. Malá svíčka osvětlovala hovornu, lépe řečeno, tvářila se, jako by ji osvětlovala.

Představená si prohlédla Jeana Valjeana. Není pronikavějšího pohledu než pohled zpod sklopených víček.

Potom se vyptávala.

„Vy jste ten bratr?“

„Ano, ctihodná matko,“ odpověděl Fauchelevent.

„Jak se jmenujete?“

Fauchelevent odpověděl:

„Ultime Fauchelevent.“

Měl opravdu bratra Ultima, který už zemřel.

„Odkud pocházíte?“

Fauchelevent odpověděl:

„Z Picquigny u Amiensu.“

„Kolik je vám let?“

Fauchelevent odpověděl:

„Padesát.“

„Čím jste?“

Fauchelevent odpověděl:

„Zahradníkem.“

„Jste dobrý křesťan?“

Fauchelevent odpověděl:

„Jako všichni v rodině.“

„Ta dívenka je vaše?“

Fauchelevent odpověděl:

„Ano, ctihodná matko."

„Jste její otec?"

Fauchelevent odpověděl:

„Dědeček."

Sestra rádkyně pošeptala představené:

„Dobře odpovídá."

Jean Valjean neřekl ani slovo.

Představená si pozorně prohlédla Cosettu a pošeptala sestře rádkyni:

„Bude ošklivá."

Obě matky hovořily velmi tiše v koutě hovorny, potom se představená obrátila a pravila:

„Otče Fauvente, dostanete ještě jednu nákolenici s rolničkou. Od nynějška bude potřebí dvou."

Nazítří bylo v zahradě opravdu slyšet dvě rolničky a jeptišky neodolaly, aby nepozvedly cípek svého závoje. Na konci zahrady pod stromy bylo vidět dva muže, jak ryjí bok po boku, Fauventa a ještě jednoho. Ohromná událost. Sestry dokonce i přerušily mlčení, aby si mohly sdělit: „To je zahradnický pomocník."

Matky rádkyně dodávaly: „Je to bratr otce Fauventa."

Jean Valjean byl řádně uveden do svého zaměstnání; měl kožený podvazek a rolničku; od nynějška byl v klášteře úřední osobou. Jmenoval se Ultime Fauchelevent.

Rozhodujícím a nejsilnějším důvodem přijetí byla poznámka představené o Cosettě: *Bude ošklivá.*

Jakmile představená vyslovila tuto předpověď, okamžitě si Cosettu oblíbila a umístila ji v ústavě jako chovanku z milosti.

To je velmi logické. I kdyby v klášteře nechyběla zrcadla, ženy vědí, jak vypadají; a dívky, které tuší, že jsou hezké, se dají jen těžko přemluvit, aby se staly jeptiškami; protože chuť stát se jeptiškou je v opačném poměru ke kráse, očekává se víc od ošklivých než od krasavic. Proto jsou šeredy oblíbenější.

Celá ta událost povznesla starého dobráka Fauchelevanta; měl trojí úspěch; u Jeana Valjeana, kterého zachránil a jemuž opatřil útulek; u hrobníka Gribiera, který si řekl: ušetřil mi pokutu; v klášteře, který díky jemu uchoval pod oltářem rakev matky Ukřižování a tak ošidil Caesara a uspokojil Boha. V klášteře Petit-Picpus leží rakev s mrtvolou a druhá rakev bez mrtvoly je na vaugirardském hřbitově; veřejný řád tím byl bezpochyby hluboce porušen, ale nikdo nic nezpozoroval. Klášter byl Fauchelevantovi nesmírně vděčný. Fauchelevent se stal nejlepším ze služebníků a nejznamenitějším zahradníkem. Při nejbližší arcipastýřské návštěvě vypravovala představená událost jeho Excelenci, zpola se zpovídajíc, zpola se chlubíc. Arcibiskup na cestě z kláštera o tom pochvalně vyprávěl panu de Latii, zpovědníkovi králova bratra, pozdějšímu remešskému arcibiskupovi a kardinálovi. Obdiv pro Fauchelevanta šel svou cestou, až se dostal do Říma. Viděli jsme na vlastní oči lístek, který napsal tehdy papež Lev XII. svému příbuznému, monsignorovi na pařížské nunciatuře, jenž se rovněž jmenoval Della Genga; mohli jsme si tam přečíst tyto řádky: „Zdá se, že v jednom pařížském klášteře je výtečný zahradník, svatý muž jménem Fauvent." Nic z toho velkého úspěchu nedolehlo až k Fauchelevantovi do jeho zahradního domku; rouboval, plel, pokrýval dál melounové pařeniště, aniž co tušil o své výtečnosti a svatosti. Věděl o své slávě právě tolik, kolik o ní ví durhamský nebo surreyský vůl, jehož vyobrazení je uveřejněno v *Illustrated London News* s tímto textem: *Vůl poctěný cenou na hospodářské výstavě.*

(9)
Život v ústraní

Cosetta mlčela i v klášteře.

Považovala se docela přirozeně za dceru Jeana Valjeana. Ostatně, protože nic nevěděla, nemohla nic říci, a potom, nikdy by nic nebyla

prozradila. Před chvílí jsme poznamenali, že neštěstí nejlépe vychovává děti k mlčenlivosti. Cosetta tolik trpěla, že se bála všeho, dokonce i mluvit a dýchat. Pro jediné slůvko se často na ni řítila celá lavina. Od té doby, co žila s Jeanem Valjeanem, se pomalu uklidňovala. Stýskalo se jí jenom po Kateřině, ale netroufala si to říci. Jednou však přece jen řekla Jeanu Valjeanovi:

„Tatínku, kdybych to byla věděla, byla bych ji vzala s sebou."

Tím, že se stala Cosetta klášterní chovankou, musila obléci šaty, které nosily chovanky tamějšího kláštera. Jean Valjean si vyžádal šatičky, které odložila. Byly to smuteční šatičky, do kterých ji oblékl, když opouštěla Thénardierovu krčmu. Nebyly ještě příliš obnošené. Jean Valjean si opatřil kufřík, uložil do něho šatičky, vlněné punčochy a střevíčky s velkým množstvím kafru a různého vonného koření, jímž kláštery oplývají. Kufřík postavil na židli vedle své postele a klíček od něho nosil neustále s sebou.

„Tatínku," otázala se jednoho dne Cosetta, „co je to za kufříček, že tak pěkně voní?"

Mimo slávu, o které jsme právě vypravovali a o které ani nevěděl, byl otec Fauchelevent za svůj dobrý skutek odměněn ještě jinak; blažilo ho vědomí dobře vykonané povinnosti; a potom, měl teď mnohem méně práce, protože se o ni dělil. A protože si velmi rád zakouřil, využil přítomnosti pana Madeleina, který tabák platil, a kouřil třikrát tolik, vychutnávaje tento požitek s labužnickou rozkoší.

Jeptišky nepřijaly jméno Ultime; říkaly Jeanu Valjeanovi *druhý Fauvent*.

Kdyby byly svaté panny měly něco z Javertova bystrozraku, mohly si povšimnout, že vždycky, když bylo třeba obstarat pro zahradu něco venku, vycházel starší Fauchelevent, starý, neduživý, kulhavý, a nikdy ten druhý; ale buď že oči, které jsou stále jen upřeny k Bohu, nedovedou slídit, buď že se s oblibou navzájem hlídaly, nevšimly si toho.

Jean Valjean ostatně jednal moudře, že se vůbec neukazoval a nepohyboval ve městě. Javert slídil v okolí déle než měsíc.

Pro Jeana Valjeana byl klášter ostrovem obklopeným propastmi. Jeho čtyři zdi pro něho nadále znamenaly celý svět. Viděl tam dost oblohy, aby mohl být blažený, a dost často Cosettu, aby byl šťasten.

Duše mu okřívala.

Bydlil se starým Fauchelevent em v domku na konci zahrady. Baráček postavený z mizerné suti – stál ještě v roce 1845 – měl, jak víme, tři místnosti, jejichž holé zdi zely prázdnotou. Nejlepší z nich postoupil Fauchelevent Jeanu Valjeanovi, musil mu ji vnutit, Jean Valjean se marně bránil. Stěna této místnosti, mimo dva hřebíky, na které se věšely pásky s rolničkou a nůše, byla ozdobena roajalistickou bankovkou z roku 1793; byla připevněna nad krbem a zde je její přesná reprodukce:

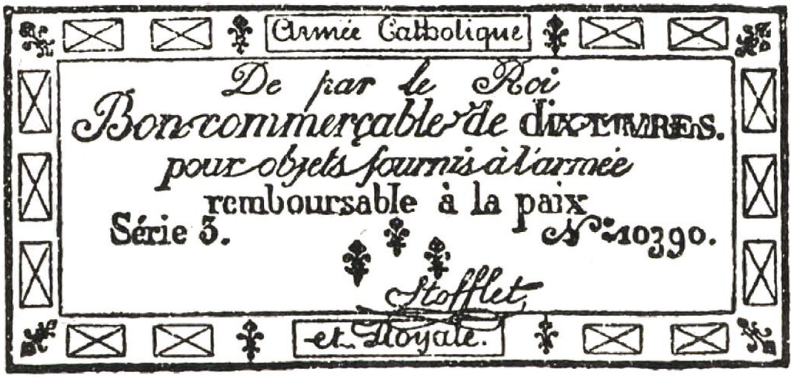

Tento vendéský asignát přibil na zeď předešlý zahradník, bývalý šuan, který zemřel v klášteře a po němž nastoupil Fauchelevent.

Jean Valjean pracoval denně v zahradě a velmi se osvědčil. Pečoval kdysi o průklest stromů a s radostí se stal zahradníkem. Vzpomínáme si, že znal nejrůznější recepty a byl zasvěcen do tajemství správného hospodaření. Nyní své znalosti uplatňoval.

V ovocném sadu byla vesměs samá pláňata; Jean Valjean je narouboval a stromy pak nesly znamenité ovoce.

Cosetta směla u něho pobýt hodinu denně. A protože sestry byly smutné a děd laskavý, dítě srovnávalo a vroucně k němu přilnulo. V povoleném čase přibíhala Cosetta k otci. Když vstoupila, naplnila domek rájem. A Jean Valjean celý zářil a cítil, jak jeho štěstí roste ze štěstí, které dával Cosettě. Při štěstí, které dáváme, okouzluje nás právě to, že se nám vrací zářivější, aniž zesláblo jako každý odlesk. Ve chvílích oddechu pozorovával Jean Valjean zdálky Cosettu, jak si hraje a běhá, a její smích rozeznával od smíchu ostatních.

Teď už se totiž dívenka smála.

Tím se i Cosettin obličejíček do jisté míry změnil. Zmizel z něho smutek. Smích, to je slunce; zahání zimu v lidské tváři.

Když přestávka skončila a Cosetta se vracela, Jean Valjean pozoroval okna její třídy, a i v noci vstával, aby se podíval na okna její ložnice.

Nevyzpytatelné jsou cesty Páně; klášter a Cosetta přispívaly k tomu, aby se v Jeanu Valjeanovi ustálilo a doplnilo dílo započaté biskupem. Je jisté, že ctnost může někdy skončit v pýše. To je most budovaný ďáblem. Jean Valjean byl možná, aniž si to uvědomoval, dost blízko k druhé straně mostu v dobách, než ho prozřetelnost zavedla do kláštera Petit-Picpus. Pokud se srovnával jen s biskupem, viděl, že ho není hoden, a byl pokorný; ale již po nějakou dobu se nyní srovnával s lidmi, a jeho pýcha klíčila. Kdo ví? Možná že by se byl pomalounku vrátil k nenávisti.

A na tomto svahu ho zadržel klášter.

Bylo to druhé místo zajetí, které poznal. V mládí, na začátku života, a později – ještě zcela nedávno – uviděl jiné místo, místo strašlivé a hrozné, jehož přísnost mu připadala jako bezpráví spravedlnosti a zločin zákona. Dnes, po zkušenostech na galejích, nahlédl do klášterního života; a maje na paměti, že v káznici byl podílníkem všeho

dění a zde v klášteře je takřka jen divákem, úzkostlivě srovnával obě místa ve svých myšlenkách.

Opírával se o rýč a sestupoval do bezedné studnice snění.

Vzpomínal na staré druhy; jak byli bídní, jak byli ubozí; vstávali za úsvitu a pracovali do noci; sotvaže je nechali vyspat; líhali na kavalcích, a bylo jim dovoleno spát na žíněnce jenom dva palce vysoké, v místnostech, kde se topilo jen v měsících nejkrutějších mrazů; nosili ohyzdné kazajky; z milosti jim bylo povoleno nosit ve velkých vedrech plátěné kalhoty a za silných mrazů vlněnou kazajku; víno a maso ochutnali, jenom když byli posláni na „těžkou práci". Žili bezejmenní, označení jen číslicemi, nebyli už vlastně nic jiného než pouhá čísla, klopili oči, tlumili hlas, žili s ostříhanými vlasy pod vyhrůžkou a v hanbě.

Potom jeho duch utkvěl na bytostech, které měl stále na očích.

Tyhle bytosti také žily s ostříhanými vlasy, se sklopenýma očima, téměř bez hlesu, ne sice v hanbě, ale vystaveny posměchu lidí, záda jim neotloukala hůl, ale ramena jim rozdírala dobrovolná kázeň. Jejich jméno mezi lidmi také zaniklo; žily jen pod přísnými církevními jmény. Nikdy nejedly maso a nikdy nepily víno; často se celé dny postily; nebyly oblečeny do červených kazajek, ale do černého vlněného rubáše – v létě příliš těžkého, v zimě příliš lehkého – a nesměly ze svého šatu nic odložit ani si k němu přiobléci. V létě nesměly nosit plátěné šaty ani v zimě vlněný přehoz; šest měsíců v roce měly na sobě žíněnou košili, která vyvolávala horečky. Nebydlily v místnostech, které se za krutých mrazů vytápěly, ale v celách, kde se nikdy nerozdělával oheň. Nespaly na žíněnkách dva palce vysokých, ale na slámě. A ani spánek jim nebyl dopřán; každou noc, sotva se po denní těžké práci trochu prospaly a zahřály, musily vstát, odebrat se na modlitby do ledové a pochmurné kaple a pokleknout oběma koleny na kameny.

V určitých dnech musily všechny ty bytosti střídavě setrvat nepřetržitě dvanáct hodin na kolenou na dlažbě anebo ležet tváří na zemi se skříženýma rukama.

Ti první byli muži: toto byly ženy.

Co spáchali ti mužové? Kradli, znásilňovali, loupili, zabíjeli, vraždili. Byli to bandité, penězokazi, traviči, paliči, zlosyni a otcovrazi.

Co spáchaly tyto ženy? Nic.

Na jedné straně loupež, podloudnictví, podvod, násilí, vilnost, vražda, všechny způsoby svatokrádeží, všechny odstíny přepadů; na druhé straně jen jedno jediné – nevinnost.

Dokonalá nevinnost, povznesená téměř k mystickému nanebevzetí, ctností tkvící ještě v zemi, kdežto svatostí unášená do nebes.

Tam šeptané doznávání zločinů. Zde hlasité, otevřené vyznávání hříchů. A jakých zločinů! A jakých hříchů!

Na jedné straně otravné výpary, na druhé nevýslovná vůně. Na jedné straně mravní mor pod dozorem, hlídaný namířenými děly, zatímco mor rozežírá nakažené tvory; na druhé straně cudný žár duší podpalovaný z nejčistšího ohniska. Tam temnota; zde stín; ale stín plný jasu a jas plný záření.

Dvě místa otroctví; na jednom místě je vyhlídka na vysvobození, zákonné hranice a potom možnost útěku. Na druhém doživotí; a jedinou nadějí v nejzazší budoucnosti je třpyt svobody, které lidé říkají smrt.

Na prvním místě je člověk připoután jenom okovy; na druhém je přikován vírou.

Co se ozývá z prvního místa? Nesmírné proklínání, skřípění zubů, nenávist, zoufalá zloba, zuřivé výkřiky proti lidské společnosti, výsměch nebesům.

Co se ozývá z druhého místa? Požehnání a láska.

A na obou místech, tak si podobných a tak odlišných, měly ty dva druhy tak různých bytostí stejné poslání – pokání.

Jean Valjean dobře chápal pokání prvních, pokání osobní, pykání za vlastní skutky. Ale nechápal pokání těch druhých – bytostí nepo-

skvrněných a nevinných; ptával se v duchu a chvěl se přitom: Z čeho se kají? Jaké je to pokání?

Hlas svědomí mu odpověděl: Pokání za jiné je projev nejbožštější lidské šlechetnosti.

Vypravujeme jen a nechceme být osobní; stavíme se na stanovisko Jeana Valjeana a tlumočíme jeho dojmy.

Před očima měl vznešený cíl sebezapření, nejvyšší vrchol dosažitelné ctnosti; nevinnosti, která odpouští lidem jejich poklesky a která je za ně odpykává; měl před očima duše, které nikdy nehřešily a které berou na sebe dobrovolnou porobu, radostně přijímají mučení a vítají tresty, aby snímaly hříchy duší, které zhřešily; viděl něžné a křehké bytosti, které svůj trestanecký úděl zdobí úsměvem odměněných.

A Jean Valjean si vzpomněl, že si troufal naříkat.

Často vstával uprostřed noci, aby slyšel vděčný zpěv těchto nevinných tvorů, které krušila řádová přísnost, a cítil, že mu stydne krev v žilách, když pomyslil na to, že ti, kteří byli po právu spravedlivě potrestáni, pozvedali svůj hlas k nebi, jen aby se rouhali, a že on sám, bídník, si troufal zahrozit Bohu pěstí.

Hluboce se zamýšlel nad nápadnou věcí, jako by slyšel varovné zašeptání prozřetelnosti, že to šplhání, přelézání ohrad, dobrodružství s nasazením života, nesnadné a krušné výstupy, všechno to úsilí, jež vyvinul, aby unikl z onoho místa pokání, podnikl jen proto, aby přišel do tohoto místa. Byl to symbol jeho osudu?

Tento dům byl také vězením a svou pochmurností připomínal stavení, z něhož uprchl, a přece ho zde něco podobného nenapadlo.

Viděl znovu mříže, závory a železné tyče, ale koho zde věznily? Anděly.

Zdi a mříže, které se ježily kolem tygrů, viděl nyní kolem oveček.

Bylo to místo pokání, a nikoliv trestu; a přece bylo ještě přísnější, ještě ponuřejší a nemilosrdnější. Ty panny se ohýbaly pod krušnějším údělem než káranci. Chladná a drsná vichřice, která zmrazila jeho

mládí, fičela zamřížovaným hrobem, v němž byli vězněni supi; a ještě ostřejší a bolestnější severák vanul holubicí klecí. Proč?

Když na ty věci myslil, celé jeho nejniternější já se kořilo tomuto mystériu vznešenosti.

Za těchto rozjímání pýcha vyvanula. Uvažoval o sobě; cítil svou ubohost a často plakal. Všechno, co se zběhlo za posledních šest měsíců, ho vracelo k biskupovým zbožným příkazům; Cosetta ho přiváděla nazpět láskou a klášter pokorou.

Někdy, navečer za šera, ve chvíli, kdy zahrada byla prázdná, ho vídali, jak klečí uprostřed stromořadí táhnoucího se podél kaple před oknem, kudy nahlédl do kláštera oné noci, kdy se sem poprvé dostal; klečel obrácen směrem, kde, jak věděl, sestra konající pokání padá na tvář a prodlévá na modlitbách. A on se také modlil, kleče takto před onou sestrou.

Zdálo se, že si netroufá pokleknout přímo před Bohem.

Všechno, co ho obklopovalo, zahrada plná míru, vonné květiny, radostně pokřikující děti, vážné a prosté ženy, mlčenlivý klášter, to všechno ho pozvolna pronikalo a jeho duši poznenáhlu prostupoval klášterní klid; vůně jeho květin, mír jeho sadů, prostota jeho žen a radostnost jeho dětí. A potom si uvědomil, že ho v nejkritičtějších okamžicích jeho života postupně přijaly dva domy Páně; první, když se před ním zavíraly všechny dveře a lidská společnost ho odstrčila, a druhý, když se lidská společnost pustila do jeho pronásledování a když se před ním znovu otvíraly galeje; tehdy si uvědomil, že bez prvního útulku by byl upadl do nových zločinů a bez druhého že by propadl trestu.

Jeho srdce jihlo vděčností a milovalo vroucněji a vroucněji.

Tak uplynulo několik roků; Cosetta dorůstala.

DÍL TŘETÍ
Marius

KNIHA PRVNÍ
Paříž pod mikroskopem

(1)
Parvulus

Paříž má dítě a les má ptáka; pták se jmenuje vrabčák; dítě se jmenuje gamén.

Spojme dva pojmy, z nichž jeden znamená výheň, druhý svítání a zakřesejme jiskry – Paříž, dětství: vyskočí z nich bytůstka. *Homuncio*, človíček, řekl by Plautus.

Tvoreček je veselý. Nejí každý den, má-li však chuť, jde večer co večer do divadla. Nemá na košili, nemá na střevíce, nemá ani střechu nad hlavou; je jako mouchy, které také nic takového nemají. Je mu sedm až třináct let, žije v tlupách, toulá se po ulicích, bydlí pod širým nebem, nosí po otci staré kalhoty, které mu sahají přes paty, po nějakém jiném tatíkovi má starý klobouk, který mu padá přes uši, má jedinou žlutě lemovanou kšandu, běhá, hledá, žebrá, povaluje se, kouří špačky, kleje jako trestanec, potlouká se po krčmách, zná se se zloději, tyká si s holkami, mluví hantýrkou, zpívá oplzlé písně, ale v srdci nemá nic špatného. To proto, že má v duši perlu, nevinnost, a perly se v bahně nerozpouštějí. Bůh chce, aby člověk byl nevinný, dokud je dítětem.

Kdyby se někdo zeptal toho obrovského města: „Kdo je to?“ odpovědělo by: „To je moje dítě.“

(2)
Některé zvláštní znaky

Pařížský gamén je trpaslík, kterého zrodila obryně.

Nepřehánějme, ten andělíček z čertovy zahrádky někdy mívá i košili, ale pak má určitě jenom jednu; někdy má střevíce, ale těm jistě scházejí podrážky; někdy má i domov, a ten miluje, neboť v něm nachází svou matku; ale dává přednost ulici, protože tam má volnost. Má své hry, své zlomyslnosti, jejichž základem je nenávidět měšťáky; má své slovní obraty; místo zemřít říká *čichat k fialkám zespoda*; má svá zaměstnání, doběhne pro fiakr, sklápí stupátka vozů, za prudkých dešťů staví přechody z chodníku na chodník, tomu říká stavět mosty, vykřikuje řeči pronesené význačnými osobami ve prospěch francouzského lidu, vyškrabuje spáry mezi dlažebními kameny; má svou měnu, všelijaké kousky mosazného plechu, jaké je možno nalézt na ulici. Tyto podivné peníze, kterým dává jméno šlupky, mají mezi dětskou čeládkou neproměnlivý a velmi pevný kurs.

Má i svou oblíbenou zvířenu, kterou v zákoutích bedlivě pozoruje: sluníčko, smrtihlava, pavouka sekáče, „čerta“, černého škvora, který hrozivě kroutí zadečkem se dvěma růžky. Má svého pohádkového netvora s šupinami na břiše, ale není to ještěrka; má bradavice na hřbetě, a přece to není ropucha; žije v děrách starých vápenek a ve vyschlých žumpách, je černý, hebký, slizký, leze jednou pomalu, jindy rychle, nevydává žádný zvuk, ale upřeně se dívá, a je tak strašlivý, že to ještě nikdo nezažil; tomu netvoru říká „hluchý“. Je to náš mlok. Hledat hluché mezi kamením je radost, která patří mezi radosti obávané. Jinou zábavou je rychlé nazdvihování kamenů a pohled na sviňky. Každá část Paříže se nějak proslavila. V ohradě uršulinek jsou škvoři, v Panteonu stonožky, pulci žijí v příkopech na Martově poli.

Nápadů má to dítě jako Talleyrand. Není méně cynické, ale je poctivější. Je nadáno jakousi nečekanou bodrostí; děsí kramáře

svým bláznivým smíchem. Jeho vtip se rozpustile pohybuje mezi veselohrou a fraškou.

Pohřební průvod jde ulicí. Mezi těmi, kdo doprovázejí nebožtíka, je lékař. „Podívejme se," vykřikne gamén, „odkdypak odvádějí lékaři svou práci?" Jiný kluk je v davu. Vážný muž s brýlemi a řetízkem se pohoršené otočí: „Darebáku, právě jsi vzal mou ženu kolem pasu."

„Já že jsem něco vzal, pane? Prohledejte mě."

(3)
Je milý

Večer jde *homuncio* do divadla za několik sou, které si vždycky dovede opatřit. Jakmile překročí kouzelný práh, promění se; dosud byl gamén, teď je hógo. Divadla jsou jakési obrácené lodi, které mají podpalubí nahoře. Právě do toho podpalubí se hógo vecpe. Hógo je ke gaménovi v takovém vztahu jako noční můra k larvě; tatáž bytost, která vzlétla a vznáší se. Stačí, aby tam byl, aby zářil štěstím, hořel nadšením a radostí, aby tleskal, to se podobá mávání křídel, a už se to úzké podpalubí, zatuchlé, temné, špinavé, nezdravé, ošklivé, strašné jmenuje Ráj.

Dejte lidskému tvoru, čeho nepotřebuje, a vezměte mu, bez čeho nemůže žít, a máte gaména.

Gamén má i předtuchu spisovné krásy. Prozradíme, však s náramnou lítostí, že si nelibuje v klasické literatuře. Svou povahou je neakademický. Tak například pověstnou cudnost slečny Marsové okořenilo toto dětské bouřlivé obecenstvo trochou ironie. Gamén ji přezdíval slečna *Maková*.

Křičí, ječí, směje se, tropí si šašky, hádá se; má hadříky děcka a cáry filozofa, loví pod okapem, honí se ve stoce, ze špíny vybírá veselost, jeho verva vzrušuje křižovatky, chechtá se a kouše, hvízdá si a zpívá, tleská i nadává, vážnost Alleluja mírní pouličním

popěvkem, odezpívá vám všechny rytmy od „De profundis“ až k maškarní písničce, nalézá bez hledání, ví i co nezná, je spartánsky poctivý i v taškařině, moudrý i v pošetilosti, lyrický i v nechutnosti, na Olympu by si jistě sedl na bobek, hrabe se na smetišti a vychází z něho posetý hvězdami. Pařížský gamén je malý Rabelais.

S kalhotami není spokojen, nemají-li kapsičku na hodinky.

Diví se málo, leká se ještě méně, zpívá posměšné písničky o pověrčivých, splaskuje nabubřelé, tropí si šašky z tajemství, vyplazuje jazyk na strašidla, zbavuje poezii všeho přepjatého a karikuje epickou rozvláčnost. To však nečiní proto, že snad je prozaický; naopak; nahrazuje slavnostní vidinu fraškovitým kouzlem. Kdyby se mu zjevil Adamastor[138], řekl by gamén: „Hele, bubák!“

(4)
Může být užitečný

Paříž začíná u zevlouna a končí u gaména; to jsou dva zjevy, které žádné jiné město nesvede vytvořit: trpná pozornost, která se spokojuje díváním, a nevyčerpatelná pohyblivost; Prudhomme a Fouillou; spokojená nula a čiperný neposeda. Jediná Paříž je má ve svém přírodopisu. Celá monarchie je zosobněna v zevlounovi. Celá anarchie je v gaménovi.

Toto bledé dítě předměstí žije a roste, křiví se a přímí v utrpení a je zamyšleným svědkem společenských dějů a věcí lidských. Pokládá se za bezstarostného; ale není. Dívá se, je stále hotov k smíchu; je však také stále připraven i k něčemu jinému. Vy, kteří se jmenujete Předsudek, Klam, Hanebnost, Útisk, Zkaženost, Nespravedlnost, Fanatismus, Tyranie, dejte si pozor na zevlujícího gaména.

Synek Paříže jednou doroste.

138 Obr z Camoëšových „Lusovců“.

Z jaké hlíny je uhněten? Z jakéhokoliv bláta na ulici. Hrst země, dechnutí, a je tu Adam. Stačí, aby šel mimo Bůh. A Bůh ho nikdy neminul. Bytůstku ztvárňuje náhoda. Slovem náhoda rozumíme i trochu dobrodružství. Bude jednou tento mrňous, uhnětený z hrubé hlíny, nevědomý, nevzdělaný, rozjívený, obyčejný a sprostý, vzdělancem z Iónie či namyšleným Boióťanem? Vyčkejte, *currit rota*, kolo se točí; duch Paříže, tento démon, který plodí děti náhody a muže osudu, dokáže na rozdíl od latinského hrnčíře udělat ze džbánku ušlechtilou amforu.

(5)
Jeho hranice

Gamén miluje město, ale protože je v něm kus mudrce, miluje také samotu. *Urbis amator*, milovník městské dlažby jako Fuscus[139], *ruris amator*, fanoušek venkova jako Flaccus.

Zamyšleně bloudit, procházet se bez cíle, je pro filozofa dobrým užitím času; obzvláště v této poněkud zpotvořené končině, ošklivé, ale zvláštní a složené ze dvou tváří, jaká obklopuje některá velkoměsta, hlavně Paříž. Pozorovat předměstí znamená pozorovat obojživelníka. Tu přestávají stromy, začínají střechy, končí trávník, začíná dlažba, ustávají brázdy, začínají krámy, končí vyjeté koleje, začínají vášně, končí božský šepot a začíná lidské hlomození; to právě probouzí neobyčejný zájem.

Proto se zasněný chodec rád procházívá jakoby bez cíle na málo přitažlivých místech, kterým obyčejní lidé říkají „smutná“.

Pisatel těchto řádků se dlouho toulával za branami Paříže a tyto toulky jsou pro něho zdrojem nezapomenutelných vzpomí-

139 Postava z Horatiových „Listů“. H. sám (celým jménem Quintus Horatius Flaccus) miloval venkov.

nek. Zakrslý trávník, kamenité stezky, křída, opuka, sádra, stroze jednotvárné úhory a lada, pruhy rané zeleniny, které najednou zahlédnete v pozadí, směs divočiny a měšťanského života, rozlehlá opuštěná zákoutí, kde se hlučně cvičí bubeníci vojenské posádky a pokoušejí se napodobit válku, za dne pustiny a pelechy v noci, rozviklaný mlýn, jehož lopatky se točí po větru, kola k odvážení kamene z lomů, hospůdky přikrčené ke hřbitovu, tajemné kouzlo vysokých temných zdí čtvercovitě přerývajících nesmírné a nezměrné plochy zaplavené sluncem a plné motýlů, to všechno ho přitahovalo.

Téměř nikdo na světě nezná ta podivná místa, jako jsou Glacière, Cunette, ošklivá grenellská zeď se skvrnitými stopami kulí, Mont-Parnasse, Fosse-aux-Loups, Aubiers na břehu Marny, Mont-Souris, Tombe-Issoire, Pierre-Plate de Châtillon, kde je starý lom, v němž se teď pěstují žampiony a kde je při samé zemi jakoby nalíčeno propadliště ze ztrouchnivělých prken. Římská Campagna je pojem; pařížské okolí je jiná představa; nevidíte-li na obzoru nic než pole, domy nebo stromy, zůstáváte na povrchu; všechny tváře světa jsou boží myšlenky. Nad místy, kde venkov proniká do města, se vždycky vznáší naléhavý smutek. Tam k vám hovoří příroda a lidstvo najednou. Tam se objevuje místní původnost.

Kdo jako já bloudil samotami našich předměstí, které bychom mohli nazvat pařížským předpeklím, ten zahlédl tu a tam, na nejopuštěnějším místě a ve chvíli, kdy se toho nejméně nadál, za ubohým živým plotem nebo v rohu pochmurné zdi hlučnou skupinu bledých, zablácených, zaprášených, rozdrbaných a rozcuchaných dětí, které hrají mlýnek a ověnčily se chrpami. Jsou to drobní uprchlíci z chudých rodin. Ulice je jejich nejmilejším místem oddechu; jim patří předměstí. Tam chodí za školu. Prozpěvují si bezelstně celý repertoár nestoudných popěvků. Jsou tam, lépe řečeno, žijí tam daleko od jakéhokoli dohledu, v tiché, květnové nebo červnové průzračnosti, klečí okolo jamky v zemi, palcem cvrnkají kuličky,

hádají se o měďáky, jsou volní, šťastní a bezstarostní, ale jakmile vás spatří, vzpomenou si, že mají zaměstnání a že je třeba vydělávat na živobytí, a nabízejí vám ke koupi starou vlněnou punčochu naplněnou chrousty nebo kytici bezu. Setkání s těmito zvláštními dětmi patří k milým, ale zároveň i dojemným půvabům pařížského okolí.

Někdy jsou v hloučku chlapců také děvčátka – jsou to jejich sestry? – bezmála již mladé dívky, hubené, neklidné, mají osmahlé ruce, jsou pihovaté, na hlavách mají věnečky z žitných klasů a vlčích máků, jsou veselé, roztěkané a bosé. Některé sedí v obilí a pojídají třešně. Večer slyšíte jejich smích.

Ty skupiny dětí, zahlédnuté v teplém osvětlení poledního slunce nebo v soumraku, zaujmou trvale fantastu a jako vidění se mísí s jeho snem.

Paříž, střed, předměstí, obvod; to je pro ty děti celý svět. Nikdy se neodváží dále. Nemohou uniknout pařížskému ovzduší, jako se ryba nemůže dostat z vody. Pro ně po dvou mílích cesty za městem už nic není. Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Ménilmontant, Choisy-le-Roi, Billancourt, Meudon, Issy, Vanvres, Sèvres, Puteaux, Neuilly, Gennevilliers, Colombes, Romainville, Chatou, Asnières, Bougival, Nanterre, Enghien, Noisy-le-Sec, Nogent, Gournay, Drancy, Gonesse jsou místa, kde končí vesmír.

(6)
Trochu historie

V době, kdy se odehrávají události této knihy a která ostatně není tak vzdálená, nebyl jako dnes na každém rohu ulice strážník, (dobrodiní, které není kdy rozebírat), zato byly v Paříži spousty toulavých dětí. Statistiky uvádějí průměrně dvě stě šedesát dětí bez přístřeší, které tehdy sebrala policie ročně při pochůzkách na volných místech, na staveništích a pod oblouky mostů. Jedno

z těch hnízd, jehož pověst se dochovala až do našich časů, bylo kolébkou „tuláků z Arcolského mostu“. Toulavé děti jsou ostatně nejstrašnějším příznakem společenských poměrů. Všechny mužovy zločiny mají počátek v toulkách chlapce.

Vylučme Paříž. V určité míře, a nedbáme-li na podrobnost, kterou jsme právě připomněli, je výjimka správná. Zatímco v každém jiném velkém městě je toulavé dítě ztraceným člověkem, zatímco téměř všude je dítě, které je odkázáno samo na sebe, zpustlé a propadlé osudným vlnám neřesti, která v něm pohlcuje poctivost a svědomí, je pařížský gamén, a to tvrdíme s důrazem, vnitřně téměř nedotčený, i když je na povrchu hrubý a drsný. Je to vlastnost, na kterou rádi poukazujeme a která se objevuje v úžasné poctivosti našich lidových revolucí; myšlenky, které jsou v pařížském vzduchu, vyvolávají podobnou neporušitelnost, jako sůl v mořské vodě. Vdechováním Paříže si uchováváme duši.

To, co zde říkáme, nikterak nezmenšuje lítost, kterou pocítíme, kdykoliv potkáme některé z těch dětí, kolem nichž jako bychom viděli poletovat zpřetrhaná rodinná pouta. V dnešní ještě tak nedokonalé civilizaci nebývá neobvyklým zjevem, že se zlomky rodin rozplývají v temnotě, že rodiče vůbec nevědí, co se stalo s jejich dětmi, a nechávají svou krev zapadnout na veřejné ulici. Odtud temné existence. Ta smutná věc si vynutila rčení, „být vyhozen na pařížskou dlažbu“.

Povězme mimochodem, že stará monarchie proti zanedbávání dětí nic nepodnikala. Trochu tuláctví a cikánství v nízkých třídách vyhovovalo vysokým a posloužilo mocným. Odpor k vyučování dětí z lidu byl zásadou. K čemu polovičatě osvícené lidi? To bylo heslem. Dítě toulavé je dítě nevědomé.

Ale monarchie někdy děti potřebovala, a tehdy je sbírala na ulici.

Za Ludvíka XIV., abychom nešli příliš daleko, chtěl král, a vším právem, zřídit loďstvo. Nápad to byl dobrý. Podívejme se však, jak byl proveden. Jaképak loďstvo, nemá-li kromě lodí s plachtami,

které jsou hříčkou větrů, a vlečných korábů, i jiné lodě, které by byly poháněny, ať veslem nebo parou, a pluly tam, kam je jim přikázáno; galéry byly tehdy tím, čím jsou dnes parníky. Bylo proto třeba galér; ale galéru pohání jenom galejník; bylo tudíž třeba galejníků. Colbert poručil provinčním správcům a parlamentům, aby sehnali co největší počet trestanců. Úřady úslužně vyhověly. Muž před procesím nesmekl, byl tedy zjevně hugenot; poslali ho na galeje. Našli na ulici chlapce; protože mu bylo patnáct let a nevěděl, kam hlavu složit, poslali ho na galeje. Jak slavná vláda! Jak veliké století!

Za Ludvíka XV. se v Paříži ztrácely děti; policie je unášela a nikdo nevěděl, k jakým tajemným účelům. Lidé si s hrůzou šeptali strašné domněnky o rudých lázních krále. Barbier[140] mluví o těchto věcech docela bez přetvářky. Stávalo se, že policisté v honbě za dětmi chytili dítě, které mělo rodiče. Zoufalí otcové pospíšili za policisty. V tomto případě zasáhl parlament a dal pověsit – koho? Snad policisty? Nikoliv. Otce.

(7)
Gamén by mohl mít místo v kastovnictví Indie

Gaménové jsou bezmála kastou. Možno říci: není gaménem každý, kdo by chtěl.

Slovo *gamén* bylo poprvé vytištěno a tím přešlo z lidové mluvy do spisovného jazyka v roce 1834. Zjevilo se v knížce nazvané *Claude Gueux*[141]. Pohoršení bylo velké. Slovo se ujalo.

Důvody, pro které se gaméni navzájem respektovali, jsou velmi různé. Znali jsme jednoho, kterého si vážili a jemuž se obdivovali proto, že viděl, jak z vrcholu notredamské věže spadl člověk; jiného

140 Ve svém „Deníku“ (1847–56).

141 Hugův román z r. 1834.

proto, že se mu podařilo proniknout do zadního nádvoří, kde byly právě uloženy sochy z dómu Invalidů, a že z nich „štípl“ kus olova; třetího proto, že viděl, jak se překotil dostavník; a jiného proto, že „se znal“ s vojákem, který by byl málem vypíchl měšťanovi oko.

To vysvětluje výkřik pařížského gaména, hlubokou moudrost, které se nezasvěcenec směje, aniž mu rozuměl: *„Propánakrále, to mám smůlu! Ještě jsem nikoho neviděl spadnout z pátého!“*

Stejně dobrá je odpověď venkovana: „Tatíku, žena vám zemřela; pročpak jste neposlal pro lékaře?“ – „Co si myslíte, pane; my chuďasové si umíráme sami.“ Jako je v této odpovědi obsažena všechna trpnost sedláka, v jiném odseknutí je zas všechna svobodomyslná anarchie předměstského kluka: K smrti odsouzený naslouchá v popravní káře zpovědníkovi. Dítě Paříže zvolá: „Ten je pálený, leze ke křížku!“

Přídavek smělosti, když jde o náboženství, zvyšuje gaménovu sebeúctu. Je důležité být svobodomyslný.

Být přítomen popravě patří k jeho povinnostem. Uličníci ukazují na gilotinu a smějí se. Dávají jí všelijaké přezdívky: Konec polévky – bručounka – matka Azuru – poslední sousto atd. atd. Aby o nic nepřišli, lezou na zdi, šplhají na balkóny, na stromy, zavěšují se na mříže, chytají se komínů. Gamén je rozeným pokrývačem právě tak jako námořníkem. Jemu nenažene strachu ani střecha, ani stožár. Žádná podívaná se nevyrovná náměstí Grève, kde se popravovalo. Populární jména jsou Sanson[142] a abbé Montès. Pokřikují na odsouzence, aby mu dodali odvahy. Často se mu obdivují. Gamínský poeta Lacenaire, vida statečně umírat hrozného Dautuna, vyřkl slova, v nichž je celá budoucnost: „Žárlím na něho!“ Mezi gamény není znám Voltaire, ale zločinec Papavoine. Politiky i vrahy strká do jednoho pytle. Ctí tradici posledního ustrojení. Vědí, že Tolleron[143]

142 Pařížský kat.

143 Člen tajného spolku teroristů.

měl dělnickou čepici, Avril[144] vydří čapku, Louvel[145] kulatý klobouk a že starý Delaporte byl lysý a bez klobouku, že Castaing[146] byl růžovoučký a hezoučký, že Bories[147] měl romantickou kozí bradku, že Jean Martini si ponechal šle a že Lecouffé se hádal s matkou. *„Nevyčítejte si, kdo to spískal,“* křikl na ně jakýsi gamén. Jiný, příliš malý, si v davu vyhlédne svítilnu na nábřeží a šplhá na ni, protože chce vidět převoz Debackera. Strážník, který tam má službu, vraští obočí. „Nechte mě tam vylézt, pane strážníku,“ prosí gamén. A aby ho obměkčil, dodává: „Já nespadnu.“ – „Na tom mi houby záleží,“ odpovídá strážník.

Mezi gamény je památná událost důležitou věcí. Svrchovaný obdiv si vysloužil chlapec, který se řízne „až na kost“.

Pěst slušně dopomáhá k úctě. Gamén velmi rád říká: „Mám pořádnou sílu, jen si nemysli.“ Levičák je hoden závisti. Šilhání zjednává respekt.

(8)
Milé slovíčko o posledním králi

V létě se gamén proměňuje v žábu a k večeru se u Slavkovského a Jenského mostu vrhá z uhelných vleků a z loděk pradlen střemhlav do Seiny, nedbaje přitom nejzákladnějších příkazů studu a policie. Protože strážníci ustavičně číhají, došlo k vrcholně dramatické situaci, která dala vznik bratrskému a památnému zvolání; bylo nejznámější v roce 1830 a gamén jím varoval gaména; skanduje se

144 Zloděj a vrah.

145 Vrah vévody berryjského.

146 Travič.

147 Jeden ze čtyř „larochellských seržantů“ (stateční karbonáři popravení 1822 v Paříži).

jako Homérův verš s náznakem melodie téměř nevyjádřitelné jako eleusijský nápěv při oslavách Athény, a shledáš v něm příbuznost s antickým Evoe. Tu jej máte:

„Héj, Pepí, héj! Je tu fízl, vem roha a ztrať se!“

Někdy ten usmrkánek – tak si sám říká – dovede číst; někdy dovede také psát, ale vždycky dovede čmárat. Neváhá – bůhvíjakým záhadným vzájemným poučováním – osvojit si všechny dovednosti, které mohou přispět k všeobecnému blahu; od 1815 do 1830 napodobil hudrování krocana; od 1830 do 1848 čmáral po zdech hrušku[148], jednou večer se vracel Ludvík Filip pěšky domů a viděl kluka, jak se potí a vytahuje na špičky, aby na jeden z pilířů neuillyské brány namaloval obrovskou hrušku. S dobrosrdečností, kterou zdědil po Jindřichu IV., pomohl král gaménovi hrušku dokreslit a se slovy: *„Tady je také hruška“* dal dítěti louisdor. Gamén miluje povyk. Libuje si ve stavu pobouření. Nemá rád „faráře“. Jednou v Univerzitní ulici dělal jeden z těch kluků dlouhý nos na vrata domu číslo 69. „Proč to děláš právě na tato vrata?“ zeptal se ho mimojdoucí občan. Dítě odpovědělo: „Je tam farář.“ A skutečně tam bydlil papežský nuncius. Přes všechno své voltairiánství se však stane ministrantem, naskytne-li se mu příležitost, a potom uctivě přisluhuje při mši. Jsou stále dvě věci, v nichž je Tantalem a po nichž stále touží, ale nikdy jich nedosahuje: chce svrhnout vládu a dát si přešít kalhoty.

Gamén zná dokonale všechny městské strážníky a dovede je vždycky označit přezdívkou. Vypočítává je na prstech. Studuje jejich zvyky a každého si oznámkuje. Čte v duších policistů jako v otevřené knize. Bez váhání a dlouhého uvažování vám řekne: „Ten a ten je *zrádce*; onen je zlý; ten je *dobrák*; ten je *směšný*“ (všechna ta slova: zrádce, zlý, dobrák, směšný, mají v jeho ústech zvláštní význam) – „ten si myslí, že Nový most patří jemu, a brání *lidem* procházet se po římse za zábradlím; ten rád tahá *lidi* za uši“ atd. atd.

148 Karikatura Ludvíka Filipa.

(9)
Starý duch Galie

Něco z toho kluka bylo v Molièrovi, dítěti tržnice; a také v Beaumarchaisovi. Gaménství je odstín galského ducha. Je-li smíšeno se zdravým rozumem, dodává všemu důraz jako alkohol vínu. Někdy je však na závadu. Homér pořád mele svou, budiž; o Voltairovi by se mohlo říci, že povykuje jako chlapec. Camille Desmoulins[149] pocházel z předměstí. Championnet[150], který napadal zázraky, byl dítětem pařížské dlažby; zamlada kropíval sloupoví kostela Saint-Jean-de-Beauvais a Saint-Étienne-du-Mont a rozuměl si dostatečně s ostatky svaté Jenovéfy, aby mohl poroučet krvi svatého Januaria.

Pařížský gamén je uctivý, ironický a drzý. Má špatné zuby, protože je špatně živený, a má pořád něco se žaludkem; má krásné oči, protože je vtipný. I před Jehovou by vyskákal po jedné noze schody do ráje. Dovede se prát. Jeho růst nezná překážek. Hraje si ve strouze, ale rázem se vztyčí, jakmile zvětří bouřku; jeho drzost nevyprchá ani v dešti kulí; z uličníka se stává hrdina; jako malý Théban potřásá lví hřívou; bubeníček Bara byl také pařížský gamén. Volá: „Kupředu!“ jako kůň v Písmu říká: „Vah!“ a ve vteřině se z kluka stává obr.

Dítě stoky i ideálu; změřte rozpětí od Molièra k Barovi.

Jedním slovem, gamén je lidská bytost, která se baví, protože je nešťastná.

---

149 Řečník a spisovatel, novinář Revoluce.

150 Generál; dobyl za Revoluce Neapol a zřídil z ní republiku. Krev sv. Januaria v neapolské katedrále třikrát v roce vřela. Když jednou kněží chtěli zázrak vynechat, aby popudili lidi proti Francouzům, Championnet pohrozil bombardováním města a zázrak se udál.

(10)
Ecce Paříž, ecce homo[151]

Shrneme-li všechno jednou větou, je dnešní pařížský gamén tím, čím byl graeculus[152] v Římě, je to národ – dítě, které má na čele vrásku starého světa.

Gamén je půvabem národa, ale zároveň i jeho nemocí. Nemoc je nutno léčit. Jak? Světlem.

Světlo ozdravuje.

Světlo zapaluje.

Všechno ušlechtilé vyzařování lidské společnosti vychází z vědy, z písemnictví, z umění, ze vzdělávání. Vytvářejte lidi, vytvářejte lidi. Osvěťte je, aby vás zahřáli. Dříve nebo později se vnutí skvělá otázka všeobecného vzdělání s neodolatelnou silou absolutní pravdy; a tehdy ti, kdo budou vládnout pod dohledem francouzské myšlenky, budou nuceni se rozhodnout: děti Francie, nebo gaméni Paříže; plameny světla, nebo bludičky v temnotách.

Gamén znamená Paříž a Paříž znamená svět.

Paříž je totiž součet všeho. Paříž je strop lidského pokolení. Celé to zázračné město je zkratkou mrtvých i živých mravů. Kdo vidí Paříž, jako by viděl podnož dějin s nebem a souhvězdími nad hlavou. Paříž má Kapitol – radnici; Parthenon – chrám Notre-Dame, aventinský pahorek – předměstí Saint-Antoine, Asinarium – Sorbonnu, Pantheon – Panteon, je tu též via Sacra, posvátná cesta – bulvár Italiens, Věž větrů – veřejné mínění; a Gemonie[153] nahrazuje zesměšněním. Její majo se jmenuje hejsek, její Zátibeřan je člověk z předměstí, její hammal je trhovecký nosič, její lazzarone se

151 Ejhle Paříž, ejhle člověk.

152 Řekáček – pohrdavá zdrobnělina.

153 Schody z Kapitolu, na nichž vystavovali mrtvoly popravených, než je hodili do Tiberu.

jmenuje zloděj a její cockney se nazývá fintil. Všechno, co najdete jinde, je také v Paříži. Dumarsaisova rybářka si v ničem nezadá s Euripidovou prodavačkou bylin, Veianus, diskobolos, ožívá v provazolezci Foriosovi, Therapontigonus Miles by se mohl zavěsit do granátníka Vadeboncoeura, Damasippos, obchodník s uměleckými předměty, by byl šťasten u pařížských starožitníků, Vincennes by právě tak uvěznily Sokrata, jako by byla Agora zabásla Diderota; Grimod de la Reynière připravil poprvé roštěnku jako Curtillus mořského ježka; pod klenutím oblouku na náměstí Étoile vidíme visutou hrazdu, se kterou se setkáváme v Plautovi, polykač mečů z athénské poikilé, s nímž se sešel Apuleius, je obrazem polykače šavlí na Pont-Neuf, Rameauův synovec a příživník Curculio jsou jako dvojčata, parazit Ergasilos by se dal Aigrefeuillem přivést na hody ke Cambacérèsovi; čtyři římští šviháci, Alcesimarchus, Phoedromus, Diabolus a Argyrippus se vracejí z maškarády v Courtille v poštovním voze Labatutově; Aulus Gellius by se nezastavil déle před Congriem než Charles Nodier před Kašpárkem; Marton není tygřice právě tak, jako Pardalisca nebyla drak; šprýmař Pantolabus si dobírá v kavárně světáka Nomentana, Hermogenés je tenorem na Champs-Elysées a nedaleko něho v šaškovské čepici žebrá chudák Thrasius; dotěravec, který vás v Tuileriích chytí za knoflík kabátu, vás přiměje opakovat mu po dvou tisících letech slova Thesprionova: *quis properantem me prehendit pallio*[154]), víno suresneské směšně napodobuje víno albské; Désaugierova číše plná až po okraj si v ničem nezadá s velkým pohárem Balatronovým. Père-Lachaise vyzařuje za nočních dešťů stejnou září jako Esquilinum a hrob chuďasa zakoupený za pět franků rovná se vypůjčené rakvi otroka.

Hledejte něco, co by v Paříži nebylo. Trofoniův[155] džbánek neobsahuje nic jiného, než co najdete v Mesmerově magnetické vaničce;

154 Kdo mě to chytá za kabát, když spěchám? (lat.)

155 Boiótský bůh, věštící v lebadejských slujích, napájel tazatele z podzemních pramenů.

Ergafilas ožívá v Cagliostrovi, brahmán Vâsaphantâ se vtěluje do hraběte Saint-Germain; na hřbitově v Saint-Médard se dějí stejné zázraky jako v Umumijské mešitě v Damašku.

Paříž má Ezopa v Mayeuxovi[156] a Canidii[157] ve slečně Lenormandové[158]. Děsí se jako Delfy při záblescích věšteckého vidění; roztáčí stolečky jako Dodona třínožku. Usazuje na trůn grizetu jako Řím kurtizánu. Celkem vzato, je-li Ludvík XV. horší než Claudius, je paní Dubarryová přece jen lepší než Messalina. Paříž v nevídaném typu spojuje všechno, co už žilo a s čím jsme se již dávno setkali: řeckou nahotu, hebrejský vřed a gaskoňský vtip. Smíchává Diogena, Joba a šaška, obléká strašidlo do starých Čísel *Constitutionnelu* a vytváří Chodruca Duclose[159].

Ačkoliv Plutarchos řekl, že *tyran celkem nestárne*, přece Řím za doby Sullovy a Domitianovy slevoval a rád přiléval vodu do vína. Tiber se přeměnil v Léthé, smíme-li věřit poněkud doktrinářské chvalořeči Vara Vibisca: *Contra Gracchos Tiberim habemus. Bibere Tiberim, id est seditionem oblivisci*[160]. Paříž vypije denně milión litrů vody, ale to jí nebrání, aby příležitostně nebubnovala a nezvonila na poplach.

Ale jinak je Paříž dobré děcko. Všechno přijímá královsky: není vybíravá, pokud se týká Venuše, a její Kallipygé[161] je hotentotská; Paříž udílí milost, jen když se směje; ošklivost ji rozveseluje, znetvořenost ji rozesmává, neřest ji baví; buďte směšný, a budete si moci dovolit být směšný; ani pokrytectví – tento svrchovaný cynismus – ji nepobouří; je tak učená, že si nezacpe nos před

156 Často karikovaný hráč.

157 Římská čarodějnice.

158 Slavná věštkyně.

159 Výstředně se oblékající hejsek.

160 Proti Gracchům máme Tiber. Pít z Tiberu znamená zapomenout na svody.

161 Venuše s krásnými boky.

Basiliem a nepohoršuje se nad Tartuffovou modlitbou, zrovna tak jako Horatius nedbá Priapova škytnutí. V profilu Paříže nechybí ani jediný rys z tváře světa. Tančírna Mabile není sice místem pro polymnický tanec, ale překupnice nespustí oka z grizetky stejně jako kuplířka Staphyla číhala na pannu Planesium. Brána du Combat není římské Koloseum, ale pořádají se tam rvačky stejně divoké, jako by jim přihlížel Caesar. Syrská hostinská je snad půvabnější než matka Saguetová, ale jestliže chodil Vergilius do římské hospody, David ďAngers, Balzac a Charlet se scházeli v laciné pařížské vývařovně. Paříž vládne. Géniové zde září a kašparům se tu daří dobře. Za hromobití a blesku tudy projíždí Adonai na svém dvanáctikolovém voze; Silén tam vjíždí na oslu. Napište Silén a čtěte Ramponneau[162].

Paříž je synonymum vesmíru, Paříž jsou Athény, Řím, Sybaris, Jeruzalém, Pantin[163]. Obsahuje v zkratce kultury všech národů, ale také všechna barbarství. Paříž by se jistě hněvala, kdyby neměla gilotinu. Trocha náměstí Grève nemůže škodit. Čím by byla věčná sláva bez tohoto koření? Naše zákony se díky bohu moudře postaraly, aby krůpěje krve skapávaly na tuto masopustní maškarádu.

(11)
Posmívat se, panovat

Paříž neomezuje. Žádné město se necítilo tak nadřazeným, aby ještě zesměšňovalo ty, které si podrobuje. *Vám se líbit, Athéňané!*, zvolal Alexandros. Paříž dává více než zákony, určuje módu; Paříž vytváří více než módu, tvoří rutinu. Paříž se může tvářit hloupě, kdykoli se jí uzdá; a někdy si toho přepychu i dopřeje, a pak hloupne celý svět

162 Oblíbený písničkář.

163 Město sev. od Paříže, jeviště hrdinného odporu obránců hlavního města proti spojeneckým vojskům v r. 1814.

s ní. Potom se Paříž probudí, protře si oči a řekne: Jsem já ale hloupá! a vysměje se lidstvu do očí. Jaký zázrak je to město! Nejpodivnější věcí je, že vznešenost a fraška jsou si zde tak dobrými sousedy, že majestátnost není porušena parodií a že ústa mohou dnes rozezvučet troubu posledního soudu a zítra prostou píšťalu. Paříž se dovede svrchovaně radovat. Srší veselím a její žert třímá žezlo. Vichřice často vzniká z pošklebku. Její výbuchy, její dny slávy, její mistrovská díla, její zázraky a její epopeje sahají až na samou hranici vesmíru právě tak jako její hloupé žvanění. Její smích je sopečný kráter, který zaplaví celý svět. Její vtipy srší jako jiskry. Národům vnucuje stejně své pošklebky jako své ideály. Nejvyšší památníky lidské vzdělanosti snesou její ironii a propůjčují svou věčnost jejímu čtveráctví. Paříž je vznešená; má zázračný 14. červenec, který osvobodil svět; přísahu v Míčovně po ní opakovaly všechny národy; prožila noc 4. srpna, kdy za tři hodiny roztálo tisícileté feudální zřízení; ze své logiky činí vzpruhu jednomyslné vůle; znásobuje se ve všech formách vznešená; svou září naplňuje Washingtona, Kosciuszka, Bolivara, Botzarise, Riega, Bema[164], Manina, Lopeze[165], Johna Browna, Garibaldiho; je všude, kde se rozněcuje budoucnost; v Bostonu roku 1779, na ostrově Leonu v roce 1820, v Pešti roku 1848, v Palermu roku 1860; mocné heslo *Svobody* inspiruje americké hlasatele zrušení otroctví, pohotové k boji na přídi Harper's Ferry, vlastence v Ankoně shromážděné ve stínu Archi před Gozziho hostincem na břehu mořském; k ní se hlásí Kanaris[166]; ona zplodila argentinského revolucionáře Quirogu a italského patriota Pisacanu; svobodná Paříž vyzařuje svou velikost po celém světě; její dech to byl, který zavál Byrona do Missolunghi, aby tam umřel,

164 Maďarský generál, bojoval proti Rakušanům 1845 za svobodu Maďarska.

165 Paraguayský prezident, bojoval proti Argentině a Brazílii za osvobození své země.

166 Řecký revolucionář podobně jako Botzaris.

a Mazeta[167] do Barcelony; je tribunou pod nohou Mirabeauovou a kráterem pod nohou Robespierrovou; její knihy, divadla, umění, věda, písemnictví a její filozofie jsou příručkami všeho lidstva; má Pascala. Régniera. Corneille, Descartesa, Jean Jacques Rousseaua, Voltaira pro okamžik, Molièra pro všechna století; svůj jazyk vkládá do úst celého světa a ten se stává Slovem; v každé mysli burcuje ideu pokroku; osvobozující dogmata, která kuje, vyzbrojují celá pokolení, a z ducha jejích myslitelů a básníků, kteří se postavili do první řady od roku 1789, vyšli všichni hrdinové všech národů; to však jí nikterak nebrání, aby si nezaskotačila. Ohromný génius, kterému říkáme Paříž, mění svět svou září, zatímco uhlem načrtává Bouginierův nos na zeď Théseova chrámu a na pyramidy píše *Zloděj Crédeville*.

Paříž stále cení zuby; nevrčí-li, směje se.

Taková je Paříž. Kouř nad jejími střechami jsou myšlenky celého světa. Hromada bláta a kamení, chcete-li, ale nad tím morální bytost. Je větší než veliká, je nesmírná. Proč? Protože se odvažuje.

Odvážit se; jenom za cenu odvahy dojdeme pokroku.

Všechny ušlechtilé výboje jsou víceméně odměnou za odvahu. Aby vypukla revoluce, nestačí, aby ji Montesquieu tušil, Diderot kázal, Beaumarchais oznamoval, Condorcet vypočítal, Arouet připravil, Rousseau promyslil; bylo třeba, aby se Danton odvážil.

Výkřik: *Odvahu!* Je jako příkaz *Fiat lux*[168]! Má-li lidstvo pokročit, je třeba, aby se mu před očima stále vztyčoval vznešený příklad odvahy. Smělost oslňuje dějiny a osvětluje člověka. I jitřenka se odvažuje, když vychází. Pokoušet se, překonávat, naléhat, vytrvat, být věren sám sobě, postavit se tváří v tvář osudu, udivit záhubu, že nám nahnala málo strachu, postavit se nespravedlivé moci, stát pevně

167 Franc. lékař, vyslaný jako člen lékařské mise do Barcelony studovat mor, zemřel brzy po příjezdu do města (1821).

168 Budiž světlo (lat.).

a se vzpřímenou hlavou, to jsou příklady, jichž má národ potřebí, to je světlo, které ho rozpaluje. Stejný blesk šlehá z Prométheovy pochodně jako z Cambronnovy lulky.

(12)
Budoucnost je utajena v lidu

Pařížský lid je i v mužném věku klukem; jaké dítě, takové město; jenom proto jsme právě zkoumali orla ve vrabci.

Znovu zdůrazňujeme, že zvláště v předměstí najdeme pravé pařížské plémě; je tam čistá krev; tam je pravá jeho tvář; tam lid pracuje a trpí a utrpení a práce jsou dvě podoby člověka. Tam je nespočetné množství neznámých bytostí, tam v předměstí se hemží nejpodivnější typy od nosiče z nábřeží Rapée až k pohodnému z Montfauconu. *Fex urbis*, kvasnice města, volá Cicero; *mob*, luza, dodává pohoršený Burke; dav, množství, chátra. Ta slova lehce vyslovíte. Budiž! Co na tom? Vadí mi to, že chodí bosi? Nedovedou číst; tím hůře. Opustíte je proto? Učiníte z jejich nedostatku prokletí? Nemůže světlo proniknout davem? Vraťme se k výkřiku: „Světlo!“ a naléhavě volejme: „Světlo! Světlo!“ Kdoví zdali se neprůsvitnost nestane průsvitnou? Což nejsou revoluce proměnami? Jděte, filozofové, učte, osvětlujte, zapalujte, mluvte hodně nahlas, radostně vyběhněte na výsluní, bratřete se s náměstím, rozhlašujte dobré noviny, rozdávejte slabikáře, vyhlašujte právo, zanotujte Marseillaisu, rozsévejte nadšení, trhejte zelené dubové ratolesti! Rozvířte myšlenku. Dav je možno zušlechtit. Umějme využít nesmírné zápalnosti zásad a ctností, které se v určitých hodinách rozjiskří, vzplanou a chvějí. Použijte bosých nohou, nahých rukou, hadrů nevědomosti, poníženosti a tmy, chcete-li dobýt ideálu. Zadívejte se do lidu a vystihněte pravdu. Hoďte do tavné pece bezcenný písek, po němž šlapete, ať se tam roztaví a vaří;

promění se v nádherné křišťálové sklo, kterým Galilei a Newton objeví hvězdy.

(13)
Malý Gavroche

Asi osm nebo devět let po událostech vyprávěných v druhé části tohoto románu byl na bulváru Temple a v okolí vodárny vídán hoch, kterému bylo tak jedenáct dvanáct let; hoch by byl dosti dobře ztělesňoval načrtnutý ideál kluka; na rtech se mu smálo mládí, ale srdce měl smutné a prázdné.

To dítě strašilo v mužských kalhotech, které však nemělo po svém otci, a v ženské kazajce, kterou nemělo po své matce. Cizí lidé z dobročinnosti oblékli kluka do starých hadrů. A přece měl chlapec otce i matku. Ale otec na něho nemyslil a matka ho vůbec nemilovala. Děti jako on zasluhují soucitu více než kdo jiný, protože jsou sirotky, třebaže mají otce i matku.

Dítě se nikde necítilo tak šťastné jako na ulici. Dlažba byla pro ně měkčí než matčino srdce.

Rodiče je vykopli do světa.

Zařídilo se prostě po svém.

Byl to hlučný, bledý, mrštný, posměvačný chlapec, čilý, ale nevypadal zdravě. Toulal se, zpíval, hrál o fazole, prohledával strouhy, trochu kradl, ale jenom jako kradou kočky a vrabci, vesele se smál, když mu nadávali ničemů, ale zlobil se, když mu někdo řekl „uličníku“. Neměl přístřeší ani chléb, neměl teplo, neměl lásku, ale byl veselý, protože byl volný.

Když tyto ubohé bytosti vyrostou v muže, zachytí je téměř vždycky žernov společenského řádu a rozdrtí je; ale dokud jsou ještě dětmi, unikají mu, protože jsou malé. Všude proklouznou. Ale ať byl chlapec sebeopuštěnější, každý druhý nebo třetí měsíc

si říkal: „A teď se podívám na maminku.“ Opustil bulváry, Cirque, bránu Saint-Martin, sestoupil na nábřeží, došel na předměstí až k Salpêtrière, a kde se zastavil? Právě před domem s dvojitým číslem 50–52, který čtenář už zná, před Gorbeauovým barákem.

V této době byl barák 50–52, jindy opuštěný a věčně ozdobený cedulí: „Byty k pronajmutí“, zvláštní náhodou obydlen několika nájemníky, kteří, jak tomu v Paříži velmi často bývá, se vzájemně nestýkali. Všichni patřili k chudině, která počíná zadluženým měšťánkem a sestupuje od bídy k bídě do nejspodnějších vrstev až ke dvěma zjevům, kterými končí všechny plody civilizace, k metaři, který odklízí bláto, a hadráři, který sbírá cáry.

„Hlavní nájemnice“ z doby Jeana Valjeana už zemřela a byla nahrazena sice jinou, ale docela stejnou. Kterýsi filozof řekl: starých bab je vždycky dost.

Tato nová stařena se jmenovala paní Burgonová a v životě neprožila nic pozoruhodného kromě dynastie tří papoušků, kteří postupně vládli jejímu srdci.

Nejbídnější mezi těmi, kdo obývali barák, byla čtyřčlenná rodina: otec, matka a dvě již dost odrostlé dcery: všichni čtyři bydlili v podkrovní světnici, v jedné z oněch děr, o kterých jsme již mluvili.

Rodina byla na první pohled nápadná jenom bídou. Když otec najímal podkrovní světnici, řekl, že se jmenuje Jondrette. Krátce po přistěhování, které se podle památného výroku hlavní nájemnice podobalo stěhování ničeho, řekl Jondrette ženě, která jako její předchůdkyně byla zároveň domovnicí a metla schody: „Matko, kdyby se někdo náhodou přišel přeptat na Poláka, Itala nebo na Španěla, tak to jsem já.“

Byla to rodina lehkomyslného chuďasa. Kdykoli k nim chlapec přicházel, nacházel tam bídu s nouzí, ale bez úsměvu, což bylo ještě smutnější; tma v krbu a chlad v srdcích. Když vstupoval, tázali se ho: „Odkud přicházíš?“ Odpovídal: „Z ulice.“ Když odcházel, tázali

se ho: „Kam jdeš?“ Odpovídal: „Na ulici.“ Matka mu říkávala: „Co tu vlastně chceš?“

To dítě žilo v nedostatku něhy jako bledá rostlina vzešlá ve sklepě. Netrpělo tím a na nikoho se pro to nehněvalo. Vlastně ani netušilo, jací by jeho rodiče mohli být.

Zato matka milovala obě jeho sestry.

Zapomněli jsme říci, že se na bulváru Temple tomu chlapci říkalo malý Gavroche. Proč se jmenoval Gavroche? Snad proto, že se jeho otec jmenoval Jondrette.

Zdá se, že některé rodiny jsou pudově vedeny ke zpřetrhávání pout.

Světnice, kterou Jondrette s rodinou obýval v Gorbeauově baráku, byla poslední na konci chodby. Vedle, v jiné světnici, bydlil velmi chudý mladík, kterému říkali pan Marius.

Povězme, kdo byl pan Marius.

KNIHA DRUHÁ
Velký měšťan

(1)
Devadesát let a dvaatřicet zubů

V ulici Boucherat, v ulici Normandie a též v ulici Saintonge žijí dosud pamětníci, kteří nezapomněli na pana Gillenormanda a stále o něm rádi vyprávějí. Byl již starý, když oni byli ještě mladí. Ti, kdo se teskně dívají na neurčité hemžení stínů, kterému se říká minulost, dosud nezapomněli na siluetu z bludiště ulic v sousedství Templu, kterým byla za Ludvíka XIV. dána jména všech francouzských provincií, jako dnes dáváme novým ulicím ve čtvrti Tivoli jména všech hlavních evropských měst; postup, v němž, budiž řečeno jen tak mimochodem, je patrný pokrok.

Pan Gillenormand, jenž byl v roce 1831 ještě velmi čilý, patřil k lidem, kteří jsou zajímaví tím, že dlouho žili, a jsou zvláštní, protože se kdysi podobali všem svým současníkům, ale teď se už nepodobají nikomu. Byl to podivný stařec a každým coulem syn jiné doby, pravý a dokonalý a trochu pyšný měšťan osmnáctého století, který stavěl na odiv své měšťanství jako markýz svůj šlechtický titul. Bylo mu přes devadesát let, chodil zpříma, mluvil zřetelně, dobře viděl, hodně pil, jedl, spal a chrápal. Měl všech dvaatřicet zubů. Brýle si nasazoval jenom při čtení. Stále byl ochoten se zamilovat, ačkoliv posledních deset let tvrdil, že se již naprosto a docela zřekl žen. Říkával, že se už nemůže líbit, ale nedodával: „Jsem příliš starý“, nýbrž „jsem příliš chudý“. Říkával: „Kdybych nebyl přišel na mizinu… Ach jé!“ – Zůstalo mu jenom patnáct tisíc franků ročního důchodu. Jeho snem bylo zdědit sto tisíc franků roční renty, aby si mohl dopřát milenky. Určitě nepatřil, jak vidíme, k neduživým

osmdesátníkům, kteří mají jako pan Voltaire po celý život smrt na jazyku; to nebyla dlouhověkost nakřápnutého hrnce; tomuto veselému starci se ustavičně vedlo dobře. Byl povrchní, prudký, prchlivý. Pro každou hloupost se rozzlobil a nejčastěji docela na úkor pravdy. Když mu odporovali, zvedal hůl; tloukl lidi jako v době velkého století. Měl neprovdanou, asi padesátiletou dceru, s kterou se důkladně vypořádal, když byl rozzloben, a kterou by byl nejraději spráskal metlou. Jednal s ní, jako by jí bylo osm let. Energicky políčkoval služebnictvo a říkal: „Ach, ty mrcho!" Jeho oblíbeným zaklením bylo: *„Tisíc láter!"* Měl však také chvíle podivuhodného klidu; denně se dával holit holičem, kterému kdysi přeskočilo a jenž pana *Gillenormanda* nenáviděl; žárlil na něho pro svou ženu, hezkou a švarnou lazebnici. Pan Gillenormand se obdivoval vlastní soudnosti a prohlašoval se za velmi vtipného. Říkával: „Jsem skutečně člověk všemi mastmi mazaný; kousne-li mě blecha, hned vím, od které ženy na mě přeskočila." Nejraději měl slova: *citlivý člověk* a *příroda*. Nedával však poslednímu slovu smysl, jaký mu přisoudila naše doba, ale vplétal je po svém způsobu do drobných satir, pronášených v přátelském kroužku. Říkával: „Aby civilizace měla ode všeho trochu, poskytuje jí příroda i zábavné ukázky barbarství. Evropa má v malém formátě vzorky z Asie a z Afriky. Kočka je salonní typ tygra, ještěrka je kapesní krokodýl, tanečnice z Opery jsou růžové divošky: muže sice nesnědí, ale pořádně mu pustí žilou, anebo – ach, ty rozkošné kouzelnice! – ho promění v ústřici a potom bez milosti spolknou. Kdežto karibské divošky nechávají kosti, tanečnice odhodí jenom skořápku. To jsou naše způsoby; my nehltáme, my jen hryžeme; my je nepřipravujeme o život, my je jen chytáme do spárů."

(2)
Jaký pán, takový krám

Bydlil v Marais, v ulici Filles-du-Calvaire číslo 6. Dům mu patřil. Od těch dob byl zbourán a přestavěn a snad i číslo se změnilo v přečíslovacích revolucích, jimž jsou pařížské ulice podrobovány. Bydlil ve starém a prostorném bytě v prvním poschodí, mezi ulicí a zahradami; stěny pokojů byly zakryty goblény a beauvaiskými čalouny s výjevy z pastýřského života. Náměty stropů a stěn byly v malém opakovány na křeslech. Lůžko zakrývala široká devítidílná zástěna natřená čolamandalamským lakem. V oknech visely těžké záclony a splývaly v krásných měkkých záhybech. Zahrada, ležící přímo pod okny, se táhla až k vysokému francouzskému oknu a šlo se k ní po dvanácti až patnácti schodech, po kterých stařec čile sestupoval a vystupoval. Kromě knihovny vedle svého pokoje měl budoár, na němž si velmi zakládal; byl to milý koutek, vyzdobený nádherným zlatistým čalounem s kyticemi lilií a květů, zhotovený na galejích Ludvíka XIV., který pan de Vivonne objednal u galejníků pro svou milenku. Pan Gillenormand jej zdědil po samotářské tetě z matčiny strany, která zemřela stoletá. Byl dvakrát ženat. Jeho vystupování kolísalo mezi způsoby dvořana, kterým nikdy nebyl, a chováním úředníka, kterým by se byl mohl stát. Když se mu chtělo, byl veselý a dovedl i lichotit. V mládí patřil k lidem, kteří jsou stále klamáni manželkami, ale nikdy milenkami, protože jsou nejprotivnějšími manžely, ale zároveň nejroztomilejšími milenci pod sluncem. Byl znalcem malířského umění. V pokoji měl znamenitý Jordaensův portrét neznámého muže, na kterém bylo energickými tahy štětce namalováno množství podrobností, jako by se tam byly náhodou setkaly. Pan Gillenormand se neoblékal ve slohu Ludvíka XV. ani nenosil kabát z doby Ludvíka XVI., nýbrž chodil jako švihák z doby direktoria. Až do té doby se považoval za mladíka a šatil se podle módy. Jeho frak byl z jemného sukna, měl široké výložky, dlouhé šosy a velké ocelové knoflíky. K tomu nosil krátké kalhoty a střevíce

s přezkami. Ruce měl neustále v kapsách u vesty. Důrazně říkával: *Francouzská revoluce je houf banditů*.

(3)
Luc-Esprit

V šestnácti letech byl jednoho večera v Opeře poctěn zájmem dvou zralých a slavných krasavic, o kterých psal Voltaire, Camargové a Salléové. Z křížového ohně hrdinně ustoupil k malé tanečnici Nahenryové; tehdy jí bylo šestnáct let jako jemu a dosud byla naprosto neznámá; on se do ní zamiloval. Často na ni vzpomínal. Říkával: „Ach, ta byla hezká, ta malá Guimard-Guimardini-Guimardinetka, když jsem ji naposled viděl v Longchamps s nakadeřenými vlasy a tyrkysovými ozdůbkami; měla šaty barvy, kterou si oblíbilo novopečené panstvo, a nápadný rukávník." On nosil v mládí kabátec z anglického sukna, o němž rád a s nadšením hovoříval. „Byl jsem oblečen jako Turek z nejvýchodnějšího východu," říkával. Když mu bylo asi dvacet let, náhodou ho zahlédla paní de Boufflers a nazvala ho „roztomilým bláznem". Pohoršoval se nade všemi politickými a vládními výrazy a považoval je za nízké a měšťácké. Čítával *noviny, letáky, gazety*, jak říkával, a div se přitom smíchy neudusil. „Ach!" volával. „Co je to za lidi? Corbière! Humann! Casimir Périer! to jsou mi, panečku, ministři! Když si pomyslím, že jednou bude v novinách toto: Pan Gillenormand ministrem, je to legrace! Nu, jsou tak pitomí, že i to by bylo možné!" Nazýval všechno pravým, třebas i neslušným jménem a před ženami pro to neupadal do rozpaků. Hrubosti, oplzlosti i neslušnosti říkal s udiveným a uhlazeným klidem, což se tehdy považovalo za elegantní. Taková byla neotesanost jeho století. Musíme poznamenat, že doba vzletných veršů v poezii byla dobou hrubostí v próze. Jeho kmotr předpověděl, že bude geniálním mužem, a dal mu dvě významná jména: Luc-Esprit (Lukáš, Duch svatý).

(4)
Stařec, který se chce dožít stovky

V mládí dostal několik cen v gymnáziu v Moulinsu, kde se narodil, a byl ověnčen vlastní rukou vévody Nivernaise, kterému říkal vévoda Nevers. Ani konvent, ani smrt Ludvíka XVI., ani Napoleon, ani návrat Bourbonů nestačily vyhladit vzpomínku na tu slavnost. *Vévoda Nevers* zůstal pro něho velkým mužem století. „Roztomilý velmož," říkával. „A jak mu slušela modrá řádová stuha!" V očích pana Gillenormanda odčinila Kateřina II. zločin rozdělení Polska tím, že za tři tisíce rublů odkoupila od Bestuževa tajemství elixíru k výrobě zlata. To ho uvádělo v nadšení. „Zlatý elixír," vykládal, „čili Bestuževova žlutá tinktura, kapky generála Lamotta, se v osmnáctém století prodávaly za louisdor v půluncových lahvičkách; byl to neomylný prostředek proti pohromám lásky a univerzální prostředek proti Venuši. Ludvík XV. poslal dvě stě lahviček těchto kapek papeži." Byl by se jistě rozhněval, kdyby mu byl někdo řekl, že ten elixír není nic jiného než chlorid rtuťnatý. Pan Gillenormand zbožňoval Bourbony a s hrůzou vzpomínal na rok 1789; ustavičně vyprávěl, jak se uchránil před hrůzovládou a kolik chytrosti a důvtipu bylo třeba, aby mu nesťali hlavu. Jestliže některý mladík počal před ním vychvalovat republiku, zmodral a rozzlobil se tak, že div neomdlel. Často narážel na svých devadesát let a říkával: „Doufám, že neuvidím dvakrát třiadevadesátý rok." Jindy naznačoval lidem, že je přesvědčen, že se dožije sta let.

(5)
Bask a Nicoletta

Měl zvláštní teorie. Zde je jedna z nich: „Má-li muž, který vášnivě miluje ženy, manželku, o kterou nestojí, manželku, která je škaredá,

zatrpklá, legitimní, náročná, panovačná a žárlivá, je třeba jen jedné věci, aby se z toho dostal a měl svatý pokoj, a to je: ať ji nechá vést finance. Ten ústupek ho uvolní. Žena se zaměstná, vášnivě se pustí do rozhodování, prsty jí načichnou měděnkou, stará se o nájemce, napomíná sedláky, radí se s notáři, dotazuje se advokátů, navštěvuje právníky, vede pře, uzavírá smlouvy, považuje se za vládkyni, prodává, kupuje, spravuje, poroučí, uvoluje se, ustupuje od ujednané smlouvy, postupuje právo, staví, boří, mamoní a mrhá, dopouští se hloupostí, zakládá blaho rodinné i veřejné, a to ji utěšuje. Zatímco muž manželkou opovrhuje, žena cítí uspokojení, že přivádí manžela na mizinu." Pan Gillenormand promítl tuto teorii do skutečnosti, stala se jeho životním příběhem. Druhá manželka spravovala jeho jmění takovým způsobem, že panu Gillenormandovi, když jednoho krásného dne ovdověl, zbylo právě jenom na živobytí; zbývajících patnáct tisíc franků uložil do pojišťovacího ústavu, který mu dával doživotní důchod s podmínkou, že po jeho smrti tři čtvrtiny kapitálu připadnou ústavu. Souhlasil, protože mu málo záleželo na tom, aby zanechal dědictví. Ostatně se již na vlastní oči přesvědčil, že i dědické podíly mohou propadnout neblahému osudu a stát se *národním majetkem*; vždyť přece pamatoval, jak byl státní dluh zredukován na třetinu, a proto pramálo důvěřoval rejstříku státního dluhu. „Darebáctví z ulice Quincampoix[169]!" říkával. Dům v ulici Filles-du-Calvaire mu patřil, jak jsme již poznamenali. Pan Gillenormand měl k obsluze domácnosti dvě osoby: „mužského" a „ženskou". Každého nového sluhu překřtil, jakmile u něho nastoupil. Dával jim jména podle krajů, odkud pocházeli: Nîmesan, Comťan, Poitouan, Pikarďan. Jeho poslední sluha byl zavalitý, zchvácený a dýchavičný padesátník, neschopný běhat; protože však pocházel z Bayonne, říkal mu pan Gillenormand Bask. Všechny služky se u něho jmenovaly Nicoletta (i Magnonová, o které promluvíme

169 Středisko burzovních spekulací.

později). Jednou se u něho představila statná, výtečná kuchařka ušlechtilého typu domovnic. „Kolik žádáte měsíčně?“ otázal se pan Gillenormand. „Třicet franků.“ „Jak se jmenujete?“ „Olympie.“ „Dostaneš padesát franků a budeš se jmenovat Nicoletta.“

(6)
Magnonová a její dvě děti

Bolest dával pan Gillenormand najevo hněvem: zuřil, byl-li zoufalý. Měl všelijaké předsudky, ale sám si dovoloval kdeco. Pověděli jsme už, že jeho význačnou vlastností a dokonce jakýmsi vnitřním uspokojením byla snaha, aby zůstal dvorný a byl stále pokládán za dvorného. Říkal tomu „mít královskou pověst“. Královská pověst mu často vynesla podivné dary. Jednoho dne mu v košíku na ústřice přinesli baculatého novorozeného kloučka, vřeštícího, až se stavení třáslo, a zabaleného do peřinek, kterého mu přičítala služka vyhnaná před šesti měsíci. Pan Gillenormand byl tehdy dokonale zdravý čtyřiaosmdesátník. Z toho vznikly v okolí pomluvy a pohoršení. Co od něho ta poběhlice očekává? Komu chce tohle namluvit? Jaká smělost! Jaká strašná pomluva! Ale pan Gillenormand se vůbec nerozhněval. Zadíval se na miminko s roztomilým úsměvem dobráka polichoceného pomluvou a řekl na účet pomlouvačů: „Nu tak? Co na tom? Stojíte tu jako spadlí z nebe, jako byste ničemu nerozuměli. Vévoda angoulêmský, levoboček Jeho Veličenstva Karla IX., se oženil v pětaosmdesáti letech s patnáctiletou žabkou; pan Virginal, markýz Alluye, bratr kardinála de Sourdis, arcibiskup v Bordeaux, měl v třiaosmdesáti letech syna s komornou prezidentové Jacquinové, pravého syna lásky, který se stal maltézským rytířem a dvořanem; jeden z největších mužů tohoto století, abbé Tabaraud, je synem sedmaosmdesátiletého muže. Na tom není nic neobyčejného. A co bible! Nicméně prohlašuji, že tento panáček není můj. Postarejte se

o něho. On za nic nemůže.“ Pan Gillenormand se zachoval šlechetně. Ženština, která se jmenovala Magnonová, mu příštího roku poslala opět děcko. Zase to byl chlapec. Tentokrát se však pan Gillenormand vzdal. Vrátil matce oba kloučky a uvolil se platit na jejich výživu osmdesát franků měsíčně s podmínkou, že mu matka už nic podobného nepošle. Dodal: „Doufám, že matka s nimi bude dobře nakládat. Přijdu se občas na ně podívat.“ A také to činil. Měl bratra, duchovního, který byl třiatřicet let rektorem akademie v Poitiers a zemřel v devětasedmdesáti letech. *Ztratil jsem ho ještě mladého*, říkával pan Gillenormand. Jeho bratr, na něhož se málokdo pamatoval, byl snášenlivý lakomec, který byl přesvědčen, že jako kněz je povinen dávat almužnu všem chuďasům, které potká; dával jim však jenom měďáky z dob první revoluce a sou vyšlé z oběhu, takže tím způsobem našel rajskou cestu do pekel. Zato pan Gillenormand starší neskrblil almužnou a dával rád a šlechetně. Byl laskavý, prudký, dobročinný; kdyby byl býval bohatý, byl by jistě měl zálibu v nádheře. Chtěl, aby všechno, co se ho týkalo, bylo konáno velkolepě, i darebáctví. Když byl jednoho dne v dědické záležitosti finančním úředníkem hrubě a očividně ošizen, pronesl tento slavnostní výrok: „Ach, jaká špinavost! Skutečně se stydím, že si někdo může takto mazat kapsu. V tomto století se zvrhlo všechno, i lotrové. Hrome! Tak se přece neokrádá muž mého druhu. Okradli mě jako v lese, ale okradli mě ošklivě. *Sylvae sint consule dignae!*[170]“ Měl, jak jsme již dříve řekli, dvě manželky; s první měl dceru, která se neprovdala, a s druhou rovněž dceru, která zemřela v třiceti letech, provdavši se z lásky, náhodou nebo snad i jinak, za vojína, který sloužil od píky ve vojsku republiky a císařství, dostal u Slavkova kříž a u Waterloo byl jmenován plukovníkem. „To je hanba rodiny,“ říkával starý měšťan. Hodně šňupal a jeho ruka si pohrávala se zvláštním půvabem s krajkami na náprsence. V Boha věřil velmi málo.

170 Lesy by měly být hodny konzula (z Vergiliových *Zpěvů pastýřských* IV, 3).

(7)
Pravidlo: Návštěvy přijímejme jen večer

Takový byl pan Luc-Esprit Gillenormand, jemuž dosud nevypadaly vlasy, spíše šedé než bílé, sčesané za uši. Jedním slovem, byl to při všem podivínství ctihodný muž.

Z osmnáctého století měl frivolnost a vznešenost.

V prvních letech restaurace – tehdy byl pan Gillenormand ještě mladý, protože mu bylo v roce 1814 teprve čtyřiasedmdesát let – bydlil v předměstí Saint-Germain v ulici Servandoni nedaleko Saint-Sulpice. Do Marais se odstěhoval, teprve když se po dávno minulých osmdesátých narozeninách zřekl společenského života.

Jakmile unikl společnosti, zazdil se do svých zvyků. Hlavním pravidlem, od kterého nikdy neustoupil, bylo mít domovní dveře po celý den zavřené a přijímat návštěvy jakéhokoliv druhu jenom večer. V pět hodin poobědval a potom se dveře otevřely. To bylo módou jeho století, nechtěl od ní upustit. „Bílý den je holota," říkával, „a zasluhuje, aby se před ním zavřely okenice. Slušní lidé rozsvítí ducha, teprve když obzor zažehne hvězdy." Zabarikádoval se před celým světem a nebyl by snad přijal ani krále. Stará elegance jeho doby.

(8)
Dva ještě netvoří dvojici

Už jsme se zmínili, že pan Gillenormand měl dvě dcery. Byl mezi nimi rozdíl deseti let. V mládí si nebyly téměř podobny, a nejenom podle tváře, i podle povah by nikdo nehádal, že to jsou sestry. Mladší byla milá duše, nakloněná všemu, co představuje světlo, zaměstnávala se květinami, básněmi, hudbou, ustavičně se vznášela v nadpozemských výšinách, byla stále nadšená, oduševnělá a již od dětství v duchu zasnoubená neurčité postavě hrdiny. Starší

měla také svůj sen; v duchu viděla nějakého dodavatele, tlustého, ale bohatého vojenského zásobovatele, skvěle hloupého manžela, ztělesněný milión nebo prefekta; přijímání hostů na prefektuře, v předsíni sluha s premováním, oficiální plesy, slavnostní řeči na radnici, život „paní prefektové", to všechno vířilo v její obraznosti. V době, kdy byly mladými dívkami, unikaly sestry každá do svých snů. Obě měly křídla: jedna andělská, druhá husí.

Přání se nikdy doslova nesplní, alespoň ne na tomto světě. Za našich časů není na zemi ráj. Mladší se sice provdala za muže svých snů, ale zemřela. Druhá zůstala svobodná.

Ve chvíli, kdy tato žena vstupuje do našeho příběhu, je už upejpavou zestárlou ctností, která se nedovede pro nic nadchnout, ženou s nejšpičatějším nosem a nejtupějším duchem, s jakými se lze sejít. Charakteristická podrobnost: vyjma nejužší rodinný kroužek nikdo neznal její křestní jméno. Říkalo se jí jenom slečna *Gillenormandová starší.*

V pokrytectví a přetvářce by byla předčila každou miss. Byla stydlivá až do krajnosti. Měla strašnou vzpomínku; jakýsi muž spatřil jednou její podvazek.

Stáří její neúprosnou stydlivost jenom zvětšilo. Její šáteček na ramenou nebyl nikdy dost neprůhledný a nikdy dost vysoko uvázaný. Dávala množství zapinadel a špendlíků tam, kam nikoho ani nenapadlo pohlédnout. Stydlivost má tu vlastnost, že rozestavuje tím více stráží, čím méně je pevnost ohrožena.

A přece – ať si čtenář sám objasní záhadu té staré nevinnosti – nechala se bez námitek políbit hulánským důstojníkem, který byl jejím prasynovcem a jmenoval se Théodule.

Ale ani tato přízeň k hulánovi ji nepřipravila o přezdívku „upejpalka", již jsme jí přiřkli. Ve slečně Gillenormandové bylo těžko se vyznat. Upejpavost je půl ctnost, půl neřest.

Jako vybraný doplněk spojovala slečna upejpavost s pobožnůstkářstvím. Byla členkou bratrstva Panny Marie; při některých

slavnostech nosila bílý závoj, mumlala zvláštní modlitby, uctívala „nejsvětější krev“ a „nejsvětější srdce“, celé hodiny rozjímala před oltářem rokokově jezuitského slohu v kapli, kam obyčejní věřící nesměli, a její duše tam vzlétala mezi mramorové obláčky a velké paprsky z pozlaceného dřeva.

Měla přítelkyni z bratrstva, starou pannu, jako byla sama, slečnu Vauboisovou, naprosto tupou, vedle které si slečna Gillenormandová radostně připadala jako veleduch. Mimo to, že dovedla odříkat Beránku boží a Zdrávas Maria, uměla slečna Vauboisová připravovat nejrůznější zavařeniny. Slečna Vauboisová byla dokonalou představitelkou svého druhu, byla hermelínem pošetilosti bez jediné poskvrnky rozumu.

Povězme ještě, že slečna Gillenormandová stářím spíše získala, než ztratila. Tak tomu bývá u pasívních povah. Nikdy nebyla zlomyslná, což je jakousi relativní dobrotou; čas ostatně otupuje hrany, a tak slečna během let zjemněla. Byla smutná, ale sama tajemství svého chmurného smutku nerozuměla. V celé její bytosti jako by ustrnul dokonávající život, který nikdy nezačal.

Vedla otcův dům. Pan Gillenormand měl u sebe dceru jako biskup Lidumil sestru. Podobná hospodářství starce a staré panny nejsou nikterak vzácná a pohled na dva věchýtky, které se navzájem podpírají, bývá vždy dojemný.

Mezi starcem a starou pannou vyrůstal v tomto domě ještě chlapec, který se v přítomnosti pana Gillenormanda stále třásl a mlčel. Pan Gillenormand na dítě mluvil vždycky jenom přísným hlasem, a někdy i s pozdviženou holí: *„Sem, panáčku! – Pojďte sem, klacku, uličníku! – Odpovězte, hlupáku! – Ať vás tu nevidím, ničemo!“* atd. atd. Zbožňoval ho.

Byl to jeho vnuk. S tím dítětem se ještě sejdeme.

KNIHA TŘETÍ
Děd a vnuk

(1)
Staromódní salón

Dokud pan Gillenormand bydlil v ulici Servandoni, navštěvoval několik velmi dobrých a velmi vznešených salónů. Přijímali ho tu, třebas byl měšťan. Dokonce ho vyhledávali a velice si ho vážili, protože měl dvojnásobnou dávku duchaplnosti – především tu, kterou skutečně měl, a potom onu, kterou mu přičítali. Nechodil nikam, kde by nebyl mohl hrát první housle. Jsou lidé, kteří chtějí mít stůj co stůj vliv a žádají, aby se společnost obírala jenom jimi; tam, kde nemohou být proroky, hrají si na šprýmaře. Ale pan Gillenormand nebyl člověk tohoto druhu; za uznání v roajalistických salónech, které navštěvoval, nemusil platit sebeúctou. Byl všude prorokem. Stávalo se mu často, že se postavil panu de Bonald[171] a dokonce se ozval i proti panu Bengy-Puy-Vallée[172].

Kolem roku 1817 trávíval pravidelné dvě odpoledne v týdnu v nedalekém domě v ulici Férou, u paní baronky T., ctihodné a vážené dámy, jejíž manžel byl za Ludvíka XVI. francouzským vyslancem v Berlíně. Baron T., který se za svého života vášnivě oddával extázím a magnetickým viděním, zemřel v cizině jako zchudlý emigrant a zanechal jen deset svazků rukopisu, svázaného do červeného safiánu a se zlatou ořízkou. Byly to velmi zajímavé vzpomínky na Mesmera a jeho nauku. Paní baronka T. neuveřejnila tyto memoáry, protože jí to nedovolila důstojnost; žila z malé renty, která bůhvíjak

171 Spisovatel a filozof.

172 Poslanec Ústavodárného shromáždění, krajský rada.

přežila bouřlivé doby. Paní de T. žila v chudobné, ale vznešené a hrdé odloučenosti ode dvora, od té velmi smíšené společnosti, jak říkávala. Několik přátel se dvakrát týdně shromažďovalo u jejího vdovského krbu a tvořilo ryze roajalistický salón. Pili čaj a podle toho, jaký vál vítr – elegický nebo dithyrambický –, vzdychali nebo křičeli hrůzou nad stoletím, nad chartou, nad buonapartisty, nad zneuctěním modré stuhy tím, že řád Sv. Ducha dávají měšťanům, nad jakobínstvím Ludvíka XVIII., a docela šeptem se obírali nadějemi, které vzbuzoval králův bratr, pozdější Karel X.

Radostně tam vítali hanlivé písničky, v nichž se Napoleonovi říkalo Nicolas. Vévodkyně, nejjemnější a nejpůvabnější ženy světa, se rozplývaly nad popěvky namířenými zase proti účastníkům federační slavnosti:

Do kalhot si zastrčte
čouhající košili,
ať neřeknou, že vlastenci
zas bílý prapor vztyčili.

Bavili se hádankami, které pokládali za hrozné, nevinnými slovními hříčkami, o nichž si myslili, že jsou jedovaté, a konečně i čtyřveršími a distichy. Tak na mírný kabinet Dessollesův, jehož členy byli pánové Decazes a Deserre, byla spáchána tato slovní hříčka:

Pour raffermir le trône ébranlé sur sa base,
Il faut changer de sol, et de serre et de case.
(Chcete-li upevnit svůj otřesený trůn,
Vyměňte pozemek, skleník i dům.)

Nebo sestavovali seznam členů sněmovny, „té hnusně jakobínské sněmovny“, nebo řadili jména tak, že tvořila směšné věty, jako je tato: Damas, Sabran, Gouvion Saint-Cyr.[173]

V této společnosti se parodovala revoluce; rádi překrucovali a zveličovali výbuchy revolučního hněvu a zpívali své malicherné „Ça ira.“

„Ah! Ça ira! Ça ira! Ça ira!
Les buonapartisť à la lanterne.[174]

Hanlivé popěvky jsou jako gilotina; stínají lhostejně dnes tu, zítra onu hlavu. Je to jen obměna.

Ve Fualdèsově procesu, který byl veden v roce 1816, se zastávali Bastida a Jausiona, protože Fualdès byl „buonapartista“. Svobodomyslným říkali bratři a přátelé, což bylo nejhorší urážkou.

Jako mnohé smetiště, tak i salón paní baronky T. měl dva kohouty. Jedním byl pan Gillenormand, druhým hrabě Lamothe-Valois, o kterém se s jakousi úctou šeptalo: *Vždyť přece víte. To je Lamothe, známý z příběhu o náhrdelníku*[175].“ Politické strany často udílejí podivnou amnestii.

Dodejme toto: v měšťanské společnosti si málo váží toho, kdo snadno navazuje známosti; je třeba opatrně přijímat hosty; jako ubývá teploty v blízkosti těch, kterým je zima, tak se zmenšuje vážnost stykem s opovrženými lidmi. Starodávná aristokratická společnost byla povznesena nad tento zákon jako nad všechny ostatní. Marigny, bratr paní de Pompadour, navštěvoval knížete

173 Ať paní s oblíbenou šavlí přijdou nejisté.

174 Revoluční píseň měla refrén: aristokrati na lucernu (zde: To půjde! … Bonapartisté na lucernu!).

175 Hraběnka La Mothová ukradla náhrdelník obrovské ceny, který jejím prostřednictvím kardinál Rohan daroval královně, aby získal její přízeň v letech 1784–86.

Soubise. Přesto? Ne, proto. Du Barry, kmotr Vaubernierové, je vítaným hostem pana maršála de Richelieu. Tenhle svět je Olymp. Merkur i kníže Guéménée jsou tu jako doma. I zloděj sem má přístup, je-li bohem.

Hrabě Lamothe, který byl v roce 1815 pětasedmdesátiletý stařec, byl mlčenlivý a vážný, měl hranatou a chladnou tvář, dokonale zdvořilé způsoby, kabát zapjatý až k nákrčníku a veliké, stále zkřížené nohy ve zplihlých kalhotách barvy pálené sieny. Jeho obličej ladil s barvou jeho kalhot.

Hraběte Lamotha si v tomto salóně vážili pro jeho „proslulost", a co je podivné, ale pravdivé, pro jméno Valois.

Zato vážnost pana Gillenormanda byla ryzí. Byl autoritou, a ačkoliv byl lehkomyslný, měl imponující, důstojné a měšťansky hrdé chování, které však nebylo na úkor veselosti; k tomu všemu se ještě pojil jeho vysoký věk. Nikdo neprožije století bez následků. Léta mu nakonec vytvoří kolem hlavy úctyhodnou svatozář.

Kromě toho měl hromadu nápadů, které byly vykřesány ze starého kamene. Když například pruský král dosadil Ludvíka XVIII. a navštívil ho jako hrabě ruppinský, přijal ho potomek Ludvíka XIV. s nejjemnější impertinencí asi jako braniborského markraběte. Pan Gillenormand s tím souhlasil: *Všichni králové*, řekl, *kteří nejsou králi francouzskými, jsou jaksi králi provinčními*. Jednou se někdo v jeho přítomnosti otázal: „Co hrozí redaktoru časopisu Courrier français?" a jiný odpověděl: „Exekuce." Pan Gillenormand poznamenal: „Ovšem ne doma, ale na šibenici."

Podobné nápady pomáhají vybudovat společenské postavení.

Při Te Deum na oslavu návratu Bourbonů spatřil v průvodu Talleyranda a prohodil: „Podívejme se, Jeho Excellence Zlo."

Pan Gillenormand přicházíval obyčejně v doprovodu dcery, vytáhlé staré panny, které bylo tehdy něco přes čtyřicet let, ačkoliv vypadala na padesát, a malého, hezkého sedmiletého chlapce, svěžího a růžového, se šťastnýma a důvěřivýma očima, který v salóně

snad neslyšel nic jiného než šepot: „Jak je hezký! Škoda ho! Ubohý hoch!“ Bylo to dítě, o němž byla před chvílí zmínka. Říkali mu ubohý hoch, protože jeho otec byl „loirský bandita“.

Ten „loirský bandita“ byl zeť pana Gillenormanda, o němž jsme se už zmínili a kterého pan Gillenormand označoval za *hanbu rodiny*.

(2)
Rudé strašidlo doby

Kdo by si byl tehdy zajel do městečka Vernonu a prošel se po krásném monumentálním mostě, který, doufejme, bude brzy nahrazen ohavným mostem řetězovým, spatřil by hned při pohledu dolů asi padesátiletého muže s koženou čepicí na hlavě, oděného v kalhoty a kazajku z šedého sukna, na ní bylo přišito cosi zažloutlého, co kdysi bývalo červenou stužkou; na nohou měl dřeváky, byl osmahlý, pod téměř bílými vlasy měl téměř černý obličej, přes tvář se mu od čela táhla dlouhá jizva, byl sehnutý, shrbený a předčasně zestárlý, s rýčem v jedné a se zahradnickým nožem v druhé ruce se denně oháněl na zahrádce, která sousedí s mostem a tvoří s jinými řetěz na levém břehu Seiny; jsou to roztomilá zákoutí, samá květina, a dalo by se o nich říci: to jsou zahrady, kdyby byly mnohem větší, nebo: to jsou kytice, kdyby byly trochu menší. Všechny ty zahrádky sahají od řeky k domkům. Muž v krátké kazajce a dřevácích, o němž jsme právě mluvili, bydlil okolo roku 1817 v nejskrovnějším domku na nejužším pruhu země. Žil tam sám v tichu a chudobě s ženou ani mladou, ani starou, ani hezkou, ani ošklivou, ani venkovskou, ani městskou, která mu posluhovala. Kousek země, které říkal zahrada, byl pověstný po celém městě nádhernými květinami, které pěstoval. Obíral se jedině svou květnicí.

Pilnou prací, vytrvalostí, pozorností a hojným zaléváním podařilo se mu tvořit po stvořiteli a vypěstovat zvláštní odrůdy tulipánů

a jiřin, na které příroda sama nepřišla. Byl důmyslný; předstihl Soulange Bodina v zakládání malých záhonů s hlínou z vřesoviště a pěstoval vzácnou americkou a čínskou flóru. V létě býval již od svítání mezi záhony a vysekával, ořezával, plel a zaléval, chodil mezi svými květinami s výrazem dobroty, smutku a něhy, jindy se zamyslil a stával nehnutě celé hodiny, naslouchal zpěvu ptáka na stromě, štěbetání děcka v domě, nebo upíral zrak na stéblo trávy s kapkou vody, která v slunci hořela jako karbunkul. Jedl střídmě a pil více mléka než vína. K dětem byl shovívavý a trpěl, aby ho služebná hubovala. Byl tak ostýchavý, že připadal až plachý; vycházel zřídka, mluvil jenom s chuďasy, kteří zaklepali na jeho okno, a s farářem, dobrým starým abbém Mabeufem. Byl-li kdo z města nebo některý cizinec zvědav na jeho tulipány a růže a zazvonil u malého domku, otvíral s úsměvem dveře. Byl to onen loirský bandita.

Kdo by byl tehdy četl vojenské paměti, biografie, *Moniteura* a zprávy Velké armády, byl by překvapen, jak často se tam objevuje jméno Georges Pontmercy. Georges Pontmercy sloužil v mládí v saintongeském pluku. Pak vypukla revoluce. Saintongeský pluk tvořil část rýnské armády; bývalé monarchistické pluky si mohly ponechat jména provincií i po pádu monarchie a teprve roku 1794 byly spojeny v brigádu. Pontmercy se bil u Špýru, Wormsu. Neustadtu, Turkheimu, Alzey, Mohuče, kde patřil ke dvěma stům mužů, kteří tvořili Houchardův zadní voj. S jedenácti druhy ubránil starý val v Andernachu proti sboru prince hessenského a ustoupil k hlavnímu vojsku, teprve když nepřátelský kanón prolomil zeď od obruby až k náspu. Pod Kléberem se bil u Marchiennes a v bitvě u Mont-Palissel mu kartáčový náboj roztříštil rameno. Potom přešel na italské hranice a byl mezi třiceti granátníky, kteří s Joubertem hájili Tendský průsmyk. Joubert byl jmenován generálem-adjutantem a Pontmercy poručíkem. Pontmercy stál po boku Berthiera v dešti kulí v bitvě u Lodi, po níž Bonaparte prohlásil: *Berthier byl dělostřelec, jezdec i granátník*. Pontmercy viděl svého bývalého

velitele padnout u Novi ve chvíli, kdy zdvihl šavli a zvolal: „Vpřed!“ Byl přidělen se svou setninou na pinasu – lehkou pobřežní loď, která plula z Janova do kteréhosi malého pobřežního města, a narazil na sedm nebo osm anglických plachetních lodí. Janovský kapitán chtěl hodit děla do moře, ukrýt vojáky v podpalubí a proklouznout jako kupecký člun. Pontmercy dal vztyčit na vlajkový stožár národní barvy a hrdě proplul palbou anglických fregat. Úspěchem vzrostla jeho odvaha, takže o dvacet mil dále napadl a dokonce zajal velkou anglickou nákladní loď, která dopravovala vojsko na Sicílii a byla až ke stožárním špalkům nacpána lidmi a koňmi. V roce 1805 bojoval v divizi Malherově, která arcivévodovi Ferdinandovi odňala Günzburg. V dešti kulí u Wettingen zachytil do náručí smrtelně zraněného plukovníka Maupetita, který stál v čele devátého dragounského pluku. U Slavkova se vyznamenal v obdivuhodném pochodu v kolonách za nepřátelské palby. Když jízda carské gardy zničila prapor čtvrtého řadového pluku, byl Pontmercy mezi těmi, kdo se pomstili a gardu na hlavu porazili. Císař mu udělil kříž. Pontmercy byl postupně svědkem zajetí Würmsera v Mantově, Melase v Alexandrii, Macka v Ulmu. Byl v řadách osmého sboru velké armády, jemuž velel Mortier a který se zmocnil i Hamburku. Potom přestoupil k pětapadesátému řadovému pluku, bývalému flanderskému. U Jílového byl na hřbitově, kde se hrdinný kapitán Louis Hugo, strýc spisovatele této knihy, udržel po dvě hodiny jen s třiaosmdesáti muži proti náporu nepřátelské armády. Pontmercy byl jedním ze tří, kteří vyšli živi z tohoto hřbitova. Bil se u Frýdlantu. Spatřil Moskvu, potom Berezinu, Lützen, Budyšín, Drážďany, Wachau, Lipsko a soutěsky gelenhausenské; uviděl Montmirail, Château-Thierry, Craon, břehy Marny, břehy Aisny a hrozné ležení u Laonu. U Arnay-le-Duc, již jako kapitán, rozšavloval deset kozáků a zachránil ne svého generála, ale desátníka. V té šarvátce byl hodně posekán a jenom z levé paže mu vytáhli sedmadvacet úlomků roztříštěné kosti. Osm dní před kapitulací Paříže si vyměnil

službu s kamarádem a přestoupil k jízdě. Hodil se ke všemu, jako prostý voják dovedl zacházet se šavlí i s ručnicí, a stejně dobře jako důstojník velet škadroně jízdy i praporu pěchoty. Z této schopnosti, zdokonalené vojenským výcvikem, vycházejí zvláštní vojska, jako například dragouni, kteří jsou současně jezdci i pěšáky. Pontmercy následoval Napoleona na Elbu. U Waterloo byl velitelem škadrony kyrysníků v Duboisově brigádě. Dobyl praporu lüneburského pluku a zbrocen krví jej složil k císařovým nohám. Když přebíral zástavu z praporečníkovy ruky, byl seknut šavlí přes obličej. Spokojený císař na něj zavolal: *Jsi plukovníkem, jsi baronem, jsi důstojníkem Čestné legie!* Pontmercy odpověděl: *Sire, děkuji vám jménem pozůstalé vdovy*. Za hodinu nato klesl v úvoze u Ohainu. A kdo tedy vlastně je Georges Pontmercy? Právě onen loirský bandita. Kus jeho života jsme už viděli. Když byl Pontmercy po bitvě u Waterloo zachráněn z ohainského úvozu, podařilo se mu dostat k armádě a vlekl se od jednoho ambulančního vozu k druhému až do loirského ležení.

Restaurace ho propustila s polovičním platem a vykázala mu pobyt ve Vernonu, totiž dala ho tam pod dohled. Král Ludvík XVIII. neuznal nic z toho, co se událo za stodenní vlády, tudíž ani jeho hodnost důstojníka Čestné legie, ani hodnost plukovníka, ani jeho baronský titul. Pontmercy však neprominul jedinou příležitost, kdy se mohl podepsat *plukovník baron Pontmercy*. Měl jediný starý modrý kabát, ale nikdy nevyšel z domu, aby si napřed nepřipjal růžici důstojníka Čestné legie. Královský prokurátor ho dal upozornit, že ho návladní požene před soud, protože „nezákonně nosí řád". Když mu ochotný prostředník vyřídil výstrahu, odpověděl Pontmercy se smutným úsměvem: „Nevím, zda neumím francouzský já, či zda jste francouzský zapomněl vy, ale jisté je, že vám nerozumím!" Pak celý týden den po dni vycházel s růžicí na kabátě. Nikdo se neodvážil ho znepokojovat. Ministr vojenství a velící generál okresu mu dvakrát nebo třikrát napsali na adresu: Pan major Pontmercy. Vracel dopisy nerozpečetěné. V té době Napoleon na Svaté Heleně

stejně nakládal s dopisy sira Hudsona Lowa, které byly adresovány generálu Bonapartovi. Pontmercy měl nakonec, nechť nám čtenář promine lidové přirovnání, stejnou slinu v ústech jako jeho císař.

Podobně kartaginští vojáci zajatí v Římě odmítali zdravit Flaminia, neboť v sobě měli trochu Hannibalova ducha.

Jednoho jitra potkal Pontmercy na vernonské ulici královského prokurátora, přistoupil k němu a otázal se: „Pane královský prokurátore, smím nosit svou jizvu?“

Dostával jen hubenou polovičku platu velitele škadrony. Najal si ve Vernonu nejmenší domek, jaký mohl nalézt. Žil v něm sám, právě jsme viděli jak. Za císařství našel mezi dvěma válkami dosti času, aby se oženil se slečnou Gillenormandovou. Starý měšťan, pobouřen až do duše, svolil s povzdechem a řekl: *K tomuhle jsou nyní donucovány i nejvznešenější rodiny*. Roku 1815 zemřela paní Pontmercyová, žena po všech stránkách obdivuhodná, ušlechtilá, vzácná a hodná svého manžela, a zanechala mu děcko. Bylo plukovníkovou radostí v jeho samotě. Ale děd vnuka panovačně žádal a prohlásil, že ho vydědí, nebude-li mu vydán. Otec ustoupil zájmu maličkého, a když mu bylo zakázáno milovat dítě, zamiloval si květiny. Vlastně se zřekl všeho, neodporoval a ani se nebouřil. Své myšlenky dělil mezi věci nevinné, kterými se zaměstnával, a věci veliké, které vykonal. Trávil čas buď tím, že se těšil, až rozkvete karafiát, nebo vzpomínal na Slavkov.

Pan Gillenormand se vůbec se zetěm nestýkal. Plukovník byl pro něho „banditou“ a Pontmercy ho oplátkou považoval za „hlupáka“. Pan Gillenormand nikdy o plukovníkovi nemluvil, až na to, že pronesl posměšnou poznámku o jeho baronském titulu. Výslovně přikázal, aby Pontmercy nikdy syna nenavštěvoval, nikdy s ním nemluvil, jinak že by ho vrátil, zavrhl a vydědil. Pro rodinu Gillenormandovu byl Pontmercy prašivou ovcí. Zamýšleli vychovat chlapce podle svého vkusu. Plukovník snad chybil, že přijal tyto podmínky, ale podrobil se jim, protože věřil, že dělá dobře a že obětuje jenom

sebe. Dědictví děda Gillenormanda nebylo velké, ale dědictví slečny Gillenormandové starší bylo značné. Neprovdaná teta byla bohatá; měla jmění po matce a syn její sestry byl jejím nejbližším dědicem.

Chlapec, který se jmenoval Marius, věděl, že má otce, ale nic víc. Nikdo o něm nemluvil. Ale ve společnosti, do níž ho dědeček vodíval, si přesto ze šeptání, nedořeknutých slov a významných pohledů domyslil leccos, a protože ponenáhlu nasákl ideami a přesvědčením, které byly, abychom přesně řekli, jeho jediným ovzduším, naučil se myslit na otce s pocitem hanby a se sevřeným srdcem.

Zatímco Marius vyrůstal, odjížděl plukovník každý třetí měsíc z Vernonu, plaše, jako trestanec uniklý z vězení, přijížděl do Paříže a postával v chrámu Saint-Sulpice v hodinu, kdy teta Gillenormandová vodila Maria na mši. Tam ukryt za pilířem, nehybný, neodvažuje se dýchat v obavě, aby se neohlédla, díval se na své dítě. Zjizvený válečník se bál staré panny.

Tak se seznámil s abbé Maubeufem, vernonským farářem. Tento důstojný kněz měl bratra, který byl zádušním starostou v chrámu Saint-Sulpice, a ten si několikrát všiml muže pozorujícího dítě, všiml si i jizvy na jeho tváři a velké slzy v jeho oku. Tento muž, jenž vypadal tak mužně a přitom plakal jako žena, zádušního starostu ohromil. Jeho podoba mu utkvěla v paměti. Když jednoho dne zajel do Vernonu na návštěvu k bratrovi, potkal plukovníka Pontmercyho na mostě a poznal muže ze Saint-Sulpice. Zádušní starosta promluvil o něm s bratrem a oba ho pod lhostejnou záminkou navštívili. Ta návštěva nebyla poslední. Plukovník byl zpočátku uzavřený, ale pomalu roztával a farář a zádušní starosta se dověděli, jak Pontmercy obětoval své štěstí budoucnosti dítěte. Farář si počal vážit plukovníka a plukovník si zamiloval faráře. Ostatně nikdo se nespřátelí a nesroste tak dobře jako starý kněz a starý voják, jsou-li si podobni v upřímnosti a dobrotě. V jádru je to týž člověk. Jeden se zasvětil vlasti pozemské, druhý vlasti nebeské; jiný rozdíl v tom není.

Dvakrát za rok, k prvnímu lednu a na sv. Jiří, psával Marius otci dopisy, které mu diktovala teta a které byly, jako by je byl opsal z nějaké předlohy; nic jiného pan Gillenormand nedovolil; otec odpovídal listy plnými něhy, ale děd je bez přečtení strkal do kapsy.

(3)
Requiescant

Salón paní de T. bylo všechno, co Marius znal ze světa. Byl jediným otvorem, kterým mohl nahlédnout do života, otvorem temným, z kterého vanul spíš chlad než teplo, spíš tma než světlo. Dítě, které při vstupu do tohoto podivného světa bylo ztělesněnou radostí a světlem, ponenáhlu zesmutnělo, a co se ještě více příčí tomuto věku, zvážnělo. Marius, ustavičně obklopený důstojnými a podivnými osobami, se kolem sebe rozhlížel s jakýmsi vážným údivem. Všechno se spolčilo, aby v něm tento úžas zvětšovalo. V salóně paní de T. byly stařičké a velmi ctihodné šlechtičny, které měly jména jako Mathan, Noé, Levis; Levis vyslovovaly jako Levi, a Cambis, jako Cambyse. Staré obličeje a starozákonní jména se v duši dítěte mísily s biblí, které se učil nazpaměť, a Mariovi, který se na ně uděšeně díval, když všechny ty ženy seděly v kroužku okolo dohasínajícího krbu, sotva osvětleny lampou se zeleným stínidlem, připadaly se svými přísnými profily, šedými nebo bílými vlasy, dlouhými staromódními šaty ponurých odstínů a řídkým slavnostním a bezmála plachým slovem ne jako ženy, ale jako patriarchové a mágové, ne jako skuteční tvorové, ale jako přeludy.

Mezi tyto přeludy se vmísilo několik kněží, častých hostů staromódního salónu, a několik šlechticů: markýz Sassenay, tajemník paní de Berry, vikomt Valory, který uveřejňoval jednorýmové ódy pod pseudonymem *Charles-Antoine*, kníže beauffremontský, který, třebaže ještě mladý, měl prokvetlou hlavu a hezkou duchaplnou

ženu, jejíž odvážně vystřižené toalety z červeného sametu se zlatým třepením poněkud plašily tmu a ponurou společnost, dále markýz Coriolis d'Espinouse, pravý Francouz, který se nejlépe vyznal v „přiměřené zdvořilosti", kníže Amendre, dobrák s laskavou bradou, a rytíř Port-de-Guy, častý host knihovny v Louvru, které se říkalo královský kabinet. Panu de Port-de-Guy, holohlavému a spíše zestárlému než starému, bylo v roce 1793 právě šestnáct let; tehdy odepřel přísahat věrnost republice a byl poslán na galeje, kde byl přikován řetězem k osmdesátiletému starci, arcibiskupu v Mirepoix, vězněnému za stejné provinění. To bylo v Toulonu. Večer měli nařízeno chodit na popraviště a sbírat hlavy a těla lidí popravených ve dne; na zádech nosívali krvácející trupy a jejich červené trestanecké kukly měly vzadu zaschlé krvavé skvrny, suché ráno a zavlhlé večer. Tyto tragické příběhy se často vyprávěly v salónu paní de T.; čím více hosté proklínali Marata, tím více tleskali Trestaillonovi. Několik poslanců nesvolávané sněmovny, pan Thibord du Chalard, pan Lemarchant de Comicourt a pověstný šprýmař pravice, pan Cornet-Dincourt, tam hrávali whist. Ferrettský justiciár s hubenými lýtky v krátkých kalhotách se někdy stavíval v tomto salónu cestou k panu de Talleyrand. Účastnil se zábav hraběte artoiského a jako pravý opak Aristotela, přikrčeného pod Kampaspou, naučil tanečnici Guimardovou lézt po čtyřech a tak ukázal staletím, že justiciár může pomstít filozofa.

Z duchovních osob tam chodíval abbé Halma, jemuž pan Larose, jeho spolupracovník v *La Foudre* (Blesk), říkával: *„Ach, komu dnes není padesát? Snad několika holobrádkům."* Potom abbé Letourneur, královský kazatel, abbé Frayssinous, který nebyl ještě ani hrabětem, ani biskupem, ani ministrem, ani pairem a nosil starou kleriku s utrhanými knoflíky, potom abbé Keravenant, farář kostela Saint-Germain-des-Prés; potom papežský nuncius, kterým tehdy byl monsignore Macchi, arcibiskup nisibiský, pozdější kardinál, který se vyznačoval dlouhým myslitelským nosem, a jiný monsignore,

jehož titul byl: abbate Palmieri, domácí prelát, jeden ze sedmi protonotářů Svaté stolice, kanovník baziliky liberské, advokát svatých, *postulatore di santi*; tento titul se týká kanonizačních záležitostí a značí asi tolik jako zpravodaj rajského oddělení; konečně se zde objevovali dva kardinálové, pan de la Luzerne a pan de Clermont-Tonnerre. Pan kardinál de Luzerne byl spisovatel a o několik roků později měl čest uveřejňovat články v *Conservateuru* vedle prací Chateaubriandových; pan de Clermont-Tonnerre byl arcibiskupem toulouským a přicházíval na letní pobyt do Paříže k svému synovci, markýzi Tonnerrovi, který byl ministrem námořnictví a vojenství. Kardinál de Clermont-Tonnerre byl malý veselý stařec, který pod vykasanou klerikou neustále ukazoval červené punčochy; jeho zvláštností byla nenávist k Encyklopedii a vášnivá obliba kulečníku, a lidé, kteří tehdy procházeli navečer ulicí Madame, kde byl Clermont-Tonnerrský palác, se zastavovali, aby slyšeli nárazy koulí a ostrý hlas kardinálův, když volal na konklávistu monsignore Cottreta, karystského biskupa *in partibus*[176]: *„Abbé, zaznamenej, mám karambol.“* Kardinál de Clermont-Tonnerre byl uveden k paní de T. svým nejlepším přítelem, panem de Roquelaure, bývalým biskupem senliským a jedním ze čtyřiceti členů Akademie. Pan de Roquelaure vynikal vysokou postavou a horlivostí v Akademii; skleněnými dveřmi sálu, sousedícího s knihovnou, kde tehdy Akademie zasedala, mohli zvědavci každý čtvrtek starého senliského biskupa pozorovat; býval vždy čerstvě napudrován, nosil fialové punčochy a obracel se ke dveřím zády asi proto, aby lépe ukázal svůj kněžský límeček. Všichni ti duchovní, ačkoliv to byli většinou spíše dvořané než služebníci církve, zvětšovali vážnost salónu baronky T., jehož šlechtický ráz potvrzovalo pět francouzských pairů; markýz Vibraye, markýz Talaru, markýz Herbouville, vikomt Dambray a vévoda valencijský. Přestože vévoda valencijský

176 V kraji (nevěřících), tj. bez vlastní diecéze (lat.).

byl knížetem monackým, tedy nezávislým panovníkem, kladl ideu Francie a pairství tak vysoko, že se na všechno díval jako Francouz. Říkával: *„Kardinálové jsou francouzští pairové Říma; lordi jsou francouzští pairové Anglie.“* Ostatně v tomto století bylo třeba, aby revoluce zasáhla do všeho, a proto byl šlechtický salón, jak jsme již řekli, ovládán měšťanem. Vládl v něm pan Gillenormand.

Zde byl výkvět a jádro bílé pařížské společnosti. Zde byl každý člověk, třebas i roajalista, podroben přísnému soudu. I nejproslulejší muž způsobí pobouření. Kdyby tam byl přišel Chateaubriand, byl by vzbudil senzaci jako Otec Duchêne.[177] Přece však se několika monarchistům, smířeným s republikou, podařilo proniknout do tohoto pravověrného kroužku a byli tam ze snášenlivosti trpěni. Hrabě Beugnot tam byl přijat k polepšení.

Dnešní „šlechtické salóny“ se již nepodobají tehdejším; předměstí Saint-Germain páchne dnes kacířstvím a roajalisté jsou demagogy, což říkáme k jejich chvále.

Protože se u paní de T. scházela vznešená společnost, vládl tam vybraný a hrdý duch s nátěrem svrchované zdvořilosti. Zvyk připouštěl všechny bezděčné vyumělkovanosti, které byly zosobněním staré, sice pohřbené, ale dosud živé vlády. Některé z těch zvyků, obzvláště ve vyjadřování, byly podivné. To, co vlastně bylo starobylostí, byl by povrchní pozorovatel považoval za maloměstské zpátečnictví. Kterési dámě se tam říkalo *paní generálka*. Oslovení *paní plukovnice* nebylo nikterak nezvyklé. Roztomilá paní de Léon – bezpochyby na památku vévodkyně longuevillské a vévodkyně chevreuské – dávala přednost tomuto oslovení před titulem princezna. Markýza Créquyová si také dávala raději říkat *paní plukovnice*.

Tento drobný vznešený svět vynašel v Tuileriích nové, vyumělkované oslovení; při hovoru s králem se říkalo král, a mluvilo se

177 Hébertův časopis, který přispěl v letech 1793–94 k rozpoutání hrůzovlády.

s ním ve třetí osobě, ale nikdo mu neřekl *Vaše Veličenstvo*, protože přímé oslovení *Vaše Veličenstvo* bylo „poskvrněno uchvatitelem".

Posuzovali tam události i lidi. Posmívali se svému století, což je zbavovalo povinnosti mu rozumět. Vzájemně se podporovali v úžasu. Podíleli se o tu trochu světla, kterou měli. Metuzalém poučoval Epimenida[178]. Hluchý vysvětloval slepému, co se děje kolem nich. Neuznávali dobu, která uběhla od pádu Koblence, a protože Ludvík XVIII. seděl z boží milosti pětadvacet let na trůně, byli emigranti právem v pětadvacátém roce své mladosti.

Všechno bylo opět uvedeno v soulad; nic nežilo přespříliš; slovo bylo sotva dechem; noviny, které psaly v souhlasu se salónem, byly moderní asi jako papyrus. V té době žili ovšem i mladí lidé, ale jako bez života. Livrejovaní sluhové v předpokojích byli přestárlí. Osoby, které se již dávno přežily, obsluhovali lidé téhož druhu. Všechno vypadalo, jako by to bylo žilo už dlouho a vzpíralo se hrobu. Jednat konzervativně, konzervativnost, konzervativec, to byl bezmála celý jejich slovník. Hlavní bylo „mít dobrou pověst". Náhledy těch ctihodných skupin měly kořennou vůni a jejich myšlenky páchly prostředkem proti molům. Byl to mumifikovaný svět. Páni byli balzamovaní, sluhové byli vycpáni slámou.

Kterási ctihodná markýza, zchudlá emigrantka, měla jenom jednu služebnou, ale stále říkala *mé služebnictvo*.

Co dělala společnost salónu paní de T.? Byla ultra.

Být ultra. To slovo snad ještě nevymizelo, ale jistě nemá význam, jaký kdysi mívalo. Vysvětleme je.

Být ultra znamená být přepjatý ve všem. Znamená útočit na žezlo jménem trůnu a na mitru jménem oltáře; znamená pronásledovat svůj vlastní stín, znamená vyhazovat zadkem ve spřežení, znamená hádat se s hranicí o stupeň tepla při upalování kacířů; znamená vyčítat modle modlářství; znamená urážet z přílišné úcty; znamená

178 Řecký filozof, který prý spal 57 let v jeskyni.

pokládat papeže za málo papežského a krále za málo královského a noc za příliš jasnou; znamená to být nespokojen s alabastrem, se sněhem, s labutí a lilií, že nejsou dosti bílé; znamená to být přívržencem tak nadšeným, že se proměníte v nepřítele věci; znamená to být tak nadšeně pro, že je člověk vlastně proti.

Duch ultra charakterizuje obzvláště první období restaurace.

Nic v dějinách se nepodobá čtvrthodince, která počíná roku 1814 a končí okolo roku 1820 nastoupením pana de Villèle, nenahraditelného muže pravice. Těch šest let bylo výjimečnou dobou; byla zároveň zářivá i chmurně zatažená, smavá i smutná, ozářená jako za úsvitu, a přece zastřená temnotou velkých pohrom, které ještě trvaly na obzoru a pomalu se nořily do minulosti. V tomto světle a stínu si malý nový i starý svět, fraškovitý i smutný, mladický i stařecký, protíraly oči; nic se tolik nepodobá probuzení jako návrat; jedna skupina se dívala na Francii mrzutě, druhá ironicky; staré dobré markýzské sovy naplnily ulice, strašidla se vrátila, aristokrati a reakcionáři, nad vším žasnoucí, stateční a vznešení šlechtici se usmívali, že jsou opět ve Francii, a plakali radostí nad návratem do vlasti a žalostí nad pádem monarchie; šlechta z dob křížových výprav neuznávala šlechtu z doby císařství, to jest šlechtický titul získaný mečem; historické rodiny ztratily smysl pro historii; synové druhů Karla Velikého opovrhovali druhy Napoleonovými. Meče si vzájemně vracely urážky; meč z bitvy u Fontenoy byl středem posměchu a haraburdím; meč z bitvy u Marenga byl nenáviděn a říkalo se mu šavle. Dávná minulost neuznávala minulost nedávnou. Nikdo neměl smysl pro velikost ani pro směšnost. Vyskytl se člověk, který Bonaparta nazval Scapinem. Dnes už ten svět nadobro vymizel. Nic, opakujme, vůbec nic z něho nezůstalo do našich časů. Když z něho vytáhneme některou postavu a snažíme se ji oživit myšlenkou, připadá nám tak cizí, jako by pocházela z předpotopního světa. Však také byla ta doba pohlcena potopou. Zmizela pod dvěma revolucemi. Jak se

myšlenky vlní a valí! Jak rychle zahlazují to, co mají zničit, a jak rychle dovedou vyhloubit hrozivé propasti!

Taková byla tvář salónu v oněch vzdálených a prostomyslných dobách, kdy pan Martainville[179] byl považován za duchaplnějšího než Voltaire.

Salóny měly svou literaturu a svou politiku. Věřilo se tam na Fiévéeho[180]. Pan Agier[181] tam platil za autoritu. Vykládali tam pana Colneta, publicistu a bukinistu z nábřeží Malaquais. Napoleon byl pro ně prostě korsický lidožrout. Později učinili ústupek době tím, že pan markýz Buonaparté, generál poručík královských vojsk, byl připuštěn do dějin.

Salóny si neuchovaly dlouho prvotní ryzost. Od roku 1818 tam začínají klíčit doktrináři, odstín, který znepokojoval. Smýšlením byli roajalisty a omlouvali se za to. Tam, kde ultra byli velmi hrdí, byli doktrináři poněkud nesmělí. Byli duchaplní; dovedli mlčet; své politické zásady přiškrobili pyšnou nadutostí; musili zvítězit. Demonstrovali, ostatně docela účelně, bílými kravatami a zapjatými kabáty. Chybou nebo neštěstím strany doktrinářů bylo, že stvořila zestárlou mládež.

Zaujímali postoje mudrců. Jejich snem bylo naštěpovat umírněnou vládní moc na zásadu absolutismu a svrchovanosti. Stavěli, a často s neobyčejnou dovedností, konzervativní liberalismus proti liberalismu bořícímu. Lidé slýchali, jak říkají: „Milost roajalismu! Prokázal nejednu službu. Vrátil nám tradici, kulturu, náboženství, úctu. Je věrný, statečný, rytířský, milující a oddaný. Slučuje, třebas nerad, novou národní velikost s věkovitou velikostí monarchie. Chybuje, že nerozumí revoluci, císařství, slávě, svobodě, mladým myšlenkám, mladým generacím, svému století. Nedopouštíme se

179 Novinář a politik.

180 Nevalný spisovatel, nièvrský prefekt.

181 Poslanec středu.

však chyby, které se on dopouští proti nám? Revoluce, jejímiž jsme dědici, musí mít pochopení pro všechno. Útočení na roajalismus je liberalismus naruby. Jaká chyba! Jaká zaslepenost! Revoluční Francie nemá v úctě historickou Francii, to jest svou matku a sebe. Po 5. srpnu se s monarchistickou šlechtou nakládá tak, jako se po 8. červenci nakládalo se šlechtou z doby císařství. Byli nespravedliví k orlovi, my jsme nespravedliví k bourbonské lilii. Lidé musí mít stále co pronásledovat. Dokážete něco, seškrábnete-li zlato z koruny Ludvíka XIV. nebo znak Jindřicha IV.? Posmíváme se panu de Vaublanc, který dal smazat ‚N' z Jenského mostu. Co vlastně udělal? To, co děláme my sami. Bouvines[182] nám patří právě tak jako Marengo. Bourbonské lilie jsou naše jako ‚N'. To je naše dědictví. Proč si je zmenšujeme? Nesmíme popírat vlast ani v přítomnosti, ani v minulosti. Proč nepřijímáme celé dějiny? Proč nemilujeme Francii celou?"

Takto doktrináři soudili a hájili roajalismus, který byl nespokojen, že je souzen, a rozzuřen, že je hájen.

Ultra poznamenali první dobu roajalismu; kongregace charakterizovala druhou. Po prudkém vzkypění následovala obratnost. Tady skončeme tuto skicu.

V průběhu tohoto vyprávění narazil spisovatel na tento podivný okamžik současné historie; byl nucen letmo k němu přihlédnout a vykreslit několik podivných postav společnosti dnes již naprosto neznámé. Učinil tak však zběžně, bez hořkosti a bez posměchu. K této minulosti se pojí milé a uctivé vzpomínky, neboť se dotýkají jeho matky. Ostatně přiznejme si, že i tento drobný svět měl svou velikost. Můžeme se pousmát, ale nemůžeme jím opovrhovat nebo jej nenávidět. To byla tehdejší Francie.

Marius Pontmercy jako všechny děti studoval všelijak. Jakmile vyšel z rukou tety Gillenormandové, svěřil ho děd důstojnému

182 Jeviště bitvy z r. 1214 v sev. Francii, v níž Filip II. August porazil něm. císaře Otu IV. a zajistil Francii nadvládu v Evropě.

profesorovi nejčistší klasické nevinnosti. Mladá, rozvíjející se duše přešla tak z výchovy staré panny do rukou pedanta. Marius dokončil gymnasium a vstoupil na právnickou fakultu. Byl fanatickým a přísným roajalistou. Málo miloval děda, jehož veselost a cynismus ho urážely. Pro svého otce se trápil.

Jinak byl Marius hoch vroucí i chladný, ušlechtilý, velkodušný, hrdý, zbožný a nadšený; byl důstojný, skoro až nepřístupný, a čistý, ba přímo plachý.

(4)
Banditův konec

Marius dokončil klasická studia právě v době, kdy se pan Gillenormand uchýlil do ústraní. Stařec se rozloučil s předměstím Saint-Germain a se salónem paní de T. a usadil se ve vlastním domě v Marais v ulici Filles-du-Calvaire. Kromě vrátného sloužila u něho komorná Nicoletta, která přišla po Magnonové, a dýchavičný a hekavý Bask, o nichž jsme již mluvili.

Roku 1827 bylo Mariovi sedmnáct let. Když se jednou večer vrátil domů, spatřil děda s dopisem v ruce.

„Marie," řekl pan Gillenormand, „zítra pojedeš do Vernonu."

„Proč?" otázal se Marius.

„Navštívíš otce."

Marius se zachvěl. Nikdy by si nebyl pomyslil, že jednou nastane den, kdy spatří otce. Nemohlo ho potkat nic tak nečekaného, tak ohromujícího, a řekněme upřímně, tak nepříjemného. Návrat nebude znamenat sblížení, ale odcizení, ne že by ho to rmoutilo, to ne, bylo mu to na obtíž.

Kromě pohnutek, plynoucích z politického odporu, byl Marius přesvědčen, že ho otec, ten rváč, jak mu říkal pan Gillenormand ve dnech smířlivé nálady, nemá rád; to bylo zřejmé; vždyť ho opustil

a ponechal jiným. Marius nemiloval, protože necítil, že je milován. „Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá," říkával si.

Byl tak překvapen, že se pana Gillenormanda ani na nic netázal. Děd pokračoval:

„Zdá se, že je nemocen. Volá tě."

Po chvilkovém mlčení dodal:

„Zítra ráno se vydej na cestu. Myslím, že ze dvora Fontaines vyjíždí v šest hodin povoz, který je večer na místě. Jeď dostavníkem. Píše, že to spěchá."

Pak zmačkal dopis a dal si jej do kapsy. Marius by byl mohl odjet večer a být u otce už ráno. Dostavník z ulice Bouloi jezdil tehdy v noci přes Vernon do Rouenu. Ale ani pana Gillenormanda, ani Maria nenapadlo se přeptat.

Druhý den za soumraku dojel Marius do Vernonu. Tu a tam už rozžehli svíčky. Prvního chodce se otázal na dům pana Pontmercyho, neboť v myšlenkách byl téhož náhledu jako restaurace a neuznával ani otcův baronský titul ani jeho hodnost plukovníka.

Označili mu byt. Zazvonil. Přišla mu otevřít žena s malou lampou v ruce.

„Pan Pontmercy?" řekl Marius.

Žena se nepohnula.

„Je zde?" otázal se Marius.

Žena přikývla.

„Mohl bych s ním mluvit?"

Žena zavrtěla hlavou.

„Ale já jsem jeho syn," ozval se Marius. „Čeká mě."

„Už vás nečeká," řekla žena.

Tu si teprve povšiml, že pláče.

Prstem ukázala na dveře nízké světnice. Vstoupil.

Ve světnici, která byla osvětlena jenom lojovou svíčkou postavenou na krbu, byli tři muži: jeden stál, druhý klečel a třetí v rubáši ležel natažený na holé zemi. Ten na zemi byl plukovník.

Druzí dva byli lékař a duchovní, který se modlil.

Plukovník tři dny stonal na zánět mozkových blan. Zachvácen zlou předtuchou napsal v prvních dnech své nemoci panu Gillenormandovi, aby mu poslal syna. Nemoc se zhoršovala. K večeru, kdy Marius přijížděl do Vernonu, začal plukovník blouznit; vstal z lůžka, nedbaje námitek služebné, a zvolal:

„Můj syn nepřichází, jdu mu naproti!“

Pak vyšel z pokoje a klesl na dlaždice chodby. V té chvíli skonal.

Zavolali lékaře a faráře. Lékař přišel příliš pozdě, farář přišel příliš pozdě. Syn také přišel příliš pozdě.

V ponurém světle svíčky byla na bledé tváři ležícího plukovníka patrna velká slza, vytrysklá z mrtvého oka. Oko již dávno nevidělo, ale slza dosud neuschla. Ta slza bylo synovo zpoždění.

Marius pozoroval muže, kterého spatřil poprvé a naposled, díval se na vážný, mužný obličej, na otevřené, ale nevidomé oči, na bílé vlasy, na statné údy, na nichž byly tu a tam patrny hnědavé čárky, rány šavlí, a jakési zarudlé hvězdičky, stopy kulí. Díval se na ohromnou jizvu; dodávala hrdinnosti tváři, do které Bůh vtiskl dobrotu. Pomyslil si, že ten muž byl jeho otcem a že je mrtev, a nijak ho to nedojalo.

Zármutek, jejž pociťoval, by ho byl naplnil před kterýmkoliv jiným mrtvým, kterého by byl spatřil.

Smutek, jímavý smutek, se vznášel v celé místnosti. Služebná v koutku naříkala, kněz se modlil a bylo slyšet, jak vzlyká, a lékař si otíral oči; i mrtvý plakal.

Lékař, kněz a služebná se dívali v zármutku na Maria, ale nepromluvili; byl jim cizí. Marius, velmi málo dojat, byl zahanben nedostatkem pohnutí a pocítil rozpaky; pustil na zem klobouk, který držel v ruce, aby se zdálo, že ho bolest zbavuje sil jej udržet.

Zároveň pocítil něco jako výčitku a opovržlivě takové počínání odsoudil. Byla to však jeho chyba? Vždyť otce nemiloval!

Plukovník nic nezanechal. Z prodeje nemovitostí sotva zaplatili pohřeb. Služebná našla kus papíru a odevzdala jej Mariovi. Toto bylo na něm napsáno plukovníkovou rukou:

„*Pro mého syna:* Císař mě jmenoval baronem na bojišti u Waterloo. Protože mi restaurace tento titul, který jsem zaplatil svou krví, odpírá, přejde na mého syna a ten bude jeho nositelem. Rozumí se, že ho bude hoden."

Na zadní straně plukovník připsal:

„V bitvě u Waterloo mi jakýsi seržant zachránil život. Ten muž se jmenuje Thénardier. Domnívám se, že v poslední době měl hostinec v některé vsi v okolí Paříže, snad v Chelles nebo v Montfermeil. Jestliže se s ním syn jednou setká, prokáže mu tolik dobra, seč bude."

Ne z oddanosti k otci, ale z nejasné úcty ke smrti, která se vždycky mohutně ozve v srdci, vzal Marius papír a stiskl jej.

Po plukovníkovi nic nezůstalo. Pan Gillenormand prodal vetešníkovi meč a stejnokroj. Sousedé vyplenili zahradu a odnesli si nejvzácnější květiny. Ostatní rostliny utlačoval plevel a trní tak dlouho, až zahynuly.

Marius zůstal ve Vernonu jenom osmačtyřicet hodin. Po pohřbu se vrátil do Paříže, pustil se do studia práv a na otce nevzpomněl, jako by byl nikdy nežil. Za dva dny byl plukovník pohřben, za tři zapomenut.

Marius nosil na klobouku smuteční pásku. To bylo všechno.

(5)
Jak je užitečné chodit na mši, aby se člověk stal revolucionářem

Marius setrvával v nábožných zvycích svého dětství. Jednou v neděli šel na mši do chrámu Saint-Sulpice, do téže kaple, kam ho teta jako

malého chlapce vodívala. Toho dne byl roztržitější a zasněnější než obvykle a nezpozoroval, že se usadil a poklekl v lavici za sloupem, na jejímž sametovém opěradle bylo napsáno: Pan Mabeuf, zádušní starosta. Sotva mše začala, přišel jakýsi stařec a řekl Mariovi:

„Pane, to je mé místo."

Marius chvatně vstal a stařec usedl do své stolice.

Po mši zůstal Marius zamyšleně stát opodál; stařec se přiblížil a řekl mu:

„Pane, žádám vás za odpuštění, že jsem vás vyrušil a že vás vyrušuji ještě v této chvíli, a protože mě jistě pokládáte za podivína, jsem nucen vám všechno vysvětlit."

„Není třeba, pane," řekl Marius.

„Ano," pravil stařec, „nechci, abyste si o mně myslil něco zlého. Víte, na tomto místě mi velmi záleží. Zdá se mi, že tady je mše lepší. Proč? Hned vám to povím. Protože jsem po deset let vždy po dvou nebo třech měsících vídal na toto místo přicházet ubohého otce, který neměl jinou možnost a příležitost spatřit svého syna; bránilo mu v tom přání rodiny. Přicházel v hodinu, kdy věděl, že přivedou syna na mši. Chlapec netušil, že jeho otec je nedaleko. Snad ani, chudáček, nevěděl, že má otce! Otec stával za tímto pilířem, aby ho nikdo nespatřil. Díval se na chlapce a plakal. Zbožňoval ho. Ubožák! Sám jsem to vídal. Toto místo je pro mne jakoby posvěceno a zvykl jsem si docházet sem na mši. Dávám mu přednost před čestnou lavicí, v níž bych mohl jako zádušní starosta sedět. Dokonce jsem onoho nešťastného pána trochu znal. Měl tchána, bohatou tetu, příbuzné a bůhvíkoho ještě, a ti všichni hrozili, že dítě vydědí, jestliže je otec vyhledá. Obětoval se, aby jeho syn byl jednou bohatý a šťastný. Vzali mu ho pro politické přesvědčení. Chápu, že je třeba mít politické přesvědčení, ale někteří lidé zacházejí příliš daleko. Můj Bože! Člověk přece ještě není netvorem, protože bojoval u Waterloo; pro tohle přece netrháme syna od otce. Byl to Bonapartův plukovník. Myslím, že je už mrtev. Žil ve Vernonu, kde mám bratra farářem,

a jmenoval se jako Pontmarie nebo Pontpercy… Měl, namouvěru, důkladnou jizvu na obličeji.“

„Pontmercy?“ řekl Marius a zbledl.

„Zcela správně, Pontmercy! Znal jste ho?“

„Pane,“ řekl Marius, „byl to můj otec.“

Starý zádušní starosta sepjal ruce a zvolal:

„Ach, vy jste to dítě! Ano, tak tomu je, dnes už je z vás muž. Nuže, milý synu, můžete říci, že jste měl otce, který vás nade všechno miloval.“

Marius nabídl starci rámě a dovedl ho až do jeho bytu. Nazítří řekl panu Gillenormandovi:

„S několika přáteli jsme si umluvili loveckou výpravu. Dovolíte, abych se na tři dny vzdálil z domu?“

„Na čtyři,“ odpověděl dědeček. „Jdi, bav se.“

Zamrkal na dceru a tiše řekl: „Milostná pletka!“

(6)
Co znamená setkání se zádušním starostou

Později uvidíme, kam Marius odešel.

Marius byl tři dny vzdálen, načež se vrátil do Paříže, šel přímo do knihovny právnické fakulty a požádal o několik ročníků *Moniteura*.

Přečetl *Moniteur*, přečetl všechno o republice a císařství, přečetl Paměti ze Svaté Heleny, vzpomínky, deníky, zprávy Velké armády, všechna prohlášení; všechno hltavě pročetl. Od první chvíle, kdy se setkal se jménem svého otce ve zprávách Velké armády, měl celý týden horečku. Navštívil generály, pod kterými Georges Pontmercy sloužil, zejména knížete H. Zádušní starosta Mabeuf, ke kterému znovu došel, mu vyprávěl o životě ve Vernonu, o plukovníkově odchodu do ústraní, o jeho květinách a samotě. Marius dokonale poznal vzácného, ušlechtilého a jemného muže, beránka ve lvím rouše, jakým byl jeho otec.

V té době se s Gillenormandovými téměř nevídal, protože pro pátrání v minulosti nemohl myslit na nic jiného. Objevoval se jen v hodinách jídla; jestliže ho hledali o chvilku později, nebyl doma. Teta bručela. Pan Gillenormand se usmíval. „Inu, přišla chvíle, kdy si všímá děvčat." Někdy stařec dodával: „U čerta! Domníval jsem se, že je to milostná pletka, ale zdá se, že je to vášeň."

A skutečně to byla vášeň.

Marius otce bezmála zbožňoval.

Zároveň se jeho myšlenkový svět podivně přetvářel. Odstavce této změny byly četné a postupné. Považujeme za důležité sledovat tato období krok za krokem a všechna je odhalovat, protože se takto za našich časů vyvíjelo mnoho duchů.

Události, do kterých nahlédl, ho zarazily.

Prvním účinkem bylo oslnění.

Republika, císařství, to byla pro něho až do této chvíle strašná slova. Republika – gilotina v soumraku; císařství – šavle ve tmě. Nahlédl do nich a tam, kde očekával temný zmatek, byl neslýchané překvapen směsí bázně a radosti, když spatřil zářit hvězdy Mirabeaua, Vergniauda, Saint-Justa, Robespierra, Camilla Desmoulinse, Dantona, a vycházet slunce, Napoleona. Nevěděl, co se s ním děje. Ustoupil oslepen jasem. Potom si pomalu, jak údiv vyprchával, zvykal na to záření, uvažoval o událostech bez závrati, zkoumal osoby bez hrůzy; revoluce a císařství se jasně zjevily jeho vizionářskému zraku; viděl, jak obě skupiny mužů a událostí vyústily ve dvou obrovských faktech: v republice, kde byla svrchovanost občanského práva vrácena lidu, a v císařství, kde byla svrchovanost francouzské myšlenky vnucena celé Evropě; viděl, jak z revoluce vzchází veliká postava lidu a z císařství veliká postava Francie. S poctivým svědomím si řekl, že to všechno bylo dobré.

Nepovažujeme za nutné vyjmenovat zde všechno, co opominul v oslnění prvního, až příliš podrobného zkoumání. Zjišťujeme pouze stav ducha, který kráčí vpřed. Pokrok se nerozvine celý

najednou. To platí – to budiž řečeno jednou provždy – jak o tom, co předcházelo, tak o tom, co bude následovat; a nyní pokračujme.

Marius tehdy zpozoroval, že až do této chvíle nerozuměl své vlasti, jako nerozuměl otci. Vlastně neznal ani vlast, ani otce a žil stále s páskou tmy na očích. Teď však prohlédl a na jedné straně se obdivoval, na druhé zbožňoval.

Pln bolesti a výčitek si říkal s lítostí, že to všechno, čeho má plnou duši, může sdělit jenom hrobu. Ach, kdyby otec byl ještě naživu, kdyby Bůh ve své laskavosti dopřál a otec zde ještě byl, jak by k němu běžel, jak by se k němu vrhl a volal: Otče! Tady jsem, to jsem já! Srdce mi překypuje tím, čím tvoje, jsem tvůj syn! Jak by zlíbal onu bílou hlavu, jak by skropil její vlasy slzami, jak by si prohlédl jizvu, tiskl ruce, zbožňoval jeho oděv, zlíbal mu nohy! Ach, proč otec zemřel tak brzy, proč se nedočkal vysokého věku, proč se nedožil ospravedlnění, proč se nedočkal synovské lásky? Mariovo srdce neustále hořekovalo a co chvíli si vzdychlo: běda! Zvážněl a nabyl většího sebevědomí. Nové poznání tříbilo jeho názory. Zdálo se mu, že vnitřně roste; cítil, že rodící se bohatství citů mu přináší dvě věci, pro něho nové: lásku k otci a lásku k vlasti.

Všechno se před ním otvíralo, jako by měl ke všemu klíč; vysvětlil si to, co nenáviděl, pronikl do toho, co si ošklivil: nyní jasně chápal smysl božské i lidské prozřetelnosti, chápal veliké události, které měl podle svých učitelů nenávidět, a chápal velké muže, které měl proklínat. Kdykoliv pomyslil na své dřívější přesvědčení, které sice bylo přesvědčením včerejška, ale které se mu zdálo již nesmírně vzdálené, zlobil se na sebe a zároveň se usmíval.

Když ospravedlnil otce, přešel pochopitelně k rehabilitaci Napoleona.

Přiznejme však upřímně, že se to nedálo bez námahy.

Už od dětství ho krmili předsudky vládnoucí politické strany z roku 1814. Vždyť restaurace se všemi svými zaujatostmi a sobeckými zájmy a sklony se namáhala v očích lidí Napoleona zkreslit.

Restaurace ho proklínala víc než samého Robespierra. Zneužila přitom dosti obratně obecné únavy a nenávisti matek. Bonaparte se stal téměř obludou z pohádky a politická vládní strana z roku 1814, aby ho vymalovala podle lidové fantazie, která, jak jsme pověděli, je fantazií dítěte, ho ukazovala ve všech nejstrašnějších maskách, které nepřestaly být velkolepé ani v grotesknosti, a dávala mu podobu Tiberia a bubáka strašícího malé děti. Mluvilo-li se o Bonapartovi, mohli jste vzlykat nebo se zalykat smíchem, jen když přitom zášť tvrdila muziku. Marius neměl tehdy jiný názor na „toho člověka", jak mu teď říkali. Přidal se s neústupností, která byla složkou jeho povahy. Byl v něm malý paličák, který Napoleona nenáviděl.

Četbou v dějinách, a hlavně studiem listin a starých záznamů se závoj, který zakrýval Napoleona před Mariovým zrakem, pomalu trhal. Marius tušil něco obrovitého, měl podezření, že je v názoru na Napoleona klamán jako ve všem ostatním; každým dnem viděl lépe; začal stoupat nejdříve pomalu a skoro nerad, ale potom, jako by ho postrkovalo nepřekonatelné kouzlo, vystupoval nejdříve po stupních temných, které se později rýsovaly jasněji, a nakonec po jiskřivých a zářivých stupních nadšení.

Jednoho večera seděl sám ve své podkrovní světničce. Svíčka hořela; Marius se opíral o loket a četl u stolu vedle otevřeného okna. Z prostoru k němu vanuly nesčetné sny a splývaly s jeho myšlenkami. Jakým zázrakem je vlastně noc! Člověk slyší přitlumené zvuky, a neví, odkud přicházejí, jako rozžhavený uhlík mu připadá bleskotající Jupiter, ačkoliv je dvanáctsetkrát větší než Země; azur zčernal; hvězdy svítí; je to úchvatné.

Četl zprávy Velké armády, ty homérské strofy psané na bojišti; nalézal tam občas jméno otcovo a stále jméno císařovo; císařství se mu zjevilo v celé své velkoleposti; cítil, jako by se v něm dmul a stoupal příliv; chvílemi se mu zdálo, že otec přechází kolem něho jako vánek a šeptá mu do ucha; poznenáhlu se s ním dála změna; zdálo se mu, že slyší bubny, děla, trumpety, odměřený krok pěšího

vojska, dutý a vzdálený klus jízdy; pozdvihoval oči k nebi a díval se, jak v bezedných hlubinách září kolosální souhvězdí, potom se vracel ke knize, kde viděl zmatený pohyb jiných obrů. Svíralo se mu srdce. Byl uchvácen, chvěl se, těžce oddychoval; a pak jednou, nevěda sám, co činí a jakého příkazu poslouchá, vstal, rozpřáhl obě ruce z okna, upřeně se podíval do stínu, do ticha, do chmurného nekonečna, do věčné nesmírnosti, a zvolal: „Ať žije císař!"

Tím bylo řečeno všechno. Korsický lidožrout – uchvatitel trůnu – tyran – obluda – ohavník, který byl milencem svých sester – komediant, který se učil u Talmy – travič z Jaffy – tygr – Buonaparté – to všechno odvanulo a ustoupilo jasnému světlu, v němž se v nedostižné výši skvěl bledý, mramorový zjev císaře. Mariovu otci byl císař jenom milovaným velitelem, kterému se tento voják obdivoval a byl mu oddán na život a na smrt. Pro Maria znamenal mnohem víc. Byl předurčeným tvůrcem francouzské myšlenky o světovládě, navazující na římskou snahu ovládnout svět. Byl zázračným stavitelem stavby určené k sesutí, byl následníkem Karla Velikého, Ludvíka XI., Jindřicha IV., kardinála Richelieua, Ludvíka XIV. a Výboru pro veřejné blaho; měl určité skvrny, chyby, snad dokonce i hříchy, protože byl člověk; byl však vznešený ve svých skvrnách, skvělý ve svých chybách a mocný ve svém hříchu. Byl to muž, který byl předurčen, aby všechny národy donutil říci: „Velký národ!" Byl ještě víc; byl ztělesněním Francie, dobýval Evropu mečem, který třímal, a jasem, který šířil. Marius viděl v Bonapartovi oslňující přízrak, který se navždycky bude tyčit na hranicích, aby chránil Francii i v budoucnosti. Napoleon byl despota, ale diktátor a despota, který vzešel z republiky a zahrnul v sobě revoluci. Napoleon byl pro něho Bůh národ, jako Ježíš byl Bůh člověk.

Po vzoru všech nově obrácených na víru Marius byl opojen změnou, vyslovoval bezvýhradně svůj souhlas a zacházel příliš daleko. To bylo už v jeho povaze; jakmile se jednou octl na svahu, nedovedl se zastavit. Fanaticky stranil meči. Náruživost zapalovala

v jeho duši nadšení pro myšlenku, Ani nepozoroval, že s géniem obdivuje bez ladu a skladu i sílu, že ve svém modloslužebnictví staví dva oltáře, jeden pro věci božské, druhý pro věci pozemské a silné. V mnoha věcech se klamal, ale nyní se klamal opačně. Připouštěl všechno. Je možné, že cestou k pravdě se setkáme s bludem. Měl jakousi mocnou důvěru, která všechno bez rozvahy přijímala. Na nové pouti, na kterou se vydal, jak při posuzování křivd staré vlády, tak při měření Napoleonovy slávy zapomínal na polehčující okolnosti.

Ať tomu bylo tak či onak, zázračný krok byl učiněn. Tam, kde dříve viděl úpadek monarchie, viděl teď vzestup Francie. Jeho náhled se změnil. Co dříve bylo západem, zdálo se východem. Obrátil se.

Přerod se udál, aniž rodina co tušila.

Když v tomto tajemném úsilí ztratil svou bourbonskou ultra kůži, když odhodil aristokrata, jakobína, roajalistu a stal se bezvýhradným revolucionářem, přesvědčeným demokratem a bezmála republikánem, šel k rytci na nábřeží Orfèvres a objednal si sto navštívenek se jménem *baron Marius Pontmercy*.

Byl to jenom docela logický následek změny, která se s ním udála, změny, ve které všechno směřovalo k otci. Protože však nikoho neznal a nevěděl, u kterého vrátného by odevzdal svou navštívenku, uschoval si je prostě do kapsy.

Toť se ví, že tou měrou, jakou se přibližoval k otci, se vzdaloval od děda. Pověděli jsme již, že se mu dědova povaha odedávna nelíbila. Nemohl nastat soulad mezi vážným mladíkem a frivolním starcem. Veselost Gérontova dráždí a uráží Wertherovu melancholii. V době, kdy byli oba stejného politického smýšlení, sešel se Marius přece někdy s panem Gillenormandem jako na mostě. Ale když most padl, otevřela se propast. K tomu ještě Marius pociťoval nevýslovný odpor, jakmile si vzpomněl, že ho pan Gillenormand z hloupých důvodů nemilosrdně vzal plukovníkovi a tak zbavil otce syna a syna připravil o otce.

Marius cítil s otcem tak velkou soustrast, že děda málem počal nenávidět.

Přece však, jak jsme už řekli, nic z těchto pocitů nevyplulo na povrch. Marius byl jen čím dál tím chladnější; při jídle málo mluvil a málo se zdržoval doma. Když ho teta proto plísnila, byl pokorný a sváděl to na studia, přednášky, zkoušky, konference atd. Dědeček se nedal zviklat v přesné diagnóze. „Zamilován! V tom se vyznám."

Marius se čas od času vzdaloval z domu.

„Kam asi chodí?" ptávala se teta.

Na jedné ze svých poutí, které byly vždycky velmi krátké, dojel do Montfermeil, aby uposlechl otcova pokynu a vyhledal starého seržanta z bitvy u Waterloo, hostinského Thénardiera. Hospoda byla zavřena; Thénardier přišel na mizinu a nikdo nevěděl, co se s ním stalo. Aby to vypátral, byl Marius čtyři dny z domu.

„Už je to tu," řekl dědeček, „hoch se spouští."

Také se všem zdálo, že na prsou pod košilí nosí Marius něco zavěšeného na černé stužce.

(7)
Zástěrka

Mluvili jsme o hulánovi. Byl to prasynovec pana Gillenormanda z otcovy strany, který vedl vojenský život, vzdálen rodiny a všech domácích radostí. Poručík Théodule Gillenormand měl všechny předpoklady, aby se o něm říkalo: hezký důstojník. Měl postavu „jako slečinka", podmaňující způsob, jakým vláčel za sebou šavli, a nakroucený knírek. Do Paříže přicházel velmi zřídka, tak zřídka, že se s ním Marius ještě nesetkal. Oba bratranci se znali jenom podle jména. Théodule byl, jak jsme snad už řekli, oblíbenec slečny Gillenormandové, která mu dávala přednost, protože ho neměla na očích. Nevidíme-li lidi, máme možnost přisuzovat jim všechny dokonalosti.

Jednoho rána se slečna Gillenormandová starší vrátila domů tak rozčilená, jak jí to jen její klidná povaha dovolila. Marius právě znovu požádal dědečka o dovolení vydat se na malou cestu a dodal, že hodlá odjet ještě večer. „Jdi," odpověděl dědeček, vytáhl obočí vysoko do čela a po straně řekl: „Vždyť už málem ani doma nespí." Slečna Gillenormandová odešla velmi rozhněvána nahoru do svého pokoje a ještě na schodech zvolala: „To je trochu moc! A nikdo se neptá, kam vlastně jde!" Podezírala ho z málo čestného milostného dobrodružství; tušila ženu, dostaveníčko, tajemství, a nebyla by se tolik hněvala, kdyby do něho byla zasvěcena. Dozvídat se nějaké tajemství znamená vlastně urychlovat skandál – a tím pobožnůstkářská duše nikterak nepohrdne. Svatouškové jsou v nejtajnějším koutku chtiví skandálů.

Slečna Gillenormandová byla zmítána neurčitou touhou něco zvědět.

Aby zapomněla na svou zvědavost, která ji poněkud vyváděla z obvyklé míry, pustila se do práce na výšivce, oblíbené v době empiru a restaurace, a dovedně podkládala bavlnkou a kroužkovala zoubek po zoubku, kolečko po kolečku. Nudná práce, zamračená vyšívačka. Už několik hodin seděla na židli, když se otevřely dveře. Slečna Gillenormandová zvedla nos; před ní stál poručík Théodule a po vojensku zdravil. Slečna radostně vykřikla. I stará upejpavá a zbožná teta ráda ve svém pokojíku spatří hulána.

„Ty jsi zde, Théodule?" zvolala.

„Jenom tudy projíždím, teto."

„Polib mě přece."

„Samo sebou," řekl Théodule.

Políbil ji. Teta Gillenormandová přistoupila k sekretáři a otevřela jej.

„Zůstaneš tu alespoň celý týden?"

„Teto, odjíždím ještě večer."

„To není možné."

„Musím."

„Zůstaň, můj drahý Théodule, prosím tě."

„Srdce říká ano, ale povinnost nedovolí. Věc je jednoduchá. Měním garnizónu. Byli jsme v Melunu, a jsme přeloženi do Gaillonu. Cesta ze staré garnizóny do nové vede přes Paříž. A tak jsem si řekl: půjdu navštívit tetičku."

„A tady máš za námahu."

Vložila mu do ruky deset louisdorů.

„Snad chcete říci, drahá tetičko, za radost."

Théodule ji políbil ještě jednou a slečnu Gillenormandovou potěšilo, že jí ostrými prýmky trochu poškrábal krk. „Jedeš s plukem koňmo?" otázala se ho.

„Ne, tetičko. Záleželo mi na tom, abych vás spatřil. Koně mi vede sluha a já jsem jel dostavníkem; když o tom mluvíme, chci se vás na něco zeptat."

„Nač?"

„Můj bratranec Marius Pontmercy jede tedy také?"

„Jak to víš?" zvolala teta, polechtaná živou zvědavostí. „Když jsem přijel, chtěl jsem si v dostavníku zajistit místo."

„Nu a?"

„Jakýsi cestujítí si zatím už to místo zabezpečil. Viděl jsem jeho jméno v seznamu."

„Jaké jméno?"

„Marius Pontmercy."

„Dareba!" zvolala teta. „Ach, tvůj bratranec není tak spořádaný hoch, jako jsi ty. Představ si, cestuje v noci."

„Jako já."

„Ty ale jedeš, protože musíš; on dělá jenom neplechu."

„Proklatě!" zvolal Théodule.

A tu se slečně Gillenormandové starší stalo něco nezvyklého; něco ji napadlo. Kdyby byla mužem, byla by se pleskla do čela. Slavnostně oslovila Théodula:

„Víš, že tě tvůj bratranec nezná?“

„Ne. Já jsem ho viděl, ale on si mě nikdy neráčil všimnout.“

„Vy tedy pojedete spolu?“

„On nahoře a já v oddělení.“

„Kam jede ten dostavník?“

„Do Andelys.“

„Tam tedy jede také Marius?“

„Nevystoupí-li cestou jako já. Vystupuji ve Vernonu a jedu dále na Gaillon. O Mariově cestě nic nevím.“

„Marius, hrozné jméno! To byl nápad dát mu jméno Marius. Ty se alespoň jmenuješ Théodule.“

„Raději bych se jmenoval Alfréd,“ odpověděl důstojník.

„Poslyš, Théodule.“

„Poslouchám, tetičko.“

„Dej pozor!“

„Dávám pozor.“

„Slyšíš mě?“

„Ano.“

„Víš, že se Marius často vzdaluje z domu?“

„Ale, ale!“

„Cestuje.“

„Tak?“

„Nespí doma.“

„No ne!“

„Rádi bychom věděli, co za tím vězí.“

Théodule odpověděl s klidem zkušeného člověka:

„Nějaká zástěrka.“

A s utajovaným smíchem, který prozrazuje jistotu, dodal:

„Děvčátko.“

„To je jisté,“ zvolala teta, které připadlo, že slyší mluvit pana Gillenormanda, a cítila, že je nutno vycházet od slova děvčátko, zdůrazněného stejně prastrýcem jako prasynovcem. Řekla:

„Udělej nám radost a trochu Maria stopuj. Nezná tě, bude to pro tebe snadnější. Je-li v tom děvče, je třeba je okouknout. Napiš nám o tom. Dědečka to pobaví."

Théodule si v tomto druhu číhané neliboval, ale byl mocně dojat deseti louisdory, a proto se mu sledování Maria zdálo přijatelné. Podjal se poslání a řekl:

„Jak chcete, tetičko." Po straně dodal: „Zahraju úlohu dueni."

Slečna Gillenormandová ho políbila.

„Théodule, ty bys podobné hlouposti neprováděl. Ty posloucháš, zachováváš kázeň, do puntíku plníš rozkazy, jsi muž svědomitý a dbalý svých povinností, ty bys neopustil rodinu, abys jel za ženskou."

Hulán se spokojeně ušklíbl jako Cartouche[183], najatý pro svou poctivost.

Večer po tomto rozhovoru vstoupil Marius do dostavníku netuše, že má hlídače. První věc, kterou hlídač vykonal, byla, že usnul. Spánek měl zdravý a klidný. Argus chrápal celou noc.

Za úsvitu vozka dostavníku zvolal: „Vernon! Vernonská zastávka! Cestující do Vernonu." A tu se poručík Théodule probudil.

„Dobrá," bručel v polospánku, „tady vystupuji."

Potom se mu postupně projasnila paměť, vzpomněl na tetu, na deset louisdorů a na povinnost povědět něco o Mariově počínání. To mu přišlo k smíchu.

„Snad už v dostavníku není," pomyslil si, zapínaje si vojenský kabátec. „Mohl se zastavit v Poissy; mohl se zastavit v Trielu, nevystoupil-li v Meulanu, mohl vystoupit v Mantes, nevystoupil-li dokonce v Rolleboise, anebo nejel-li až do Pacy, aby mohl odbočit vlevo na Évreux nebo vpravo na Laroche-Guyon. Běž si za ním, tetičko. U čerta, co té dobré stařence napíšu?"

V tu chvíli se za okénkem oddělení objevily černé kalhoty vystupující z dostavníku.

183 Vůdce pařížské tlupy zlodějů.

„Je to snad Marius?“ řekl si poručík.

Byl to Marius.

U vozu mezi koňmi a postilióny stála malá venkovanka a nabízela cestujícím květiny. „Kupte květiny pro své dámy,“ volala.

Marius k ní přistoupil a skoupil nejkrásnější květiny z její ošatky.

„To dráždí mou zvědavost,“ řekl Théodule a seskočil z vozu. „Komu, u čerta, ty květiny ponese? Jistě je to neobyčejně hezká ženská, nese-li jí tak krásnou kytici. Musím se podívat.“

A teď se, ne již z příkazu, ale z pouhé zvědavosti pustil za Mariem jako pes, který honí na svůj vrub.

Marius Théodula nezpozoroval. Z dostavníku vystupovaly elegantní ženy; ani se na ně nepodíval. Zdálo se, že kolem sebe vůbec nic nevidí.

„Je zamilován,“ pomyslil si Théodule.

Marius zamířil ke kostelu.

„Podívejme se,“ řekl si Théodule. „Kostel! Dostaveníčko, okořeněné čekáním při mši je nejlepší. Není nic sladšího nad pohledy, které se křižují pod božím dozorem.“

Když Marius došel ke kostelu, nevstoupil dovnitř, ale dal se podél boční zdi a zmizel za rohem jednoho z opěrných pilířů apsidy.

„Dostaveníčko je venku,“ řekl si Théodule. „Podívám se na děvčátko.“

Po špičkách se přiblížil k rohu, za který Marius zabočil.

Když došel na místo, udiveně se zastavil.

Marius držel hlavu v obou dlaních a klečel v trávě před hrobem. Poházel jej květinami. V místě, kde zvýšená část hrobu označovala hlavu, byl kříž z černého dřeva se jménem napsaným bílým písmem: PLUKOVNÍK BARON PONTMERCY. Slyšel, jak Marius vzlyká.

Théodule místo děvčátka našel hrob.

(8)
Mramor proti žule

Sem přišel Marius, když se poprvé vzdálil z Paříže. Sem přicházel, kdykoli pan Gillenormand říkával: toulá se.

Poručník Théodule byl vyveden z míry, že tak nečekaně narazil na hrob; zakusil podivný a nepříjemný pocit, který si nedovedl vysvětlit; skládal se z úcty k hrobu a z úcty k plukovníkovi. Ustoupil a zanechal Maria na hřbitově, a v tom ústupu byla kázeň. Smrt se mu zjevila s velikými epoletami a málem by byl před ní po vojensku pozdravil. Nevěděl, co má tetě napsat, a proto se rozhodl, že nenapíše vůbec nic. Snad by Théodulův objev o Mariově lásce nebyl přivodil nic, kdyby tajemným a tak častým působením náhody neměla vernonská scéna téměř vzápětí jakýsi odraz v jiném výjevu v Paříži.

Třetího dne po onom ránu se Marius vrátil do Paříže a dojel domů; protože však byl unaven nocemi, které probděl v dostavníku, a cítil potřebu nahradit nedostatek spánku hodinou v plavecké škole, vešel rychle do svého pokoje, odložil jenom cestovní redingot a černou stužku, kterou měl na krku, a odešel do lázní.

Pan Gillenormand byl jako všichni zdraví starci, kterým nic neschází, časně vzhůru; slyšel, že se Marius vrací, a pospíšil nahoru tak rychle, jak mu staré nohy dovolily, aby ho vřele políbil a při objetí se vyptal a dověděl, odkud přichází.

Ale mladík nepotřeboval k odchodu tak dlouhou dobu jako stařec k výstupu, a když pan Gillenormand vstoupil do mansardy, byl už Marius pryč.

Postel nebyla rozesílaná a na ní nedbale ležel redingot a černá stužka.

„To je mi milejší," řekl si pan Gillenormand.

Za chvíli vstoupil do salónu, kde seděla slečna Gillenormandová starší a kroužkovala.

Pan Gillenormand vítězoslavně vstoupil. V jedné ruce držel redingot, v druhé černou stužku a volal:

„Vyhráli jsme! Pronikneme tajemství! Konečně se dovíme, konečně prozkoumáme spády toho potměšilce! Máme tu dokonce celičký román. Mám podobiznu!“

A skutečně, na stuze viselo pouzdro z černé šagrénové kůže, velmi podobné medailónu.

Stařec vzal pouzdro, prohlížel je chvilku, aniž je otevřel, s výrazem rozkoše, nadšení a hněvu, jak by se asi chuďas díval na báječný oběd, který mu nesou pod nosem, ale pro někoho jiného.

„Zde je určitě podobizna. To přece znám. To se s láskou nosí na srdci. Jsou to hlupáci! Možná že je to sprostá holka a člověk se při pohledu na ni snad zatřese. Dnes mají mladí lidé špatný vkus.“

„Podívejme se, otče,“ řekla stará panna.

Pouzdro se otvíralo stisknutím péra. Našli tam jenom pečlivě složený papír.

„*Čím dál tím lépe*,“ pravil starý pán s výbuchem smíchu. „Vím, co to je. Milostné psaníčko!“

„Ach, přečtěme si je!“ řekla teta.

Nasadila si brýle. Rozložili papír a četli:

„*Pro mého syna:* Císař mě jmenoval baronem na bojišti u Waterloo. Protože mi restaurace tento titul, který jsem zaplatil svou krví, odpírá, přejde na mého syna a ten bude jeho nositelem. Rozumí se, že ho bude hoden.“

Bylo by těžké říci, co cítili otec a dcera. Byli přimrazeni, jako by je byl ovanul dech smrti. Nevyměnili ani slovo. Jenom pan Gillenormand řekl tiše, jako by mluvil sám k sobě:

„To je písmo toho rváče!“

Teta prohlédla papír, obrátila jej na všechny strany, načež jej zase složila do pouzdra.

Malý čtverhranný balíček, zabalený do modrého papíru, vypadl z kapsy redingotu. Slečna Gillenormandová jej zdvihla a rozbalila jej. Bylo to sto Mariových navštívenek. Podala jednu panu Gillenormandovi, který četl:

Baron Marius Pontmercy.

Stařec zazvonil. Přišla Nicoletta. Pan Gillenormand vzal stuhu, pouzdro, redingot, všechno hodil doprostřed pokoje a pravil:

„Odneste ty hadry!“

Osudová hodina rostla v hlubokém tichu. Stařec a stará panna seděli zády k sobě a pravděpodobně oba po svém způsobu myslili na tutéž věc. Po hodině slečna Gillenormandová řekla:

„Pěkné!“

Zanedlouho se objevil Marius. Vstoupil. Ještě než překročil práh salónu, spatřil děda, jak drží v ruce jednu z jeho navštívenek. Jakmile ho stařec zpozoroval, s měšťáckou a posměvačnou povýšeností, v níž bylo cosi drtivého, vykřikl:

„Aj! Aj! Aj! Aj! Ty jsi teď baron. Klaním se ti! Co to vlastně znamená?“

Marius se lehce zarděl a odpověděl:

„To znamená, že jsem syn svého otce.“

Pan Gillenormand se přestal smát a řekl tvrdě:

„Já jsem tvým otcem.“

„Můj otec,“ odpověděl Marius se sklopenýma očima a s přísným výrazem v tváři, „byl pokorný muž a hrdina, který slavně sloužil republice a Francii, byl velký v největší historické době, jakou lidstvo kdy vytvořilo, žil čtvrt století ve vojenském táboře ve dne v dešti pum a kulí, v noci v blátě a ve sněhu, zajal dva prapory, byl dvacetkrát zraněn, zemřel opuštěn a zapomenut a nedopustil se ničeho jiného než dvou chyb: příliš miloval dva nevděčníky, svou vlast a mě.“

To bylo víc, než mohl pan Gillenormand snést. Při slově republika vstal, vlastně se vymrštil. Každé slovo, které Marius pronesl, zanechalo na tváři starého roajalisty stopy, jaké zanechává zadutí kovářského měchu v řeřavém dříví; byla nejdříve zamračená, pak zrudla, z rudé barvy přešla do nachové, až konečně vzplála.

„Marie!“ zvolal. „Jsi odporný! Nevím, čím byl tvůj otec! Nechci to vědět! Nic o něm nevím a nic o tom nevím! Ale vím, že mezi těmi

lidmi byli jenom bídníci, že to všichni byli nuzáci, zločinci, rudé čepice, zloději! Říkám všichni! Všichni! Neznám nikoho, říkám všichni, slyšíš, Marie? Víš, že jsi baronem zrovna tak jako moje bačkora!? Všichni, kdo sloužili Robespierrovi, byli banditi! Všichni, co sloužili Bu-o-na-par-tému byli lupiči! Všichni byli zrádci, co zradili, zradili, zradili svého zákonného krále! Všichni byli zbabělci, co u Waterloo utekli před Prušáky a před Angličany! To vím já. Je-li váš pan otec mezi nimi, pak se tvářím, že to nevím, a zlobím se proto. Ale tím hůř! Jsem vám k službám!"

A teď se stal Marius řeřavým uhlím a pan Gillenormand měchem.

Marius se chvěl na celém těle, nevěděl, co počít; hlava mu hořela. Bylo mu jako knězi, který vidí, jak neznaboh rozhazuje hostie do větru, a jako fakírovi, který spatřil, jak mimojdoucí plivá na jeho modlu. Nemohl pochopit, že by někdo mohl před ním říci něco podobného. Ale co počít? Jeho otec byl v jeho přítomnosti zdupán a pošlapán, a kým? Dědečkem! Jak pomstít jednoho, aby neurazil druhého? Bylo nemožné urazit dědečka, ale bylo stejně nemožné nepomstít otce. Na jedné straně posvátný hrob, na druhé bílé vlasy. Chvíli váhal jako omámený; v hlavě mu vířilo; pak pozvedl oči, upřeně se podíval na děda a hromovým hlasem zvolal:

„Pryč s Bourbony a s tlustým prasetem, Ludvíkem XVIII.!"

Ludvík XVIII. byl už čtyři roky mrtev, ale to mu bylo jedno.

Rudý obličej starcův rázem zbělel jako jeho vlasy. Obrátil se k poprsí vévody Berryho, které stálo na krbu, a hluboce a s neobvyklou důstojností se mu uklonil. Pak dvakrát pomalu a mlčky přešel celý pokoj od krbu k oknu a od okna ke krbu; podlaha pod ním skřípala jako pod kráčející kamennou sochou. Když šel podruhé, naklonil se k dceři, která přihlížela srážce s tupostí staré ovce, a téměř klidně se usmívaje jí řekl:

„Baron, jako je pán, a měšťan, jako jsem já, nemohou zůstat pod jednou střechou."

Náhle se vzpřímil, bledý, rozechvělý, strašný; vyrostl hrozivým vyzařováním hněvu; napřáhl ruku k Mariovi a zvolal:

„Ven!“

Marius odešel z domu.

Na druhý den řekl pan Gillenormand dceři:

„Nevděčníkovi, který mi pije krev, posílejte každého půl roku šedesát pistolí. A už o něm nikdy nemluvte!“

Protože mu však zůstala nesmírná zásoba vzteku, s kterou nevěděl, co počít, vykal dceři déle než tři měsíce.

Marius odešel uražen. Je nutno říci, že jedna okolnost ještě zvětšila jeho rozhorlení. Domácí dramata jsou vždycky spojena s drobnými náhodami. Hoře jimi ještě více zatrpkne, ačkoliv se v jádru nezvětší. Nicoletta, odnášejíc na dědův rozkaz „hadry“ do Mariova pokoje, upustila, aniž si toho pravděpodobně všimla, na špatně osvětlených schodech do podkroví medailón z černé kůže, v němž byl list psaný plukovníkem. Ani medailón ani papír nebylo možno nalézt. Marius byl přesvědčen, že „pan Gillenormand“ – od toho dne mu jinak neříkal – hodil „závěť jeho otce“ do ohně. Těch několik řádků svého otce plukovníka znal sice nazpaměť, takže vlastně nic neztratil, ale na listu, na rukopisu, na této posvátné relikvii, lpěl celým srdcem. Co s tím učinili?

Marius odešel; neřekl, kam jde, nevěděl, kam jde; měl třicet franků, hodinky a v cestovním vaku několik kusů starého prádla. Vstoupil do drožky, kterou najal na hodinu, a nazdařbůh zamířil k Latinské čtvrti.

Co se stane s Mariem?

KNIHA ČTVRTÁ
Přátelé abecedy

(1)
Skupina, která se málem stala historickou

V té zdánlivě netečné době se šířilo nenápadně jakés revoluční chvění. Ve vzduchu byly závany přicházející z hloubek roku 1789 a 1792. Mládež se právě dostávala do pohybu. Lidé se měnili, aniž si toho byli vědomi, již pouhým dechem času. Ručička pohybující se na číselníku se pohybuje také v duších. Každý pokročil právě o tolik vpřed, o kolik měl pokročit. Roajalisté se měnili v liberály a liberálové v demokraty.

Podobalo se to přílivu spojenému s tisícerým odlivem, při němž se přirozeně všechno promíchává; vznikala z toho nejpodivnější myšlenková spojení. Lidé zbožňovali současně Napoleona i svobodu. Tak se tvoří dějiny. To byly přeludy tehdejší doby. Názory procházejí obměnami. Voltairiánský roajalismus, ta podivná zrůda, měl neméně podivný protipól, bonapartistický liberalismus.

Jiné myšlenkové skupiny byly ještě závažnější. Někde se zkoumala zásada; jinde lpěli na právu. Rozpalovali se pro absolutno, viděli nesčetné možnosti jeho naplnění; absolutno svou přísností žene ducha k výšinám a pobízí ho k letu do nekonečna. Sen nezplodí nic tak snadno jako dogma. A z ničeho nevzklíčí tak snadno budoucnost jako ze snu. Dnes utopie, zítra postava z masa a krve.

Pokrokové myšlenky vycházely ze dvou pohnutek. Nejdřív ohrožovalo „ustálený řád“ svou podezřívavostí a potměšilostí záhadné tajemství. A to bývá zjevným znamením revoluce. Tajná myšlenka moci se v podvratných záměrech setká s tajnou myšlenkou lidu. Líhnutí vzpoury je odpovědí na úvahy o státních převratech.

V té době nebylo ještě ve Francii rozsáhlé podzemní hnutí, jako byl německý Tugendbund a italské karbonářství, ale přece se tu a tam šířily tajné spolky. V Aix byla založena Cougourda; v Paříži se mezi jinými kroužky tohoto druhu vytvořil spolek Přátel abecedy.

Co byli Přátelé abecedy, Amis de l'ABC? Spolek, jehož cílem navenek byla výchova dětí, ve skutečnosti však povznesení lidu.

Prohlašovali se za přátele abecedy. Lid byl abaissé (čti Á, BÉ, SÉ), to jest poroben, a proto ho bylo třeba povznést. Ten, kdo se smál této slovní hříčce, chybil. Slovní hříčky mají někdy v politice velký význam; to má dosvědčit výrok: *Castratus ad castra*[184], který učinil Narseta[185] vůdcem vojska; to nám potvrdí i hříčka se slovy: *Barbari et Barberin*[186]*; potom Fueros y Fuegos*[187] a slova: *Tu es Petrus, et super hanc petram*[188] atd. Přátel abecedy bylo málo. Tato tajná společnost byla teprve v zárodku; řekli bychom, že to byla spíše uzavřená společnost, uznáme-li, že je možno, aby i z uzavřených společností vzešli hrdinové. Shromažďovali se v Paříži na dvou místech: nedaleko tržnice, v krčmě Korint, o které ještě později promluvíme, a v malé kavárně na náměstí Saint-Michel, která je dnes už zbourána a jíž se říkalo kavárna Musain; první místo bylo dostaveníčkem dělníků, druhé studentů.

Obvyklé a tajné schůzky Přátel abecedy se konaly v zadní místnosti kavárny Musain. Místnost, dosti vzdálená od kavárny, se kterou souvisela velmi dlouhou chodbou, měla dvě okna a východ postranním schodištěm do uličky Grès. Smáli se tam, kouřili, pili a hráli. Nahlas se hovořilo o všem možném, ale o něčem jenom

184 Kleštěnec do vojenského tábora (lat.).

185 Eunuch, generál císaře Justiniana.

186 Co neudělali barbaři, udělali Barberiniové (lat.).

187 Svobody a domovy – heslo špan. liberálů.

188 Ty jsi Petr, to jest skála, a na té skále (zbuduji svůj hrad).

potichu. Stará mapa Francie z doby revoluce, přibitá na zdi, stačila, aby každého policejního úředníka přiměla k ostražitosti.

Většina Přátel abecedy byli studenti, kteří byli zadobře s dělníky. Zde je několik hlavních jmen, která už trochu patří minulosti: Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuilly, Courfeyrac, Bahorel, Lesgle nebo Laigle, Joly, Grantaire.

Ti mladí lidé byli tak spoutáni přátelstvím, že tvořili vlastně rodinu. Všichni vyjma Laigla pocházeli z jihu.

Byla to vzácná skupina. Zapadla do neviditelných hlubin, které jsou za námi. Na počátku dramatu, k němuž jsme právě dospěli, nebude neužitečné, posvítíme-li si na mladé hlavy, než je čtenář spatří mizet ve stínu tragických událostí.

Enjolras, jehož jsme jmenovali nejdřív – později uvidíme, proč jsme to udělali –, byl bohatý jedináček.

Enjolras byl roztomilý mladík, který dovedl být i strašný. Byl andělsky hezký. Byl to divoký Antinoos[189]. Podle zádumčivého lesku jeho pohledu by byl každý řekl, že již v některém z předešlých životů prošel revoluční apokalypsou. Přísahal na tradici. Dopodrobna znal velké události. Měl povahu velekněze i válečníka, což bylo u tak mladého člověka neobvyklým zjevem. Byl knězem i vojínem; a hned na první pohled bylo patrno, že je vojákem demokracie, ale povýšeným nad soudobé hnutí; byl knězem ideálu. Oči měl hluboké, víčka nepatrně zardělá, spodní ret silný, pohrdavý, čelo vysoké. Přemíra čela v obličeji byla jako velký kus nebe na obzoru. I on měl mladost, svěží jako u mladých dívek, ač míval také chvíle bledosti jako někteří mladí lidé na počátku tohoto a na konci minulého století, kteří se již v mládí proslavili. Byl to již muž, ale vypadal jako dítě. Ve dvaadvaceti letech vypadal jako sedmnáctiletý. Byl vážný a zdálo se, že neví, že na světě je také bytost, která se jmenuje žena. Měl jenom jednu vášeň, právo,

189 Krásný mladý otrok, oblíbenec císaře Hadriana.

a jenom jednu myšlenku – jak odstranit překážky. Na Aventinském pahorku by byl jistě Gracchem; v konventu by byl Saint-Justem. Stěží si všímal růží, neznal jaro, neslýchal zpěv ptáků; obnažená ňadra Euadnina[190] by ho nebyla víc vzrušila než Aristogeiton; jako Harmodios[191] pokládal květiny za vhodné jenom k tomu, aby v nich ukryl meč. V radostech byl přísný. Cudně klopil oči přede vším, co nepředstavovalo republiku. Byl zamilován do mramorové sochy svobody. Jeho řeč byla dychtivá a měla spád hymny. Znenadání rozpínal křídla. Běda zamilovanému děvčeti, které by se ho bylo pokusilo získat! Kdyby ho byla některá grizeta z náměstí Cambrai nebo z ulice Saint-Jean-Beauvais spatřila a při pohledu na jeho nevinnou chlapeckou tvář, na dlouhé světlé řasy, na vlasy poletující ve větru, na růžové tváře, na čisté rty dostala chuť na všechno to jitro a pokusila se působit svou krásou na Enjolrase, byl by jí překvapující a hrozivý pohled rázem ukázal propast a naznačil jí, že nesmí zaměňovat záletného Beaumarchaisova Cherubína se strašným cherubem Ezechielovým.

Po boku Enjolrase, který představoval logiku revoluce, stál Combeferre, který představoval filozofii. Mezi logikou a filozofií revoluce je rozdíl v tom, že logika může dojít k válce, kdežto filozofie může vést jenom k míru. Combeferre doplňoval a opravoval Enjolrase. Nemířil tak vysoko, zato zabíral spíše do šíře. Chtěl, aby se lidstvu vštěpovaly zásady se všeobecnými ideami; říkával: revoluce, ale s civilizací, a okolo srázné hory otvíral rozsáhlý modrý obzor. Proto bylo v každém Combeferrově návrhu něco přístupného a proveditelného. Revoluční ovzduší Combeferrovo bylo dýchatelnější než Enjolrasovo. Enjolras hlásal božské právo revoluce, Combeferre přirozené. První navazoval na Robespierra, druhý měl mnoho společného s Condorcetem.

190 Vrhla se na hranici, na níž spalovali tělo jejího manžela.

191 Řečtí tyranobijci.

Combeferre žil životem obyčejných lidí víc než Enjolras. Kdyby se byli ti dva dostali do dějin, byl by jeden platil za vzor spravedlnosti a druhý za příklad moudrosti. Enjolras byl mužnější, Combeferre lidštější. Označení *homo* a *vir* je nejlépe rozlišují. Combeferre byl přirozeně něžný, jako byl Enjolras přirozeně přísný. Miloval slovo „občan", ale dával přednost slovu „člověk". Byl by raději říkal hombre, jako Španělé. Četl všechno, chodil do divadel, navštěvoval veřejné přednášky, u Araga se učil o polarizaci světla, pěl chválu o přednášce, v níž Geoffroy Saint-Hilaire vysvětlil dvojí funkci karotidy zevní a karotidy vnitřní, z nichž jedna zásobuje krví obličej a druhá mozek; o všem věděl, krok za krokem sledoval vědu, srovnával Saint-Simona s Fourierem, luštil hieroglyfy, rozbíjel oblázky a přemýšlel o geologii, dovedl zpaměti nakreslit motýla přástevníka, upozorňoval na jazykové chyby ve Slovníku akademie, studoval Puységura a Deleuze[192], neuznával nic, ani zázraky, ničemu se nesmál, ani strašidlům, listoval ve sbírce *Moniteurů* a snil. Prohlašoval, že budoucnost je v rukou učitelů, a zabýval se otázkami výchovy. Chtěl, aby se lidská společnost ustavičně snažila zvýšit duševní a morální úroveň a šířila vědu, aby stále uváděla v oběh myšlenky, aby se starala o rozumový vývoj mládeže, a bál se, aby dosavadní nedokonalost metod, ubohost literárních hledisek, která se opírají jenom o dvě nebo tři klasická století, tyranský dogmatismus oficiálních školometů, scholastické předsudky a rutiny neučinily z našich škol umělé násady ústřic. Byl učenec, brusič jazyka, byl přesný a stručný, byl dříč, ale zároveň snílek létající až ke hvězdám, jak říkali jeho přátelé. Věřil všem velkým snům; věřil v rozmach železnice, v odstranění bolesti při operacích, v zachycení obrazu v černé komoře, v elektrickou telegrafii, v řiditelnost balónu. Pramálo se hrozil pevností zbudovaných na všech stranách pověrou, despotismem a předsudky. Patřil k těm, kdo věří, že věda všechno

192 Odborníci v magnetismu.

přemění. Enjolras byl náčelník, Combeferre byl vůdce. Člověk by byl chtěl po Enjolrasově boku bojovat a s Combeferrem se dát na pochod. Nemyslete však, že Combeferre nebyl schopen boje. Naopak, nikdy se nezdráhal postavit se tváří v tvář překážce, prudce na ni zaútočit a vyhodit ji do povětří; lépe se mu však zamlouvalo smiřovat lidstvo ponenáhlu s jeho osudem tím, že mu objasní zjevnou pravdu a bude hlásat pozitivní zákony; mezi dvojím světlem volil spíš osvícení než roznícení. Požárem sice může nebe také zrůžovět, ale proč raději nepočkat na svítání? Sopka vrhá světlo, ale ranní červánky to učiní lépe. Combeferre snad dával přednost bělosti krásy nad září vznešenosti. Světlo zakalené dýmem, pokrok vydobytý násilím jenom napolo uspokojovaly jeho jemného a vážného ducha. Děsil se překotného spěchu lidu v roce 1793; ale otupění ho odrazovalo ještě více, cítil v něm hnilobu a smrt; jedním slovem, byla mu milejší pěna než zápach, dával přednost bystřině před stokou, Niagarským vodopádům před kaluží na Montfauconu. Nechtěl ani stanout, ani spěchat. Zatímco jeho přátelé, bouřliví a rytířsky zaujatí pro absolutno, zbožňovali a opěvovali skvělé revoluční události, Combeferre byl pro přirozený vývin, byť i chladný, ale čistý, metodický a bezúhonný třebas lhostejný, ale nezvratný. Combeferre by byl na kolenou prosil, aby budoucnost přišla v celé své čistotě a aby nic neporušilo nesmírný a ctnostný vývin národů. *Je nutno, aby dobro bylo nevinné*, opakoval neustále. A záleží-li velikost revoluce v tom, že jsme upřeně zahleděni do oslňujícího ideálu, že letíme za blesků, v krvi a ohni do jeho spárů, pak krása pokroku záleží v neposkvrněnosti: mezi Washingtonem, který představuje jedno, a Dantonem, který ztělesňuje druhé, je stejný rozdíl, jako je mezi andělem s labutími křídly a andělem na orlích perutích.

Jean Prouvaire byl ještě o odstín umírněnější než Combeferre. Říkal si Jehan z chvilkového nápadu, jaké se vyskytnou i v mocném a vážném hnutí, z něhož vzešlo tak potřebné studium středověku. Jean Prouvaire byl zamilován, pěstoval květiny v květináčích, hrál

na flétnu, skládal verše, miloval národ, litoval ženy, plakal nad dítětem, ve stejné důvěře zaměňoval Boha s budoucností a zazlíval revoluci, že dala stít královskou hlavu, hlavu André Chéniera. Mluvil obyčejně něžným hlasem, který však rázem mužněl. Byl vzdělaný, ba přímo učený; byl téměř orientalistou. Vyznal se ve všem a v poezii dával přednost nezměrnosti, což je docela pochopitelné, protože víme, jak úzce souvisí dobrota a vznešenost. Uměl italsky, latinsky, řecky, hebrejsky, ale přitom četl jenom čtyři básníky: Danta, Juvenala, Aischyla a Izaiáše. Z Francouzů měl raději Corneille než Racina, a Agrippu d'Aubigné raději než Corneille. Potuloval se mezi vlnitými lány ovsa a chrp a let mraků ho zajímal bezmála právě tak jako světové události. Jeho duše měla svá dvě místa: jedno u Boha, druhé po boku člověka; studoval, nebo pozoroval. Po celý den hloubal nad sociálními otázkami, přemýšlel o mzdě, o kapitálu, o úvěru, o manželství, o náboženství, o svobodě myšlení, o svobodě lásky, o výchově, o trestnosti, o bídě, o družstevnictví, o výrobě a dělbě, to jest o vezdejších záhadách, které vrhají stín na lidské mraveniště. Večer se díval na hvězdy, na tyto ohromné bytosti. Jako Enjolras byl i on bohatý a byl jedináček. Mluvil tiše, nakláněl hlavu, klopil oči, rozpačitě se usmíval, špatně se šatil, vypadal neohrabaně, zardíval se pro hloupost a byl velmi plachý, i když neohrožený.

Feuilly byl dělník, dělal vějíře, neměl ani otce ani matku a těžce vydělával tři franky denně, ale měl jedinou myšlenku – osvobodit svět. Měl ještě jiné zaměstnání: vzdělával se a tomu také říkal osvobozovat se. Sám se naučil číst a psát; všemu, co věděl, se v podstatě naučil sám. Feuilly byl šlechetný člověk, rozdělil by srdce s celým světem. Tento sirotek přijal národy za vlastní. Chyběla mu matka, a proto přemýšlel o vlasti. Nechtěl, aby na světě byl jediný člověk bez vlasti. S hlubokou předtuchou člověka z lidu živil v sobě to, čemu dnes říkáme národní myšlenka. Dějepisu se učil jenom proto, aby věděl, proč se má rozhorlovat.

V malém kroužku utopistů, kteří se zabývali především Francií, představoval cizozemský živel. Nejraději se obíral Řeckem, Polskem, Uhrami, Rumunskem a Itálií. Tato jména ustavičně vyslovoval, vhodně i nevhodně, s úporností člověka, který hájí právo. Násilí Turecka páchané na Krétě a Thesálii, Ruska na Varšavě a Rakouska na Benátkách ho jitřilo. Ale příkoří z roku 1772[193] ho pobuřovalo. Rozhorlujeme-li se pro pravdu, nikdo nás výmluvností nepředčí. Feuilly měl tuto výmluvnost. Byl nevyčerpatelný, mluvil-li o tomto potupném datu, o roce 1772, kdy ušlechtilý a chrabrý národ byl zrazen. V jeho očích byl právě tento trojí zločin, obludný úklad, pravzorem a šablonou všeho dalšího utlačování nejednoho ušlechtilého národa, kterému doslova vymazali rodný list. Všechny útoky na současnou společnost pramení z dělení Polska. Dělení Polska je obecně platnou poučkou, jejímž logickým následkem jsou všechny dnešní politické hříchy. Všichni do jednoho, despotové a zrádci od té doby – a uběhlo už celé století – vidovali, potvrdili, spolupodepsali a parafovali doložku *ne varietur*[194] dělení Polska. Když nahlédneme do seznamu novodobých zrad, tato zrada se objeví jako první. Vídeňský kongres se radil o tomto zločinu, než spáchal svůj. Rok 1772 vyzývá k lovu a v roce 1815 je kořist uštvána.

To byl obvyklý námět Feuillyho rozhovorů. Ubohý dělník se stal ochráncem spravedlnosti, a ona mu za to zajistila velikost. V právu tkví nesporně věčnost. Varšava se nikdy nemůže potatarštit, jako Benátky se nemohou poněmčit. Králové tak zbytečně mrhají námahou i ctí. Dříve či později se potopená vlast objeví nad hladinou. Řecko se stane Řeckem, Itálie Itálií. Odpor práva proti násilí potrvá věčně. Krádež se národu neodpouští. Veledarebáctví nemá budoucnost. Národ nelze přejmenovat tak snadno, jako se dá opravit na kapesníku monogram.

193 První dělení Polska.

194 – Nechť se nemění (lat.).

Courfeyrac měl otce, jemuž se říkalo pan de Courfeyrac. Jednou z nesprávných myšlenek měšťanstva bylo, že sázelo na šlechtické znaménko, které – jak každý ví – nemá žádný význam. Ale měšťan z dob, kdy vycházela *Minerve*, si nesmírně vážil onoho ubohého de, kdežto šlechtici je zapírali. Pan de Chauvelin si říkal pan Chauvelin, pan de Caumartin – pan Caumartin, pan de Constant de Rebecque – Benjamin Constant, pan de Lafayette – pan Lafayette. Courfeyrac nechtěl zůstat pozadu a říkal si prostě Courfeyrac.

Pokud se týká Courfeyraca, stačilo, kdybychom řekli Courfeyrac viz Tholomyès.

Courfeyrac měl opravdu mladický žár, který bychom mohli označit jako překvapující svěžest ducha. Ta se časem ztrácí jako roztomilost kotěte a všechen půvab skončí u dvounožců měšťákem a u čtvernožců kocourem.

Generace procházející školami – mladí lidé vstupující do života – citované smýšlení přebírají a navzájem si je předávají z ruky do ruky, *quasi cursores*[195], jako rychlí poslové ve starém Římě, téměř nezměněné; kdo by byl slyšel Courfeyraca v roce 1828, mohl se domnívat, že slyší Tholomyèse z roku 1817. Jenomže Courfeyrac byl správný hoch. Ač Courfeyrac a Tholomyès byli zdánlivě stejně duchaplní, byl mezi nimi velký rozdíl. Člověk v nich skrytý byl v prvním zcela odlišný od druhého. V Tholomyèsovi vězel advokát, v Courfeyracovi rytíř.

Enjolras byl náčelník, Combeferre vůdce, Courfeyrac ohnisko. První dva dávali více světla, třetí zase víc tepla; fakt je, že měl všechny vlastnosti ohniska – kulatost i sálavost.

Bahorel se poprvé vyskytl při krvavém srocení v červnu 1822, když pohřbívali mladého Lallemanda.

Bahorel byl dobrý člověk, kterého kazili kamarádi, poctivec, ale přitom bezedný sud, nehleděl na groš, a přitom byl div ne velkodušný,

195 Jako běžci (lat., Lucretius II, 79).

mluvka div ne výmluvný, smělý a zároveň málem drzý, zkrátka z toho těsta, z jakého se hnětou čerti; nosil bláznivé vesty a měl rudé názory; rváč ve velkém, to jest, miloval spory, ne-li vzpoury anebo dokonce revoluci: byl stále hotov vytloukat okna, vytrhávat dlažbu, svrhnout vládu, aby se přesvědčil, jakým dojmem to bude působit; už jedenáct let byl posluchačem na universitě. Přičichával k právům, ale nestudoval. Za heslo si určil: *„Nikdy advokátem",* a za erb noční stolek, v němž bylo vidět doktorský biret. Kdykoliv se ubíral okolo právnické fakulty, což se mu nestávalo zřídka, zapínal redingot – paleto se tehdy ještě nenosilo – a činil všelijaká zdravotní opatření. O portálu univerzity říkával: „To je krásný stařec!" a o děkanu, panu Delvincourtovi: „Jaký pomník!" V přednáškách viděl látku k písničkám a v profesorech námět ke karikaturám. Životem bez práce utrácel dosti vedle osudu, který není jejich; Grantaire byl jedním z těchto mužů. Byl rubem Enjolrase.

Mohlo by se téměř říci, že blízkost počíná již písmeny abecedy. V abecedě jsou „O" a „P" neodlučné. Můžete podle libosti vyslovit „O" a „P" nebo Orestés a Pyladés.

Grantaire, pravý nohsled Enjolrasův, byl ustavičně ve společnosti tohoto kroužku; tam žil; jedině tam se mu líbilo; chodil s nimi všude. Rád viděl, jak se mu jejich stíny pohybují před očima opojenýma vínem. Trpěli ho mezi sebou pro jeho stále dobrou náladu.

Věřící Enjolras opovrhoval skeptikem a střídmý Enjolras opilcem. Poskytoval mu trochu povýšeného soucitu. Grantaire byl nedobrovolně přijatý Pyladés. Grantaire, který byl neustále Enjolrasem napomínán, odstrkován, a jakmile se vrátil, ihned zase odpuzován, říkával: „To je krásný mramor!"

(2)
Bossuetova pohřební řeč nad hrobem Blondeauovým

Jednoho odpoledne opíral se Laigle de Meaux lenivě o veřeje kavárny Musain. Vypadal jako karyatida na prázdninách; nesl však jen své sny. Díval se na náměstí Saint-Michel. Opírat se je vlastně způsob ležení vstoje, což ti, kdo sní, nikterak nezavrhují. Laigle de Meaux beze smutku vzpomínal na malou nehodu; přihodila se předevčírem na právnické fakultě a pozměnila jeho plány do budoucnosti, které ostatně nikdy nebyly příliš jasné.

Snění však nezabrání, aby okolo nejela drožka a aby ji snící mládenec nespatřil. Laigle de Meaux se rozhlížel po okolí a v polospánku spatřil vůz jedoucí krokem, jako by nevěděl, kam zamířit. Kam asi ta drožka jede? Proč jede krokem? Laigle se na ni bedlivěji podíval. Seděl v ní mladík a před ním ležel dosti velký cestovní vak. Na vaku bylo na přišité cedulce velkými písmeny napsáno: MARIUS PONTMERCY.

To jméno změnilo Laiglův postoj. Napřímil se a zavolal na mladíka v drožce:

„Pane Marie Pontmercy!“

Drožka se zastavila.

Mladík, který také asi bloudil ve snách, zdvihl oči.

„Co je?“ otázal se.

„Vy jste pan Marius Pontmercy?“

„Zajisté.“

„Hledal jsem vás,“ řekl Laigle de Meaux.

„Jak to?“ otázal se Marius, který právě odcházel z domu svého děda a spatřil před sebou člověka, kterého viděl poprvé. „Neznám vás.“

„Já vás také ne,“ odpověděl Laigle.

Marius si myslil, že padl na šprýmaře, který ho veřejně mystifikuje. Nebyl právě v nejlepší náladě. Zamračil se. Laigle de Meaux nerušeně pokračoval:

„Vy jste včera nebyl ve škole.“

„To je možné.“

„To je jisté.“

„Vy jste student?“ otázal se Marius.

„Ano, pane, jako vy. Včera jsem náhodou přišel do školy. Vždyť víte, že člověk má někdy hloupé nápady. Profesor právě začínal vyvolávat jména. Vám přece není neznámo, jak bývají v tu chvíli směšní. Když našinec není třikrát při vyvolávání jmen, vyškrtnou ho ze seznamu posluchačů. Šedesát franků je v tahu.“

Marius poslouchal pozorněji.

„Blondeau vyvolával jména. Znáte přece Blondeaua, má takový špičatý a náramně zlomyslný nos, kterým s rozkoší vyčenichává nepřítomné. Potutelně začal písmenem P. Neposlouchal jsem, protože mi do tohoto písmena nic není. Vyvolávání nešlo špatně. Žádné vyškrtnutí. Byl tam kdekdo. Blondeau zesmutněl. V duchu jsem si řekl: Blondeau, miláčku, dneska si nepochutnáš na popravičce. Náhle Blondeau volá: *Marius Pontmercy*. Nikdo neodpovídá. Blondeau pln naděje opakuje hlasitěji: *Marius Pontmercy*. A bere pero. Pane, sevřelo se mi srdce. Rychle jsem si řekl: Takový dobrý chlapec, a bude vyškrtnut. Pozor. Je přece jen člověk, není přesný! Není podlízavec, není šplhoun ani holobrádek, žádný puntičkář ani vševěd zběhlý v písemnictví, teologii a jiných vědách a nedělá ze sebe mudrce. Je to úctyhodný lenoch, který si potrpí na toulky přírodou, grizetky, rád se dvoří krasavicím a v této chvíli je možná u své milenky. Zachraňme ho. Smrt Blondeauovi! V tomto okamžiku Blondeau namáčí v inkoustu pero, které se už už třese škrtnout jedno jméno, rezavými zornicemi přehlíží posluchače a potřetí opakuje: *Marius Pontmercy!* Odpověděl jsem: *Zde!* To znamená, že jste nebyl vyškrtnut.“

„Pane…!“ řekl Marius.

„A že já jsem byl,“ dodal Laigle de Meaux.

„Nerozumím vám,“ poznamenal Marius.

Laigle pokračoval:

„Nic jednoduššího. Byl jsem nedaleko katedry, abych mohl odpovědět, ale také nedaleko dveří, abych mohl utéci. Profesor mě upřeně pozoroval. Blondeau, který je namouvěru zlomyslný čmuchal, o němž mluví Boileau, přeskočil náhle na písmeno L. L je přece moje písmeno. Jsem de Meaux, ale jmenuji se Lesgle."

„L'Aigle!" přerušil ho Marius. „To je krásné jméno!"

„Pane, Blondeau přichází k tomuto krásnému jménu a volá: *Laigle!* Odpovídám: *Zde.* Tu si mě Blondeau prohlédne s tygří něžností, usměje se a praví: Jste-li Pontmercy, nejste Laigle. Věta, která vám sice nelichotí[196], ale je osudná jenom mně. A jak to řekl, vymazal mě."

Marius zvolal:

„Pane, jsem hluboce zarmoucen…"

„Především žádám," přerušil ho Laigle, „abych směl nabalzamovat Blondeaua několika větami procítěné chvály. Považuji ho za mrtvého. Nic by se nemuselo měnit na jeho vyzáblosti, na jeho bledosti, chladu, strohosti a na jeho zápachu. I řekl jsem si: *Erudimini qui judicatis terram*[197]*. Zde leží Blondeau, Blondeau Nos, Blondeau Nasica, Vůl disciplíny, Bos disciplinae*, Hafan ponaučení, Anděl vyvolávání jmen, který byl přímý, přesný, přísný, důkladný, poctivý a škaredý. Bůh ho vyškrtl, jako on vyškrtl mne."

Marius se znovu ozval:

„Lituji…"

„Mladý muži," řekl Laigle de Meaux, „budiž vám to poučením. V budoucnosti buďte přesný."

„Tisíckráte se vám omlouvám."

„Nenamáhejte se příště, aby byli vaši bližní vyškrtnuti."

„Je mi skutečně líto…"

Laigle se dal do smíchu.

---

196 L'aigle – orel (franc.).

197 Učte se, soudcové zemští (Kn. žalmu II, 10).

„A mně se to líbí. Málem bych se byl stal advokátem. To škrtnutí mě zachránilo. Zříkám se obhajovacích řečí. Nebudu se zastávat vdov a pronásledovat sirotky. Nenavléknu talár a nebudu sloužit. A za to vděčím jenom vám, pane Pontmercy. Zamýšlím složit vám děkovnou návštěvu. Kde bydlíte?“

„V této drožce,“ pravil Marius.

„To je znamení nadbytku,“ odvětil Laigle klidně. „Blahopřeji vám. Jistě platíte asi devět tisíc ročního nájemného?“

V tom okamžiku vyšel z kavárny Courfeyrac.

Marius se smutně usmál.

„V tomto nájmu jsem teprve dvě hodiny a doufám, že se z něho brzy dostanu; to je ale dlouhá historie – a ke všemu ani nevím, kam se mám obrátit.“

„Pane,“ řekl Courfeyrac, „pojďte se mnou.“

„Já bych měl přednost,“ poznamenal Laigle, „ale jsem prozatím bez domova.“

„Mlč, Bossuete,“ ozval se Courfeyrac.

„Bossuete?“ zvolal Marius, „myslil jsem, že se jmenujete Laigle.“

„De Meaux,“ doplnil Laigle, řečený Bossuet.

Courfeyrac vstoupil do drožky.

„Kočí,“ řekl, „dům Porte-Saint-Jacques.“

Téhož večera se Marius ubytoval v hotelu Porte-Saint-Jacques v pokoji vedle Courfeyraca.

(3)
Mariův úžas

Za několik dnů se Marius spřátelil s Courfeyracem. Mládí je doba, kdy se rány dobře hojí a jizvy zacelují. Marius vedle Courfeyraca, který měl velký roční důchod, asi tři tisíce franků. Měl selské rodiče, kterým dovedl vnuknout úctu k vlastnímu synovi.

Říkával o nich: „Jsou venkované, a ne měšťáci, a proto jsou tak bystří."

Bahorel, náladový mladík, navštěvoval několik kaváren; ostatní jeho druhové měli své zvyky, on je neměl. Toulal se. Bloudit je lidské, toulat se je pařížské. V hloubi duše byl pronikavý a velký myslitel, větší než se na první pohled zdálo.

Byl spojkou mezi Přáteli abecedy a jinými kroužky, které tehdy ještě nebyly ustáleny a teprve později vykrystalizovaly.

V tom konkláve mladých hlav byla také jedna plešatá.

Markýz Avaray, kterého Ludvík XVIII. povýšil na vévodu, protože mu na útěku do vyhnanství pomohl do drožky, vyprávěl, že při návratu do vlasti roku 1814 vystoupil král v Calais na břeh a potkal člověka, který mu podal žádost. „Oč žádáte?" tázal se král. „Sire, o poštovní úřad." „Jak se jmenujete?" „L'Aigle." (Orel).

Král se zamračil, podíval se na podpis a spatřil jméno, které bylo napsáno: LESGLE. Nebonapartistický pravopis tak krále dojal, že se usmál. „Sire," pokračoval muž, „můj praděd byl královský psář a přezdívali mu Lesgueules (tlamy). Z této přezdívky vzniklo moje jméno – Lesgueules bylo potom staženo v Lesgle a zkaženo v L'Aigle," – To krále rozesmálo, později dal tomuto muži – ať už úmyslně, nebo náhodou – poštovní úřad v Meaux.

Plešatý člen kroužku byl syn onoho Lesgla nebo Lègla, a psal se Lègle (de Meaux). Jeho druhové mu krátce říkali Bossuet[198].

Bossuet byl veselý chlapec, ale neměl štěstí. Jeho specialitou bylo v ničem nedospět k cíli. Zato se všemu smál. V pětadvaceti letech měl pleš. Jeho otec se konečně zmohl na dům a pole, ale syn neměl nic lepšího na práci, než že se špatnou spekulací připravil o dům i o pole. Nic mu nezbylo. Byl chytrý a duchaplný, ale nikdy se mu nic nepovedlo. Všechno mu selhalo, všechno ho zklamalo; pokaždé se na něj zřítilo to, co počal stavět. Štípal-li dříví, usekl si prst;

198 Řečník a biskup v Meaux, byl zván orel meauxský, odtud přezdívka.

měl-li milenku, záhy zjistil, že má přítele. Neustále ho potkávalo něco nepříjemného; a přece byl stále v tak dobré náladě. Říkával: *Bydlím pod střechou, z níž padají prejzy*. Tušíval nehodu, a proto nebýval překvapen; přijímal ji s veselím a usmíval se škádlení osudu jako člověk, který čeká dobrý žert. Byl chudý, ale jeho váček s dobrou náladou byl nevyčerpatelný. Peníze mu snadno docházely, ale smích nikdy. Potkala-li ho nehoda, uvítal ji jako starou známou; katastrofám přátelsky poklepával na rameno; s fatalitou byl dobře obeznámen a říkával jí: „Dobrý den, smůlo!"

Pronásledování osudu v něm vypěstovalo vynalézavost. Vždycky věděl kudy kam. Nemíval nikdy mnoho peněz, když však bylo třeba, dovedl si nalézt prostředky k „bezuzdným útratám". Jedné noci utratil třeba sto franků při večeři s holčicí, což ho uprostřed hýření nadchlo k památnému výroku: *Zuj mi boty, pětilouisdorová děvko.*

Bossuet se volným krokem blížil k advokátskému povolání; studoval práva asi jako Bahorel. Bydlíval vždycky chudobně a někdy vůbec neměl, kde by hlavu složil. Spal hned u toho, hned u onoho a nejčastěji u Jolyho. Joly studoval medicínu a byl o dvě léta mladší než Bossuet.

Joly byl zdravý nemocný v mladším vydání. Z lékařství pochytil, jak se stát spíš nemocným než lékařem. Ve třiadvaceti letech se pokládal za churavce a utrácel čas ustavičným pozorováním svého jazyka v zrcadle. Tvrdil, že člověk se magnetizuje právě tak jako střelka, a v ložnici si stavěl hlavu postele k jihu a nohy k severu, aby krevní oběh nebyl rušen magnetickým proudem zeměkoule. Za bouře si zkoumal tep. Jinak byl nejveselejší ze všech. Mladost, veselost, bláznivost, neduživost, jedním slovem všechny nedůslednosti se v něm docela dobře snášely a tvořily výstřední bytost, které kamarádi, libující si v okřídlených výrazech, říkali Jolllly. „Můžeš se vznášet na čtyřech L[199]" říkával mu Jean Prouvaire.

199 Aile (čti él) – franc.: křídlo.

Joly měl ve zvyku dotýkat se svého nosu rukojetí hole, což bývá známkou bystrého ducha.

Všichni tito mladí lidé, o nichž musíme vlastně mluvit jenom vážně, měli jedno náboženství: pokrok.

Všichni byli přímými potomky revoluce. Nejlehkomyslnější si nasazovali slavnostní tvář, jakmile se ozvalo datum 1789. Jejich otcové byli nebo bývali feuillanty[200], roajalisty, doktrináři, ale na tom jim málo sešlo; pestrá směsice se nikterak netýkala mladých; v jejich žilách proudila čistá krev zásad. Bez spojovacích odstínů hlásali neporušitelné právo a absolutní povinnost.

Zasvěceni a spolčeni pracovali potajmu na svém ideálu.

Mezi těmito vášnivými srdci a přesvědčenými dušemi byl skeptik. Jak se tam octl? Přirozeným kupením molekul. Skeptik se jmenoval Grantaire a obyčejně se podpisoval rebusem: R[201].

Grantaire se měl na pozoru něčemu uvěřit. Ostatně patřil ke skupině posluchačů, kteří se v Paříži už něčemu přiučili; věděl, že nejlepší káva je v kavárně Lemblin, že nejlepší kulečník je v kavárně Voltaire, že nejchutnější koláčky a nejlepší dívky jsou v Ermitáži na bulváru Maine, nejlepší na rožni pečená kuřata u matky Saguetové, výtečné ryby u brány Cunette a znamenité víno u brány Combat. Zkrátka, znal všechna místa, kde bylo něco dobrého; dovedl úžasně podrážet nohy, tančit a ohánět se holí. K tomu si ještě rád popil.

Byl krajně ošklivý; nejhezčí děvče oné doby, Irma Boissyová, prošívačka botek, byla jeho ošklivostí pohoršena tak, že prohlásila: *Grantaire je nemožný*. Ale to nevadilo Grantairově domýšlivosti. Něžně a upřeně se díval na všechny ženy a tvářil se přitom, jako by o všech říkal: *jen kdybych chtěl!* a v přátelích se zase snažil vzbudit domnění, že je mezi lidmi neobyčejně oblíbený.

---

200 Umírnění konstituční roajalisté, členové revolučního klubu v r. 1792.

201 Velké R – franc.: grand R (čti: granter).

Všechna tato slova – právo lidu, právo člověka, společenská smlouva, francouzská revoluce, republika, demokracie, humanita, civilizace, náboženství, pokrok – neznamenala pro Grantaira příliš mnoho. Jen se při nich usmíval. Skepticismus, tato sněť rozumu, nenechala v něm neporušenu jedinou myšlenku. Stále ironizoval. Jeho oblíbenou průpovědí bylo: Mám jenom jednu jistotu, svou plnou sklenici. Posmíval se oddanosti kterékoliv straně, smál se otci jako synu, mladému Robespierrovi jako Loizerollesovi. Jsou skutečně progresivní, vždyť zemřeli, říkával. O kříži se vyjadřoval takto: Je to šibenice, která měla úspěch. Byl holkař, hráč, zhýralec, často se opil a mladé snílky pohoršoval ustavičným prozpěvováním *Milujme děvčata, milujme víno* na nápěv: Ať žije Jindřich IV.

Ale ten skeptik v něm byl v jedné věci fanatikem. Předmětem jeho fanatismu nebyla ani myšlenka, ani zásada, ani umění, ani věda, ale muž: Enjolras. Grantaire se obdivoval Enjolrasovi; miloval ho a ctil. Ke komu se to tak přimkl ten pochybovačný anarchista v obci absolutních duchů? K nejabsolutnějšímu. A čím ho Enjolras připoutával? Myšlenkami? Ne. Charakterem. To není tak nezvyklé. Skeptik, který lne k věřícímu, je stejně prostý zjev jako barvy, které se doplňují. Přitahuje nás to, čeho se nám nedostává. Nikdo nemiluje světlo tak jako slepec. Trpaslice zbožňuje tambora. Ropucha stále kulí oči k nebi. Proč? Aby viděla ptáky v letu. Grantaire, v němž se plazila pochybnost, rád patřil na Enjolrasovu vzlétající víru. Potřeboval Enjolrase. Ani si jasně neuvědomoval a nepokoušel se vysvětlit si, proč ho tak okouzluje ta cudná, zdravá, silná, přímá, tvrdá a upřímná odvaha. Pudově ho přitahovaly protivy. Jeho beztvaré, ohebné, potrhané, chorobné a znetvořené myšlenky se věšely na Enjolrase jako na podpěrný sloup. Jeho morální páteř se opírala o tuto pevnost. Grantaire se vedle Enjolrase stával někým. Nacházel sebe sama. Skládal se ze dvou živlů, které se na pohled nesnášely. Byl ironický a srdečný. Miloval svou lhostejností. Jeho duch se obešel bez víry, ale srdce se neobešlo bez přátelství. Hluboký rozpor: oddanost je

totiž přesvědčení. Už měl takovou povahu. Jsou lidé, kteří se zrodili proto, aby byli zadní stranou, rubem, opakem. To jsou Pollukové, Patroklové, Nisové, Eudamidové, Héfaistionové, Pechméjové. Žijí jen tehdy, jsou-li o někoho opřeni; jejich jméno je jenom pokračováním a píše se s předcházející spojkou *a*; nežijí svým životem; vedle Courfeyraca volně dýchal, a to bylo pro něho novinkou. Courfeyrac se ho na nic netázal. Dokonce na nic podobného nepomyslil. V tom věku poví obličej všechno sám. Řeč je zbytečná. Jsou lidé, jejichž tvář přímo žvaní. Mladí lidé na sebe pohlédnou a už se znají.

Přece však jednoho rána mu Courfeyrac předložil nečekanou otázku:

„Poslyšte, máte politické přesvědčení?“

„Jakpak ne!“ řekl Marius, bezmála uražen touto otázkou.

„Co jste?“

„Bonapartistický demokrat.“

„Odstín spokojené myšky,“ pravil Courfeyrac.

Nazítří uvedl Maria do kavárny Musain a šeptal mu:

„Musím vám zjednat přístup do revoluce.“

Odvedl ho do místnosti Přátel abecedy. Představil ho kamarádům a polohlasně řekl slovo, kterému Marius dobře nerozuměl: „Žák.“

Marius zapadl do vosího hnízda duchů. Ostatně nebyl nikterak méně vyzbrojen nebo méně okřídlen, třebaže byl mlčenlivý a vážný.

Marius, který byl doposud stále ponechán sám sobě a ze zvyku i ze záliby náchylný k monologům, byl trochu poplašen shlukem mladých mužů. Všechny dráždivé pohnutky ho lákaly a mučily zároveň. Hlučné proudění svobodných a dělných duchů rozvířilo jeho myšlenky. Někdy v rozruchu odlétaly tak daleko, že je ztrácel z dohledu. Slyšel hovořit o filozofii, o literatuře, o umění, o dějinách a náboženství neslýchaným způsobem. Tušil zvláštní stanoviska, a protože si nebyl jist perspektivou, nebyl si také jist, nevidí-li chaos. Když opustil dědovo přesvědčení a zaměnil je za přesvědčení otce, domníval se, že má pod sebou bezpečnou půdu; nyní však měl podezření, které si sám neodvažoval

přiznat, že nestojí pevně. Úhel, pod kterým se na věci díval, se počínal opět měnit. Jakési kymácení přivádělo ve zmatek obzor jeho rozumu. V nitru měl z toho podivný rozruch. Skoro tím trpěl.

Zdálo se mu, že těm mladým lidem nic není „svaté". Marius slyšel samé podivné řeči, které na jeho dosud nesmělou duši působily trapně.

Jednou ukazovali v kroužku divadelní plakát ohlašující tragédii ze starého klasického repertoáru. „Pryč s tragédií, pochoutkou měšťáků!" zvolal Bahorel. A Marius slyšel, jak mu Combeferre odpověděl:

„Mýlíš se, Bahorele. Měšťák miluje tragédii, a proto je třeba nechat měšťanstvo v tomto směru na pokoji. Copařská tragédie má právo na život, nejsem z těch, kdo jí ho upírají. I v přírodě se vyskytují nedokonalosti; i v tvorstvu najdeš parodie; spatříš zobák, který není zobákem, křídla, která křídly nejsou, ploutve, které nejsou ploutvemi, tlapy, jež nejsou tlapami, bolestný křik, který probouzí chuť k smíchu – hle, to je kachna. Má-li drůbež místo mezi ptáky, proč by nemohla klasická tragédie žít vedle antické?"

Nebo šel náhodou ulicí Jean Jacques Rousseaua s Enjolrasem a Courfeyracem.

Courfeyrac se do něho zavěsil.

„Dejte pozor. Toto je bývalá ulice Plâtrière; dnes se jmenuje ulice Jean Jacques Rousseaua, protože tu před šedesáti lety bydlila podivná rodina Jean Jacquesa a jeho Terezy. Čas od času se tam narodilo děcko. Tereza rodila děti a Jean Jacques je nosil do nalezince."

A Enjolras se obořil na Courfeyraca:

„Ani slova proti Jean Jacquesovi. Obdivuji se mu. Své děti popřel, budiž, ale přijal za svůj celý národ."

Nikdo z těchto mladíků nepronesl slovo císař. Jenom Jean Prouvaire řekl někdy Napoleon; druzí mu říkali Bonaparte a Enjolras vyslovoval *Buonaparté*.

Marius trochu žasl. *Initium sapientiae*[202].

202 Počátek moudrosti.

(4)
Zadní místnost kavárny Musain

Jedna z rozmluv těch mladých mužů, při nichž býval Marius přítomen, ale do kterých zasahoval jenom někdy, vážně otřásla jeho duší.

Bylo to v zadní místnosti kavárny Musain. Onoho večera tam byli shromážděni téměř všichni Přátelé abecedy. Lampa slavnostně svítila. Mluvilo se o mnoha věcech, ale bez vášně, třebas hlučně. Vyjma Enjolrase a Maria mluvili téměř všichni trochu nazdařbůh. Do hovorů mezi přáteli se občas vplete pokojný hluk. Bývá to spíše hra a změť hlasů než rozhovor. Házejí si slova a chytají je. Hovoří se na všech stranách.

Do zadní místnosti nesměla kromě Luisy, umyvačky nádobí v kavárně, která tudy čas od času přešla z umývárny do „pracovny", vstoupit žádná žena.

Dokonale zpitý Grantaire naprosto ohlušoval kout, kterého se zmocnil; rozumoval, tlachal, breptal a řval na celé kolo:

„Mám žízeň. Smrtelníci, zdá se mi, že heidelberský sud je raněn mrtvicí a já jsem jednou z dvanácti pijavek, které se mu přiloží. Chtěl bych pít. Chci zapomenout na život. Život je bůhvíčí ošklivý vynález. Nic nevydrží a za nic nestojí. Člověk si životem jenom láme vaz. Život je ozdoba, které se nedá použít. Štěstí je starý rám, natřený jenom po jedné straně. Kazatel praví: všechno je marnost. Já jsem téhož náhledu jako onen dobrák, který snad nikdy neexistoval. Nicota nechtěla chodit nahá, a tak se oblékla do marnivosti, ó marnivosti, všechno záplatuješ velkými slovy! Kuchyni se říká laboratoř, učiteli tance profesor, provazolezci gymnasta, boxer je pěstní zápasník, lékárník je chemik, parukář umělec, polír stavitel, žokej sportovec, stonožce se říká pterygibrancus. Marnivost má rub a líc; líc je pitomý, je to černoch se skleněnými cetkami; rub je hloupý, je to filozof v cárech. Nad jedním pláču a druhému se směji. To, čemu se říká důstojnost a čest, je jenom pozlátko. Králové si pohrávají s lidskou

pýchou. Caligula jmenoval svého koně konzulem; Karel II. povýšil svíčkovou pečeni do stavu rytířského. A teď se chlubivě postavte mezi konzula Incitata a baroneta Roastbeefa. Vnitřní hodnota lidí není vlastně lepší. Jen si poslechněte chválu, kterou soused pěje o sousedovi. Nevinný útočí na nevinného; ó, jak by lilie spořádala holubici, kdyby mohla mluvit! Modlářka, která pomlouvá jinou pobožnůstkářku, je jedovatější než zmije a skalní had. Škoda, že jsem příliš hloupý; nemohu vám vyjmenovat mnoho příkladů; nic nevím. Když jsem se učil u Groše, chodil jsem raději krást jablka, než bych vyráběl mazaniny. Ne nadarmo jsou mazal a mazanost stejného kořene. To pokud jde o mne; ale co se vás týká, vy se mi vyrovnáte. Vykašlu se na vaše dokonalosti, přednosti a vlastnosti. Každá přednost má svou chybu; spořivý člověk se blíží lakomci, šlechetný není daleko od marnotratníka, statečný muž je vydán v nebezpečí, že se promění ve chvastouna; řekne-li se o někom, že je zbožný, myslí se, že je trochu svatoušek. V ctnosti je právě tolik neřesti, jako je děr v Diogenově plášti. Komu se obdivujeme? Zavražděnému nebo vrahovi? Caesarovi nebo Brutovi? Ať žije Brutus, vraždil! Na velikánech jsou prapodivné skvrny. Brutus, který zavraždil Caesara, byl zamilován do sochy malého hocha. Ta socha byla dílem sochaře Strongyliona a tentýž sochař stvořil také sochu Amazonky, zvanou Krásnonohá, Euknémis, kterou Nero na všech cestách vozil s sebou. Strongylion zanechal jenom dvě sochy a ty dvě sochy sjednotily Bruta a Nerona; Brutus miloval jednu a Nero druhou. Celá historie je jenom přežvykováním jedné věci. Jedno století je plagiátem druhého. Bitva u Marenga napodobí bitvu u Pydny; Chlodvíkovo Tolbiacum se podobá Napoleonovu Slavkovu jako vejce vejci. Na vítězství mnoho nedám. Není nic hloupějšího nad vítězství: pravou slávu získá ten, kdo dovede přesvědčit. Ale pokuste se něco mi dokázat. Vy se spokojujete s úspěchem. Jaká prostřednost! Spokojujete se se ziskem. Jaká bída! Všechno si přeje

úspěch, i mluvnice. *Si volet usus*[203] praví Horatius. Proto lidstvem opovrhuji. Sestoupíme od celku k jednotlivostem? Chcete, abych se pustil do obdivování národů? Kterému národu, prosím vás, se mám obdivovat? Řecku? Athéňanům, tehdejším Pařížanům, kteří zahubili Fókiona, jenž se velmi podobá našemu Colignymu, a tak podlízat tyranům jako Anakeforos, který řekl o Peisistratovi: Jeho moč vábí k sobě včely. Nejváženějším člověkem Řecka byl po padesát let gramatik Filétas, a ten byl tak drobný a tak maličký, že si dával do střevíců olovo, aby ho vítr neodnesl. Na hlavním náměstí v Korintu byla socha vytesaná Silanionem a zaznamenaná Pliniem; socha představovala Epistafa. Co učinil Epistafos? Vynašel způsob, jak podrážet nohy. Toto podobenství zosobňuje celou řeckou slávu. Přejděme k jiným. Mám se obdivovat Anglii? Mám se obdivovat Francii? Francii? Proč? Protože má Paříž? Právě jsem vám pověděl, co soudím o Athénách. Anglii? Proč? Protože má Londýn? Nenávidím Kartágo. A potom Londýn, ta přepychová metropole, je hlavním sídlem bídy. V jediné osadě Charing-Cross umírá ročně sto lidí hladem. Takový je Albion. K dovršení dojmu dodávám, že jsem viděl tančit Angličanku s růžovým věncem na hlavě a modrými brýlemi na nose. Proto vrčím na Anglii. Neobdivuju-li se Johnu Bullovi, mám se snad obdivovat jeho bratru Jonathanovi? Nelíbí se mi bratr otrokář. Vezmete-li Anglii *time is money*[204], co jí zbude? A co zbude z Ameriky, vezmete-li jí *cotton is king*[205]? Německo je lymfatické. Itálie trpí žlučí. Máme být nadšeni Ruskem? Voltaire se mu obdivoval. Obdivoval se však také Číně. Přiznávám, že Rusko má své krásy, k nimž patří despotismus; ale já lituji despoty. Mají příliš chatrné zdraví. Alexej byl sťat, Petra probodli dýkou, Pavla zardousili, jiného Pavla na maděru rozdupali podpatky bot, několika

203 Když bude chtít úzus.

204 Čas jsou peníze.

205 Bavlna je král.

Ivanům prořízli hrdlo, několik Mikulášů a Vasilů otrávili; to všechno dokazuje, že v paláci ruských carů jsou velmi nezdravé poměry. Válka je jediná podrobnost, kterou národové nabízejí obdivu myslitele; válka, civilizovaná válka, vyčerpává a zahrnuje všechny formy banditství od lupičství španělských vojínů v jaxaských soutěskách až k plenění komančských indiánů v Passe-Douteuse. Ach, a snad mi řeknete, že Evropa je lepší než Asie? Uznávám, že Asie je fraška, ale nechápu, proč se smějete velkému lámovi, vy západní národové, kteří jste k módě a eleganci připojili špínu družící se k majestátu, od košile královny Isabely až k noční stolici dauphinově. Pánové smrtelníci, mýlíte se. Nezapomeňte, že se v Bruselu vypije nejvíc piva, ve Stockholmu nejvíc kořalky, v Madridu se sní nejvíc čokolády, v Amsterodamu se spotřebuje nejvíc jalovcové, v Londýně nejvíc vína, v Cařihradě nejvíc kávy, v Paříži nejvíce absintu. Učte se těmto užitečným věcem. Paříž má stále vrch. V Paříži jsou i hadráři sybarity; Diogenés by byl stejně rád hadrníkem na náměstí Maubert jako filozofem v Peiraieu. Zapamatujte si ještě toto: krčmy hadrníků se jmenují *bibines* a nejznamenitější je *Casserole* a *Abattoir*. Ó, hospody, hospůdky se zpěváčky, krčmy, vinárničky, pajzly, bibiny hadníků, karavanseraje kalifů, potvrďte, že jsem rozkošník, že jím u Richarda za čtyřicet sou za osobu, že potřebuji perský koberec, aby se na něm mohla válet nahá Kleopatra! Kde je Kleopatra? Ach, to jsi ty, Louiso. Dobrý den."

Tak se rozpovídal opilý Grantaire a zachytil myčku nádobí v koutku zadní místnosti kavárny Musain.

Bossuet se ho pokusil umlčet a natáhl k němu ruku, ale Grantaire začal znovu.

„Orle z Meaux, pryč s prackami. Tvé gesto Hippokrata, když odmítal veteš Artaxerxovu, na mne neplatí. Odmítám snahu uklidnit mě. Ostatně jsem smutný. Co chcete, abych vám ještě řekl? Člověk je špatný, člověk je znetvořený. Motýl se povedl, ale člověk se zvedl. Tenhle živočich se Bohu nevydařil. Dav je výběr škaredosti. Ať

se setkáš, s kým chceš, vždycky je to bídný tvor. Žena se rýmuje se slovem fena. Ano, mám splín spojený se smutkem, s nostalgií a s hypochondrií a zlobím se a běsním a zívám a zuřím a nudím se a zabíjím se a blbnu! Aby to všechno čerti sprali!“

„Ticho, velké R!“ zvolal Bossuet, který se nekonečnou větou přel o nějakou právnickou otázku. Zde její konec:

„Co se mne týká, jsem spíše amatér než znalec zákonů, ale tvrdím toto: podle normandských zvyků musí všichni na svatého Michala platit ekvivalent ve prospěch pána: vlastníci i dědiční dlužníci, za všechna práva emfyteutická, nájmy dominální i dominární, hypotekální i hypoteční kontrakty…“

„Echa, kvílivé víly,“ zanotoval Grantaire.

U stolku nedaleko Grantaira bylo téměř ticho. Kalamář, list papíru a péro mezi dvěma sklenicemi hlásaly, že se tam načrtává opereta. Tato důležitá záležitost se projednávala potichu a obě hlavy se při práci téměř dotýkaly.

„Nejdříve najděme jména. Jakmile budeme mít jména, najdeme i námět.“

„Máš pravdu. Diktuj. Píšu.“

„Pan Dorimon.“

„Soukromník?“

„Zajisté.“

„Jeho dcera Celestina.“

„…tina. Potom?“

„Plukovník Sainval.“

„Sainval je všední jméno. Řekl bych Valsin.“

Vedle budoucích operetních skladatelů byla jiná skupina, která použila všeobecného hluku k projednání souboje. Starý čtyřicátník radil osmnáctiletému chlapci a vysvětloval mu, jaký soupeř ho čeká.

„U čerta! Mějte se na pozoru. Je to výtečný šermíř. A přesný. Útočí, nemaří čas, má pevnou ruku, rány jenom srší a kryt a odraz provádí matematicky přesně. Chlapík! A je levičák.“

V protějším rohu seděl Joly a Bahorel; hráli domino a mluvili o lásce.

„Jsi šťasten," pravil Joly. „Máš milenku, která se pořád směje."

„To je její chyba," odpověděl Bahorel, „nemá se smát. Svádí to, aby byla klamána. Když ji vidíš veselou, přestaneš si dělat výčitky; jakmile však je smutná, děláš si z toho svědomí.

„Nevděčníku! Co je hezčího než smějící se žena? A potom, vy se nikdy nehádáte."

„To závisí na smlouvě, kterou jsme uzavřeli. Když jsme se sešli, doslova jsme si vytkli hranice, které nepřekračujeme. Co je na návětrné straně, patří k Vaudu, a co je na závětrné, patří ke Gexu[206], a máme pokoj."

„Pokoj je štěstí."

„A ty, Jolllly, co ta tvá rozmíška se slečnou… ty víš, kterou myslím."

„Hněvá se na mě krutě a trpělivě."

„A přece ji jako milenec jistě dojímáš svou hubeností."

„Bohužel!"

„Na tvém místě bych ji poslal k vodě."

„To se ti snadno řekne."

„A snadno vykoná. Jmenuje se Musichetta, viď?"

„Ano. Ach, Bahorele, je to báječná dívka, sečtělá, má malé nohy, malé ruce, chodí pěkně oblékaná, je bílá, baculatá a oči má jako trnky. Jsem do ní blázen."

„Tedy se jí, můj drahý, musíš zalíbit; musíš být elegantní a ukázat prachy. Kup si u Stauda bílé soukenné kalhoty. To se vyplatí. Dělají dobrou figuru."

„Zač?" zvolal Grantaire.

Třetí kout byl zmítán hádkou o poezii. Pohanská mytologie se tam přela s mytologií křesťanskou. Šlo o Olymp, kterého se Jean Prouvaire zastal jenom z romantismu. Prouvaire byl nesmělý jenom

206 Narážka na francouzsko-švýcarské spory o hranici z r. 1815.

v klidu. Jakmile však jednou zabral, vybuchl a jakási veselost zdůrazňovala jeho nadšení, takže byl lyrický a veselý zároveň.

„Neurážejme bohy," říkával. „Možná, že ještě neodešli. Nezdá se mi, například, že by Jupiter byl mrtev. Říkáte, že bohové jsou pouhé sny. Nuže, ještě dnes, kdy jsme už všechny sny zaplašili, stále trvají i v dnešní přírodě vznešené pohanské báje. Leckterá hora, která se podobá citadele, jako například Vignemale, má ještě i pro naše oči Kybelin účes; dosud mi nikdo nedokázal, že Pan nepřichází v noci pískat na duté vrby a neucpává svými prsty otvor za otvorem; a vždycky jsem si myslil, že Ió měla něco společného s vodopádem Pissevache."

V posledním koutě mluvili o politice; rozebírali oktrojovanou chartu. Combeferre ji chabě hájil. Courfeyrac ji energicky potíral. Na stole ležel neblahý výtisk pověstné Touquetovy charty. Courfeyrac ji chytil a mával jí, takže k důkazům připojoval šelestění papíru.

„Předně nechci krále; nechci ho ani tehdy, kdyby byl ustanoven z úsporného hlediska; král je příživník. Král nikdy není zadarmo. Poslechněte si, jak přijde král draho. Po smrti Františka I. činil státní dluh Francie třicet tisíc liber renty; po smrti Ludvíka XIV. činil dvě miliardy šest set miliónů marek po dvaceti librách, což se podle úsudku Desmaretsova rovnalo v roce 1760 čtyřem miliardám pěti stům miliónů a což by dnes znamenalo dvanáct miliard. Za druhé, Combeferre, neměj mi to za zlé, oktrojovaná charta je pochybený prostředek civilizace. Zachraňovat přechod, zmírnit přelet, utlumit náraz, převést nepozorovaně národ od monarchie k demokracii myšlenkami zdánlivě ústavními jsou jenom hloupé bastardní praktiky. Ne! Ne! Neosvětlujme lid umělým světlem. Zásady zahnívají ve vašem ústavním sklepě. Jenom nezakrňte. Jenom nechtějte kompromisy. Jenom nedávejte národu královské výsady. Ve všech těch výsadách je potom čtrnáctý článek[207]. Vedle ruky, která dává,

207 Vyhrazoval králi právo vydat zvláštní výnosy k zajištění bezpečnosti státu.

je vždycky dráp, který bere. Prostě odmítám vaši chartu. Charta je maska a pod ní je lež. Národ, který přijímá chartu, se zříká svého práva. Právo je jenom tehdy právem, je-li rozděleno. Ne! Žádnou chartu!“

Bylo to v zimě; v krbu hořela dvě polena. Plameny vábily a Courfeyrac neodolal. Zmačkal v dlaních ubohou Touquetovu chartu a hodil ji do ohně. Papír vzplál. Combeferre se s filozofickým klidem díval na hořící veledílo Ludvíka XVIII. a spokojil se s poznámkou:

„Charta přeměněná v plamen.“

A sarkasmy, šlehy, slovní hříčky, živá francouzská veselost i anglický humor, vtipné i hloupé nápady, dobré i špatné důvody, všechny prskavky hovoru vyletovaly najednou, křížily se ve všech koutech místnosti a jejich veselá palba hučela nad hlavami shromážděných.

(5)
Rozšíření obzoru

Srážky mladých myslí jsou podivuhodné, protože nikdy neuhodneme, kdy se zajiskří ani kdy sjede blesk. Co vytryskne teď? To nikdo neví. Smích ve chvíli dojetí. Do směšného okamžiku vstupuje vážná myšlenka. Podnět dává nahodilé slovo. Letora je svrchovaným pánem každého jednotlivce. Vtip stačí, aby otevřel pole čemusi nenadálému. Rozhovory se prudce stáčejí a naráz se mění perspektiva. Hybnou pákou rozhovorů je náhoda.

Vážná myšlenka, která bizarně vzlétla ze slovní potyčky, projela náhle spletí hlasů, ve které se Grantaire, Prouvaire, Bossuet, Combeferre a Courfeyrac zmateně potírali.

Jak to, že se některá věta v rozhovoru stane mimořádně důležitou? Jak se najednou zvýrazní a probudí zájem těch, kdo ji slyší?

Právě jsme řekli, že to nikdo neví. Uprostřed hluku Bossuet rázně zakončil větu tímto datem:

„Osmnáctého června 1815: Waterloo."

Při slově Waterloo Marius, který se opíral vedle sklenice loktem o stůl, odtáhl dlaň zpod brady a upřeně se zahleděl na posluchačstvo.

„Pardieu," zvolal Courfeyrac (zvolání parbleu upadlo tehdy v zapomenutí), „číslice osmnáct je zvláštní a něco mi připomíná. To je Bonapartovo osudné číslo. Položte Ludvíka dopředu a měsíc brumaire dozadu, a máte obraz osudu muže, jehož počátku šel konec v patách."

Enjolras až do této chvíle mlčel, ale teď se obrátil na Courfeyraca a řekl:

„Chceš snad říci, že zločinu jde v patách odpykání."

Slovo *zločin* přesáhlo míru, kterou Marius po nenadálém vyvolání vzpomínky na Waterloo mohl snést.

Vstal, pomalu došel k mapě Francie, pověšené na zdi, na které v odděleném rámečku byla mapka ostrova, položil prst na toto oddělené místo a řekl:

„Korsika. Ostrůvek, který učinil Francii velkou."

Bylo to jako zavanutí ledového větru. Všichni umlkli. Bylo zřejmé, že se něco stane.

Bahorel, který právě odporoval Bossuetovi, zůstal v postoji, na němž si zakládal. Ale zřekl se vítězství a naslouchal.

Enjolras, jehož modré oči nikoho neviděly a upíraly se do prázdna, odpověděl, aniž se podíval na Maria:

„Francie nepotřebovala Korsiku, aby byla velká. Francie je proto velká, protože je to Francie. *Quia nominor leo*.[208]"

Marius nebyl ochoten ustoupit. Obrátil se k Enjolrasovi a vybuchl hlasem, v němž se třásly záchvěvy vycházející z hlubokosti duše.

„Chraň Bůh, že bych chtěl zmenšovat Francii. Ale nezmenšuji ji, když ji spojuji s Napoleonem. Ach, promluvme si o tom. Jsem

208 Protože se jmenuji lev (z Phaedrovy bajky).

mezi vámi nováčkem, ale přiznávám se, že mě překvapujete. Na čem vlastně jsme? Kdo jsme? Kdo jsem já? Povězme si, co si myslíme o císaři. Slýchám vás říkat Buonaparte; zdůrazňujete *U* jako roajalisti. Upozorňuju vás, že můj dědeček to říká ještě lépe; říká Buonaparté. Pokládal jsem vás za mladé. Kam jste dali své nadšení, co s ním děláte, komu se obdivujete, neobdivujete-li se císaři? A co byste ještě chtěli? Neuznáváte-li velikost tohoto muže, jaké velikány si žádáte? Měl všechno. Byl dokonalý. V mozku měl trojmocninu lidských schopností. Dával zákony jako Justinián, diktoval jako Caesar, v jeho mluvě se střídaly Pascalovy blesky s Tacitovými údery, tvořil a psal dějiny, jeho zprávy z bojiště jsou Iliady, spojoval Newtonovu číslici s Mohamedovou metaforou, na východě zanechal po sobě slova tak velká jako pyramidy; v Tylži učil císaře majestátnosti, v Akademii věd dal odpověď Laplaceovi, ve státní radě se postavil Merlinovi; znal zákony jako advokát a hvězdy jako hvězdář; jako Cromwel, který ze dvou hořících svíček zhášel jednu, sám chodil do Templu, aby usmlouval střapec na zácloně; viděl všechno, věděl všechno; a přitom se dovedl dobrácky usmívat nad kolébkou svého děcka; a pojednou si ho všimla zděšená Evropa; vojska se dala na pochod, řada baterií vyjela, pontonové mosty se natáhly přes řeky, mraky jízdy se blížily jako vichřice, křik, trumpety, trůny se zatřásly, hranice na mapách se zakymácely, zasvištělo mávnutí obrovského meče, vytaseného z pochvy, a on stál na obzoru se svazkem blesků v ruce a září v očích, za hromu, rozepjal křídla s Velkou armádou a starou gardou, a proměnil se v archanděla války!“

Všichni mlčeli a Enjolras sklonil hlavu. Mlčení vždycky činí dojem souhlasu, nebo alespoň prozrazuje slabiny toho, kdo neodpovídá. Marius si ani neoddychl a nadšeně pokračoval:

„Buďme spravedliví, přátelé. Být císařstvím takového císaře je skvělým osudem pro národ, je-li ten národ francouzským a přidává-li svého génia ke géniovi tohoto muže! Zjevit se a panovat; kráčet a vítězit, učinit ze všech hlavních měst stupně své slávy,

povyšovat své granátníky na krále, sesazovat dynastie, za útočného pochodu přeměňovat Evropu, při hrozbě dát najevo, že vztahujete ruku na jilec božího meče, následovat Hannibala, Caesara a Karla Velikého, být národem toho, který každým jitrem přináší zvučnou zprávu o dobytém vítězství, mít za budíčka dunění děl v Invalidovně, vrhat do světlých hloubek zázračná a věčně planoucí slova jako Marengo, Arcole, Slavkov, Jena, Wagram, v nadhlavníku věků rozžehovat každým okamžikem konstelaci vítězství, činit z francouzského císařství protějšek císařství římského, být velkým národem a vytvořit Velkou armádu, rozesílat po celém světě legie jako hora, která posílá na všechny strany orly, vítězit, zasahovat bleskem, být v Evropě považován za národ pozlacený slávou, zvučet dějinami titánskou fanfárou, dobýt světa dvakrát, mečem a oslněním, to je něco svrchovaného; co byste ještě chtěli?“

„Být svobodní,“ řekl Combeferre.

Teď zase Marius svěsil hlavu. Ta prostá a chladná slova přeťala jako ostří oceli jeho epické nadšení; cítil, že z něho vyprchává. Když pozdvihl oči, Combeferre byl už pryč. Pravděpodobně byl spokojen se svou odpovědí na apoteózu a odešel; všichni, vyjma Enjolrase, ho následovali. Místnost se vyprázdnila. Enjolras zůstal s Mariem a vážně se na něho zadíval. Marius, který zatím sebral myšlenky, se necítil nikterak poražen. Zbylo v něm ještě trochu vření, které se chystalo propuknout v pokus přesvědčit Enjolrase. Tu však zaslechl na schodech zpěv někoho z odcházejících. Byl to Combeferre a zpíval toto:

Kdyby děl král: Moc, zlato,
šperk z drahých kamínků
si vezmi, ale zato
zraď svoji maminku,
řekl bych: Pane králi,
nech si své senešaly

mám radš svou maminku, o jé,
mám radš svou maminku.[209]

Něžným a vážným důrazem, s nímž Combeferre zpíval, nabýval popěvek podivné vznešenosti.

Marius upřel oči zamyšleně ke stropu a téměř bezděčně opakoval: „Maminku…?“

V téže chvíli ucítil na rameni Enjolrasovu ruku.

„Občane,“ řekl Enjolras, „mou maminkou je republika.“

(6)
„Res angusta“[210]

Ten večer Maria hluboce rozechvěl a zanechal mu v duši smutnou temnotu. Marius cítil to, co asi cítí země, když ji oře pluh, aby do ní hospodář mohl uložit zrno; cítí jen bolest; záchvěvy klíčení a radost plodu přicházejí později.

Marius byl smuten. Nebylo tomu ještě tak dávno, co si zbudoval víru, a už by ji měl opět zavrhnout? Přísahal si, že to neučiní. Prohlásil, že nechce pochybovat, a přece pochybovat začal. Dostaneme-li se mezi dvě náboženství, z nichž jedno jsme ještě neopustili a v druhém ještě nezakotvili, octneme se v nesnesitelném postavení; podobné přítmí se líbí jen netopýřím duším. Marius měl zdravé oči a potřeboval ostré světlo. Polosvit pochybnosti mu působil bolest. Ačkoliv jeho přání zůstat tam, kam se dostal, bylo hodně silné, cítil nepřekonatelnou touhu pokračovat, jít dále, zkoumat, myslit a brát se vpřed. Kam dojde? Obával se, aby se nevzdálil od otce, teď, kdy se mu tolik přiblížil.

---

209 Napodobenina Alcestovy písně v Molièrově Misantropu (I, 2).

210 Stísněnost (domácího života; narážka na Juvenalovu satiru III, 165).

Stálým přemýšlením rozpaky vzrůstaly. Kolem sebe viděl jenom srázné svahy. Nesouhlasil ani s dědečkem, ani s přáteli; pro jednoho byl drzý, pro druhé zpozdilý; poznal, že je dvojnásob sám jak mezi starými, tak mezi mladými. Přestal chodit do kavárny Musain.

V tomto zmatku svědomí nepomyslil na vážné stránky svého živobytí, ale skutečné životní potřeby nedají na sebe zapomenout. Přišly a prudce se přihlásily.

Jednoho rána vstoupil majitel hotelu do Mariovy světnice a řekl:

„Pan Courfeyrac se za vás zaručil."

„Ano."

„Já však potřebuji peníze."

„Poproste pana Courfeyraca, aby sem přišel," řekl Marius. Hostinský odešel, jakmile přišel Courfeyrac. Marius mu řekl to, co nikdy nepovažoval za nutné vyprávět, pověděl, že je docela sám na světě a že nemá příbuzné.

„Co si počnete?" řekl Courfeyrac.

„Nevím," odpověděl Marius.

„Co budete dělat?"

„Nevím."

„Máte peníze?"

„Patnáct franků."

„Chcete, abych vám něco půjčil?"

„Nikdy."

„Máte šaty?"

„Zde jsou."

„Máte šperky?"

„Hodinky."

„Stříbrné?"

„Zlaté. Tady jsou."

„Znám vetešníka, který od vás koupí redingot a kalhoty."

„Dobrá."

„Stačí vám jeden klobouk, jedna vesta, jedny kalhoty a jeden plášť."

„A boty.“

„Jakže? Vy nebudete chodit bos? Jaký přepych.“

„Bude toho dost.“

„Znám hodináře, který od vás odkoupí zlaté hodinky.“

„Dobře.“

„Ne, to není dobře. Co potom budete dělat?“

„Všechno, co bude zapotřebí, bude-li to počestné.“

„Umíte anglicky?“

„Ne.“

„Umíte německy?“

„Ne.“

„Tím hůř.“

„Proč?“

„Protože jeden můj přítel, knihkupec, vydává jakousi encyklopedii, pro kterou byste mohl překládat anglické a německé články. Platí bídně, ale je to přece jen něco.“

„Naučím se anglicky a německy.“

„A zatím…“

„Zatím budu živ ze svých šatů a hodinek.“

Zavolal vetešníka. Dal za šaty dvacet franků. Šli k hodináři. Koupil hodinky za čtyřicet pět franků.

„To není špatné,“ řekl Marius Courfeyracovi, když se vraceli do hotelu, „se svými patnácti franky mám celkem osmdesát franků.“

„A účet v hotelu?“

„Počkejte, na to jsem zapomněl,“ řekl Marius.

Hostinský předložil účet, který bylo nutno zaplatit ihned. Činil celých sedmdesát franků.

„Zbývá mi deset franků.“

„U čerta,“ řekl Courfeyrac, „než se naučíte anglicky, sníte pět franků, a než se naučíte německy, také pět franků. Buď tedy musíte ony řeči zhltnout velmi rychle, anebo každičký sou velmi pomalu.“

Zatím však teta Gillenormandová, která ve zlých dobách dovedla ukázat dobré srdce, vypátrala Mariův pobyt. Jednoho dopoledne po návratu ze školy našel Marius na stole dopis od tety a šedesát pistolí, to jest šest set franků ve zlatě, v zapečetěné skříňce.

Marius poslal tetě oněch třicet louisdorů zpět s uctivým dopisem, v němž prohlásil, že má dostatečné prostředky k živobytí a že je s to sám se o sebe postarat. V tu chvíli měl už jenom tři franky.

Teta dědovi o odmítnutí nic neřekla, protože se bála, že by ho ještě více rozhněvala. A potom, což neřekl, aby „před ním už nikdy nemluvili o tom nevděčníkovi, který mu pije krev“?

Marius odešel z hotelu Porte-Saint-Jacques, protože se tam nechtěl zadlužit.

KNIHA PÁTÁ
Výtečnost neštěstí

(1)
Nuzný Marius

Mariovi nastal krušný život. Projíst šaty a hodinky byl jenom začátek. Poznal nevyslovitelný stav, kterému se říká *tříť bídu s nouzí*. Strašný stav, který znamená den bez chleba, noci bez spánku, večery bez svíčky, krb bez ohně, týdny bez práce, budoucnost bez naděje, šaty rozedrané na loktech, starý klobouk, kterému se mladá děvčata posmívají, dveře, které jsou večer zavřeny, protože činže nebyla zaplacena, drzost domovníka a hospodského, posměch sousedů, pokoření, uraženou důstojnost, vykonávání prací jakéhokoliv druhu, znechucení, hořkost, sklíčenost. To všechno se Marius naučil polykat, protože často neměl k polykání nic jiného. V době, kdy muž potřebuje hrdost, protože potřebuje lásku, cítil, že je směšný, protože je chudý. Ve věku, kdy vám mládí naplňuje srdce královskou hrdostí, Marius byl nejednou nucen klopit oči a dívat se na své děravé boty; poznal nepravý stud a palčivý ruměnec bídy. Je to těžká a strašná zkouška, z níž slabé povahy vycházejí jako zničené existence, ale silné vyjdou povzneseny. Je to výheň, do níž osud vrhá člověka, chce-li z něho učinit pobudu nebo poloboha.

Malými bitvami se často dobude velká věc. V nich je neústupné a světu neznámé hrdinství, které krok za krokem bojuje ve stínu proti osudovému útoku nedostatku a hanby. Jsou to ušlechtilá a tajemná vítězství, které oko nevidí, sláva neodměňuje a fanfáry neslaví. Život, neštěstí, osamocení, opuštěnost, chudoba, to jsou bitevní pole, která mají své hrdiny, hrdiny neznámé, často větší, než jsou hrdinové slavní.

Tak se vytvářejí pevné a vzácné povahy; bída je jim téměř vždycky macechou a někdy matkou; nedostatek plodí sílu duše i ducha; nouze je živitelkou pýchy, neštěstí je dobrým mlékem pro velkodušné.

Byly doby, kdy si Marius zametal před svými dveřmi, kdy si u hokynářky za sou kupoval brijský sýr, kdy vyčkával večera, aby mohl dojít k pekaři a koupit u něho chléb, který plaše odnášel do podkrovního pokojíku, jako by jej byl ukradl. Někdy lidé vídali u řezníka v koutku mladíka, jak se protlačuje mezi posměvačnými kuchařkami; byl neobratný, nosil knihy pod paží, vypadal plaše i pohněvaně, při vstupu smekal klobouk a na čele se mu perlíval pot; hluboce zdravil udivenou řeznici a řeznického tovaryše, žádal skopovou kotletu, platíval za ni šest nebo sedm sou, balíval ji do papíru, dával ji mezi dvě knihy a odcházel. Byl to Marius. Sám si kotletu smažil a jedl ji tři dny.

První den jedl maso, druhý den lůj a třetí den ohlodával kost.

Teta Gillenormandová učinila několik pokusů znova mu poslat šedesát pistolí. Marius je vždycky vrátil a napsal, že je nepotřebuje.

Ještě nosil smutek po otci, když se v něm přehnala bouře, o které jsme vyprávěli. Od té doby nesvlékl černý oděv, ale šaty se již bezmála svlékaly samy. Nadešel den, kdy mu chyběl i kabát. Kalhoty ještě ušly. Co dělat? Courfeyrac, jemuž prokázal několik dobrých služeb, mu dal starý kabát. Za třicet sou jej dal Marius u nějakého domovníka obrátit, a kabát vypadal jako nový. Ale protože byl nazelenalý, vycházel Marius jenom večer. Ve tmě se kabát zdál černý. Chtěl-li chodit ve smutku, musil se odít nocí.

A přece dostudoval a stal se advokátem. Všichni se domnívali, že bydlí v Courfeyracově pokoji, který byl slušný, a kde určitý počet právnických knih, doplněný neúplnými svazky románů, představoval knihovnu žádanou advokátním řádem. Dopisy si dával posílat ke Courfeyracovi.

Když se stal advokátem, oznámil to chladným, ale uctivým dopisem dědovi. Pan Gillenormand třesoucí se rukou vzal dopis, přečetl

jej, roztrhl na čtyři kusy a zahodil do košíku. Za dva nebo za tři dny slyšela slečna Gillenormandová otce, jak ve svém pokoji hovoří sám k sobě. To dělával, když byl krajně rozčilen. Nastavila uši; stařec drmolil:

„Kdybys nebyl hlupák, poznal bys, že není možno dělat barona a advokáta zároveň."

(2)
Chudý Marius

Bída je jako všechno ostatní. Člověk si na ni zvykne, takže se stane snesitelnou. Vezme na sebe jistou podobu a přizpůsobí se. Člověk živoří, to jest vyvíjí se jen taktak, ale k životu to stačí. Marius Pontmercy si časem svůj život uspořádal takto:

Vyvázl z nejhoršího; soutěska se před ním trochu rozšířila. Prací, odvahou, vytrvalostí, silnou vůlí se mu podařilo vytlouci ze své práce sedm set franků ročně. Naučil se němčině a angličtině. Na přímluvu Courfeyracovu se seznámil s knihkupcem a dostal u něho nepatrné zaměstnání. Pořizoval prospekty, překládal články z novin, opatřoval poznámkami některá knižní vydání, sestavoval životopisy atd. Z toho měl průměrně sedm set franků ročně. To nebylo špatné. Z těch byl živ. Jak? Hned vám to řekneme.

Marius bydlil v Gorbeauově baráku za třicet franků ročně, ve světnici bez krbu, které se říkalo pokojík a v níž byl jenom nejnutnější nábytek. Tento nábytek byl Mariův. Tři franky týdně dával staré hlavní nájemnici, aby mu ráno zametla světnici a přinesla trochu teplé vody, čerstvé vejce a kus chleba za jeden sou. Chléb a vejce byly jeho snídaní. Cena snídaně kolísala mezi jedním nebo dvěma sou podle toho, byla-li vejce laciná nebo dražší. V šest hodin večer si došel do ulice Saint-Jacques na oběd k Rousseauovi, naproti Bassetovi, obchodníku s rytinami, který měl krám na rohu

ulice Mathurins. Polévku vynechával. Poručil si maso za šest sou, poloviční porci zeleniny za tři sou a zákusek za tři sou. Chleba si mohl za tři sou vzít, kolik chtěl. Místo vína pil vodu. Když platil u pokladny, kde vévodila paní Rousseauová, v té době ještě tlustá a svěží, dal sklepníkovi jeden sou a paní Rousseauová mu věnovala úsměv. Potom odcházel. Za šestnáct sou dostal oběd s úsměvem.

Rousseauova restaurace, kde se vyprázdnilo jen málo lahví vína, ale mnoho karaf vody, byla spíš lékem k utišení největšího hladu než restaurací. Dnes již neexistuje. Její majitel měl krásnou přezdívku: říkali mu *Rousseau Vodička*.

Snídaně čtyři sou a oběd šestnáct – to bylo tedy dvacet sou denně a tři sta šedesát pět franků ročně. Když k tomu připočítáte třicet franků nájemného a třicet šest franků za posluhu a drobná vydání, dojdete k závěru, že se Marius za čtyři sta padesát franků stravoval a bydlil. Za šaty vydal sto franků, za prádlo padesát, za žehlení patnáct franků. Všechno dohromady nepřesahovalo částku šesti set padesáti franků. Zbývalo mu padesát franků. Byl tedy bohatý. Příležitostně půjčoval dokonce desetifrank přátelům. Jednou Courfeyracovi půjčil obrovskou sumu šedesát franků. Na topení Marius velmi „ušetřil", protože v pokojíku chyběl krb.

Marius měl stále dva obleky: jeden starší pro všední dny a druhý nový pro slavnostní příležitosti. Oba obleky byly černé. Měl jenom tři košile: jednu na sobě, druhou v prádelníku a třetí u pradleny. Nahrazoval je postupně, jak se opotřebovávaly. Obyčejně byly roztrhané, a proto si kabát zapínal až ke krku.

Bylo však zapotřebí několika let, aby se Marius domohl tohoto skvělého blahobytu. Krušných let, strašných let; jedněmi se musil protlouci, v druhých se dostával vzhůru. Marius neochaboval ani na den. Všechno podstupoval, všechno si odřekl; všechno dělal, vyjma dluhy. Mohl směle říci, že nikdy nezůstal nikomu dlužen ani jediný sou. Dluh pro něho znamenal počátek otroctví. Říkával, že věřitel je vždycky horší než otrokář, protože tomu jenom sloužíte, ale věřiteli

vydáte napospas svou důstojnost, kterou on může zneuctít. Raději nejedl, než by si vypůjčil. Často se postil. Byl si vědom, že se všechny krajnosti v určitém bodě stýkají a že úpadek peněžní může přivodit úpadek mravní, proto žárlivě bděl nad svou hrdostí. Pozdrav nebo chování, které by byl v jiném postavení považoval za projev úcty, pokládal někdy za ponižování a hrdě zvedal hlavu. Do ničeho se nepouštěl, protože nechtěl ustupovat. Na tváři měl jakýsi přísný ruměnec. Byl tak nesmělý, že byl až drsný.

Ve všech životních zkouškách mu dodávala odvahy jakási vnitřní síla. Duše pomáhá tělu a v některých chvílích je povznáší. Je to jediný pták, který může unést svou klec.

Vedle otcova jména bylo v Mariově srdce vyryto ještě jiné jméno. Nadšený a vážný Marius obklopoval jakousi aureolou muže, kterému otec vděčil za život, onoho neohroženého vojáka, který u Waterloo zachránil plukovníka z deště kulí a granátů. Nikdy neoddělil myšlenku na tohoto muže od vzpomínky na otce a v hluboké úctě je sdružoval. Byl to jakýsi kult o dvou stupních: větší oltář byl vyhrazen plukovníkovi a menší Thénardierovi. Vděčnost byla zdvojnásobována pomyšlením na úpadek Thénardierův a na to, jak tento muž zmizel. V Montfermeil se dověděl, že nešťastný hostinský přišel na mizinu. Od té doby Marius napjal všechny síly, aby ho vystopoval a našel v tmavé propasti bídy, v níž zmizel. Marius prochodil celý kraj; byl v Chelles, v Bondy, v Gournay, v Nogentu, v Lagny. Po tři léta utrácel na hledání kdejaký ušetřený peníz. O Thénardierovi nikdo nevěděl; všichni se domnívali, že odešel do ciziny. Věřitelé ho rovněž hledali, ovšemže s menší láskou než Marius, ale stejně horlivě, a nemohli se ho zmocnit. Marius si vyčítal a téměř si zazlíval, že měl v pátrání tak malý úspěch. Byl to jediný dluh, který mu plukovník zanechal, a Marius pokládal za čestnou povinnost jej vyrovnat. Když můj otec umíral na bitevním poli, myslíval si, našel Thénardier způsob, jak ho z dýmu a deště kulí vynést na ramenou, a přece mu tehdy nebyl ničím povinován, kdežto já

jsem Thénardierovi tolik povinen a nedovedu ho zachránit ze stínu, kde hyne, a vrátit ho životu. Ach! Najdu ho! – Marius se skutečně činil, aby Thénardiera našel, a byl by i krev vycedil, jen aby se mu podařilo dostat Thénardiera z bídy. Nalézt Thénardiera, prokázat mu jakoukoliv službu, říci mu: „Vy mě neznáte, ale já vás znám, zde jsem, jsem vám k službám!“ bylo nejsladším a nejušlechtilejším Mariovým snem.

(3)
Dospělý Marius

V té době bylo Mariovi dvacet let. Tři roky uplynuly ode dne, kdy opustil dědečka. Vztahy mezi nimi zůstaly nezměněny, ani jeden, ani druhý se nepokoušeli sblížit nebo se aspoň jeden po druhém pozeptat. Ostatně, k čemu by se měli vidět? Aby se znovu střetli? Kdo z nich by měl pravdu? Marius byl ocelová váza a pan Gillenormand železný hrnek.

Povězme, že Marius nedocenil dědovo srdce. Domníval se, že ho pan Gillenormand nikdy nemiloval a že tento úsečný, tvrdý, posměvačný muž, který klel, křičel, bouřil a zdvíhal hůl, k němu cítil jenom lehkou a zároveň přísnou příchylnost Géronta francouzských veseloher. Marius se mýlil. Jsou otcové, kteří nemají rádi své děti, ale neexistuje děd, který by nemiloval vnuka. Pan Gillenormand, jak jsme již řekli, v hloubi duše Maria vlastně zbožňoval. Zbožňoval ho po svém způsobu s přídavkem křiku a políčků; když Marius zmizel, pocítil v srdci černou prázdnotu. Žádal, aby se o něm nikdy nemluvilo, a v duchu litoval, že ho tak doslovně poslechli. V prvních dobách doufal, že ten bonapartista, ten jakobín, terorista, ten „zářijový vrah“ se přece jen k němu vrátí. Ale ubíhaly týdny, ubíhaly měsíce, ubíhala léta; darebák, který mu pil krev, se k velké lítosti pana Gillenormanda neobjevil. Nemohl jsem jednat jinak, říkával

si pan Gillenormand, musil jsem ho vyhnat z domu. Ale jindy se tázával: Kdyby se to stalo ještě jednou, učinil bych totéž? Jeho pýcha bez váhání říkala „ano“, ale jeho stará hlava, kterou zavrtěl, mlčky říkala „ne“. Býval často zarmoucen. Marius mu chyběl. Staří lidé potřebují lásku jako slunce. Láska je teplo. Ať byl pan Gillenormand jakkoliv statný, přece Mariova nepřítomnost v něm něco změnila. Za nic na světě by nevyšel „tomu klukovi“ vstříc, ale trpěl. Nikdy se na něho nezeptal, ale ustavičně na něho myslil. Žil stále v Marais, ale víc a více se stranil společnosti. Byl dosud veselý a prudký, ale jeho veselí nabývalo křečovité tvrdosti, jako by obsahovalo hněv a bolest, a jeho prudké výbuchy končívaly měkkou a zadumanou sklíčeností. Někdy říkával: „Jaký řádný pohlavek bych mu dal, kdyby se vrátil!“

Teta přemýšlela příliš málo, aby mohla hodně milovat. Marius byl pro ni už jenom neurčitou a nejasnou siluetou, nakonec se jím obírala méně než svou starou kočkou nebo papouškem.

Tajné trápení pana Gillenormanda bylo o to těžší, že je před nikým nedal sebemenším náznakem najevo. Jeho zármutek byl jako nedávno vynalezená kamna, která sama spalují svůj kouř. Někdy se nevtipní zvědavci vyptávali na Maria: „Co dělá?“ nebo „Co se stalo s vaším panem vnukem?“ Starý měšťan odpovídal s povzdechem, byl-li příliš smuten, a ťuknutím dvou prstů do manžety, chtěl-li vypadat vesele: „Pan baron Pontmercy někde právě pronáší obhajobičku.“

Stařec litoval, Marius byl spokojen. Neštěstí mu očistilo srdce od hořkosti, jak tomu bývá u dobrých lidí. Myslil na pana Gillenormanda s něhou, ale nechtěl nic přijmout od muže, který se *špatně zachoval k jeho otci.* Jeho první rozhořčení se zmírnilo, mimoto měl pocit štěstí, že trpěl a že ještě trpí. To bylo pro otce. Tvrdost života se mu líbila a byl s ní docela spokojen. Říkával si, ne bez radosti, *že to je to nejmenší*: že tak usmiřuje vinu; že bez toho smíru by byl později a jinak potrestán za svou strašnou lhostejnost k tak vzácnému otci;

že by nebylo spravedlivé, aby otec zakusil tolik, a on nic, a co vlastně znamená všechna jeho práce ve srovnání s hrdinným životem plukovníkovým; že se může přiblížit otcově podobě jedině tehdy, bude-li statečně bojovat s chudobou, jako on bojoval s nepřítelem; že snad právě to chtěl plukovník říci slovy: *bude ho hoden*. Ta slova nenosil Marius na srdci, ale v srdci, protože plukovníkova závěť se ztratila.

V době, kdy ho dědeček vyhnal, byl ještě dítě, ale mezitím zmužněl. Cítil to. Bída, znovu to zdůrazňujeme, mu byla dobrou učitelkou. Chudoba v mládí, nezkazí-li slabocha, má tu úžasnou vlastnost, že obrací všechnu vůli k činu a celou duši k touze. Chudoba rázem obnažuje hmotný život a ukazuje jeho ošklivost; proto nabádá ke vzletu do života ideálního. Bohatý mladík má sta zářivých i hrubých příležitostí, aby se rozptýlil, koňské dostihy, lov, psy, tabák, hru, hostiny a všechno ostatní; těmito nízkými stránkami se duše zaměstnává na úkor stránek vyšších a jemných. Chudý mladík tvrdě pracuje, aby měl kus chleba; jí, a když se najedl, nezbývá mu nic jiného než sen. Chodí zdarma do divadel, která poskytuje Bůh; pozoruje nebe, nebeskou báň, hvězdy, květiny, děti, lidstvo, mezi nímž trpí, tvorstvo, mezi nímž září. Tak dlouho se dívá na lidstvo, až uzří duši; tak dlouho se dívá na tvorstvo, už uzří Boha. Sní a považuje se za velkého; sní ještě dál a cítí, že jihne. Od sobectví trpícího člověka přejde k soucitu člověka hloubajícího. Probudí se v něm báječný cit, zapomene na vlastní já a cítí s ostatními. Když pomyslí na nesčetné rozkoše, které příroda nabízí a dává plnými hrstmi otevřeným duším, ale odpírá duším uzavřeným, počne on, milionář ducha, litovat milionáře peněz. Z jeho srdce mizí nenávist tou měrou, jakou do jeho duše vniká světlo. Je tedy nešťastný? Ne. Bída mladého člověka není nikdy bídná. Starý císař bude vždycky závidět kterémukoliv, třebas i chudému chlapci zdraví, sílu, pružný krok, zářivé oči, čilý krevní oběh, černé vlasy, svěží tváře, rudé rty, bílé zuby, čistý dech. Každého jitra se znovu pouští do práce, aby si

vydělal svůj chléb; a zatímco jeho ruce získávají chleba, vzpřimuje se jeho páteř hrdostí a jeho mozek se plní myšlenkami. Po práci se vrací k nevyslovitelnému zanícení, k přemítání, k radosti; žije a kráčí v trampotách, přes překážky, po tvrdé dlažbě a často i v blátě, ale hlavu nese ve světle. Je pevný, mírný, měkký, klidný, pozorný, vážný, spokojený s málem a laskavý; žehná Bohu, že mu dal dvojí bohatství, která chybějí mnohému člověku bohatému: práci, která osvobozuje, a myšlenku, která povznáší.

Toto všechno se událo v Mariovi. Marius se dokonce, abychom řekli všechno, až příliš ponořil do svého uvažování. Jakmile se dostal tak daleko, že si bezpečně vydělal na živobytí, zastavil se, neboť shledal, že chudoba je dobrá, a omezoval se v práci, aby se mohl oddat myšlenkám. Někdy celé dny trávil tím, že se jako vizionář hroužil do němých rozkoší extáze a vnitřního záření. Vytkl si tento životní cíl: pokud možno nejméně pracovat fyzicky, aby tím více mohl pracovat prací nehmatatelnou, to jest, věnovat životu skutečnému několik hodin a všechny ostatní promítat do nekonečna. Protože věřil, že mu nic nechybí, nepozoroval, že takto pochopené přemítání se jednoho dne promění v určitý druh lenosti, a tím, že se spokojuje pouze s nejnutnějšími životními potřebami, odpočívá příliš brzy.

Bylo jasné, že pro tak činorodou a ušlechtilou povahu je tento stav jenom přechodný a že se Marius při prvním střetnutí s nevyhnutelnými zkouškami osudu znovu probudí.

Ačkoliv byl advokátem, nikoho zatím nehájil a pro hlouposti se nesoudil, jak se pan Gillenormand domníval. Snění ho odvádělo od obhajování. Navštěvovat prokurátory, docházet do soudní síně, vyhledávat procesy pokládal za nudné. Proč by to dělal? Nechápal, proč by měl měnit zdroj výdělku. Malý a neznámý knihkupec mu zabezpečil práci, která nebyla vyčerpávající a – jak jsme již vysvětlili – Mariovi vyhovovala.

Jeden z knihkupců, pro které pracoval, pan Magimel, mu dokonce nabídl, že ho vezme k sobě na byt, že mu obstará pravidelnou

práci a že mu dá patnáct set franků ročně. Pěkný byt! Patnáct set franků! Zajisté. Ale má se Marius zříci svobody? Má být odkázán na služné! Má být jakýmsi literárním písařem! Podle Maria by bylo nové postavení zároveň horší i lepší, získal by na blahobytu, ale ztratil by na důstojnosti; krásné a dokonalé štěstí by se záhy změnilo v trapné a směšné utrpení; bylo by mu asi jako slepému, který náhle prohlédl na jedno oko.

Marius žil samotářsky. Pro vrozenou plachost, a protože ho první zkušenosti ve společnosti přátel zastrašily, zůstával mimo skupinu, které předsedal Enjolras. Přitom spolu kamarádili a navzájem si vypomáhali. Ale nic více. Marius měl dva přátele, mladého Courfeyraca a starého pana Mabeufa. Byl spíše nakloněn starci; děkoval mu především za převrat, který se odehrál v jeho duši, za to, že směl poznat a milovat svého otce. Sňal mi bělmo z očí, říkával.

Je jisté, že setkání se zádušním starostou o mnoha věcech rozhodlo.

Přesto však byl pan Mabeuf při této příležitosti velmi klidným a pasívním nástrojem prozřetelnosti. Osvítil Maria náhodou a nevědomky jako svíčka, kterou někdo vnese do pokoje. Byl svíčkou, nikoliv onou osobou.

Pan Mabeuf byl vůbec neschopen, aby porozuměl nebo dokonce chtěl vést Mariovu vnitřní politickou revoluci.

Protože se s panem Mabeufem ještě setkáme, nebude zbytečné, promluvíme-li i o něm.

(4)
Pan Mabeuf

Onoho dne, kdy pan Mabeuf řekl Mariovi: *Zajisté, schvaluji politické zásady*, vyslovil skutečný stav svého ducha. Všechny politické názory mu byly lhostejné, schvaloval je všechny bez rozdílu, jen

když ho nechaly na pokoji, asi tak, jako Řekové říkali Fúriím krásné, dobré, půvabné Eumenidy. Politickým přesvědčením pana Mabeufa byla vášnivá láska ke květinám a ke knihám. Jako všichni, tak i on si přidával zcela samozřejmě koncovku ‚ista', bez které v oněch dobách nikdo nemohl být živ, ale nebyl ani roajalista, ani bonapartista, ani chartista, ani orleanista, ani anarchista; byl bukinista – to znamená – miloval staré knihy.

Nechápal, jak se mohou lidé vzájemně nenávidět pro takové hlouposti, jako je ústava, demokracie, legitimita, monarchie, republika atd., když je na světě tolik mechů, travin, křovin, které mohou pozorovat, a hromada foliových a dvaatřicaterkových knih, ve kterých mohou listovat. Střežil se vlastní neužitečnosti; měl mnoho knih, ale nevadily mu ve čtení; byl botanik, ale nepřekáželo mu to zahradničit. Když poznal Pontmercyho, vznikla mezi nimi náklonnost, protože podobně jako plukovník pěstoval květiny, šlechtil on ovoce. Panu Mabeufovi se podařilo ze semene vypěstit tak chutné hrušky, že se vyrovnaly saintgermainským. Z jeho nového křížení povstala mirabelka říjnová, která je dnes proslulá a vůní se vyrovná mirabelce letní. Na mši chodil spíše z poslušnosti než z nábožnosti, a také proto, že rád viděl tváře lidí, ale nemiloval jejich hluk a v kostele je viděl mlčenlivé a soustředěné. Cítil, že musí něčím být, a proto se stal zádušním starostou. Ostatně se mu nikdy nepodařilo, aby miloval ženu alespoň tak jako tulipánovou cibuli nebo muže jako elzevirské vydání. Když už mu bylo hodně přes šedesát let, kdosi se ho otázal: „Nebyl jste nikdy ženat?" „Zapomněl jsem na to," řekl. Někdy si, jako snad všichni lidé, také povzdechl: „Ach, kéž bych byl bohatý," ale to jistě nebylo při pohledu na děvče, jak po tom toužíval pan Gillenormand, nýbrž při pohledu na starožitnou knihu. Žil sám se starou hospodyní. Měl dnu, a když spal, jeho staré zchromlé prsty se zatínaly do záhybů pokrývky. Sepsal a vydal *Květenu z okolí Cauteretz*, s barevnými obrázky, dosti ceněné dílo, jehož rytiny si ponechal a které sám prodával. Dvakrát až i třikrát denně zvonili

proto lidé v ulici Mézières. Z prodeje měl dobrých dva tisíce franků ročně. Ačkoliv byl chudý, přece si trpělivostí a odříkáním časem pořídil sbírku vzácných tisků všeho druhu. Vycházel vždycky s knihou pod paží, ale obyčejně se vracíval se dvěma. Jedinou ozdobou jeho bytu se čtyřmi přízemními pokoji a zahrádkou byly zasklené sušené květiny a rytiny starých mistrů. Pohled na šavli nebo pušku ho děsil. V životě se nikdy nepřiblížil k dělu, dokonce ani v Invalidovně. Měl dost dobrý žaludek, bratra farářem, docela bílé vlasy, v ústech ani jeden zub, v mysli ani jeden vroubek, třásl se po celém těle, mluvil s pikardským přízvukem, smál se jako dítě, snadno se lekal a vypadal jako starý beran. S nikým se nepřátelil a nevídal vyjma starého knihkupce u brány Saint-Jacques, který se jmenoval Royol. Jeho jediným snem bylo zavést ve Francii pěstování indiga.

Také jeho služka byla zvláštní odrůdou nevinnosti. Ubohá stařenka byla pannou. Sultán, její kocour, který by byl mohl v Sixtinské kapli mňoukat Allegriho Miserere, vyplnil její srdce a postačil vášni, která v ní byla. Ani jeden z jejích snů nedospěl až k muži; dostal se jenom ke kocourovi. Měla kníry jako on. Její chloubou byly bílé čepečky. V neděli po příchodu ze mše prohlížela prádlo v kufru a po lůžku rozprostírala látky na šaty, které si kupovala, ale nikdy nedávala šít. Dovedla číst. Pan Mabeuf jí říkal *matka Plutarchová*.

Pan Mabeuf si Maria oblíbil, protože Marius byl mladý a něžný, protože zahříval jeho starobu, aniž urážel jeho plachost. Mládí a něha působí na staré lidi jako slunečný den bez větru. Když se Marius nasytil vojenské slávy, prachu, děl, útoků, protiútoků a zázračných bitev, v nichž jeho otec rozdával a tržil pádné rány šavlí, šel k panu Mabeufovi, a pan Mabeuf mu vypravoval o velikánu, který se zamiloval do květin.

Okolo roku 1830 zemřel jeho bratr farář a tehdy – jako by rázem nastala noc – se obzor pana Mabeufa zatemnil. Notářův úpadek ho připravil o deset tisíc franků, a tak přišel o všechno, co měl

sám i co zdědil po bratrovi. Červencová revoluce způsobila krizi v knihkupectví. První věc, která se v době strádání neprodává, je jistě *Květena. Květena z okolí Cauteretz* prostě nešla na odbyt. Uběhly týdny a nepřišel jediný kupec. Někdy se pan Mabeuf zachvěl, jakmile slyšel zvonit zvonek. „Pane," říkávala smutně matka Plutarchová, „to byl nosič vody." Zkrátka, pan Mabeuf opustil jednoho dne ulici Méziéres, vzdal se hodnosti zádušního starosty, zřekl se kostela Saint-Sulpice, prodal – nemyslete, že část svých knih, ale část rytin, protože na nich méně lpěl – a usadil se v malém domku na bulváru Montparnasse, kde ostatně zůstal jenom jedno čtvrtletí, a to ze dvou důvodů: předně přízemí a zahrada stály tři sta franků a pan Mabeuf se neodvážil platit větší nájemné než dvě stě franků, a za druhé sousedil se střelnicí Fatou a ustavičně slyšel rány z pistolí, které nesnášel.

Odstěhoval tedy *Květenu*, mědirytiny, herbáře, kresby a knihy a usadil se nedaleko Salpêtrière v jakési chaloupce ve vesnici Austerlitz, kde měl za sto padesát franků ročně tři pokoje, zahradu a studni. Tohoto stěhování využil k prodeji téměř všeho nábytku. V den přestěhování byl velmi veselý a sám si zatloukal hřebíčky do zdí pro rytiny a herbářové listy, zbytek dne ryl v zahradě, a když večer viděl matku Plutarchovou zamyšlenou a mrzutou, poklepal jí na rameno a řekl: „A co, vždyť máme indigo!"

Jenom dva návštěvníci, knihkupec od brány Saint-Jacques a Marius, měli přístup do domku v Austerlitz, vesničce hlučného jména, které mu bylo, máme-li už povědět všechno, dosti nepříjemné.

Lidé, jejichž mozek je pohroužen v moudrost nebo v pošetilost, nebo, jak často bývá, v obojí najednou, jsou jenom velmi těžko přístupni věcem života. Jejich vlastní osud je jim vzdálený. Ze soustředěné práce vyplyne trpnost, která by se podobala filozofii, kdyby byla opodstatněná. Takový člověk pomalu schází, klesá, ztrácí se, hroutí, aniž si je toho vědom. Končí to vždycky probuzením, ale to

už bývá pozdě. Zatím se zdá, že bez zájmu přihlíží ke hře, která se hraje mezi jeho štěstím a neštěstím; ačkoliv je v sázce jeho vlastní osud, sleduje hru lhostejně.

A tak i pan Mabeuf byl ustavičně veselý, trochu sice dětinsky, ale přece hluboce, ačkoliv se okolo něho pomalu stmívalo a jedna naděje pohasínala za druhou. Jeho duševní zvyky měly vytrvalost hodinového kyvadla. Jakmile byl popohnán iluzí, šel dál, třeba se iluze již dávno rozplynula. Hodiny se také nezastaví přesně ve chvíli, kdy ztratíme klíč.

Pan Mabeuf měl nevinné radosti; poskytla mu je nejnepatrnější náhoda. Jednoho dne četla matka Plutarchová v koutku pokojíku román. Četla nahlas, protože se jí zdálo, že lépe rozumí. Hlasitým čtením si utvrzujete obsah. Někteří lidé čtou nahlas proto, aby se ubezpečili, že čtou.

Matka Plutarchová četla s velkým důrazem román, který držela v ruce. Pan Mabeuf slyšel, aniž vnímal.

Náhle matka Plutarchová přišla k větě, kde byla zmínka o krasavici a dragounském důstojníku:

„La belle bouda et le dragon…," což znamená: „Krasavice trucovala a dragoun…" Nato čtenářka ustala, aby si otřela brýle. Ale ve francouzštině slovo bouda je zvukově podobné Buddhovi a slovo le dragon znamená vedle dragouna také draka. Pan Mabeuf nepochopil a přidal k citátu mravní ponaučení. „Buddha a drak," řekl si polohlasně, „ano, to má autor pravdu. Byl jednou jeden drak, který z hloubi své jeskyně chrlil plameny a spaloval nebe. Už nejedna hvězda chytla od toho netvora, který měl krom toho tygří spáry. Buddha se vypravil do jeskyně a obrátil draka na víru. To je moc dobrá kniha, matko Plutarchová. Na celém světě byste nenašla krásnější legendu."

A pan Mabeuf upadl do příjemného snění.

(5)
Chudoba, dobrá sousedka bídy

Mariovi se líbil ten bezelstný stařec, který před jeho zraky pomalu propadal bídě a počínal se tomu divit, ačkoliv se nad tím stále ještě nermoutil. Marius se setkával s Courfeyracem a vyhledával pana Mabeufa. Návštěvy byly ovšem velmi řídké, jedna dvě do měsíce.

Mariovou radostí byly dlouhé procházky po vnějších bulvárech, na Martově poli nebo v méně navštěvovaných stromořadích Lucemburské zahrady. Někdy celé půldne pozoroval zelinářské zahradnictví, záhony, salát, slepice na hnojišti anebo koně, který otáčel kolem, jež čerpalo vodu. Chodci si ho s podivením prohlíželi; některým se zdál podezřelý, jiným zachmuřený. A zatím to byl mladý chuďas, snící bez jakéhokoliv námětu.

Na těchto procházkách objevil Gorbeauův barák; jeho odlehlost a nepatrná činže ho tak zaujala, že se tam přestěhoval. Znali ho tam jenom pod jménem Marius.

Někteří staří generálové a přátelé jeho otce zvali Maria, aby je navštívil, jakmile se dověděli, kdo je. Marius neodmítal. Měl alespoň příležitost mluvit o otci. Tak chodíval občas do Invalidovny k hraběti Pajolovi, ke generálu Bellavesnovi a ke generálu Fririonovi. Hrávalo se tam a tančilo. V ty dny Marius oblékal nové šaty. Ale na večery a plesy chodíval, jenom když mrzlo, až praštělo, protože si nemohl zaplatit povoz a chtěl přijít v botách lesklých jako zrcadlo.

Často bez hořkosti říkával:

„Lidé už nebudou jiní. Do salónu můžete vstoupit všelijak pošpiněný, ale boty musíte mít čisté. Chcete-li být přijati, musíte mít jednu věc čistou: Svědomí? Nikoli, boty."

Ve snění se rozptýlí všechny vášně vyjma lásku. Rozplynula se v něm i Mariova politická horečka. Přispěla k tomu ještě revoluce roku 1830; uspokojila ho a tím ho uklidnila. Zůstával stále stejný, ale už tolik nebouřil. Měl totéž přesvědčení, ale časem se zmírnilo.

Vlastně, abychom řekli pravdu, neměl přesvědčení, pouze sympatie. Ke které straně patřil? Ke straně lidskosti. V lidstvu volil Francii; v národu volil lid; v lidu volil ženu. Tam ponejvíce tíhl jeho soucit. Teď dával přednost myšlence před skutkem, básníkovi před hrdinou, obdivoval se spíše knize, jako je kniha Jobova, než událostí, jako byla bitva u Marenga. A když se konečně po dni přemítání vracel večer po bulvárech, viděl větvemi stromů prostor bez pozadí, světla bez pojmenování, a pak mu propast, stín, tajemství a všechno, co je jenom lidské, připadalo velmi malé.

Domníval se, že dospěl, a snad skutečně dospěl, k pravdě života a k lidské filozofii, až se konečně díval jenom na nebe, na jedinou věc, kterou mohl spatřit ze dna své studny.

To mu však nebránilo, aby nehromadil plány, výpočty, přípravy a záměry do budoucnosti. Oko, které by bylo ve chvíli snění nahlédlo do Mariovy duše, by bylo oslepeno její čistotou. Kdyby nám byla dána schopnost pohledět hmotným okem do svědomí druhého, soudili bychom jistě člověka bezpečněji podle toho, o čem sní, než podle toho, o čem přemýšlí. V myšlence je vůle, ale ve snu není. Sen je bezprostřední, bere a uchovává si podobu našeho ducha ve velikosti i v ideálu; nic nevychází příměji a upřímněji z hloubi duše než bezděčné a nezměrné touhy po skvělých výšinách osudu. V této touze najde se spíš povaha člověka než ve složitých, opodstatněných a urovnaných myšlenkách. Postavy spředené naší obrazotvorností se nám podobají nejvíc. Každý podle své povahy sní o neznámém a nemožném.

Asi v polovici roku 1831 vypravovala stařena, která Mariovi posluhovala, že budou vyhozeni jeho sousedé, ubohá rodina Jondrettových. Marius, který trávil téměř celé dny venku, snad ani nevěděl, že má sousedy.

„Proč dostali výpověď?“ otázal se.

„Protože neplatí nájemné; jsou už za dvě čtvrtletí dlužni.“

„Kolik to dělá?“

„Dvacet franků," řekla stařena.

Marius měl v zásuvce třicet nastřádaných franků.

„Podívejte se," řekl stařeně, „tady je dvacet pět franků. Zaplaťte za ty ubožáky nájemné a dejte jim pět franků, ale neříkejte, že jsou ode mne."

(6)
Nástupce

Pluk, v němž Théodule sloužil jako poručík, byl náhodou přeložen do Paříže. To byla příležitost pro druhou myšlenku tety Gillenormandové. Nejdřív ji napadlo, že by měla dát Maria stopovat Théodulem, a teď si usmyslila, že by mohla Théodula učinit Mariovým nástupcem.

Bylo tak jako tak třeba, aby v domě byl někdo pro případ, že by starý pán zatoužil po mladé tváři, protože jitřní paprsek vždycky dobře působí na zříceninu. Bylo tedy radno, aby se našel druhý Marius.

Bude to docela snadné asi tak jako oprava tiskové chyby v knihách; Marius, čti Théodule.

Prasynovec je téměř jako vnuk, a není-li advokátem, je třeba se spokojit s hulánem.

Jednoho dne, když pan Gillenormand četl *Quotidienne*, vstoupila jeho dcera do pokoje a nejsladším hlasem, jako by šlo o jejího miláčka, řekla:

„Otče, dnes dopoledne přijde Théodule; chce vám projevit svou hlubokou úctu."

„Kdo? Théodule?"

„Váš prasynovec."

„Ach," zamumlal starý pán.

Potom se opět pustil do čtení a na vzdáleného synovce, na bůhvíjakého Théodula nemyslil. Záhy se rozzlobil, což se mu stávalo

téměř pokaždé, kdykoliv četl. „List“, který držel v ruce, samozřejmě roajalistický, ohlašoval bez jakéhokoliv nadšení drobnou denní událost tehdejší Paříže: „Posluchači fakulty právnické a lékařské se sejdou v poledne na náměstí Panteonu… aby promluvili…“ Šlo o otázku, jež byla právě na pořadu dne: týkala se dělostřelectva národní gardy a rozporu mezi ministerstvem války a „občanským vojskem“ pro děla, postavená na nádvoří v Louvru. Studenti měli o tom „promluvit“. To přece stačilo, aby pan Gillenormand vzplál hněvem.

Vzpomněl na Maria, studenta, který také pravděpodobně půjde jako ostatní a bude „v poledne mluvit na náměstí Panteonu“.

Zatímco takto rozmrzele přemýšlel, vstoupil do pokoje poručík Théodule, oblečený prozíravě do občanských šatů; slečna Gillenormandová ho diskrétně uvedla. Hulán uvážil: „Starý patriarcha jistě neuložil všechno do doživotní renty, a proto mi neuškodí, obléknu-li se občas do civilu.“

Slečna Gillenormandová nahlas oznámila otci:

„Théodule, váš vzdálený synovec.“

Poručíkovi řekla tiše:

„Ke všemu přisvědčuj.“

A odešla.

Poručík, málo zvyklý na tak ctihodná jednání, zakoktal nesměle: „Dobrý den, strýčku,“ a uvedl se pozdravem, který bezděčně začal navyklým vojenským postojem, ale dokončil měšťanskou poklonou.

„Ach, to jste vy; dobrá, posaďte se,“ poznamenal děd. Potom na hulána nadobro zapomněl.

Théodule se posadil a pan Gillenormand vstal. Počal chodit sem a tam, hovořil nahlas a starými, podrážděnými prsty mučil dvoje hodinky, které měl v kapsách u vesty.

„Dav usmrkanců se sejde na náměstí Panteonu! Pane na nebi! Kluci, včera ještě jim teklo mléko po bradě. Kdyby jim člověk stiskl nos, teklo by jim z něho mléko ještě dnes. A ti budou mluvit zítra

v poledne! Kam to spějeme? Kam to spějeme? Je jasno, že se řítíme do propasti. Až tam nás přivedli descamisados[211]! Občanské dělostřelectvo! Mluvit o občanském dělostřelectvu! Pod širým nebem budou žvanit o bouchání národní gardy! A s kým se tam sejdou? Vidíte, kam vede jakobínství? U všech čertů, vsadil bych milión proti groši, že tam budou káranci a propuštění trestanci. Republikáni a galejníci, jedni jako druzí. Carnot říkával: Zrádče, kam chceš, abych šel? Fouché odpovídal: Kam chceš, hlupáku! A to jsou republikáni.

„To je správné," ozval se Théodule.

Pan Gillenormand napolo obrátil hlavu, pohleděl na Théodula a pokračoval:

„Když si pomyslím, že se ten ničemný darebák dal ke karbonářům! Proč jsi utekl z mého domu? Aby ses stal republikánem! Prosím tě! Národ nechce tvou republiku, nechce ji, protože má zdravý rozum, protože ví, že měl vždycky krále a že ho bude vždycky mít, ví, že lid je přece jenom zase lid, a na tvou republiku kašle. Rozumíš, hlupáku? Není to skutečné strašný vrtoch? Oblíbili si Otce Duchêna, pošilhávají po gilotině, zpívají romance a hrají na kytaru pod balkónem roku třiadevadesátého; ti kluci jsou tak hloupí, že by se mělo na ně naplivat. A jsou tam všichni. Ani jeden neschází. Stačí, aby vdechli vzduch na ulici, a už ztrácejí rozum. Devatenácté století je jed. Každý darebák si nechá růst bradu jako kozel, myslí si bůhvíco – a staré příbuzenstvo nechá na holičkách. To je republikánské, to je romantické. Co znamená romantické? Buďte tak dobrý, řekněte mi to. To jsou všechny hlouposti dohromady. Před rokem všichni běhali do divadla na *Hernaniho*[212]*.* Prosím vás, *Hernani!* Antitéze, pitomosti, které nejsou ani francouzský napsány! A mají děla na nádvoří v Louvru. Je to banditství našich dnů."

„Máte pravdu, strýčku," řekl Théodule.

211 Španělští revolucionáři.

212 Hra V. Huga, časově první drama romantismu.

Pan Gillenormand pokračoval:

„Děla na muzejním nádvoří! K čemu? Nač je tam dělo? Chcete snad střílet do belvederského Apollóna? Co mají patrony společného s medicejskou Venuší? Dnešní mladí lidé jsou rošťáci. A jaká nula je ten jejich Benjamin Constant! A ti, kdo nejsou darebáci, jsou hlupáci. Dělají všechno, co mohou, jenom aby byli ošklivi; nedovedou se pěkně ustrojit; bojí se žen, k děvčatům se blíží jako žebráci, až se tomu holky smějí; čestné slovo, člověk by řekl, že se ti ničemní ubožáci stydí za lásku. Jsou nevzhlední a k tomu ještě pitomí; opakují slovní hříčky Tiercelina a Potiera, mají haleny, nádenické vesty, košile z hrubé látky a kalhoty z hrubého sukna, boty z drsné kůže, a jaké peří, takový zpěv. Svou hantýrkou by si mohli podrazit svoje sešmajdané křampy. A všechna ta nevtipná sebranka má politické přesvědčení. Mělo by být přísně zakázáno mít politické přesvědčení. Vymýšlejí systémy, předělávají společnost, porážejí monarchii, odhazují všechny zákony, dělají z půdy sklep a z vrátného krále, převracejí Evropu vzhůru nohama, přestavují celý svět a ke štěstí jim postačí, mohou-li se potajmu podívat na lýtka pradlen nastupujících do svých vozíků. Ach, Marie! Ach, ty rošťáku! Jde řvát na náměstí! Budou rokovat, přít se, dělat opatření! Oni tomu říkají opatření! Spravedlivý Bože! Nepořádek je čím dál tím menší a nanicovatější. Viděl jsem zmatek, ale teď vidím politický mišmaš. Školáci rozhodují o národní gardě; to se nevidí ani u Ožibevů a Kadodašů! Nahatí divoši s vlajícím chocholem na palici a s kyjem v prackách nejsou o nic hloupější než naši maturanti. Pitomečkové! A ti říkají: rozumím, poroučím. Rokují a rozumují. To je konec světa. To je zřejmě konec naší bídné, mizerné zeměkoule. Bylo třeba posledního škytnutí; Francie je obstarala. Rokujte, blázni!

A tyto věci se budou dít tak dlouho, dokud budou chodit pod podloubím Odeonu a číst noviny. Za ně dají jeden sou, zdravý rozum, soudnost, srdce, duši i ducha. Tam začínají, a končí tím, že utekou od rodiny. Všechny noviny jsou mor; všechny, i *Drapeau*

blanc! Martainville byl v jádru taky jakobín. Ach, spravedlivá nebesa! A ještě se bude chlubit, že přivedl dědečka na pokraj zoufalství!“

„To je zřejmé,“ poznamenal Théodule.

Použil příležitosti, kdy pan Gillenormand musil nabrat dechu, a mentorsky dodal:

„Z novin by měl vycházet jenom *Moniteur* a z knih jen *Vojenská ročenka*.“

Pan Gillenormand pokračoval:

„Nebo ten jejich Sieyès, královrah, který postoupil najednou na senátora! A tak to vždycky končí. Nejdříve se balamutí tykáním a oslovováním občane, aby se dostali vysoko a dali si potom říkat pane hrabě. Pan hrabě hromotluk, zářijový vrah! Filozof Sieyès! Musím si spravedlivě přiznat, že jsem si filozofie a všech filozofů právě tak málo všímal jako brejlí kejklíře z Tivoli. Jednou jsem na nábřeží Malaquais viděl průvod senátorů; měli pláště z fialového sametu s vyšívanými včelami a klobouky z doby Jindřicha IV. Byli oškliví. Vypadali jako opice z tygrova dvora. Občané, prohlašuji, že váš pokrok je bláznovství, že vaše humanita je sen, že vaše revoluce je zločin, že vaše republika je netvor, že vaše mladá Francie je děvka z putyky, a tvrdím vám to do očí, vám všem, publicistům, národohospodářům, právníkům, vám všem, kteří znáte svobodu, rovnost a bratrství líp než ostří gilotiny. Potvrdím vám to i písemně.“

„Pane na nebi,“ zvolal poručík, „to je všechno úžasná pravda.“

Pan Gillenormand nedokončil pohyb, k němuž se připravoval, obrátil se, zadíval se hulánu Théodulovi do očí a řekl mu:

„Vy jste hlupák!“

KNIHA ŠESTÁ
Konjunkce dvou hvězd

(1)
Přezdívka: způsob, jak se tvoří příjmení

V té době byl Marius hezký mladík prostřední postavy; měl černé husté vlasy, vysoké a inteligentní čelo, otevřené a vášnivé chřípí, upřímné a klidné vzezření a ve tváři cosi hrdého, zamyšleného a nevinného. Mariův profil, jehož rysy se zakulatily, aniž ztratily pevnost, měl germánskou měkkost, která pronikla do francouzské fyziognomie z Alsaska a Lotrinska, a naprosto v něm chyběla ona hranatost, podle níž se ihned poznali Sikambrové mezi Římany a která odlišuje rasu lví od rasy orlí. Byl v tom životním období, kdy se duch myslících lidí skládá téměř rovným dílem z hloubky i prostomyslnosti. Byl schopen i ve vážném postavení provést hloupost a hned nato dovedl být vznešený. Jeho chování bylo upjaté, chladné, zdvořilé a málo otevřené. Protože měl krásná ústa, rudé rty a nejbělejší zuby pod sluncem, mírnil úsměvem přísnost svého zevnějšku. Cudné čelo a smyslné rty působily chvílemi podivným kontrastem. Oči měl malé, pohled bystrý.

V době nejhorší bídy si všiml, že se za ním otáčejí dívky; utíkával a skrýval se zahanben až do hloubi duše. Domníval se, že si ho prohlížejí pro starý oblek, že se mu posmívají; ve skutečnosti se na něho dívaly proto, že byl hezký, a snily o něm.

Němé nedorozumění mezi ním a mimojdoucími ženami v něm vypěstovalo plachost. Nevybral si ani jednu, protože utíkal přede všemi. Žil, nežil – pitomě, jak říkával Courfeyrac.

Courfeyrac navíc říkával: „Nechtěj být důstojný.“ Tykali si; po svahu mladých přátelství se dojde k tykání. „Můj drahý, přijmi radu.

Nečti tolik v knihách a trochu víc se dívej po holkách. Ty darebačky mají do sebe mnoho dobrého, Marie. Budeš-li se před nimi červenat a utíkat, zblbneš."

Jindy ho Courfeyrac potkal a řekl mu:

„Dobrý den, pane abbé."

Po podobném kázání se Marius vyhýbal týden mladým i starým ženám, a i Courfeyracovi víc než kdy předtím.

Přesto však v nesmírné říši tvorstva byly dvě ženy, kterým se Marius nevyhýbal, ale jichž nedbal. Popravdě by ho každý velmi překvapil, kdyby mu řekl, že to jsou ženy. Jedna byla stará vousatá bába, která Mariovi zametala pokojík; Courfeyrac o ní říkával: „Marius nenosí vousy, protože vidí, že je nosí jeho posluhovačka." Druhá byla mladá dívka; často ji potkával, ale nedíval se na ni.

Už dobře rok vídal Marius u školky v opuštěné aleji Lucemburské zahrady pána s mladou dívkou; sedávali vedle sebe na jedné lavičce, na nejodlehlejším konci aleje směrem k Západní ulici. Kdykoliv náhoda, která řídí procházky lidí, jejichž pohled je obrácen dovnitř, přivedla Maria v ty končiny, vždy tam onu dvojici našel. Muži bylo asi šedesát let, vypadal smutně a vážně; celá jeho osoba budila dojem síly a únavy jako u vojáků, kteří se uchýlili do ústraní. Kdyby byl měl řád, byl by Marius řekl: je to bývalý důstojník. Vypadal dobrácky, ale nepřístupně, a jeho pohled se nikdy nestřetl s pohledem jiného člověka. Nosil modré kalhoty, modrý redingot, klobouk se širokým okrajem, které vždycky vypadaly nově, černou kravatu a kvakerskou košili, to jest košili z hrubého plátna, ale vždycky bílou jako padlý sníh. Jednou řekla mimojdoucí grizeta: „To je ale šikovný vdovec." Měl úplně bílé vlasy.

Když si mladá dívka, která ho doprovázívala, poprvé sedla vedle něho na lavičku, kterou si jakoby přivlastnili, bylo jí asi třináct nebo čtrnáct let; byla hubená, bezmála ošklivá, neobratná, bezvýznamná, ale slibovala, že snad jednou bude mít celkem hezké oči. Dívávala se jimi do světa s jakousi nepříjemnou sebedůvěrou. Byla oblečena

dětsky, ale přitom nemoderně, jako bývá zvykem u klášterních chovanek, do černých merinových a velmi špatně střižených šatů. Pravděpodobně to byl otec s dcerou.

Marius asi dva nebo tři dny pozoroval starého pána, který nebyl dosud starcem, a děvčátko, které nebylo dosud dívkou, ale potom si jich nevšímal. Zdálo se, že si ho ani oni nevšimli. Hovořili klidně a lhostejně. Děvčátko bez ustání vesele štěbetalo. Starý pán mluvil málo a jenom chvílemi, ale upíral na ni pohled plný otcovské lásky.

Marius si zvykl mechanicky se procházet stromořadím a nacházel dvojici vždy na stejném místě.

Známost pokračovala takto:

Marius nejraději přicházel z opačného konce aleje. Prošel celou délkou stromořadí, minul jejich lavičku, načež se vracel na místo, kudy přišel, a procházka pak počínala znovu. Přešel tuto část pětkrát až šestkrát denně a pětkrát až šestkrát týdně ji opakoval, ale nedospěl ani tak daleko, aby se s dvojicí pozdravil. Muž a dívka se jaksi vyhýbali pohledům, a tak vzbudili pozornost pěti nebo šesti studentů, kteří čas od času chodili podél školky, ti pilní do přednášek a ostatní na partii kulečníku. Courfeyrac, který patřil k druhým, pozoroval dvojici nějakou dobu, ale dívka se mu zdála ošklivá, a tak se opatrně vzdálil. Utekl jako Parth a šlehl po nich přezdívkou. Povšiml si černých šatů dívky a bílých vlasů starého pána a nazval je *slečna Lanoire a pan Leblanc*. Jména byla přijata, protože nikdo nevěděl, jak se vlastně jmenují. Studenti říkali: „Ach, pan Leblanc je už na své lavičce." A Marius si jako ostatní zvykl říkat neznámému pan Leblanc.

Učiníme jako oni a k usnadnění vypravování budeme také říkat pan Leblanc.

První rok je Marius vídal denně pokaždé v tutéž hodinu. Muž se mu líbil, ale děvče bylo protivné.

(2)
„Lux facta est“

Druhým rokem, právě v okamžiku našeho vypravování, Marius procházky v Lucemburské zahradě přerušil, a půl roku, aniž vlastně věděl proč, do oblíbené aleje nevkročil. Jednoho dne se tam konečně vrátil. Bylo jasné letní dopoledne. Marius byl veselý, jako člověk bývá, je-li krásné počasí. Zdálo se, že mu všichni ptáci, které slyšel, zpívají v srdci a že všechny kousky modré oblohy, které zahlédl mezi listím stromů, patří jen jemu.

Šel přímo do „své aleje“, a když se octl na konci, spatřil na lavičce známou dvojici. Jak se však přiblížil, viděl, že starý pán je stále stejný, ale zdálo se mu, že dívka se změnila. Viděl nyní krásné velké stvoření; mělo všechny tvary okouzlující ženy a k tomu nejroztomilejší půvab dítěte; prchavá a čistá chvíle, kterou můžeme určit dvěma slovy: patnáct let. Měla báječné kaštanové vlasy, odstíněné zlatými lesky, čelo jako z mramoru, tváře jako růžové lístky – pobledlý karafiát a zarůžovělý sníh, nádherná ústa, na nichž zářily úsměvy a zpívala slova, obličej, jaký by byl Raffael přimaloval Marii, a šíji, kterou by byl Jean Goujon[213] přisoudil Venuši. A aby té roztomilé dívce nic nechybělo, neměla nos krásný, ale hezký; ani přímý, ani zahnutý, ani římský, ani řecký; byl to nos pařížský – oduševnělý, jemný, nepravidelný a čistý, nos, jaký je postrachem malířů a jaký okouzluje básníky.

Když Marius přešel mimo ně, nemohl zahlédnout její oči, protože byly ustavičně sklopeny. Spatřil jenom dlouhé kaštanové řasy, proniknuté stínem a studem.

To však krásné dívce nevadilo, aby se neusmívala naslouchajíc starému bělovlasému pánovi, a nic nebylo krásnějšího nad její svěží úsměv a sklopený zrak.

213 Fr. renesanční sochař.

V první chvíli Marius myslil, že je to asi jiná dcera starého pána, pravděpodobně sestra první dívky. Když ho však neměnný zvyk procházet se v Lucemburské zahradě přivedl k lavičce podruhé a když si dívku prohlédl důkladněji, zjistil, že je to táž dívka. V šesti měsících se dívenka proměnila v mladou dívku, to bylo všechno. Nic není přirozenějšího nad tento zjev. Jsou dívky, které se v mžiku rozvinou a rázem se promění v růži. Včera to byly ještě děti, a dnes vás už dovedou znepokojit.

Tahle však nejen vyrostla, nýbrž i zkrásněla; přiblížila se ideálu. I stromu stačí, aby se za tři dubnové dny zahalil do květu; jí stačilo šest měsíců, aby se pokryla krásou. Přišel její duben.

Často se nám zdá, že se lidé ubozí a bezvýznamní náhle probudí, dostanou-li se z nouze k blahobytu, rozdávají na všech stranách, rázem jsou marnotratní a povznesení. Náhle jim byla vyplacena dříve zadržovaná renta. Mladá dívka se také dočkala své doby splatnosti.

A navíc to už nebyla klášterní chovanka s plyšovým kloboukem a v merinových šatech, se školskými střevíci a červenýma rukama; s krásou se dostavil i vkus; byla oblečena s jednoduchou elegancí.

Měla šaty z černého damašku, pláštěnku z téže látky a klobouk z bílého krepu. Bílé rukavičky zdůrazňovaly jemnost ruky, která si pohrávala se slonovinovou rukojetí, a hedvábný střevíček prozrazoval drobnou nohu. Kdo šel mimo ni, cítil mladou a pronikavou vůni, kterou vydechovaly její šaty.

Starý pán se nezměnil.

Když Marius šel podruhé kolem, dívka pozdvihla oči. Byly hluboké a modré jako nebe, ale ještě zastřené jako pohled dítěte. Pohleděla na Maria lhostejně jako na dítě pobíhající pod kleny nebo na mramorovou vázu, která vrhala stín na lavičku. Marius pokračoval v procházce a přemýšlel o něčem docela jiném.

Mimo lavičku, kde seděla dívka, přešel ještě čtyřikrát nebo pětkrát, ale nepohlédl na ni.

Příští dny přicházel do Lucemburské zahrady jako obyčejně a jako obyčejně tam vídal „otce a dceru“, ale nedbal o ně.

Nemyslil na ni více teď, když byla krásná, než když byla ošklivá. Chodíval mimo jejich lavičku proto, že to měl ve zvyku.

(3)
Účinek jara

Jednoho dne vál vlahý vzduch, Lucemburská zahrada byla zaplavena stínem i sluncem a nebe bylo čisté, jako by je andělé ráno umyli. Vrabci povykovali v hustých kaštanech. Marius otevřel duši přírodě, nemyslil na nic, jen žil a dýchal, šel mimo lavičku, dívka se na něho podívala a jejich pohledy se střetly.

Co bylo tentokráte v pohledu mladé dívky? Marius nevěděl. Nebylo v něm nic, a přece v něm bylo všechno. Zvláštní záblesk.

Sklopila oči a Marius šel svou cestou.

Co teď spatřil, nebylo již nevědomé a prosté oko dítěte, byla to tajemná propast, která se pootevřela a ihned prudce zavřela.

Vždycky nastane den, kdy se mladá dívka takto podívá. Běda tomu, kdo je nablízku!

První pohled duše, která ještě nezná samu sebe, je jako svítání na nebi. Je to probuzení čehosi zářivého a neznámého. Žádný popis nevystihne nebezpečné kouzlo toho nenadálého záblesku, který rázem osvětlí sladké temnoty a skládá se ze současné nevinnosti a budoucí vášně. Je to neurčitá něha, která se náhodně probouzí a čeká. Je to past, kterou nevinnost bezděčně líčí a která nevědomky a bez úmyslu lapá srdce. Panna se dívá pohledem ženy.

Jen velmi zřídka nevzejde snění z pohledu tam, kam dopadl. Všechna čistota a cudnost se soustředí v nebeském a osudném paprsku, který má kouzelnější moc než nejvyumělkovanější pohledy kokety a probudí v hlubině duše tajemnou květinu, plnou vůně a jedu, jíž se říká láska.

Když se Marius večer vrátil do podkrovní světničky, prohlédl svůj oblek a poprvé si uvědomil, jak bylo nevhodné a neslýchané hloupé, že chodil na procházky do Lucemburské zahrady ve všedním obleku, to jest v klobouku prasklém u stuhy, ve velkých povoznických botách, v černých kalhotách, na kolenou oblýskaných, a v černém kabátě vyrudlém na loktech.

(4)
Začátek těžké nemoci

Druhého dne v obvyklou hodinu vytáhl Marius ze skříně nový kabát, nové kalhoty, nový klobouk a nové boty; vystrojil se, navlékl rukavice, což bylo marnotratným přepychem, a vyšel si do Lucemburské zahrady.

Cestou potkal Courfeyraca a tvářil se, že ho nevidí. Když se Courfeyrac vrátil domů, řekl přátelům: „Právě jsem potkal Mariův nový klobouk a nové šaty a v nich Maria. Šel asi ke zkoušce. Vypadal hrozně pitomě."

Když Marius došel do Lucemburské zahrady, dal se oklikou okolo nádržky, pozoroval labutě, dlouho hloubal před sochou, která měla hlavu zčernalou vlhkostí a chyběla jí kyčle.

Nedaleko nádržky potkal asi čtyřicetiletého břichatého měšťáka, který vedl za ruku pětiletého chlapce a říkal mu: „Chraň se přemrštěnosti, synu, udržuj vždycky stejný odstup od despotismu jako od anarchie." Marius měšťanovi naslouchal. Potom ještě jednou obešel nádržku. Konečně zamířil do „své aleje"; šel pomalu a jakoby nerad. Zdálo se, že je hnán i zadržován zároveň. Nebyl si toho ovšem vědom a myslil si, že se chová jako jindy.

Když vkročil do stromořadí, spatřil na druhém konci, na „jejich lavičce", pana Leblanka a mladou dívku. Zapjal si kabát až ke krku, uhladil jej po hrudi, aby netvořil záhyby, spokojeně pohleděl na

měkký lesk kalhot a postupoval k lavičce. Jeho pochod byl vlastně útokem a touhou po dobytí. Proto také říkám: postupoval k lavičce, jako bych řekl: Hannibal postupoval k Římu.

Ale všechny jeho pohyby byly bezděčné; nikterak nepřerušil proud myšlenek, kterým se obyčejně jeho duch zaměstnával. V této chvíli si právě myslil, že *Maturitní příručka* je hloupá kniha, kterou jisté redigovali vzácní pitomci, protože tam jako mistrovská díla byly analyzovány tři Racinovy tragédie, ale jenom jedna Molièrova komedie. V uchu mu pronikavě znělo. Když se přiblížil k lavičce, uhladil si záhyby kabátu a upřel oči na dívku. Zdálo se mu, že naplňuje celičký konec aleje neurčitým namodralým svitem.

Jak se blížil, zvolňoval krok. V určité vzdálenosti od lavičky, ale ještě hodně daleko od konce aleje se zastavil, a nevěda, jak se to stalo, obrátil se a šel zpět. Ani si neuvědomil, že nedošel až na konec. Dívka by ho na tu vzdálenost byla sotva poznala a těžko by mohla posoudit, jak mu sluší nový oblek. Nicméně Marius šel velmi zpříma, aby se zalíbil i tomu, kdo by se na něho díval zezadu.

Došel na opačný konec, vrátil se, ale tentokrát dorazil dál. Dokonce se dostal až do vzdálenosti tří mezer mezi stromy, ale tam cítil, že není možné, aby šel dál. Zaváhal. Zdálo se mu, že dívčiny oči mu hledí vstříc. Marius se mužně a násilně přemohl, zdolal váhání a vykročil. Za několik vteřin přešel mimo lavičku; šel zpříma a pevně, rudý až po uši, neodvážil se pohlédnout ani vpravo ani vlevo, ruku měl zasunutou v kabátu jako státník. V okamžiku, kdy šel mimo – jakoby šel mimo dělo pevnosti –, pocítil, jak mu prudce buší srdce. Dívka měla jako včera damaškové šaty a krepový klobouk. Zaslechl lahodný hlas, „její hlas". Mluvila klidně. Byla velmi hezká. Marius to cítil, ačkoliv se neodvážil ohlédnout. Pomyslil si: „Jistě by mě měla v úctě a vážnosti, kdyby věděla, že jsem autorem pojednání o Marku Obregonovi de la Ronda, které pan François de Neufchâteau dal jako svou práci na místo úvodu k vydání *Gil Blase!*"

Minul lavičku, došel až na nedaleký konec stromořadí, potom se vrátil a znovu prošel mimo. Tentokráte byl velmi bledý. Jinak měl jenom velmi nepříjemný pocit. Vzdálil se od lavičky mladé dívky a klopýtl, právě když přecházel mimo ni; představil si, že se na něho dívá.

Už se nepokusil přiblížit se k lavičce; zastavil se uprostřed aleje, a ačkoliv to jindy nedělával, posadil se, dívaje se po očku směrem k dívce, a uvažoval, jak je možné, že dívka, jejímž černým šatům a bílému klobouku se obdivoval, je nadobro lhostejná k jeho lesklým kalhotám a novému kabátu.

Za čtvrt hodiny vstal, jako by se znovu chtěl vydat k lavičce, kolem níž zářila aureola. Zůstal však nehybně stát. Poprvé za patnáct měsíců si řekl, že pán, který tu s dcerou denně sedává, ho také již asi zpozoroval a podivil se jeho neobyčejné vytrvalosti.

Poprvé také pocítil, jak je neuctivé označení neznámého muže, třebas jen v duchu, přezdívkou pan Leblanc.

Zůstal několik minut stát se skloněnou hlavou a proutkem, který držel v ruce, kreslil vzory v písku.

Potom se prudce otočil od lavičky, od pana Leblanca a jeho dcery, a vrátil se domů.

Ten den zapomněl večeřet. Vzpomněl si teprve v osm hodin, protože však už bylo pozdě na cestu do ulice Saint-Jacques, řekl si, že zůstane doma a sní jen kus chleba.

Ulehl, teprve když vykartáčoval nový oblek a pečlivě jej uložil.

(5)
Na matku Bručavou dopadají hromové rány

Nazítří matka Bručavá – jak Courfeyrac říkal staré domovnici, paní domácí, nájemnici a posluhovačce Gorbeauova baráku v jedné osobě, ženě, která se vlastně jmenovala Burgonová, ale neuctivému

Courfeyracovi nic nebylo svaté – tedy matka Bručavá s hrůzou zpozorovala, že pan Marius opět odchází v novém obleku.

Zamířil k Lucemburské zahradě, ale tentokrát došel v aleji jenom ke své lavičce. Usedl jako minule, z dálky pozoroval a zřetelně spatřil bílý klobouk, černé šaty a hlavně namodralou zář. Nehnul se a vrátil se domů, teprve když se brány parku zavíraly. Neviděl pana Leblanca s dcerou odcházet a usoudil, že vyšli vraty do Západní ulice. Když na to myslil o několik týdnů později, nemohl si vzpomenout, kde tehdy večeřel.

Příštího dne – bylo to již po třetí – matku Bručavou zasáhl blesk znovu. Marius vycházel opět v nových šatech.

„Tři dny po sobě!“ zvolala.

Pokusila se ho sledovat, ale Marius kráčel svižně a rychle; dopadlo to tak, jako kdyby hroch stopoval kamzíka. Ve dvou minutách ho ztratila z dohledu a vrátila se udýchaná, rozvzteklená a zpola udušená záduchou. „Má to smysl,“ bručela, „obléknout třikrát po sobě nové šaty a takhle člověka prohnat?“

Marius se vydal do Lucemburské zahrady.

Dívka a pan Leblanc tam už byli. Marius se přiblížil, jak nejvíce mohl, a předstíral, že čte; zůstával však v uctivé vzdálenosti, usedal na svou lavičku a čtyři hodiny trávil pozorováním vrabců, poskakujících v aleji a zřejmě se mu posmívajících.

Tak uplynulo čtrnáct dní. Marius už nechodil do Lucemburské zahrady, aby se procházel, ale usedal vždycky na totéž místo, ač vlastně nevěděl proč. Jakmile se tam jednou dostal, ani se nepohnul. Denně oblékal nové šaty, ale jinak se neprojevoval.

Dívka byla ovšem zázračně krásná. Jediné, co bychom mohli poznamenat a co by mohlo vypadat jako kritika, by bylo konstatování, že rozdíl mezi smutným dívčiným pohledem a veselým úsměvem dodával jejímu obličeji jakousi plachost, a tím nabývala dívčina něžná tvář občas zvláštního výrazu, přitom však neztrácela své kouzlo.

(6)
V zajetí

Jednoho z posledních dnů druhého týdne seděl Marius na své lavičce a držel v ruce otevřenou knihu, ve které již dvě hodiny neobrátil ani stránku. Náhle se zachvěl. Na konci stromořadí se stalo něco neobvyklého. Pan Leblanc s dcerou právě opustili lavičku a zavěšeni pomalu vykročili ke středu stromořadí, kde seděl Marius. Marius zavřel knihu, pak ji zase otevřel a pokusil se číst. Třásl se. Záře mířila přímo k němu. „Ach, Panebože, už nebudu mít kdy, abych zaujal pěknou pózu." Zatím bělovlasý muž s dívkou přicházeli blíž. Mariovi se zdálo, že to trvá celou věčnost, ačkoliv šlo o pouhou vteřinu. Půjdou snad tudy? ptal se sám sebe. Jakže! Ona bude kráčet po tomto písku, v tomto stromořadí, na dva kroky ode mne! Byl rozčilen; byl by si přál, aby byl krásný, aby měl kříž Čestné legie. Slyšel, jak se blíží stejnoměrný šelest kroků. Představoval si, že na něho pan Leblanc vrhá hněvivý pohled. Osloví mě ten pán? myslil si. Sklonil hlavu; když ji konečně pozdvihl, byli už docela blízko. Dívka přešla a pohleděla na Maria. Zadívala se na něho upřeně, a přitom tak zamyšleně a něžně; Marius se zachvěl od hlavy až k patě. Připadalo mu, že mu vyčítá, proč tak dlouho nepřišel až k ní, a že mu říká: Přicházím tedy já. Marius byl oslněn zornicemi plnými paprsků a propastí.

V mozku cítil výheň. Přišla k němu, jaká radost! A potom, jak se na něho podívala. Tak krásnou ji dosud neviděl. Byla obdařena krásou ženskou i andělskou, krásou dokonalou, která by byla rozezpívala Petrarku a srazila na kolena Danta. Zdálo se mu, že se vznáší v nekonečném modrém nebi. Zároveň však byl v hrozných rozpacích, protože měl zaprášené boty.

Byl přesvědčen, že se mu podívala také na boty.

Sledoval ji pohledem, dokud nezmizela. Potom se začal procházet jako šílený. Možná že se i chvílemi smál a hlasitě hovořil. Když míjel

chůvy, byl tak snivě zamyšlen, až se jedna jako druhá domnívala, že je do ní zamilován.

Vyšel z Lucemburské zahrady a doufal, že ji spatří v ulicích.

Pod loubím Odeonu potkal Courfeyraca a řekl mu: „Pojď se mnou na oběd." Zašli k Rousseauovi a utratili šest franků. Marius jedl jako vlk. Sklepníkovi dal šest sou. Při zákusku řekl Courfeyracovi: „Četls noviny? Jak překrásně mluvil Audry de Puyraveau!"[214]

Byl šíleně zamilován.

Po obědě řekl Courfeyracovi: „Zvu tě do divadla."

Šli do Porte-Saint-Martin, aby se podívali na herce Frédéricka v *Adretské hospodě*. Marius se ohromně bavil.

Zároveň se jeho ostýchavost zdvojnásobila. Když vyšli z divadla, odmítl se podívat na podvazek modistky, která překračovala stružku, a byl nesmírně pohoršen, když o ní Courfeyrac prohlásil: *Tu ženskou bych nejraději zařadil do své sbírky.*

Nazítří ho Courfeyrac pozval na snídani do kavárny Voltaire. Marius šel a jedl ještě více než večer. Nedal si uniknout ani jednu příležitost k smíchu. Něžně objal venkovana, který mu byl představen. Okolo stolu se utvořil kroužek studentů a hovořilo se o hloupostech přednášených na Sorbonně a draze placených státem, načež se zábava přesunula na chyby a mezery slovníků a na Quicheratovu prozodii. Marius přerušil rozmluvu a zvolal:

„A přece je příjemné mít kříž Čestné legie!"

„Je to směšné," řekl Courfeyrac tiše Jeanu Prouvairovi.

„Ne," odpověděl Jean Prouvaire, „je to vážné."

A bylo to vážné. Marius byl v prvním prudkém a okouzlujícím období, kterým začínají velké lásky.

To všechno způsobil pohled.

Nic není jednoduššího, když je podkop připraven a požár hotov vzplanout. Pohled je jako jiskra.

214 Poslanec levice za restaurace a červencové monarchie.

Už bylo jisté, že Marius miluje. Jeho osud vstupoval do neznáma.

Pohled ženy se podobá ohromnému, zdánlivě klidnému, ale nebezpečnému stroji. Denně procházíte pokojně, bez úrazu, nic netušíte. Potom přijde chvíle, kdy zapomenete, že je nutné mít se na pozoru. Chodíte, přecházíte, sníte, mluvíte, smějete se. Náhle cítíte, že jste chycen. Je konec. Soukolí vás drží, pohled vás zajal. Zajal vás, třebas nezáleží na tom, jak a kdy, zachytil vás za myšlenku, kterou jste za sebou vláčeli, za roztržitost, které jste propadli. Jste ztraceni. Strhne vás celé. Zmocní se vás řetěz tajemných sil. Marně se bráníte. Nic vám nepomůže. Padáte z kola na kolo, padáte vy, váš duch, vaše jmění, vaše budoucnost, vaše duše a budete se propadat z úzkosti do úzkosti, z utrpení do utrpení; a podle toho, dostanete-li se do moci zlého stvoření nebo ušlechtilého srdce, vyjdete z tohoto hrozného stroje buď znetvořeni hanbou, nebo přetvořeni vášní.

(7)
Domněnky o písmenu U

Osamocenost, odloučení ode všech, nezávislost, záliba v přírodě, nedostatek pravidelné fyzické činnosti, vnitřní život, tajné zápasy cudnosti a ochotné nadšení pro veškeré tvorstvo uvedlo Maria do stavu, který nazýváme vášní. Kult otce se mu pomalu stal náboženstvím, a jako každé náboženství sestoupil na dno duše. Bylo třeba, aby se něco dostalo do popředí. Přišla láska.

Uběhl měsíc ode dne, kdy Marius počal chodit do Lucemburské zahrady. Jakmile přišla určitá hodina, nic ho nezadrželo. Má službu, říkával Courfeyrac. Marius žil u vytržení. Bylo jisté, že se dívka na něho už podívala.

Dodal si odvahy a přiblížil se k lavičce, ale nepřešel mimo, jak mu přikazovala nesmělost a obezřelost zamilovaného. Usoudil, že není

třeba vzbouzet „otcovu pozornost." S machiavelistickou prohnaností vyhledával stanoviště za stromy a podstavci soch a hleděl na to, aby ho dívka viděla pokud možno nejlépe, ale starý pán co nejméně. Někdy stával i půl hodiny ve stínu nějakého Leonida nebo Spartaka a nad knihou, kterou držel v ruce, vysílal něžné pohledy ke krásné dívce, která s nejasným úsměvem obracela k němu roztomilou tvář. Hovořila nejpřirozenějším a nejklidnějším způsobem s bělovlasým pánem a přitom se k Mariovi obracela se snivostí panenského a roztouženého pohledu. Prastará a nepamětná lest, kterou Eva znala již na počátku světa a kterou každá žena zná již od narození! Ústa odpovídala jednomu a pohled druhému.

Pan Leblanc asi konečně také něco zpozoroval, protože, jakmile se Marius objevil, vstával a počal se procházet. Opustil obvyklé místo a usadil se na jiném konci aleje na lavičce nedaleko Gladiátora, jako by se chtěl přesvědčit, půjde-li Marius za nimi. Marius neporozuměl a dopustil se chyby. „Otec" přestal být dochvilný a nevodil už „dceru" do parku každý den. Někdy přicházel sám. A tehdy Marius nezůstal. Druhá chyba.

Marius nedbal nápovědí a od období nesmělosti přešel přirozeným vývojem k období zaslepenosti. Jeho láska vzrůstala. Celé noci se mu o ní zdálo. A pak ho potkalo nečekané štěstí, přililo oleje do plamene a ještě více mu zatemnilo zrak. Jednou večer našel na lavičce, kterou pan Leblanc s dcerou právě opustil, prostý kapesník bez vyšívání, bílý kapesník, který podle jeho soudu vydychoval nevýslovnou vůni. S radostí se ho zmocnil. Byl označen monogramem U. F. Marius nevěděl, ani jak se krasavice jmenuje, ani kde bydlí. Tato dvě písmena byla jedinou stopou, které se dopídil; chopil se jich a hned se jal stavět velkolepou stavbu. Uršula, myslil si, jaké krásné jméno! Líbal kapesníček, vdechoval jeho vůni, ve dne jej choval na srdci a v noci si jej kladl na ústa a tak usínal.

„Cítím z něho celou její duši," říkával si.

Kapesník patřil starému pánovi, který jej docela prostě vytrousil.

Několik dnů po tomto nálezu se objevil v Lucemburské zahradě a líbal kapesník a tiskl jej k srdci. Krasavice neporozuměla a dala mu to nenápadně najevo. „Jaká cudnost!“ řekl si Marius.

(8)
Také invalidi mohou být šťastni

Protože jsme pronesli slovo cudnost a nechceme nic tajit, musíme říci, že v době milostného vytržení mu „jeho Uršula“ přece jen způsobila vážnou bolest. Bylo to jednoho dne, kdy přiměla pana Leblanka, aby opustil lavici a šel se procházet stromořadím. Vál svěží letní větřík a pohyboval vrcholky platanů. Otec a dcera se vedli pod paží a minuli Mariovu lavičku. Když přešli, Marius povstal a sledoval je pohledem, jak se sluší při podobné příležitosti, je-li duše plná nezměrné a horoucí lásky.

Náhle se od školky přihnal poněkud silnější závan větru, který snad měl ni starosti různé jarní laškování, slétl do stromořadí, obklopil dívku báječným vírem, hodným Vergiliových nymf a Theokritových faunů, a pozdvihl sukni, posvátnější než sukně Isidina, až do výše podvazku. Objevila se báječná nožka. Marius ji spatřil. Rozzlobil se a rozzuřil.

Dívka ihned božsky plachým pohybem sukni urovnala, ale Marius tím nebyl méně pohoršen. Pravda, byl v aleji sám, ale mohlo se stát, že by tam byl ještě někdo jiný. Co když tam skutečně ještě někdo byl! Chápete něco podobného? Jak hrozné věci se tu právě dopustila! A ubohé děvče se vlastně ničeho nedopustilo; jediným viníkem byl vítr. Ale Marius, v němž se zmateně chvěl Bartholo, který je i v Cherubínovi, byl krajně nespokojen a žárlil i na její stín. Ano, takto se probouzí a často neprávem v lidském srdci usazuje trpká a podivná žárlivost těla. Probuzená žárlivost ostatně způsobila, že mu pohled na krásnou nohu nebyl nikterak milý; bílá

punčocha kterékoliv neznámé ženy by mu byla jistě způsobila větší radost.

Když „jeho Uršula“ došla až na kraj stromořadí, obrátila se a vracela se s otcem okolo lavičky, na kterou se Marius zatím znova posadil. Marius na ni vrhl nevlídný a divoký pohled. Mladá dívka se nepatrně vzpřímila a lehce pozdvihla víčka, jako by říkala:

„Copak se vlastně stalo?“

To bylo jejich „první nedorozumění“.

Sotva Marius dokončil své napomenutí pohledem, už se někdo ubíral alejí. Byl to shrbený, vrásčitý a bělovlasý vysloužilec; v uniformě z doby Ludvíka XV. s oválným štítkem ze sytě červeného sukna se zkříženými meči na prsou – kříž sv. Ludvíka; mimoto měl ještě jinou válečnickou ozdobu, prázdný rukáv, umělou bradu ze stříbra a dřevěnou nohu. Mariovi připadalo, že invalida je svrchovaně spokojen. Dokonce se mu zdálo, že ten starý cynik, belhající se před ním, na něj přátelsky zamrkal, jako by si rozuměl s kamarádem, s nímž něco příjemného vychutnával. Proč byla ta Martova zřícenina tak spokojena? Co má ta dřevěná noha společného s obnaženou nohou, která se jen zableskla? Marius byl zachvácen žárlivostí. Snad tu byl, řekl si. Snad viděl! Měl chuť invalidu sprovodit ze světa.

Ale čas všechno zhojí. Mariův hněv na „Uršulu“, jistě velmi oprávněný, presto vyprchal. Marius konečné odpustil; stálo ho to velké sebezapření; tři dny se mračil.

A přesto a právě proto Mariova láska rostla až do pošetilosti.

(9)
Zatmění

Zrovna jsme viděli, jak Marius zjistil, nebo se domníval, že zjistil, že Ona se jmenuje Uršula.

S láskou roste chuť. Nejprve bylo velkým štěstím pouhé vědomí, že se jmenuje Uršula; později to už bylo málo. Za tři nebo čtyři týdny strávil Marius své štěstí a chtěl nové. Chtěl vědět, kde bydlí.

Udělal chybu: upadl do pasti nastražené na lavičce u Gladiátora. Dopustil se druhé: nezůstal v Lucemburské zahradě, když se tam procházel jen pan Leblanc. Dopustil se třetí: stopoval „Uršulu".

Bydlila v Západní ulici, v nejodlehlejším a na pohled skrovném třípatrovém domě.

Od tohoto okamžení Marius připojil ke štěstí vídat ji v parku štěstí sledovat ji domů.

Jeho hlad rostl. Věděl, jak se jmenuje, znal alespoň její křestní, sladké, vpravdě ženské jméno; věděl, kde bydlí, a chtěl zvědět, kdo je.

Jednou večer, když došel za nimi až k domu a viděl, jak mizí v domovních dveřích, vstoupil za nimi a odvážně se otázal domovníka:

„Pán, který právě vstoupil, bydlí v prvním poschodí?"

„Ne," odpověděl domovník, „to je pán ze třetího."

Zase byl o krok dále. Ten úspěch mu dodal odvahy.

„Do ulice?" otázal se.

„Safra!" zvolal domovník. „Tento dům má byty jenom do ulice."

„A čím je ten pán?" začal opět Marius.

„Je to soukromník, pane. Zlatý člověk; chudým prokazuje mnoho dobrého, ačkoliv není příliš bohat."

„Jak se jmenuje?"

„Je pán snad špicl?"

Marius odešel zahanben, ale přece potěšen. Pokračoval.

„Dobrá," myslil si. „Vím, že se jmenuje Uršula, že je dcerou soukromníka a že bydlí tady ve třetím, v Západní ulici."

Nazítří se objevil pan Leblanc s dcerou v Lucemburské zahradě jenom na chvíli. Odešli ještě za úplného světla. Marius šel za nimi jako obvykle až do Západní ulice.

Pan Leblanc nechal projít dceru domovními dveřmi, obrátil se a upřeně se zadíval na Maria.

Nazítří už nepřišli. Marius je celý den marně čekal.

Večer odešel do Západní ulice a spatřil světlo v oknech třetího poschodí. Procházel se pod okny, dokud světlo nezhaslo.

Příštího dne do parku zase nikdo nepřišel a Marius odešel na stráž pod okna. Chodil tam až do deseti hodin. Ani si nevšiml, že ještě nevečeřel. Nemocného živí horečka, zamilovaného láska.

Tak uběhl týden. Pan Leblanc s dcerou už nechodili do Lucemburské zahrady. Maria trápily smutné domněnky; ve dne se neopovažoval přiblížit k domovním dveřím, a proto jenom večer pozoroval načervenalou záři v oknech. Chvílemi viděl mihnout se stín a srdce se mu rozbušilo.

Když přišel osmého dne, byla okna neosvětlena.

„Ale, ale," řekl si, „ještě nerozsvítili. A přece je už tma. Nejsou snad doma?" Čekal dvě hodiny; čekal do půlnoci; čekal až do jedné hodiny. V oknech třetího poschodí však nikdo nerozsvítil a také nikdo nepřišel domů. Marius smutně odešel.

Nazítří – Marius žil jenom ze dne na den a slovo ‚dnes' pro něho vlastně vůbec nic neznamenalo – čekal znovu v Lucemburské zahradě. Kvečeru zašel do Západní ulice. V oknech bylo zase tma a okenice byly zavřené.

Marius zaklepal na dveře domovníka a otázal se:

„Pán z třetího poschodí?"

„Odstěhoval se," odvětil domovník.

Marius zavrávoral a chabě řekl:

„Kdy?"

„Včera."

„Kde teď bydlí?"

„Nevím."

„A nezanechal tu novou adresu?"

„Ne."

Domovník zdvihl nos a poznal Maria.

„Poslyšte," řekl, „nejste vy přece jen od policie?"

Victor Hugo
Bídníci I

Překlad Zdeňka Pavlousková
Obálku z volných zdrojů sestavila Laura Martina Švecová
Redakce Jaroslava Bednářová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. vydání
Verze 1.0 z 31. 7. 2019

ISBN 978-80-7602-842-5 (epub)
ISBN 978-80-7602-843-2 (pdf)
ISBN 978-80-7602-844-9 (prc)